

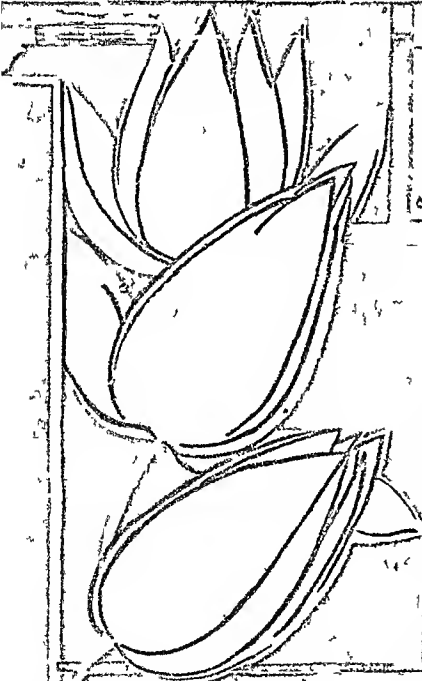
કુટીર

૨૧૨

૧૫
૨૦

તંત્રી : રણછોડજી કેસુરભાઈ મિસ્ત્રી

મુદ્રિતગણ ૧૯૮૦

આજે જાણે મનવંશથી તરવે
કી દેહ મેળે આવી જોવા પ્રાણિક શિ
ભેદને ભેદો આપ્યા જાતા પશ્ચિમનથી
શદ્દનિ ભેદા કરે, પણ જાણ અર્થ પાતા
પ્રાણી ભાગે પણ પ્રાણી કુટુંબસ્ત્રી
જાવણી પ્રવિષ્ઠા કરે જાણીને રાજા
ભેદને ભેદો કરે જોશકો શ્રમ
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા મનમાં આવી
જરૂર નથી ભેદ ભેદો મનમાં રહે
મનમાં જાણી જાણી જાણી જાણી

દો ગાથ મનમાં રાખી ૧૩૬ ગુન

કિશોર

વર્ષ ૬

સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૦

બદ ૧

અનુક્રમણિકા

૧ દેવઅલી દીપુ મુખતાન	મુખચિત્ર	
૨ તસ્વા-રાસાન	જનમદ્વય ચરચર	૧
૩ કિશોરને	'અદ્યારી'	૨
૪ કમસીઓનો કુખચુક	મયનભાઈ પ્ર દેસાઈ	૩
૫ કુદુનો [શ્લોક]	નોતમ'	૪
૬ કુલોમ અને ચેમસદ	વત્સલદ્વય કવિ	૫
૭ રાગદુની ચારદાન બી		૬
૮ મેમ્બરો સિદ્ધ દેવઅલી	ગમનારણ્ય ના પાઠ	૧૧
૯ રિધન અને (કાવ્ય)	'અપેષ'	૧૮
૧૦ જલોન બડ'	ચરાવત ગુ નાથ	૧૮
૧૧ સ્વામ [ચલુ વાર્તા]	મળસહ પાખ્યા	૨૪
૧૨ સ્વપ્ના વિષે કથક	સતીકથક પ્ર દેસાઈ	૨૬
૧૩ જાદુની ગમગરી વાતો	રામભાઈ પટેલ	૨૯
૧૪ દીપકાન [શ્લોક]	'નોતમ'	૩૨
૧૫ કાવ્યપરિચીલન	ગમનારાણ્ય નિ પાઠ	૩૩
૧૬ સામાન્ય જ્ઞાન [પ્રશ્નોત્તરી]	ડો ચક્રવર્ત ગુ નાથ	૩૭
૧૭ આરિય [વાર્તાલાપ]	રામનારાણ્ય નિ. પાઠ	૩૮
૧૮ લખ અને વિરેન્દ્રસિદ્ધિ	ડો સર્વેશ લી રાધાકૃષ્ણન	૪૬
૧૯ સારોદાર	ચિત્રપ્રસદ ત્રિવેદી ગ	૪૦

૭

લેખકોને

કિશોરમાં પ્રતિદ સના પ્રસંગે વિદ્યાર્થીની વાતો સુદસ ધ્યેયો પ્રવાસરજીનો પ્રાણીકવનની વાતો જનનચરિત્રો કથામયો પ્રેરક પ્રસંગો વ્યાસમ અને રમતોની મ દિતી વગેરે વગેરે આપવ મા આવે છે ચિત્રો મુખ્યા ચોગ્ય લેખોમાં ચિત્રો પણ મુકવામાં આવે છે

મુખના

લેખો સારો અપરે કાજીની એક જ બાજુ લખવા વિનંતિ છે લેખક પોતાના લેખને સચિત્ર બનાવવા પ્રયત્નના હોય તો સાથે ચિત્રો મોકલવા વિનંતિ છે (અગર ચિત્રો કયા પ્રકારના મળવા સમય છે ને જાણવા વિનંતિ છે)

ન સ્વીકારેલા લેખો પાછા મેળવવા માટે પોસ્ટની ટિકિટ લેખ સાથે જ મોકલવી ટિકિટ ન મળી હશે તો લેખો પાછા મોકલવામાં આવશે નહિ લેખો દૈનિક પત્રવ્યવહાર સાથે તેમજ લેખ સાથે પોતાનું પૂરેપૂરું ચિ નામુ લખી જાણવું લેખકોને વિનંતિ છે કે તેઓ લેખ દ્રશ્ય અને બને તેમજ મુ સર લખે લેખ સામાન્ય રીતે બે ત્રણ પાનાનો હોય એ કનવા ચોગ્ય છે

પ્રસિદ્ધ કવિતા લેખના સાથે અહિં પ્રિન્સ મોકલવામાં આવશે તમને 'કિશોર' માં ગરના ખાડિયા અમદાવાદ

મુખના એજન્ડા • મેમ્બર્સ મી જમનાદામની દુર્ગ : પ્રિન્સેસ સ્ટીડ મુખર્

લવાજમ : પિદમા રૂ. ૪-૦૦૦ બર્મા તથા પર્સિયાના રૂ. ૬-૦૦૦ અથવા શિલિંગ ૧૦ પૂરક ૦-૧-૦૦

પ્રકાશક : ગુલેશ્વર કેશુભાઈ મિશ્રી ૧૭ જાગતીનિવાસ મેસાળી એલિસબિટ, અમદાવાદ મુદ્રક : મણિલાલ જયનલાલ શાહ ધી નવપ્રજાત પ્રિ પ્રેમ ધી ગ ગેડ અમદાવાદ તા -૬-૪૦

‘સેન્ટીનલ’નું સાચું આકર્ષણ

અનિશ્ચિત ભાવિ સામે આર્થિક રીતે રક્ષણ
આપતી ‘સેન્ટીનલ’નું સાચું આકર્ષણ શું છે ?

જનતાને અનુકૂળ પડે તેવી વીમા પોલિસીની
વિવિધ યોજનાઓ, પોલિસી હોદ્દારોના દાવાઓનો
ત્વરિત નિપાટ, તબીબી તપાસ વિના વીમો ઉતરાવવાની
અનુકૂળતા કે જે ગ્રામ જનતાને એક આશીર્વાદ રૂપ
યોજના ઘર્ષ પડી છે,—એ સર્વેએ જનતાનાં હૃદયને
આકર્ષવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે.

વધુ વિગત માટે પ્રોસ્પેક્ટસ મંગાવો.

ધી

સેન્ટીનલ એસ્યોરન્સ કું લી

હેડ ઓફિસ:-
કોટ, મુંબઈ

સાન્સ:-
રીડરોડ,
અમદાવાદ.

દરેક સ્થળે લાગવગવાળાં ઉત્સાહી એજન્ટો નેમ્ડએ છે.

ઉત્તર વિભાગના કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલાં પુસ્તકો

∴ પ્રકાશક પ્રસ્થાન કાર્યાલય : અમદાવાદ ∴

૪

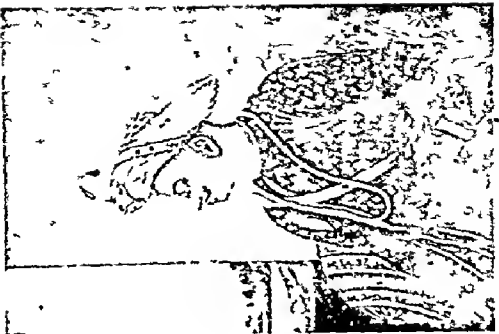
પુસ્તકનું નામ	લેખક	પ્રિંટિંગ
દ્વિદેવી યાત્રા ભા ૧	રામના ૧૫૫ વિ. ૫૬૩	૧-૪-૦૦
ભા ૨		૧-૪-૦૦
ગીતામન્થન	મિત્ર રામ મગજવાળા	૧-૪-૦૦
રામચંદ્ર ઇતિહાસ		૦-૧૦-૦૦
ચંદ્રાવલિ	ભાષણ ૧ મે. પેટ	૨-૦-૦૦
દિનચર્યા		૧-૮-૦૦
ગાના આગોષાવન	રોડરફિશ	૧-૮-૦૦
વૃંદાવાન		૦-૮-૦૦
સામગ્રી	(સ. ૫૬૫) નમીન. સ. પારેખ	૧-૪-૦૦
પ્રેમના દશ	ટો. ૨૦૧૫, અનુ. વિ. ૫૬૫	૧-૪-૦૦
મરી અને પુત્ર		૧-૦-૦૦
નવો અવતાર ભા ૧-૨-૩		૪-૪-૦૦
કથાસિ ભા ૧-૨		૨-૮-૦૦
દૃષ્ટિપરિવર્તન	અનુ. વિ. ૫૬૫	૧-૪-૦૦
ધર્મ-આદિત્ય	૨૧ીં પ્રતાપ દાગોર	૨-૦-૦૦
ચંદ્રાવલિ અને જે બેંકોના		૧-૪-૦૦
તમને એ નદિ મમત	ટો. ૨૦૧૫	૦-૬-૦૦
ગામઠીની યાત્રા	નમીન. સ. પારેખ	૦-૩-૦૦
અનુસંધાન	ધર્મનાથ ટો. ૨૦૧૫	૦-૩-૦૦
મારી મુક્તિ	પાર્શ્વનાથ મે. ૧૯૧૬	૦-૮-૦૦
ચંદ્રાવલિ	મગજવાળા ૧ મે. પેટ	૦-૧૦-૦૦
કથાસિ	મગજવાળા ૧ મે. પેટ	૦-૩-૦૦
ટો. ૨૦૧૫	પ્રેમચંદ્ર	૦-૧-૦૦
ચીન નવાવની યાત્રા	પ્રિંટિંગ દન મેન	૦-૮-૦૦

મુંબઈના એજન્ટ : મી. જમનાદાસની કા. પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

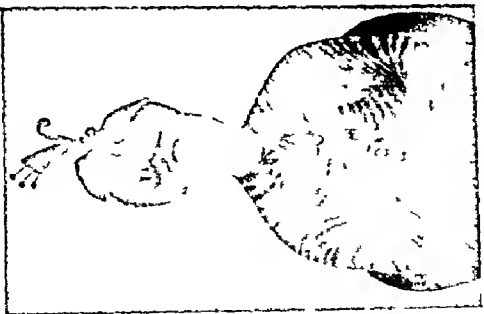
ગુજરાતની—બૃહદ્ ગુજરાતની દરેક શિક્ષણ-સંસ્થા
પોતાના પુસ્તકાલયમાં આ પુસ્તકો તરત જ વસાવી લે

તા. ૩૧ માર્ચ કે ૩૧મા તરીકે વહેંચવા માટે જરૂરનારને ખામી બાબતે આપવામાં આવશે

purple N.Y.

black 237

કચાર

સંસ્થા-સંચાલન

ગાંધીજી દિંદમાં આવ્યા ત્યારથી કહેતા આવ્યા છે કે રમનાત્મક કાર્યક્રમ દ્વારા જ રાષ્ટ્રમાં સ્વરાજ્ય મેળવવાની તેમજ દુકાવવાની શક્તિ પેદા થવાની છે અને વધવાની છે ને આપણે આપણી નાની-મોટી સંસ્થાઓ પોતાના આદર્શ કે સિદ્ધાંત અનુસાર સફળતાપૂર્વક ચલાવી શકીએ તો સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવું અને સ્વરાજ્ય ચલાવી બતાવવું બિલકુલ સહેલું છે. કહેવાય છે કે શિવાજીના સમયમાં જેઓ નાનાંમોટાં મંદિરોની મિલકત સાચવતા તેમજ તેનો કારભાર કરતા હતા તેઓ જ સ્વરાજ્ય મળ્યું ત્યારે મોટાં મોટાં રાજ્યકાર્યોના સ્તંભરૂપ થઈ પડ્યા. જે પ્રયોગશાળામાં સફળતા મળી તો એ જ અનુભવથી દેશવ્યાપી પ્રયોગ કરવો એ કંઈ બારે કામ નથી.

એટલા જ માટે ને આપણે આપણી સંસ્થાઓ આદર્શને સતત નજર આગળ રાખી ચલાવીએ અને અંદર અંદર શુદ્ધ વાતાવરણ અને પરસ્પર બહુલની જાવના જળીએ તો સ્વરાજ્ય તો જાણે હાથવેતમાં જ છે.

એવી સંસ્થાઓનું સંચાલન કેવા પ્રકારનું થવું જોઈએ, એ સંચાલન કેવી તરતે પર રચાવું જોઈએ, અને પરસ્પર અનુકૂળતાની દૃષ્ટિએ ક્યા ક્યા નિયમોનું પાલન કરવું જોઈએ, એ પણ વિચારવું પડશે અને સંસ્થા-સંચાલનનું પૂર્ણ શાસ્ત્ર આપણે તૈયાર કરવું પડશે *

૨૦-૨-૩૯

કાકા કાલેલકર

* દિંદી ' સર્વોદય'માંથી

કિશોરોને

૧૪

જાનતા,

આપણે આ દેહ એક સુંદર મોની પ્રયોગશાળા છે. તમે પ્રયોગશાળાનો અર્થ તો જાણ્યો જ હશે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી પોતાના બધા પ્રયોગો કરવા માટે એ મકાન કે ઓરડો બંધાવે તે પ્રયોગશાળા કહેવાય ત્યારે હવે તમે સમજી ગયા હશે કે દેહ આ પ્રયોગશાળા છે.

તમને પ્રશ્ન થશે કે ત્યારે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી કેણું વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી આપણું ચિત્ત દેહની બહારથી તેમ જ અંદરથી એવી અદ્ભુત રચના કરવામાં આવી છે કે તેને જ પૂરેપૂરી સમજતાં વર્ષો લાગે આપણા દેહની બધી ક્રિયાઓ કેવી રીતે થાય છે, તેની અસર અંદરને અંદર એકબીજા અવયવો ઉપર થી થાય છે, તફરતી કેને કહેવાય, રોગ કેને કહેવાય, જન્યત અવસ્થામાં દેહની થી રચિતિ હોય છે, બંધતી વખતે તેની કશી કમી ક્રિયાઓ આસે છે વગેરે પ્રશ્નો ઉપરથી જેટલા સરળ દેખાય છે તેટલા જોડાણમાં અધરા છે ત્યારે સૌથી પ્રથમ કલ્પ્ય, આપણા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી ચિત્તનું કલ્પ્ય છે દેહની સર્વાંગી રચના સમજવાનું, જેવી રીતે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી પોતાના સાધનને બરાબર ન સમજે, તો તેના ઉપર થતા પ્રયોગોને પણ સમજી શકતા નથી, તેવી રીતે ચિત્ત દેહનું જ્ઞાન ધરાવતું જોઈએ.

ત્યારપછી આ જગતના સર્વે પદાર્થોની દેહ ઉપર થતી અસર તે તપાસે છે પ્રકાશ, વાયુ, ધ્વનિ, વગેરેના ચાલુ પરમાણુઓનો યોગ તે જીજ્ઞૃષ્યથી તોષે છે.

આપણા જીવનની પ્રત્યેક પળે આપણું ચરીર બહારથી તેમ જ અંદરથી બહારની દુનિયાના

સબંધમાં આવે છે એટલે કે બાહ્ય જગતની અસર આપણા ઉપર પડે જ છે એ બધી અસરોને પેસે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી તોષે છે. તેની એ બધી તોષો આપણા સમજણપટ ઉપર રખાય છે.

આ સચરાચર જગતના પદાર્થો અસંખ્ય અને અનેકવિધ છે. તે બધાની અસર જુદા જુદા મનુષ્યો ઉપર જુદી જુદી થાય છે, કારણ કે જે રંગથી રંગાર્થને જે જુએ તે પ્રમાણે તેને દર્શન થાય છે. આથી કરીને દરેકના ચિત્તની તોષો ધણી રસિક હોય છે. એક જ પદાર્થ કે વિષય વિષે જુદા જુદા ચિત્તની અસરો સરખાવવાથી આપણને સત્ય મળી આવે છે. જેવી રીતે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી એક પદાર્થ ઉપર જાતજાતના અભતરા અને એકબીજાની મુલાકાતો ઉત્પન્ન કરીને તારવે છે, તેવી રીતે સર્વકાળ અને સર્વ દેશના જુદા જુદા ચિત્તની અસરો સરખાવવાથી આપણને સત્ય મળી આવે છે. આ જાતની ક્રિયામાં ખૂબ ખારીક નિરીક્ષણની, તટસ્થ જિજ્ઞાસા, મુલાકાત કરીને જે મળી આવે તે સ્વીકારવાની તૈયારી હોવી જોઈએ. એટલે જ કહ્યું છે કે આપણો આ દેહ બરાબર સમજીએ તો તેમાં બધું જ આવી જાય છે. એક જ મનુષ્યને સંપૂર્ણ રીતે પામી જઈએ તો તે દ્વારા સર્વને પણ પામી શકીએ અજિજ્ઞામાં એક કવિએ કહ્યું છે કે

“The proper study of mankind is Man.”

(આખી મનુષ્યજાતનો ખરો અભ્યાસ કરવો હોય તો એક જ મનુષ્યનો અભ્યાસ કરો.)

શિવ તમારો
‘અભગારી’

હબસીઓનો કુલગુરુ

લેખક • મગનભાઈ પ્ર. દેસાઈ મહામાત્ર ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ

૧

હબસી લોકો મૂળ આફ્રિકાના વતની હતા પરંતુ ઈ સ પૂર્વે જ્યારે ગ્રીસ અને રોમની સત્તા યુરોપમાં આસતી હતી, ત્યારથી યુરોપના લોકો આ ભોળા હબસી પ્રજાના માણસોને પકડી લાવીને શુધામ તરીકે રાખતા જેમ વેપારવણ જની બીજી ચીજો બજારમાં વેચાપ, તેમ આ જીવતાઅગતા હબસી શુધાઓના ત્યારે મજર ભરાતા.

યુરોપી પ્રજાઓ અમેરિકાની શોધ થયા પછી ત્યાં વસવા લાગી ત્યારે તે નવા ક્ષુલ્કમાં ખેતીને માટે માણસોની તો ખૂબ જ જરૂર પડે, એ ઉઠાડુ છે તેઓએ આફ્રિકાથી હબસીઓના રાજે-ટોળા પોતાના નવા ખડ ઉપર આણ્યા, અને જેમ ગાય, ઘોડા કે બીજા પશુ રાખે તેમ જ આ મનુષ્ય-પ્રાણીને પણ રાખવા લાગ્યા અરે, તેઓ એટલે સુધી માનતા કે, આ શુધામ હબસીઓને આત્મા નથી હોતો. તેથી યુરુપથી તેની ઓને, અને સ્ત્રીથી તેના નાના કુમળા બાળકોને છૂટા પાડીને વેચી નાખવામાં પણ તેમને કશી દયા કે કાંઈ ભતતો અટકો નહિ આવતો.

આની શુધામ સ્થિતિમાં ગયા સૈકાના મધ્યમાં બ્રુકર ટી વોશિંગ્ટન નામનો એક હબસી છોકરો પાક્યો. એક ગોરા અમેરિકન જમીનદારને ત્યા તેની મા બેડે તે અને તેનો ભાઈ શુધામી કરતા હતા તે વખતે આ શુધામ છોકરાની કેવી હીન દશા હતી એ બતાવવા સાડુ, એણે જ પોતાની આત્મકથા લખી છે તેમાં આપેના એક બે દાખલા કહું

બ્રુકર ટી વોશિંગ્ટન

બ્રુકરને પહેરવાને માટે ગૂલુ રાગના કપડાં મળતા નાના નિચારા બ્રુકરની કુમળી આમડી આથી કરીને છાલાર્જ જતી તેથી તેનો મોટો ભાઈ એવું કરતો કે, નવા કપડા પહેલા પોતે પહેરતો, તેમ કરતા વપરાઈ વપરાઈને તે થોડક નગમ પડે અને સુવાળાં થાય, એટલે નાના ભાઈને તે પહેરવા આપતો

શુધામ મ્દ્યામાં સમડતા બ્રુકરને મળતો સનારનો નારતો પણ ગાણુવા જેવો છે રોજ સવારે વહેનો બેડીને સીધો તે જમીનદારના ખેતર ઉપર જતો ત્યા ઠોર માટે ખાણુ બકાનું હોય, તે ક્યારે કાઢવામાં આવે એની વાટ જોતો ત્યા એ જીભો રહેતો એની

જેમ બીજા યુનામ છોકરા પણુ આપ્યા જ હોય
ખાણુ જ્યારે ટોરોને માટે ટોપલામાં કઢાય, ત્યારે
તેમાંથી મોટા સાગા ભેઈને, બકાથેવા વટાણાના
દાણા આ છોકરાં પોતાને માટે વીણી લેતાં આ
જૂકરનેા નાસ્તો ! જે વખતસર ત્યાં ન પહોચાય તો
તે નાસ્તો પણુ જાય

આમાંથી એક દહાડો છૂટખોર થયો એક યુન
ખાર આપત્યુદને અતે, ગોરા અમેરિકનોએ કરાવ
કર્ચો કે યુવામીની પ્રથા રદ કરવી તે ખુશાઈને
દિવસે માએ જૂકર અને તેના બાઈગહેનોને બેશા
કર્ચા. પોતે છૂટણે પડી તેનો આખમાં આસુ હતો
અને તે કાઈ જ બોલી રાખતી નહોતી હર્ષથી જણે
ગાડી થઈ ગઈ હોય તેમ, છોકરાને વાર વાર બાથમાં
લે અને ઉપરાઉપરી ચૂસે કેટલીક વાર એમ આપ્યા
પછી તે બોલી, 'બેટા, આજ આપણે સ્વતંત્ર થઈ
છીએ ધ્વિરનો પાડ માનો !'

૨

હવે જૂકર સ્વતંત્ર બાળક થયો એટલે તેની મા
એને કામે મોકલવા લાગી પાસે આવેલી એક કાલસાની
ખાણુમાં જૂકરને કામ મળ્યુ હતું ખાણુના સખત
કામથી થાકીને રાતે તે પાછો આવતો પણુ હવે તેને
એક નવી લેઠ લાગી હતી તે બજુવાને નાદે ચડ્યો
હતો તેથી રાતે થાકેલો આ ના છતાં, બજુવા આમજ
તેનો ચાક કયાં જે જતો રહેતો

આ નાદે ચાલવામાં મુખ્ય હાથ એનો ચોર
માતાનો હતો પાઈ પાઈ એકડી કરીને એણે એને
એક ચોપડી લાવી આપી હતી જૂકર આ ચોપડીને
ધડીભર પણુ પોતાથી વેગળી મૂકતો નહિ. એને એવી
બીક રહેતી કે, કદાચ જે બોવાઈ ગઈતો ! કામમાંથી
જે કુરસદ મળે કે રરતે ચાલતા પણુ એ કાઠીને તે
વાચવા લાગતો

કેટલાક વખત બાદ જૂકરને એક બાઈને ત્યાં
કામ કરવા જવાનું થયુ આ બાઈ બહુ કપરી અને
કડક છે એવી એની ચારેખર ખ્યાતિ હતી એને ત્યાં
નોકરી કરી એટલે બસ ! કહી જરા જ પદા જ ન

દે !-એવી એને વિશે સાખ બધાઈ હતી આમ છતાં,
બીજુ કામ ન મળવાથી જૂકરની માએ કંઈક કાળજી
કરીને તેને આ બાઈને ત્યાં મોકલ્યો

વાત એવી હતી કે, બાઈ સ્વભાવે ખરાબ નહોતી,
પણુ કાકાકાઈથી ખરાબ કામ લેનારી હતી અત્યંત
સોષેનું કામ કરનારને તેની જોડે વાધો ન પડે આથી
જૂકરને તેની જોડે ગાડી જવામાં આગ્રહ્યુ ન આવતી
નાતો હોવા છતાં આટલું તો તે સમજતો હતો કે,
'માતા, પિતા અને મોટાભાઈ આખો દહાડો મજૂરી
કુટે છે ત્યારે માંડ પોટિયુ નીકળે છે, તો હું તેમાં શું
કામ મદદ ન કરું ?' આ બાઈનો ઉપકાર છે કે
તેણે મને કામ આપ્યું' જૂકરની શોકાણીને આવો જ
માણસ ભેઈતો હતો આ રીતે મેકેનું ઠીક માલનું
જાણીને જૂકરની માને નિરાંત વળી

બાઈને ત્યાં જૂકરને ફાસનું કામ કરવાનું હતું
આખુ ઘર ખરાબ વાળનું મૂકતું ખુરશી ટેમણ
વગેરે રાચરચીનું સાફ રાખતું, બારીખારણીનાં
મિજાગરા, ઇસ્ટાપડીઓ તથા હાથા વગેરે ધસી ધસીને
ચકચકિત રાખવા, આ જાતનું એ કામ હતું જૂકર આ
બધું ખરાબ જાન અને મન દઈને કરતો પેલી
બાઈ પણુ પહોચેલ હતી કયાં કયાં કચરો રહી જઈ
દોકે તે એને ખમર હતી એટલે તે તો ખૂણેખાચે,
બાહીની ધારો પર, પેગીઓ પદારા પાછળ, ખુરશી
ટેમનના પાયા અને બેઠક નીચે, અને એવી એવી
કાગળ વચરતો કામ કરનાર ચૂકી જાય તેવી જગાએ
તે તપાસી જોતી પણુ કયાંય એને કસર ન જમતી
કે જેથી તે જૂકરની કાઈ કસર કાઢી તેને વડી કે
ધમકાવી દોકે ખરાબ, નોકર શેઠની જુગતે જોડી
મળી હતી જૂકરે આ બાઈને આખી નિંદગી પાદ
કરી કે, મગા તો આવો ચુક મળજો

૩

કામની સાચોસાચ બજુવાનું તો ખરાબ ચાલતું
હતું પડોશમાં જે કાઈ કાઈ બજુવા દોકે એમ હોય
તેની પાસે પહોચી જઈ મળે એમનું તે બજુી લેતો
આમ આખી પડોશ એણે પૂરી કરી પરંતુ બજુવાની

એની ખૂબ તો અણુ-માગી જ રહી. ગરીબ માથાપ પથુ તેમાં શું કરી શકે? એવામાં એક દહાડો એને ખંચર પડી કે, એક એવી નિશાળનીકળી છે કે ત્યાં કામ કરી મજૂરી મેળવીને બધી શકાય છે. આ તો એના જેવા કામગરા અને પ્રામાણિક તથા ગરીબ છોકરાને માટે ભારે સવક કહેવાય. હવે તે નિશાળે પહોંચવાને માટે એ તલપાપક થઈ ગયો. તેના શામથી આ શાળા ૧૦૦ ઉપર માર્બલ જેટલી દૂર હતી. પથુ તેથી શું? આટલે દૂર જવાને સારુ વાટખર્ચ પથુ આપી શકે એવી સ્થિતિનાં એનાં માથાપ નહોતાં. પથુ તેથી ઓછું છોડી શકાય? એને તો માત્ર વહાલી માતાની આરા અને આશીર્વાદ નેઈતાં હતાં.

તેણે કહ્યું, 'બા, એક મોટી નિશાળ એવી છે કે ત્યાં મજૂરી કરાય અને તેમાંથી બધાપ. હું ત્યાં જઈ?'

માતાઃ ક્યાં છે, બેટા ?

ખૂંફર હોમ્પ્ટન ગામમાં છે એમ કહે છે.

બાઃ ઓ મા! એટલે દૂર તું કેમ કરીને જવાનો ?

ખૂંફરે જેમ તેમ કરીને રત્ન મેળવી. બહી માતાએ આમતેમથી થોડાં પૈસા ભેગા કરીને તેને આપ્યા. તે વખતે ખૂંફર ૧૨-૧૪ વર્ષનો હતો. માતાને છોડીને જતું એ એના જેવા માતૃબળ છોકરાને માટે પથુ ઓછો આધાત નહોતો. પરંતુ, એ સમજતો હતો કે, છેવટે જઈને જેતાં પોતાની જિવિત સાધવામાં જ માતૃપ્રેમ પથુ સધાવાનો છે.

રખડનો કુટાતો, કદી શૂખ્યો તો કદી ટાંકે દુક-વાતો, સ્ત્રીચંદ્રકાલ દશામાં તે હોમ્પ્ટન પહોંચ્યો. શાળા પૂછતો પૂછતો તે તેના મકાને પહોંચ્યો. જન્મારામાં તેણે નહિ નેઈયું એવડું મોડું આલેસાન મકાન નેઈ તેને થયું, 'આ શાળામાં બાળુવાનું મળે તો કેવી મજા પડે!' દાખલ થવાને માટે તે આચાર્ય ખસે ગયો. આચાર્યે તે સ્ત્રીચંદ્રકાલ મૂર્તિ સામે નેઈને પૂછ્યું, 'કેમ આવ્યો છે?'

ખૂંફરે મારે બાળુનું છે.

આચાર્યઃ હીક, જા બહાર બેસ અને પછી એક સિક્કિઠને બોલાવી આચાર્યે કહ્યું કે, આ છોકરાને દાખલ કરવો કે કેમ તે તપાસજો.

શિક્ષિકા ખૂંફરના દિદાર નેઈને જ કહે, 'તને અહીં નહીં દાખલ કરવામાં આવે. ક્યાંથી આવે આવ્યો છે?'

આ સાંભળનાંવેત ખૂંફરનાં હોશકોશ ભીડી ગયા, તેની આંખમાંથી દડ દડ આંસુ પડવા લાગ્યાં; મોઢામાંથી તે અક્ષરે બોલી ન શક્યો.

ખૂંફરની આ દશા નેઈને કે શાથી, બાઈને કાંઈક થયું અને તે બોલી, 'છોકરા, તને ઝાડુ કાઢનાં આવડે છે?' ખૂંફરે ઝટ જવાબ આપ્યો, 'હા જી, ક્યાં છે ઝાડુ?' શું વાળવાનું છે?'

ખૂંફરને ઝાડુ આપવામાં આવ્યું. ઉપરાંત તેણે લૂગડાનો એક કકડો માગી લીધો, અને દેખાડેલા ઝોરકામાં વાળવાનું શરૂ કર્યું. તેના હરખનો પાર નહોતો. મનમાં તે પેલી તેની શેકાણીને કુવા રેતો હતો. તેને ખચર હતી કે, આ પોતાની પરીક્ષાનો દિન છે. આખો ઝોરડો, તેનાં બારીબારણાં, ખૂણા તથા ધારો, અને સરળ રાચરચીયું, બધું ઉપર નીચે તથા આજુબાજુથી બખ્ખે વારં વાળ્યું અને બસી બસીને સાફ કર્યું. કહેવાની જરૂર નથી કે, તે પરીક્ષામાં પાસ થયો, તેને હોમ્પ્ટન શાળામાં પ્રવેશ મળ્યો.

૪

શાળામાં ચાર વર્ષ રહેવાનું હતું. દિવસનો મોટો ભાગ ખેતર કે ઈંટવાડા થા ગમણુ ગોસાળા વગેરેમાં મજૂરી કરવાની હતી; અને તેની જ મજૂરી મળે તેમાંથી વિદ્યાર્થીનું બધું ખર્ચ નીકળતું. કેટલાક તો તેમાંથી બચત કરી, નાનીસોક મૂડી પથુ ભેગી કરી શકતા. ખૂંફરે આ ચાર મોંમાં વર્ષોમાં એક મિનિટ સરખી નકામી ન જવા દીધી. મજૂરી અને બાળુતરમાં વિદ્યાર્થીઓનો આખો દિવસ ભરા-રેતો રહેતો, તેમાં રોજ સાંજે જન્મા પછી અને ઉપાસના પહેલાં વચ્ચે ઝોમિક મિનિટ ગેટી તે બધા

છોકરા નકામી વેઠી મારતા. બૂકરે તે વખતમાં એક માનવર્ષિની સભા કરી અને એમાં તેણે એવું જીવન રચ્યું કે ચોક્કસ કાળમાં તે સમા આખી શાળામાં માન પામી.

૧) અર્ધા શિક્ષકો બૂકર ઉપર અપાર પ્રેમ રાખતા. શાળાનો સંસ્થાપક જનરલ આર્મસ્ટ્રોન્ગ કરીને એક ગોરા સદૃશ હતા. એ આ શાળાનો પ્રાણ હતો. હજીસી ગુલામો સ્વતંત્ર તો થયા, પણ સાધન કે આવકત વિના તેઓ સ્વતંત્ર જતાં રવડી રખડો મરસે, એમ વિચારીને આ દીર્ઘદષ્ટિવાળા પુરુષે આ નવી જ જાતની શાળા શોધી હતી. મોટી મોટી ઉંમરના હજીસી ગુલામોને અહીં ભણવાનું મળે તેની સાથે તેનું અર્થ પણ તેમની મજૂરીમાંથી આવેઆવ મળતું, અને તેમાંથી જ તેઓ ઉપયોગી ઉદ્યોગો શીખી લઈ શકતા હતા. એટલું જ નહિ, શાળાની આખી વ્યવસ્થા જ એવી હતી કે, છોકરાઓ ઉઘમો, મહેનત, ખતીલા અને જીવનમાં પરિવારેલા બનતા હતા. આર્મસ્ટ્રોન્ગે આ કામ ઉપાડીને હજીસીઓની એક ભારે સેવા કરી છે, એમ આજ સૌ કોઈ કહે છે.

આર્મસ્ટ્રોન્ગની જ ભાવનાથી રંગાયેલા તે શાળાના શિક્ષકો પણ હતા. આથી શાળાના વાતાવરણમાં એક પ્રકારનું સેવાભાવનું વાતાવરણ રહેતું. બૂકર જેવા ઉપર આની વ્યસર ન થાય એ તો બને જ કેમ ? એ આર્મસ્ટ્રોન્ગને પોતાના મનથી ગુરુ તરીકે પૂજ્યા લાગ્યો, અને મનમાં વિચાર કર્યો કે, જેવો સેવાભાવ એમણે શીખવ્યો છે એને મારે પણ જીવનમાં ઉતારવો. અને ખરેખર, બૂકરે આ પાઠ ખરેખર જીવી બતાવ્યો.

૫

'ભણી ઊતર્યા પછી તેના આચાર્ય' તેને કહ્યું કે, તું એક નવી કોટેસી શાળા ચલાવવા જા. આ શાળાની કંગાલ દશા જોઈ આપણને તો એમ જ થાય કે એને તે શાળા જ કોણ કહે ! ન મળે તેવું મકાન, ન મળે તેમાં ભણનાર ! બૂકરે બધું કામ એકેકે એકથી જ શરૂ કરવાનું હતું. ખત, 'ધીરજ' અને કુનેહ તથા પોતાની

પ્રાંતિક કામ પ્રત્યેના પ્રેમથી તેણે આ કામમાં ઝંપ લાવ્યું. કામ કામને શીખવે એ આપણામાં કહેવત છે, તે બૂકરનાં આ વર્ષો તો અદ્વરસઃ ખરી પાડી દેખાડે છે. તેણે પોતાની એ નાનકડી શાળા પાછળ પોતાનો આત્મા આત્મા રેડીને, આજુબે એક જન-મથહર સંસ્થા રચી છે, તે 'ટરકેમી ઈન્સ્ટિટ્યૂટ' નામની શિક્ષણસંસ્થા રચી. આ, શાળાનાં ચરનાં વર્ષોમાં તે જાતે જ ભણાવતો, ત્યારે તે પોતાના બાળપણની વાતો કહેતો: 'પેલી શેકાણી બાઈની વાત આવતી ત્યારે તેના મોં પર કૃતઃકતા અને આભાર ઝળકી ઊઠતો અને તે કહેતો, "મારી જિંદગીમાં આજ સુધી હું જેટલું શીખ્યો છું તે, અને આ બાઈએ મને જે શીખવ્યું તે બે સરખાં કીમતી છે."

જેમ જેમ શાળાનું કામ વધતું ગયું તેમ તેમ બૂકરને ભાગે તેના સંચાલનનું, તેની ઉત્પત્તિને અંગે વિચારી કરી તેને મારે નાણાં વગેરે સાધનોની જોગવાઈ કરવાનું, અને ખાસ તો પોતાની શાળાની પાછળ હજીસી કામની ઉત્પત્તિની કઈ ભાવના અને ચોખ્ખા રહી છે તે તેને સમજાવવાનું કામ આવ્યું. આથી તેની નામના દેશભરમાં અને બહાર પણ પહોંચી. પોતાના કામને અંગે એ આખા અમેરિકામાં ફરતો. બધે એને સન્માન મળતું. જાતાં ગોરા અને કાળા વચ્ચે બિચારીભાવની માત્રા એટલી બધી હતી કે, આવા નામાંકિત માણસને પણ સમાન દરજ્જે લેખતાં ગોરા લોકો અચકતા. અમેરિકાના પ્રમુખે એક વાર બૂકરને મળવા બોલાવ્યો, તે ઉપર તો ગોરાઓમાં બારે મોટી ચર્ચા જાગી કે, કાળાની જોડે પ્રમુખ હાથ મિલાવે એ તે કેવો મજબૂત ! એવી જ ચર્ચા બૂકર ઈંગ્લેન્ડની રાણી વિક્ટોરિયાને મળ્યો ત્યારે પણ ગોરા લોકમાં જગમગ હતી.

કાળા લોકમાં પણ બૂકરના કામનો વિશેષ કરનારા કેટલાક પડ્યા હતા. તેઓનું એમ કહેવું હતું કે, બૂકરે તો આપણી કામને મજૂર ને મજૂર જ રાખવા ચાહે છે; નહિ તો આવું મજૂરીનું શિક્ષણ આપવાને બદલે વકીલ દાકતરી અને એના જેવું

જોગ્યોને મળતું શિક્ષણ આપવા માટે ન મથત !
જૂર એટલું જ ઉતરમા કહેતો, જેમને એ શિક્ષણ
લેવું હોય તે લે; પણ હું જાણું છું કે મારી આખી
કામ વકીલ દાકતર થવાની નથી. મોટા ભાગનાં મારાં
ભાંડુઓ કારીગર, ખેડૂત, અને મજૂર જ થશે; એમને
હું સ્વતંત્ર, શુદ્ધ અને પ્રામાણિક નાગરિક જીવન
જીવવાનું અને ઉત્તમ કારીગર કે ખેડૂત થવાનું
શીખવીશ તો મારે માટે બસ છે અને એ જ સાચો
દતો, અને છેવટે સાચો હરો. તાજ જ સ્વતંત્ર
થયેલી હબસી કામ પાસે પોતાનાં દાયપજ સિવાય
ખીનું કંઈ સાધન નહોતું એ વાપરીને કેમ સ્વતંત્રતા
જીરવાય એ આમરૂનો અને જૂરે શીખવ્યું થોડા
જ વખતમાં હેમ્પ્ટન અને ટરકેગી હબસી છોડ્યા

છોડીઓથી લેખરાઈ જવા લાગી જૂરનો માર્ગ
તેઓ' ઝટપટ સમજી ગયાં હતાં. ગોરા લોક પણ
સમજી ગયા કે હબસીઓને સ્વતંત્ર કર્યા માત્રથી કંઈ
ન વળત; આ હેમ્પ્ટન ચોજના જરૂરી હતી. તેથી
તેમણે એમાં મદદ પણ સારી પેટે કરી.

ખરેખર, એક લેખક જૂર ટી. વોશિંગ્ટનને
હબસીઓનો કુલચુર કહી છે તે તદ્દન યથાર્થ છે
આજ એને મરી ગયાં આળાસેક વર્ષ થવા આત્મા
છે એની આખી કામ એને પોતાના તાજબીકાર તરીકે
અને જાન એક પ્રતિભાષાળી કેળવણીકાર તરીકે દબ
સુધી ચાલ કરે છે એણે એની કામને માટે જે વિલા
શોધી તેણે 'સા વિલા યા વિમુક્તયે' સૂત્રને યથાર્થ
કરી બતાવ્યું છે.

મુદ્દને—

[શિખરિણી]

એમ તો પહેરું નમ નિદરતાં ચાપી ઉતર્યાં
અદો ધીજી હવે, મડીક વિગમી પંથ પગથું;
દનાં તેં સત્કાર્યાં, મુદ્દ વાવા ! વ્દાલપ ભર્વાં
ન કાદિ જન્મે મે તર પગમ એ ભાવ બૂધથું.

‘નીતમ’

જાતની જાણના ભેદ સાધુ મનમાં મમજી
જ્યા એમને થયું હવે પાર કરી ઠીક નથી એમણે
જામને કહ્યું “જો અમુક ગમે તારે જવાનું છે
ત્યાં બરફના પાણીની એક નદી વહે છે એને તમને
પાર કરજો વચમાં પાંચા છે, જગા સજાગીને જાજો
એ પાર થ્યાં પછી નજી દિવસનો રસ્તો કાપવાનો
છે રસ્તામાં કોઈ મનુષ્ય કે શરવાગ કશું નહિ મળે
બૂખ્યા જ આશવાનું છે તે આશવ પશુ એવો છે કે
હાલમાં સાચે સાધી છૂટો થઈ જશે !

પદાત્મા શિખર ઉપર એમનું એક દેવદારનું ઝાડ
છે, એની નીચે તમે બચવાનાનાં દર્શન થશે, ’ એટલું
સાંજગતા જ બહને તો દોઢ મૂળી એ ચાલનો દતો,
દોડતો દતો કે ઊડતો દતો એ કહેવું મુશ્કેલ છે નિશ્ચિન
રથને પદોચ્ચનાં બેભાન થઈ પડી ગયાં કાણુ ભજે
કેટલો યે વખત ત્યાં પડી ગયો ! બાનમાં આવતાં એણે
અત્યંતવાણી સાંભળી, “વત્સ, મારાં દર્શન કરી લે !”
એના કપાળ ઉપર એક રતેદશીતળ હાથ ફરતો દતો
બહને આંખો ઉઘાડી. એનું જીવન કૃતાર્થ થયું
‘શિવજીની સાક્ષાત્ મૂર્તિ’ એની સામે વિરાજમાન થઈ
હતી ફરીથી એ વાણી આવી, ‘વત્સ, લે, ઝટ દર્શન
કરી લે, જો, તારા શુભ—પેઠા સાધુ—પાછળ પાછળ
આવી ગયો છ, એના આવવા પહેલાં મારે અત
ર્શન થઈ જવું છે” બહને આશ્ચર્યમંકિત થઈ કહ્યું,
“બચવાના ! જેમની કૃપાદશિષી હું આપનાં દર્શન પ્રાપ્ત
કરી શક્યો તેમને આપના દર્શન નહિ થાય !’ એમાં
શુ રહસ્ય રહ્યું છે ?

હસતા હસતા શિવજી કહે, “તારા શુભ બારે
જાની છે, આ ત્રિનેત્રીયા એનાથી અગ્રાત કશું જ
થી, પણ એનામાં બંધિત નથી, એને માટે માગ
ર્શન સંભવિત નથી જ્યારે એનો જ્ઞાન-ભાર બીનરી
ત્યો ને એ સાચો બંધન બનશે ત્યારે જ એ મારા
ર્શનનો અધિકારી થશે આજે તો એનું રથાન એક
શાદર્શક સ્તંભ જેવું છે, જે સૌ કોઈને બતાવી
છે કે અમુક શહેર કઈ તરફ છે અને તે કેટલું દૂર છે

પણ પોને એ રસ્તે એટલે દૂર સુધી જઈ શકે
નથી એનું જ્ઞાન બીનજ્યો મારે છે” આમ કહીને
શિવજી અતર્શન થઈ ગયા, અને થોડાક જ વખતમાં
પેટા શુભ એ જ રથાને આવી પહોંચ્યા

જાતના મોઢા ઉપર પ્રસન્નતા જોઈને શુભએ
પૂછ્યું, ‘રમ, તને દર્શન થયાં ?”

જાતની આંખો દર્શનાં આંસુથી બિભરાર્થ આવી
ને એ બોલ્યો, “આપની કૃપાથી આજે કૃતાર્થ થઈ
ગયો છું”

‘દર્શન કર્યાં થયાં ? ક્યારે થયાં ?’ શુભએ
ઉત્કાષ્ટપૂર્વક પૂછ્યું

“હમણા જ થયાં આ જ જગ્યાએ”

“તો મને કેમ ન થયાં ?”

જાગવાન અને પોતાની વચ્ચે જે વાતચીત થઈ
હતી તે બધી બહને ખૂબ જ સંતોષપૂર્વક પોતાના
શુભને દેહી સંભળાવી શુભ ખૂબ જ દિલગીર થયા
ત્યાં ને ત્યાં જ એમનું અભિમાન ચાલી ગયું કુખના
આવેશમાં આવી જઈ એમણે પોતાના શિખરના પગ
પડી લીધા અને કહ્યું, “હવે તો હું જ મારો શુભ
બન અને મને દર્શનનો રસ્તો બતાવ” પોતાના
આસ સિવાય બનત બીજું શું બતાવી શકે ? જ્યારે
બને ત્યાંથી પાછા ફર્યા ત્યારે બનેના મનમાં કેવા
કેવા અવનવા ભાવ પેદા થઈ રહ્યા હતા ! બંધન એ
રથાને ઊઠી નહોતો ચકતો, કારણ કે એ જ રથાને
એને પ્રજ્ઞના દર્શન થયાં હતા અને શુભ એ રથાનેથી
હઠવા નહોતા માગતા કાગળ કે એમને પોતાના
જીવનની નિરર્થકતાનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ આવી ચૂક્યો
હતો ! જ્ઞાનથી જે સુદ્ધિ નહોતી થઈ ચકતો તે આખરે
પચાતાપ અને જાતના સહવાસથી થઈ ગઈ, અને પછી
શુભએ પણ અત્યંતવાણી સાંભળી, “વત્સ, હવે હું પણ
માગ દર્શનનો અધિકારી થઈ ગયો છું” *

જૂન ૧૯૪૦

* ‘સવલી વોલો’ માથી

મૈસૂરનો સિંહ હૈદરઅલી

લેખક રામનાગયણુ ના. પાટક, પોરબંદ

ઈ. સ. ૧૭૨૦ના અરસામા હૈદરનો જન્મ થયો હતો તે વખતે અંગ્રેજોનું આવડુ રાજ્ય હતું બંગાળામા અંગ્રેજો ધણી થઈ પડ્યા હતા દક્ષિણમા પગપેસારો શરૂ કર્યો હતો એ વખતે આવતા દુકમનોને એકલે હાથે અટકાવી ગાખનાર હૈદરઅલી હતો.

હૈદરનો પ્રપિતામહ ફકીર વધી મોહમ્મદ એક આલિશા જેવો હતો હૈદરનો પિતા ફતહમોહમ્મદ બાલાપુરનો કિલ્લેદાર હતો હૈદરનો જન્મ થયો ત્યારે જેથીઓએ કહ્યું હતું, 'આ સિદ્ધરાશીમા જન્મ્યો છે એટલે આગળ જતા નામ કાઢશે, પણ એતા બાપનું મોત વહેલું કરાવશે.'

આથી હૈદરને તણ દેવાનો ધગનીઝીઓએ વિચાર કર્યો, ૫૦ વર્ષ હૈદરના બાપે એ વાતને હિમતથી દગાની દીધી અને હૈદરને પ્રેમથી મોટા કર્યો.

ફતહમોહમ્મદને બે પુત્ર હતા મોટા શકમાજ અને નાનો હૈદર. બાપને નાનો હૈદર બહુ વડાનો હતો.

એકાએક દક્ષિણના રાજાઓ વચ્ચે લડાઈ શરૂ થઈ તેમા ફતહમોહમ્મદ મગયો નવાબ અખ્તાસ અલી જીલ્લો તેણે હૈદર, શકમાજ તથા તેની માતા ત્રણેને કેદ પકડ્યા એટલું જ નહિ પણ એમની માલમિલકત જપ્ત કરી લીધી. વધારે પસા પડાવવા શકમાજ તથા હૈદરને એક મોટા નગાગમા પૂરી શીરી દીધા અને ઉપર ઘાડી પીઠાવવા લાગ્યો એ વખતે શકમાજ આઠ વર્ષનો હતો ને હૈદર ફક્ત ત્રણ વર્ષનો હતો.

હૈદરનો પિતૃગર્ભ બાર્છ હૈદરસાહબ એ વખતે મૈસૂર રાજામા નાયક હતો હૈદરની માતાએ એને ખચર મોખ્યા હૈદરસાહબે પૈસા આપી ત્રણેને છોડાવ્યા અને પ્રેમપૂર્વક મૈસૂરની ગળજાની શ્રીરમપટ્ટણુ તઈ આપ્યો.

ત્યાં એણે બંને બાઈઓને ઘોડેસવારી, નિશાન બાજી તથા યુદ્ધકળાનું શિક્ષણ આપ્યું અને ઉમર-લાયક થતા મૈસૂર રાજ્યની નોકરીમા દાખલ કરાવ્યા.

મૈસૂરના રાજા નામના રાજા હતા. રાજકાજ મંત્રી કરતા મંત્રીને 'દેવ' કહેતા રાજ્યમા કર્તાહર્તા દેવ ગણાતા વરસમા એવા પ્રજાને દર્શન આપવા બહાર આવે મામી મહેલમા ગલા પૂજાપાઠ અને અમન અમન ઉડાવ્યા કરે રાજ્યનો ખરો ધણી દેવ જેમ રાજાની ગાદી વધવારસને મળે તેમ દેવની ગાદી પણ વધવારસને મળતી હતી.

એ વખતના દેવ નદીરાજે એક યુદ્ધમા હૈદરની વીરતા અને યુદ્ધકુશળતા જોઈ એથી એ હૈદર ઉપર ફોલ થઈ ગયો અને એને ડિડિગનના ફાજાદા નીમ્યો.

યુદ્ધ વખતે હૈદરે ફ્રેચ સોલ્ડાની સૈન્યવ્યવસ્થા અને કવાયત જોઈ લીધા હતા એને એ પસદ પડ્યા હતાં એટલે હૈદરે ડિડિગનમા પોતાના સૈન્યને કવાયત શીખવવા માટે ખાસ ફ્રેચ અમનદારોને નોકરીએ રાખ્યા પોતાના તોપખાનામા પણ ફ્રેચ કારીગરોને રોક્યા.

ધીમે ધીમે હૈદરઅલીનું બળ વધતું ગયું દેવ નદીરાજની પ્રીતિ હૈદર ઉપર અચાક હતી હૈદર જોનજોતામા મૈસૂર રાજ્યનો સેનાધિપતિ બન્યો.

એવામા મંત્રીઓમા અદરોઅદર ખટખટ ચાલી. ખડેરાવ નામના એક મહારાજ્ઞી બ્રાહ્મણે નદીરાજને હાકવી દેવની ગાદી પોતે પચાવી પાડી અને મગડા એને મૈસૂર ઉપર ચડાઈ કરવા લનચાવ્યા આ વખતે સેનાપતિ તરીકે હૈદરે ખડેરાવ સાથે યુદ્ધ કર્યું નદીરાજ પહેલાના દેવ દેવરાજની વિધવાએ હૈદરનો પક્ષ લીધો એનો પ્રભાવ પ્રજા ઉપર ખૂબ હતો આખરે હૈદર જીલ્લો અને ખડેરાવને બંને મૈસૂરના મહારાજાએ હૈદરને દેવ નીમ્યો.

આ રીતે પોતાના ખાદ્યનળથી અને સુદ્ધિબળથી હૈદર એક સાધારણ સિપાઈમાંથી મૈસૂર રાજ્યનો ધણીરણી થયો. રાજ્યની લગભગ હાથમા આવનાં જ હૈદરે નવા સુધારાદાખન કર્યાં રાજ્યને પાવમાન કરનાર બન્યા. શાહુકારને કેદ કરી પચ મારફત ન્યાય કરાવ્યો. પચે ચોપડા તપાસી નિષ્ક્રિય આંધો કે શાહુકારે રાજ્યને ફોલી ખાહુ છે એટલે એની બધી સપતિ જપ્ત કરી એને જન્મગીપ આપી પછુ હૈદરે એને છોડી મૂક્યો. એની દોલત ખજાનામા લઈ લીધી પરંતુ એના બે દીકરાને મોટા અધિધારી પદે નીર્યા.

હૈદરઅલીએ જમીનમહેસુલના દર નવેસરથી નક્કી કર્યાં રાજ્યના ખર્ચની અવગ્યા કરી મૈસૂરના અનેક સામંતો આ વખતે બળસાબેર બન્યા હતા તેઓ પ્રમ્તને પોડતા હતા. હૈદરે એમને યશ કર્યાં અને ગત્યમા સ્થિતિ રચાવી.

એ દિવસોમા મરાઠાનું સામાન્ય સૌથી જોરાવર હતું પૂનાના પેશ્વા વારંવાર મોટા સૈન્ય સાથે મૈસૂર રાજ્ય પર ચડાઈ કરતા હતા. હૈદરે મરાઠાઓ સાથે લડાઈ કરી અને તેમા છત ગેળવી એકબીજા વચ્ચે ફરી ન લડવાની સધિ થઈ.

આમ હૈદરનું બળ દિનપ્રતિદિન વધવા લાગ્યું. નાના નાના સરહદ પરાના રાજ્યોને હૈદરે પોતાના રાજ્ય સાથે જોળવી લીધા હતા અને તેમને ખડીઆ બનાવી દીધા હતા બગાળામા કલાઈવ ફાવી ગયો તેથી અંગ્રેજોએ મદ્રાસમા પછુ રાજ્ય વધારવાનો વિચાર કર્યો. એ વખતે દક્ષિણમા નણુ મોગા ગત્યો હતા મરાઠા, નિઝામ અને મૈસૂરનું રાજ્ય.

મરાઠાની સત્તા સૌથી બળવાન હતી અંગ્રેજો મરાઠા સરદારોની પુશ્કામત કરના હતા અને નિઝામ તથા મૈસૂર સામે લડાઈ માગવા વેનરણુ કરતા હતા. પરંતુ એ વખતે પૂનામા નાના ફકતવીસ તામનો મહા વિચક્ષણ રાજપુરુષ પેદા થયો. તેણે અંગ્રેજોની પ્રપચગળ બાણી લીધી અને મૈસૂર સાથે સધિ કરી.

હૈદરઅલીનું વધતું જતું બળ જોઈને અંગ્રેજોએ એને દનાની દવાનો વિચાર કર્યો.

ક્યા કારણુ વગર મૈસૂરના બારામહાલ ઉપર અંગ્રેજોએ હુમલો કર્યો, અને ક્યુટિકના નવાય મોદમદઅલીને એ પ્રાન આપવાની લાયક આપી પોતાના પક્ષમા લીધા. અંગ્રેજોની સામે યવા માટે હૈદરઅલીએ નિઝામ સાથે સધિ કરી. એમ નક્કી કર્યું કે આપણે બન્નેએ મળીને ક્યુટિક તથા અંગ્રેજોના મુનક પર ચડાઈ કરવી નિઝામે રુઝુનોતાની સરદારી નીચે ૫૦,૦૦૦ નું સૈન્ય હૈદરની મદદ મોકલ્યું.

મદ્રાસથી અંગ્રેજ સેનાપતિ જનરલ રિમથ ૫૦,૦૦૦ની સેના સાથે નીકળ્યો, અને મૈસૂરના વનિયમવાડી અને કાવેરીપટ્ટમની સરહદ ઉપર કુમનો કર્યો. હૈદરની સેના લગભગ બે લાખની હતી તેમાથી ૫૦ હજારનું સૈન્ય લઈ હૈદર જનરલ રિમથની સામે ચાલ્યો.

અંગ્રેજ સેનાપતિએ વિચાર કર્યો કે હૈદર અને નિઝામના સયુક્ત સૈન્ય સામે ટકી રાકશે નહિ એટલે એણે નિઝામ સાથે ટૂંપા સદેશ ચલાવ્યા અને નિઝામને ફોડ્યો.

આ બાણુ લડાઈ ચાતુ થઈ હતી હૈદરને વહેમ પડ્યો કે નિઝામનું સૈન્ય દિવ દિનને લડતુ નથી એટલે એ ધડીબર મૂકાયો. એક તરફ અંગ્રેજ સેના, બીજી તરફ ક્યુટિકના નવાયનું સૈન્ય, ત્રીજી તરફ મરાઠાનો બળ આવે વખતે નિઝામનું લશ્કર ફરી બેસે તો બાર જ વાગી ગય. કાયોપોયો માણુસ આવે વખતે ગજારાઈ જ ગય. પછુ હૈદરઅલી પાકા દેવાનો દુરદર્શી પુરુષ હતો. એણે સમય પરખી અંગ્રેજોને સધિનું કહેણુ મોકલ્યું. અંગ્રેજોએ ભરથુ કે હૈદર જોસમા આગ્યો છે એટલે દૂતનું અવમાન કરી પાઝે કાઢ્યો.

આથી હૈદર ખીભ્યો અને લડાઈ શરૂ કરી. એક પછી એક કિના ને અંગ્રેજોએ છતી લીધા હતા તે પાછા લેના માગ્યા. આમા કાવેરીપટ્ટમનો કિરો મુખ્ય હતો. હૈદરઅલીએ તેને ઘેરો બાધ્યો. અંગ્રેજોએ અદર તોપો મોકલી બહારથી હૈદર તોપોના મારો ચલાવ્યો. નણુ કલાકમાં અંગ્રેજ સેના પાછી હતી. અંગ્રેજ સેનાપતિ લાચાર થઈ શરણે આવ્યો. હૈદરઅલીએ બધા અંગ્રેજોને જીવંતવાન આપ્યું. ગોરા

સૈનિકોને હથિયાર મુકાવી મદ્રાસ જવાની ગળા આપી કપનીના દેશી સિપાઈઓને ઘેર જવા અથવા મરણ હોય તો પોતાના લશ્કરમાં જોડાવા કહ્યું કેટલાક સિપાઈઓ હૈદરના સૈન્યમાં જોડાયા કપનીનો અને નવાબ મોહમ્મદઅલીનો માલ ન હોય તેવો સામાન લઈ જવાની હૈદરે છૂટ આપી

હૈદરની આવી ઉદારતા જોઈને અંગ્રેજ સેનાપતિ ચરમિદો બન્યો. થોડા દિવસ પહેલાં જ હૈદરનો એક કિસ્સો એણે જીતેલો તે વખતે કિસ્મેદાર, સિપાઈઓ, અને બાલનઅમ્મિ સુદાને એણે કતર કર્યા હતાં

કાવેરીપટ્ટમ પછી બીજા ને ફિરલા અંગ્રેજોએ લીધા હતા, તે હૈદરે પાછા મેળવ્યા આ લડાઈઓમાં જનરલ રિમથને બારે નામોશી સાથે પાછા હકલુ પડ્યું હતું કેમકેકે એનો સરસામાન તોપો, ઘાસોળો બધું પડ્યું મૂકીને નાસતું પડ્યું હતું કેટલેક કેકાણે તો મુઘડાઓને દફનાવ્યા વિના આગળ ચાલ્યું જતું પડ્યું જ્યારે હૈદરનો નિયમ હતો કે પોતાના જ નહિ પણ દુશ્મનના સુદા મુઘડાઓને દફનાવ્યા પછી જ આગળ વધવું આમ લડાઈઓ ચાલતી હતી એવામાં જિનમની આગળ હૈદર અને રિમથ વચ્ચે યુદ્ધ બન્યું અત્યારસુધી નિજામનો મેના હૈદરની પડખે લડતી હતી પણ શુભ પત્ર વધારા પૂરો થયો અને અંગ્રેજો સાથે કાલકગર થઈ ગયા હતા બરાબર આશીને વખતે નિજામની સેના જાણે અંગ્રેજ સૈન્ય પર હુકમો કરતી હોય તેમ આગળ વધી અને બન્ને સેનાની વચ્ચે આવી અને પછી એકદમ નાહી તે હૈદરના સૈન્ય વચ્ચે થઈને એની જૂડી રીતે નાહી કે એસી હૈદરનું સૈન્ય વેગવિગેર થઈ ગયું

આ વખતે હૈદરની હિંમતની પૂરી કસોટી થઈ હૈદરે જરાપણ ન ગળાગતા પોતાના સૈન્યને સહેજ પાછું હટાડીને યજ્ઞાની દીધું રિમથ તો ગોમાં આગળા નાખીને જોઈ જ રહ્યો હૈદરના સૈન્ય પર હુમલો કરવાની તેની હિંમત ન ચાલી

હૈદરની આ પીછેહઠની વાત વધારી વધારી ચોમેર ફેલાવામાં આવી હૈદરની વૃદ્ધ માતાએ વખતે લડાઈના મેદનથી બસો માઈન દૂર હૈદરનગરમાં હતી અને ખબર મળ્યા કે તરત તે પાલખીમાં બેસી

હૈદરને હિંમત આપવા નીકળી વરસાદના દિવસો હતા જનાનાની મુસાફરીની અડચણો, લડાઈનું મેદાન, છતાં વૃદ્ધ માતા દિવસરાત બસો માઈનની સફર કરીને હૈદરને મળી

હૈદરને ખબર મળ્યા તરત જ એ સામો ગયો માતાની સાથે ધોડેસવાર અને ઊડસવાર મળી ૧૦૦૦ સિપાઈઓ હતા એ ઉપરાંત પાલખી આગળ ખાંછળ સુરખા પહેરેલી સ્ત્રીઓ ધોડેસવાર થઈ ચાલતી હતી

માતા તબક્કા ઊતરી કે તરત જ હૈદરે પૂછ્યું, 'આટલી બધી તકલીફ વેઠીને આપ અહીં શ માટે આવ્યા ?'

વૃદ્ધ માતાએ જવાબ આપ્યો "બેટા, હું જોવા માગતી હતી કે તું આ હાર કેટલી ધીરજથી ખમી શકે છે"

હૈદરે હિંમતભરે કહ્યું, "તે આ કંઈ હાર છે ?"

"બસ, તો જીવતો રહે ખુદા મહેર કરે હું વધારે શોધને તને તકલીફ નહિ આવ્યું"

પછીઆ પછી ત્રીજે જ દિવસે હૈદરને તથા દીકરાઓને આશીર્વાદ આપી માતા પાછી ફરી આવી બહાદુર માતા જ હૈદર જોવા વીર મદને જન્મ આપી શકે

માતાના ગયા પછી બીજે દિવસે હૈદરે વનિયમ લાડીના કિલ્લા પર ઊપડ્યો એ કિસ્સો ખૂબ મજબૂત હતો પણ હૈદરે થોડો વખત તોપમારો ચલાવ્યો ત્યાં અંગ્રેજ તોપો ટાંકી પડી ગઈ અંગ્રેજ સ દારોને એક વર્ષ સુધી ન લડાનાની પ્રતિજ્ઞા લેવરાની તેણે છોડી મૂક્યા

ફતહુઅલી ટીપૂ

હૈદરઅલી આ બાણુ લડતો હતો ત્યારે એણે પોતાના પુત્ર ફતહઅલી ટીપૂને પાંચ હજારની સેના આપી સીધો મદ્રાસ ઉપર મોકલ્યો ટીપૂ એના બાપ જોવો જ શરો હતો આ વખતે તેની ઉંમર માત્ર ૧૮ વર્ષની હતી

ટીપૂ એટલી ઝડપથી મદ્રાસ ઉપર મડી આવ્યો, કે ત્યારે મદ્રાસના ગવર્નરને ખબર મળ્યા ત્યારે ગવર્નર, કાઉન્સિલના સભ્યો, અને નવાબ મોહમ્મદ અલી બગીચામાં બેઠા મેડા હવા ખાતા હતા, એક બાણુ

આણું પીરસાઈ રહ્યું હતું અચાનક ખખર મળતા બધા શ્રવ લઈને નાહા કહે છે કે ગવર્નરની તલવાર ને ટોપી પણ પાછળ પડ્યાં રહ્યા સફાએ સામે જ એક વહાણ દરિયામાં એ વખતે પડ્યું હતું તેમાં તેઓ બચાઈ ગયા

એક યુરોપિયન ઇતિહાસકાર લખે છે કે, જો એ ખરે વખતે વહાણ ત્યાં ન હોત તો ગવર્નર વગેરે સૌ દીપૂના કેદી બન્યા હોત

નવાજ મોહમ્મદઅલી પોતાના ઘોડા પર બેસી સફર રસ્તે નાસી છૂટ્યો

દીપૂએ મદ્રાસના કિલ્લાથી પાચ માર્ઝિય દર આવેલી સેટ ચોમસની ટેકરી તાબે કરી લીધી આસપાસનો અગ્રેજી મુલક હતી લીધી અને ત્યાં પગલ નાખ્યો

આ વખતે દીપૂને મદ્રાસ હતવું રમત વાન હતી પરંતુ એ વખતે જનરલ રિમથે હમેશની માફક ફગો કર્યો

જનરલ રિમથને સમાચાર મળ્યા કે દીપૂ મદ્રાસ પહોંચ્યો છે અને મદ્રાસનો કિલ્લો હાથવેતમાં છે એટલે એણે શુકિત રખી એક સાદણીસવારને રાતો-રાત ગવાના કર્યો એણે દીપૂને આવીને સમાચાર આપ્યા કે ત્રિનમ લી આગળ નિઝામનું સૈન્ય દગાથી નાસી ગયું છે હૈદરશાહ હાયાં છે અને આખે જલદી મદદે આવવા કહેવરાયું છે

દીપૂએ સરદારોને એકઠા કરી મસનત કરી સૌનો મત થયો કે આવી સ્થિતિમાં મદ્રાસ પર હલ્લો ન કરવો પરંતુ હૈદરશાહની મદદે પહોંચી જવું આમ અનુભવી દીપૂ આ કપટમાં ફસાયા

કપટદામક દૂધ કરતો દીપૂ બારને આવતીખતો ત્યાં એણે બેઠ પારખ્યો પણ પછી વાત હાથમાં રહી ન હતી

હૈદર પૂર્વે સરહદ ઉપર યુદ્ધમાં રોકાયો હતો એ વખતે અંગ્રેજોએ પશ્ચિમ સરહદે જઈ મેગલોર લેવા એક સેના રવાના કરી હૈદરને આ ખબર તરત મળ્યા એણે દીપૂને ૩૦૦૦ નું સૈન્ય આપી મેગલોર તરફ રવાના કર્યો દીપૂ પહોંચે તે પહેલાં અંગ્રેજોએ મેગલોર સર કબ્જું હતું જોવા દીપૂને લશ્કર સાથે

આવતો જોયો તેણે જ મેગલોરનું સૈન્ય ઉત્સાહમાં આવી ગયું મેગલોરની પ્રજાએ દીપૂને ઉત્સાહથી વધાવી લીધો મુનઈથી આવેલી અંગ્રેજ સેના અને દીપૂની સેના વચ્ચે ખૂનખાર જંગ મચ્યો આ યુદ્ધમાં દીપૂને પૂરેપૂરી જીત મળી અંગ્રેજ સેનાપતિ ૪૬ અમનદારો ૬૮૦ અંગ્રેજ સિપાઈઓ અને ૧૦૦૦ કરતાં વધારે કપનીના ફેરી સિપાઈઓને દીપૂએ કેદ કર્યા ફરકના હથિયાર ખૂચી લીધા હૈદર પણ દીપૂની મદદે પાછળ પાછળ જ આવતો હતો એને આવતાવેત દીપૂના વિજયના સમાચાર મળ્યા દીપૂને જોતા હૈદર ભેટી પડ્યો અને એની આખમાં હરખના આસુ આવી ગયા

મેગલોરના રક્ષણને પાછા બદોબસ્ત કરીને હૈદરે સીધો મદ્રાસ પર હલો કરવાનો વિચાર કર્યો દીપૂની સાથે મોટું સૈન્ય લઈ એ મદ્રાસ ઉપર ચલ્યો સેનાના ત્રણ ભાગ કરી ત્રણ નાળુથી ફૂચ ઉપાડી

આ બાલુ જનરલ રિમથ અને વૂક મેગલોર લેવાનો વિચાર કરતા હતા તેમને હૈદર સાથે લડાઈ થઈ અને તેમાં બંને અંગ્રેજ સેનાપતિઓ સૈન્ય સાથે પાછા હડવા લાગ્યા હૈદરની વિજયી સેના સામે એક પણ રથજે અંગ્રેજો દડી શક્યા નહિ નવાજ મોહમ્મદઅલી ખૂચ કરી ગયો હૈદર અને દીપૂનું સૈન્ય ભેટભેટમાં છેક મદ્રાસના કાંઠે જઈ પહોંચ્યું ફરી એકબાર ગવર્નર અને કાઉન્સિલના સભ્યો ખૂચ ગભરાઈ ગયા

સાગત્રણ દિવસમાં ૧૩૦ માર્ઝનની ઝડપી ફૂચ કરીને હૈદર વિચાળ સેના સાથે મદ્રાસને દરવાજે આવી બિભો હતો ધારત તો એક દિવસમાં એ મદ્રાસ સર કરત ખરું હૈદર એકદમની હતો એણે અલ નર્નેરે કહેવરા પડ્યું હતું કે મદ્રાસને દરવાજો આવીને હું વાટાઘાટ કરીશ એ વચનને વાદ ગાખી એણે વાટાવાટ માટે ગવર્નરને કહેણ મોકલું ગવર્નરને ટાઢક વળી એને તો એમ જ હતું કે હમણા હૈદર બીસીને ભાગી નાખશે

એ વખતે હૈદરના નામથી અંગ્રેજો બધ પામતા હતા હૈદર કહે તેવી સધિ કરવા તેઓ રાજીહતા કપની સાથે સધિ કરવાની હૈદર ના પાડી આખરે ઇંગ્લાન્ડના

બાદશાહને નામે સંધિપત્ર લખાયું. અંગ્રેજોએ જીતેલો મૈસૂરનો મુલક, અને જે મુલક હૈદરે જીતી લીધો હતો તે બધો હૈદર પાસે રહ્યો, અને અંગ્રેજોને જે મુલક હૈદરે જીત્યો હતો તે હૈદરે રાજપુત્રીથી પાછો અંગ્રેજોને સુપરત કર્યો. નવાબનો કારર ખાત તથા લડાઈના ખર્ચ બદલ બારે હઠ અંગ્રેજોએ હૈદરને આપ્યાં. એકબીજાને મદદ કરવાનું વચન આપ્યું. વધુમાં નવાબે દરવર્ષે છ લાખની હૈદરને ખંડણી ભરવી. આમ હૈદર મનમાની સંધિ કરાવી. આ લડાઈથી નક્કો થયું કે અંગ્રેજો હૈદરની બરાબરી કરી શકે તેમ નહતા. આ સંધિથી વિલાયતમાં તેમજ હિંદમાં અંગ્રેજોની આબરૂ કાઢીની થઈ ગઈ.

આવી નામોશી ભરેલી સંધિ અંગ્રેજોએ ન છૂટકે કરી તો ખરી, પણ તે આપના કણ્ઠની માફક ખટકતી હતી. એ તોડવાનો લાગ અંગ્રેજો શોધવા લાગ્યા. અને લાગ મળી પળ્યુ ગયો. મરાઠાઓએ મૈસૂર પર ચોથી વાર હુમલો કર્યો. હૈદરે અંગ્રેજોની મદદ માગી. અંગ્રેજોએ ના પાડી. બીજો નવાબને ઉશ્કેર્યો અને લડવાની તૈયારી કરી.

હૈદરે નાના ફકનવીસ સાથે સંધિ કરી અને અંગ્રેજોનું કાસળ કાઢવાનો નિર્ણય કર્યો. એકદમ જંગી લશ્કર લઈ હૈદર ક્ષણાટક ઉપર પહોંચ્યો. ક્ષણાટકના રક્ષણ માટે અંગ્રેજ સેનાઓ હતી. એને હરાવતો હૈદર આગળ વધ્યો.

મદ્રાસથી બે મોટી અંગ્રેજ સેનાઓ હૈદર સામે આવી. એક સેના કર્નલ બેલીની સરદારી નીચે, અને બીજી જનરલ મનરોની સરદારી નીચે. બન્ને સેના કૂચકદમ કરતી આગળ વધી.

પૂરિમપાક નામની જગાએ ટીપૂ અને કર્નલ બેલી વચ્ચે મુઠ્ઠા શરૂ થયું. મનરોએ બેલીની મદદે એક હુકડો મોકલ્યો. હૈદર રાતોરાત કૂચ કરી ટીપૂની મદદે આવી પહોંચ્યો. અંગ્રેજ સેનાની વચ્ચે ઘૂસીને હૈદરે તોપખાનું સળગાવી મુક્યું ને લશ્કરને વિખેરી નાખ્યું. અંગ્રેજ સેના જૂંડી રીતે હારી. હજારો દેશી સિપાઈઓ મરાયા. ૭૦૦ અંગ્રેજો મરાયા તથા ૨૦૦ કેદ પકડાયા. કર્નલ બેલી પણ પકડાયો. જનરલ મનરો ગંજ નજીક હતો. હૈદરે બેલીને હરાવી

એની સામે મોરચો ફેરવ્યો. બેલીની હારના સમાચાર સાંભળી જનરલ મનરોની હિંમત તૂટી ગઈ. એણે તોપો તથા બારે સામાન ગંજની પાસેના તળાવમાં ફેંકી દીધાં. પાછા હકીને મદ્રાસના કિલ્લામાં આશરો લીધો.

હૈદરઅલીએ ત્રણ માસ ઘેરા બાંધીને અકાંટને પ્રસિદ્ધ કિલ્લો હાથ કર્યો.

અકાંટ નગરમાં હૈદરની વિજયી સેના પેડી. હૈદરે ફરમાન કાઢ્યું કે કોઈપણ નગરવાસીના જનમાલને હાથ ન લગાડવો, કોઈને અડચણ ન કરવી, કોઈના ધનને હાથ ન અડાડવો. કોઈ સ્ત્રી પર અત્યાચાર ન કરવો. કિલ્લામાં જીવતા રહેલા અંગ્રેજોને પોતાના સિપાઈઓના રક્ષણ નીચે મદ્રાસ પહોંચતા કર્યાં. કિલ્લાની મરામત કરી. શહેરનો બંદોબસ્ત કર્યો.

હૈદરની માફક તેના સેનાપતિ મીર મુખ્તિદીને તથા ટીપૂએ અનેક કિલ્લાઓ જીતી લીધા. અને અંગ્રેજ સેનાને ઠેરઠેર હાર ખવરાવી નસાડી.

આ ખબરો સાંભળીને અંગ્રેજ અધિકારીઓ અને વિલાયતના રાજકર્તાઓ ચિંતામાં પડ્યા. એમને બીક પેડી કે રખેને દક્ષિણમાંથી આ હૈદર આપણો પગ કાઢે!

મરાઠા સામ્રાજ્યનો મહામુસ્તફી નાના ફકનવીસ હૈદર ઉપર મોટી આશાબાંધી બેઠો હતો. એની મળતરી એવી હતી કે જો હૈદર મદ્રાસમાંથી અંગ્રેજોને કાઢે તો પછી પોતે ઉત્તરમાંથી અંગ્રેજોનું નામનિશાન નાબૂદ કરવા કમર કસે.

પણ વિધિએ જુલુમ ધાર્યું હતું. હિંદુસ્તાનને પરદેશી ધૂંસરીમાં જોડાઈ આકરી કસોટીમાંથી પસાર થવાનું હતું.

આરણીના વિજય પછી હૈદરની કમરમાં એક ગૂમકું થયું હતું. એ ગૂમકું જીવમેણ નીવડ્યું.

અકાંટમાં આવી હૈદરે આરામ લીધો. પણ સાતું ન થયું. મોત નજીક છે એમ જાણ્યું ત્યારે હૈદર મંત્રીઓ તથા અધિકારીઓને મોલાવી છેલ્લા હુકમ આપ્યા. પાંચ હજારની એક સેના મદ્રાસ તરફ રવાના કરી. પોતાના વિશાળ સેનાના દરેક સિપાઈને અલ્લેક ખગાર ધનામમાં આપ્યો. નોકરાને પણ એજ.

રીતે એક પગાર બક્સિસ કર્યો. ટીપૂ ખીજી જગ્યાએ લાગતા હતા ત્યાંથી એને ખોલાવી લીધો.

પણ ટીપૂ આવી પહેલે તો પહેલાં દેરે પ્રાણ છોડ્યા. એ વખતે એની ઉંમર ૬૦ વર્ષની હતી.

વિજયી સેના નાસીપાસ ન થાય તે માટે હૈદરના મંત્રીઓ પૂર્ણિમા અને કૃષ્ણરાત્રે એના મૃત્યુની વાત છપી રાખી. બંને મંત્રીઓ હિંદુ હતા અને પૂરા વફાદાર હતા.

ટીપૂના આવી પહેાંચ્યા પછી હૈદરનું યમ રાજધાની શ્રીરંગપટ્ટણમાં લઈ જવામાં આવ્યું. ત્યાં બારે દબાયાથી આગની અંદર તેને દફનાવ્યું. ટીપૂએ પિતાની કબર ઉપર આવેશાન સમાધિ બંધાવી.

હૈદરઅલી એક ગરીબ ઘરમાં પેદા થયો હતો. એક સાધારણ સિપાઈમાંથી આપણને આગળ વધી એક વિશાળ સામ્રાજ્યનો સ્થાપી બન્યો હતો. હૈદરઅલી 'મુસલમાન હૈદરઅલી શાહ' કહેવાતો હતો. મૈસૂરનું રાજ્ય તેણે ખૂબ વધાર્યું હતું. મરતી વખતે, તેણે તાજેતરમાં જીતેલો મુલક બાદ કરીએ તો પણ, તેના રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ એ'શી હજાર ચોરસ માઈલ હતું અને ઉપજમાંથી ખર્ચ બાદ કરતાં વરસે ત્રણ કરોડ રૂપિયા સિલક બચતી હતી તેની કુલ સ્થાપતિસેના ૩,૨૪,૦૦૦ હતી. તેના ખજાનામાં રોકડ તથા જવાહીર મળીને લગભગ એ'શી કરોડ રૂપિયા સિલકમાં હતા. તેની પશુશાળામાં ૭૦૦ હાથી, ૬૦૦૦ ઊંટ, ૧૧,૦૦૦ ઘોડા, ૪,૦૦,૦૦૦ ગાય અને બળદ, ૧,૦૦,૦૦૦ બેસ અને ૬૦,૦૦૦ બકરા હતાં. તેના શસ્ત્રાગારમાં ૬,૦૦,૦૦૦ બંદૂકો, ૨,૦૦,૦૦૦ તલવારો અને ૨૨,૦૦૦ તોપો હતી.

હૈદરઅલીને વાંચતાં લખતાં મુદ્દા આવડતું નહતું. એ પોતાના નામનો પહેલો અક્ષર, 'હે' માંડમાંડ શીખ્યો હતો. અને એ પણ ઊંઘો લખતો હતો ! આમ છતાં એના જેવો શુદ્ધિશાળી, વીર, રણકુશળ સેનાપતિ એના જમાનામાં ખીજો કોઈ નહોતો.

હિંદુ મુસલમાનને હૈદર સમાન ગણતો. એના મંત્રીઓ હિંદુ હતા. એણે હિંદુ મંદિરો બંધાવ્યાં હતાં. બાબર અને અકબરની માફક હૈદરના રાજ્યમાં

બોવધની સખત મનાઈ હતી. જો કોઈ ગોવધ કરે તો તેના હાથ કાપી લેવામાં આવતા. જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્યના આર મંકાનો મુખ્ય શૃંગેરી મંદ મંદર રાજ્યમાં હતા.

તે વખતના શંકરાચાર્ય ઉપર હૈદરઅલીનો ખૂબ પ્રેમ હતો અને તેને તે આદર આપતો. રાજકાજમાં તેની સલાહ પણ લેતો. એક પત્ર હૈદરે લખેલો તેની સાથે "એક હાથી, પાંચ ઘોડા, એક પાલખી, પાંચ ઊંટ, પાંચ સોનાના તાકતા (સૂર્યચંદ્રનાં ચિત્રોવાળા ધનનો), એક નેડી શાલ, સાડા દસ હજાર રૂપિયા શેકડા, એક મોનાની દીરી-જગદ્ગુરુની સેવામાં ભેટ " મોકલ્યાં હતાં.

હિંદુ તહેવારો હૈદરઅલી ઠાંઠથી ઊજવતો. હૈદરઅલી ન્યાયી હતો. ન્યાયને માટે એની નામના ઓમેર પસરી હતી. ગરીબમાં ગરીબ માથુસ પણ તેની રૂબરૂ જઈ રૂપિયાદ રજૂ કરી શકતો અને દાદ મેળવતો.

ઈ. સ. ૧૭૬૭માં હૈદરઅલી ડાઈમંડવૂરમાં હતો. ત્યારે એકવાર સાજો તે ફરવા જતો હતો. એક ડાથી માર્ગમાં આડી સૂઈ ગઈ અને 'રૂપિયાદ, રૂપિયાદ' પોકારવા લાગી.

હૈદર તુરત જ ઊભો રહી ગયો. પેલી વૃદ્ધ સ્ત્રી પોતાની પાસે ખોલાવી પૂછ્યું, " શી હજીકત છે ? " ડાથીમાએ હાથ નેડી કહ્યું, "જહાંપનાહ ! મારે એક જ દોકરો હતો, એને આગામોહમ્મદ નસાડી ગયો છે."

" આગામોહમ્મદ તો એક મહિનો થયાં છૂટો ઘઈ દેશ ગયો છે. તમે આજસુધી રૂપિયાદ કેમ ન કરી ? "

" જહાંપનાહ ! મેં અનેકવાર અરજીઓ લખીને હૈદરશાને આપી. પરંતુ મને કરો જવાબ મળ્યો નહિ."

હૈદરશા એ હૈદરઅલીનો ખાસ જમાદાર હતો. ત્યારે એ સાથે જ હતો. આગામોહમ્મદ હૈદરશા પહેલાંનો જમાદાર હતો. ૫૦ીસ વર્ષ સુધી હૈદરની નોકરી કરી એક માસ પહેલાં પેન્શન પર ઊતરી એ પોતાને ગામ ગયો હતો.

જમાદાર હૈદરશાએ હૈદરઅલી પાસે આવીને કહ્યું, “બાદશાહ, આ ઝોરત તેમજ એની દીકરી બંને ખદ્યાસનાં છે.”

હૈદરઅલીએ જમાદારનું વાક્ય કાને ધણું નહિ. તરત જ એ મહેલે પાછો ફર્યો.

પાસવાનોએ જાણ્યું કે જમાદાર હૈદરશાનું આવી બન્યું. એમણે હૈદરઅલીને વિનંતી કરી, “જહાંપનાહ, આ વખતે હૈદરશાને માફ કરો.”

હૈદરઅલીએ જવાબ આપ્યો, “હું તમારી વિનંતિ સ્વીકારી શકતો નથી. એક બાદશાહ અને તેની ધૈર્ય વચ્ચેના પત્તયવહાર રોકવો એના જેવો બીજો કોઈ શું નથી. નિર્બળનું રક્ષણ કરવું એ જ બળવાનનું કર્તવ્ય છે. નિર્બળની રક્ષા કરવા માટે જ ખુદાએ મને બાદશાહ બનાવ્યો છે. જે બાદશાહ પોતાની પ્રજા ઉપર જીવન આપવા દે છે, તે પ્રજાનો પ્રેમ મેળવી શકતો નથી અને પ્રજા વખત જતાં એની સામે બળવો કરે છે.”

આમ કહીને હૈદરઅલીએ જમાદાર હૈદરશાને બોલાવ્યો. સૌની હાજરીમાં એને ૨૦૦ ફટકા મરાવ્યા. અને પેલી ડોશી સાથે સવારને મોકલ્યો. એને હુકમ આપ્યો કે આગામોહમ્મદને ઘેર આ ડોશીની દીકરી હોય તો એને ડોશીને હવાલે કરવી. અને આગા મોહમ્મદનું માથું કાપી અહીં રજૂ કરવું. દીકરી આગામોહમ્મદને ત્યાં જ હતી. તેને ડોશીને હવાલે કરવામાં આવી અને આગામોહમ્મદનું માથું કાપી લાવી હૈદરને સુપરત થયું.

હૈદરઅલી અને નગરચર્ચા જેવા નીકળેના અને દાદરિયાદ સાંભળતો. પ્રજા હૈદર ઉપર આફરીન હતી. વેપાર, ઉદ્યોગ, ખેતી, કારીગરીને હૈદર વાર-વાર ઉત્તેજન આપ્યું હતું. જે કોઈ અમલદાર લાંચ લેતો તો તેને આફરી સજા થતી.

એ વખતના વેપારનો ખ્યાલ એક વસ્તુ પરથી આવો શક્યો: એકલા કામગીરનૂતની બજારમાં દર અડવાડિયે બે હજાર રૂપયત્તા તાકા વેચાવા આવતા.

હૈદરઅલી તીવ્ર બુદ્ધિશાળી હતો. એની વાદ્યકળિ અદ્ભુત હતી. તે એક સાથે અનેક કામો કરી શકતો

હતો. એક સાથે ત્રીસવાદીય મુનશીઓ પાસેથી એ કામ લઈ શકતો હતો. રાજ સવારમાં ન્યારે ચારપાઈ પર બેઠો બેઠો તે હાથમાં ધોતો ત્યારે તેના અનેક ગમડો ચારપાઈની ચાર બાજુ લીઝા રહેતા. અને ઉદલા મોવીસ કલાકની હકીકત રજૂ કરતા. એક સાથે બધા બોલતા જતા. કેવળ અવા-જથી મોં ધોતાં ધોતાં કોણે શી વાત કરી તે હૈદર પારખી લેતો. એકવાર કોઈનો ચહેરો જોતો તે કાયમ ચાદ રાખી શકતો હતો. ધોડા અને જવાહીર પારખવામાં તે અજબ શક્તિ ધરાવતો.

હૈદરઅલી ચીર હતો, વીરતાની કદર કરી શકતો, પોતાના સિપાઈઓ સાથેનું વર્તન પ્રેમ અને ઉદારતા તથા સમાનતાવાળું હતું. પોતાના રાજ્યને તે ‘ખુદાદાદ’ કહેતો. પોતે સામાન્ય સિપાઈ જેવું જીવન જીવતો. સામે જે મોજબ આવે તે ખાઈ લેતો; મુસાફરીમાં મોટે ભાગે તે જૂંજેલા ચણા, બદામ અને જીવારનો સુકો શેરડો અથવા આમાંનું જે કોઈ મળે તે ખાઈ લેતો. પોતાના સિંહાસન ઉપર આખા વર્ષમાં એકવાર ઈંદને દિવસે થોડા જ કલાક તે બેસતો, અને તે પછી બીજા આગ્રહ કરે ત્યારે જ.

હૈદર મધ્યમ કદનો હતો. તેનો રંગ ચામળો હતો. છતાં હૈદરનું શરીર મુઠર પાટીલું હતું. તે મજબૂત અને રફૂતિવાળો હતો. ધોડેસવારીમાં તે પાવરધો હતો. લાંબે મુઠ્ઠી પગે ચાલવાનો તેને પછો ગોખ હતો. અને આદત પછુ દની અડવાડિયે બે વાર તે દાદો માથું મૂળ મુંડાવતો. દાદો મૂળ સાફ રાખવાનો એને શોખ હતો. સો હાથની લાંબી લાલ પાપડી તે માથે પહેરતો.

ચિકારનો અને તેમાંય વાધના ચિકારનો તેને ખાસ શોખ હતો. તેણે વાધ પાડ્યા હતા. દમોદા સવારમાં હૈદરની પાસે વાધને છૂટા લાવવામાં આવતા. હૈદર પોતાને હાથે તેમને લાડુ ખવડાવતો. તેમના પંડમાં અને જડામાં પોતે લાડુ મૂકતો. હૈદરનું નિશાન અચૂક હતું.

હૈદરઅલી શરીરશય ખૂબ ઉડાવતો. વરસના વરસાદમાં, જંગમોની અંદર, થોડાના જીવ ઉપર

અનેક રાતો તે ગુઝરતો ઘોડા, દાથી, તોપ અને
રસાયનનો હૈદરને ઘણો શોખ હતો ઘોડાના સોદામરો
દૂર દૂરથી મેસુરમા આવતા હતા અને ઉમદા ઘોડા
હૈદરઅલી ખરીદ કરતો હતો

હૈદરઅલી અંગ્રેજોનો કટ્ટો શત્રુ હતો એની મોટી
બૂટ એ હતી કે એણે પોતાના સૈન્યના મોટા મોટા
અધિકારો ઉપર કેટલાં લોકોને ગાખ્યા હતા જેનું
છુરુ ફળ હૈદરના મૃત્યુ પછી તેના પુત્ર ટીપૂને
ભોગવવું પડ્યું.

હૈદરઅલીએ આખી જિંદગી અંગ્રેજો સામે
લડવામાં માળી હતી આખી જિંદગી અંગ્રેજોને

હિંદમાંથી કાઢવા પાછળ તનનોડ મહેનત તેણે કરી
તે જીત્યો ત્યાં સુધી અજેય રહ્યો અને અતિ લડતા
વડના જ ગણમેદાને પ્રાણ છોડ્યા

ત્યારે મોટા મોટા રાજા મહારાજાઓ એક યા
બીજી રીતે અંગ્રેજોની પડખે ચડ્યા હતા જયવા એની
જાગમાં કુસાયા હતા, ત્યારે એકલો હૈદર અંગ્રેજો
આમે જૂઝ્યો હિંદુસ્તાનની આસાદી માટે જૂઝનારા-
ઓમા હૈદરઅલીનું રયાન પહેલી હરોળમા છે
આગલીને ચાહવાવાળાઓમા હૈદરનું નામ સદા
સુવર્ણાક્ષરે લખાયેલું રહેશે *

* 'સારતમા અંગ્રેજ રાજ્યને આધારે'

સ્થિત શૂરને

આ વાદ્ય વાગે, કુચમ શૂર બિલો ?
જુકાવ જગે વણ ના તમા કો,
થા સ્નાત આજે તવ આત્મશીર્યે,
જુકાવ નવાળા ઉરમા જગે જે

શહીદ થા, થા રણધીર સાચો,
ગળાવ સગામ સુહાકે તારી,
દીપાવ તું દેહ દીપાવ મૃત્યુ,
રણાગણે રેલવ રક્ત થરા.

એ ફાગમા તું રમને ઉમગે,
ઢોલાવ શૂરા દિગ્પાલ ને થા .
કગળ તું કાળ થકી વિશેષ
કંપાવતો કારમું વીર મૃત્યુ

‘અમેશ’

ટેલિવિઝનનો શોધક

જહાન બેડ

લેખક : ડૉ. યશવંત શુ. નાયક

• એમ. એસસી, પીએચ. ડી.

પ્રોફેસર ઓફ ફિઝિક્સ, ગુજરાત ઓરિજનલ અમદાવાદ

આપણે ત્યારે કેટલીક પ્રણાલિની ક્યા વાંચીએ છીએ ત્યારે તેમાં અનેક એવા પુરુષોની હકીકત આવે છે કે જેઓ જગતમાં જનતા જનાવો તેમની દિવ્ય દૃષ્ટિ વડે જોઈ શકતા હતા. પાણિપતથી દૂર રહેલા ધૃતરાષ્ટ્રને સંજયે તેની દિવ્ય દૃષ્ટિ વડે મહાભારતના આલુ યુદ્ધનું વર્ણન કરી જતાઓ હતા, એ જાણીતી વાત છે. આ જમાનામાં પણ કેટલાક કહેવાતા સિદ્ધ પુરુષો અને જાદુગરો મોટા કાચના ગોળામાં (Crystal) દુનિયાના દરના પ્રદેશોમાં માણસની પ્રવૃત્તિને દેખાડવાની શક્તિ હોવાનો દાવો કરે છે. માણસની દરેક શક્તિને મર્યાદા હોય છે, તે જ પ્રમાણે જોવાની શક્તિને પણ મર્યાદા હોય છે. નહીં આખે માણસ જાગે જ બે ર્લાઈંગ સુધી રપટ જોઈ શકે છે. દરખાનની

જહાન બેડ

મદદથી માણસ પૃથ્વીની સપાટી ઉપર દૂર દૂર નજર ફેંકતો થયો છે. સેંકડો માઈલ દૂર આવેલા પર્વતો ઉપર ડી વસ્તુને દરખાનની મદદથી, રપટ જોઈ શકાય છે એટલું જ નહિ, પરંતુ, આજના જોડાણમાં આવેલા અનેક મહો અને તારાઓ વિશે અનેક માહિતી મેળવી શકાય છે. આમ છતાં દરતા વધે તેમ દરખાન વડે પણ વસ્તુ બહુ રપટ દેખી શકાતી નથી. આ ઉપરાંત વસ્તુ અને જોનારની વચ્ચે કોઈ અવરોધ આડે આવે તો તેથી વસ્તુ દેખાતી બંધ થઈ જાય છે અને ગમે તેવાં દરખાનો પણ આથી નકારમાં થઈ પડે છે. વચ્ચે આડી દિવાલ હોય તો પણ ખીજા ઓરડામાં શું ચાલી રહ્યું છે તે જોઈ શકાતું નથી. પૃથ્વી સપાટ હોત તો પણ દરના પ્રદેશોનું તેમજ ત્યાં ખુદશી જગ્યામાં જનના

જનાવોનું અવલોકન દરખાન વડે થઈ શક્યું હોત, પરંતુ પૃથ્વીની સપાટી ગોળ છે એટલે થોડા માઈલની ક્ષિતિજથી વધુ દૂરની વસ્તુ દરખાન વડે જોવાનું અશક્ય છે. જે પ્રમાણે દરખાને અવરોધ નડે છે તે જ પ્રમાણે અવગળાને પણ નડે છે. ટેલિફોન અને ટેલિગ્રાફ દ્વારા દુનિયાના દૂર દૂરના પ્રદેશોમાં વાતચીત કરવાનું શક્ય થયું, ત્યાર પછી માણસે તારનાં દોઝાં વિના દૂર ઘેરેઘેર વાતચીત થઈ શકે તેવી ગોઠ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવા માંડી મેગ્નેટ, હર્ટઝ અને માઈક્રોનીની શોધથી દુનિયાના ગમે તે દેશમાં વચર તારે સદેશ મોકલવાનું શક્ય બન્યું છે. વિદ્યુત્ત્ત્વ લદરીની મદદથી અવાજ મોકલી શકાયો, તો શું ચિત્રો અને જનાવોનાં ચિત્રો બદાર મોકલી શકાય નહિ

એવો પ્રશ્ન વૈજ્ઞાનિકોને સહજ ઉદ્ભવે છે કે આ કાંઈ નવું ચિત્રો મોકલવાનું એડિસને અમુક પ્રમાણમાં, સિદ્ધ કર્યું હતું, એટલે રેડિયોની શોધ પછી તારના દોરણ વિના ચિત્રો અને બનાવોને વિદ્યુત્તરી લદ્દરીની મદદથી દૂર મોકલી શકાય કે નહિ તેની શોધ થવા લાગી દૂરદ્રષ્ટિ (television) ધણીને શરૂ આતમાં અશક્ય લાગી અને તેથી એ શોધની પાછળ જગતમાં ગણ્યાગાંધ્યા માણસોએ પ્રવૃત્તિ નહીં રાખી એ શોધકોમાં આજે માત્ર ન્હોન બેર્ડેનું નામ આજે તરી આવે છે એક સમય એવો હતો કે ત્યારે ન્હોન બેર્ડેનની પ્રવૃત્તિને એક ગાડા માણસની ધેનજા જેવી ગણવામાં આવતી પરંતુ એ જ પ્રવૃત્તિને અતે માણસને દૂરદ્રષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ છે એ ન્હોન બેર્ડે તે કાણુ ?

દૂરદ્રષ્ટિ (ટેલિવિઝન)ની શોધનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે ન્હોન બેર્ડેના જીવનકાર્યનો આપણને અભ્યાસ કરવો પડશે એ વૈજ્ઞાનિક સાતુ થે જીવન માત્ર એ જ શોધની ધૂનમાં ગાળ્યું છે અને અતે તે શોધને કૃત્રીમિત બનાવી છે જે વસ્તુ શોધક વર્ષો પહેલા જ માત્ર સ્વપ્ન જેવી લેખાતી તે આજે સત્ય થઈ પડી છે દૂરદ્રષ્ટિની સાથે અવાજ પણ આવે છે એટલે માર્ફલો દૂરની ઘટના અવાજ સાથે આપણે હવે પ્રત્યક્ષ ભેદી શકીશું હજી ટેલિવિઝનનું ક્ષેત્ર બહોળા વિસ્તારમાં પ્રસર્યું નથી પરંતુ શોધક વર્ગોમાં ટેલિવિઝન ધગમથ્યુ થઈ પડશે એમાં શંકા નથી લગત અને ન્યૂયૉર્કમાં રૅસ, નાટકો, સરકારો અને અજાણની ઘટનાઓ ટેલિવિઝન (દૂરદ્રષ્ટ) કચામાં આવે છે બર્ડેના પ્રયોગો આજે પ્રયોગશાળામાં રહ્યા નથી, પરંતુ જગતના ક્ષેત્રમાં બહાર પડી ફેલેહમદ થઈ ચૂક્યા છે હજી પણ ટેલિવિઝન તદ્દન સપૂર્ણતાને પામ્યું નથી, પરંતુ એ શોધ આ જમાનાની એક મહાન અગત્યની શોધ ગણાય છે

ટેલિવિઝનની શોધમાં અનેક વિજ્ઞાનીઓ ફાળો આપ્યો છે, પરંતુ તે સર્વ વિજ્ઞાનનું સમીકરણ કરી ટેલિવિઝનની શોધ કરવાનું કામ બેર્ડેનું હતું

રેડિયોમાં માત્ર અવાજના આદોહનોને વિદ્યુત્ લદ્દરીના આદોહનોમાં રૂપાંતર કરવાનું કાર્ય કરવાનું હતું પરંતુ ટેલિવિઝનમાં એથી પણ અવરુ કામ કરવાનું હતું એની અદ્ય સિનેમાની પેઠે સેકન્ડમાં પદ્ધતી વીસ છપી લેવાથી કાર્ય પતતુ નથી સિને માને માટે એક છપી લેવાય છે તેટલા સુખમાં એક છપીના હજારો સ્વપ્ન ભાગોની છપી વારાફરતી લેવી પડે છે એક સેકન્ડમાં પદ્ધતી સોળ આખા ચિત્રો ટેલિવિઝન દ્વારા મોકલવા પડે છે અને તે દરેક ચિત્રને હજારો ભાગમાં વહેંચી તે દરેક સૂક્ષ્મ ભાગનું ચિત્ર મોકલવું પડે છે આ રીતે ટેલિવિઝન દ્વારા મોકલેલા સદેશોને પાછો ઉપર પ્રમાણે સ્વીકારવો પડે છે જે પ્રમાણે સેકન્ડમાં લાખો નાના ભાગના ચિત્રો એક છો મોકલાય છે તે જ પ્રમાણે બીજા છો સેકન્ડમાં લાખો ચિત્રો જગતમાં છે એ રજૂ થયેલા ચિત્રોની એક સામટી અક્ષર એક આખું હાલતુ આલતુ ચિત્ર હોય તેવી યાત્ર છે આ કાર્ય યોગ્ય રીતે થાય તેની શોધમાં ૫૦ વર્ષ વીતી ગયાં પછી ૧૯૨૫માં બેર્ડે પહેલવહેલું ટેલિવિઝનનું ચિત્ર જગતને બતાવ્યું

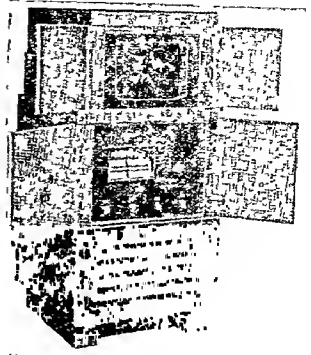
ટેલિવિઝનના શોધકનો જન્મ રૅડફોર્ડેન્ડમાં બનાસગો નજીક થયો હતો બેર્ડેનાનો હતો ત્યારથી જ એને વિજ્ઞાનના પ્રયોગો પ્રત્યે પ્રેમ હતો અને એ પ્રેમને લીધે જ આખા જીવનમાં એક ઠાવને અતથી અને ધનશયી વગથી ગઢો રહ્યા હતા હતા ત્યારે એના ધરતી નજીક રહેતા મિત્રોની સાથે વાત કરવાની સરળતા પડે તેટલા માટે એણે ટેલિફોનના તાર નાખી સંધાય કર્યું હતું એણે લટકાવેલા તારો રસ્તા ઉપર ચૂંચતા હતા અને એક રાતે એ તારમાં ઝેલવાઈ જઈથી એક ગાડી હાકનાર નીચે મનડી પડ્યો હતો ગાડી હાકનારે શહેરની ટેલિફોન કંપનીને આવી રીતે તાર નાખવા બાંધત ફરિયાદ કરી ત્યારે જ બેર્ડેનું સાહસ બહાર આવ્યું

આ બનાવ પછી શોધક દિવસમાં રૅડ એક જૂની મોટર ખરીદીને ઘરે હાસેની વર્ધ આપે આ મોટર

વડે એણે મોટરના યંત્રોનો અભ્યાસ કર્યો. રોયલ ટેકનિકલ કોલેજ અને ગ્લાસગો યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કર્યા બાદ એક મોટરના કારખાનામાં અનુભવ લેવા તે દાખલ થયો. આ સમય દરમિયાન એણે અત્યંત ચીવટાઈથી મહેનત કરવાની ખંત ફળવી. સવારના ૫-૩૦ વાગેથી રાત્રે મોટે સુધી કારખાનામાં કામ કરવાની ટેવ પાડી હતી તે એને ભવિષ્યના કાર્યમાં ખૂબ કામ આવી.

આ કંપની છોડીને એણે કસ્ટમર વેલી ઇલેક્ટ્રિક કંપનીમાં આસિસ્ટન્ટ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે જગ્યા લીધી. એ દરમિયાન વિશ્વવિદ્ય હાટી નીકળ્યો અને એણે પોતાનું નામ લક્ષ્મીમાં જવા મેંધાવ્યું. જગતના સારે નસીબે એને શારીરિક નબળાઈને લીધે પાછા ફરવું પડ્યું. લક્ષ્મીનાં વર્ષો દરમિયાન એણે કલાઈડની આસપાસનાં શસ્ત્રનાં કારખાનાં અને વહાણવટાના ઉદ્યોગને નોંધતી વિદ્યુત્સક્તિ પૂરી પાડવામાં ખૂબ મહેનત કરી. પાછળથી નાદુરસ્ત તબિયતને લીધે એને નોકરી છોડી દેવી પડી. આથી જ એને ટેલિવિઝનની શોધની પાછળ મૂકવાનું શક્ય બન્યું. આ દરમિયાન એણે એક એવી તત્વોનાં મોજાની શોધ કરી હતી કે જે પગોને ગરમ અને સૂકા રાખે. આ શોધમાંથી એને કમાણી પણ થવા લાગી. તબિયતને લીધે આ શોધ બીજાને વેચી દેવી પડી. આ શોધનો પૂરો આર્થિક લાભ તેનાથી લેવાયો નહિ.

આ પછી એ વેસ્ટ ઇન્ડિઝ ફરી આવ્યો અને કમાણી કરવા ઓરટ્રોસિયન મધ વેચવા લાગ્યો. એ સાથે નાશિયેરના ભૂકાનું ખાતર વેચતો, તેમ જ સાણુ વેચવાનો ધંધો પણ શરૂ કર્યો. આ ધંધો પણ એને તબિયતને કારણે છોડી દેવા પડ્યા. ડોક્ટરે એને ધંધો કરવાનું સહાને માટે છોડી દેવાનું સૂચવ્યું. આ કારણથી એણે લંડનનો ચીજ વખત ત્યાગ કર્યો અને દક્ષિણ કિનારે હેરિટગ્સ આગળ રહેવા ગયો. આટલા વર્ષો દરમિયાન અનેક માણસો ટેલિવિઝનની શોધ કરતા હતા પરંતુ કશી ખ્યાતમાં લેવા જેવી પ્રગતિ કરી શક્યા નહતા અને એ કાર્ય અતે બંદના ભાગ્યમાં આવ્યું.

ટેલિવિઝન-મેટ

હવે બીજો ધંધો ન હોવાથી એક નાના સરખા ઓરડામાં કામ કરવાનું શરૂ કર્યું. આ જગ્યાએ ૭ માસમાં એક હાયાચિત્ર એક જગ્યાથી થોડે દૂર બીજી જગ્યાએ વિદ્યુત્સહકરી દ્વારા એ મોકલી શક્યો. હેરિટગ્સ શહેરનો આ નાનો પ્રયોગ ખરેખર ઐતિહાસિક ગણાવો નોંધાયે. કોલમ્બસે નવી દુનિયા ઉપર પગ મૂક્યો તે દિવસ, રાઈટ કાઈમિંગે હવાથી ભારે યંત્રવડે હવામાં ઉડ્યાન કર્યું તે બનાવ, યુબક બળ વડે તારનું ચૂંચણું ફરે તે ફેરડેની શોધ, વગેરે વિશ્વવકારક ઘટનાના જેવી આ શોધ ગણી શકાય તેમ છે.

આ પહેલો પ્રયોગ જે સાધનોની મદદથી કરવામાં આવ્યો હતો તે જોતાં ખરેખર આપણને આશ્ચર્ય જ થાય. આ ભરવાનું જૂનું બોણુ અને બિસ્ફીટનો ડબ્બો એ આ યંત્ર રાખવાનાં સાધનો હતાં. મરેશા બળદની આંખ દશ પેન્સમાં વેચાતી લાતીને તેનો ચિત્ર ખતાવવાના લેન્સ તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. ૭ શિલિંગથી પણ ઓછી કિંમતની એક વિજળીની નાની રમકડાં જેવી મોટર

વડે આખા યતના પૈડા ફેરવવામા આવ્યા હતા. આવી રીતે ભેગા કરેલા યત વડે ટેલિવિઝનનો જન્મ થયો હતો.

આ બનાવની ખમર પડવાથી એક સિનેમાના માલિકે બેડને શોધી કાઢી એની શોધમા ત્રીજા ભાગના ટોર માત્ર ૨૦૦ પાઉન્ડ આપી શાખી લીધા આ પછી બીજા એક વર્ષમા બેડે સફેદ અને કાળા રંગના ચિત્રોની આકૃતિ ટેલિવાઈઝ કરવામા સફળ થયો. આ પછી એને લાગ્યું કે એની શોધને પૂર્ણ ફોલો મળે તે માટે લડન ગયા સિવાય છૂટકા ન હોતો. હૅરિટ્ઝસમા જે રૂમમા બેડે કામ કરતો ત્યાં તેના નામની એક તકતી તેની યાદગીરીમા શહેરીઓએ મારી છે.

લડનમા સોહો નામના લતામા ક્રીય સ્ટ્રીટમા એક નાના ઝરૂખામા એણે એનું કામ ચલાવવા માંડ્યું. બેડેને ટેલિવિઝનના ભવિષ્ય માટે તદ્દન ખાતરી હતી પરંતુ એ મોઢા પાયા ઉપર સફળ થાય તેમા અનેક વિઘ્નો આવવાના હતા એના પૈસા ખૂટ્યા અને ફોલો કરપડે લડનમા પૈસા દૂલવા એને રખડવું પડ્યું. કોઈને ટેલિવિઝન ઉપર શ્રદ્ધા નહતી એટલે એને મદદ કરવા પણ કોઈ તૈયાર ન હતા. આથી એને મિત્રોની મદદ ગોઠવી પડી મિત્રોએ એને સારો આશરો આપ્યો અને તેમની મદદથી એક નાની સરખી કે પળી કાઢી આ મદદથી એણે ફરીથી પોતાના પ્રયત્નો આદર્યા. ૧૯૨૫ના માર્ચ માસમા ગોડન એક્ઝીક્યુટિવ બેડેની કાર્તિ સાબળી અને એના પ્રયોગોની અગત્યતા સમજીને એને મળતા આવ્યો. બેડેના પ્રયોગો જોઈને એણે પોતાના સ્ટોરમા આ પ્રયોગો જાહેરમા ખતાવવા આમંત્રણ આપ્યું અને તેના મદદગાર એક સારી સરખી રકમ પણ આપવા જણાવ્યું.

આ જાહેર પ્રયોગથી જનતામા ખૂબ ખળભળાટ થયો. બેડેની તદ્દન કિલ્લટ રંગનાથી તૈયાર થયેલા યંત્રને જોઈને ધણા યાત્રિક કળાકારોને નિરાશ થઈ, છતાં આ પ્રયોગથી લોકોને ખાતરી થઈ કે ટેલિવિઝન ચોક્કસ આવવાનું છે. આ પછી પાણુ યતને સોહોની પ્રયોગશાળામા લઈ જવામા આ યુ અને એના કાર્યને

સુધારવા માટે બેડે તનતોડ પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. ૧૯૨૫ ના ઓક્ટોબરમા બેડે જે પ્રગતિ કરી હતી તેનું વર્ણન તેના જ સંબંધમા જાણીતું પડશે.

“ શોધખોળના કાર્યમા જે અચૂનીય આવડ થાય છે તેના અનુભવ મે ૧૯૨૫ના ઓક્ટોબરના એક દિવસે કર્યો જે પૂનર્જા વડે હું પ્રયોગ કરતો હતો તેનું ચિત્ર આજ સુધી માત્ર ઝાખી કાળી અને સફેદ અક્ષર વડે દેખાવ આપતું તેને મદદે એ પૂનર્જાના દરેક અંગનું સ્પષ્ટ પ્રતિબિંબ તેના સપૂર્ણ ઉદાસ સાથે દેખાવા લાગ્યું. આથી અને એનો અમ મો થયો અને હું ઉત્તેજિત થઈને કોઈ છવત વ્યક્તિને મેળવવા નીચે ટોડી ગયો. નીચે પહેના એક એક્ઝીક્યુટિવ હોકરો હાથ આવ્યો અને મહામુસીયતે નેણે બહિસની લાવ્યે પ્રયોગ સામે બેસવાનું કહ્યું.”

“ મે તેને ટ્રાન્સમિટર (ચિત્ર-પ્રસેપક) સામે બેસાડ્યો અને બીજા રૂમમા તેની શી અક્ષર થાય છે તે જોવા ગયો. ત્યાં પડે તદ્દન કોશિ દેખાયો અને શમે તેટલા માથા ફેડ્યા પરંતુ છોકરાનો પડખોયો સુદ્ધા દેખાયો. નહિ ચૂચવાઈને અને નિરાશ થઈને હું અંતે છોકરા બેઠેલો તે જોવાડામા ગયો. ત્યાં જોયું તો છોકરા ટ્રાન્સમિટર (પ્રસેપક)ના ઉત્તરવ્યવ પ્રકાશથી બહારાઈને બેએક વાર દૂર હડી ગયો હતો. આથી મારી નિષ્ફળતાનું કારણ મને મળ્યું નજીક બેસવામા કર્ષ થાય નથી એમ કહી ફરીથી છોકરાને ત્યાં બેસાડ્યો. આ વખતે તેનું માથું સ્પષ્ટ દેખાયું ખરેખર, જગતમા પહેલા જ માણસને ટેલિવાઈઝ થવા માટે લાયક આપવી પડી એ પણ આશ્ચર્યની વાત છે.”

આ ફોલોથી અંતે બેડે એક્ઝીક્યુટિવના રોયન ઈન્સ્ટીટ્યુટને પોતાની પ્રયોગશાળા જોવાનું આમંત્રણ આપી પોતાના પ્રયોગની ખાતરી કરવાનું નક્કી કર્યું. રોયન ઈન્સ્ટીટ્યુટના પચાસ સભ્યોએ આમંત્રણ સ્વીકાર્યું એના ઝરૂખામા માત્ર ૭ માણસ એકી સાથે બેસી શકે તેમ હતું. એટલે બધાને વારાફરતી એ પ્રયોગ જોવો પડ્યો. આ વખતે જ જગતને દૂર દ્રષ્ટિ ખરેખર પ્રાપ્ત થઈ છે એવો ખ્યાલ થયો.

ફરેડ હાઉસના પ્રિન્સિપાલ ડૉ. રસેલે (એફ આર એસ) આ પ્રયોગની સફળતા વિષે 'ન્યૂઝ'માં લખ્યું અને બેર્ડને ટેલિવિઝનના શોધક તરીકે નવાન્યો.

હવે પૈસા આવવા મુક્યા એટલે નજીકના સારા મકાનમાં જઈ ચુગ્ગ પ્રયોગો કરી એણે સુધારાવધારા કરવાનું જારી રાખ્યું. ૧૯૨૭માં વડનથી 'ન્યૂયોર્ક' અપ્પેટ મિત્રો મોકલવાનું બની શક્યું આ ઉપરાંત બેર્ડે 'નોન્ટાવાઈઝર' 'અધાર્દષ્ટા' નામનું અધારામાં વસ્તુના અસ્તિત્વનો ખ્યાન આવે તેવું ૫૩ પૃષ્ઠ શોધ્યું છે. ૧૯૨૯ ઉજ્જવતાના ફિરજો વડે આ યત્ર કાર્ય કરે છે.

આજે લંડન અને ન્યૂયોર્કમાં 'ટેલિવિઝન'ના પ્રોગ્રામો રેડિયોના પ્રોગ્રામોની પેઠે દરરોજ આપવામાં આવે છે. મોટા સરઘસો, ધોડડોડો, વ્યાખ્યાનો, નાટકો વગેરે અનેક જાતના પ્રોગ્રામ ટેલિવિઝન દ્વારા સાલજવાના મળે છે. ટેલિવિઝન ન્યારે વ્યાપક થશે,

ત્યારે જ એના અગણિત ફાયદા જણાશે. ક્રિકેટની મેચ ધરખેડા જોઈ શકાશે, મોટા વ્યાખ્યાનકારને ધરખેડા બાપણુ કરતો જોઈ તેમજ સાલજી શકાશે, મોટા અગત્યના બનાવો પણ ધરખેડા જોઈ શકાશે. સિનેમા અને નાટકો ધરખેડા ટેલિવિઝનના યત્રથી જોઈ શકાશે આ પ્રમાણે ટેલિવિઝનથી અનેક જાતના ફાયદા થશે બંધિયમાં દૂર દૂરના દેશોની મુસાફરી કરી તે પ્રદેશો જોવાની પણ જરૂર નહિ પડે. ટેલિવિઝન દ્વારા મુસાફરીના પ્રોગ્રામો પણ ગોઠવાશે જેથી ટેલિવાઈઝ કરનાર જે પ્રદેશની મુસાફરી કરે તે પ્રદેશના દેખાવો અને બનાવો નજરોનજર જોઈ શકાશે ત્યાંના અવાજો પણ સભળાશે આ પ્રમાણે બોલતા સિનેમાના ફટલા યે કાર્યો ટેલિવિઝન દ્વારા આપણને ધરખેડા જોવાના મળશે.

અરેબર, બેર્ડની ખતને લીધે જન્મતને જે વારસો મળ્યો છે તે અમૂલ્ય છે.

શ્યામ

[પ્રા. સાને શુરભ]

અનુવાદક મૂળશકર પાઠ્યા, પૂના

૧૬

ત્રીજી વાર પલાયન

પૂનામાં મારુ ગાંડુ ઠીક આનું હતું - 'અભ્યાસ
ખરાખર કરતો હતો. અમારી ડહેલીમાં સ્ત્રીમણમાં
પણ હું લોકપ્રિય થયો હતો. મારુ મન પણ હવે
સ્થિર થયું હતું. શસ્ત્રાત્મક અને પૂનામાં ફાવતું નોતું
એકાદ જમનમાં આવી પડ્યો હોઈ એમ મને થતું,
હવે એમ થતું નોતું પરંતુ શાન્તિનો એકદમ ભંગ
થઈ તોફાન બળે તેમ મારા સબખા થયું ઉપવક્રિયા
દૃષ્ટિએ શાન્ત જણાતી પૃથ્વીના પેટાળ બાગમાં થતી
ભયંકર ઉચ્છવાયલ એક દિવસ ઓચિતી ભૂકંપરૂપે
યા બપોલોખા રૂપે પ્રગટ થાય છે, તેમ બહારથી
વ્યવસ્થિત જણાતા મારા જીવનમાં અજાણ્યપણે કંઈક
અસમાધાન થયા કરતું-અશાન્તિ થયા કરતી એક
દિવસ આ શાન્તિનો રફેટ થવાનો હતો.

મામા હમણા રજા પર હતા, છતાં રજામાં કયાંય
બહાર ન જતા પૂનામાં જ રહ્યા હતાં. તેમને પેટનું
દર્દ હતું એમને એ દર્દ નાનપણથી થયેલું હતું પરંતુ
કોઈક કોઈક વખત પેટ ખૂન જ દુખતું, રાતદહાડે
દુખ્યા જ કરતું આરામ મળે એટલા ખાતર એમણે
રજા લીધી હતી ધરમાં જ તે ધણુખરુ પડયા રહેતા
કઠાયો આવે તો થોડુંક ફરી આવતા.

થેર હોય ત્યારે મામા એમને પ્રિય 'સાનેશ્વરી'
અથવા 'વાદિમકી રામાયણ' વાચતા એમણે મને હવે
બહાવવું શરૂ કર્યું સવાર-સાંજ મને બહાવા ગેસાકતા,
અંગ્રેજ વાવતા, ભાષાન્તરે કરાવતા મામાને ઓફિસ
હોય, ત્યારે ધણુખરુ રવિવારે બહાવતા પરંતુ
હમણાં રજા પર હોવાથી મરજીમાં આવે ત્યારે બોલાવતા
મામાનું શિક્ષણકાર્ય શાન્ત નોતું મારજૂઠુ બધું
એમનું શિક્ષણ જે ખૂન શુદ્ધિવાન હોય છે તેને
ઉત્તમ શિક્ષક થતા ખૂન ત્રાસ થાય છે કારણ

વિદ્યાર્થીઓને જલદી ન સમજાય તો તે એકદમ ગુસ્સે
થઈ જાય છે મામામાં ધૂળ ધાવે છે 'આ પ્રધેશોને
આટલું જે કેમ સમજતું નથી' એમ તેને થાય છે
આપણી જેમ બધા જે શુદ્ધિવાળા હોવા જોઈએ એવી
તે માન્યતા સેરે છે મદ શુદ્ધિવાળા વિદ્યાર્થીને તેને
વધ તે કરે છે મનુષ્યને ઝગડે ને પગને ઉતારી પાડે,
તેને માનભંગ કરે. એ તેને વધ કરવા સમાન છે
એના આત્માની એ હત્યા જ મણાય.

નાનપણમાં આપો દુખતી હતી ત્યારે હું મામાને
ત્યા હતો તે વખતે મામા બહાવશે એ બીકે હું
જલદી ઊઠી જવાનો ટોળ કરતો. મામાની શિક્ષણ
પદ્ધતિ માટે મને પ્રેમને બદલે બીક લાગતી મામા
બોલાવતા તો મને અરેરાટ થતો, હું ઠોંગાર થઈ
જતો, હું કાળે શ્યામ પડી જતો એક દિવસ સવારે
મામાએ મને કહ્યું, "જુલુવાર પેડમાં જઈ કાકડરને
ત્યાંથી મારી દેવા લઈ આવ અને એમને બાગ આના
આપતો આવ અત્યારે હું બહાવીશ નહિ, આપણે
સાળે વધારે અભ્યાસ કરીશુ શ્યામ, જા, બાટલી
ધોઈ લે પછી જા "

'સાંજે આપણે વધારે અભ્યાસ કરીશુ' એ શબ્દો
છરીની જેમ હૃદયમાં ભોંકાયા બહારુ સિંહની ગુફામાં
જે કેલાક સુધી શાન્તિથી ને આનંદથી શી રીતે બેસી
ચકે? બહાવનારા મામા મને સિંહ જેવા લાગતા હું
કાકડરને ત્યાં જવા ઉપડ્યો, પણ મન કુબ્ધ બન્યું
હવું કયાંક જતા રહેતું એમ મને થયું મામા પાસે
બપોર એ તો ' પરંતુ મારી પાસે પૈસા આ ફક્ત
બાર આનાના બાર આનામાં હું કયા જાઉં, કોની
પાસે જાઉં ?

બીજી કથાય નહિ તો રેશન પર જાઉં, એમ

મનમાં નિશ્ચય કર્યો. હું ગાડી ભાડે કરી રોડને આવ્યો. મુંબઈ જઈ તો ખરો. પણ પૈસા પૂરા નો'તા. રોડને ચાલનો આવ્યો હોત, તો જેમ તેમ કરી મુંબઈ સુધીનું ટિકિટભાડું નીકળ્યું હોત—પરંતુ પાછું અગવડા મુંબઈ શહેરમાં રાતને વખતે પગે ચાલનો હું ક્યાં જઈ ? અને મુંબઈવાળા મામા મને ફરીથી ઘરમાં પેસવા દેશે જ એમ સી રીતે કહી શકાય ? મને દરવાજામાં જ પેસવા ન દે. મારી પાસે ચાંદીનો કંદારો હતો. હતો તો પાતલો, પરંતુ એના ઓછામાં ઓછા બે રૂપિયા તો મળ્યા જ હોત. મેં તે કંદારો કોથો કાઢ્યો. રોડન પર કોઈકને વેચી દેવાનો મેં નિર્ધાર કર્યો. દિંમત રાખી મેં એકબે જણને પૂછ્યું, “ મારો આ કંદારો તમે રાખશો ? મારે થોડાકે પૈસાની જરૂર છે. તમારો મારા પર ઉપકાર થશે. હું કોઈકમાં રહું છું. મારે ઘેર જવું છે. મારી પાસે પૂરા પૈસા નથી તેથી વેચવો પડે છે. લેશો કે ? ” પેલા લોકો મારી તરફ શંકાની નજરે જોતા હતા. એમણે કહ્યું, “ અમારે એ નથી જોઈતો, ચોરીચોરીના માસ હોય તો નાહકની પંચાત યઈ પડે. જા, અહીંથી ચાલનો ચા. ”

તેમના આ શબ્દો સાંકળી હું તો કરી જ ગયો. તરત જ મેં કંદારો ખીસામાં સંતાડ્યો. પોલિસ મને પકડશે ? ક્યાંથી લાવ્યો કંદારો ? બોલ કે લગતું ફટકા ? એમ ધમકાવશે. મને બીધો લટકાની મારશે ? મરચાનો ધૂમાડો કરશે ? એવા કેટલાય ભયંકર વિચારો મારા મગજમાં આવવા લાગ્યા. હું ગમરાઈ ગયો ને એકદમ રોડન બહાર આવ્યો. અરધો—પોણો કલાક આમતેમ જાટક્યો. અગિયાર વાગે પાછો રોડને આવ્યો. બાર વાગ્યાની ગાડીની ટિકિટો અપાતી હતી. અંદર મારી બેઠી હતી. લોકો ગાડીમાં બેસતા હતા. જે ગાડીમાં બેસી હું મુંબઈ ગયો હતો એ જ તે ગાડી. કેટલી આશાભરી નજરે હું એ ગાડી તરફ જોતો હતો ! હું ક્યાંની ટિકિટ કદાવું ? કોને ત્યાં ક્યાં જઈ ? કંઈ સમજાય જ નહિ. હું ટિકિટ આંધિની બારી આગળ આંટા મારતો હતો.

બાર વાગવાને થોડી જ વાર હતી. મારીનો ઘંટ

વાગ્યો. ગાડી છૂટવાને ફક્ત પાંચ જ મિનિટ બાકી હતી. એ પાંચ મિનિટમાં જ મારે નિશ્ચય કરી લેવાનો હતો. મારી રૂંત બહાર મારી ગઈ હતી. ગાડીની સિસોટી વાગી. મારી બેપડી. સેંકડો ઉતાડ્યો અંદર બેઠાં હતાં. મને એ બધાંની અંદેખાઈ યઈ. હું દબ્ય હવે તે ગાડી તરફ જોતો હતો. મારી લાગણીઓની ફર મરશરી કરતી ગાડી હસતી હસતી ચાલી ગઈ. રોડનમાં જ હું કેટલોક વખત બેસી રહ્યો. પેટમાં જૂખ લાગી હતી. કેંક ખાવાનું લેવાની ઇચ્છા યઈ, પરંતુ મામાએ દવા આપવા આપેલા પૈસા વડે ખાવાનું લેવાની મારી દિંમત જ સતી નો'તી. જૂખને સતોવવા હું વારંવાર નજ પાસે જતો ને પાણી પીતો.

આખરે રોડન પર ક્રિયાશૂન્ય અને નિશ્ચયશૂન્ય બની બેસી રહેવાનો મને કંટાળો આવ્યો. હું બહાર આવ્યો. પગ ઘડે ત્યાં સુધી રખડવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. હું રોડનેથી બેપડ્યો. હું તે બાજુનો ભોમિયો નો'તો. હું આજેની બાજુ કે વાનવડી બાજુ જતો હતો ? જૂન જાણે ! રખડતાં રખડતાં સાંજ પડી. રાત્રે ક્યાં બેસવું, ક્યાં સૂવું ? પણ હું ક્યાં હતો ? સામે પર્વતોની ટેરી દેખાતી હતી. એક વખત પર્વતીએ પહોંચી જઈ—ચાંધી પછી સદાશિવ ને નારાયણ પેડમાં જઈ ચડીય એવો મેં વિચાર કર્યો. ઝાડોની ઘીય ઝાડોમાં યઈ, કાંટા ભાંગતો, ખેનરો ખૂંદતો હું આગળ ચાલ્યો. ગમે તેમ કરી પર્વતીએ પહોંચવું જ જોઈએ એમ હું મારા પગને કહેતો હતો. અંધારું થાય તે પહેલાં ત્યાં પહોંચી જવું એવો કુકમ શિથિલ થતા મારા ટાંડીઆઓને મેં ફરમાવ્યો. ટાંડીઆ તોડતો હું હતાવલો ચાલ્યો. કાંટા પગમાં ભેંકાતા હતા, ઠોકરો લાગતી હતી. પરંતુ મારું ધ્યેય પર્વતી હતું. સામે જણતો સોનાનો કળય મેં દૃષ્ટિથી દૂર કર્યો નો'તો.

આખરે, ગમે તેમ કરી હું પર્વતીની તબેદી પાસે આવ્યો. ફરવા આવેલા લોકો પાછા ફરતા હતાં. હું તેમની પાછળ પાછળ ચાલ્યો. પરંતુ રાત ક્યાં પસાર કરતી એ વિચારે મન ચિંતામયત જન્યું હતું. પર્વતી પહોંચ્યા બાદ પગે સદાશિવ પેડ પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું.

પરંતુ હવે પછી ? રાત્રે દસ અગિયાર વાગ્યા સુધી સદાશિવ, નારાયણ પેઠામાં રખડ્યા કરીય. પરંતુ પછી શું ? બાર વાગ્યા પછી પોલિસ પકડશે તો ? રાત્રે પોલિસો ચોકી કરતા ફરે છે એ હું જાણુનો હતો. પોલિસના કખાનમાં જતું એટલે યમદતને ત્યાં જતું એમ મને લાગતું. હું અસ્વસ્થ મન્યો. આખરે મને રામનું સ્મરણ થયું. જેમતો હું નાનપણમાં નામજપ કરતો હતો તે રામ મને યાદ આવ્યા. જઠાય પર પ્રેમ કરનાર, સખરીનાં એકાં બોર આસમનાર, વંદિતોને વળગી પડનાર, પરમ મંગળ રામ મને યાદ આવ્યા. પાદરપથ વડે અહલ્યાને પાવન કરનાર, પીતાના નામ વડે સંકરના ઝેરની આગ શાન્ત કરનાર, ભક્તવત્સલ રામ મને યાદ આવ્યા. ગમ એટલે નિર્જળનું બળ, રામ એટલે નિરાધારના આધાર, અનાથોના તાથ, અરક્ષિતોના રક્ષણ કરતા, દુઃખીના સહાયક. જે જે રામનું નામ સ્મરણ કરશે તેના તે છે. નામસ્મરણ નહિ કરે તેના પણ છે. આકાશનું આવરણ સર્વને ઢાંકે છે, તેમ મેઘસ્થામ રામનું કૃપાળવ સર્વ પર છે. રામ ને કૃષ્ણના રંગની કંપના નમના રંગ પરથી લીધેલી છે, નમ પ્રભાણે તેમની કૃપાળવ સર્વને શાન્તિ આપશે. નાના-મોટા, સ્વપ્નપારસ્પર્યના બેદબાવથી તે પર છે, આ અર્થ એ વિશિષ્ટ રંગની કંપનામાં જ સમાયેલો છે.

તુળસીબાગમાં મારે જવું, રાત્રે ત્યાં રામનાં સ્મરણ પાસે સુઈ જવું. આ પાસે બાગક સુએ તેમ— નિશ્ચય થઈ ગયો. ને હું તુળસીબાગ તરફ વળ્યો— પહોંચ્યો તુળસીબાગે. પહોંચ્યો ત્યારે રામની સાથપૂજા ચાલતી હતી. શાકજનરના કાઠિયા તુકારામનાં અર્ચન ગાતા ગાતા મુદંગ બળવતા હતા. હું રામની મૂર્તિ સામે ઊભો હતો. આમ મૂર્તિ સામે કાયમ જ ઊભા રહેવાનું હોય તો ! ભજન ચાલી રહ્યાં હતાં હું રામની પ્રદક્ષિણા કરતો હતો. રામનું ૩૫ અંતરમાં ઉતારતો હતો. તુળસીબાગના રામ હૃદયોધાનમાં આજીવો હતો. ઓએ ભજનો લવકારવા લાગી. હું તરલીન બન્યો હતો. હવે ગમઘનની તૈયારી થવા લાગી. મારા રામ હવે સુઈ જશે; પરંતુ રામ, તમારો સ્થામ કયાં સૂવાનો ?

પ્રસાદ વહેવારો. રામનામનો જય બોલાવી વંદન કરતા લોકો ઘેર ચાલ્યા ગયા. હું મંદિરમાં જ એક થાંભલાને અટકી બેસી રહ્યો. મંદિરનાં દાર બંધ થયાં. પૂજારી બહાર આવ્યો. મંદિરના મંડપમાં હું એકતો હતો. હું નાનકડો બાર વર્ષનો સ્વામ, ચિંતામરન, બિજા મને બોલો હતો. પૂજારી ચરીરે જરા ભરાવદાર હતો. એનો એક પગ જરા લંગ- કાતો હતો. તે મારા તરફ આવતો હતો. તે રામનો પૂજારી હતો, પરંતુ એનો દેખાવ બપંકર લાગતો હતો. દેવ પર પ્રેમ કરનારનાં નયનો કેવાં પ્રેમાળુ હોવાં જોઈએ ! દેવ પર જ નહિ—પરંતુ જગતની કાઈ પણ વસ્તુ પર ઉત્કટ પ્રેમ કરનારનાં નયનો જુદા જ પ્રકારનાં હોય છે. જેણે પ્રેમ અનુભવ્યો હોય છે, તેમનાં નયનમાં ચક્રતા, કટુણા, ને પ્રેમ- ભોલત જણાય છે. આ પૂજારીની દૃષ્ટિમાં મને તેવું દેખું જ જણાતું નોતું. મારા રામની પૂજા કરતી મેળા તેનાં નેત્રો કયાં ભરાઈ આવ્યાં હતાં ? મારા રામની પૂજા વખતે તેવું હૃદય ભક્તિપ્રેમથી કયાં મેરાયું હતું ?

પૂજારીએ મને કહ્યું, “એ છોકરા, હમણાં હરવાબે બંધ થઈ જશે—ન, ઘેર જ. જાડ અહીંથી.”

હું : હું અહીં જ સુઈશ. મને સૂતા દેશો કે ?

પૂજારી : ના, મિલકુલ નહીં.

હું : અમારા કોકણમાં મંદિરમાં મુસાફરોને સૂતા દેવામાં આવે છે. હનુમાનના મંદિરમાં ધણા યે શોકો ઊતરે છે.

પૂજારી : આ મંદિર એવું લિખારી મંદિર નથી. આ તો રાજમંદિર છે. તમારો કોકણનાં દરિદ્ર મંદિરો- માથી શું ચોરાઈ જવાનું હતું ? અહીં તો દેવતા ઘણુગાર જોવા ને ?

હું : હું કંઈ ચોર નથી. એક અનાથ બાળક છું. મને અહીં સૂતા દેશો ? ‘ના’ કહેશે નહિ. શતને વખતે હું કયાં જઈ ?

પૂજારી : ફાંવે ત્યાં—સ્મશાનમાં જ. અહીંથી ચાલતો ચા. લાંબી પંચાત જવા દે. કોલકાલી જણાય છે.

ઊંક કહું છું તો પણ ખસતો નથી. અગિયાર વાગવા આવ્યા.

હું : તમને નાનાં છોકરાં પર દયા નથી આવતી ? તમે રામના પૂજારી છો ને ? પ્રભુ તો ગરીબો પર દયા કરે છે. મને કાઢી મૂકશે તો સામે ઉભેલા રામ શું કહેશે ?

પૂજારી : દેખાય છે તો નાનો, પણ વાતો તો પડિતના જેવી કરે છે ! તું કોણ છે ?

હું : હું એક ગરીબ છોકરો છું.

પૂજારી : તે તો સમજ્યો. પણ તારી જાત ?

હું : બ્રાહ્મણ.

પૂજારી : અહીં ક્યાંથી આવ્યો ?

હું : પૂનામાં મારા મામા રહે છે તેમની પાસેથી નાસી આવ્યો છું.

પૂજારી : શા માટે નાસી આવ્યો ?

હું : મને ત્યાં રહેવું ગમતું નથી. તે મારા પર ખૂબ ચિડાય છે.

પૂજારી : શું કરવા ચિડાય છે ?

હું : તેમનો સ્વભાવ જ એવો છે.

પૂજારી : તું સીધો ચાલતો નહી હોય !

હું : ના રે ના.

પૂજારી : તારું મૂળ ગ.મ ?

હું : કોઠણમાં.

પૂજારી : ત્યારે ત્યાં કેમ જતો નથી ?

હું : અહીં બહુના માટે હું આવ્યો છું.

પૂજારી : હવે ક્યાં રહી બહુનીય ? ખવડાવશે કોણ ?

હું : હું માધુકરી માગીશ.

પૂજારી : ખજી રહીશ ક્યાં ?

હું : તમારે ત્યાં મને રાખશો કે ? હું ખરે જ માધુકરી માગીશ. તમારે ઘેર કામ કરીશ. મને રાખો ને તમારે ત્યાં ? મારે બીજા કોઈનો આધાર નથી. મને તમારે ત્યાં લઈ જાઓ.

પૂજારીનું હૃદય પીગળ્યું. તેના હૃદયના રામ જાગૃત થયા. તેના નયનમાં કંટુલા પ્રગટી. તેનો દોરાર ચહેરો મૃદુ લાગ્યો. અંધકારમાં પ્રકાશ પડ્યો. પશુ-તામાં માનવતા આવી.

પૂજારી : ભલે, હમણાં મારી સાથે ઘેર ચાલ. અહીં તો સૂતા દેવાય એમ છે જ નહિ. મારે ત્યાં સુઈ જજો. સવારે જોઈ લઈશું શું કરવું તે.

હું : પણ તમારે ત્યાં જ મને રાખો. હું રવાવલજીની જાની આગળ બહુશ.

પૂજારી : કીક, જોઈશ. ચાલ.

અમે બંને તુલસીઆગની બહાર નીકળ્યા. સરિયામ રસ્તા પર આવ્યા. હું રામનામનું રટણ કરતો હતો. પૂજારીને ઘેર જતાં રસ્તામાં અમારી વાતચીત ચાલુ હતી.

પૂજારી : તું કંઈ નિશાળમાં જાય છે ?

હું : હજી સુધી કોઈ પણ નિશાળમાં દાખલ થયો નથી. મામા મને ઘેર બાંધાવે છે.

પૂજારી : તું ક્યાં સુધી બાંધાયો છે ?

હું : કોઠણમાં પાંચમી પાસ થયો હતો. અંગ્રેજ બીજીએ અબ્બાસ અહીં લગભગ પૂરા થવા આવ્યો છે.

પૂજારી : નિશાળમાં નામ લખાવતી વખતે દાખલો જોઈશે.

હું : કોઠણમાંથી મારા બાપુ પાસેથી મંગાવી લઈશ.

પૂજારી : ફીના પૈસા આપવા પાશે.

હું : માફી નહિ આપે ? હું ગરીબ છું એમ કહીશ, તો માફી નહિ આપે ?

પૂજારી : નામ લખાવતી વખતે તો ફી આપવી જ પડશે. વળી તને એકદમ માફી શી રીતે મળશે ? બધા વિદ્યાર્થીઓની સાથે પરીક્ષા લેવાશે. તે પરીક્ષામાં સારા માર્ક મેળવે તો કદાચ માફી મળે. ત્યાં સુધી શું કરીશ ?

હું : ફી જેટલા પૈસા મારા બાપુ મોકલશે. નહિ તો હું કોઈકને ત્યાં પાણી ભરવાનું કામ કરીશ. તમે મને કામ શોધી આપશો ?

પૂજારી : તું શું કામ કરે ? તારા દિદાર તો જો !

હું : આમ કેમ બોલો છો ? સદાશિવ પેંકના હોજમાંથી રોજ હું બાહરી બરીને લઈ જતો.

પૂજારી : તારો સરસામાન ક્યાં છે ?

હું મામાને ત્યાં માગી ચોપડીઓ, પથારી
ઓઢવાનું કપડાં બધું જે ઓમને લા છે

પૂનરી તે ઠાણુ લઈ આવશે ?

હું તમે લઈ આવશો ને ! ત્યાં હું સી રીતે
નહિ ? હું નહિ તો મને પકડી જ રાખે—મારે
લઈ આવશે ને તમે ?

પૂનરી તે રહે છે ક્યાં ?

હું ખખા માનુતી પામે

પૂનરીનું ઘર આ યુ દરવાજે ઉઘાડે જ રતો
એમ અદર ગયા નનું આગણું હતું આગણામાથી
ઓસરીમા ગયા મને ' પેલી પડાળીમાં બેસ ' એમ
એણે કહ્યું ધગમાથી ઝાખો પ્રકાશ દેકતા દીવો તેણે
બહાર આપ્યો

પૂનરી તે કઈ ખાતુ છે કે ?

હું ના

પૂનરી લે આજના શુક્રવારીઆ ચણા ખા
દેવનો પ્રસાદ છે

એમ મ્હી એણે મને બોલો બરી ચણા આપ્યા
આખો દિવસ રખડેલા વહેરાને થોડીક ચટી મળી
પૂનરીનાપુએ પાણી આણી આપ્યું એના માએ
બહાર આવી મને નીગખ્યો

માથ નાનકડો ઠાકરો છે આઈ, હું કેમ
નાસી આવ્યો છે ? મામાને ઘેર ગદીએ ખાવા-
પીવાનું છોડી દુખી થુ કરવા ચલુ પડે ?

પૂનરી એ કહે છે હું તમારે ઘેર રહીશ
માધુકરી માગી લાવીશ

માથ ના રે લાઈ આપણે એ નેખમ શુ
કરવા જોઈએ ? સવારે એના મામાને ત્યાં પહોંચતો
કર એને

પૂનરી ડીક—જોઈશ પાણી પીશ ?

હું હાં

પૂનરી અહી પડાળીમા જ સુઈ જા પાયરવા
કઈ જોઈએ છે ?

હું ના

માથ પેની જૂની ચટાઈ દે નાંહ તો એમ
પાયરણું દે

પૂનરીએ એક અત્યંત જીર્ણ થઈ ગયેલું પાથ
ગાંડું મને લાવી આપ્યું માગી પથારી તેવાર થઈ
મઈ હું એના પર સુઈ ગયો પૂનરી અદર ગયો
માથ અદર ગયા દીવો અદર ગયો બારણાં બંધ
થઈ એકેતો રયામ મદાર ફાટીતૂની પથારી પર
પડ્યો હતો હું હવે રહ્યું ખામી સમયો નહિ.
હવે ખુલ્લું મૂંડી હું ગદી ઊંઘ્યો પરતુ આમ મ્યાં
સુધી રડ્યા કરવું ? આવતી કાને સવારે માગ
નસીમમાં શુ થવાનું લખાણુ હશે તેની મને સમજ
જત ન પડે પૂનરી અને મામાને ત્યાં લાઈ જશે ?
મામા શુ મહેરો ? મહોલનાનાં લોકો શુ કહેશે ?

માગ મોમા બધા ફળ ધાવશે ને ? તે બધું અપમાન
—તે ફળેતી મારી નજર સામે ખરી થઈ દરવાજે
ઉઘાડી નાસી જાઉં એમ મનમા વિચાર થયો
તું સુએ જ ઊંઘ્યો ને આગણાના દરવાજા પાસે
ગયો—આમણામા પ્રશાન્ત તારા મારી સામે જોઈ
ગયા હતા દરવાજા પાસે હું જોશો રહ્યો. પરતુ
સાકળ ઉઘાડવાની હિંમત ચાલતી નોતી હું ગમે મ્યાં
નહિ ? પોલિસ પકડશે એવી બીક માગની હતી
આખરે હું પાછો પેના પાયરણા પર જઈ બેઠો

ઠડો પરત વાવા લાગ્યો મને ઠડો લાગવા
માડો તે ઠડીયા દિવસો હતા હું ફરી જતો હતો
મે ફાટનું પાયરણું ચરોરે વીટ્યું એ ફાટના પાથ
રણાએ ઠડીમાથી મને બચા રો રક્ષણ કર્યું—આ
રવામનું રક્ષણ કહ્યું ચિચારમા ને ચિંતામા મન
હતો ત્યારે ધોમેથી આવી નિતદેવીએ માગી આખો
મિચાવી

સવારે હું ઊઠ્યો ત્યા સુધી તે પાયરણા પર
શાન્ત સૂતો હતો
[આણું]

સ્વપ્નાં વિષે કંઈક

લેખક : સતીશચંદ્ર મ. દેસાઈ એમ. એસસી., (લંડન) બાર-એટ-લો.

પ્રિન્સિપાલ : બેંગલોર ટ્યુટોરિયલ કોલેજ, મુંબઈ

સ્વપ્નાં વિષે અનેક જાતના વહેગો છે.

કેટલાક માને છે કે મળસ્કાના વખતમાં સ્વપ્ન આત્મ હોય અને તે સાચું પાડતું હોય તો ત્યાર પછી જાગતા રહેતું. એક ભાઈ એ લોટરીમાં ટિકિટ લીધી હતી અને એમને મળસ્કાના ભાગમાં સ્વપ્ન આવ્યું કે એમને ધનામ મળ્યું એટલે એ ભાઈ જાગતા રહ્યા. પણ એમને ધનામ મળ્યું નહિ કેટલીક વાર સ્વપ્નાં સાચાં પણ પડે છે. અંગ્રેજીમાં કહેવાય છે કે-
"Coming events cast their shadows before." (ભવિષ્યમાં બનનારા બનાવો આવતાં પહેલાં એમનો પડછાયો નાખે છે.) શેક્સપિયરના 'ન્યુલિયસ સીઝર' નામના નાટકમાં વાત આવે છે કે રોમન સામ્રાજ્યના વડા ન્યુલિયસ સીઝરનું ખૂન કરવા માટે કાવતરું રચાયું હતું. તેને આગલે દિવસે ન્યુલિયસ સીઝરની પત્નીને ખરાબ સ્વપ્ન આવ્યું હતું અને એણે સીઝરને બહાર ન જવા ધણું સમજાવ્યું. પહેલાં ત્રીજરે માન્યું પણ ખરું, પણ પાછળથી તેણે વિચાર બદલ્યો અને તે સેનેટની મિટિંગમાં ગયો. એ મિટિંગમાં એનું ખૂન થયું. આમ કેટલીક વાર આગામી બનાવોની આગાહી થાય પણ છે.

સાધારણ રીતે આપણે સ્વપ્નને સત્ય કરતાં વિશેષી તત્ત્વવાળું ગણીએ છીએ. "સ્વપ્ન" છે સંસાર" એનો અર્થ એ છે કે સંસાર અસત્ય છે. સ્વપ્નાંઓ ક્ષણભરૂં છે, છતાં તેને લીધે કેટલાક ઐતિહાસિક બનાવો બન્યા છે.

કેટલાંક સ્વપ્નાંઓએ માનવકૃતિહાસ પર ધણી અસર કરી છે. ગ્રીકોમ જુદા સ્વપ્નામાં અતિશય દુઃખથી પીડિત માણસોનાં દશ્ય જોવાં હતાં. અને તેને લીધે એમના મન ઉપર જાંડી અસર થઈ હતી. છેવટે એમણે મહાવિનિષ્ક્રમણ કરીને જગતને નવા ધર્મનો ઓધ આપ્યો.

બીજે એક દાખવો ફ્રેન્ચ તત્ત્વજ્ઞાની ડેકાર્ટનો છે. એ બહુ પૈસાદાર હતો અને ગંભીર થયો તે પહેલાં બહુ આળસુ અને મોજશીખવાળું જીવન ગાળતો હતો. એને એક દિવસ સ્વપ્ન આવ્યું તેમાં એને એના આળસુ જીવન માટે દોષ જણાવા માંડ્યો. એનું એ જ સ્વપ્ન એને એક રાતમાં નશુ વખત આવ્યું અને એના મન પર એવી જાંડી અસર થઈ કે બીજા દિવસથી એણે પોતાનું જીવન બદલી નાખ્યું. મણિતમાં એના નામ પરથી કાર્ટેશિયન બુદ્ધિમતિનું નામ પડ્યું છે. એણે ગ્રાણીશાસ્ત્રમાં કેટલીક શોધો કરી હતી અને એ તત્ત્વજ્ઞાનમાં એ જાંડો બીતરો હતો.

સ્વપ્નાની જાંડી અસરનું પ્રખ્યાત ઐતિહાસિક દર્શન ક્રિસ્ટીન જોન ઓફ આર્કનું છે. તે વખતમાં ફ્રાન્સમાં ધણે કુસંપ હતો અને એ કુસંપનો લાભ લઈને ઈંગ્લંડના રાજાએ ફ્રાન્સનો ઉત્તરનો ભાગ જીતી લીધો હતો. દક્ષિણના ભાગમાં ફ્રાન્સનો રાજા ચાર્લ્સ રાજ્ય કરતો હતો. હજી ઈંગ્લંડ અને ફ્રાન્સનો વચ્ચે લડાઈ ચાલુ હતી અને અંગ્રેજ લશ્કરે ફ્રાન્સના ઓર્લીયન્સ નામના શહેરને ઘેરા ધાલ્યો હતો. આ કંટાકટીને વખતે એક જોન નામની ભરવાડજીને સ્વપ્ન આવ્યું જેમાં એને એક ઈશ્વરી ફ્રેંચ દેખાયો. એ ફ્રેંચ જોનને કહ્યું કે દેશને બચાવવાની તારી ફરજ છે, એટલે દેશને મદદ કરવા જા, અને ચાર્લ્સને આખા ફ્રાન્સનો રાજા બનાવ. તેથી જોન ઓફ આર્ક દક્ષિણમાં રાજા ચાર્લ્સ પાસે ગઈ અને એને પોતાના સ્વપ્ના વિષે હકીકત કહી. રાજાને એમાં વિશ્વાસ આવ્યો અને જોનને લશ્કરની આગેવાની સોંપી. જોન એના લશ્કરને ખૂબ પ્રોત્સાહન આપ્યું અને અંગ્રેજોએ ઓર્લીયન્સ શહેરને ઘેરા ધાલ્યો હતો ત્યાં ફ્રેન્ચ લશ્કરની સાથે તે જઈ પહોંચી. એણે અંગ્રેજ લશ્કરને હરાવ્યું અને સ્વપ્નામાં જોયું હતું તેમ તેણે રાજા ચાર્લ્સનો રાજ્યાભિષેક કર્યો.

સ્વપ્નાઓ શાથી આવે છે તેના ચારોત્રિક કારણો જાણીતાં છે જે અપચો ધરો હોય તો ચાંત નિદ્રા આવવાને બદલે સ્વપ્ના આવે કેટલીક વાર ઝોગી રીતે સવાથી શરીરના કોઈ અંગ પર દબાણ આવતું હોય તો તેથી પણ સ્વપ્ના આવે છે કોઈક વાર ખૂબ તણ લાગી હોય ત્યારે આપણે પાણી પાસે હોઈએ પણ પાણી પીવાનું ન હોય એવું સ્વપ્ન આવે છે તે જ પ્રમાણે જૂખ લાગી હોય ત્યારે ખાવાના સ્વપ્ના આવે છે કેટલાંકના કહેવા પ્રમાણે છાતી પર હાથ રહી ગયો હોય તો બપોર સ્વપ્ના આવે છે

આ સિવાય માનસિક કારણોને લીધે સ્વપ્ના આવે છે, એવો ધણાને અનુભવ છે પરીક્ષાના દિવસો હોય ત્યારે પરીક્ષાના સ્વપ્ના વિદ્યાર્થીઓને ઘણી વાર આવે છે. રાત્રે દાખલા ગણીને સતા હોઈએ તો ઊંઘમાં આંકડાઓ કેટલીક વાર દેખાય છે તે સિવાય બીજી ચિંતાઓ હોય ત્યારે તે તે વિષયને લગતા સ્વપ્નાઓ આવે છે.

પણ, ઉપર આપેલા બધા કારણો પ્શ્વનમાં લઈએ તોપણ સ્વપ્ના વિષેનું પૂરેપૂરું નિરાકરણ નથી થઈ શકતું ઊંઘમાં અકસ્માત પગ જરા નીચે પડે ત્યારે પર્વત પરથી નીચે પડ્યા હોઈએ એવું સ્વપ્ન આવે એ આપણે સમજી શકીએ છીએ પણ, કેટલીક વાર એવા વિચિત્ર સ્વપ્નાઓ આવે છે કે જે માટે આપણે કંઈ ખુલાસો આપી શકતા નથી

સ્વપ્નાની સમજૂતી વિષે માનસશાસ્ત્રીઓ જુદા જુદા મત ધરાવે છે. આ વિષયમાં માનસપૃથક્કરણની રીતની શોધ કરનારા પ્રખ્યાત ગર્મન વૈજ્ઞાનિક ફ્રોડ (Freud) ઘણી શોધખોળ કરી છે એના મત પ્રમાણે દરેકના મનમાં એટલા બધા જાતીય (sexual) વિચારો હોય છે કે ઘણા સ્વપ્નાઓમાં જે દેખાય છે તે કે કંઈક રીતે જાતીય પદાર્થનું રૂપાંતર હોય છે આ વિષયમાં એમણે 'સ્વપ્નાનું પૃથક્કરણ' નામનો પ્રય બહાર પાડ્યો છે

એક માન્યતા એવી છે કે જાગૃત જીવનમાં જે ઇચ્છા પૂરી ન થઈ શકે તે સ્વપ્નામાં પૂરી થાય

છે એક બાઈનું પરીણિત જીવન સુખી ન હતું, અને એને માતા સવાની ઘણી હોસ હતી છતાં એને કોઈ સતાન ન હતું આના કુખમાં તે ગાંડી થઈ ગઈ અને એને ગાંડાની ઇરિપનાલમાં મોકલવામાં આવી હતી દરરોજ દાકતર એને એવા આવે ત્યારે કહેતી કે "ગર્ભ કાલે મને હોકરું" જન્મ્યું " આ દરદી વિષે વાત કરતાં દાકતરે એક જાણીને કહ્યું, "કુમાર માત્ર મારી આગળી જીવી કરુ એટલામાં આ બાઈનું ગાંડપણ ચાલી જતું હોય તો પણ કુ એ ગાંડપણ કાઢી નાખુ નહિ " એ ગાંડપણમાં પોતાની ઇચ્છા તૃપ્ત કરતી હતી તેવી જ રીતે કેટલાક પોતાના સ્વપ્નામાં પોતાની ઇચ્છાઓ સતોષે છે

વળી, માનસવૈજ્ઞાનિકાની માન્યતા પ્રમાણે સ્વપ્નામાં કેટલાક પદાર્થો દેખાય છે તે બીજા પદાર્થોનાં રૂપાંતર હોય છે જેમકે, સ્વપ્નામાં રાજરાણી દેખાયાં હોય તો તે પોતાના માતાપિતા હોઈ શકે એક વખત એક માણસને એવું સ્વપ્ન આવ્યું કે પોતે એક સિંહની સાથે ચાલે છે છતાં એ સિંહ એના કનજમાં છે. એક માનસપૃથક્કરણશાસ્ત્રીએ આનો ખુલાસો એવો આપ્યો હતો કે સિંહ તે એનો પિતા છે ઊંઘનાર માણસને એના પિતાનો મહુ કર હતો પણ તે ઇચ્છતો હતો કે એનો એ કર જાણ, એટલે સ્વપ્નામાં એ સિંહ એના તાતામાં હતો આમ એની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ

સ્વપ્નાની મદદ કેટલીક વાર મનનું પૃથક્કરણ કરવામાં બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે જાનતંત્ર્યોના અને મગજના કેટલાક રોગોમાં દરદીના મનને અપ્રાપ્ત કરવો પડે છે અને તેમ કરવામાં સ્વપ્નાઓનું વર્ણન ઉપયોગી થઈ પડે છે માનસવિજ્ઞાનની આ શાખાએ હજી જોઈએ તેટલી પ્રગતિ કરી નથી, પણ હાલમાં આ વિષય પર ઘણી વિચારણા ચાલી રહી છે, અને આપણે આશા રાખી શકીએ કે થોડા વખતમાં વિજ્ઞાન આ વિષય પર સારો પ્રકાશ પાડી શકશે

જાદુની રસભરી વાતો

લેખક : રામભાઈ પટેલ, અમદાવાદ

[શ્રીયુત પી. સી. સરકારના બીજા કેટલાક જાદુના , પ્રયોગોમાં સાંકડા મોંની શીશીમાં મરધીનું ઇંડું દાખલ કરી બતાવવાનો પ્રયોગ પણ ધણે રસિક ને નવાઈ પમાડે એવો છે. છતાં એની પાછળ ને યુક્તિપુરઃસરની બુદ્ધિ ને રોધકચક્ષિત રહેલી છે એ બહુ સામાન્ય લાગે એવી છે. આપણે બીજા એકાદ પ્રયોગ પણ જોઈએ.]

સાંકડા મોઢાની શીશીમાં મરધીનું ઇંડું દાખલ કરવું

શ્રી સરકાર કહે છે કે આ પ્રયોગ પ્રેક્ષકને અત્યંત ગૂંચવાડાભર્યો એટલે રહસ્યમય લાગે એવો છે છતાં અત્યંત સાદો છે. જાદુગર એક સાંકડા મોંની શીશી ને મરધી કે બતકનું મોઢું ઇંડું લઈને સ્ટેજ ઉપર આવે છે. અને પ્રેક્ષકોના અચંબા વચ્ચે ફટ કરતાંકને એ, એ રૂડા રૂપાળા ઇંડાને શીશીમાં ધકેલી દે છે.

પણ સરકાર કહે છે કે એની યુક્તિ કેવી સાદી છે! વાઇનગર કે જલદ એસેટિક એસિડમાં એ ઇંડાને પ્રયોગ પહેલાં ૪૦ કલાક સુધી બોળી રાખવામાં આવ્યું હોય છે. જલદ એસિડના વાસણમાંથી એ ઇંડાને પ્રયોગ પહેલાં થોડી જ મિનિટો અગાઉ કાઢવાનું હોય છે. પછી એક બીજું સાચું ઇંડું ચાલાકીપૂર્વક બતાવવામાં આવે છે. અને પ્રેક્ષકોમાં એક પછી એક એમ ખસાર થવા દેવામાં આવે છે. પ્રયોગમય ઉપર આવીને જાદુગર સાચા

ઇંડાને બદલે પેલું એસિડમાં બોળી રાખેલું ઇંડું અત્યંત કુશળતા ને ચાલાકીથી બદલી નાખે છે. પ્રેક્ષકોને તો એવી જ ભ્રાંતિ રહી હોય છે કે પોતે તપાસી તપાસીને જોયેલ ઇંડું જ જાદુગરના હાથમાં ફરતું હોય છે. હવે એસિડમાં બે પેલા ઇંડા ઉપર એસિડનો કાંધોડયકો પડ્યો હોય તો સાચા ઇંડા ઉપર પણ એવો કાંધો પાડવો જોઈએ, નહિ તો યુક્તિ પકડાઈ જાય.

પેલું એસિડવાળું ઇંડું પોતું પડી ગયું હશે. અને સહેલાઈથી શીશીના મોઢામાં ધકેલી શકાશે. પછી બરફવાળું ઇંડું પાણી શીશીમાં રેડતાં વેંત જ ઇંડું અસન્નતા જેવું સખત ને ઘાટવાળું બની જશે. પકડાઇ જવાની લગીરે ભીતિ વિના આ પ્રયોગ કરી શકાય એવો છે.

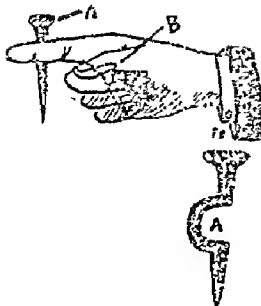
આંગળીમાંથી ખીલો ઠોકીને બહાર કાઢવો

આંગળીમાં થઈને ખીલો ઠોકવો એ પ્રેક્ષકોને બારે નવાઈભર્યું લાગે. કારણકે આંગળીમાં ખીલો ઠોકાવો એ બારે દિવંમતબાજી ગણાય. છતાં જાદુગર ચાલાકી વાપરીને આંગળીમાં ખીલો ઠોકી બતાવશે. શ્રી. સરકાર એ પ્રયોગ આમ સમજાવે છે :

પ્રયોગકાર જાદુગર સામાન્ય ખીલાઓથી બરેલી એક નાની પેટી લાવીને પ્રેક્ષકો સમક્ષ રજૂ કરે છે. બધા ખીલા લગભગ એક જ જાત ને લાંબાના હોય છે. પ્રેક્ષકોમાં એ બધા નેવા માટે વહેંચવામાં આવે

છે. આ બધું કર્યા પછી પોતે એમાંથી એકાદો ખીલો ઉપાડીને જાણે બહુ ગુસ્સામાં આવી ગયો હોય એ રીતે, પોતાના એક હાથ વતી બીજા હાથની તર્જની કે બીજી જ કોઈ આંગળીમાં ધસ કરતોકને ખોસી દે છે! પ્રેક્ષકજણ આ જોઈ કંપી બેઠે છે!

આ પ્રયોગનું રહસ્ય એવું છે કે એક અર્ધ-ગોળાકાર ખીલો બનાવવામાં આવે છે. એનો આકાર તર્જની આંગળીને મળતો હોય છે. પેટીમાંના બધા ખીલા પ્રેક્ષકોને બતાવ્યા પછી આ અર્ધગોળાકાર

ખીસો ભારે અદ્યથી જનદુગર બદલો નાચે છે ને પ્રેક્ષકોને જનજીવ દીધા વિના પોતાની આંખોમાં એ ગોળ વળાકવાળો ખીસો ચિત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે

ખીસી દે છે. આંગળીમાંથી ખીસો પાછો ખેંચી લેવામાં આવે ત્યારે આંગળી સાથે સમી દેખાય છે. ને એ વખતે જનદુગર પોતાની ચાલાકીથી વળાકવાળા ખીસાને બદલે સીધો ખીસો હાથમાં મેળવી દે છે ને પેલો સંતાડી છે છે. આમ કરીને એ સાચો ખીસો લોકોને હાથોહાથ બતાવવા દેડી જાય છે ! લોકો તપાસી જુએ છે ને વાહવાહના પોકાર કરે છે ! લોકોને શી ખબર હોય કે જનદુગર ભાઈ જનદુગરીના કરતાં ચાલાકી ઉપર જ વાહવાહ પોકારાવતા હોય છે ! અને તેમાં વળી ખીસો આંગળીમાં ઠોકતી વખતે ચીસો પાડીને, હાઈ હાઈ કરીને, ભારે વેદના થની હોય તેમ મોહું કરીને જોયો હોય ત્યાં કેડમાંથી વાંકો વળી જઈને વગેરે અર્થસૂચક દેખાવો કરવાથી પ્રેક્ષકોમાં સાચો જ ખીસો ઠોકતો હોય તેવી લાગણી જન્માવી શકે છે !

દીપદાન

[અંજની]

જીવનસોતની સુખદુઃખ દહેરે,
લાગ્ય સમીરણની શુભ મહેરે,
તરતા સહુ દીપકની લેણો—
સુખ દીપે તરજો.

સૌમ્ય પ્રલા સઘળે રેલાવી,
સ્નેહ તણી સૌરભ ફેલાવી,
દર સુદર જઈને આખર—
અનંતમાં ઠરજો !

‘ નૌતમ ’

ભાવપરિશીલ

૮

નાવિક વળતો ઓગિયો, સાલગો મારા સ્વામ,
સાથ સદુ કેા નાવે ભેસો, નહિ ખેસાડું રામ.
વાનાં મે સાલળી છે, ચરણ રેણુની આધાર;
અહલ્યા ત્યાં થઈ સી સરી, પાપાણુ શીરી નાર.
આહવિકા મારી એક છે, બુદ્ધિ મન વિવેક,
શ્રી યારાં વાર ન લાગે, કાષ્ટ પાપાણુ એક.
આહવિકા ભાગે મારી, આગે એક સ્ત્રી છે ધેર,
બે મળીને શુ જન્મે ? શી કુરુ ? ત્યા પેર ?
હસી વિશ્વામિત્ર ઓગિયા, ચરણ રેણુ સી યાય,
તે મઠે ગંગાજળ લઈને પગાથો લુરિ પાય.
હસીને હવિ હેકા બેકા, રામ અશરણુશુર્,
નાવિકે ગંગાજળ લઈને, પગાડ્યા ત્યા ચણુ.

—ભાલણુ

આ પદનો કર્તા ભાલણુ છે.

મધ્યકાલીન ગુજરાતી કવિઓમાં ભાલણુનું રચન મહત્વનું છે. અત્યારસુધીમાં હાથ આવેલાં કડવાજઘ આખ્યાનકાવ્યોમાં સૌથી જૂનાં તેનાં મળી આવે છે. તેણે નળાખ્યાન કડવાજઘ લખ્યું છે. અને કાદંબરી કરીને બહુ જ આલંકારિક અને ઔદ ગદ્યમાં લખા-યેલી સંસ્કૃત કથાનું તેણે કડવાજઘ આખ્યાનશૈલીમાં ભાષાન્તર કરેલું છે. આપણા એ સમયના કવિઓ શબ્દશઃ ભાષાન્તર ન કરતા, પણ મૂળમાં ફેરફાર કરી, મૂળનું છાંડનું પદે તે છાંડી દઈ, લોકો સમજે તેવું ભાષાન્તર કરતા. અત્યારે કાદંબરીનું શબ્દશઃ ગદ્ય ભાષાન્તર સદગત જાનલાલ હરિલાલ પંડ્યાએ કરેલું મળે છે, તે સારું છે.

ભાલણુની આખ્યાનશૈલી એટલી સુધડ છે કે તેના પહેલાં પણ એ શૈલીનાં કાવ્યો લખાયાં હશે એમ અનુમાન થાય છે. ભાષા અને અમુક શૈલી

ધીમે ધીમે જ ધસાય છે. પણ ભાલણુ પહેલાંનાં આખ્યાનશૈલીનાં કાવ્યો મળે કે ન મળે, પણ આખ્યાનશૈલીને સુંદર સુધડ સુદૃઢ રૂપ આપવાનું ગાન તેને જ રહેશે એમ જણાય છે.

ઉપર આપ્યું છે તે ભાલણુનું પદ છે. ગુજરાતમાં કૃષ્ણલીલાનાં પદો ધણાં છે, રામલીલાનાં ઓછાં છે. ઉપરનું પદ રામલીલાનું છે.

હિન્દુઓ રામને ઈશ્વરનો અવતાર માને છે. કાઈ પણ માનવ ઈશ્વર હોઈ શકે તે સંબંધી કાઈ શંકા કરી શકે, પણ અવતાર ભાવનાની નીચે એક બે ભવ્ય સત્યો રહેલાં છે. અવતારવાદીઓ એમ માને છે કે જગતમાં જ્યારે પાપ વધી જાય છે ત્યારે જગતનો ભાર ઓછો કરવા, અને સંતોનો ઉદ્ધાર કરવા ઈશ્વર માનવરૂપે અવતરે છે. આમાં એ ભાવના રહેલી છે કે ઈશ્વરને માનવગતન માટે ધણો જ પ્રેમ છે, અને તે માનવગતને મદદ કરવા હમેશાં તત્પર રહે છે. વળી એ પણ સ્વીકારવું જ જોઈએ કે રામ કે કૃષ્ણ જેવા જે કાઈ માનવ જગતનો ઉદ્ધાર કરે છે, તેની શક્તિ તો ઈશ્વરી જ છે. આ બન્ને સત્યો ભવ્ય છે. પણ ઈશ્વરનો અવતાર માનવાથી ભક્તિમાં અને કામ્યમાં કેટલીક અડધુતં ખૂબીઓ પણ આવે છે. ઈશ્વરનું માનવ રૂપ ભક્તને અને કવિને વધારે સુગમ બને છે, તેથી બક્ષકવિ ઈશ્વરની નિકટ જઈ શકે છે, તે પ્રત્યક્ષ હોય એવા. અનુભવ કરી શકે છે, ઈશ્વર તરફના પ્રેમ અને પૂજ્યભાવ રાખીને તેની સાથે લાડ કરી શકે છે, તેની કવચિત્ મસ્કરી પણ કરી શકે છે.

ઉપરના પદમાં વર્ણવેલો પ્રસંગ ભકતે ઈશ્વર પાસે કરેલા લાડનો અને કંઈક મસ્કરીનો છે. રામ વિશ્વામિત્ર સાથે વિચરતા હતા ત્યાં તેમને ગંગા નદી

ઓળખવાની આવી નહીં ત્યાં નાવ ફેવતાં નાવિક ઈશ્વરને ભક્ત હોવા બીજાઓ કરતાં ભક્ત ઈશ્વરને વહેલો ઓળખે છે એટલે નાવિક ગમ ઈશ્વર છે એમ તરત જાણી લીડું અને તેથી ઈશ્વરના પગ ધોવાની તેની ઇચ્છા થઈ પશુ આ ઈચ્છા તેણે સીધી રીતે ન મંદી પણ એવી ખૂનીથી કરી જેથી ગમને પગ ધોવા દેવાની દા જ મહેતી પડે અહ્યા શાપથી ચિન્તા થઈ ગઈ હતી અને તે રામના પાદ સ્પર્શથી પાછી અસન રૂપે થાય એવી શાપની અવધિ હતી, તેથી રામના સ્પર્શથી તે પાછી સ્ત્રી થઈ હતી આ વાત પ્રસિદ્ધ હતી નાવિક એ વાત આગળ કરીને જાણે બીજા હોય એમ કહે છે કે રામના સ્પર્શથી શિયાળી સ્ત્રી થઈ ગઈ તેમ નાવની પશુ સ્ત્રી થઈ જાય તો માત્રુ સુ થાય નાવ ઉપર તો મારા જીવનનો આધાર છે । ધર્મમાં એ સ્ત્રી છે તેનું માં પેટ બરી શકુ છું ત્યાં બીજી સ્ત્રી આવે તો થી દયા થાય । મારે હું બીજા બધાને બેસારીશ પણ રામને નહિ બેસાડુ રામ સાથે વિશ્વામિત્ર હતા તેમણે રસ્તો કાઢ્યો રામના પગથી નહિ પણ તેમના પગ પર એટિની ધૂળથી એવો અમરતા થાય છે તે ધૂળ હું ધોઈ નાંખ એટલે એવું નહિ અને ગમ પણ આ મરકરી અને તેની પછાડા ગહેલો નાવિકનો પ્રેમ અને ભક્તિભાવ જોઈને દરયા અને નાવિક ભગવાનના પગ ધોઈને તેમને નાવમાં મેસાયા ।

પત્ની બાપા સાદી છે ઉપર આપેલો અર્થ તેમાં સ્પષ્ટ જોઈ શકાશે માત્ર યોગ ચમ્પોનો વિચાર કરી લઈએ સ્વામી' એ સ્વામીનું ધસાયેલું રૂપ છે જેમ 'મતિ'નું 'મન', (સ્ત્રીલિંગ) મતિ'નું મત થાય છે, તેમ આવી રીતે બાગાનું બાળા હાવડું હાર વગેરે રૂપો મધ્યકાલીન સાહિત્યમાં મળે છે અને આધુનિક કાલમાં કેટલાક કવિઓ એવા રૂપો વાપરે છે ફીગ એટલે મનને પેર એટલે રીત બેનો નિબાન મરવાની શી રીત મુ એવો અર્થ' પપ્પાગડુ એટલે ધોડુ સ પ્રખ્યાત ધાતુ ઉપરથી અચરણશર્ણુ, એટલે શરણુ વિનાના માણસોના શરણરૂપ સરકૂત શબ્દ શરણુ છે, મુગરાતીમાં એમ કાઈ વાર આપણે

જોડાક્ષર કરી દઈએ છીએ જેમ 'વિકરાય' નું 'વિકાણ' 'અણ'નું 'અણ' પણ એવું જ રૂપ છે

મૂળ વાલ્મીકિ ગમાયત્રમાં આ પ્રસંગ નથી પણ આપણા દેશમાં આવી કથા બધે પ્રચલિત હતી શ્રી વૃનસીદાસે રામ તરફની અનન્ય ભક્તિનું રામ ચરિતમાનસનું મ વ લખ્યું છે તેમાં આ પ્રસંગ આવે છે તેમના રામાયણમાં વનવાસ બરત રામ-લક્ષ્મણમનકાને મગા નહીં જીવનવાની આવે છે ત્યાં આ પ્રસંગ આવે છે તે વખતે વિશ્વામિત્ર સાથે નંદાના અને નાવિક પેલે જ અહલવાના અમરકારને મળે પાદપ્રક્ષાલનની માગણી કરે છે બાલકુ વૃનસી દાસ મરતા પડેના થઈ ગયો એટલે એણે આ પ્રસંગ વૃનસીદાસમાંથી નહિ પણ લોકમાં પ્રચલિત કથામાંથી લઈને કાવ્યમાં જીવણે દર્શાવે એણે રામ લક્ષ્મણ વિશ્વામિત્રના વચનુ રક્ષણ કરી પાછા ફરે છે ત્યાં તેને મૂક્યો છે

બીજા કવિઓએ પણ આ પ્રમાણે બીજેથી પ્રસંગો લઈ પોતાને કીક લાગે તેવા ફેરફારો કરી કાઢે કે પદો રચેના છે તેમ મરવામાં તેમનો મુખ્ય ઉદ્દેશ પોતાને અનુકૂળ પડે તે રીતે ઈશ્વરભક્તિ મરવાનો હતો દિ દુરતાન ધણે મોટા દેશ છે જતા તેના ઇતિહાસમાં એક જ ધર્મ અને ભક્તિના જોગ વારવાર આખા દેશ ઉપર ફરી વળ્યા છે, અને તેણે દેશના જીવનને સરકૂતિતુ એમવર આપેલું છે

જેમ બાલકે રામ વિશે પદો ગાયા છે તેમ તેના પછી ગિરધરે આખી રામાયણનું કાવ્ય કરેલું છે તેમાં તેણે પણ ઉપરનો પ્રસંગ યોગ ફેરફાર સાથે વર્ણવ્યો છે આ નોંધે ગિરધરનું એ પ્રસંગના વર્ણનનું કાવ્ય અપેતુ છે તમે જોઈ શમ્ભો કે ગિરધર બાનણુ જેટલો સારો કવિ નહોતો તુલસીકૃત રામાયણમાંથી પણ દિ હી ફકરો મૂક્યો છે અને સાથે તેનું મુગરાતી બાણાનંતર મૂકેનું છે તુલસીકૃત રામાયણ એક ધણું મહાન ભક્તિકાવ્ય છે

પરિશિષ્ટ

૧

સુમત મહાદુ ખવંત યઈને, વજયા પાછા ત્યાય;
ગંગા ઠાતરવા રામજી, પછે વિચારે મનમાય.
ત્યા નાદનવી નિર્મળ વહે, ગુણક તણે આશ્રમ,
ધણી બીજ કોળ કિરાત રહે છે, થાટ શોભા રમ્ય.
સહ ગુણકમા સરદાર છે, ઘોરાય તેનું નામ,
તે કર્મ નાવિકનું કરે છે, ગંગાતીરે કામ
ગંગા રામજી ધાટ ઉપર, ન્યા ગુણકને આશ્રમ,
બાઈ પાર અમને ઉતારો, એમ કહે પૂરણ બાજ
એના નામની નૌકા વહે, ભવશિવ તરતા જન,
તે પાપના પોતે કરે, બોલતા દીન વચન
ઘોરાય કહે તમે કોણ છો, કેણુ માનપિતા ને ગમ
શે કારણુ તમે નીકળ્યા, કહો શું છે તમારું નામ
રઘુવીર કહે ઘોરાય મુણ, પુર અધો યા કહેવાય,
સૂરજવશી સત્યપાલક, જૂપ દશરથરાય
અમે પુત્ર છું તે શયન, વળી આજ્ઞાકારી ચાર
હું રામ ને આ વીર લક્ષ્મણ, સાથે સીતા નર.
વરદાન માગ્યું અપર માતે, રામ પાસે વચન,
આજ્ઞા પિતાની પાળવા; અમે નીકળ્યા છું વન.
તે માટે પાર ઉતાર અમને, જગુ વનમા નજી
મનવાહિનિ મુખ પામશે, ને યરી તુજ કલ્યાણ
એવા વચન શ્રી રામના, તે સુણ્યા સત્ય પ્રમાણ,
ત્યારે માતા ગુણક તણી, ધરમા થઈ બોલી વાણ
અરે પુત્ર મુણ એ રામને, નવ ઉતાળીશ તુ પાર
મે સાબરજી મુનિ મુખ થઈ, તે કારણુ કહું નિરધાર
એક શસ્ત્રા થઈ મઈ સુદરી, એની ચરણરૂપ પરાવાપ
માટે નાવ નારી થઈ જરી, ને સ્પર્શ કરશે આપ.
સુખી માતવણી કહે ગુણક, સત્ય એ નિરધાર
કઈ થેટક છે તમ ચરણરૂપમા, નહિ ઉતાડું પાર
પાતાલથી એ કાળક કુટું, થાય નારી રૂપ
પછી ઉપગ શી કરોએ અમે, સાલગો રઘુકુળ જૂપ.
માટે રૂઝે પગ પખાણ, જગે વહે તુ આજ,
ત્યાર પછી નાવમા તમને બેસાડું ગઢારાજ.
એવું સંમિતી રઘુવર દસ્યા, પછે બોલ્યા મનુર વચન,
ન્યમ ત્યમ કરી બાઈ પાર ઉતારો, માને ત્યમ તુજ મન.

પછી મંદિરમા બેસાડિયા, રઘુવીરને આસન,
લાવિયા બરી કુબ પોતે, ગંગાજળ પાવન.
કાળની કથેરોટ લાવી, તેહ મૂકી ધણું,
તે મથે મોચા જલનથી, રઘુવીર કેરા ચણું.
લૂછી પટે નીજ ગોદમા, પદ મુકિયા પરિધાન,
પછી રામપદ જગ સહકુટુંબે, મગી કીડુ પાન.
દેવતા હુકુલી વડગદ્યા, થઈ મુખપટ્ટિ અપાર,
ધન્ય ધન્ય કહેતા મુર સકળ, એના ભાગ્યને નહિ પાર.
ને ચરણથી ગંગા થયો, મુનિપત્ની થઈ નિષ્પાપ,
સિવ વિરચી સહસ્ર લોચન, ને રજ છન્દે આપ
માયાપતિ એ શુદ્ધ ચૈતન, જગતજીરે રઘુવીર,
તે પ્રણામ પદ પોઈ પીડુ, શુદ્ધકે ત્યા નીર
રઘુવીર પદ પરાપથી, ઉપની સક્તિ અપાર,
કૃષ્ણક લાવી તો જણને, કશયો છે આહાર
શુદ્ધકે લીધા સ્કંધ ઉપર, શોભતા ચીરંગ,
પછે નાવમા બેસાડિયા, તે સીતા લક્ષ્મણ સંગ.
નાન બેસ્યું શુદ્ધકે, ઉતાર્યા ગંગા તીર,
જયમ જોગી પામે નિવૃત્તિ, એમ યાચ્યા પૈથી તીર.
તીર ગંગાને બેઠ્યા, નાવમાથી રઘુરાય રે;
ધણી સ્તુતિ કીધી શુદ્ધકે, કર જોડી લાગ્યા પાપ રે
અયોધ્યાકાંડ, ૧૨
ગિરધરકૃત રામાયણ

૨

સુમત સાથે સદેશો કહાતી, તેને વદાય કરી
રામ ગંગાકિનારે આભ્યા.

મંગી નાવ ન કેવલ આના,
કદઈ તુમહાર મર્મ મેં જના
ચરણ કમલજ કહું સન કદઈ,
માનુષકગણિ મૂરિ કણુ અદઈ
હુઅત શિલા ભઈ નારિ સુદાઈ,
પાદન તેં ન કાઠ કડિનાઈ
તગનિઉં મુનિ ધનની હોઈ ભઈ,
વાટ પરે મોરિ નાવ ઉડાઈ
યદિ પ્રતિપાદ્યા સન પરિવાર,
નહિં જાનોં કણુ ઔર કપાડ

ને પ્રભુ અવશિ પારમા ચહ્ન,

તો પદપદ પખારન કહ્ન
પદપદ ધોઈ ચઢાઈ નાવ ન નાય ઉતરાઈ ચહ્ન
મોહિ રામ રાઉરિ આન દશરથ રાપય સન સૌચી કહી
વડુ તીર મારહિં લપણુ જાણમિ મેં ન પાવ પખારિહીં
તોલગિ ન તુલસીદાસ નાય કૃપાકુ પાર ઉતારિહીં

સુનિ કેવલકે વચન, પ્રેમલપેટે અદપે

વિહસે કડુણા એન, ચિતેઈ જનકી લપણુ તન.

કૃપાસિંધુ બોલે મુસકાઈ,

સોઈ કરુડુ જોહિં નાવ ન જઈ

એચિ આનિ જલ સાંવ પખાર,

હોત વિલંબ ઉતારડુ પાડ

જાણુ નામ સુમિરત ઇકમારા,

ઉતારહિં નર લવસિંધુ અપારા

સોઈ કૃપાણુ કેવલકે નિહોરા,

જોહિં કિય જલ તિડુ પગતે ચોરા.

પદનખ નિરખિ દેવસરી હરધી,

સુની પ્રભુવચન મોહમતિ કરધી

કેવલ રામ રતવસુ પાતા,

પાનિ કડવતા ભરિ હે આવા

અતિ આનંદ ઉદગિ અતુરાગા,

ચરણુ સરોજ પખારન લાગા

વર્ણિ સુમન સુર સકલ સિરાહી,

કહિ સમ પુરવપુંજ કાઠિ નાહી

૫૦ પખારિ જલપાન કરિ, આપ સહિત પરિવાર
પિતર પાર કરિ પ્રભુહિં સુનિ, મુહિત ગવઉ લે પાર.

*

નાવ માગી પણુ નાવિક લાગ્યો તહિ. તેણે કહ્યું,
“હું તમારો મર્થ જાણું છું બધા લોકો કહે છે કે
તમારી ચરણુરજ તો માણસ બનાવી દેનારી જડી-
છુટી છે. તેને આપતાં જ શિલા પણુ સુંદર ભી જની

મર્થ અને પથ્થર કરતાં લોકો મોડું જ કહેણુ છે
એટલે મારી નાવ પણુ સુનિપતની બની જશે અને
મારી નાવ ને એમ જોડી નાખ તો મારું તો
સત્યાનાથ વળી જાય. એ જ મારા આખા પરિવારનું
ભરણપોષણ કરે છે. મને બીજો કશો ધંધો તો
આવડતો નથી. મેં આપ પાર ઉતરવા માગતા હો
તો પાદપદ ધોતા હો.

તમારા પાદપદ ધોઈને હું તમને પાર ઉતારી
દઈશ. મારે ઉતરામણી જોઈતી નથી. મને રામરામની
અને દશરથની આણુ છે. હું ચાચું કહું છું. ભલે
લકમણુ તીર મારતા, પણુ જ્યાંસુધી મેં પગ પખાળ્યા
નથી ત્યાં સુધી હું રામને પાર ઉતારવાનો નથી.”

નાવિકતાં આવાં પ્રેમમય વચનો સાંભળી કડુણાખન
રામજી હસી પડ્યા અને તેમણે જનકી અને લકમણુ
તરફ જોયું.

પછી દયાસિંધુ રામે હસીને કહ્યું, “તારી નાવ
ન જાણ એમ જ કહે જલકી પાણી લઈ આવતીને
પગ ધોઈ નાખ. મોડું થાય છે. જલકી પાર ઉતાર.”
જેના નામનું રમણુ કરતાં પણુ માણસો અપાર
ભવસિંધુને તરી જાય છે, અને જેમણે ત્રણે સોહને
પોતાના પગથી પણુ નાના કરી નાખ્યા હતા, તે
કૃપાણુ રામચંદ્ર આજે પાર ઉતરવા માટે નાવિકનું
મેં તારી રજા છે.

રામચંદ્રજીના પદનખ જોઈને ગંગા દર્શ પાપી
અને પ્રભુનાં વચન સાંભળી તેના મનમાં મોહ થયેલ
નાવિકને રામની આજ્ઞા મળી એટલે તે દોડામાં
પાણી ભરી લાગ્યો. અનિયમ આનંદ અને ઉત્તેજમાં
આતી પ્રેમસંહિત તે ચરણુકમળને પખાળવા લાગ્યો.
દેવો પુષ્પટ્ટિ કરી તેનાં વખાણુ કરવા લાગ્યા કે
આના જેવો પુરવસાળી કોઈ નથી.

૫૧ પખાણીને તેણે પોતાના કૂટુંબ સાથે તે
ચરણુક પીધું અને એ રીતે પોતાના પિતૃઓને
ભવપાર કર્યા પછી તે આનંદપૂર્વક રામચંદ્રજીને
ગંગાપાર લઈ ગયો.

સામાન્ય જ્ઞાન

ડૉ. યજ્ઞવલ્કેય શ્રુ. નાથક એમ. એસસી, પીએચ. ડી

પ્રશ્નો

- ૪૧ ભારે વજન હવકા વજન કરતા વધુ ઝડપે પડે છે ?
- ૪૨ આપણી આખમા દરેક વસ્તુનું પ્રતિબિંબ સર્જી પડે છે કે અવગુ ?
- ૪૩ વીજળીના ગોળામાથી હવા શાથી કાઢી લેવામા આવે છે ?
- ૪૪ ફેનોમાઇઝ અને પ્રોમોફોન એ બે શબ્દો એક જ પત્રના સૂચક છે ?
- ૪૫ ડોક્ટરના યમોમિટર ઉપર અને સેન્ટિગ્રેડ યમોમિટર ઉપર આપણા શરીરનું ટેમ્પરેચરનું માપ સગળુ જ આવશે કે ?

ઉત્તરો

- ૪૧ એરિસ્ટોટલ નામના ગ્રીક તરત્રવેતાએ માત્ર કક્ષપતાથી એમ જણાવ્યું હતું કે પૃથ્વી ઉપર પડતા વજનોમા જે ભારે હોય તે તેના વજનના પ્રમાણમા વધુ ઝડપે નીચે પડે છે આ સિદ્ધાંત લાંબા સમય સુધી પ્રચલિત રહ્યો હતો ગેનીલિયોએ આ સિદ્ધાંતને પ્રયોગ વડે ખોટો પાડ્યો પાર્થકાના નમતા મિનારાની ટોચ ઉપરથી એક દલકુ અને બીજુ ઘણુ ભારે એમ બે વજન નીચે પડતા દર્શ ગેનીલિયોએ બનાવ્યું કે ભારે કે હલકું વજન એક સગળી ઝડપે નીચે પડે છે દરેક પડતા પદાર્થનો વેગ દર સેન્ડે નીચેના દરથી વધતો જાય છે ૩૨ ફૂટ અથવા ૯૮૦ સેન્ટિમિટર એટલે કે પહેલી સેન્ડ પછી વેગ ૩૨ ફૂટ/સેન્ડ હોય તો બીજી સેન્ડ પછી ૬૪ ફૂટ/સેન્ડ થાય છે
- ૪૨ આપણી આખના અંદરના પડા ઉપર દરેક વસ્તુનું પ્રતિબિંબ બિનરુ પડે છે આથી

- કદાચ એમ પણ આપણને લાગે કે બહાર જે વસ્તુ આપણે જોઈએ તે કદાચ બીનગી સ્થિતિમા હશે આ માન્યતા ખોટી છે વસ્તુનું પ્રતિબિંબ બિંબ પડે છે, પરંતુ, આપણા જ્ઞાનતત્ત્વ વડે આપણે બીધા પ્રતિબિંબને સવળુ હોય તેમ જોવાને ટવાયેના છીએ
 ૪૩. વીજળીના ગોળામાથી હવા કાઢી ન લેવામા આવે તો અંદર રહેના ધાતુના તાર ઉપર ગરમીને લીધે હવામા રહેલા ઓક્સિજનની અસર થાય અને તેથી એ તાર બહુ જલદી ફીણ થઈ જાય હવા કાઢી લેનાથી એ તાર લાંબો વખત ટકે છે હવે વીજળીના ગોળામા તાર ઉપર અસર ન કરે તેવા અક્રિય વાયુઓ દાખન કરવામા આવે છે આવા વાયુથી ભરેલા ગોળા, હવા કાઢી લીધેના (શૂન્યાવકાશગાળા) ગોળા કરતાં વધુ વધુ ટકે છે
 - ૪૪ ફેનોમાઇઝ એટલે પ્રથમ અવાજ પેદા કરી તેને નોંધવાનું યન, અને પ્રોમોફોન એટલે એ નોંધના અવાજને ફરીથી પેદા કરે તે યન આપણે ત્યાં સામાન્ય રીતે બન્ને શબ્દો એ તે અર્થમા વાપરવામા આવે છે
 - ૪૫ ડોક્ટરનું યમોમિટર એટલે કે તાપ નાપ વાનું યમોમિટર ઉપર ફેરનહિટ યમોમિટરના કાપા પાડવામા આવે છે સેન્ટિગ્રેડ યમોમિટર ખાસ કરીને પ્રયોગશાળા મા વાગાય છે બન્ને વચ્ચેનો અવસરસ સળધ નીચે મુજબ છે
- $$\frac{F}{100} = \frac{C-32}{180}$$
- આ સમીકરણમા F એટલે એક ટેમ્પરેચરનો સેન્ટિગ્રેડ રેકરમા આપડો અને C એટલે તે જ ટેમ્પરેચરનો ફેરનહિટ એટલે ડોઝગના યમોમિટર ઉપરનો આપડો દા ત., બે આપણા શરીરનું ટેમ્પરેચર ડોઝગના યમોમિટર ઉપર ૧૦૪ ડિગ્રી હોય તો સેન્ટિગ્રેડ યમોમિટર ઉપર તે ૪૦ ડિગ્રી હોય છે

ચારિત્ર્ય

વ્યાખ્યાતા રામનારાયણ વિંઠ પાઠક
પ્રોફેસર, શેઠ લાલ આર્ટ્સ કોલેજ અમદાવાદ

ભાઈઓ : ચારિત્ર્ય વિષે કઈ કહી શકાય નહિ માત્ર બોલવાથી ચારિત્ર્ય ધરાવું નથી હવે ચારિત્ર્ય તો માત્ર સંસ્કારથી ધરાય છે શાળાના અધ્યાપકો તેમજ મહાત્માજી જેવા મહાપુરુષનાં લખાણોદ્વારા તમે તમારું ચારિત્ર્ય ધરી શકો વળી કેળવણી પણ તમારા ચારિત્ર્યને ધરી શકે

આજકાલ આપણા જીવાન વર્ગમાં એક પ્રકારની શિથિલતા જણાય છે નના જમાનામાં તમને બધાને ડાસીઓ જેવા ઉપદેશ નહિ રહે એટલે હું તો માત્ર તમારી સાથે વાતચીત કરીશ

તમે જાણો છો કે આપણો દેશ પરત્વે છે તમારી બધાની ઇચ્છા સ્વતંત્રતા મેળવવાની તો હશે જ આ સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે આપણે સઘનજેનવલુ જોઈએ સઘનજની કેળવણીમાં પરસ્પર વિશ્વાસ ખૂબ જરૂરી છે આની સાથે સાથે સચ્ચાઈ, પ્રામાણિકપણ વગેરે શુભો આપોઆપ આવે છે

આપણા ગુજરાતમાં એકબીની મોટી ઉણપ છે અલગત ઘણી બાબતોમાં ગુજરાત ઉપર મને વિશ્વાસ છે છતાં યે આપણે એકબીની સાથે હળીમળીને કામ કરી શકતા નથી એક ગુજરાતી સોનું છે પણ પાચ મેગા થવા કે પિત્તળ પણ નથી રહેતું માટે આપણા ચારિત્ર્યને ધરાવનાર આ જે સઘનજ એ જ કેમવે એટલું જ મારે કહેવાનું છે

*

ત્યારે હવે તમે પ્રશ્નો પૂછો અને હું યથાશક્તિ ઉત્તર આપીશ જુઓ, પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે તમારા મનમાં જે ખરેખરો પ્રશ્ન ઊઠ્યો હોય તેજ પૂછજો તમારા જીવનના ગમે તે પ્રશ્ન પૂછવાની રજા છે માત્ર એમ્લુ સાચવજો કે વખતની મર્યાદા સચવાય

પ્રશ્ન ૧ લો—ચારિત્ર્યશીલ માણસને પણ કુખ કેમ વેઠતું પડે છે ?

કુખ સહન કરવામાં જ મોટાઈ છે જે માણસ સમજ છે તેને જ આ દુનિયામાં સહન કરવાનું હોય છે ચારિત્ર્ય એ સમગ્ર પુરુષોનું લક્ષણ છે તેથી જ તેવા માણસને કુખ કસોળી પર ચડાવે છે

પ્રશ્ન ૨ જો—ચારિત્ર્ય ધરાવવામાં સહશિષ્યજીની શી જરૂર ?

ધરથી માંડીને દુનિયાના બધા વ્યવહારોમાં જી અને પુરુષ એક સાથે સફળાયેલા જ છે તો પછી શિષ્યજીની સરચામાં તેમને અગ્રા કેમ કરી શકાય ? શાળા એ પણ જીવનનું એક અંગ છે તેથી જ સહશિષ્યજી એ મને તો સ્વાભાવિક જ લાગે છે

પ્રશ્ન ૩ જો—સામાજિક રિવાજો ચારિત્ર્યને ધરે છે કે ચારિત્ર્ય સામાજિક રિવાજોને ધરે છે ?

બન્ને એકબીજાને ધરે છે

પ્રશ્ન ૪ જો—કેળવણીથી ચારિત્ર્ય ઉપર શી અસર થાય ?

આપણે કળાઈએ છીએ એટલે આપણી ભુદ્ધિ વિશાળ થાય છે આપણે એક બીજાનો વિચાર કરી શકીએ છીએ ધારો કે બહાર વરસાદ પડતો હોય અને ધનના બારણામાં લૂંછણિયુ મૂક્યું હોય તો બિનકેળવાયેલો માણસ એ વરતી નહિ જાય, પણ કેળવાયેલો માણસ તરત જ સમજી જશે કે લૂંછણિયુ પગ લોવા માટે રાખ્યું છે એટલે કે કેળવણી આપણા જીવનના ધડતરમાં મહત્ત્વના થાય છે

પ્રશ્ન ૫ જો—જીવનમાં ધર્મની શી જરૂરિયાત ? આટલા દૂકા વખતમાં ધર્મ વિષે કહેવું મુશ્કેલ

ના રોજ ચથેની પ્રશ્નોત્તરો ઉપરથી લીંગેની નોંધ

છે. માટે થોડામાં જ પતાવીશ. આપણા પોતાને વિષે વિચાર કરતાં કરતાં આખી દુનિયા વિષે વિચાર કરવો અને તે પ્રમાણે વર્તવું તે ધર્મ. પણ આ ધર્મ આપણને ધીમે ધીમે સમજાય છે. જેવી રીતે મોટા પહાડ પર ચઢી વળતે એક પછી એક શિખરો જળાય છે તેવી રીતે ધર્મના આચરણમાં પણ નવા નવા વિચારો મૂકે છે. ધર્મ માત્ર પુસ્તકમાંથી નથી સમજતો, એ તો આચરણથી જ સમજાય છે.

પ્રશ્ન ૬ ક્રોઃ—વિદ્યાર્થીઓએ પોતાનો નિત્યક્રમ કેવી રીતે ધરવો જોઈએ ?

એ વિષે તો સૌ પોતપોતાનો વિચાર કરી લે. પણ મને લાગે છે કે સૌથી અગત્યની વાત વહેલાં

ઠીકવાની છે. સૂર્યોદય થાય તે પહેલાં ઊઠી જવું જોઈએ. જાંઘતો માથુસ અને તે સૂર્યોદય પછી, એ ખરેખર કુદરત છે. જાગતો માથુસ એ જ સુંદર દેખાય છે. તે ઉપરાંત હું તો એમ પણ કહું કે દરેક વિદ્યાર્થી પોતપોતાનું કામ કરી લે. માથાપના ઉપર વધારે યોગ્ય ન નાખે. જો તમે સ્ત્રીપુરુષના સમાન હકમાં માનતા હો તો રાંધતાં, વાળનાં અને વાસણ માંજતાં પણ શીખી લેવું જોઈએ. અને કસરત એ તો સૌથી અગત્યની બાબત છે. આપણાં શરીર કેવાં દુબળાં છે? આ બાબતની આપણી યુનિવર્સિટીના અહેવાલ ઉપરથી તમને ખબર પડશે. માટે જ શરીર તંદુરસ્ત રાખવું એ પણ આપણી મોટી ફરજ છે.

લક્ષ અને વિવેકબુદ્ધિ

પ્રાથમી આનંદને મહત્ત્વ આપવાનો આમદ રાખવામાં આધુનિક જમાનો શૂલ કરે છે. વિવેક-શુદ્ધિની કસોટીમાંથી પસાર થયા વિના સીધાં લાગણીમાંથી જ ઉદ્ભવેલાં કાર્યો આપણને પ્રાથમિક, હેવાનની જગલી દંશા તરફ પિછેદક કરાવે છે. મનુષ્ય ઉપર વિકારનો અમલ ન ચાલવો જોઈએ. એ સત્તા તો વિવેકશુદ્ધિને જ હોવી જોઈએ. આત્મસ્વાતંત્ર્ય કે આત્મપ્રગટીકરણનો અર્થ કંઈ કામચોંટાળવાનો નથી. આપણે સ્વતંત્ર રીતે રહેવું જોઈએ અને આપણા અંતરમાંથી જીમતાં ન હોય એવાં કાષ્ઠ પણ બંધનો આપણે સ્વીકારવાં ન જોઈએ, એ સિદ્ધાંત તરીકે સાચું છે, પણ જીવાન અને બિનચયુગ્મરી મગજને એ પ્રમાણે વર્તવા દેવું એ કયાતલ છે. વહાણના સંચયોમાંથી જ અતરના મવમો જન્મે છે. અને જ્યોત્સના સંધ્યમની પર ગયા હોય છે તેમને તેનું ઉદ્ભવન કરવાનો હક છે. માથુસ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરે ત્યાંસુધી તેને પોતાની જાતને નિયંત્રીત કરવામાં મદદ કરવી જોઈએ. જીવાન અને નાદાન સ્ત્રીપુરુષો પોતાની ધ્વજા પ્રમાણે નહિ વર્તી શકે અને પોતાની

સૃષ્ટિક ઇચ્છા પ્રમાણે સંબંધો નહિ બાંધી શકે. લક્ષ એ થી વસ્તુ છે અને તેનો દેહુ શો છે તે વિશે મોટા આદર્શો મનમાં રાખી બિનજવાબદાર અને દળવે મને લક્ષ નથી કરવાનાં હોતાં. જે લક્ષ એક કલાક પણ ટકે તેને 'કાપદેસર' લખ કહેવું, એવો જે આધુનિક ખ્યાલ છે, એ તો અગત્ય દારવાસ્પદ છે જંગલ લગ્નો એટલે પરવાનો લઈને કરેલો વેસાચાર. એ લગ્નો ભૂતકાળની પ્રણાલિકાને કારે મૂકે છે એટલું જ નહિ, પણ માનવજાતના જાવિ આદર્શને પણ ટાલે ચઢાવે છે. લગ્નો એક માત્ર હેતુ આધ્યાત્મિક સાક્ષાત્કાર નહિ પણ વિવેકવાસનાની તૃપ્તિ છે એમ મનાય છે. બંધનો સામેના બળવાના જુસ્સાને લીધે, અને ઉત્સાહના પ્રથમ ઉછાળાને લીધે, કદાચ સ્ત્રી-પુરુષો પૂરા મનથી તેને વધાવી શેશે, પણ ત્યારે તેઓ પુખ્ત થશે ત્યારે તેમને સમજશે કે આવાં લગ્નો તેમને કામવાસનાની દૃષ્ટિએ, સામાજિક દૃષ્ટિએ કે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ-કાંઈ પણ દૃષ્ટિએ હિતકર નથી.*

દો. સર રત્નવંશી રાધાકૃષ્ણન

* 'કલ્પી અથવા સંસ્કૃતિનું બાવિ'માંથી

કામચર્યા આધ્યાત્મિક

“આખ વિના અધારુ રે” આ કવિહૃદયનું ગાણું હવે ગાવા જેવું નથી રહ્યું. આધારો ગાય કે દત્તે ખીજી મૃગ કામ ન કરી શકે એ જમાનાનુભવી માન્યતા હવે વગ્ન મરેલી નથી. અત્યારના મોટાકી ભર્મા લાકર્ષિના દિવસોમાં ઇંગ્લંડના પોલો લાખ આધ્યાત્મિકો દેશસેવા કાળે માન્યામાં પણ ન આવે એવી કામચીરી આવી ગયા છે. આધ્યાત્મિકો રાધન એર ફાર્સમ ટેનિસનિન્ટ સરકારી ખાતાઓમાં ટાઈપીસ્ટ અને શસ્ત્રસરભમ ઉત્પાદક કારખાનાઓમાં હોશિયાર કારીગર તરીકે કામ કરી રહ્યા છે. આધ્યાત્મિકો કમન રીલ્ડ જેવા ધારવાળા હથિયારો સાથે કામ કરે છે, પણ આથી એમને ઈજા થઈ હોય એવો એકેય અકસ્માત હજી સુધી નોંધાયો નથી ગયા મહાયુદ્ધમાં અપત્ત પામેના સૌ જાણીએ શસ્ત્રોને ઉપયોગી જાણે. ગુરૂ છે અશ્ત્રિવિહોણાઓ. ક્ષિટિક સિધાઈઓ માટે ગરમ મનપટા અને ગોળ મનાવે છે. કેટલાક ટોપનાઓ બનાવે છે કે વ્હાક આધ્યાત્મિકોને યુદ્ધવદો વચાડતા આવડે છે તેમના કાળે ક્ષત્રિય વિપિમાં યુદ્ધગીતો છામવામાં આવ્યા છે. આમ જેમની દૃષ્ટિ સાથે અધકારપૂર્ણ છે એવા કેટલાય સહુવિહીઓ રાત્રીના બીપણ અધકારમાં ચે પોતાનું કામ કર્યું જાય છે અને દેશસેવામાં યથાશક્તિ ફાળો અપે છે.

રજોની અર્ધસૂચકતા

ધોળો રંગ શુચિતાનો લોનક છે. લીલો રંગ શાંતિ અને સૌમ્યતાદર્શક છે અને લાલ રંગ ભવ અને વૈરસૂચક છે. કાળો રંગ શોકદર્શક છે. રવજનના મૃત્યુપ્રસંગે ખિન્ની સપાજ કાળા વસ્ત્ર પરિધાન કરે છે, જ્યારે સા વેશન આર્મોવાળા આવા પ્રસંગે હાથ પર સ્વેત દટી પહેરે છે. આ લોકો એમ ધારે છે કે મગનારને રવગમાં સ્વેન વસ્ત્રો પહેરાવવામાં આવે છે. છાપામાં વ્યક્તિની મૃત્યુનોંધની ચારે બાજુ નડી

કાળો લીંગાઓ મૂકવામાં આવે છે એ તો આપણે બાણીએ છીએ. ભવચરત માનવી પીંગા પૂણી જેવો પડી ગયો એવું આપણે કહીએ છીએ. પણ હવે તે આપણે બદનવુ પડશે. પીંગા રંગમાં વિમતની અર્થ સૂચકતા સમાયેલી છે. હમણાં નાન એર ફાર્સે રેલ્વેથી પીંગા રંગને મહત્તર આપ્યું છે. ગોમગની સાથે રબરની બોટો હોય છે વખત અવે આ બોટો પાણીમાં તરતી મૂકી પડે છે. આને પીંગા રંગથી રંગવામાં આવી છે. વિમાનીઓ માટે પીંગા ટોપીઓ આપવામાં આવી છે. વદાણુવર્ડીઓને એક રસાયણિક દ્રવ આપવામાં આવ્યું છે. સકટ સમયે આ દ્રવ પાણીમાં નાખતાં પીંગા રંગનું મોટું કુદાણુ ચાલુ છે. આથી જાણે જાણા રક્ષક વિમાનો તરત તેમની સહાય અર્થે આવી પહોંચે છે. પીંગા રંગની આટલી બધી મહત્તાનું એક જ કારણ એ છે કે લાલા અતરેથી તે દેખી શકાય છે.

શિવપ્રભાદ ચિવેદી

દશ વર્ષે મેટ્રિક

કનકતા યુનિવર્સિટીની મેટ્રિકની પરીક્ષામાં ગયે વરસે કુમારી વાણી ધોષ નામની એક બાળકી પ્રથમ વર્ગમાં પસાર થઈ હતી. પરીક્ષા વખતે એની ઉંમર ૧૦ વરસ ૭ માસની હતી. આજ સુધી કોઈ પણ ભારતીય બાળકી આટની ઉંમરે મેટ્રિકમાં બેઠી નથી એના પિતા કેપ્ટન જે એમ ધોષ નેપાળ રાજ્યના તમીમી અધિકાર છે. આ ધોષનું વતન ઢાકા જિલ્લામાં પાલદિવા નામના ગામમાં છે. ૧૯૨૮ના યોગેશ્વરની ૨૮મીએ આ છોકરીનો જન્મ થયો હતો. એણે ત્રણ વર્ષની ઉંમરે લખવા વાંચવાનું શરૂ કર્યું. હજી પાંચ વર્ષની ઉંમરે એ રામાયણ-ગદાહારત વાંચીને સમજતી આવી. ઉંમરે એ હારમોનિયમ અને સિનાઈ અત્યંત સુદર રીતે બજાવી જાય છે.

કર્તીર

તંત્રી : રણછોડભાઈ કેસરભાઈ મિસ્ત્રી

ઓફિસ-નંબર : ૧૯૪૦

બરે પાત્રે દેા વિચિત્રાર સાંકેક
બરે લાખી કિમતમાં સભ્ય બન
હી મોકલ દુલ મુલ-સામ્ય તથા વિષાતા,
ને સર્વિયાર મુલ આંખ મનુષ્ય દુલ મિ-
લિતિય વાદ

ઉત્તર વિભાગના કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલાં પુસ્તકો.

∴ પ્રકાશક : પ્રસ્થાન કાર્યાલય : અમદાવાદ ∴

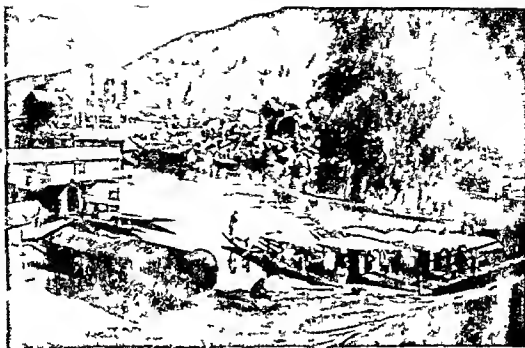
૪

પુસ્તકનું નામ	લેખક	કિંમત
દ્વિરેકની વાતો ભા. ૧	રામનારાયણ વિ. પાઠક	૧-૪-૦
" " ભા. ૨	"	૧-૪-૦
ગીતામ-થન	કિંગોરલાલ મરાઠવાળા	૧-૪-૦
સત્યમય છંદન	"	૦-૧૦-૦
ધરગદ્યુ વૈદક	બાપાલાલ મ. વૈદ	૨-૦-૦
દિનચર્યા	"	૧-૮-૦
ગાતા આરોપાસવ	રતેદરશિખ	૧-૮-૦
તૂટેલા તાર	"	૮-૮-૦
સાબરમતી	(સંપાદક) નગીનદાસ પારેખ	૧-૪-૦
પ્રેમનો દંભ	ટોડરોય અનુ. વિશ્વનાથ બટ	૧-૪-૦
સ્રી અને પુરુષ	"	૧-૦-૦
નવો આવતાર ભા. ૧-૨-૩	"	૪-૪-૦
કથાવસિ ભા. ૧-૨	"	૨-૮-૦
દૃષ્ટિપરિવર્તન	" અનુ. વિજયરાય વૈદ	૧-૪-૦
ધરે-બાહિરે	રવીન્દ્રનાથ ટાગોર	૨-૦-૦
ચતુરંગ અને બે બહેનો	"	૧-૪-૦
તમને એ નહિ સમજાય	ટોડરોય	૦-૧-૦
રાગતણી વાતો	રાજગોપાલાચારી	૦-૨-૦
બાલકકથાસંગ્રહ	ધર્માનંદ કાસમ્બી	૦-૩-૦
મારી કહાણી	પાર્વતીનાથ આકવરે	૦-૮-૦
ચંદ્રનરે	રમણલાલ મેતી	૦-૧૦-૦
કળાનુગ	રમણલાલ બટ	૦-૩-૦
ટેકને ખાતર	પ્રેમચંદ્ર	૦-૩-૦
ચીન-જાપાનની યાત્રા	શિતિગોદન સેન	૦-૮-૦

મુંબઈના એજન્ટ : સી. જમનાદાસની કું. : પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ

ગુજરાતની-બૃહદ્ ગુજરાતની દરેક શિક્ષણ-સંસ્થા
પોતાના પુસ્તકાલયમાં આ પુસ્તકો તરત જ વસાવી લે.

સવાળી માટે કે ઈનામ તરીકે વહેંચવા માટે ખરીદનારને ખાસ બાવે આપવામાં આવશે.

કારમીંગના ત તા ધરો

મરબી નો નિગાલ ૮૧-ગા ૧

કાર્મીન શા નીભારના ૦૪૧-બી ૧

કચાર

મનુષ્ય કે વરુ ?

એક ખુનખાર લડાઈ આપણી ચોગેર આલી રહી છે. માણસ-માણસ વચ્ચે લડાઈલાં યુદ્ધોમાં હાલની લડાઈ કદાચ મોટામાં મોટી ગણાય. લગભગ એક વર્ષમાં તેણે અનેક રાજ્યોની રવત-તતાનો અંત આણ્યો છે. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યને નામે ઝાળખાની મોટી રાજકીય ઇમારત પણ ખૂબ થઈ જવાની ધારતીમાં આવી પડી છે. લંડન, બર્મિંગ્હમ અને યુરોપનાં બીજાં કેટલાંયે મોટાં શહેરો આક્રમકમાંથી ફેંકાતા લાખો મણુ દારૂગોળાઓથી દરરોજ ધાતકીપણે ફના કરવામાં આવે છે. તેમાં નથી જોવાતી રાત કે નથી જોવાતો દિવસ. નથી જોવાતો તહેવાર કે નથી જોવાતો આડો દિન. નથી જોવાતું કે એ દારૂગોળા ઝીંને મારે છે કે પુરુષને, બાળકને કે જૂદને, રોગીને કે નીરાંગીને. દરિયામાં ચાલતાં વહાણો અને રસ્તે ચાલતી આમગાડીઓ, જે કંઈ શત્રુ લેખાય તેનો કચા યે અચિંકા વિના નાશ કરવામાં આવે છે.

આવી જ ધાતકી લડાઈ આજ કેટલાંક વર્ષથી ચીન અને જાપાન વચ્ચે પણ ચાલી રહી છે.

લાખો સ્ત્રીઓ અને પુરુષો, જેઓ ગઈ કાલ સુધી પ્રેમળ, ધાર્મિક વૃત્તિના, ઇશ્વરપરાયણ માનવો તરીકે સજ્જ-જીવન ગુજારતાં હતાં, તેઓ માણસમાનુષો અને આજ લગાડનારો ધણો લાઈ જોઈ છે. આ યુદ્ધની સંસ્કારી માણસોનાં જીવન પર આવી અસર થઈ છે.

તમને-બાળકોને-સમજાવવામાં આવે છે કે આ બધું બરાબર જ છે. ઇન્કંડને-હાથે જર્મની કે ઇટાલીનાં માનવો, શહેરો અને મિલકતોનો નાશ થાય, ત્યારે તમારે ખુશ થવું અને અભિમાન કરવું એવી તમારી પાસે અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. એ જ પ્રેમાણુ જર્મની કે ઇટાલીને હાથે દરેક અમેજન ધરતું સત્યાનાથ વળે, ત્યારે તે દેશનાં બાળકોને રાજી થતા શીખવવામાં આવે છે.

હું તમને કહું છું કે આ અનોતિનો ઉપદેશ છે. માણસ માણસનો દૂષ કરે એવો લગવાનનો આપણને ઉત્પન્ન કરવાનો ઉદ્દેશ હોઈ શકે નહિ. તેને એક બીજા પર પ્રેમ કરવા માટે તેણે પેદા કર્યો છે.

કાર્ધ કાર્ધ વાર આપણે એ કૂતરા કે આખલાને એક બીજા સાથે લડતા જોઈએ છીએ ખરા પણ, ક્યારેયે તમે એવું જોયું છે ખરું કે એકેક બાળુ પણ વીસ વીસ કૂતરા કે આખલા રોળીઓ કરી સામ સામા લડાઈ કરતા હોય ? એક જગલના વરુઓનું રોળું પણ બીજા જગલના વરુના રોળા સાથે એમ લડાઈ કરતું સાંજળવામાં આવ્યું નથી આખી સજિમાં, મનુષ્ય જ એક એવું પ્રાણી છે કે જે સ્વભવિતિમાં જ વ્યવસ્થિત રીતે લડાઈ અને યુદ્ધમાં ચલાવે છે અને છતાં, આપણે માનીએ છીએ કે માણસ અન્ય પ્રાણીઓ કરતાં ચડિયાતો છે

અને આ વાત સાચી છે કારણ એક વરુ બીજા વરુને મારી નાખે તો તેણે કાર્મ દુષ્કૃત્ય કર્મ છે એવું સમજવાની તેનામાં બુદ્ધિ જ હોતી નથી,—એવું નિદાન આપણી દૃષ્ટિએ દેખાય છે મનુષ્યમા એવું સમજવાની બુદ્ધિ છે ખરી, ભલે તે પ્રમાણે વર્તવાની શક્તિ ન હોય આમાં તેની પશુ કરતાં વિશેષતા રહેલી છે

પણ તે વિશેષતાનો ઉપયોગ શો, જે તે કદી જ તે પ્રમાણે વર્તે નહિ તો ?

તમે બુદ્ધિને અનુસરીને વર્તવા ઇચ્છો છો ? તો, બુદ્ધના આ કુદ્ધ ગિવાજનો ધિક્કાર કરો એ સુધરેલું ધાતડીપણું છે તમારા માનેલા શત્રુ ઓને મારવા કે રત્નકવામાં અભિમાન કરવા જેવું કશું નથી ભિન્ન ભિન્ન દેશોની પ્રત્યે વચ્ચે વેગ ઉત્પલ થવાનું ખરું કાળુ શોધો તે તપાસશો તો તમને હમેશા જાણશે કે પેસા અને સત્તાનો અમર્યાદ લોભ જ હાલની સર્વે લડાઈઓનું સાચું કારણ છે એક દેશના મૂઠીભર લોભી માણસો દેશભિચ્છાનને નામે પોતાના દેશને બીજા દેશ કરતાં વધારે ધનવાન અને સત્તાવાન કરવા ઇચ્છે છે જ્યારે તેમનો લોભ બીજા દેશના એવા જ મહત્વાકાંક્ષી 'દેશભિમાનીઓના' લોભ સાથે અઘડામણમાં આવે છે ત્યારે તેઓ એક બીજાને દુષ્કૃત્ય કરે છે અને છેવટે યુધ્ધે ચડે છે અને પછી બહા પણ અત્યાન અને ભોળા લોકોને, દેશ અને સ્વતંત્રતાને નામે તેમની લાગણીઓ ઉદ્ધરી કસાઈ અને આગિયા (આગ વરસા વનારા) થવા પ્રેરણા કરવામાં આવે છે જે રાજ ન હોય તેમને જળરદસ્તીથી પશુ બેચી જવામાં આવે છે

આથી કહું છું કે બુદ્ધનો ધિક્કાર કરો એકેની હાથ કે છતથી સતોષ ન માનો માણસોના ખૂન અને મિલકતોના વિનાશ કરવા માટે કરેલા પરાક્રમોમાં ગર્વ લેવા જેવું કશું નથી એ બહાદુરી માણસોને શોભાડનારી બહાદુરી નથી એ યશ મનુષ્યમતિ પર લાગતા કલ કોની જાહેરાત છે

આપણી સ્વતંત્રતા મેળવવા અને જાચવા માટે અને ઝગડાઓને અત લાવવા માટે ગાંધીજી આપણને બીજો માર્ગ બતાવી રહ્યા છે એ અદિસતિ માર્ગ છે તે જાણો અને તે પ્રમાણે વર્તવાનું શીખી લો એ જ મનુષ્યમતિનો ઉદ્ધાર કરી શકશે

વર્ધો તા ૧૪ ૧૧-૧૯૪૦

કિશોરલાલ ઘ મરાઠવાળા

સરં સૈયદ અહમદ ખાન

લેખક : મગનલાઈ પ્ર. દેસાઈ, મદામાત્ર, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ

હિંદની જૂઓળમાં તમે અલીગઢ શહેરનું નામ શીખ્યા હશે. ત્યાં હિંદની જાણીતી મુસ્લિમ વિદ્યાપીઠ છે. અનેક મુસ્લિમ નવજુવાન ત્યાં આજ બી.એ. અને એમ. એ. સુધી ભણી શકે છે. હિંદની વિદ્યાપીઠોમાં તે મુસ્લિમ જાળવણી માટેની એક આગેવાન સંસ્થા ગણાય છે. તેની શુભ શરૂઆત એક સાદી કોલેજ માત્રથી ઈ. સ. ૧૮૭૫ માં સૈયદ અહમદ ખાન નામના એક માણસે કરી. એક નવાઈની વાત છે કે સૈયદ અહમદ પોતે અંગ્રેજી ભણેલા નહોતા. પરંતુ તે સમજદાર અને જામીને ઝોળખી જાણનાર સ્વરૂપ પુરુષ હતા. જીવનમાં એમની એકમાત્ર ને મોટી ઝંખના એ હતી કે, પકતી દયામાં આવેલી મારી મુસ્લિમ કોમમાં અંગ્રેજી જાળવણી હાખલ કરીને મારે સેવા કરવી છે. આ ઝંખના ફલિભૂત કરીને તે આ ફાતી દુનિયામાંથી ગયા. આને માટે તે અર્વાચીન હિંદના એક મોટામાં મોટા મુસ્લિમ નેતા તરીકે વખણાય છે.

તેમને જન્મ ઈ. સ. ૧૮૧૭ માં દિલ્હીમાં થયો હતો. તે એક જાંઘા ખાનદાન કુટુંબના નાજીર હતા. તેમના બાપ મોગલ બાદશાહની નોકરીમાં હતા, અને તેની પાસેથી માનઅકરામ પામ્યા હતા. તેમની મા અછત-ઉન્નિસા પણ એક ખાનદાન કુટુંબની ભણેલી બાઈ હતી. સૈયદ અહમદના બાળપણમાં જ એમના પિતા ગુજરી ગયા. તેથી બાળક અહમદને ઉછેરીને મોટા કરવાનું કામ તેની સુધીય અને મુઠ માએ ક્યું હતું. તે જમાનામાં મુસ્લિમ બાળકોને ભણવાને માટેની સ્વરૂપ ઝોળી હતી. બાળક અહમદને તેની માએ ઘેર જ ભણાવ્યો અને મોટપણે અહમદે જ ગુણ તથા સમજ ખીલવ્યાં તેને સંગીન પાયો નાખ્યો. ખંત અને મહેનતથી આ ભણતરને વધારીને સૈયદ અહમદ પોતાના જમાનાના એક મોટા વિદ્વાન

તરીકેની નામના કમાયા. અને એ નામનાની કદર વિદ્યાયતમાં પણ થઈ હતી.

આપણે ઉપર જોયું કે, સૈયદ અહમદની ધરની સ્થિતિ સારી નહોતી. એટલે ૧૮ વર્ષની વયે ત્યારની ઈંગ્લીશ સરકારની નોકરીમાં તે દાખલ થયા. થોડાં વર્ષ પછી તેમણે મુનસફી પરીક્ષા આપી; અને તેમાં એ આગલે નંબરે પાસ થયા, એટલે તેમને મુનસફની જગ્યા મળી. આજની જેમ તે વખતે, આ નોકરી માટે, અંગ્રેજીની જરૂર નહોતી. ૧૮૪૬થી ૧૮૫૪ સુધી તેમની બદલી દિલ્હી શહેરમાં થઈ હતી. આ વર્ષો દરમિયાન તેમણે દિલ્હી શહેરનાં ખંડેરા તથા રમારકો વગેરેનો અભ્યાસ કરી શહેરના જૂતા ઇતિહાસ પર એક નિબંધ લખ્યો. એ નિબંધ એટલો અભ્યાસપૂર્વક લખાયો હતો કે તેની નામના તે વિષયના એક પ્રમાણુમંથ તરીકે થઈ. એક ફ્રેન્ચ પ્રિંતે એનો અનુવાદ કર્યો, તે પરથી વિદ્યાયતની ટોચ એશિયાટિક સોસાયટી નામની વિદ્યાસભાનું ખાન તે તરફ ખેંચાયું. તેણે, એ ઝંખની લાપકાત બોધીને, તેના લેખકને પોતાના સભ્ય બનાવી માન આપ્યું.

૧૮૫૭ નો વિપ્લવ કાળ આવ્યો. તે વખતે સૈયદ અહમદ ખિજોરમાં નોકરી કરતા હતા. ત્યાં તેમણે દેશી સિપાઈઓ નેડે વારાઘાટ કરીને અનેક ગોરાં ઓપરચોના જન બચાવ્યા. અંગ્રેજ રાજ હિંદના ભલાને માટે છે, તે બલે અહીં કાયમ રહે, એવી એમની દડ ભાવના હતી. આ વિષય કાળમાં પણ તેમની તે ભાવના અચળ રહી હતી. ૧૮૫૭ની આઘી પૂરી થઈ. ઈંગ્લીશ સરકાર એમાંથી વશસ્ત્રી રીતે પાર આવી. પણ પછીથી અંગ્રેજ અમલદારોએ દેશીઓ પર કારખી વેરની વમ્લત આરંભી; ત્યારે પણ નૈયદ અહમદે, સ્થિરપણે નિર્દોષ દેશી બાઈઓને પકળે જીતા રહી, તેમનો બચાવ કર્યો. પણ એનાથી

વધારે કંદર લાવક વાત તો આ ઉતારચરિત પુરુષની બીજી છે

સરકારે એક બાબુ 'બળવાખોરો' પર વેર-વસૂલી ચલાવી, તો બીજી બાબુએ પોતાને તે વખતે મદદ કરનારાઓની ઉપર ઇનામ-અકામ ને જાગીરા પથ્થુ વરસાવી બિચ્છોરના કનેક્ટરે જાતમથ્થુ કરી કે, 'બળવા'માં સરકારને મદદ કરવા મદદ સૈયદ અહમદને જાગીર આપવી જોઈએ તે પરથી વાર્ષિક દોઢ લાખની આવકનો એક તાલુકો તેને આપવાનું કર્યું પરંતુ આ દિનદાર દિદીએ કહ્યું, 'મારા દેશભાઈઓના લોકોથી ખરડાયેલી એવી જાગીર મને ન ખપે' અને પોને જોવા હતા તેવા, મજૂરી કરી ખાતા એક સરકારી નોકર જ રહેવનું પસંદ કર્યું એમને દુનિયામાં ગરીબીનું કુખ નહોતું એમના આત્મામાં જે વાત કમ્પા કરતી હતી તે પોતાની કામની પછાત અને અચાન દશા હતી એટલે, એ દશા કેમ સુધરે એની જ ઝખના તે તો કરતા હતા 'બળવા' પછી અંગ્રેજ અમલદારો એમ માનતા થયા કે, હિંદના મુસ્લિમોમાં રાજ પ્રત્યે વફાદારી નથી સૈયદ અહમદને આ બિચ્છુલ પાયા વગરનો વહેમ લાગતો તે દૂર કરવા તેમણે ૧૮૬૦માં એક પ્રસ્તક પથ્થુ લખ્યું, અને સરકારી અમલદાર તરીકેની પોતાની લાયકગ અને યોગબાબુ પિઝન વાપરીને પોતાની કામ પર માનેનો આ કાષ્ઠોવા તેમણે ખૂબ મહેનત કરી તેમાંથી એક ફળ તો એ ચોક્કસ આ યુ કે, અંગ્રેજોમાં સૈયદ અહમદની મૈત્રી અને વફાદારી વિષે કાઢીને કશી જ શકા નહોતી પોતાની ૪૦ વર્ષની લાંબી નોકરી દરમિયાન એમણે અનેક અંગ્રેજ અમલદારો, ગવર્નરો અને વાઈસરોયોની પથ્થુ પ્રીતિ સપાદન કરી હતી, અને એથી એમનું ભવિષ્યનું કામ હીક સરળ પથ્થુ થયું

પથ્થુ મુસ્લિમ કામ પર મોગી આકૃત તો તેમની પછાત અને અચાન દશા હતી પુરાણપ્રિય યુત્તનાઓ નવી અંગ્રેજી વિદ્યાઓ લખુવા સામે લખ બતાવતા હતા કે, તેનાથી ધમખાટ અને નાસ્તિક મર્ધ જવાશે આવા વાતાવરણમાં સૈયદ અહમદે કામ કરવાનું

હતું પોતાના ગમની સમ્યાઈમાં એમને વિશ્વાસ હતો એટલે ક્યાં વગર એમણે આગળ વધવા માંડ્યું પ્રથમ તેમણે પોતાના વિચારનો પ્રચાર આરંભે આ અરસામાં તેની બદલી દિન્દી પાસે ગાંધીપુરમ થઈ હતી તેણે વિચાર કર્યો અંગ્રેજોમાંથી ઉત્તમ પ્રચરનો ને ઉર્દૂમાં ઉતારવામાં આવે, તો લોક તે વાચીને એમાંની નવી વિદ્યાઓ તરફ આકર્ષાવ તેથી ૧૮૬૬માં એણે એક લાખાતર મહળ કાઢ્યું તે મહળના કામમાં દેશી અને ગોરા સૌએ રસ ખતા પો પરિણામે, મહળ તરફથી રીક હીક સમ્યામાં ઉર્દૂ ભાષાતરો બહાર પડ્યા

૧૮૬૧માં સૈયદ અહમદ મોરાદાબાદમાં નોકરી કરતા હતા, ત્યારે ત્યાં એમણે એક અંગ્રેજી શાળા કાઢી ગાંધીપુરમાં આગા ત્યારે ત્યાં પથ્થુ એક શાળા કાઢી જે આજ રિટોરિયા કોનેજ નામથી આવે છે પરંતુ આટલાંથી એમને સતોષ નહોતો

આ અરસામાં તેમના હીકગ સયદ મહમદને સરકાર તરફથી વિનાયત લખુવા જવાને મા સિધ્ધવૃત્તિ મળી સૈયદ અહમદે વિચાર કર્યો કે નોકરીમાંથી લાંબી રજા લઈને પોતે પથ્થુ વિલાયત જવું ને ત્યાંની શિશુલુ સસ્થાઓ જોવી, જેથી પોતાના આગળના કામની યોજના વધારે ચોક્કસ ધરી શકાન એટલે માપમેટા બેક ઈ સ ૧૮૬૬ના એપ્રિલમાં સુબઈથી વિનાયત જવા બિપડયા ત્યાંની વિદ્યાપીઠાંતો અજવાસ કરીને સૈયદ અહમદ ૧૮૭૦ના અત્તપ દેશમાં પાછા આવ્યા ત્યારે એમના વિચાર પાકા થયા હતા તેમણે નક્કી કર્યું હતું કે મુસ્લિમોની કેળવણીને માટે એક કોલેજ સ્થાપવી તેની પૂર્વતૈવારી કરવાને સાડુ તેમણે 'અમાજ-સુધારક' નામનું એક છાત્ર કાઢ્યું આ છાત્ર દ્વારા એમણે મુસ્લિમ કામમાં નવા વિચારોનો પ્રચાર થકે કર્યો જૂનવાણી મોનરી, મોનાનાઓ તો આથી એવા ચિત્રાયા કે તેમણે મક્કા માણસો મોનરીને સૈયદ અહમદ સામે ફત્વો મેળવ્યો કે તે આદમી કાફર છે-નાસ્તિક પ્રવૃત્તિ કરે છે પરંતુ સૈયદ અહમદે એ ન ગણકારતા પોતાનું મામ ચલાવ્યું જ રાખ્યું કોલેજને માટે તેમણે સહાયત્વ તથા નાણાં ઉધરાવવા માંડ્યા, અને ઈ સ. ૧૮૭૫-

ના મે માસની ૨૪ મી તારીખે તે વિધિસર ઉપાક-
વામાં આવી, અને ૧ લી જૂનથી તેનું કામ શરૂ થયું.
કોલેજની વ્યવસ્થાપક સમિતિના મંત્રી સૈયદ અહમદ
હતા. બીજે વર્ષે—૧૮૭૬માં તે સરકારી નોકરીમાંથી
છૂટા થયા અને પછી અલીગઢમાં જ રહેવાનું રાખીને
એકત્રિયે તેના જ કામમાં અહોરાત્ર તે લાગ્યા. બીજે
વર્ષે કોલેજ માટે પોતાનું મકાન તૈયાર થયું, તેના
પાયા હિંદના વાઇસરોય લોર્ડ લીટનને હાથે નખાયા.
આમ સર સૈયદ અહમદે પોતાની જાનનાં છેવટે
મૂર્તિમંત્ર કરી. એમની વફાદારી તથા આ કામની
કદર કરી સરકારે તેમને સરનો ઈત્કાળ આપ્યો.
કોલેજનું કામ પણ ધીમે ધીમે પોતાના જ બળથી
વધતું ગયું.

અલીગઢ કોલેજનું કામ થાણે પાક્યા પછી
સર સૈયદે એક નવું કામ ઉપાડ્યું, તે ઇ. સ.
૧૮૮૬માં મુસ્લિમ શિક્ષણ પરિષદ નામની અખિલ
ભારતીય સંસ્થા સ્થાપી તે. આ સંસ્થા મુસ્લિમોમાં

કેળવણીના પ્રચાર અર્થે કામ કરતી રહી છે, અને
તેની પ્રાંતીય શાખાઓ પણ ફૂટી છે.

આ પરિષદ દ્વારા કોમના હિતની ચિંતા કર-
નારાઓ મળતા. એથી સર સૈયદની નામના વધી, અને
તે જમાનાના એક આગેવાન મુસ્લિમ તરીકે તે
ગણાયા. પોતાના કામ પ્રત્યે સર સૈયદને એટલો બધો
પ્રેમ હતો કે, ધડપણમાં પણ તે એ કામ કરતા જ
રહ્યા. આ કામ કરતા કરતા તે ઇ. સ. ૧૮૯૮માં
મરણ પામ્યા. તેમના સમારક તરીકે મુસ્લિમ કોમના
આગેવાનોએ કરાવ્યું કે, સર સૈયદે જે કામનો પાયો
નાખ્યો છે તે પર ચણતરતું કામ ચલાવવું એ જ
એમનું સાચું સમારક છે. એમણે નફી કહ્યું કે અલી-
ગઢ કોલેજને વધારીને ત્યાં મુસ્લિમ વિદ્યાપીઠ ધડવી.
એ કામ આજ તોમણે કહ્યું છે, અને અલીગઢની
મુસ્લિમ વિદ્યાપીઠ, તેના આદ્ય સંસ્થાપક સર સૈયદ
અહમદ ખાનના સમારક તરીકે આજ આપણે
જોઈએ છીએ.

બરડાની તળેટીમાંથી ગિરનારની ટોચે

લેખક રામનારાયણ નાગ ખાંડક, મામવપુર

જે વરસથી જે મુસાફરી માટે ઉપરાઉપર મુદત પડતી હતી, જે સફર માટે એક કરતા વધુ વાર બાળકો નિરાશ થયા હતાં, જે સફરની કલ્પનાના ઘોડા છાયાના રજુમાં આસડીને દરિયામાં ફૂંચી મૂક્યા હતા, એવી ગિરનારની સફરનો કાર્યક્રમ આખરે ગોઠવાયો.

શનિવાર તા ૨૩ મી ફેબ્રુઆરી સવારની સાડાઅઠાની ગાડીમાં ઉપડવાનું નક્કી થયું.

તૈયારી

આગલી રાતે બાતાપોતા માટે રસોડામાં લમાલ મચી પોતાની સગી બેન પરણતી હતી છતાં દેશીમેન અને આલીમેન આશ્રમે આવી પહોંચ્યાં દસ ગાઉને જોતાડી ફેડીને પથ કાપી મનુભાઈ દીવાન વખત સર આવી પહોંચ્યા આદરેલા ચપલ રાતજુદા પૂરા કરી નિજાભાઈ તૈયાર થઈ ગયા બાળકોના આનંદનો પાર ન હતો.

એક બે સ્ટેશનથી વધારે ગાડીમાં નહિ બેઠેલા દરિજન બાળકોને મન ગિરનાર લડા જેટલો દૂર લાગતો હતો ચહેરી બાળકોને કારમીર-કદહાર દૂર લાગે તેટલું દૂર આ બાળકોને જૂનાગઢ લાગતું હતું.

રાતના અગિયાર વાગે બાલુ તૈયાર કરી બિલ બરી આખે ગૃહમાં સૂવા જતા મોટા બાળકોની બિલ બીડી ગર્ભ એક વાગ્યા સુધી સામાન બાંધવામાં ને સફરની કલ્પનાઓ કરવામાં જગ્યા કર્યું અને હજી સૂતા ન સૂતા ત્યાં ચાર વાગ્યા આશ્રમ આખો જગી બેઠો.

કુચ કદમ

ઘડી વાળીને સાચવી રાખેનાં કપડા ચડાયા ચૂડી, બાડિયુ, બગલમાં ધાબળામાં વીટેલ બીજી

એક બેક કપડાનો બિઓ. અદાર બાળકો એન્તાર ચર્ક ગયા.

રોષને સાથે આવેના રૂપસિદ અને કમાભાઈના ચહેરા સીધી વધારે હસતા હતા પોતાના કુખી ગજુપ તેવા માતપિતાએ આનાકાનીથી આપેલ આડ આના કરતાં તન તોડીને કમાનાર માનાપ પાસેથી હસતે મોઢે ચાર આના લાવનાર વધારે ખુશ મિઝગ હતા.

ઝંકાર થતા ગિનતિનો કુકમ છૂટ્યો અદાર બાળકો, જેમાં સાત કન્યાઓ અને અગિયાર મિશ્રો છ મોટા જેમાં ચાર બાઈઓ અને બે બેનો જે કઝનનો મેળ મેળવી સિંગી વાગતા નોસપદમ આલી ની બધા.

સાથે બે પરદેશી ઘોડા હતા સામાન અને યાક્યાપાક્યા ને ચડવા માટે વળતા જૂનાગઢથી પોગળદરેનો સાડ માર્શનનો પથ કાપવાનો હતો.

બરાબર આડને ટોકરે સ્ટેશનમાં દાખલ થયા ટીકીટ લેવાઈ એક આખો કબો ખાલી હતો તેમાં ચડી બેઠા ગાડી બિપડી 'મહાત્મા ગાંધી કી જય' 'ભારતમેધાળી જય' 'ઈન્દિરા ગાંધી' અને 'વહે માતંગ'થી સ્ટેશન ગાજી બેઠું.

લોકગીત ને દુહાની મોજ

ખાડોના પૂન મૂક્યો ત્યા પાર્વતી અને ખીમી બેને લક્ષ્મીત વિપાક્યા લગનચર્યા ચાકતી હોહ બધાના મગજમાં લગનગીત ધૂમી રડ્યા હતા મીઠી હલક અને મધુર કંઠે બધી બેનો જીનવા લાગી—

ગેડી દે રમતા વીર (૨)

લીના નાળાએર છતીને ઘેર આ થો માણુરાજ— ત્યાં બીજી બાજુ ઉતાવળી ચાલે ગીત બિપડું—

છાયા રોગનો રાજ પરણવા

આઓ માણુરાજ—

પોરબંદર શેરનો સુખો પરણવા
આવ્યો માણ્યારાજ.

ગાડી રાણાવાવ મૂકીને બરડાના પેટાળમાં ચાલી.
મનુભાઈની નજર બરડાને માથે પડી. આમ સામે
આભપરો ઉઠ્યું માથું રાખીને બીજો હતો. રાજ
બારોડના દીકરાના હૈયામાં દુહાની ઉલટ ઊછળી
આવી. આભપરાને દેખીને એને મેહ-ઉજળી યાદ
આવ્યાં—

ઉજળી કહે તો આવ તો ઉમંગ વધે
ગ તો ગળે ઝલાઈ;

મેહ તું ચાને મહેમાન, બે ધડી બાંના ધણી.

બસા ભુજંગને બંધનમાં નાખે એવા મોરલી
જેવા મધુર કંઠવાળો શિવદાસ ગેરહાજર હતો એની
ખોટ પૂરવા લક્ષમણભાઈએ ગળું મોકળું મૂક્યું—
ઉજળી હું બપોયો, બીજું નીર, પાલરવણ પીઉં નહિ.
(પણ) ધણી સરોવર બરપૂર (ઈ) જળ ન ખોડું નેઠવો—

મેહ-ઉજળીના આઠ દસ દુહા નંખાયા ત્યાં
એ જ આભપરાની ઝોયે રહી અંગરેજ-મરાઠા સામે
મૂઝનાર વાઘેર વીર મૂળ માણેક અને નેધો માણેક
સાંભળ્યો—

મૂળ મૂકે હાથ, બીજે તથવારે તવા,
ને હન ત્રીજે હાથ (તો) નર અંગરેજ
આગળ નમત.

માણેક ચીચોડા માંડીએ, વાઘેર બરડે વાદ,
સોજરની કરી શેરડી, ધધકે લોહીની ધાર.

એવો મૂળ માણેક મરતાં એખામડળના હાથ
કેવા થયા તે શિવરાજે કહ્યું—

નારીયું રંડાય (પણ) નર કેદિ રંડાય નહિ,
એખો રંડાણે આજ, માણેક મરતાં ચૂળવો.

ગાડી અખપુરથી વાંક વળી જોડલે આભપરાની
પાછળ છુમલીના પહોડે ડોકું કાઢ્યું. છુમલીના દુહા
આટ્યા: હલામણુ નેઠવો અને માંગડો શૂત: પદ્માવતી
અટારીએથી નેઈ રહી છે:—

ખાધડિયું પચાસ, આંટીઆળી એકેય નહિ,
એકસિયો અસવાર, મીઠે ન લાળું માંગડો.

હલામણુને સોજ કહે છે:—

રૂડી કચેરો શણગાર, મને શીયાને શોભે નહિ,
હલામણુ મુજ બરધાર, શીમે અમારો સાસરો.
હલામણુ જવામ વાળે છે:—

બદલે બીજનું લોક પણ બરડો બદલે નહિ,
કુળમાં લાગે ખોડ, હીણ ન કરે હલામણો.

એવામાં મેર-વાઘેરાનાં શૂતકાળનાં પરાક્રમેને
શૂલાવી દે એવો આજે દુનિયાં આખીમાં તરી
નીકલેલો બરડાઈ જવાંમદું કયા ગાંધીનો દીકરો
લક્ષમણભાઈને સાંભરી આવ્યો. શિવાજી મહારાજ
જેમ પોતાના શરા સરદારોથી દીપી ઊઠતા, તેમ
ગાંધી મહાત્માના સરદારોનાં પરાક્રમથી કષાલિતની
બિરદાવળી બીપડા:—

ધુધળીમલ દસા તણો,
ગોપાળદાસ ગંબીર,
(ઈ) વઢરી ઉભો વીર
(કોઈ) કેસરી વંકો કબાલિત.

જનાજમાં નાનુઆઈ એ ઝંડા સત્યાગ્રહના સેના-
પતિની યાદ આપી—

નાગપૂરે નેગ ચડયા, સોજરનો રૂંધો સમાજ,
(એમાં) બળીયો શેઠ બળજ, તારી કોરત રાખે કબાલિત.

રેશને રેશને

પાનેલી આવ્યું. બાર વાગ્યા. સોની નંબર
ભાતોડિયા ઉપર પડો. નાસ્તાપાણી થઈ રહ્યા. ઉપસેટા
આવ્યું જોડળના ઠાકોર એને મુંબઈનું બચ્ચું
બનાવવા માગે છે. બે અડી લાખ રૂપિયાની નિશાળ
ચણાવી છે. ઉપર મોટા ટાવર મૂક્યો છે. બહારના
ભાગમાં મોટી સડકો કરી વીજળીના દીવા મુકાવ્યા
છે. રાત્રે વખતે ઉપરનો દેખાવ ભભકાખંધ થઈ
ગય છે. ઉપસેટાથી આવ્યું ધોરાજી. ધોરાજીની બેન
વણુનારા વણકરના દીકરા ધોરાજીનો રૂઆબ નેઈ રહ્યા.

જેતલસર જંકશન આવ્યું. ગાડી બદલી. સામે જ

ગિરનાર દેખાયા. માથા ઉપર ટાંબકાવળો ટાંપ મૂકીને જાણે પ્રતાપ ભોલો હોય તેવી છેલી ટૂંક દેખાઈ બીજા બાલુથી જોતાં અચાની ઉપર ત્રણ અસવારને ઉપાડી જતો ગંગાજી લાગ્યો. સુઝે પાંચ વાગે જૂનાગઢ પહોંચ્યાં.

રાતેરાત તળેટીએ

રેશન સામેનો બળિયા ધર્મશાળામાં ગયાં. બાવનાયાળો મહેતાજીએ હરિજન બાળકો સાથે હોવા છતાં દક્ષી જ આનાકાની કરી નહિ એક ચોરડી કાઢો આપી વધારાનો સામાન મૂકી ચોરડીને તાણું મારી અમે ચાલી નીકળ્યાં.

જૂનાગઢની જૂનવાણી પ્રજા અમારો કાફલો જોઈ રહી પહેલાં જ એક ડોસીમા મળ્યાં. નીરખીને બોલી કહ્યું : 'આ તે ક્યા મલકતો પહેરવેશ ?' થોડે દૂર આઠ્યાં ત્યાં એક અગ્રેજી મારતર મળ્યા : 'ક્યાના રકાઉટ આવ્યા છે ?'

વચળી દરવાજાથી શહેરમાં પેસતાં જ એક ઇશ્કી મીયાં મળ્યા. પોતાના પાનવાળા દોરત સામે ઇશ્કારી કરીને મજાકમાં બોલ્યા : 'દેખો તો સહી, રા'નવવણુકે બચે નીકલે.'

આખી બજાર ચોરીને શહેર બહાર નીકળ્યાં ત્યાં સુધીમાં અનેક માણસો અનેક કપડાઓ રજૂ કરી અમને ખુશ કરતાં હતાં. અનેક ઉપનામો મેળવતી અમારી ટુકડી સાઠાસાત વાગે તળેટીને રસ્તે પડી. ગિરનાર દરવાજાથી તળેટી ખે માઈલ દૂર છે. અધાગમાં સીધી સડકે ઊપડ્યા. અધારી રાતઃ કાળા ડુંગરઃ સિંહના ટુંકાર કરતા અને શિયાળવાં બોલાવતા લગભગ નવ વાગે તળેટીએ પહોંચ્યાં.

એક જોન ધર્મશાળાની ઓશરીમાં પગ નાંખ્યો. પચારીઓ કરી સૂતા તે વહેલું પડે સવાર.

ગિરનાર પર ચડતાં

અધારી પાંચમનો ચંદ્રમા પાછલી રાતે અમી વરસાવી રહ્યો હતો. ચાર વાગ્યાથી ધર્મશાળાઓમાં ડોસાદા શરૂ થયા. જેન મુનિઓ અને યાત્રાળુઓ

પહા પર ચડવાની તૈયારી કરવા લાગ્યાં સૂર્યોદય થતાં પહેલાં પહાડ પર પહોંચી જવા અધીરા થયેલા એ યાત્રાળુઓના કોલાહલથી અમે નગ્નો કીડ્યાં.

હાથ મોં ઘોઈ પધારોએ લીટી ખરાબર છ વાગે પગથિયાં ચડવાની શરૂઆત કરી. દરવાજામાં પેસતાં જ પગથિયાં શરૂ થાય છે. બાળકો પગથિયાં જોઈ હર્ષથિલાં થઈ ગયાં. માંડ્યાં ગણવાઃ—એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, ... પૂરા સો ન થયાં—આસપાસ પધરાઈ પડેલી કુદરતે ગણતરી બૂલાવી દીધી.

ચંદ્રમા દજા આવ્યો ન હતો. ઝાડોની પાછળથી જોડી થતી જતી ખીણમાં એનો પ્રકાશ પડી રહ્યો હતો. પૂરી પાંચ મિનિટ ન થઈ ત્યાં એક ટુકડી 'આમળ નીકળી ગઈ. એમાં શિવગજ ને મનુભાઈ, 'નાનુભાઈ ને લીલીએન મુખ્ય હતાં સૌથી પાછળ શાઘાએન ને વિજયપેન, સોમએન ને હેમુભાઈ હતાં.

દરેકની પાસે પોતાનો ધૂસો અને એમાં એક જોડ કપડાં લીટલા હતાં ઉપરાત બાતોડિયું, ફાનસ, ડોલ કે કપો એવો કોઈ ને કોઈ બીજા ચીજ હતી.

નવથી ચૌદ વરસનાં બાળકોને આમ બખે ચીળે લઈને દરજીની માફક ટેકતાં જતાં જોનાર ખરે જ નવાઈ પામતા હતા.

આગની ટુકડી બહુ દૂર નીકળી ગઈ ત્યારે પાછળથી સિદી વાગી. ઉપર નજર કરતાં 'બજાવાળું' થઈ ગયું હતું. બધી ટુકડીઓ સાથે થઈ ગઈ. ત્યાં તે સામે સૂજ નારાયણે કોર કાઢી. જૂનાગઢ અને વંચળો, વંકાળ અને ચોડી સ્પષ્ટ દેખાઈ આવ્યાં. દૂર દૂર દેખાતાં ખેનરો નાના ચોગસા પાડ્યા હોય તેવાં લાગતાં હતાં. દરમ ખૂબ મનોહર હતું. એક બાજુ દાતારની પહાડો જુરોવા વાનરની માફક ખેંચી હતી. ગાડોમાંથી દેખાતો હૈરવજપ માથે તોળાઈ રહ્યો હતો.

ખે ઘડો વિસામે. લઈ, તાજમાજ થઈ ઉપર ચડ્યા લાગ્યાં.

ખરાબર સાઠ સાત વાગે પહેલી ટુકડી ઉપર પહોંચી ગઈ અને 'ભારતમેકાડી જય'ના પોકાર સાથે દરવાજામાં પ્રવેશ કર્યો.

રત્નહુની યાદદાસ્તમાંથી

૬. 'જી, કેટલા દિવસ જીવવું છે?'

શ્રી. ધુમસ્કન્દ વર્ધા

એક ભક્તે ભગવાનને પૂછ્યું: "ચાર યુગ, અનેક કલ્પ અને બધા જ મન્વંતરો * ની વાતો આપ સારી રીતે જાણો છો; પરંતુ પ્રલયકાળ પહેલાં જે કંઈ થયું હતું એવું વર્ણન આપને ક્યાંથી મળ્યું? જ્યાં કંઈ સાક્ષી જ રહ્યું નહોતું ત્યાં એ ખૂબ જ પ્રાચીન વાતો ક્યારે, કાણે અને કેને કહી?"

પુરાણોના ભગવાને જવાબ આપ્યો: "હજારો અને લાખો વર્ષો મળીને કેટલા યે નાનામોટા યુગો થાય છે, ચારચર યુગનો કલ્પ બને છે, બ્રહ્મદેવના દિવસ અને રાત્રિનો હિસાબ તો હું તને બતાવી ચૂક્યો છું. આટલાથી તું જાતે જ સમજી શકે છે કે જે પ્રલયકાળની વચ્ચે કેટલો સમય ચાલ્યો જાય છે!

"અનેક પ્રશ્નો પછી મહાપ્રશ્ન આવે છે. એ સમયે બહુ જ દૂર એવું એક જ સ્થળ છે, જે બચી જાય છે. પ્રશ્ન, મહાપ્રશ્ન, એની કરી ખરાબી નથી કરી શકના. એનું નામ છે ચેતહીપ. તેમાં એક ઋષિ વસે છે જે આપ અનેક મહાપ્રશ્નોના સાક્ષી છે. એમની દ્વારા જ આપણને આ બધી પુરાણી વાતોની જાણ થાય છે."

ભક્તે કૌતુક દર્શાવી પૂછ્યું: "મહારાજ, હું એ પુરાણ ઋષિનું દર્શન કરી શકું ખરા?"

ભગવાને કહ્યું: "એશક! પણ એમનાં દર્શન કરવાં એ સહેલું કામ નથી." ભક્તે દંઢતાપૂર્વક કહ્યું: "ગમે તેટલું મુશ્કેલ કેમ ન હોય, એને માટે મારે ગમે તેટલી તપસ્યા કરવી પડે તોપણ, હું જરૂર એમનાં દર્શન કરવાનો: કંઠણમાં કંઠણ સંઘટા વેઠવાં પડે તો તે વેઠીશ, પરંતુ એ ઋષિનાં દર્શન તો કરવાં જ છે."

*

કથાનો વિસ્તાર શીદ કરીએ?

ભગવાને બતાવેલે રસ્તે ચર્ચને એ ભક્ત ચેતહીપ જઈ પહોંચ્યો અને ત્યાં એણે એ સાન્ન, દિવ્ય, સર્વગાની, પુરાણ ઋષિનાં દર્શન કર્યાં. નેર્ધને એ બાધર્થ્યચકિત ચર્ધ ગયો,

એણે તો, સફેદ લાંબાલાંબા વાળની જટાઓ, નાભિ સુધી લટકતી અને લહેરાતી લાંબી દાદી, મોઢા ઉપર કરચલીઓ વળી ગયેલી ચામડી—આવું આવું એ ઋષિનું દર્શન હશે એમ અગાઉથી કલ્પેલું. પણ એવું કંઈ જ ન તીકળ્યું. ઋષિ તો તદ્દન તામ્ર નવલ્લુચાન દેખાતા હતા અને એમણે માથા ઉપર સૂકા ધાસનો એક પૂળો ફેલાવીને ટાપીની જેમ રાખ્યો હતો.

ભક્ત ઋષિ પાસે ગયો. પ્રણામ કરીને પૂછ્યું: "ભગવન! આપે માથાઉપર આ ધાસનો પૂળો શા માટે રાખ્યો છે?" ઋષિએ હસતાં હસતાં કહ્યું: "ભઈ, ક્યારેક તાપ, ક્યારેક વરસાદ, અને ક્યારેક કંકડતી ઠંડી હોય છે, એટલે મારા માથાના રક્ષણ માટે આ ધાસટાપી બનાવીને માથા ઉપર ધારણ કરી લીધી છે."

"ત્યારે તમે એક ઝૂંપડી બનાવીને અહીં શા માટે નથી રહેતા? રોજ માથા ઉપર ધાસનો બોળે રાખવા કરતાં જો આપ એક નાનીશી ઝૂંપડી તમારે માટે બાંધી લો તો કેવું?"

"જન, જન! માટે તે એમ કેટલા દિવસ જીવું છે તે ઝૂંપડી બાંધવાની તકલીફ ઉઠાવીએ? માથા ઉપર આ પૂળો છે, એથી મારું કામ ચાલે જ છે."

ભક્ત મનમાં ને મનમાં વિચારવા લાગ્યો—અનેક મહાપ્રશ્નોના સાક્ષી આ પુરાણ ઋષિ પોતાના જીવનને પાણીની પરપોટા—ક્ષણભંગુર—માને છે, અને બીજા આપણે, જે ભારે હોશિયારી અને પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ ભાગ્યે જ પંચોતેર અથવા સો વરસ સુધી જીવી શકીએ છીએ, તે મોઢામોઢાં મકાન, મહેલ અને મંદિર બાંધવા માટે જીવનભર જીવન-દ્રોહ કરતા રહીએ છીએ! *

નવમ્બર : ૧૯૪૦

* ચાર યુગની એક એકાદી. એવી હકોતેર ચોક્કસ નો એક મન્વંતર. એવા ચૌદ મન્વંતર બરાબર એક કલ્પ અથવા બ્રહ્માનો એક દિવસ.

✕ 'સવકી વોલી' માંથી

શોધખોળની

સેષક : ડૉ. યશવંત

સમય	વાહનવ્યવહાર	યંત્રકળા	છબીશાસ્ત્ર
પુરાતન કાળ	અગાત જનોએ કરેલી પેંડા, તરાપા, વગેરેની શોધ.	ચીનમાં છાપકળા (૮૬૮). યુરોપમાં છાપકળા (૧૪૪૦); ફોટો અને ઝુટેનબર્ગ. હાથકંતામણ અને વણાટનો સુદર ઉદ્યોગ. (હિંદુસ્તાનમાં).	પ્લીની, પોલિયો; પ્રકાશની રંગ ઉપર થતી અસર (ઈ. સ. પૂ. ૧૦૦ થી ૨૦) બેકન; બહિર્ગોળ કાચ વડે ખરું ૨૫૯ પ્રતિબિંબ (૧૧૬૭).
ઈ. સ. ૧૫૦૦ થી ૧૭૦૦	લિથોનાર્ટો ડા. વિન્સી, વિમાનની યોજના (૧૫૧૬), પેપિન, મલ્ક વાસ્ક (૧૬૭૯) ન્યુકોમેન, વરાળયંત્ર (૧૬૯૮)	પારકલ; સરવાળા યંત્ર (૧૬૪૨), એરમિટર; લાઇબનિટ્ઝ, ગુણાકારક યંત્ર (૧૬૯૪).	લિથોનાર્ટો ડા વિન્સી, કેમેરાની રચના (૧૫૧૬), કાર્ડન, આરસાનો વિસ્તૃત ઉપયોગ (૧૫૫૦). પોર્ટા, કેમેરાનો ઉપયોગ (૧૫૫૩). બ્રોઈલ, બહિર્ગોળ કાચ સાથેનો કેમેરા (૧૬૭૦).
૧૭૦૦-૧૮૦૦	વોટ, વરાળયંત્ર (૧૭૬૯) કમ્યુનોટ, આપમેળે વરાળથી ચાલતું વાહન (૧૭૭૦) મોન્ડગોર્ફિયર, ધૂમાડા ભરી હાથેલું બલૂન (૧૭૮૨) ડિ રોઝિયર, વિમાનમાં પ્રથમ ઉડ્ડયન (૧૭૮૩). ફ્રિચ, મ્યુન્સે, આગબોરો (૧૭૮૬). મિલર, સિમિંગટન, યાંત્રિક કળાથી પેડાં વડે ચાલતી રટીમર, (૧૭૮૮).	કેપ્લર, કુલાય ટાઇલ (૧૭૩૩) પોલ, ક્રાંતિચુક્ર (૧૭૩૮). આર્કરાઈટ, સુધારેલું ક્રાંતિચુક્ર (૧૭૬૯) હાર્મિન્સ, ક્રાંતિચુક્રનું આધુનિક યંત્ર (રિપનિંગ જોની) (૧૭૭૯). ક્રોગટન, રિપનિંગ મ્યુલ (ક્રાંતિચુક્ર ધોડી) (૧૭૭૬). કાર્ટરાઈટ, યાંત્રિક વણાટ યંત્ર, (૧૭૮૫). સેઈન્ટ, ચામડાં સીંચવાનું યંત્ર (૧૭૯૦). બ્રિટની, કપાસનું પિંજણ યંત્ર (૧૭૯૩).	શર્લ્ક, બેકરિયા અને શિલ, રૂપાના દ્વારા ઉપર પ્રકાશની અસર (૧૭૨૭-૭૭). ભૂધ, પ્રકાશથી ચિતરામણ પડે તેવાં રંગે ઢોળેલાં લાકડાં, દાર્થીદાંત અને હાડકાં. (૧૭૮૫). વેગવૃક્ક, કેપી, પ્રકાશ અલ્પચુક્ર સપાટી ઉપર લેવાતાં ચિત્રો (૧૭૮૪).

તવારોખ

ગુલામસાધ નાયક, પ્રધ્યાપક, મૂળરાત કોલેજ : અમદાવાદ.

વિદ્યુત	રસાયણ	વૈદકશાસ્ત્ર
થેઈસ (મીલેટસનો): ફરખા (અમર) ને બીન ઉપર ધસતાં પેદા થતી વિદ્યુતની શોધ (ધ. સ. પૂ. ૬૦૦).	હિંદુસ્તાનની રસાયણ વિદ્યાનો પ્રચાર (ધ. સ. પૂ. ૩૦૦); અરબસ્તાનમાં રસાયણનો પ્રચાર (૬૦૦-૭૦૦), યુરોપમાં (૭૦૦-૮૦૦); કિમિયાગીરી (૧૧૦૦ થી ૧૫૦૦), બેકન; બંદૂકનો ઘર-ગન પાઉકર (૧૨૪૭).	ચગ્ક (); રસવૈદ નાગાજુન (); હિપોક્રેટસ (ધ પૂ. ૪૬૦); એલેક્ઝાન્દ્રિયામાં વૈદક શાળાની સ્થાપના (ઈ. સ. પૂ. ૩૨૨); ગાલેન (૧૩૦-૨૦૦).
ગિફ્મટ, યુગ્મકત્વનું સંશોધન. મિનિક, કાચ, ગંધક વગેરે પદાર્થો વડે વિદ્યુતનું ઉત્પાદન તથા શુન્યાવકાશ પાંપ (૧૬૭૨).	પેરાસેલ્સસ, પ્રાયોગિક રસાયણ, હાઈડ્રોજન વાયુની શોધ (૧૫૩૦).	વેસાલિયસ, શરીરરચનાશાસ્ત્ર (એનેટોમી) (૧૫૪૩). પારે, આધુનિક વાદકાપ-ક્રિયાની શરૂઆત (૧૫૫૦). હાર્વે, રક્તાભિસરણ ક્રિયાની સમજ (૧૬૧૬). હ્યુવેનહોક; બેક્ટેરિયાની શોધ (૧૬૮૩). સેપ્ટેનહામ, આધુનિક વૈદક પદ્ધતિનો પિતા. (૧૬૮૯)
હોકસબિ, વિદ્યુત ચંત્ર વડે તણખા (૧૭૦૯). સુશીનબોક; સેફ્ટન બરણી (૧૭૪૫). બેન્ઝામિન ફ્રાંકલિન, વ્યાકાશી વિદ્યુત અને પ્રાયોગિક વિદ્યુતનો સમન્વય (૧૭૫૨). ગાલ્વેની, પ્રવાહ-વિદ્યુતની ઉત્પત્તિ (૧૭૮૦).	ડિ રયુમર, બનાવટી રસામની પ્રતીન (૧૭૩૪). લેવોઈઝિયે, પ્રિસ્ટલી અને સીલ, ઓક્સિજનની શોધ, રસાયણ સંજ્ઞાની પદ્ધતિ, રસાયણના યોગ્ય અભ્યાસની શરૂઆત, વાયુમિત્ર પીણાની શોધ (૧૭૭૭).	હાવર્ડ, જીલની તંદુરસ્તી. (૧૭૭૫). બેનર, શિતળાની રોગની રસી (૧૭૬૬).

સમય	વાણિજ્યવ્યવહાર	ચત્રકલા	કળાશાસ્ત્ર
૧૮૦૦ થી ૧૮૫૦	દેવિથીક, અમિવાહન, (૧૮૦૧) કુદતન અને રિટવન્સ, સમુદ્રમા યત્રકલા વડે ચાલતી રટીમર (૧૮૦૭) રિટફનસન, રેલ ઊપર ચાલતી આગગાડી (૧૮૧૪)	એકાડ', પીંગણુયત્ર (૧૮૦૧) અર્થ, ટાઇપ યાંત્રિક રીતે ગોક્ષવાની ક્રિયા (૧૮૨૨) ધીમાનિયર સાધવાના યત્ર ની શોધ (૧૮૩૦) મેકેકામીક, ધાસકાપણ યત્ર (૧૮૩૪) હટ, મુધા- રેલુ સાધવાનું યત્ર (૧૮૩૪) હો, રોટરી છાપવાનું યત્ર (૧૮૪૬).	વોલ્ટેન, ૭મી પાડવાની ખેટની શોધ (૧૮૧૨) નાપ્તે, રેન્સિસનના ચિત્રો (૧૮૨૬) ડેગોરો ટાઇપ (૧૮૩૨) બેક્ટેલ, રંગીન ચિત્રકલા (૧૮૪૪)
૧૮૫૦ થી ૧૯૦૦	પૂલમેન, આધુનિક આગગાડી (૧૮૬૩) વેરિટિંગ હાઉસ, શત્રાપકારા એક (૧૮૬૯) ડેમમલર, પેટ્રોલ યત્ર (૧૮૮૬) કોડ, મોટરકાર (૧૮૯૨) સિલિયન ચાલ એન્જીન, હવામા સરતુ ઉડુ યન (૧૮૯૪) લેંગલી, વરાળયત્રથી ઉડુન (૧૮૯૬)	બીચ ટાઇપ રાઈટર (૧૮૫૬) મર્ગે-ચે પ્રિન્ટર, લિનોટાઇપ મશીન (૧૮૮૪)	કલાક' એક્સવેચ, ૨મી હંપર પ્રયોગો (૧૮૬૧) પ્રિન્ટમેન, સેન્ટ્યુલોઈક ઉપર વિદ્યોદ્ધી ક્રિયા, (૧૮૮૪) એડિસન, ચલચિત્રો (૧૮૯૪)
૧૯૦૦ પછી	રાઇટ ભાષાઓ પેટ્રોલ યંત્રથી ચાલતું વિમાન (૧૯૦૩) એપનિન, હવાઇ બહાન-હવાથી હલકુ વાહન (૧૯૦૯) હવાઈ વ્યવહાર (૧૯૧૦) હવાઈ કુમળા (૧૯૧૮) હવાઈ લગાઇ (૧૯૪૦)	હવા નિયંત્રણ યત્ર માર્ગોની, (૧૯૨૫) રેડિયો યત્ર (૧૯૦૩) રેડિયો લોડ અસિટગ (૧૯૨૨) વિલિ યમ મેડ, રેલિવિઝન (૧૯૦૬)	લ્યુમેર, ૨ ગીત ફોટોગ્રાફી (૧૯૦૪) એક્સ-રે ફોટોગ્રાફી (૧૯૦૫) અર્થચિત્રો (૧૯૧૦-૧૯૨૫) એક્સતા ચિત્રપટ, (૧૯૨૬) અધી રક્ત (મંત્રો ૨૩) ફોટોગ્રાફી (૧૯૩૫)

વિષય	રસાયણ	વૈદકશાસ્ત્ર
<p>વોલ્ટા, વોલ્ટેઈક પાઈલ; બેટરી (૧૮૦૦). ઓવરસ્ટેક, ઓહમ; આમ્પેર, વિદ્યુતમાપન અને ચુંબક અસર, ગેલ્વેનોમિટર (૧૮૨૦-૩૦). કેપી, વિદ્યુત પૃથક્કરણ (૧૮૦૫). ફ્રેડેરેક, કાપનિઓ, વિદ્યુત ઢોળ, મોટર, વિદ્યુત આકર્ષણના નિયમો. (૧૮૨૦). મોસ્ટેલિયાક (૧૮૩૬).</p>	<p>ગ્રામ્સીર, વજનપાઈલ્ડ રબર (૧૮૩૯) એમેર, પોલાદ અને લોખંડ પેદા કરવાની નવી રીત (૧૮૪૦).</p>	
<p>એલિસન, સ્વાન; વીજળીનો દીવો, (૧૮૭૯). રાઈસ, અને બેલ, ટેલિફોન (૧૮૭૬) ફ્રેડ, આન્ટિ-ક્ષાન્તિકમાં વીજળીનો દોરડો, (૧૮૬૬). એર્લેન્ડ, વીજળીની જ્યોતમાં સુધારો (૧૮૮૩). મેક્સ-વેલ, વિદ્યુતનાં મોજાંની આગાહી (૧૮૬૦). હુટ્ચિન્સ, વીજળીનાં મોજાંની ઉત્પત્તિ (૧૮૮૮). બોઝ, વીજળીનાં મોજાંના અણુધર્મો (૧૮૬૬).</p>	<p>પરિન, અનિલિન રંગો, (૧૮૫૬). લોકયર, સૂર્યમાં હેલિયમની શોધ, (૧૮૬૮). હયાટ, સેન્ટુલોઈડની શોધ (૧૮૬૯). ચાર્લેસ, બનાવટી રેશમ (૧૮૮૪). હોથ; ઇલેક્ટ્રોલાઈસિસથી એલ્યુમિનિયમ, (૧૮૮૬). રેલે, આર્ગન વગેરે વાયુની શોધ (૧૮૯૪). રોબિન્સ, ક્ષ-કિરણો (૧૮૯૫). બેકરેલ, યુરેનિયમ કિરણો (૧૮૯૬). ક્યુરિ દંપતી, રેડિયમ (૧૮૯૮).</p>	<p>નાઈટ્રિ બેટ્રી, લકાઈમાં સાર-વાર (૧૮૫૪). ડ્યુનાન્ટ, આંતર-રાષ્ટ્રીય રેડકોસ, (૧૮૬૩). લિસ્ટર, જનુરોધક ઉપચારો એન્ટિસેપ્ટિક ક્રિયાથી લોકોપ (૧૮૬૭) ફ્રેડે અને રીડ, પોલિઅલ્બરના મજેજરની શોધ. (૧૮૮૧) પાર્ટર, એન્થ્રેક્સ, હડખવા વગેરે અનેક રોગોની રસોની શોધ (૧૮૮૫) બેલ્લિંગ, ડિથેરિયાનું સિરમ (૧૮૯૧). કોસ, પ્લેગના બેક્ટેરિયા (૧૮૮૫). હાર્કીન, પ્લેગ અને કોલેરાની રસો (૧૮૯૭).</p>
<p>માર્કોની, રેડિયો વડે સંદેશ (૧૯૦૧). કુલેમિંગ, રેડિયો લાક્ષ, (૧૯૦૫). ડિ, ફોરેસ્ટ; રેડિયો યંત્ર (૧૯૦૭)</p>	<p>રામ્સે, પૃથ્વી ઉપર હેલિ-યમની શોધ, (૧૯૦૩). બ્રેક-લેન્ડ, મેક્સવેલની શોધ (૧૯૦૬).</p>	<p>રોસ, મેલેરિયાના જનુની શોધ, (૧૯૧૨) લોક, ડિથેરિયાની અસરની અગમચેતી (૧૯૧૩). કેન્સરની રેડિયમ, ટ્રીટમેન્ટ, (૧૯૧૫). એક્સ-રે ટ્રીટમેન્ટ, (૧૯૦૫) બેન્ટિક, મધુ-ખમેકને અટકાવનાર ઇન્સુલિન, (૧૯૨૩).</p>

ધન્ય પૂજ

લેખક : કૃષ્ણલાલ ત્રિ. દેસાઈ હેડમાસ્તર, બારડોલિ વિદ્યાલય, અમદાવાદ.

દરેક માણસના જીવનમાં એક એવી પૂજ આવે છે કે જે તેના જીવનને પકડે આવે છે. મહાન પુરુષોના જીવનચરિત્રોનાં વાચન અને અભ્યાસ આપણને બતાવી આવે છે કે આવી પૂજોનો ઉપયોગ કરીને તેમણે પોતાના જીવનને મહાન બનાવ્યો છે.

મેંઝિનીના જીવનમાં પણ આવી એક પૂજ આવી અને તેણે તેના જીવનને જુદી જ દિશામાં વાળ્યું.

ઈટાલીને સ્વતંત્ર બનાવનાર માણસોના જે ત્રણ નામો મોખરે છે તેમાંનું એક મેંઝિનીનું છે.

મેંઝિનીનો પિતા લીગ્નરીયન પ્રજાસત્તાક સરકારનો સભ્ય હતો. તેની માતા વિનીત વિચારો ધરાવતી હતી. તેના શિક્ષક પણ ચૂસ્ત જેનેસીસ્ટ હતા તેમજ વિનીત વિચારો ધરાવતો હતો.

મેંઝિનીનો આદી નાનુક હતો. તે આવેશ-પ્રધાન હતો.

એક નવલકારની રોમાયક નવલકથાએ મેંઝિનીમાં ઈટાલીની સ્વતંત્રતા મેળવવાની ધૂંધ જીવંત કરી. તે નવલકથાના કેટલાક ફરાઓ ઉપર તે મુગ્ધ થઈ ગયો હતો અને તેથી તેણે તે મોઢે પણ કરી લીધા હતા. વારંવાર તે આ ફરાઓ સ્તોત્રનો માફક બોલી જતો. તેના આ પ્રકારના વર્તનથી તેની માને બચ લાગ્યો કે કંદાચ તે ગણે થઈ જશે. પણ તે બચ ખોટો થયો. મેંઝિનીએ પોતાનું વર્તન સુધાર્યું.

એક વખત ઈટાલીનો આ ભાગ્યવિધાતા પોતાની માતા અને તેની માતાના મિત્ર સાથે બહાર ફરવા નીકળ્યો હતો. ૧૮૨૧ ના એપ્રિલના સ્વિત્સ હતા. મેંઝિનીનો ઉંમર તે વખતે ફક્ત સોળ વર્ષની હતી.

ચોક્કસ દિવસે ઉપર પીએન્ટમાં વિનીત વિચારો ધરાવનારો લશ્કરી અમલદારોએ, એક બળવા કર્યો હતો. આ બળવાને દાખી દેવા સારું ઈટાલીની

સરકારે ખૂબ સખ્તાઈથી પગલાં ભરવા માંડ્યાં અને બળવા જગાવનારા ઉપર અનેક અત્યાચારો કરીને બળવાને દાખી દીધો.

આ કમનસીબ, અસહ્ય તેમજ કંગાલ અવસ્થામાં આવી પડેલા બળવાખોરો પોલીસના હાથમાં પડતા બચવા માટે એક ભાગમાંથી બીજા ભાગમાં નાસતા ફરવા લાગ્યા. તેઓ છુનિવા અને દરિયાકાંઠાનાં સહેરોમાં ભરાયા. તેમની ઘટ્ટા વહાણમાં ખેરીને તે વખતે બળવામાં ફોર્સ પામેલા સ્પેનમાં નાંસી જવાની હતી.

આવા આ બળવાખોરો પોલીસના પંખમાંથી તેમજ નગરમાંથી છૂટવા અનેક પ્રયત્નો કરતા હતા. આવા સંવિચારના ઉત્સવમાં તેઓ, ટોળામાં બળી જઈને બને સેટલી રીતે છૂપા રહેતા માગતા હતા.

પણ તે છતાં મેં તેમને શોધી કાઢવા એ સુરક્ષા નહોતી તેઓનું વર્તન, તેમનાં કપડાંઓ તેની આવૃત્તો કાપ, તેમજ તેમના ચહેરા ઉપરનો. લુસ્સો અને આવેશ છૂપા રહી શકે તેમ નહોતાં અને તેમને ટોળામાંથી લુહા પાડી દેતા હતાં.

અચાનક, આવો એક નાસ્તો ફરતો બળવાખોર મેંઝિની અને તેની માતા ઊભાં હતાં ત્યાં આગળ આવીને ઊભો. તેનો ચહેરો રખડપટ્ટીથી કાળો પડી ગયો હતો. તેણે અનેક દિવસોથી ઘાટી મુકાતી નહોતી એમ તેના મોં ઉપરનો વાળનો થોડા કહેતો હતો. તેની લુસ્સાવાળી આંખો તેનામાં રહેલી શક્તિ અને ચળંગનાટની ઝાંખી કરાવતી હતી.

આ બળવાખોરે મેંઝિની અને તેની માતા પાસે આવીને પોતાનો ખિસ્સાફાલ પડેલો કર્યો અને "ઈટાલીના બહાદુર બહારવટિયાઓ સારું કંઈક નાંખો" એવી વિનંતિ કરી. મેંઝિનીની માતાએ અને તેના મિત્રે એ રૂમાલમાં કેટલાક પૈસા નાખ્યા.

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫૫]

માતૃદેવો ભવ ! પિતૃદેવો ભવ !

ચીનમા પિતૃભક્તિનો બહુ મહિમા છે ત્યાંના જ્ઞાતી કોનુંકુસિચ્ચએ એક પુત્રની વાત કહી છે, જે ઠરી ગયેલી નદીમા પોતાના ચરીરની ગરમીથી તીનું પાડવા સારુ બરફ ઉપર સુધ ગયો અને એવી રીતે વૃદ્ધ માતાને બાપા સારુ માહવા પડ્યા એ જ્ઞાતીએ ખીન્ન પુત્રનું પણ વર્ણન કર્યું છે, જે માબાપ સવા ન્ય તે પહેલા મચ્છર પોતાને કરડી ધગાય એટલા સારુ નિત્ય રાતે વહેલો સતો

એક ત્રીજી વાત મિસ કાર્પેટર કહે છે, કે હો લિન નામે જીવાન ચીનો એની મા બેળા રહેતો હતો એનો બાપ મરી ગયો હતો પણ હો નિન એને જૂંચો નહોતો, પિતાની સમાધિ એ વાળીખૂડીને ચોકખી રાખતો ને એના ઉપર બાસ ઉઠેરતો, તથા એનું શ્રાદ્ધ નિયમિત રીતે કરતો મા ઉપર પણ એને બહુ ભાવ હતો

એક રાતે આ માહિકરાને ઘેર ચોર આવ્યો, અને એણે હો લિનને ખુરસી હારે જકડીને બાંધ્યો પછી એણે ધરમંથી ઊપાડી જવાની વસ્તુઓ મૂકવા સારુ ચોગસ બંધવું ધર વચ્ચે પાથર્યું.

હો લિનની પેડીમાંથી ચોરે એનું રેશમી અંગરૂઢું કાઢ્યું, તોય તે કાઢ બોલ્યો નહિ. પછી ચોરે

એના નવા ચમચમ કરતા પગરખાં લીધા તો પણ હો લિન એક અક્ષરે બોલ્યો નહિ. હો નિનની પ્રિય તમ વસ્તુઓ એક પછી એક લઈને ચોર બંધણી ઉપર મૂકી પૈણ એ તો કાઈ બોલે કે ચાલે

પણ પછી ચોરે એક તાનાની કઠાઈ ઊપાડી, એટલે હો લિનથી રહેવાયું નહિ એ બોલ્યો, 'ભાઈસાહેબ, ખીજી જે ભેઈએ તે સુખથી લઈ જઓ, પણ ભવા યઈને આ બકડિયાને રહેવા દેજો એટલી મારી વિનતિ છે, તો પછી કાલ સવારે મારી મા સારુ 'રાખ કરવાનું કાંઈક કામ મારી આગળ રહી ન્ય'.

ચોર તો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો કઠાઈ એના હાથમાંથી સગી ગઈ તથા એણે વિચાર કર્યો, કે આવા માતૃભક્તને હું જુદીશ તો મારા ભોગ મળવા છે

'ભના જીવાન,' ચોર બોલ્યો, 'કઠાઈ' જ નહિ પણ તમારો બધો માલ હું રહેવા દઉં છું' એમ કહી હો લિનના બંધ છોડીને એ ચાલ્યો થઈ ગયો

દેવા

અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫૪]

તત્ત જ પેલો બળવાબોર રૂમાતમાના પેસા ભેગા કરીને ખીન્ન ગાળાના ઊપડી ગયો

આ દશ્ય - મેંઝિનીના હૃદયમા કોતરાઈ ગયું મેંઝિનીના જીવનની એ ધન્ય પળ હતી તે પળે મેંઝિનીના જીવનમા પલટો આવ્યો મેંઝિનીના હૃદયમા ઇંટાલીની સ્વતંત્રતાનો અગ્નિ ભમ્બૂડી ઊડ્યો, અને ગતદિવસ મેંઝિનીના મનમા ઇંટાલીની સ્વતંત્રતાના વિચારો અને સ્વપ્ના આવવા લાગ્યા

જે વિદ્યાપીઠમા મેંઝિની વિદ્યાભ્યાસ કરતો હતો

તેના વિદ્યાર્થીઓ મેંઝિનીમા એકાએક આવેલું પરિવર્તન જોઈ શક્યા તેમને મેંઝિની વધારે ઉમરનો, દરેક, શાત, વિચારમગ્ન અને સ્વતંત્ર જણાવા લાગ્યો ઇંટાલીની પરત્રતાને ઇંટાલીનું સ્વતંત્ર માનીને મેંઝિનીએ તે પછી કાળો પોશાક અને કાળી ટાઈ પહેરવા માડી દેશનું કુખ મેંઝિનીએ પોતાનું કુખ માન્યુ અને એ કુખનું નિવારણ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરીને તે કટિમંદ બન્યો

ધન્ય છે એ પળને !

શાળી દુનિયા

શ્રી. કાકાસાહેબ ફાલેલકર, વર્ધા

દૂરના એવા એક દેશમાં વિરાણી નગરીમાં એક પ્રતાપી અને સુદ્ધિમાન રાજા રાજ્ય કરતો હતો. રાજાના સામર્થ્યને લીધે લોકો એનાથી દરબારે રહેતા, અને એની સુદ્ધિમતા તથા પ્રજાપ્રેમને લીધે એના પ્રત્યે પ્રેમ રાખતા હતા.

આ નગરીની મધ્યમાં એક મેટો કૂવા હતો. કૂવાનું પાણી સ્ફટિક જેવું સ્વચ્છ, બરફ જેવું ઠંડું અને મધ જેવું મીઠું હતું. આખી નગરીમાં બીજો એક કૂવા ન હતો. આથી રાજાથી મોડી રંક સુધી બધા નગરવાસી એજ કૂવાનું પાણી પીતા હતા.

એક રાત્રે જ્યારે બધા નગરજનો નિદ્રાસ્થિતે સૂઈને હતા ત્યારે એક ચુરસ આવી અને એક દવાનાં સાત ટીપાં એણે એ કૂવામાં નાખ્યાં અને બોલી, “હવે જે કોઈ આ કૂવાનું પાણી પીશે તે ગોઠું થઈ જશે.”

બીજો દિવસે સવારે વિરાણી નગરીના રાજા અને એના વજીર સિવાય બીજા બધાંજ લોકોએ એ પાણી પીધું, અને પેલી ચુરસે કંઈ હતું તેમ. બધાંજ ગોઠા થઈ ગયાં. બસ, હવે બાકી શું રહે? આખો દિવસ નગરીના મહોલ્લાઓમાં અને ગલીઓમાં લોકો એક બીજાના કાનમાં ગજુગજુવા લાગ્યાં : “અકસોસ! આપણો રાજા ગોઠા થઈ ગયો છે; રાજા અને વજીર, બન્નેની સુદ્ધિ ભટ્ટ થઈ ગઈ છે. ગોઠા રાજાને સિદ્ધાસન ઉપર રાખવાથી આપણું

કામ કેમ ચાલશે? એને તો પદબદ્ધ જ કરવો જોઈએ.”

આખો દિવસ એજ વાતો થતી રહી ને કોઈ રાજાના ગોઠપણ માટે સંકો દર્શાવતો તો તેને લોકો સજા કરતા હતા.

અર્પણ થયો. રાજાએ જોયું કે હવે તો બીજો કોઈ માર્ગ જ નથી રહ્યો; એટલે સોનાના એક પ્યાસામાં એણે એ કૂવાનું પાણી મંગાવ્યું. પાણી આરતા પોતે એ પી ગયો અને પોતાના વજીરને પણ પિવડાવ્યું. તરતજ વિરાણી નગરીમાં મેટો ઉત્સવ શરૂ થયો. લોકો કહેવા લાગ્યા, “અમારા રાજા અને વજીર બન્નેનાં મગજ હવે ઠેકાણે આવી ગયાં! હવે તો બન્ને અમારી જેમ શાસા થઈ ગયા છે! !”

આજની દુનિયા એજ કૂવાનું પાણી પીને એમ સમજવા લાગી છે કે, પરંપરા અવિશ્વાસ વિના, વાર્ષિકાઈ વચ્ચે લુદ્ધ મત્રાઓ વિના, મનુષ્ય સલામત નથી. જે કોઈ આ વાત ઉપર વિશ્વાસ નથી મૂકતો તે ગોઠા છે, વ્યવહારશૂન્ય છે, મહાત્મા છે; એને લોક-સેવામાંથી નિવૃત્ત કરવો જોઈએ; એના બનુ-પાવીએને ગોંડાના દરાખાનામાં મોકલવા જોઈએ; નહિ તો એ અને એના એકાએક મનુષ્યમાનનું સત્યાનાંશ વાળી દેશે *

નવેમ્બર : ૧૯૪૯

* કિંદી ‘સર્વોદય’માંથી.

આવધારિણી

૮

તિવડ કરના ત્રેપન વધ્યા. જપમાળાના નાકા ગયા
તિરથ નેરી ફરી યાકા ચાલું, તોય ન પડેચ્યા હરિને શર્ણુ
કયા સુણી સુણી નટયાકાન, અમા તોય ન આગ્યુ જસજ્ઞાન.

એક મૂળને એવી રેવ પથ્થર એટલા પૂરે દેવ,
પાણી જેથી કંઈ સ્નાન, તુનરી જેથી તોરે પાન
એ તો અખા બહુ ઉત્પત, ધણા પન્થેશ્વર એ ક્યાની વાત

આધવો સસરો ને સજ્જન વહુ એમ કયા મુણવા વ્યાસ્ય સહુ
ક્યુ કાઈ ને સમજ્યા કશુ, આખનુ કાતળ માને ઘસ્યુ
ઠાડા દૂધ ને ફાળી ભાષા, શીખ્યુ સભાસુ સર્વે કોક

શુક થઈ બેઠો રોનો સાધ, સ્વામીપણી વળગી બ્યાધ
તે પીકાથી કુખિયા થયો, રોગ કાન અનુભવથી ગયો,
વાયક નળગા ધૂવતી મરે, અખા અગાનીડુ કહુ કેમ કરે.

દેહાભિમાન હતું પાશેર વિગા ભણા વાચ્ય દેર
ચરમા વડતા તોહું થયો, શુક થયો ત્યા મણગા ગયો,
અખા એમ હલકાથી ભારે હોય, આત્મજાન મૂળશુ તે ખોય

જના નેહએ ત્યા કહે ટૂંટ, સામેસામા બેઠા ધૂંડ,
મોડ આવી વાત સરજની કરે, તે આગળ હઈ ચાલજ મરે
અમારે હાતર વર્ધે અધારે ગયા, તમે આવા ઠાઠા કયાથી થયા
અખા મોગની ને એરી નહ બૂધી ટીંગે ઉપારથી પાણ્ય

મૂડી વણ્ય કંઈ મહીપતિ વધ્યા, મૂડી વણ્ય કંઈ લોક જરલા
મૂડી વણ્ય કંઈ કંઠાવે મહત, મૂડી વણ્ય કંઈ લેખ અનત,
મૂડી વણ્ય કંઈ કનવત ધણા, દીરા માટેકની નહીં કંઈ મણ્ય,
અખા રોટી આક લખ્યો નહિ એક,
એમ એકડા વહોણા મીગા અનેક

વાન્યું હુ તમે વનવણુહાર તે વાન્યુ શાને ધરે અહુકાર
તે જોતા સર્વ તમારા કામ આ અગાનું અજનુ નામ,
ધન ધન વાન્યુ ધણી કર થયે,

અખા આસુરી કર તવ અવગું હવે
નથી વાક વિશ્વંભર તણે, જે કહીએ તે વાક આગો,
જેમ મેઘ ભોળન જમાડવા કરે ત્યા મીસાણે તે મીસે કરે,
પૂર્ણાદ પીન્સનારો ગડે, અખા અસાનિયાને કોણ કહે

આપણા મધ્યકાલીન સાહિત્યમા અખાનું રચાન
અનેક દૃષ્ટિએ જોતા ખીજાએથી જુદું છે તે
મુખ્યત્વે જ્ઞાન અને વૈગમ્યનો કવિ છે જો કે તેણે
કેટલાક ભક્તિના પદો પણ લખ્યા છે તેણે 'અખે
ગીતા' નામનો ગ્રંથ લખ્યો છે તેમા તેણે શકર
મતના વેદાન્તનું પ્રતિપાદન કર્યું છે અત્યારની દૃષ્ટિએ
આ ગદ્યનો વિષય ગણાય, પણ એ જમાનામા બહુ
કવિનામા જ લખવાની પ્રણાલિકા હતી અને તેમ
જતા કહેણુ નેપથ્યે કે 'અખેગીતા'મા કેટલાક સુદર
પદો છે, અને તેની રચનામા કવિનુ કૌશલ જણાય
છે અખા પછી દયારામે 'ગસિકવંચન' નામનો
ગ્રંથ લખ્યો છે, અને તેમા વૈષ્ણવ મતનુ પ્રતિપાદન
કરેણુ છે કદાચ તેના મનમા 'અખેગીતા'નું ખડન
કરવાનુ, પણ હોય પણ સાહિત્યદૃષ્ટિએ એ ગ્રંથ
'અખેગીતા' જેટલા સાથે ન કહી શકાય.

તેના જ્ઞાનના ગ્રંથો કરતા તેના વૈરાગ્યના
ગ્રંથો અને પદો વધારે કવિત્વવાળા છે એ વિષયને
એણે કવિત્વવાળા ક્યો તેમા તેની ખાસ ખૂબી
રહેતી છે, એ તેની લાક્ષણિકતા છે તેના વૈરાગ્યમા
કયાય રેછપેછપણ્ય, નમાકાપણ્ય, જગતના દુખથી
હારી-જવા-પણ્ય વ્યવહારનો યાક કે મૃત્યુનો ભય,
એવુ કશુ દેખાતું નથી વૈરાગ્ય નીચે એક પ્રકારની
ખહાફૂરી દેખાય છે તેની શ્રદ્ધા અગ્ર છે
એ અગ્ર શ્રદ્ધા ઉપર જીભો જીભો જાણે તે
જગતના મિથ્યાત્વનો ઉપદ્રાસ કરે છે માત્ર માણસોની
દામિકતા એજ તેના કટાક્ષનો વિષય નથી, પણ
આખા જગતનું મિથ્યાત્વ, મામા—એની સામે પણ
એનો કટાક્ષ છે

આ કટાક્ષને માટે તેણે વાપરેલો છંદો અત્યંત
અનુકૂળ છે આ છંદો તે સામળના છંદમા જેવો
નથી, પણ ચોપાઈના ચાગને બદલે છ ચરણો કરીને
કરેલો છે કટાક્ષ ધણી ટૂંકા હોવો નેપથ્ય, અને

એક છપ્પાની અદર અપો દ્રુકાણમાં ઘણું કહી શકે છે એની ચોટ જખરી છે તેની કહેવનો અને દર્શાવો એક તીરની પેઠે ધાણું નિશાન પાડે છે એ ક્યાંથી ક્યાં જઈને પોતાનું દર્શાવ પડી હાવે છે, અને બહુ જ દ્રુકાણમાં મૂકી આપણને આશ્ચર્યચકિત કરે છે

અખાએ છપ્પાનો ઉપયોગ અગોમાં કરેલો છે 'માયા અગ' 'વેશનિદા અગ,' જેવા એણે અગોનાં નામ આપ્યા છે, પણ એમાં 'અગેગીતા' જેવું સુસગત વિષયનિરૂપણ નથી દરેક છાપે એ છટકે સુક્તકે તરીકે જ અસર કરે છે ઉપરના છપ્પા 'કુટકળ અગ'માંથી લીધેલા છે, એટલે એમાં તો એક છપ્પાને બીજા સાથે કરેલો જ સંબંધ નથી. તો પણ અખાની શ્રદ્ધા કદાચ સમજી શકાય એ રીતે અમે તેની પસંદગી કરેલી છે

પહેલાં એ છપ્પામાં તેણે ધર્મના મિથ્યા જાલા-મારનો ઉપહાસ કર્યો છે તિવલ કરતા કરતા માણસ ધરડો થયો, જખરી માળા તો એટલી બધી ફેરી કે એના નાક ધમાઈ ગયા, તરિયું ફરી ફરીને પથ ચાકી ગયા, કયા સાબળી સાબળીને કાન ફૂટી ગયા, છતાં હરિને શરણ તો પહોંચ્યા નહિ અને જલ્મગાન મળ્યું નહિ! છટું ચરણ 'તો જે ન આગ્યુ જલ્મગાન' એ ચોપાઈની પકિત છે એની આગળ આવતો 'અખા' શબ્દ છૂટો ગલ તરીકે યોગ્યનો છે એમ આપણામાં પદ ભાવતા એકાદ શબ્દ ગદ્યમાં મોલી જવાની પદ્ધતિ હતી

બીજા છપ્પામાં પણ એવી જ રીતે ધર્મની મૂર્ખતાનો ઉલ્લાસ કર્યો છે અનેક દેવોને જુદા જુદા સ્વતંત્ર દેવો તરીકે માનના એ હિંદુધર્મની એક નિર્બળતા છે, અને અખાએ આગળી મૂકીને તે બતાવી આપી છે

ત્રીજા છપ્પામાં આપણા લોકો અધશ્રદ્ધાથી કયા સાબળવા નવા છે તેના ઉપર કટાક્ષ છે કુટ-જમાં ધરડો યાદને આપેલો ધર્મ ગયેનો સસરા, ત્યાંથી તે ધરમાં લાજ કાઢીને ફરતી વહુ, એમ બધાય સમજે ન સમજે પણ કયા સાબળવા જાય છે કદાચ અખાનો એવો પણ કટાક્ષ હોય કે બને સરખા

અધર્મી છે સસરા ઉમરે પહોંચીને આપણો થયો છે અને વહુ લાજ કાઢીને આવગી યઈ છે સમજ્યા વગર દેખાદેખી સૌ એ પ્રમાણે વ્યાખ્યાન સાબળવા નાર છે, વ્યાખ્યાનમાં કહી હોય એ એક વાત અને સમજે છે બીજી જ એવી અણસમજણને દોરે એ જ્ઞાનનો ઉપયોગ તો કયાથી જ કરી શકે?—જેમ કોઈ વ્યાખ્યાનું કાજગ ગાયે ચોપડે એના જેવું યાવ દૂવે જોડો હોય અને બોખ * ફાટી હોય તો એટલે જોડેથી પાણી કાઢના કાઢના જ બોખ ઉપર આવે ત્યાં પાણી મધુ ચૂર્ન ગળું હોય એટલે પીવા ક્યાંથી મળે? તેમ કથાનું જ્ઞાન આ સાબળનારાં માણસો સુધી પહોંચતું જ નથી જે શુદ્ધિથી જ્ઞાન મેળવતું નેઈએ એ શુદ્ધિ જ કાળી છે, બોડવાળી છે, એટલે એમનું હૃદય જ્ઞાનપાન કરી જ શકતું નથી, શીમેયુ અને સાબળેયું બહુ ફેગટ જાય છે

એ પછીના ચોપા છપ્પામાં હાવના દલો શુરુએ ઉપર કટાક્ષ કર્યો છે સાબળનારા જડ છે, તો શુરુએ દલો છે શુરુ પોતાને સ્વામી માને છે એ સ્વામીપણુ તો બેનગર એક વગેરે નાધિ છે એની પીઠાથી એ દુખી થયેલો છે, અને રાજના કરારનો અનુભવ તો એનાથી સાત ગાઉ દૂર છે પોને જ વાકચની જગતી અદ્દ ગૂચાઈને મરી ગયેલો છે એવો માણસ શેનો મોટો સિદ્ધ શુરુ ધર્મને બેડો છે? અખો કહે છે કે એવા અઠાનીતું કહેવું બીજાઓ શી રીતે કરે?

છાપો પાંચમો એક દષ્ટિએ જોતા તો પોનાને શુરુ માનનારા માણસ ખગ જ્ઞાનથી બેનટો વધારે દૂર જાય છે હિંદુ ધર્મની ફિનસફીનું એક મહાન રહસ્ય એ છે કે માણસ અભિમાનને લીધે સત્યને સમજી શકે નથી અને માયામાં લપટાય છે આમાં સૌથી સામાન્ય અભિમાન તે દેહનું અભિમાન છે શુરુમાં પણ એ તો છે માનો કે દેહાભિમાન માણસમાં પાશીર જેટલું હોય તે વિદ્યા ભણે છે ત્યારે એ અભિમાન વધીને એક શેર થાય છે પછી શાસ્ત્રની ચર્ચા કરતા એ અભિમાન એક તોલુ એટલે દસ શેર જેટલું થાય છે પણ માણસ

* બોખ=પાણી ધાવવાની ચામડાની રાહ—'સાઈ જોડીકોસ'

ન્યારે યુરુ થાય છે ત્યારે તો તે પૂરો મણુનો યર્ધને જોતો રહે છે સારા યત્રાને માટે માણુસે નમ્ર થવું જોઈએ હજવા થવું જોઈએ, તેને મદને, અખો કહે છે, કે આ તો બીનટો હવખમાથી લારે થાય છે અને એવો માણુમ જે થોડું-ભૂ આત્મતાન મૂકીથી હોય તે પણ જોઈ જોમે છે

હજા હખમા અખો સસાર માયામા મોહ પામી અગ્નિમા કેવા ગોચા ખાય છે, તે કહે છે ન્યા જોઈએ ત્યા જુઠાણુ જ જુઠાણુ છે સત્ત્વ સામે ધુવડો* એક બીજાને જોઈને ખેડા હોય એના જેવા આ કુનિયાના મોટા ગણુતા માણુમો છે એ ધુવડોની આગળ આતીને મોઈ સૂચની વાત કરે તો તે બીનટા તેમના ઉપર ધસી આવે છે, અને બાણુ કહે છે, કે અમને હજાર વગસો અનુભવ છે અમે અધારા સિત્તાય નીવું કથું જોયું નથી, અને તમે કયાથી આવી કદાચાણુની એટલે અજ્ઞાતાની વાત કરવા આ-આ ? કેઈ અટાની માણુમ હીરા મૂકીને પાણુને ઉપાડે તેમ આ જ્ઞાન મૂકીને હાથે કરીને અગ્નિને સ્વીકારે છે

સાતમા હખમા અખો એક બીજા વાત કહે છે માણુસ વાનોમા જ્ઞાનના સૂત્રો જોવે પણ એ સત્યો ગહેણી કરણીમા ન ભેતવા હોય તો નકામા છે જેમ વેપારમા માણુસને રોકડ મૂકી જ કામમા આવે છે, દાનગીતો ગમે તેટલો પડશે હોય તો તે પડી રહેતી વસ્તુ કમમા આવતી નથી, તેમ જુદિના લાકામા ગણેયુ સત્ય કામમા આવવું નથી, પણ રહેણી કરણીમા આવેયુ હરતું ફરતું થયેયુ એટલે જીવત થયેયુ સત્ય જ મમમા આવે છે તે કહે છે, મૂકી વિના કેટલા મે મહીપતિઓ વજા એટલે હેનગઈ ગયા છે, મૂકી વિના કેવાય લોક કામકાજ કરતા બધ પડી પા છે, કેટલા મે માણુસો પોતાની મકત કહેવડાવે છે, કે-ના મે માણુસો જાત જાતના ભેખ ધરે છે પણ તે બધા મૂકી વિનાના હોય તો નકામા છે એવા ધણા મે ધનવત હોય છે,

જેમની પાસે હીરા માણુમની મણા નથી પણ જેઓ પોતા પામે મૂકી ન હોવાથી વેપાર કરી શકતા નથી અખો કહે છે કે રહેણી વગરની આ બધી સપતિ તે એકા વિનાના મીડા જેવી છે રહેણીનો એકાનો આકડો ન લખ્યો હોય તો બાકીના અન્ય મીડાની કશી કિમ્મત નથી

છે ના મે હખમા આપણે અખાની ધ્વજા ઉપગની આસ્થાનુ સ્વરૂપ જોઈ શકીએ છીએ અખો કહે છે કે હુ વાણુ છુ અને તમે એટલે ધ્વજર વગાડનાર છો એમાથી સગીત નીકળે તો તે વગાડનારનું છે તેમા વાજાએ શેતો અકબર કરવો ? માણુસ જે કાર્ધકામ કરે છે તે ધ્વજરની જ કામ છે, કાણુકે એ સર્વ કામ કરવામા જે શક્તિ વાપરે છે, તે તેની પોતાની નથી પણ ધ્વજમાથી બીતરી આવેલી કે માણુસ તો અકતો, જન વિનાનો, સત્તા વિનાનો છે, એવું નામ અજીતુ જ ગહેણુ જોઈએ આ વાણુ જો ધણીમા એમને ધ્વજરના હાથમા જાય તો ધન્ય ધન્ય થઈ જાય, પણ કોઈ અસુરના હાથમા જઈ ચડે તો અવળી એમને બીનટી જ વાણી હવે

માણુસ કુખી હોય, અગ્નિની હોય તો તેના વિજયારનો વાક નથી જે કદીએ તે વાક તો આપણો એટલે જીવેનો જ છે જેમ કોઈ માણુસ જોજન જમાડવાનો પ્રયત્ન કરે પણ રિસાપેલો માણુસ રીસથી કૂબો કરે અને જમે નાહ (આપણી નાંતોમા આવું બહુ મનતું) તેના જેવુ આ છે પીગસ નારો એટલે ધ્વજર તો પૂણું આન દવાળો છે, તે તો પોતાના પૂર્ણાનદમા બાજ લેવાને સોને મોતરે છે, પણ કોઈ માણુસ એનો લાભ લેવા ન જાડ, તો એવા અભાગિયાને કોણ કહેવા જાય ? આગના હખમા ધ્વજરની યજિત અને તેના કૌશલનું વર્ણન છે, અને આ છેના હખમા ધ્વજરના પ્રેમનુ વર્ણન છે ધ્વજર પોતે તેવા આનદના આપણને સદભાગી કરવા ઇચ્છે છે આપણે વાગની જેમ ધ્વજરને આપણુ સમર્પણુ કરવું જોઈએ તો એ વાગમાથી અનેક પ્રકારના સુદ સુરો નીકળે આપણે ધ્વજરથી ગિસાડુ ન જોઈએ તેને અનુદાણ થવું જોઈએ, તેને સમુખ થવું જોઈએ અને તો તેના પૂર્ણાનદમાં આપણે સદભાગી થઈ શકીએ

ગમનાનાયક વિંડ પાકક
નગીનદાસ નાંડ પારખ

* ધુવડાના દહાડાના એક બીજા મધ્ય મટે જુઠાણુ દલપતરામનુ કવિત " પૂડ કહે ધણેજુડે એમણે ઉ અમારો ચાલ " — કાવ્યસમુચ્ચય ભા. ૧ કાવ્ય ૪૮મુ.

સૌંદર્યધામ કાશ્મીર

લેખક પોપ્પલાલ અબાણી લાવનગર

ઉનાળાના વેકેશનમાં મેં કાશ્મીરનો પ્રવાસ કર્યો હતો તેથી સત્રને પહેલે દિવસે મને રહે થતા કુશળ સમાચાર પુછાયા પછી કાશ્મીર ઉપર લાગી પ્રતીતરી આવી તેનો સાગ અહીં ઉતારુ છું

સનિતા બૂગોળમાં વાન્યુ હતુ કે કાશ્મીર પહોં જ સુદર પ્રદેશ છે, એ વાત સાચી? તમને કાશ્મીરમાં શું શું સુદર લાગ્યું?

આચાર્ય હા એ વાત સાચી છે કાશ્મીરના રથવેરથમાં સૌંદર્ય છે ભૂતગમાં છે પહાડોમાં છે ખીણોમાં છે જળાશયોમાં છે ખેતરો વનો અને બાગવગીચામાં છે ફૂલોમાં છે, ફૂનોમાં છે અને માણસોમાં છે એ સૌમાં સૌંદર્ય છે, એમ મને તેના કરતાં એ સૌમાં સૌંદર્ય જનકાય છે, એમ કહું તો જરા થે વધારે પડતુ કહેતો નથી ત્યાં સૌંદર્ય શીમાં નથી? એવો પ્રશ્ન પૂછો તો તેનો જવાબ આપવો મુશ્કેલ થઈ પડે

કુદરતી સૌંદર્ય

મેં સેકડો માર્છનના વિસ્તારમાં કાશ્મીરનું ભૂતળ જોયું સર્વત્ર લીનું કુશલ સર્વત્ર પાણી પાણી ને પાણી જાણે પાણીના જ દેશ! કાશ્મીરનો એમ પણ રસ્તો એવો ન હતો કે જેની બે તરફ હિમજળની નીકા વહી રહી ન હોય. એક પણ ખેતર એવું ન હતુ કે જે પાણીથી જનમતું ન હોય જ્યાં ધત્તી માતાની સમગ્ર દેહનતા વનરપતિ અને જળથી આગ્રહિત હોય, ત્યાંના સૌંદર્યનું ગમે તેજુલુ વર્ણન કરીએ, તો થે અધુરું જ થાય

ભૂતળ પરથી નગર ખસેડીને પહાડો પર ડેરાએ તો ત્યાં શું જોવા મળે છે? એકએક પહાડો મસ્તક પર રૂપેરી રંગનો ચકચકિત હિમમુગટ ધારણ કરેલો છે અને ચરણથી ગદગદ સુધી વૃક્ષગંજિનો દરિયાળો વાધો પહેરેલો છે નખથી

શિખ સુધી શબ્દગાગ્યેલી એ પર્વતમંડળી પરથી નગર ખસેડી ગમે નહિ.

ચીનાઈ અને પોપ્પલાલ ઝાડ

કાશ્મીરના ઝગઝોને ઝગ કહેતા કરતા કુદરતી કુવાગ (ગાયસર) મહેવા એ વધારે ઉચિત છે કાશ્મીરમાં ટેમણે ટેમણે ઝરા છે પ્રત્યેક ઝરા પહાડની તલેગી પાસેના ભૂતળને ભેડી કુવાગની માફક બેચે બેજો છે અને તેમાંથી સાવરણ નદીના જેટલો જળપ્રવાહ નીકળે છે હિમ જેવા કંઠા અને રૂમિ સપ્તા નિર્મળ નીરથી બિગળતા ઝરાઓને જોઈ મન મુગ્ધ બની જાય છે અને મનમાં પ્રશ્ન ઉભાવે છે કે આ ભૂમિ પર કુદરતનો કેટલો બધો પ્રસપાત છે? આમાંના એમ જ ઝગની બક્ષિસ આપણા પ્રાંતને મળી હોત તો કેવું સાડું થાત?

કાશ્મીરના સરોવરોને સરોવરો મહેવા કે કમળના ઉદ્ભવો મહેવા તેના નિષ્કર્ષ કરવો મુશ્કેલ થઈ પડે તેમને જોતાં બાણુભાના ક પનાપ્રદેશમાં રમતું અન્ડોઠ માદ આપે અને પ્રતીતિ થાય કે નાણુભે કેવળ ક પનાના તરંગો વહેતા મૂક્યા નથી, પણ અન્ડોઠ જેવા સરોવરો ભૂતળ પર છે સામણુ હતુ કે માન સરોવરનું પાણી મિનોરી કાય જેવું નિર્મળ છે, પણ મિનોરી કાય જેવું નિર્મળ એટલે કેવું તેનો ખ્યાન તો કાશ્મીરના સરોવરો પ્રત્યક્ષ જોવા ત્યારે જ આ થો જનની નિર્મળતા એટલી બધી છે કે તળ પ્રદેશમાં ગહેરી વનરપતિને નીચ આવીશ કૂટ જેટલા બિઝાણમાંથી રપટ જોઈ રાકાય છે પ્રત્યેક સરોવરના તળમાં તરેહતરેહની વનરપતિના વન બીજ છે સપાળી ઉપર પણ વનરપતિ અને તળમાંય વનરપતિ! અને તે બધી માણસેને અવિશ્વાસના મૂકપારે શીખવનારી? એ સરોવરોનો જેટો હિત્તા તો મ્યાય નથી

કાશ્મીરી નદીઓનું પિયર ઉત્તળ મિરિગુમેના દિમમય મુગેમાં અને ગાયસર સરળા ઝરાઓમાં છે જેનું પિયર અખૂટ સર્પિત ધનપતુ હોય તેની

જળસમૃદ્ધિનું તો કહેવું જ શું ? ધણીખરી નદીઓ મસ્તીની ખુમારીમાં દોડતી ચપળ કન્યાઓ સરખી છે, તેના દિમવારીના ધમપછાડા અને ઘૂવચાટને નીરખવા એ પણ જીવનની એટ મોજ ગણાય.

કાશ્મીરના ખેતરો એટલે આપણા કૃષિયા કૃષિયા જેવા ક્યારા જાણે વનદેવીઓએ કોઈ મતની ઊગવણી માટે નૈવાર કરેલા જવાગ ! ડાગર અને ધઉના રોપા જવાગ જેવા જ હોય ને ? એકે એક ખેતર લીલુંજમ, પાણીથી ભરપૂર કેટલાક ખેતરો તો જાણે વનદેવીઓને ડુગર પર ચડવાના પગથિયા સરખા !

કાશ્મીર પોતે જ એક બગીચા સરખો છે, તેની અદર જે બગીચા હોય તેની શોભાના કંઈ મણા હોય ખરી ? તેવું વર્ણન કવિઓ પણ કરી ચમ્પા નથી તેમનાથી એ બગીચાઓનું પૂરેપૂરું વર્ણન ન થઈ શક્ય ત્યારે તેમણે ટૂંકામાં કહ્યું કે ' જો પૃથ્વી પર ક્યાય સ્વર્ગ હોય તો તે અહીં જ છે ' એમ કહેવામાં જરાય અત્યુક્તિ થતી નથી સ્વર્ગ તો આપણે ' ાઈએ જોયું નથી, પણ આપણે વધારેમાં વધારે જેટલું સૌંદર્ય કંપી શકીએ તેટલું એ બગીચાઓમાં છે.

કાશ્મીરમાં ઉપવનો તો ગવવામાં છે, પણ વનો પારવગરના છે એક પણ પહાડ એવો નથી કે તે વનશ્રીથી વિશ્રુષિત ન હોય અથવા વનો મેળ બદ છે જાણે કોઈ કલાકાર માણીએ અમુક અમુક અતરને છેટે વૃક્ષારોપણ કર્યું હોય નહિ તેમ લાગે તમિષ્ઠ શોખિયોયટક, નહિ ક્યાય હોડ કે નહિ ક્યાય લેલો તાડ કરતા પણ વધારે ઊંચાઈના અને ડાળાડાળીઓ વગરના શુદ્ધ આકાર વૃક્ષો જાણે કુદરતનું કોઈ અદ્ભુત નાટક જોડાને ગેરેરી ઉપર ગોઠવાઈ ગયેના પ્રેક્ષકો સરખા લાગે છે !

કાશ્મીરની વનશ્રીનું વર્ણન કરતા ત્યાંના ખાસ વૃક્ષોની વાત કહેવાનું મન થઈ જાય છે ચીનાગ અને પોપ્પર એ કાશ્મીરના ખાસ વૃક્ષો છે ચીનારની ઘટા જોતા આપણો વડ યાદ આવે પણ ક્યા વડ અને ક્યા ચીનાર ? એ જાડ ધણું જ મોટું અને ઘટાદાર છે થડ પણ ધણું મોટું, પદવીશ ફૂટનો

ધેગવો તો સાધારણ ગણાય પણ તેની ખરી શોભા પાદડામાં છે પાદડા એરડીને કર્કક મળતા આવે, પણ તેના જેટના મોટા નહિ રંગ લીનો ચટક કુદરતે કાશ્મીરને આ સુદર વૃક્ષની ભેટ આપીને તેની શોભા ખૂબ વધારી છે કાશ્મીરી લોકો સાદર્થ-ત્રેમી અને કુશળ કલાકાર છે તેઓ સૌંદર્યની મૂર્તિ સરખા ચીનારની કદર કર્યા વગર કેમ રહે ? કાશ્મીરમાં જ્યાં જોઈએ ત્યાં ચીનારના પાદડાની તરેહવાર ડિઝાઈનો જોવામાં આવે છે.

આપણે ત્યાં પાનખર નસતુમાં વૃક્ષમાન વિરૂપ બની જાય છે ચીનાગ તે વખતે વિરૂપ થવાને બદલે અનેરું સૌંદર્ય ધરણ કરે છે શદ્દ નસતુ બેસતા તેના પાદડાનો રંગ સિદ્ધરિશો બની જાય છે, તે વખતે ચીનારને જોયું હોય તો જાણે આપણે જાડ અગ્નિથી સળગતું હોય નહિ, તેમ તેના પાદડે પાદડેથી અગ્નિની જ્વાળા બહાર નીકળતી હોય, તેવો દેખાવ લાગે છે ! જરાક કદરૂપના તો કરો કે જે વનમાં ચીનારના સેકડો વૃક્ષો હોય, તેનો દેખાવ દૂરથી કેવો અરુણત લાગે ?

કાશ્મીરનું બીજું ખાસ જાડ પોપ્પર છે તે ઘગદાર નથી નખથી શિખરું સુધી સીધું સોટા જેવું છે તેને ડાળાડાળી હોતા નથી સો સવાસો ફૂટ ઊંચું હોય છે પાદડા પીપ્પરને મળતા પણ બહુ જ નાના આ જાડને સડકોની બાજુ પર રોપવામાં આવે છે સડક પર રોપેના પોપ્પરના થડોની વચ્ચે ફૂટ કે અર્ધો ફૂટનું જ અતર હોય છે તેથી સડકની મને બાજુએ જાણે જાડની દિવાલ ન હોય તેવું લાગે છે કાશ્મીરમાં એવી કેટલીય સડકો છે જેના પર માર્શલીના માર્શલો સુધી બને બાજુએ પોપ્પરની એકસરખી દાર જોવામાં આવે છે જાણે ખજેખજા અડકોડોને ઊભેના મંત્રિકોની દાર ! એ વસ્તાના સૌંદર્યની કંપના નજરે જોયા વિના ચાવી શકે નહિ ચિત્રો જોવાથી થોડો ખ્યાલ આવે ખરો.

કાશ્મીરી સ્ત્રી પુરુષ

જ્યાં કુદરતે સૌંદર્યની લલાચી ફેરે હાથે કરેલી

છે ત્યા માણસો તેનાથી વચિત કેમ રહે ? કારમીરી
ઓઝો સૌદર્થની પ્રતિમા સરખી છે અને પુરુષો
પણ ઠીક ઠીક રૂપાળા છે

આ પ્રમાણે કારમીરના અંગેઅંગમા સૌદર્થ છે તેથી
જ તેને સૌદર્થધામ દિદમાતાનો મુગટ દિવું નક્કનવન,
ધનિકાની વિહારમૃમિ વગેરે ઉપનામો મળેલા છે હું કવિ
નથી-કારમીરના સૌદર્થનું આગેહૂબ વર્ણન તો કાર્ધ
સમર્થ કવિ જ કરી શકે

રમા કારમીરનું ભૂતળ આપણા ગૂઝરાત
જેવું જ છે ને ?

આચાર્ય ના એવું કયાથી હોય ? એ તો
ગિરિદેશ છે

રમા ગિરિદેશ વળી કેવો હોય ?

આચાર્ય ધણાખરા દેશોનું બૂનગ ગૂઝરાતની
પેડે સમતન મેદાન જેવું હોય છે, પણ કાર્ધ કાર્ધનું
પહાડો અને ખીણવાણું હોય છે એવા દેશને
ગિરિદેશ કહેવાય કારમીર તેપાલ અને ભૂતાન એ
પ્રકારના છે

ચપા આશુ અને માથેરાન જેવા કેટલાંક
ગામો પહાડની ટેકરીઓ પર વસેલા છે કારમીર
પણ તે જ પ્રમાણે પહાડની ટેકરીઓ પર વસેલો છે
આચાર્ય ના, તેનો બધો ભાગ ટેકરીઓ
પર વસેલો નથી ધણે ભાગ ખીણોમા વસેલો છે
ચ પા ખીણ એટલે તો એ ટેકરીઓ વચ્ચેની
સાકડી અને ઊંડી જગા એવી જગામા ગામો કેવી
રીતે વસી શકે ?

આચાર્ય કાર્ધ કાર્ધ ખીણ પહોળી પણ
હોય છે કારમીરના સેકડો ગામો જે ખીણમા
વસેલા છે, તે મોટા મેદાન સરખી છે તે ૯૦
માઈન લાગી અને ૫૦ માઈન પહોળી છે એટલે
તેનો વિસ્તાર અર્ધ કાઠિયાવાડ જેટલો છે ચોતરફ
ગગનચુખી પહાડો અને વચ્ચે આવકુ મોટું સમતન
મેદાન એ પણ એક કુદરતી અગમનની છે કારમી
રની વસ્તીનો પોણો ભાગ એ ખીણમા રહે છે,
અને કારમીરના ધણાખરા પ્રસિદ્ધ રથળો તેમા જ
આવેલા છે તેની મધ્યમા ઘર્ષને ક્રેનમ વહે છે, તેથી
તેને ક્રેનમની ખીણ પણ કહેવામા આવે છે

રમા ભારે નવાઈ જેવું બિચા બિચા પહાડોની
વચ્ચે આવકુ બધું મોટું મેદાન કેવી રીતે બન્યું
હશે ?

આચાર્ય જગતમા કુદરતના જેવો મદાન
શિ પી ખીણે કાર્ધ નથી તેણે ઊંડી ખીણો બનાવી
છે, મોની મોટી મુકાઓ બનાવી છે મોટા મોટા
સરોવરો બનાવ્યા છે તેમ એ કારમીરનું મેદાન પણ
બનાયું છે એ મેદાનની ઉત્પત્તિને લગતી એક વાર્તા
મે ત્યા સાંભળી હતી, તે કહું છું

ભૂસ્તરવંતાઓ એવું અનુમાન મ્ને છે કે હજારો
વર્ષ પહેલા આ મેદાનની જગાએ જનુધાર નામનું
એક મોટું સરોવર હતું એમ વખત કસ્ય નામના
મુનિ દિમાનનો પ્રવાસ કરતા કરતા જનુધારને
દિનારે આવી પહોંચ્યા પહાડોની વચ્ચે આવેલું
આવકુ વિશાળ સરોવર જોઈને તેઓ અતિશય
આશ્ચર્ય પામ્યા આનો વિસ્તાર કેટલોક હતો તે
જનુધારનું કુતૂહલ થતા તેમણે તેને મઠિ કઠિ એક
પ્રદક્ષિણા કરી બારામૂલા પામે આગા ત્યા સરોવરની
પાળ છેક જ નીચી લાગી તે જોતા તેમને વિચાર
આવ્યો

“આ નિર્જન પ્રદેશમા આવકા મોટા સરોવરનો
ઉપયોગ શો ? રાવણુક” અને માન શા ઉપયોગના
છે ? આ નગાધિરાજની શોભા વધારવા સિવાય તેનો
કઈ જ ઉપયોગ નથી આ સરોવરનું પણ
તેમ જ છે

‘આ ઠેકાણે તળાવની પાળ છેક જ નીચી છે
પાળ ઉપર યઈને કેટલુંક પાણી વહી જાય ડે ને
આ કેમલેથી પાળને તોડી પાડી હોય તો મધુ પાણી
નીચાણ તરફ વહી જઈ સરોવરને ઠેકાણે એક મોટું
મેદાન બની જાય અને તેની અંદર લાખો મનુષ્યો
વસવાટ કરી શકે આ પ્રયોગ કરીને તો જેવો છે

પછી મુનિએ આસપાસથી કેટલાક માણસોને
બોલાવી બાગમૂના પાસેની પાળમા એક મોટું
ગામકુ પાકુ ગામકુ પકતા જ જનુધારનું તમામ
પાણી ધીમે ધીમે પગલ તરફ વહી ગયું અને તેની
જગાએ મોટું સમતન મેદાન બની ગયું એ મેદાન
તે જ ક્રેનમની ખીણ

મેદાનને જોતા મુનિને વિચાર આવ્યો : “ આ મેદાન માણસોને વસવાટ કરવા માટે ઘણું જ અનુ-ભ છે. આ જે ફળદા પહાડો છે, તેથી ફરમન તો કયાયથી આવી જ ન શકે સરોવરના તળીની જમીન એટલે તેની ફળદ્રુપતામાં શી મણા હોય ? હવાપાણી મળના છે માણસો તોરા નથી અને સહિસૌદર્થ તો એટલું બધું છે કે દેવોને પણ અહીં આવીને રહેવાનું મન થાય ! ”

પછી તેઓ પશ્ચિમમાં ગયા અને ત્યાંના લોકોને આ મેદાનમાં વસવા માટે તેડો લાવ્યા. જોત-જોતામાં લાખો માણસની વસ્તીથી આખું મેદાન વસી ગયું. લોકોને ત્યાં રહેવાનું બહુ ગમ્યું કુદરતના જોળામાં વસવાનું કોને ન ગમે ? કાશ્મીર મુનિની જહેમતથી જ આ મેદાન બન્યું અને વસ્તીથી વ્યાપ્ત થયું તેથી લોકોએ તેનું નામ કાશ્મીર પાડ્યું.

સાગરની સપાટીથી લગભગ ૫ હજાર ફૂટ ઊંચું, ચોતરફ પહાડોથી ઘેરાયેલું નદી, નાળા ઝરણા અને સરોવરોથી જલમય, સદાય લીલું કુબર એ મેદાન સૌંદર્યના ધામ સગ્નુ છે.

સચિના કાશ્મીરમાં રેલવે છે ને ? ગસ્તાઓની સગવડ કેવીકે છે ?

આચાર્ય ત્યાં રેલવે કેવી ? પહાડી પ્રદેશમાં રેલવે બાધથી એ કંઈ સહ્યું નથી. મોટર ચાલી શકે તેવા થોડાક ગસ્તા છે ખરા, પણ તેમાંના ધણીખરા પહાડી કરાડોને કારી કાઢીને બનાવેલા છે, તેથી ચડાવ ઉતારાવળા છે સમતન રસ્તા માત્ર ઝેનમના મેદાનમાં જ છે.

રમા આપણે ઝેનમના મેદાનમાં જવું હોય તો કયા થઈને જવાય ?

આચાર્ય અમે જે રસ્તે થઈને ગયા હતા, તેની જ વાત કહું છું. અમે અહીંથી નીકળી મહેસાણા અજમેર અને દિ હી થઈ જમ્મુ રોડને લેતાં જામુ એ કાશ્મીરની સરહદ પર આવેલું નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલવેનું મોટું સ્ટેશન છે. ત્યાંથી શ્રીનગર ૨૦૦ માઈલ દૂર છે. મધ્ય કાશ્મીરમાં જલુધાર સરોવરમાંથી જે મેદાન બનેલું છે, તેની અદર શ્રીનગર આવેલું છે જમ્મુથી

ત્યાં જતા ગસ્તામાં પીરપલન નામની આખી ગિરિ-માળાને ઝોળાળવી પડે છે.

અમે જમ્મુથી એક મોટર લાડે કરી સવારના દસ વાગ્યે શ્રીનગર તરફ ઊપડ્યા ત્રણેક માઈલ ગયા હોઈયું ત્યાં પીરપલનની તળીની આવી અને પહાડી ચડાણ શરૂ થયું તે પછીનો ૧૫૦ માઈલ જેટલો માર્ગ પહાડોમાંથી જ પસાર થવાનો હતો. એક હાડ ચડવો, ખીણમાં જતરવું, વળી ખીણે પહાડ ચડી, ખીણમાં જતરવું એ પ્રમાણે કમ ચાલુ થયો પહાડ માર્ગ કંઈ સીધો ન હોય, એ તો સર્પગતિના ગ્રખો હોય.

રસ્તામાં એક પછી એક પહાડો આવવા લાગ્યા. પ્રથમે પહાડના શરીર પર જાણે જોનાઈ પહેરાવી હોય, તેના સગ્રખો કારી કાઢેલા ગસ્તા હતા એક બાજુએ પહાડની કગડ અને ખીણ બાજુએ જીડી ખીણ રૂપર જરા પણ બેધ્યાન બને તો મોટર સાથે મુસાફર પાંચસો સાતસો ફૂટની ઊંચાઈએ વહેતી ચીનાબના નીચા જળસમાર્ષિ પામે.

ચીનાબ અમારી સાથે ને સાથે જ હતી તે અમારી સાથે જાણે સત્તાફૂટની રમત ગમી રહી હતી ધડીકમાં તેના ઘૂંચવાટા સળગાય અને રૂપેરી શીજના દમ સરખા તેના નીચ નજરે પડે ખીણ જ પળે તે બધું અદશ્ય થઈ જાય અને એમ લાગે કે ચીનાબે આપણે સાથ છોડ્યો ત્યાં તો કયાયથી એ તોફાની ગિરિકન્યા પાછી પડખે આવીને ઊભી હોય માઈલોના માઈલો સુધી તેણે આ પ્રમાણે કર્યું.

૪૨ માઈલ પહેલું ગામ આવ્યું તેનું નામ ઊંચમધુર ગામ મોટું છે અને પહાડના ઢાળ પર વસેલું છે તેને વળાટી આગળ ગયા એટલે વધારે જિયા પહાડો અને વધારે જીડી ખીણો નજરે પડ્યા. પ્રત્યેક પહાડે નખથી શિખ સુધી દેવદાર અને ચીડના વૃક્ષોના લીના વાંધા સળ્યા હતા ત્યાં નજર નાખીએ ત્યાં પહાડ, પહાડ ને પહાડ એ પહાડો નો જ સુતક હતો ત્યાં પહાડો, ખીણો, વૃક્ષો, ઝરા અને ધોધ સિવાય બીજું કંઈ લાગે જ નજરે પડતું હતું. દેખાવ એટલો બધો મોહક, આકર્ષક અને ઉન્માદક હતો કે અમે સા મટકું મારવાનું બંધી ગયા ખાવા પીવાનું ભૂલી ગયા, જીવની ચલાવી અને ફેગ ચડવાની

બીલિને પણ જૂની ગર્ભા અને આઠાઠા આ કેવુ સરસ છે? આ કેવુ મનોહર છે? એમ એ જ ખવિન કરવા લાગ્યા.

સામ્રાજી ચાર વાગ્યે ૮૦ માઈલે બ્રેમન નામન ગામ આ ચુ ગામ સુદ્ધ છે આનાગે લેવા અર્થે દલાક રોકાઈ ત્યાંથી અમે આગળ ચાલ્યા.

હવે કંડી લાગવા માડી તેવું કારણ એ હતું કે મોટર લગભગ ૪ હજાર ફૂટની ઊંચાઈ પર આવેલા માર્ગ પરથી દોડી ગઈ હતી આસપાસનું દર્ય વધુ ને વધુ મનોરંજક લાગતું હતું સોનાવ હજી એ સંધેની સાથે જ હતી થોડું આગળ ગયા ત્યાં ઝરમર વરસાદ શરૂ થયો આસપાસના દર્યની મોહકતામાં કંઈ ખામી રહી હતી તે વીજળીના ચમકારાએ ગમગાડે અને ઝરમર વરસાદે પૂરી દીધી પણ પ્રવાસની મુશ્કેલી વધારી છતાં વિવિધ સામ્રાજી સાત વાગ્યે બનિહાલ પહોંચ્યા.

ચૂંચાસન પછી આ રસ્તે પ્રવસ કરવાની બધી છે, એટલે બનિહાલના રેલ્વે હાઉસમાં મુકામ કર્યો રાત્રે કંડીને સખત સામ્રાજી કરવો પડ્યો બનિહાલ ૬ હજાર ફૂટની ઊંચાઈએ આવેલું છે, એટલે ત્યાં કંડી તો હોય જ ઉપરાંત વરસાદ અને પવને સાથ કર્યો હતો એટલે કંડીનું પૂછતું જ સુ?

સવારે પ્રાતર્વિધિથી પરવારી વેળાસર પથે પડી ગયા ચણણ વધવા લાગ્યું રસ્તો વળાંક પર વળાંક લેવા લાગ્યો અને કંડીનું પ્રમાણ એટલું બધું વધી ગયું કે પાસે હતા તેટલા ગરમ કપડાંનો ઉપયોગ કર્યો છતાં કંડીને ખાળી શકાઈ નહિ.

દરેક મંઈત ગયા ત્યાં મોટરના માર્ગમાં એક મોટું ભોલુ બાંધ્યું આશરે ૨૦૦ ફૂટ લાંબુ હશે અદુર ગામ અંધકાર હતો છતાં પાસેનો ભાગ આપતા ઉગસ ચતા કેટલાક બગ્ગના દુકાડા જોયા શોફરે કહ્યું કે નવેમ્બરથી એપ્રિલ સુધી આ આજુ બોનર બરફથી ભરાયેલું રહે છે આની અદરનો બરફ પીગલ્યે હજી મગ વીચ જ દિવસ થવા છે વીચ દિવસ પડેનાં આ માર્ગ અંધ હતો.

બોથગની અદરથી મોટું પસાર થઈ ત્યારે હિમ જેવી શીતળતાનો અનુભવ થયો અહીં આટલી બધી કંડી કેમ છે તે બાત તમજવીજ કેતા જણાયું કે એ રથાન (મનિહાલ પાસ) લગભગ ૮૦૦૦ ફૂટ જેટલી ઊંચાઈએ છે તેની આસપાસની ટેકરીઓ પર અને ઊંચાઈ પર આવેલી ખીણોમાં બરફ હતો.

બનિહાલ પાસનું બોલરુ પસાર કરીને આગળ જતા રસ્તાની પાળએ પહોંચી ૩.૧૬ પર રથજે રથજે બગ્ગે પાથો દિમગિગિના બરફનું આ પ્રથમ દર્શન હતું એટલે તેને સ્પર્શવા તથા ખારીલીથી જોવા મોટરમાંથી નીચે ઊતરી પડ્યા બગ્ગને હાથમાં લીધો તેનો મોથા વાળ્યા અને માળકની પેટ આમતેમ ઉઠાવ્યા પણ ખરા થોડો બગ્ગે મોમાં પણ મૂકો દિમગલ એમને શ અને હિમાનયનો બગ્ગ કેવો હોય તેનો આમ જાનઅનુભવ મેળવ્યો.

બનિહાલ પાસ પસાર કર્યા પછી દર્યની મનો હરતામાં બગ્ગે વધારો કર્યો આગળ જતા મુડા અને કાઠીચુડા મોમે આવા કાઠીચુડા આવવા પહોંચી પૂન થવા અને સમતપ મેદાન આવ્યું મહર્ષિ કર્યે મોગ જલધાર સરોવરને ખાલી કરી ને મેદાન બનાવ્યું હતું તેમાં અચારી મોટર દાખલ થઈ હવેનું દર્ય છુટી જ જાતનું હતું સડકની બંને બાજુએ એક પીળાને ખખા અકમડીને ઉભેલા પહેરેગીરીની પેટ રથેના પોપનગના ગગનચુબી વૃક્ષોની અવિચિત્ત દાર હતી શો સુદર દેખાવ? દિલના ઘણા સુદર શહેરો જોયા છે અને લાના સુદર રસ્તાઓ પર જાતજાતના વૃક્ષોની દારો છે ન્યુ ઈ હિમા તો બહુ જ કાળજીથી વૃક્ષોને ઉછેરના છે, પણ તેમાંનો એક માર્ગ કામીગના પોપનગની દારોવાળા માર્ગની તોલે આવી સકે નહિ રસ્તા પર માણેવાના માર્ગો સુધી પોપનગની અનુ દારો ચાલી આવે છે.

દરેક વાગ્યે બનના મધ પહેલ્યા ત્યાં ચાનારનો લઈ લાધો રવાના થઈ બપોરના એક વાગ્યે શ્રીનગર પહોંચી ગયા.

રમા શ્રીનગર જનારા બધા આ જ રસ્તે ચાલે જતાં હશે?

આચાર્ય ની બીજી પણ રસ્તો છે અને તે ગવનપિહોનો છે એ રસ્તાનો મને કંઈ અનુભવ નથી અમારા વિચાર એવો હતો કે જમ્મુને રસ્તેથી શ્રીનગર જવું અને ગવનપિહોને રસ્તેથી પાછા ફરવું પણ તે પ્રમાણે બની શક્ય નહિ રાવનપિહોથી પણ શ્રીનગરનું અંતર તો ૩૦૦ મઈલ જ છે ગવનપિહોનો રસ્તો સા રમા જમ્મુ માર્ગ જેટલો સુદર નથી.

[ચાલુ]

દાનો દુરમન

લેખક : મોહન દસર, લિલેપાઈ

પૂર્ણ પહેલાંની વાત છે:

જમીને જીવનમાં અચકચતા નામે જેણે જાણી નહોતી એવા નેપોલિયનને યુરોપ આખામાં એકચ્છે રાજ્ય કરવાના, ને સામ્રાજ્ય રચાવી ચકવતી સધાટ બનવાના કોડ જાગ્યા! એક પછી એક મુઠક જીતતું વિન્યોનમત ફ્રેન્ચ સેન્ય બધે ફરી વળ્યું. મધ્ય યુરોપમાં ક્રાન્સની આજુ વતી રહી. નેપોલિયનની નજર હવે રશિયા તરફ વળી. એક મોટું લશ્કર લઈ એ ઊપડ્યો. રશિયન સરહદ ઓળંગી ફ્રેન્ચ ઝંન્યે રાજધાની મોસ્કો લાણી ફૂચ કરી. માતૃભૂમિની આઝારી માટે જન ફના કરવાની તમજાવણા શરૂ રશિયન સનિકા એમનું સામૈયું કરવા સજ્જ થઈ ને જ ઊભા હતા! બંને સન્થે વચ્ચે ખૂનખાર જંગ જાગ્યો. રશિયનો માથાં મૂકીને, મરણિયા થઈ ને ઝૂંચતા હતા. કોની હારજીત થશે એ કળવું, કહેવું મુશ્કેલ હતું.

વહેલી પરાંટથી તે ટુંક દિ આથમ્યા લગી આ ધોર અંત્રામ આરવા જ કર્યો. બંને પક્ષે બેહદ ખુવારી થઈ. લાખો સૈનિકા કપાઈ મૃત્યા, અસંખ્ય ધવાયા ને અપંગ બન્યા. કેટકેટલી મતાઓના આંખની કાકી જેવા દુષ્કમલ દીકરા, કેટકેટલી સૌભાગ્યવંતી યુવતીઓના સર્વસ્વ એવા સ્વામી, કેટકેટલી અજેનોના વ્હાલનોયા વીરા, ને કેટકેટલાં બાળકોના વતસલ પિતા એ એક-બસ એક જ-દિવસમાં રોળાઈ ગયા હશે! કાળમુખા એ યુધ્ધે કેટલાં બધાને નિરાધાર, અનાથ, ધરબાર વિનાનાં ને રવડાં કરી મૂક્યાં હશે! એનો વિચાર કરતાં આપણને તો કમકમાં આવે!

પણ ત્યારે શું યુદ્ધના એ કાળામોર વાદળમાં ક્યાંય કહી માનવતાની રૂપેરી રેખા-લીજળી-અમૂઝી ચે નહિ જતી હોય? ના, ના; માનવતા એમ તો હજી સાવ મરી પરવારી નથી એટલું ય આશાસન છે.

*

રાત પડવા આવી છે. યુદ્ધમાં ઝૂંઝાં બચેલા સૈનિકા પોતપોતાની છાવણીમાં પહોંચી ગયા છે. રણભૂમિ પર અત્યારે કોઈ ભયંકર ઝંઝાવાત પછીની શાન્તિ જેવી-રમણાનવત-શાન્તિ પથરાઈ છે. ક્યારેક દૂરથી છેલ્લી ધડી ગજાતા કોઈ રડવાખડયા સૈનિકના શોષાતા કંઠમાંથી ઊના નિસાસા નીકળી પડે છે ને

ભયંકર શાન્તિને વધારે ભયંકર મૂકીને શમી જાય છે! હૈયા સોંસરવા વીધી નાખતા ઠંડા પવનો ધસે છે!

આવે ટાણે એ રણભૂમિ પર, એક કોરે, છેલ્લા શાસ વૃંદતા એ ચોદાઓ પાને પાસે જ પડ્યા છે. એક ફ્રેન્ચ ને બીજો રશિયન. બંને જણ પોતપોતાના પક્ષે મરણિયા થઈ ને લક્યા હતા ને એકબીજાના જન લેવા તત્કસ્યા હતા; પણ અત્યારે તેઓ દુરમન નોતા, કેવળ માનવી હતા. એમની આંખમાં લેર ને ખુનસતી ઝળે નોતાં ભયૂકતી: એમાંથી તો અત્યારે પ્રેમાર્દ્ર કરુણા નીતરતી હતી.

મધરાત થવા આવી. ટાઢ કહે માડું કામ! રશિયન સૈનિક પડખું ફેરવ્યું ને પોતાની નજીક પડેલા ફ્રેન્ચ બંધુ લાણી ભેધું એ ટાટે ટુંકેવાઈ રહ્યો તો! રશિયન સૈનિકને લાગ્યું કે પોતે હવે છડી બેઘડીનો જ મેંમાન છે. એનું પ્રાણપમેડું પોતાને વતન જવા તત્કપી રહ્યું તું! એણે મનમાં વિચાર્યું: મારો આ ફ્રેન્ચ બિરાદર બિચારો આ જીવશેણ કગડણી ટાઢમાં ફરતી ફીકડું થઈ જશે. હું તો હવે અખધડીએ મરી જવાનો છું—મારો આ હંફાળો, ફેવાડીરાણો કોટ હવે મને શા કામમાં આવવાનો હશે? મને આમ વિચાર કરતો, પોતાની રહીસડી બધી શક્તિ એકઠી કરી એ ધસડાતો નજીક આવ્યો ને પોતાનો કોટ કાઢીને પેલા ફ્રેન્ચ સૈનિકને ઓઢાડી દીધો!

“કરુણાળન પ્રભુપિતાની કરુણા મારા આ દોસ્ત પર વરસે, ને એ સાએસમે પોતાને વતન પાછો ફરવા પામે” એના અંતરના ઊંડાણમાંથી પ્રાર્થનાના આ શબ્દો સગતા રતા ને એનો ચહેરો કોઈ અલૌકિક આનંદને સતોષથી અજાળમાં થઈ રહ્યો!

પરોઢિયે મોસજીલ થતાં ફ્રેન્ચ સૈનિકની આંખ બ્રડી ત્યારે પોતાનો ફેવાડીરાણો હંફાળો ડાલ્યો એને ઓઢાડી દઈ ને એનો રશિયન બિરાદર નજીકમાં જ અખંડ નિદ્રા માટે પોડી મણે દતો!

પોતાના પ્રાણ બચાવનાર એ દાના દુરમનને ભાવજીના અંતરની શ્રદ્ધાંજલિ અર્પી ફ્રેન્ચ સૈનિક ત્યાંથી પોતાને પંથે પડ્યો.

ધન્ય હો આવા દાના દુરમનને!

આધુનિક વિદ્યુત યુગનો સર્જક માઈકલ ફેરેડે [૧૭૬૧-૧૮૬૭]

ડૉ. ધરવત રુઠ નાયક, એમ એસસી, પિએચ ડિ

પ્રાપ્તપદ, ગુજરાત કોલેજ અમદાવાદ

આધુનિક જમાનામાં વિદ્યુતની મદદથી ચાલતાં ધણીક સાધનો એટલા સામાન્ય થઈ પડ્યા છે કે આજે આપણે તેને વિશે જાણે જ કરો વિચાર કરીએ છીએ વિદ્યુતની મદદથી ચાલતી દામ, ગાડી, મિલની મોટર, પંખા કાપતેમો વગેરે સર્વ એક જ માણસની શોધના પરિણામને આભારી છે ખરું જોતાં વિદ્યુતનો ધરમણુ અને ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રમાં આજે જે મહોળો ઉપયોગ થય છે અને તેની મદદથી આપણે જે અનેક કામો ઉઘાડી રાખીએ છીએ તે માત્ર એક મહાન વિમૂર્તિ માઈકલ ફેરેડેની શોધને લીધે જ છે એમ કહીએ તો ખોટું નહિ દાકતરી ધધામાં પણ ધણા વિદ્યુતનાં ઓળખે અને સાધનો વપરાય છે તે પણ મોટે ભાગે ફેરેડેના સિદ્ધાંતોના ઉપયોગ કરે છે ચમકતાં ચાંદો અને સોનાથી મિલિ ક્રેલા-દોળ ચઢવેલાં વાસણોમાં પણ ફેરેડેની શોધનો ઉપયોગ થાય છે ૧૯મી સદીની ઇસ્ખાતમાં વિદ્યુતના અસ્તિત્વની શોધ માત્ર ચર્ચ હતી એટલે તે જમાનામાં ફેરેડેએ જે મદદન શોધી કરી છે તે ખરેખર યુગપ્રવર્તક હતી એમ કહેવામાં વ્તરા પણ અતિશયોક્તિ નથી ન્યાં સુધી વિદ્યુતનું વિજ્ઞાન જીવશે ત્યાં સુધી ફેરેડેનું નામ અને તેની શોધો અચર રહેવાના છે એ વૈજ્ઞાનિકનું જીવન પણ ખૂબ અદ્ભુત અને રોમાચક છે

માઈકલ ફેરેડેનો જન્મ ૧૭૬૧માં સરે ૫૨-ગણામાં ન્યુઇંગટન ખાતે સપ્ટેમ્બરની ૨૨ મી તારીખે થયો હતો એના કુટુંબીજનો છાંડેડના ઉત્તર ભાગના ગામમાં રહેવારી હતા, પરંતુ એના બાપ લડનમાં લુદારનો ધધો કરવા આ યો હતો એના બાપની તબિયત સારી રહેતી ન હતી અને લગ્નને લીધે મોલવારીમાં ચાર બાળકોનો નિર્વાહ

ચલાવવો પણ મુશીબતમી હતો ૧૮૦૪માં ૧૩ વર્ષની ઉમરે ફેરેડેએ બેન્ડ-ફોર્ડ રીટીટમાં એક ખૂસમેનગની દુકાને કાસલ તરીકે નોકરી સ્વીકારી એ વખતે તેણે ન્યૂઝપેપરો ખરીદતા નહિ, પરંતુ ભાડેથી વાચતા, એટલે ફેરેડેને પેપરો વહેંચીને નીમીને સમયે ભેગા કરી લાવવાનું કામ કરવું પડતું એક વર્ષમાં ખૂસમેનગ મિ રીટીટએ એને ખૂસ-ખાઈ-ડીંગના ધધામાં ભેડ્યો એ ધધામાં જે શીપ રીટીટ એના હાથમાં આવતી તમાથી જેમાં એને રસ પડવા લાગ્યો તેનો તે અભ્યાસ કરતો હતો ખાસ કરીને રસાયણ અને વિદ્યુતના વિષયથી એ આકર્ષાયો હતો આ અભ્યાસની સાથે એને વિજ્ઞાનનાં પુસ્તકોમાં જે સિદ્ધાંતો બતાવવામાં આવના હતા તે સાચા છે કે નહિ તેની ખાતરી કરવાનું મન થતું અને તેથી તે જે પૈસા નચાવી થકતો તેમાંથી જેટલા સહ પ્રયોગો કરી શકાય તેમના તે કરતો હતો

૧૮૧૦ થી ૧૮૧૧માં મિ ટેટમ નામના વૈજ્ઞાનિકનાં ભાષણો સાંભળ્યા એ દર અંકવાડિયે જવા લાગ્યો દરેક ભાષણની ફી એક શિલિંગ હતી એ ફી એના વાકા એને આપતો હતો, કારણકે ફેરેડેની આવક નજીવી હતી અને દર અંકવાડિયે આટલી ફી એ બચાવી શકે તેમ ન હતું આ ભાષણો દરમિયાન એણે રસાયણ વગેરેનો ફીક ફીક અભ્યાસ કર્યો અને આકૃતિ દોરવાની શક્તિ પણ જીતી. એના વિજ્ઞાન પ્રત્યેના પ્રેમની ખ્યાલિ ધીમે ધીમે એના સ્વપ્નમાંથી એ અને એની દુશ્મનનાં પ્રાદક્ષીમાં પણ થઈ એક દિવસ એક પ્રાદક્ષી એને પ્રેરિસર ડેવીનાં ભાષણો સાંભળવાને મટે ટિકિટ આપી એ ભાષણો સાંભળ્યા એ ગયો અને ડેવીનાં ભાષણોનો ખૂબ સુદર સાર લખીને પાછળથી ડેવી ઉપર મોકલી

આપ્યો અને તેમાં સુધારાવધારા કરવાને માટે સચ-ચુ ડેવી એ બાપણોનો સાર વાગી ખૂબ ખુશ થયો અને ડેવી અને ફૅરૅડેનો આ રીતે પ્રથમ પરિચય થયો. એ વખતે ડેવીની ગણના જગતના એક વિખ્યાત રસાયણશાસ્ત્રી તરીકે થતી હતી એટલે એના પરિચયનો આમ લાભ મળ્યો તેનો સ્વ-ઉપયોગ કરવાને ફૅરૅડે પ્રેરાયો. ફૅરૅડે એના ધધાથી કટાબ્યો હતો અને તેથી એણે ડેવીને વિનંતી કરી કે ગેયન ઇન્સ્ટિટ્યુશનમાં એમદ નોકર તરીકે પોતાને જગા મળે તો તે લેવાતો તેનો વિચાર છે મગજુકે એથી તે પોતાના જ્ઞાનનો વધારો કરી શકશે ડેવીએ તેને આ વિચાર મુતતથી રાખવા સમજાવ્યો, કારણકે વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં પેટ ભરવાની પણ મુશીબત પડે છે વળી ફૅરૅડેને સ્વતંત્ર ધધો મરવો હોતો તો ગેયન ઇન્સ્ટિટ્યુશનના બધા મોપકાનુ ગાર્ડન-ડીગ ફૅરૅડેને સોંપવાની તૈયારી થતાથી આમ છતાં ફૅરૅડેને વિજ્ઞાન પ્રત્યે એટલો રસ હતો કે તે ગમે તેટલા પગારે માત્ર એક આકરની નોકરી પણ સ્વીકારી ગેયન ઇન્સ્ટિટ્યુશનમાં દાખલ થવા તૈયાર હતો આ ઉપરથી ડેવીને તેના નિશ્ચયની ખાતરી થઈ અને હાવિધ્યમાં જગા પડે ત્યાં તેને નોકરી આપવાની ખાતરી આપી

ત્રણેક માસમાં એક જગા ખાલી પડી અને ફૅરૅડેની ગેયન ઇન્સ્ટિટ્યુશનમાં ડેવીના પ્રયોગ આસિસ્ટન્ટ તરીકે નિમણૂક થઈ આ પછી તુરત જ એને ડેવીના આસિસ્ટન્ટ તરીકે યુરોપની મુસાફરીએ જવાનો લાભ મળ્યો એ મુસાફરી દરમિયાન ફૅરૅડેને ડેવીના પ્રયોગોનો તૈયારી કરવા ઉપરાંત ડેવીના ઘરનું ખાનગી કામકાજ પણ કરવું પડતું ખાસ કરીને ડેવીની પત્નીની સખનાઈથી ફૅરૅડેને ઘણું સહન કરવું પડતું આમ છતાં મુસાફરી દરમિયાન ફૅરૅડેએ પોતાની મનને ફરજે ખૂબ ખત અને કાળજીથી અતઃ જગે ડેવિસ મોન્ટપેલિયેર નાઈસ, ટ્યુરિન, ફોરેન્સ વગેરે સ્થળે તેઓ ક્યાં ક્યાં એ દરમિયાન આમ્પેરે, એ-લ્યુમેક, કેપેમેન્ટ, ડિસોર્મે, ડી-લા-ગાઈવ નામના મોટા વૈજ્ઞાનિકોનો પરિચય કરવાનું ભાગ પણ ફૅરૅડેને મળ્યું મુસાફરી દરમિયાન ફૅરૅડેએ નોંધ રાખી હતી અને તેમાંથી માલૂમ પડે છે કે

ફૅરૅડેએ વિજ્ઞાન ઉપરાંત બીજા અનેક વિષયોનું અવલોકન ક્યું હતું અને તેમાં ખૂબ રસ લીધો હતો આ મુસાફરી કરવાથી ફૅરૅડેનું રસાયણનું જ્ઞાન ઘણું વધી ગયું

૧૮૧૫માં ફૅરૅડે પાછો આવી રોયન ઇન્સ્ટિટ્યુશનમાં આસિસ્ટન્ટ તરીકે કામ કરવા લાગ્યો આ પછીના થોડા વર્ષો ફૅરૅડેએ માત્ર પોતાનું જ્ઞાન વધારી ડેવીના પ્રયોગોમાં મદદ કરવામાં ગાળ્યા દિન પ્રતિદિન ડેવીને ફૅરૅડેની પ્રતિભાનો ઝાણી થતી ગઈ અને તેથી ડેવીએ તેને જવાબદારી ભરેલું કાર્ય પણ સોંપવા માંડ્યું ડેવીના જ્ઞાનને માટે ફૅરૅડેને ઘણું માન હતું ૧૮૧૬માં ડેવીએ એને બાપણ કરવાની તક આપી અને ૧૮૨૦ સુધીમાં એણે કેટલાક શોધખોળના લેખો પણ લખ્યા

૧૮૨૧ માં ફૅરૅડેએ લંડન ક્યાં આ પછી તુરત જ ફૅરૅડેએ વિદ્યુતના અભ્યાસને અંગે વિદ્યુતવાહક તાર લોહચુબ ના ક્ષેત્રમાં ફેવી રીતે ખસે છે તે બાબત પોતાની શોધખોળનો એક નિમૂના લખ્યો એમાં એણે વિદ્યુતની ચુમક અસર વિષે જોટલી મોંઘ જાણીતી હતી તે જાને પ્રયોગ કરી ફરીથી ભેગી કરી ૧૮૨૩માં ક્લોરિન ગેસ (વાયુ) ને પ્રવાહી સ્વરૂપમાં ફૅરૅડેએ મેળવ્યો ૧૮૨૫ માં ફૅરૅડેએ એ-ઝોલ નામના રંગ જનતાવવામાં વધગતા અગત્યના રસાયણની શોધ કરી હતી ૧૮૨૪માં એની શોધખોળ ધ્યાનમાં લઈ એને રોયલ સોસાયટીનો ફેલો નીમવામાં આવ્યો અને ૧૮૨૫ માં એની પ્રગતિને ધ્યાનમાં લઈ વર્ષના ૧૦૦ પાઉન્ડના પગારે એને ગેયન ઇન્સ્ટિટ્યુશનની પ્રયોગશાળાના વડા તરીકે નીમવામાં આયો આમાં કુબદ વસ્તુ તો એ હતી કે ડેવી એને ફેલો નીમવામાં વિરુદ્ધ પડ્યો હતો, કારણ કે ડેવીને એમ લાગ્યું કે, એનો નોકર જેવો આસિસ્ટન્ટ આટલા મોટા પદને પામે! આમ છતાં પાછળથી તે જનને વચ્ચે ખાસ વિરોધ બીજો થયો ન હતો

૧૮૨૨થી એને જેમ વિદ્યુત વડે ચુમકત્વ ઉત્પન્ન થાય તેમ ચુમકત્વ ઉપરથી વિદ્યુત કેમ ન ઉત્પન્ન કરી શકાય તે પ્રશ્ન વિષે વિચાર આવ્યો

કરતો હતો આ પ્રયોગો એણે યશુ ગાખ્યા અને ૧૮૩૧માં એણે પોતાની ગોધ બહાર પાડી એણે પુનઃવાર કહ્યું કે યુગકળગણેવામાં એક વિદ્યુતવાહક તારને એવી રીતે ખસેડીએ કે જેથી યુગકળગણેવાને કાપે તો તે તાગમાં તેટલો વાર પ્રવાહ ઉત્પન્ન થાય છે આ રીતે માત્ર એક તારને દવાવવાથી પ્રવાહ ઉત્પન્ન કરવાની રીત તો તદ્દન નવી જ હતી એ ઉપરથી મોટા પાયા ઉપર કેમ વિદ્યુત ઉત્પન્ન થાય તે શોધ કરવાનું બાકી હતું ફેરડેના સાદા પ્રયોગથી દુનિયાના ઉદ્યોગોમાં એક મહાન પરિવર્તન આવવાનું હતું, તેની તો તેના શોધકને તે વખતે જાણી પણ ન હતી

આ વર્ષો દરમિયાન ઝેલ્સન ઇન્સ્ટિટ્યુશનની આર્થિક સ્થિતિ જરા બગડી હતી આથી એના પૈસાનિકાને પૈસાની જોગવાઈ કરવા માટે ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રમાં શોધખોળ કરવાની ફરજ પડી આ શોધ ખોળમાં પણ ફેરડેએ ઘણો અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો આ રીતે પાછી રોયન ઇન્સ્ટિટ્યુશનની પરિસ્થિતિ સુધરી એટલું જ નહિ પરંતુ ફેરડેને જાતને પણ સ્વતંત્ર કમાણી થવા લાગી ખાસ કરીને આ વખતે ફેરડેને એક બાલુ ઔદ્યોગિક શોધથી એટલે આર્થિક લાભ અને બીજા બાલુએ એની વિદ્યાનની માત્ર ખર્ચનકરી શોધ એ વચ્ચે નિર્ણય કરવાનો હતો જાતને સદલાગ્યે ફેરડેએ માત્ર વિશુદ્ધ વિદ્યાનની શોધખોળ કરવામાં પોતાનો સમય ગાળવાનો નિર્ણય કર્યો આ નિર્ણય કેટલો કડક હતો તેના ખ્યાલ માત્ર ફેરડેની પરિસ્થિતિમાં હોય તેને જ આવી શકે પેપર વહેવનારા અને ચોક્કસ બાધનારા એક છોકરાને એક બાલુ સામાન્ય જીવન ગુજારો શોધ કરવાની તક, અને બીજા બાલુએ લાખો પાઉન્ડ કમાવાની તક એ વચ્ચે નિર્ણય કરવાનો હતો અને જો ફેરડેએ કોઈ ખાનગી ઔદ્યોગિક ધધાર્થે પોતાનું જીવન ગુજાર્યું હોત તો તેની સનાહ માત્રથી તેણે લાખો પાઉન્ડની કમાણી કરી હોત પન્ડ જે આરજુથી એણે પોતાનો ખુદમાર્ગસરનો ધધો છોડી વિદ્યાનની સેવા સીકારી હતી, તેજ આરજુથી અવિધ્યમાં ધનની લાભચને ઠોકરે મારી એ સેવાને

વળગી રહ્યો આમાં જ ફેરડેની એક મહાન સિદ્ધિ હતી અને એ સિદ્ધિથી જાતને એણે જે લાભ આપ્યો છે તેની તુલના કરવી પણ અશક્ય છે.

રાસાયણિક ક્રિયાથી વિદ્યુત ઉત્પન્ન થાય તે બહુ નાના પ્રમાણમાં હોય છે અને એના વડે મોટા પત્રો વગેરે ચલાવવા અશક્ય થઈ પડે છે વળી રાસાયણિક ક્રિયાથી મેટલીમાંની ધાતુ અને રાસાયણ ધીલ થાય છે અને તેથી એ પ્રકારે પેદા કરેલો વિદ્યુતપ્રવાહ બહુ મોટો થઈ પડે છે, આને બદલે માત્ર એક સ્કે ફેરવવાની યાત્રિક શક્તિ પેદા કરી તેમાંથી વિદ્યુત ઉત્પન્ન કરવાની ફેરડેની શોધથી વિદ્યુતનું ઉત્પાદન બહુ સરળ અને સરળ થયું છે અને ફેરવવાની યાત્રિક શક્તિ પાણીના ધોધમાંથી, વરાળપત્ર વડે અથવા તેતથત્ર વડે મળે છે એ શક્તિમાંથી કાર્થ તેમો વડે જે વિદ્યુતશક્તિ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે તેથી શક્તિનો ખોટો વ્યય થતો નથી અને એ શક્તિને બહુ સહેલાઈથી વહેચી શકાય છે આજે જગતના પદ ઉપર નેટલા સાધાગણ મોટા શહેરો છે ત્યાં કાર્થનેમો વડે વિદ્યુત ઉત્પન્ન કરી દરેક જાતની યાત્રિક શક્તિ પૂરી પાડવામાં આવે છે આ પ્રત્યેક કાર્થને માત્ર કાર્થ ફેરડેએ પ્રયોગશાળામાં એક નાલુ તારનું ગૂંછણ લોહનું બકના બે ધ્રુવ વચ્ચે ફેરવીને પ્રવાહ ઉત્પન્ન કરી શકાય એમ બતાવ્યું હતું તેનું જ મોટા પાયા ઉપર પુનરાવર્તન છે

વિદ્યુતની મદદથી હનડી ધાતુના વાસજી ઉપર ઢોળ ચઢાવવાની ક્રિયાની શોધ પણ ફેરડેને આભારી છે એ જ શોધને પગિણામે આજે આપણે તાનાના અથવા પિત્તળના વાસજી ઉપર સોનેરો અથવા રૂપેરી ઢોળ ચઢાવી શકીએ છીએ વળી એ જ સિદ્ધાંતો ઉપયોગ કરી આજે કોમિંગલ નીમ્સ વગેરે ધાતુના ચક્રાક્રવાણુ પેલિસ, લોખંડ અગર બીજા હલકી ધાતુ ઉપર આવી શકાય છે

આ જાતની વિદ્યુત વડે ઢોળ ચઢાવવાની ક્રિયાને વિદ્યુતઢોળ કહેવામાં આવે છે અને જે ક્રિયાથી આ બારે ધાતુ રસાયણમાંથી છૂટી પડીને હલકી ધાતુ ઉપર ચોટે છે તેને વિદ્યુત-પ્રથકરણ (electrolysis) કહેવામાં આવે છે આ ક્રિયાની

“ માઇકલ ફેરેડે

લંડનનાં સર્વ વિજ્ઞાન મંડળોના સલાસદ,
લંડન.”

અનેક વૈજ્ઞાનિક નિયમો ફેરેડેને આભારી છે. જેમ ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ ન્યૂટને શોધ્યો છે તે જ પ્રમાણે અને તેટલો જ અગત્યનો સુઅકત્વ અને વિ તના આકર્ષણનો નિયમ ફેરેડેએ શોધ્યો હતો. અવકાશમાં બે વિગતીય સુઅક દ્રુવો વચ્ચે આકર્ષણ શાથી થાય અથવા બે સમતીય સુઅકદ્રુવો વચ્ચે અપાકર્ષણ શાથી થાય છે એ ફેરેડેએ સુઅકઅળ-રેષા (magnetic lines of force) ના સિદ્ધાંત વડે સમજાવ્યું હતું. ફેરેડેએ પ્રતિપાદન કર્યું હતું કે બે સુઅકદ્રુવો વચ્ચેના અવકાશમાં બળનું ક્ષેત્ર પ્રસરી છે અને તે સુઅકદ્રુવો વચ્ચે લોખંડના વહેર નાંખવાથી હક્રમાં આવે છે. એ બળની જે દિશા હોય તે દિશામાં લોખંડના વહેરના કણો પ્રસરી નાથ છે અને સુઅકઅળરેષા કેવી રીતે આવી રહેલી છે તે બતાવે છે. આ જ પ્રકારની ક્રિયા બે વિવ્રુત આરંધાદી વસ્તુમાં પણ થાય છે.

પ્રકાશના ધ્રુવીભવનની (polarisation) ક્રિયા ઉપર વિવ્રુત અને સુઅકત્વની અસર કેવી થાય છે તે બતાવી ફેરેડેએ પ્રકાશ, વિવ્રુત અને સુઅ-કત્વ વચ્ચેનું સામ્ય બતાવવાનો પ્રદર્શ પ્રયત્ન કર્યો હતો. આ ઘટના ઉપરથી રેડિયોના એટલે કે વિવ્રુત-સુઅકત્વનાં મોળ પેદા થઈ શકે અને તે પ્રકાશનાં કિરણોના જેવાં જ હોવાં જોઈએ એમ ફેરેડેને લાગ્યું હતું; પરંતુ આ તેની માન્યતાને સાર્થક કરવાનું કાર્ય માત્ર સિદ્ધાંત વડે મેલેનેરે અને પ્રયોગ વડે હદ્ડે પાર પાડ્યું હતું.

ફેરેડેએ રસાયણશાસ્ત્ર પણ અનેક શોધખોળો કરી હતી અને એ દરેક શોધ પણ એને મોટા વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રોની ગણતરીમાં મૂકી શકે તેવા પ્રકારની હતી. આથી જ આપણને ફેરેડેની અનેકદૈર્ઘ્ય અને વિશ્વવકારક શોધ કરવાની શક્તિ વિશે અતદહ માન ઉત્પન્ન થાય છે.

ફેરેડેને તેની શોધખોળોને માટે અનેક રીતે માન-પાન મળ્યું હતું. તે લંડનની લખમજ બધીજ વિજ્ઞાન પરિષદ અને બીજાં તત્ત્વજ્ઞાની મંડળોના સમાસદ હતા. ફ્રાંસના એના એક મિત્રે એના કામગ ઉપર કરેલું ચિરનામું આ બાબતમાં રસપ્રદ રીતે સાક્ષી પૂરે છે :

આ ઉપરાંત રોમલ સોસાયટીનો કોષ્ટકી મેડલ (ચાંદ) મળ્યો હતો. તે સમયમાં રોમલ સોસા-ઈટીનો આ ચાંદ મેળવવો એ વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં ભોંયી મોટામાં મોટું માન ગણાતું હતું. રાત્રે પણ એની પ્રતિષ્ઠા ખ્યાનમાં લઈ મીનમાં હેમટન કાર્ટ નામનું ઘર ફેરેડેને મફત રહેવાને આપ્યું હતું.

એની જીવંતીમાં છેલ્લાં વર્ષોમાં એની વાદચ્છિક ઘટી ગઈ હતી. જગતના વિજ્ઞાન અને આંદોલિક ક્ષેત્રમાંથી આ યુગપ્રવર્તક મહાપુરુષ ૧૮૬૭ ના આગસ્ટની ૨૫ મી તારીખે મૃત્યુ પામ્યો.

ફેરેડે આટલો મહાન પુરુષ ગણાતો હોવા છતાં, એને એની બૃતકાળની પરિસ્થિતિની હંમેશાં સ્મૃતિ રહેતી હતી અને તેથી એના ઉચ્ચ કે નીચ સાથેના વર્તનમાં એ કદી પણ તોછામછ કે પોતાની મદત બતાવતો નહિ. જે જે માણસો એના સંસર્ગમાં આવ્યા હતા તે સર્વે એના અતિ નમ્ર અને માયાળુ સ્વભાવની પ્રતીતિ થતી હતી. વિજ્ઞાન ઉપરાંત ધાર્મિક જીતિઓએ પણ એના જીવનમાં અગત્યનો ભાવ બળવ્યો હતો. ડ્યુમા નામના ફ્રેન્ચ વૈજ્ઞાન-કના શબ્દોમાં કહીએ તો, “ એના હૃદયની સરળતા, એની તીવ્ર સહસ્રિયતા, બીજાની શોધખોળ પ્રત્યે એની મમતા અને તેની પ્રશંસા, પોતાની શોધખોળ બાજબમાં એની ઉદાસીનતા, એનો ઉમદા આત્મા, વગેરે સર્વે ગુણોએ ફેરેડેના ચારિત્ર્યને અતુલ મુંદર બનાવ્યું હતું.” કુદરતી ઘટનામાં જગતનિર્મયતાનો દહેસા કંઈક છન્સાફ રહેતો છે એવી માન્યતાએ ફેરેડેને સત્વપરાયણના, આત્મરવમાન, સ્વયંનિર્મયજુ, ઇન્સાફપરાયણના વગેરે સદ્ગુણો આપ્યા હતા. એ જ સદ્ગુણને પ્રતાપે પોતે એક કનિટ પેપર લેચનારા હોકરામાંથી જગતના મહાપુરુષોમાંનો એક થયો છતાં એનું નિરર્થિમાનપણું તેનું તે જ રજુ હતું.

વાતાવરણ અને વાયુમંડળ

લેખક અખાવાય પુરાણી, શ્રીઆરવિદ આશ્રમ પોરબેરી

ગૃહમ વસ્તુની આજુબાજુ દૂર સુધી આપણને ગરમી લાગે છે હેળીના દેવનાની આય આપણને દૂર સુધી લાગે છે અને તપાવેલી ધાતુના એક છેડાની અસર બીજા છેડા સુધી પહોંચે છે ભૌતિકશાસ્ત્રના નજીનારાઓએ પ્રયોગથી સિદ્ધ કર્યું છે કે જ્યારે જ્યારે વીજળીનો પ્રવાહ તારમાથી પસાર થાય છે ત્યારે ત્યારે વીજળી-તોલકુ બકની ભેગી શક્તિના મોજાઓ તારની ચારે તરફ ગોળાકારે ફેલાતા હોય છે વસ્તુતઃ જાણીએ આપણને મોર ચારે બાજુ મધ્યમે છે, ચૈત્રના આરભમા લીમડાના ફૂલોની સુગંધ આજુબાજુ પસરે છે તુનસીના વનની પરિમલ તીવ્ર હોય છે ગરમે ખીનનાગ મોગરો, પારિગત વગેરે ફૂલોની સુગંધ ચારે બાજુ મહેકે છે કાગરના ખેતરોમાં પશુ એક પ્રકારની મધુર સુવાસ આવે છે આમ વનરપતિનું એક પ્રકારનું વાતાવરણ હોય છે

મરેના પ્રાણીના મુઠ્ઠાની તથા ગદાકીની બન્ને પશુ ચારે તરફ ફેલાય છે

વાતાવરણ એટલે સુખ્યત્વે તો આપણી આજુબાજુની સ્થૂળ પરિગ્થિતિ માનવ તથા પ્રાણીઓના સ્થૂળ જીવન ઉપર, તથા કાર્ષિક અર્થે તેના અવસ્થાવ ઉપર પશુ વાતાવરણની અસર થાય છે હડીના પ્રદેશોમા માનવ અસુક પ્રકારે જીવન ગાળે છે ગરમીમા તેના પહેરવેશમા તથા ગિવાજોમા ફેર ચર્ધ ન્થ છે ચોમાસામા તેના ધધાકલોગોમા રેંગાર કરવાની માનવને ફરજ પડે છે જાણીએ અને કુચ્છતાના પ્રક્રોષો માનવના સ્વસ્થાવ ઉપર તથા તેના જીવન ઉપર અસર કરે છે એ સુવિચિત છે પ્રમજોના અને વ્યક્તિના જીવન ઉપર ભૂગોળની રચનાની અસર થાય છે

પરંતુ વાતાવરણ કેવળ સ્થૂળ જ નથી હોતું તે સૂક્ષ્મ પણ હોય છે જેમ ગરમ વસ્તુની આજુબાજુ થોડે દૂર-અને સૂર્ય જેવો પ્રચંડ ગોળો હોય તો કરોડો માઈન સુધી-આપણને ગરમી પ્રસંગી લાગે છે તેમ વ્યક્તિની આજુબાજુ તેના વિચારો તેની

ભાવનાઓ તથા તેના આત્મજીવનનું બનેલું વાતાવરણ હોય છે એને દાસ વાયુમંડળ પણ કહેવામા આવે છે આ વાતાવરણ કેવળ વ્યક્તિની આજુબાજુ હોય છે એવું નથી, કુદરતમા સઘની આજુબાજુ, સરથાઓની અદર આશ્રમોમા, નિયાળો તથા એલેબેમા તથા છાત્રાલયોમા, મદિરામા એમ સમૂહ જીવનનાં અનેક અંગોમાં હોય છે એક જ પરીક્ષા માટે વિદ્યાર્થીઓને તૈયાર કરતી સરથાઓમા વાતાવરણનો સમૂહો જેવો હોઈ શકે છે એના તો આપણે અનેક ઉદાહરણો જાણીએ છીએ

જેમની વિવેકશક્તિ ખીલી નથી તેમને માટે ધણી વાર ઉચ્ચ વાતાવરણ અમૂલ્ય નીવડે છે ઉદાહરણ તરીકે, નાનપણમા કુદરતના વાતાવરણની અસરને પરિણામે બાળકમા સુસંસ્કરિતા ચારિત્ર બળ અને ભાવી જમાનાનું વલણ ધણી છે પરંતુ વિવેકશક્તિનો વિકાસ થયા બાદી પ્રગતિ કરવી હોય તો પ્રત્યેક માણસે પોતાની આજુબાજુના વાતાવરણની અસરો પર વિચાર કરવો જોઈએ તેમાની કઈ કેટની સ્વીકારથી કેનિ કેવળો કે સમૂહો અસ્વીકાર કરવો તથા કઈ સપૂણ્યપણે નામૂદ કરવી એ તેણે નક્કી કરવું જોઈએ કારણકે એ સૂક્ષ્મ વાતાવરણ માનવના આત્મજીવન ઉપર અસર કરે છે વાતાવરણનો પ્રભાવ એવો બળવાન હોય છે કે વિરલ વ્યક્તિઓ જ તેની સામે ધર્મ શકે છે પોતાની આજુબાજુના બધા લોકો દરિજાનોને અસ્પૃશ્ય ગણતા હોય એવા વાતાવરણમા તેમને અકકવાનું કાર્ય મુશ્કેલ હોય છે વળી અત્યંત અસ્પૃશ્ય હોવા જ જોઈએ થા તો જીમી ગણાતી કોમના સન્નગા સ્વચ્છ હોય છે એમ આપણે હાલી શકતા નથી દુકમા, વાતાવરણમાં જે તત્ત્વો હોય છે તે અભાજ્યે આપણી અદર પ્રવેશ કરતાં હોય છે પોતાના જ અત મા જીગતી વસ્તુઓનો માનવ સ્વીકાર કરે એ સમજ શકાય તેવું છે, પરંતુ પોતાની અદારથી જે વસ્તુઓ અદર આવતી હોય તેમના ઉપર તો તેણે જાણીએ રાખવો જોઈએ એટલા

માટે જે કોઈ વસ્તુનો સ્વીકાર કરવાની માગણી આપણી પાસે વાતાવરણ તરફથી કરવામા આવે તેને પહેલાં તો અટકાવીને તે બરાબર છે કે નહિ તેનો આપણે પ્રથમ નિર્ણય કરવો જોઈએ. ઉપના ઉદા-
હરણમાં, અત્યજ્ઞેને ન અપ્તુ એ વાગ્યો છે કે નહિ તેનો આપણે પ્રથમ નિર્ણય કરવો જોઈએ વાતાવરણની અસર સમર્થ હોય છે એ ખરું, પણ તે હમેશ ઉત્તમ કે ઇષ્ટ કે દિલકાંગ હોય છે એવું નથી હોતું એટલે પ્રત્યેક ક્રિયા કરતા પહેલાં વાતાવરણમાંથી આપણા ઉપર આવતી માગણી બરાબર છે કે નહિ તે નક્કી કરવા આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પોતાના વિભસને પોપે એવા વાતાવરણમાં રહેવાનો પ્રત્યેક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ વિવાર્થો અવશ્યામા ત્યારે મનુષ્ય આદર્શો ધરે છે ત્યારે પણ તેને અનુભવથી જણાય છે કે કેવળ સ્વપ્રયત્નથી પોતાના આદર્શો સિદ્ધ કરવાનું કાર્ય સહેલું નથી હોતું અમુક મિત્રો, કોઇ શિક્ષક, કોઈ કુટુંબીજન, કોઈ યુવક, ધર્મની કોઈ ક્રિયાનો અભ્યાસ, કોઇ તેના કે કોઈ સરસા તેને પોતાના આદર્શોની સિદ્ધિ માટે અનુકૂળ વાતાવરણ આપે છે એમ પ્રત્યેકને લાગે છે એટલે જ તે ધણ ખરું તેનો આશ્રય લે છે આમ કરવાથી તેને લાભ થાય છે અથવા વાતાવરણ ઉત્પન્ન થવામા વ્યક્તિના ક્ષણે કેટલીકવાર ધણો મોટો હોય છે ઉદા-
હરણ તરિકે હાઈકુનોમાં બધે અભ્યાસક્રમ તો એક જ પ્રમાણે હોય છે તોપણ મુખ્ય શિક્ષકના કે અમુક કોઈના વ્યક્તિત્વને પરિણામે—ધર્મીયાર એક બે શિક્ષકના આશ્રિતને પરિણામે—નિરાશના વાતાવરણમાં ફેર પડી જાય છે અને એ સગ્યામાંથી નીકળના વિદ્યાર્થીઓ જુદા તરી આવે છે કલ્પનાની મેટ્રિક્યુલેશનની—પ્રવેશક પગેલા યતિ—નિકેતનમા અભ્યાસ કરીને પણ આપી શકાય છે અને ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓનાં જીવન ઉપર અમુક ઇપ પડે છે અને તે એટલે સુધી કે તેમના બાલ જીવનની અમુક ખાસિયતે પણ એ-
સરખી હોય છે જે બીજા મેટ્રિક યનાગ વિદ્યાર્થીઓમા જણાવી નથી

પરંતુ જેમ વાતાવરણ વ્યક્તિના વિભસને અનુકૂળ હોઈ શકે છે તેમ તે પ્રતિકૂળ પણ હોય પ્રતિકૂળ એટલે વિરોધી વાતાવરણને સામાન્ય રીતે વ્યક્તિ વચ થાય છે, અને પોતાનો વિકાસ સાધવાને બદલે તે વાતાવરણની ધરેકમા ધસકાન છે કોઈ માણસ સરસાનો આદર્શ સ્વીકારીને તથા તેની સાથે તદ્દીન યર્થ ને નહિ પરંતુ અમુક સગવડો મળે તેટલા ખાતર અમુક સરસામાં જાય છે ત્યારે તેને પગલે નેના વાતાવરણમાં બેચાલુ પડે છે આજુ થાય છે ત્યારે સામાન્ય રીતે તેનું વ્યક્તિત્વ ખીચ વાને બદલે ધણીવાર બનું દુર્માર્થ જાય છે ધણી યુવાનો અને ધણી છાત્રીઓ બહાગમાંથી મુનર્થ જેવા મોટા સંદેશમાં જાય છે ત્યારે લાની ફેશનના પવનમાં તેઓ ધણ ખરું બેચાર્થ જ જાય છે એનો અર્થ ફેશન ઇષ્ટ હોય છે એમ નથી, પરંતુ તેમનામાં તેની સામે યવાની શક્તિ નથી હોતી એટલું જ કોઈ પણ પ્રમાણે ઉપયોગિતા વગરની આજુ બાજુના વાતાવરણની માગણીઓને વચ થનારામાંના ધણીખગ તો વ્યક્તિત્વ વિનાના હોય છે માટે જ અનુભવ કરવા મડી પડે છે

વિરોધી વાતાવરણ પણ માનવના વિકાસમાં મદદ કરી શકે, જે તે તેની સામે યવાનું બળ મેળવે તથા પોતાના સ દૃષ્ટી વાતાવરણમાં ફેરફાર કરી શકે તો પ્રત્યેક મદાન વ્યક્તિને આ કાર્ય ધણ ખરું કરવું જ પડે કે મદાન વ્યક્તિ ત્યારે પોતાના કાર્યનો આગ ભરે છે ત્યારે ચારે તરફ આજુ વાતાવરણ તેનાથી જુદા જ વિચારોવાળું, જુદા જ અભિપ્રાયોવાળું, જુદી જ ક્રિયાવાળું હોય છે એ બધાનો અતીકાર કરીને, તથા જરૂર પડે તો એ બધાની નમે યર્થને તે પોતાના અતરમાંથી નવા જ ધાન્ધિઓ, નવા વિચારો, નવા આચાર ઉત્પન્ન કરે છે, તેમને જીવત બનાવે છે અને આજુ બાજુ પસારે છે આ પ્રમાણે વિરોધી વાતાવરણ તેની અદર ગુની યમિતે નદગ લાવવાનું એમ આશન બને છે જેટલા પ્રમાણમાં વ્યક્તિ એમ વ વાધી શકે છે તેટલા પ્રમાણમાં તે મદાન મળી વ છે

જાગૃતિનો પરચો

લેખક કાકા ફાલેલ્કર, વર્ધા

દેશી રાજ્યો તેમજ નરેન્દ્રોએ એમ માની લીધું હતું કે ખાલસા સુલભ પ્રમાતના ગિજો ફેનાવા માડ્યા હોય ત્યારે પણ તેઓ પોતાના નાના નાના રત્નવાડામાં મધ્યરાત્રિનું ઘોર અધાર કાયમ ગામી શકશે અગ્રેજ સરકારે તેમને પહેલેથી જ અભયવચન આપી મૂક્યું હતું કે તેમના ઉપર આતરિક કે બાહ્ય મુશ્કેલી આવશે ત્યારે તે તેમને રક્ષણ આપશે મહાસભાએ પણ તેમને અભયવચન આપી દીધું હતું કે તેમની આંતરિક ગભય-વ્યવસ્થામાં મહાસભા તરતશેષ નહિ કરે

અગ્રેજ સરકારના આશ્વાસનની પાછળ એની અપેક્ષા હતી કે આ નરેન્દ્રો અભયદાનના બલ્યામાં કાયમી યુનામી રૂપી પૂરેપૂરી કિમત ભરપાઈ કરશે દેશી નરેન્દ્રો પોતપોતાની પ્રજાના તો રાજ્ય અથવા ભાગ્યવિધાતા છે પણ તેઓ અગ્રેજ સરકારના તો ખાલસા મુનકમાં વચનારા લોકો મરતા પણ મોટા યુનામ છે કોણ નથી જાણતું કે અગ્રેજ સરકાર ખાનસા મુનકમાં જેટલું દમન કરી શકે છે તેના મરતા વધારે અને મનમાન્યુ દમન પોતાની ધરજા થતા રાજ્યો મારફતે સહેનાઈથી કરાવી શકે છે નીતિ અને અગ્રેજ સરકારની અને બદનામ શાય દેશી રાજ્ય એ સગવડ હોવાને કારણે જ અગ્રેજોએ આ દેશી રાજ્યોને અભયવચન આપ્યું હતું કે જ્યાં સુધી અગ્રેજોના હિત સુરક્ષિત છે ત્યાં સુધી દેશી રાજ્યોને પણ સુરક્ષિત રાખીશું

મહાસભાએ પણ આ દેશી રાજ્યોને અભયવચન આપ્યું હતું તે એવા વિશ્વાસથી કે જ્યારે ભારતની જનતાની યુનામી ઝોલો થશે ત્યારે આ નરેશોની યુનામી પણ આપોઆપ કમી થશે અને આ જ દેશના આ રાજ્યો પોતાની પ્રજાને દ્રોહ કરીને કલુ પામવાના તો નથી જ તેથી પોતાની પ્રજાના હિતમાં પોતાનું હિત સમજીને પ્રજાને સ્વરાજનો અધિકાર સ્વેચ્છાએ અને પ્રસન્નતાપૂર્વક આપશે નિર્ભય પ્રજાના નાહિમત રાજ્ય બનવામાં તેમને શી મજા રહેવાની ?

જ્યે તરફ અભયવચન મળ્યું હોવા છતાં આ નરેશોનો ઉદ્ધાર ન થયો એમ લાગે છે કે મિન નેખમી સવામતી તથા હેમકુશળ હોય ત્યારે માણસ સહ્ય માટે છે આ નરેશો પણ એકાદ યત્નવાદ બાદ કદા પોતાની સનામતીને કારણે પોતાનો ધર્મ જૂલી ગયા છે તેની વાત શી કરવી ? તે તો પોતાના સ્વાર્થ અને પોતાની પ્રતિજ્ઞા પણ જૂલી ગયા છે

સ્વગભ્યને અર્થે ભારતના કેટલા યે ખેડૂતોએ પોતાની માનમિત્ત જમ થવા દીધી અને જમાનો બદલાતાં તે તેમને પાછી પણ મળી ગઈ આ ગરીબ ખેડૂતોના જેટલી શ્રદ્ધા પણ આ નરેશોમાં હોત તો તેઓ પોર્તિટિન એજન્ટની મુચના પ્રમાણે નાય કરનારા સરકસના જાવર થઈ જડ પૂતળા ન બનેન

હવે તો આ નરેન્દ્રોની દશા ઉપર અફસોસ કરવાના ફિવસો પણ વધી ગયા કહે છે કે વિનાશનો દિવસ આવે છે ત્યારે પહેલી માણસની સર્જીદિ તેનો ત્યાગ કરે છે અને પછીથી તેનું ભાગ્ય પણ તેને ઊઠી ભય છે

જો સામાન્ય સરમારને એવો ખ્યાલ હોય કે રાજસ્થાનની પ્રજા પછાદિ છે અને તે દુર્માનજશે તો તેને પોતાની જૂથ દુક સમયમાં જ સમજશે હવે તો દેરી ચમત્કારોનો યુગ આવ્યો છે દમન કરનારા લોકોના ખ્યલ આખાને આખા બિધા વળવા માડ્યા છે જમનાલાલજી જેવાના સત્યાગ્રહ રાજ સ્થાનોની સારિવક્તા અને જર્જરિત આત્મસમર્થન છે વાણિજ્યપ્રધાન તેમજ શાત કોમને સત્યાગ્રહના સિપાર્થ બનવા માટે તેમજ સ્વરાજ્ય સગ્રામમાં આગેવાન થવાની હાકલ કરનારો આ સમય છે

અમારા નાનપણમાં બાટચારણો પાસેથી અમે સાબળતા હતા કે હિંદુસ્તાન જ્યારે સ્વતંત્ર થશે ત્યારે તે કોઈ દેશી રાજના પુરુષાર્થથી થશે ભવિષ્યવાણી પણ કઠી કઠી સાચી નીવડે છે પણ એના બિજા અર્થના બેઠની ભવિષ્યવેત્તાને પોતાને ખમર નથી હોતી *

૧૨-૧-૩૬

*હિંદી સંદેશ

આફ્રિકાના પત્રો

[આ પત્રોના લેખક શ્રી. છગનભાઈ મુળજીભાઈ પટેલ વડોદરા રાજ્યના ભાદરજી જાણકારના મહી નદીને કાંઠે આવેલા ગંભીરા ગામના વતની છે. છેલ્લાં દસ વર્ષથી તેઓ પોતાના જ ગામમાં રહીને જાહેર સેવામાં અનેક કાર્યો કરવા ઉપરાંત 'નૂતન ગ્રામ વિદ્યાલય' નામની કેળવણીની એક સંસ્થા ચલાવે છે. તેમજ શુદ્ધતાના એક મૂળા સામસેવાનું સ્થાન પામ્યા છે. એ સંસ્થા વિશે 'હરિજન બંધુ,' 'શિક્ષણ અને સાહિત્ય,' 'ગ્રામિક' વ. સામયિકોમાં અવારનવાર માહિતી આવે છે. છતાં શ્રી. છગનભાઈના પ્રયત્નને પરિણામે ગંભીરા ગામમાં જે ભવ્યતિ આવી છે, તેનો પૂરો ખ્યાલ તો ત્યાં જઈને નજરે લેનારને જ આવે. પોતાની સંસ્થાના નિભાવ માટે ફૂંટ એકઠું કરવા શ્રી. છગનભાઈ આજ્ઞાથી ત્રણેક વર્ષ પહેલાં-હવિષુગ મહાસત્તાના સમય-પૂર્વે આફ્રિકા ગયેલા. અહીંથી તે ઊપડયા અને પાછા અહીં આવ્યા તે દરમ્યાન તેમણે પોતાની સંસ્થાના વિદ્યાર્થી લાઈબ્રેરીને જે પત્રો લખેલા તે અહીં આપ્યા છે, તથા પત્રોમાંની હકીકત કેટલાક વાચકોએ બીજાં વાંચી હશે. એમાં કેટલેક જગ્યાએ જરૂર કરતાં વધારે વિસ્તાર પણ થયો હશે. પરંતુ આ પત્રો ગંભીરા જેવાં છેક ખૂણા ઉપર આવેલા ગામના વિદ્યાર્થી ભાઈબહેનોને હૃદયીને લખાયા છે એનો ખ્યાલ વાચકો રાખશે તો પુનરાવૃત્તિ કે વિસ્તાર તેમને નહિ ખૂંચે. આશા છે કે જેમને હૃદયીને આ પત્રો લખાયા હતા તેમના નેહથી જ રસ 'હિરો' ના વાચકોને પણ પડશે.—ત.વી.]

ગાવા બંદર
તા. ૨૫-૧૧-૩૭
સવાના લા

પ્રિય લાઈબ્રેરી અને બહેનો,

ગઈ કાલે મેં મુ'આઈથી લખેલો પત્ર તમને મળ્યો હશે. ત્યાંથી બપોરના લગભગ સાડા ત્રણે રડીમર બપોરી હતી. અને સહીસલામત રડીમરમાં ચડી ગયા અને અમારી ઓરડી (કેમિન)નો કચ્છો લઈ લંધો. એક ઓરડીમાં ચાર બેઠકા હોય છે. તેની ઉપર નિરાતે સૂઈ શકાય એટલી તે લાંબી અને પહેાળી હોય છે. તેની ઉપર છ આંગળાં બાંધી રિંગની ગાડી સફેદ રૂપ જેવી ચાદર સહિત બિછાવેલી હોય છે. શીમળાના ફળાં બરેલાં એ ઓછીકાં અને ઓટવાનો રવ=જ ચારસો હોય છે. આખી ઓરડી રવ=જ અને સફેદ બીંદોવાળી, મોટું ઘોવાના એ નળ અને ફૂંડીઓવાળી, લંગોળા એ મોટા ચરીસાવાળી અને કપડાં બરવવા માટેની ખીંડીઓથી સુસજ્જ હોય છે. પીવાના પાણીના એ ચોખ્ખા શીશા અને ચાર કાચના પ્યાલા પણ સુંદર રીતે ગોઠવેલા હોય છે. અંદર એક વીજળીની બતી, નોકરને બોલાવવા

માટે થંડી વળાડવાનું એક બટન અને હવાને માટે ચાર નળ હોય છે. એ નળમાં દરિયાનો તંદુરસ્ત કુદરતી પવન રડીમરની છેક ઉપરથી બૂંઝળી આવે છે તેને ગરમ અને કંડો. અથવા અન્ને પ્રિશ્નિત કરવાની, જે બાજુ પવન નોંધતો હોય તે બાજુ ફેરવવાની અને ન નોંધતો હોય ત્યારે બંધ કરવાની, બધી સગવડ હોય છે. દરેક ઓરડીમાં એક મોટું ગોળ બાકું હોય છે, જેમાંથી નોંઈએ તેટલો પવન તો લઈ જ શકાય. ઉપરાંત દરિયાનાં, સૂર્યોદય અને સ્પર્શતનાં અપૂર્વ દર્યો પણ નોંઈ શકાય એમ હોય છે.

આખી રડીમર એ જાણે બધી સુખ-સામગ્રી અને સાલખીથી સજ્જિત એક ખૂલતા મહેલ (પ્રીંગ પેલેસ) જેવી છે. અંદર બેઠાં અમને બપોર પણ નથી પડતી કે અમે દરિયામાં છીએ કે મુ'અઈના કાઈ આલેશન બંગલામાં છીએ.

નાવાને માટે અને ગ્રામ-પેશાખને માટે પણ એટલી જ સગવડવાળી અને સુંદર ઓરડીઓ હોય છે. એનો ખ્યાલ કેવળ લખવાથી નહિ આવે. મુ'અઈના કાઈ બંગલાની એવી ઓરડીઓ નોંઈ હોય તો જ

તેના ખ્યાલ આવે અદર નાહવાને માટે ગરમ અને ઠંડા પાણીના નળ પથ્રુ હોય છે ઉપર કુવારો હોય છે તેમાથી જોઈએ તેટલું પાણી લઈને નાંહી શકાય

ફરદ અને સેકન્ડ બન્ને કનાસની આટલી સુદર સગવડો છે પણ થર્ડ કયાસને માટે બધુ આથી ઊંનડુ જ હોય છે એમને તો એક ધર્મશાળાની ઓસરીમા બધા જોડાનેડ પડ્યા હોય એમ રહેવાનુ આટલી સ્વચ્છતા સુરતા અને સગવડ મળે જ ન મળે

આ બધી સુખસાલગીરી જોગવી શકાય એવી કુદરતની કૃત્તિ છે એટલે મને ફેર વગેરે કંઈ ચડતુ નથી રટીમર એટલી બારે છે અને દરિયો એટલો શાન્ત છે કે રટીમર હાથપાયાના વિના સડસાટ ચાલી જાય છે રાત્રે ઊંઘ પણ સરસ આવી અને ગઈ સાંજે જોરાક પણ બવારો વીથીનો જોરાક સારો નથી એટલે એમદ જણુતો જોગક મગાવીને બાકી બધુ આપણુ લેવાનો વિચાર છે કુળ અને સફા મેવો સાથે લીધો છે તમિલતને કરી હરકત આવે એમ લાગતુ નથી માટે તમે બધા એ બાગમમા એફિકર રહેશો

આટલી સાધનસામગ્રી અને સુખસગવડ સહિત દરિયાની મુસાફરી કરવી એમા તો બિયડુ સુખ છે આટલી સહીસનામતી તો કદાચ ટ્રેનમા પણ ન હોય. પહેના અને આજે ને લોકો અચાજ મહાસાગરમા માત્ર હોડકાં લઈને જુકાવતા હશે તેમનુ સાહસ પ્રશ્ન સનીય છે આજે તો એમનુ કંઈ જ નથી વિદાને એટલી બધી સગમતી અને સુખ-સપતિ અમુક વર્ગને આપેના છે કે સરસુણને સવાલ જ ન રહે

આ પત્ર તમને જોવાના બદરેથી લખુ છુ જો મળે તો વાચજો અને અમારા આનંદની ઈર્ષા કરજો હવે મ્હાલ મોખ્યાસામા જીતરીને જ પત્ર લખી શમશે

૭

‘કરન’ રમીમર

તા ૨૬-૧૧ ૩૭

તે તમને ગઈ કાલે જોવાથી એક પત્ર લખ્યો

છે, તે મળ્યો. હશે તેમાં અમે ગ્રહીએ છીએ એ બીજા વર્ગનું થોડું વર્ણન લખ્યું છે પણ આખી રટીમરનો અને તેમાંની સાધન-સામગ્રીનો થોડો વધારે ખ્યાલ આપ્યા પછી જ અમારી સફરનું આગળનું વર્ણન હું લખીશ

અમે જે રમીમરમા જઈએ છીએ તેનું નામ ‘કરન’ છે તેમા દરેક હબર ટન (૫ લાખ ૬૦ હબર મણ) વજન બિયડી શેકે અથવા સમાઈ શકે એટલી જગા અને શક્તિ છે એની લખાર્ પહોળાઈનું ચોક્કસ માપ મને મળ્યું નથી પણ આપણી શાળા કગતા આશરે ૪-૫ ગણી લાખી અને ૩-૪ ગણી પહોળા છે એને આડ તો મળે છે તેમાંના પાંચમા માળ ઉપર અમે બીજા વર્ગના લોકો મુઠ્ઠાંએ મેસીએ છીએ અમારો ઉપર પહેલા વર્ગની ટ્રિનિતો અને અમારે બધાને (૧ રને) બેસવાહિયા માટે સગીત માટે બોડીઓ કૂકવા માટે અને રમવા માટે ટેનન-ચુન્સી અને રગીન પડદાથી મુશાકિત સુદર ઓગડા-ઓસરીઓ છે ત્યાં બેસીને પહેના બીજા વર્ગના લોકો સવારસાજ દિગ્યાના તદુરસ્ત પવનનું અને કુદરતના વિવિધ સૌન્દર્યનું પાન કરે છે

પહેલા અને બીજા વર્ગના મળીને લગભગ બસો જેટલા ઉતારુઓ હશે બપોરે ત્રીજા વર્ગના તેથી ૪-૫ ગણા દરી ત્રીજા વર્ગના લોકોને તો ધર્મશાળાની અંદર જવું પડે છે તેમજ એકીસાથે પોતપોતાના મિતરતરા નાખીને પડતુ પડે છે તેમની જગા હમેશા ધોવાની હોવાથી દરરોજ સવારમા સામાન ઊઠાવવો અને મૂકવો પડે છે નાહવાને માટે ધણી માણસો વચ્ચે એક જ નળ મઢી ફાલતમા હોય છે નોકરો એમની દરકાર નોંહ જેવી જ રાખે છે તેમના જોરામાં પણ એટલી જ મેરમરી રખાય છે

આથી ઊંનડુ અમારી ગરુવા બેસવાની નાવા ધોવાની અને પાણી પેશાબની જગાઓ અતિશય સ્વચ્છ સુંદર અને ચકચકિતહોય છે અમારે હરવા ફરવાની ને ચાનવની જગામા સુદાં સુદર સુવાળા ગાલીયા પાંચરેયા હોય છે

જોગડની બાગમમાં પણ એવા જ બેદ સામાન્ય જોરાક દાળ-ભાત અને રોટલી-ચાક હોય છે છતાં

ખીન વર્ગના લોકોને એ ખોરાક જેટલી સફાઈથી અને કાળજીથી અપાય છે તેટલી સફાઈ અને મળતી, એનો એ જ ખોરાક હોવા છતાં, ત્રીજા વર્ગના લોકોને નથી મળતો. જો કે અને પછી ત્રીજા વર્ગનો ખોરાક ઈર્ષ્ય છે, પછી એમાં કશી અરકત હોતી નથી કાત તો સાવ નિઃસત્વ દોષ છે

આમ અનેક જાતની સગવડ-અગવડો, સમાનતા-અસમાનતા, સાધન-સામગ્રી અને સાહ્યખીવાળી આ વિશાળ ભોટ આજે દિંદી મહાસાગરની મધ્યે, ઊંડા અગાધ જળ ઉપર, જળ-નૃત્ય કરતી કરતી કાનાના ૧૫ માઈનની ઝડપે ચાલી જાય છે. દરિયો શાન્ત છે અને સ્તીમર ભારે છે એટલે બહુ ગમાડોગ નથી થતી અને તેથી જ મારા જેવા ધણા ઉતાડુઓ ઇતરડીની તપલીકમાંથી બચી ગયા છે

દરિયાના પાણીના પછી જુદા જુદા રંગ હોય છે એ જાણીને પછી તમને નવાઈ લાગશે. એમ આજે જે અડાટ આગરના વિશાળ પ્રદેશને નોંધે છે, તે વાદળી શાહી જેવા ઘેરા, ખૂબ રંગના અગાધ જળથી ભરેલો છે. પાણીનો આ રંગ એનો પોતાનો નથી, પણ આકાશના પ્રતિબિંબથી બનેલો છે. સમુદ્રના પાણીના જ્યાં જ્યાં જુદા જુદા રંગ દેખાય છે, ત્યાં ત્યાં પછી આ જ રીતે આલુમાલુની જમીન અને ખીણ-પર્વત અને વનસ્પતિના પ્રતિબિંબથી બનેલા હોય છે

સુમર્ષથી મોઝાસાની અમારી આ દરિયાઈ મુસાફરી ૨૭૦૦ માઈન લાંબી છે. મર્ષ કાત સવાર સુધીમાં ગોવા સુધીના ૨૫૦ માઈન તેલો કાપ્યા એ ગોવાનો થોડો પરિચય તમારે ગમભાઈ પાસેથી મેળવી લેવો. નોંધ એ કાગળ કે એની સાથે આજના દિન્દુસ્તાનનો ઇતિહાસ સંકળાયેલો છે એ પ્રેમ આપણા દેશનો જ એક ભાગ છે, પણ વાસ્કો-દ-ગામા નામના એક ફિંગી માણસને એ પહેલ વહેતો હાથ લાગ્યો અને ત્યાં તેણે ફિંગી સમુદાયન સ્થાપ્યું એ ઇતિહાસની વાત વધારે ચોક્કસાઈથી તમને તે કરી શકશે મારે તો એટલી જ વાત સાથે સત્ય છે કે, વાસ્કો-દ ગામાનું જાવડું આજે

પણ એ માર્ગે ગોવા શહેરની મધ્યમાં ઊભું કરેલું છે એ જ માણસ પ્રથમ યુરોપમાંથી દિન્દુસ્તાનનો પ્રવેશ ગોળીને આપણા દેશના કિનારે આવી ચડ્યો.

૭

તા ૨૮-૧૧-૪૭

આજ એ દિવસથી નવું કંઈ લખવાનું શરૂ નથી છતાં કંઈ કંઈ વિચારો તો આપ્યા જ કરે છે કેટલાક અરુણત દરિયો અને નવીન વિચારો પણ મુકે છે તો ખરા જ પછી તે કેટલી સફળતાથી લખી શકશે એ કોણ જાણે ?

એ દિવસથી સરઘાતના કરતા વધારે દરકાર થઈ છે, અને તેથી કેટલીક નવી હકીકત જાણવાને અને જોવાને મળી છે. ફર્ટા કનાસના ડેક ઉપર અને સમીતના ઓગામાં બેસવાથી કેટલાક નવીન અને તાજગીભર્યા દરિયો દેખાય છે અને તેની મન ઉપર ઊંડી અસર થાય છે. આ બધી આનંદદાયક અસરની સાથે સાથે જ ને સુખસાહ્યની પહેલાં-મીઠા વર્ગના ઉતાડુઓને મળે છે, તેથી ત્રીજા વર્ગના ઉતાડુઓ એક વચિત રદી જાય છે, એટલું જ નહિ પણ લણી અગવડો વેડે છે એ વિચાર પણ સાથે જ રહે છે, અને તેથી પહેલી અસરનું સુખ ઊણું રદી જાય છે

સવારસાજ ડેક ઉપરથી દેખાતા દરિયામાં સ્પર્શિત અને અસ્પર્શિત પડીના દરિયો વધારે આદ્યવાદ હોય છે ચારે બાજુ અપાર વિસ્તાર પામેલો સાગર, તેના કિતિજ સુધી અડગ સપાટ પાણી, એ પાણીનો આગમની રંગ, તેના ઊંડાવા ધીમા મોઝા, અને એ મોઝાની તરંગોમાંથી રંગાયેલી રૂપેરી કિનારો આખને અને અત કળુને અંતરે આગમ આપે છે જનજનનનો રંગેરંગી સ્વાગ ધાણું કરીને આ બધી મોઝાને જોતવના શોખીન ઓપુરો પછી એ પ્રકારનું કાગળ ઉત્પન્ન કરે છે પણ આની સાથે જ જન્મનો એક વિચાર આ મધ્યની સુખ-દાયક અસરને દગવો કરી નાખે છે. આવી મોઝા અને તે જોતવનારા માણસો આ કુનિયામાં કેટલું

ઓછાં! જેમ સાગરના અગાધ જળમાંથી ગણના-
માંથી ભાગ્યશાળી મોળાની કિનારોને જ સૂર્યદેવ
પોતાનાં કિરણો વડે અલંકૃત કરે છે, તેમજ આ
સૃષ્ટિમાંનાં અસંખ્ય માનવપ્રાણીઓમાંથી થોડાને જ
સૃષ્ટિકર્તા સુખસાક્ષી વડે શણગારે છે.

મહાસાગરની નવી દુનિયા જોઈને, તેને વિશે
વધારે જાણવાની જિજ્ઞાસા પણ જાગે છે જ. પરંતુ
એને સંતોષનાર અહીં કોઈ નથી. સહુ પોતપોતાના
સુખભોગમાં મગ્ન છે. સ્ત્રીમર પર્નાં ગણતરીયથ
માણસો, ક્ષિતિજ સુધી દેખાતું આકાશ અને જળ,
સૂર્ય-ચંદ્ર અને તારાઓ, એ સિવાયની બધી સૃષ્ટિ
અમારાથી અદૃશ્ય થઈ ગઈ છે. પશુ-પંખીનું તો
અહીં નામનિશાન પણ ના મળે. જ્યાં જુઓ ત્યાં
આકાશ અને જળ, અને તે પણ ક્ષિતિજથી મર્યાદિત
થયેલું! ઝાડપાન અને પશુ-પંખીની દુનિયાથી
કોઈ જુદી જ દુનિયામાં જાણે આવી પડ્યા હોઈએ
એમ લાગે છે.

આ દુનિયાનો પોણો ભાગ આવા અગાધ જળથી
જ ઢુપેલો છે એમ કહેવાય છે, ત્યારે આપણે મનુષ્ય-
પ્રાણીઓ કેટલા ભાગ્યશાળી કે કુદરતની અપાર
દિશ્વતિની વચ્ચે આપણને વાસ મળેલો છે? જાત
જાતનાં ઝાડપાન અને ફળ-ફૂલ, રંગબેરંગી જૂથ-
વેલીઓ અને પ્રાણીઓ તથા પર્વતોની સહુવની
સૃષ્ટિ આપણે મારે નિર્માઈ છે એ કેવલ મોટું
સંજ્ઞામય !

૪

તા. ૩૦-૧૧-૩૭

આજે પાંચ દિવસે અમને ફરી પશુ-પંખો, ઝાડ-
પાન અને પૃથ્વીનાં પુનિત દર્શન થયાં. કાલ સાંજનો
પવન કંઈક વધારે હતો, તેથી સ્ત્રીમર ડોલવી હતી
એટલે શરીરમાં સહેજ એચેની હતી. છતાં પૃથ્વીનાં
-મણીય દૃશ્યે આંખને અને અંતરને આરામ આપ્યો.
નદી દિવસ એકલું આકાશ અને જળ જોઈ
જાઈને આંખ થાકી ગઈ હતી, તેને આ નવીન અને
સુરમ્ય દેખાવથી શાંતિ મળી.

જે દાપુ આમળ અમારી સ્ત્રીમર આજે થોડી તેનું

નામ 'સીચલ્સ' (Seychelles) છે. છૂટાછવાયા પાંચ-
પચાસ ઊંચા ટેકરાઓનો એ બનેલો છે. એમાં અપાર
વનરાજી વિસ્તરેલી છે. દરથી તો એ લોહા પહાડ
જેવો લાગે છે. ચોતરફ અપાર જળરાશિ વચ્ચે
બિંબેલા એ લોહા ટેકરાઓ અને તેને અજ્ઞાતાં
મહાસાગરનાં આરમાની રંગનાં મોળાં સૂર્યકિરણોથી
ચાંદીના ઝીડતા કુવારા જેવાં ચળકે છે.

એ દાપુ ઉપર બધાં મળાને પચીસથી ત્રીસ
હજાર માણસની વસ્તી છે. ત્યાંના મૂળ લોકો રંગે
કાળા અને રૂપે સહેજ બિદામણા લાગે એવા છે.
એમનાં નાક પહોળાં અને ચોખાં, હોડ ઉપેલો,
માથાના વાળ આંકડિયા અને બરછટ તથા શરીર
હીંમણું છે. એ દાપુ ઉપર શરૂઆતમાં કેન્સ લોકો
આવીને રહેલા. ત્યાર પછી અંગ્રેજો આવ્યા. તેમણે
એ દાપુ કમળે કર્યો છે. એટલે એ આખી પ્રજા
વર્ણસંકર થઈ ગઈ છે. તેમનાં રૂપ-રંગ તો ફર્ક જ
છે, પણ જાણ અને સંસ્કાર પણ ફરી ગયા છે.
તેમની પોતાની સંસ્કારિતા જેવું કંઈ રહ્યું હોય
એમ દેખાતું નથી. જો કે અમે તો એ દાપુ ઉપર
બેત્રણ કલાક જ ફરી આવ્યા; પણ એટલામાં જ
અમે જે જોયું, તે ઉપરથી સ્પષ્ટ દેખાયું કે વર્ણસંકર
પ્રજા કેરી ચારિત્રજ્ઞ અને અતોક્ષ-તતોક્ષ થઈ
બધ છે. આજે તો એમની બધી રહેણીકરણી
અને જાતવિચાર બહુ જ અંગ્રેજી દબનું થઈ ગયું છે.

ત્યાં એક સુંદર બગીચો બનાવેલો છે, તે અમે
સારી રીતે જોયો. જો કે એ આખો દાપુ લોલોદરીથી
અને નાનાં નાનાં ઝરણાંથી બગીચા જેવો જ
બની ગયો છે. છતાં સુંદર અને અદ્ભૂત રસ્તા
બનાવીને, દેશદેશી રંગબેરંગી ફૂલોડાં અને જૂલોલાવીને
તેને શણગાર્યો છે. જનમનનાં રંગબાળાં સુશોભિત
ફૂલો અને જૂલોલોથી છવાયેલા રસ્તાઓ જોઈને તમે
તો જરૂર ખુશ થઈ જાઓ. એમાં વહેતા ઝરાઓની
અંદર અમે આસ્માની રંગનાં પ્રકૃષ્ઠિત કમળો
પણ જોયા. આ ઋતુમાં પણ ત્યાંના આંખા ઉપર
મેર આવેલો અને ફેરીઓ પકેલો જોઈ એટલું જ
નહિ પણ ખાધો. આ દાપુને મારે આ ઉનાળાની
ઋતુ ગણાય છે. જે મહિના પછી અહીં વરસાદ થશે.

યશે. એ આખો બગીચો—બગીચાનો બનેલો એ આખો ટાપુ—અકવાડિયું ફરીને નોંધએ ત્યારે જ પૂરેપૂરો નોંધ શકાય અને તેનું યથાર્થ વર્ણન આપી શકાય એમ છે. એ ટાપુમાં એટલું જ નેવો નેતું છે. બીજું ને છે તે નદિ નેવામાં અને સાંભળવામાં જ મગ્ન છે. ત્યાં જમફળ, તળ અને કોપર ખૂબ થાય છે.

એ ટાપુની અંદર આજે યુખ્ય વસ્તી ગોરાઓની અને તેમનાથી ઉત્પન્ન થયેલી વર્ણસંકર પ્રજાની જ હોય એમ દેખાય છે. તેમને માટે સુંદર પાકા રસ્તા બાંધ્યા છે, મોટરો વગેરે વાહનો છે, હવા માટે સુંદર બંગલા અને બગીચા પણ છે, અને એનો ઉપભોગ એ લોકો આનંદથી કરે છે. ત્યારે પેલી મૂળ કાળી પ્રજા તો એ જ ગરીબી અને મજૂરીમાં સડે છે. તેમને માટે તો એ જ ધાસનાં ઝૂંપડા રવાં છે. ને ને દેશમાં આજની સુધરેલી પ્રજા જાય છે—પછી એ યુરોપિયન હોય કે અમેરિકન દિંદી હોય કે ભપાની—અર્ધા જ મૂળ જાતને અધી રીતે ગણી જાય છે. (રટીલાઈઝ કરી નાખે છે)—સમૃદ્ધિથી, સંસ્કારથી ને સ્વાર્થથી. આતો અત ક્યારે અને કઈ રીતે, આવશે ? જુદી જુદી પ્રજાઓ પરસ્પર યુએઝાથી, સમભાવથી, સહકારથી રહેતી અને એક બીજાને સંસ્કારતી ક્યારે થશે, એ જ વિચાર આજુબાજુનું વાતાવરણ નોંધ નોંધને અને એ દિવસથી થયા કરે છે.

રટીમર ઉપર ગોવાનીઝ નોકરો અને ગોવાનીઝ ઉતારુઓ સારા પ્રમાણમાં છે. એ બધાની રહેણી-કરણી યુરોપિયન ટચની. એમાં જ રચાપચ્યા રહેતા, અને દલકા પ્રકારની રવરૂંદી મોજમજા ઉડાવતા એ લોકોને નોંધને આપણને સહેજે એમ થઈ જાય કે આ લોકો પોતાની જાતનો કદી વિચાર કરતા દશે ખગ કે નહિ ? એમાંના બહુ જ ચોડાને આ સુખ-સાલગી મળે છે, અને એને માટે એ પોતાની જાતને, જાતિયુઓને અને જાત્યાગ્રિમાનને વેચી ખાય છે. ત્યારે એ જ જનનિતા બીજા લોકો માત્ર ગરીબોમાં જ સડે છે એટલું જ નહિ પણ દયી જ સંસ્કૃતિ વિનાનું, દોન, પશુ-જીવન માળે છે. બધી નાની અને નિર્જળ જનિઓનું ને આમ જ થાય

તો પછી આજની સુધરેલી પ્રજાનું શિક્ષણ શા કામનું ?

૫

તા. ૨-૧૨-૩૭

ગયા એ દિવસમાં હવામાન સહેજ બગડેલું હતું, એટલે મન નોંધએ એટલું રૂઝીમાં નહોતું. ગઈ કાલે તો થોડો વરસાદ પણ થઈ ગયો. દરિયો જરા તોફાની હતો, એટલે રટીમર પણ ડાહલી હતી અને એ બધાની અસર ચરીર-મન બન્ને ઉપર થતી હતી. આજે ઉષ્ણ છે, એટલે હવા રૂઝીદાયક છે અને દરિયો પણ સરોવર જેવો શાન્ત-ગંભીર છે. રટીમરની ગતિ પણ એટલી ધીમી થઈ ગઈ છે કે અંદર બેઠા છતાં ધરમાં બેઠા હોઈએ એમ જ લાગે છે.

હવે માત્ર દાનનો દિવસ જ અમારે રટીમરમાં ગાળશે પડશે. પરમ દિવસે સવારમાં ઈધરેજાએ અમે મોઝાસાને કિનારે ઊતરીશું; પણ જેમ જેમ કિનારો નજીક આવતો જાય છે, તેમ તેમ ત્યાં કામ કેરી રીતે ચરે કરતું, તેના વિચારો વધતા જાય છે. ત્યાંનું વાતાવરણ કેવા પ્રકારનું છે, કઈ જનનના માણસો પાસે અમારે જવાનું છે, કેવા પૈસા આપણે મેળવવાના છે, એ બધાનું કુખદાયક વર્ણન પણ દિવસે દિવસે વધારે સાંભળવા મળે છે. એનો જાત-અનુભવ કર્યા વિના એ વિરે લું તમને આજે વધારે નથી લખવાતો. કારણ કે એમાં કદાચ કોઈ-કને અન્યાય થઈ જવાનો ભય છે. પણ ને વાતો અત્યાર સુધીમાં સાંભળી છે, તે ઉપરથી તો ગયા પત્રોમાં મેં જે સુધરેલી પ્રજાઓનાં વર્તનનું વર્ણન આપ્યું છે, તેના જેવું જ વર્તન આપણે પણ આર્થિકમાં દશે એમ લાગે છે.

ત્યાંની અજાન, અજુથ અને જમલી પ્રજાને આજુરુ અંગેને પાસેથી મેળવેલું શિક્ષણ આપણે આપ્યું દશે એમ લાગે છે. આપણે પણ આપણા સ્વાર્થ આગળ એટલા અંધ બની ગયા છીએ કે જે પ્રજા વચ્ચે આપણે જઈ વસીએ છીએ, તે પ્રજાનું દિન શામાં છે, તેમને કઈ રીતે

સરમરી બનાવી શકાય એવો કરો. વિચાર જ કર્યો
લાગતો નથી જાણતું આને બાંધે આપણે અંગ્રેજોનું
—અંગ્રેજ સંસ્કૃતિનું—જ આપણું અનુકરણ કર્યું
છે અનુકરણ બાંધે અનુકરણ એ જગતી પ્રજા
પાસે ઠરાયું છે

૬

તા ૩-૧૨-૩૭

દરિયાની યુસાફરીનો આજે છે તો દિવસ છે
આવતી કાલે સવારના સાત વાગતા તો અમે
મોમ્બાસાને કિનારે ઊતરી જઈશું આજે સવારમા
સ્ત્રીમરનો પહેના નહિ જોયેનો એવો કેટલોક જાગ
મને જોવા મળ્યો તેમાનું કેટલુક તમને પણ મમ્મી
એમ ધારીને લખવા બેઠો છું

સ્ત્રીમરને છેક આખે માળે એટલે એની ટોચે
સ્ત્રીમરના એન્જિનરો—અધિકારીઓને રહેવા અને
કામ કરવા માટે ૨૫-૩૦ કેમ્પો છે એ કેમ્પોના
તો અમે રહીએ છીએ એવી જ લગભગ દરો. પણ
છે ઉપર હોવાથી ઘૂંઘ બગલાની ટોચે ચડીને
જોવાથી જવા આનંદ અને આશ્ચર્ય આપણને થાય
છે એના કરતા ઘણો વધારે આનંદ આમાથી મળે
તમે કદપના તો કરો કે આપણી નજર પહોંચે
ત્યાં સુધીમા કયાય ઝાડ-પાન કે જંગલ ના હોય
એવા સુદર, આસમાની ગંગા, સપાટ સમુદ્ર ઉપર,
આટલી ઊંચી સ્ત્રીમરના આકાશ મળે ચડીને
આકાશની મુક્ત, નિર્મળ અને શીતળ હવાનું પાન
કરવું એ અમૃત કરતા કંઈ જોણું મીઠું ન જ હોયને !
પણ મારે તો તમને જોયેની હડીનનું વર્ણન જ
આપવું હતું ત્યાં વળી પાછો હું કુદરતી સૌન્દર્યમાં
કાન્નમ વર્ણન આપવા બેસી ગયો !

આટલે જોયે અને આવી કેમ્પોનામા રહેનાર
મેટા જાણે યુરોપિયનો જ હતા કેન્દ્રીક કેમ્પોનામા
એ જિનિયરિંગ ખાતાના—એટલે સ્ત્રીમરનું જ મરદસ્ત
એ જિનિયર અથવા અસહકારી અને નોકરી હતા,
કેન્દ્રીકમા વાયગ્રેસ ટેલિગ્રાફ—હવાઈ તાર ના અધિ
કારીઓ હતા સૌથી આગળની કેમ્પોનામા સ્ત્રીમરના
કમાન વગેરે હતા ત્યાંથી દૂર દૂરના સમુદ્રને-સગમ

૨૫-૫૦ માર્ચ જેટલા દૂરના પ્રદેશને—જેમ્સ શકાય
એના કાચના સાધનો તેમની પાસે હોય છે દરિયાની
અંદર તો તેમને કંઈ જોવાનું રહેતું જ નથી.
કારણકે એ તો તેમણે શરૂઆતમા જ—આજુબાજુના
બસો બસો માર્ચ સુધીમા જેમ્સ લખેલું હોય
એને દરિયાની 'સર્વે' કરી કહેવાય છે માત્ર તેમને તો
ત્યાં બેઠા બેઠા હોવાયત અને બીજાં જીણાં જીણાં
ધડિયાળ જેવા યત્રો જોઈ યા હોય તે જ જોવા
કરવાની હોય છે સુકાનને માટે પણ આવડી જારે
સ્ત્રીમરને ફરવાનું એક નાનું સરખું યત્ર જ હોય
છે, કે જે ફરવાથી લાખો મણુ વજનની આ
સ્ત્રીમર-તરતો મહેલ-ગોળ ચક્ર ફરી શકે આમાનું
બધું કંઈ મે નજરે જોયું નથી પણ ઘણું તો કાને
સાંભળેલું જ છે એ આકાશ મળવાની કેમ્પોનાની
બંને બાજુએ, સો સો માણસો બેસી શકે એવડી,
સુદર, રમ-રોજાનથી રંગેની નાની નાની ત્રીસ-
ચાળીસ હોડીઓ રાખેલી છે તેનો ઉપયોગ કોઈક
અકસ્માત વખતે ઉતારીએ બચાવવા માટે કરવાનો
હોય છે આટલે જોયેથી એ હોડીઓને ઉતારવાને
માટે તારના નાડા દોરડા બાંધેલા હોય છે અને એવી
ગોડવણ કરેલી હોય છે કે એક કનાકની અંદર એ
બધી હોડીઓ દરિયામા તરતી થઈ જાય

આ જેમ્સને અમે ત્રીજા વર્ગના ઉતારુઓની
રિયતિ જોવા ગયા તેમને બધાને-બગલામ દળ-
ખારસો જેટલા ઉતારુઓને-ત્રીજા વર્ગના ત્રણ માળની
અંદર પૂરેલા હતા એનું થોડુંક વર્ણન મે તમને
પહેલા આપેલું છે એટલે વધારે કંઈ લખવા જેવું
લાગતું નથી છતાં એ વર્ગમાં ફેનાયેનો અધ્યક્ષ,
મદદી અને અવરસા જેમ્સને આપણને કુખ જ
થાય એમા જુદી જુદી જાતના ધણા લોકો હોવાથી
તેમની રહેણીકરણી પણ જુદી જુદી અને વિચિત્ર
હોય છે તેથી ધણી અવગત પેદા થાય છે એમા
હિંદુઓ શીખો, મુસલમાનો, ખ્રીસ્તીઓ, ખારવાઓ
એમ અનેક જાતના માણસો હોવાથી તેમના આહાર-
વિહાર પણ જુદા જુદા હોય એ સ્વાભાવિક છે
ઓપુષ્ટ અને બાળકો, બધાને એકસાથે જ રહેવાનું
અને સવાનું હોવાથી કશી મર્યાદા કે સ્વચ્છતા

નળવતી સુરેવ યર્ષ પડે આમ હોવા છતાં મોટા ભાગના લોકોને વધારે પૈસાના અભાવે આ બધી અગવડો અને ગંદકી વેઠવા પડે છે.

આને તો અમે અમારાં મિસ્ત્ર-પોટલા બાધવાની તૈયારીમાં પડ્યા છીએ દસ દિવસથી અહીં મિછાવેથી માયા હવે સમેટીને સવારમાં તૈયાર થવું જોઈએ એ દિવસથી તો થયેલા જોળખાણોને તાર્જ કરવાનું અને ફાળાને માટે તેમને તૈયાર કરવાનું કામ પણ આરંભ્યું છે આ વખતે એવા ખાસ માણસો અમારી સાથે વધારે નથી તોપણ છે તેટલાનો ઉપયોગ કરવાનો શક્ય તે પ્રયત્ન કરીએ છીએ

વડાલા બાળકો, આ બધું વર્ણન વાંચ્યા કે સાંભળ્યા પછી તમારા મનમાં કોઈ પ્રશ્નો જાડે છે ? અમે કયા દેશમાં ગયા છીએ ? આ પૃથ્વી ઉપર તે કયા આશ્વો ? કયો દરિયો જોળખીને અમે ત્યાં ગયા ? તે દરિયો કઈ દિશામાં આગ્યો ? આ પૃથ્વી ઉપર આવા અગર આથી પણ જીડા—હિમાલય જેવો અગનબેદી પર્વત સમાઈ ના એવા—દરિયા કેટલા અને કયા આવ્યા ? તેના નામ શું ? વગેરે પ્રશ્નો તમારા મનમાં જાડે અને જાણ્યા જોઈએ તે વિગતો જરૂરમાં પાસેથી પૃથ્વીના નકશામાંથી જાણી લેજો એ અનુચિતમાં અને જોવામાં તમને આનંદ આવશે

સ્ત્રીમંડળની રચના વિશે પછી તમે જરૂરમાં પાસેથી પ્રશ્નો પૂછીને પણ જાણ મેળવી લેશો ૪૦૦ ૫૦૦ ફૂટ લંબી, ૬૦-૭૦ ફૂટ પહોળી અને ૧૦૦-૧૫૦ ફૂટ ગંભીર—જેમાં એ હજાર માણસો સમાઈ જાય છે અને અમે ગરીબો છીએ એવા ૧૦ ફૂટ અમરોરસ ત્રણસો જેટલા ઘર અને મોટા જોગડા છે તે યાની બનેડી છે એટલું વજન પશ્ચીમાં કેરી રીતે તરવું હશે વગેરે વાતો પણ પૂછી લેજો આમ જિજ્ઞાસાથી મેળવેલું જાણ જાઓ વખત-જિજ્ઞાસુ સુધી-ટકે કે, અને તું તમારામાં એવી જિજ્ઞાસાશીલ જાણે એને માટે કેટલો આનંદ-ચિંતાવર-ધુ એ તમે જાણો છો

૭

તા ૬-૧૨-૩૭ બરેલિમાં બે
આને તો અમારે કિનારે જીવવાના દિવસ હોવાથી

સવારમાં ૪ વાગ્યાના ઊંડી ગયા સવારમાં ૭ વાગે સ્ત્રીમંડળ કિનારે પહોંચવાની હતી એટલે વહેલા નાહી ધોઈને પરવારી ગયા.

પ્રાતઃકાળનું આકાશ અરણ્યગી થતાંમાં તો મોજાસાનો કિનારો જાણે જાણે દેખાવા લાગ્યો અને સર્વકિરણો ફટતામાં તો અરણ્યુત દરયો નજરે પડ્યા આફ્રિકાને કિનારો આટલો ગળિયામણો હતો એવી મને ક'પના પણ નહોતી શરૂઆતમાં તો નાના સુદ ૧-૨ જેટા લીલી દરિયાળીથી ઊવાયેલા નજરે પડ્યા, તેની ઉપર જીમના બાલમુર્ખના મોનેરી કિરણો આકર્ષક ગો ઉપગમનાં હતા, બે-ત્રણ માર્ફલના આખા કિનારાનું સૌન્દર્ય-સુભગ દર્શન ધરાવતે હતી લોહું કિનારાની બધી ભૂમિ લીલાવતીથી ઊવાઈ ગઈ હતી અને જુહોના ગસાળ પાન પણ આખતે એટલો જ આનંદ આપતા હતા જગજગ સાન વાગે ગીમરે કિનારા ઉપર લગ જ નાખ્યું, અને ઉનાડુઓમાં નીચે જીવવાની ધમાક ધઈ ગઈ ડોક્ટરે હતી પાછા બધા ઉનાડુઓને તપાસ્યા અને ઇમિગ્રેશન ખાતાની તપાસ પૂરી થઈ, એટલે અગમ ૮ વાગે—અગિયારમે દિવસે—કિનારા ઉપર અમે પણ મૂંઝો રહી બાસ અગવડ વિના સદીમનામત અમે આવી સુદર ભૂમિ ઉપર જીતરી ચકયા, એ આનંદથી અત કણ બરેલું હતું

પણ દર ૩૨૨૨૨ ખાતાની માલ-તપાસ બાકી હતી, તે કરાવવા દોરકે કલાક ધઈ ગયો. એ પૂરી થતાં અમે મોજામાં સહેરમાં મોટા લઈ દાખત થયા તેના અત્યાર સુધીનો અનુભવ બહુ આનંદાપક કે ઉત્સાહવર્ધક નથી, પણ અત્યારના પ્રશ્નમાં એવા કરામીના અનુભવો થયા જ કરવાના

આખું શહેર દરિયાકિનારાની લીલાવતીથી ઊવાયેલી સુદર ભૂમિ ઉપર હટું-હવાયુ પથરાયેલું છે તેના ગમ્માઓ રવન્ડા અને જુહોલીઓથી ગમ્મી લાગે છે બનના સુધી આવતી શાયે અમે અહીંથી જિજ્ઞાસુ જતા માટે ટ્રેનમાં વિષકોશ ત્યાંથી કપલા જઈશું તમે બીજો પત્ર બનના સુધી ૬ કલાકા અર્જને જ લખીશ.

[ચાલુ]

શ્યામ

[ત્રી. સ્થાને ચરુચ]

૧૬

સવારે

સવારે હું મોડા બિડ્યો. મારે એ મારે સરમાવા જેવું હતું. વહેલાં મળસકે બીડી પ્રશ્નનિયાં ગાયાં હોત તો પૂજારી મહારાજને એ જરૂર મળ્યું હોત. બહાર તરફે રેલાઈ રહ્યો હતો. મેં પાથરવું વાળા બાજુએ મૂક્યું. પૂજારીને ત્યાંનું કોઈ પણ માણસ મારી સાથે વાત કરવા તૈયાર નહોતું. ગઈ કાલનું પેટ ખાસી હતું, એટલે શોચક્રિયા માટે જવાની જરૂર નોતી. પરંતુ મેં ધોવાની ઈચ્છા હતી. પાણીને નળ ધરતી પાછલી બાજુએ હતો, પણ ધરમાં ચર્ધ હું ત્યાં થી રીતે જઈ શકું !

બિજ મને હું આદા મારતો હતો: થોડી વારને અંતે પૂજારી બહાર આવ્યા. તેમણે કહ્યું, “ ચાલ, તારા મામાને ત્યાં જઈએ.”

હું: તમે જ જાઓ અને એમને બધું કહો. ને મારો સામાન પણ લઈ આવો.

પૂજારી: હું એમને બધું કહીશ, પરંતુ તારું ઘર તો મને બતાવીશ ને ?

હું: હું ત્યાં આવીશ તો મામા મને ઊડશે નહિ. “ તમારા બાલુજને મારે ત્યાં રાખીશ. માધુકરી માગી લાવશે. તેનો સામાન આવો,” એમ એમને સમજાવજો, મને સાથે ન લઈ જાઓ.

પૂજારી: આમ જો. તું ડહેલીમાં આવીશ નહિ. રસ્તા પર જ બેસો રહેજે. ” આ ડહેલીમાં મામા રહે છે ” એમ મને આપેથી બતાવજો અને તું બહાર જ બેસો રહેજે. હું અંદર જઈ સમજાવી પટાવી, જો તે આપશે તો, તારો સામાન લઈ આવીશ. સગ-લ્યો ને ! ચાલ.

મેં મોં પણ ધીધું નહોતું. મારું મોં મલિન થયું હતું. પુનઃ નેત્રો અડધી બરાબર. આ પૂજારી મને નેત્રો એમ રૂપજો હું મંદ ડાહ્યાં બારતો

હતો. એક એક ડગલું દુઃખની-અપમાનની બીડી ખીણ તરફ ધસડી જતું હતું. પૂજારીએ કહ્યું, “ જરા ઉતાવળો ચાલ. મારે હજી ઘણાં કામ પડ્યાં છે.” પગમારુતી આવ્યા. મોઢીના મણુપતિ જણાવા લાગ્યા. પૂજારીએ પૂછ્યું, “ કયું ઘર ? ઘર નંબર ? ” મારા મોંમાંથી સખ્દ નીકળે તો ને ? હું કદાચ નાસી જઈશ તો, એ ખીંકે પૂજારીએ મારો હાથ મજબૂત પકડી રાખ્યો. કસાઈ બકરાને પકડી રાખે તેમ. હું કંઈ પણ ઉત્તર આપતો નથી એ જોઈ પૂજારી કોધાવમાન થઈ બોલ્યો, “ બતાવ ધર, નહિ તો અહીં પાસે જ પોલીસચોક્કો છે, ત્યાં તને લઈ જઈશ.” પોલીસના નામનો ઉરમેળ થતો જોઈ નજર સામે જીવણ ચિત્ર અંકુ થયું પોલીસને તામે થવા કરતાં મામાને સરણે જવું શુ બોલું ?

આખરે બીતાં બીતાં હું અમારી નજીકની ડહેલી પાસે આવ્યો. ડહેલીના દરવાજામાં જ ફેટલાક છેકરાં રમતાં હતાં. મને જોતાં જ “ શ્યામ, શ્યામ ! શ્યામને કોઈક પકડી લાવ્યું છે,” એ જટ ડહેલીમાં વીજળીની પેકે ફેલાઈ ગયા. મને જોવા ડહેલીનાં બધાં એકાં ચર્ધ જ્યાં. પૂજારીએ મારો હાથ મજબૂત પકડી ગપ્પો દતો. જુઓ, જુઓ પેલા મામા આવ્યા. જુઓ એમની આંખો કોષધી કેની લાલચોળ ચર્ધ ગઈ છે ! એમના હોઠ ચરચર ધ્રુજે છે ! મારા પર હાથ ઉગામવાની એ તૈયારી કરી રહ્યા છે !

પૂજારી: આ તમારા બાલુજ ને !

મામા : હા.

પૂજારી: આને સંભાળી લો. કાલે રાત્રે તુજસી-બાખના મંદિરમાં હતો. હું એને મારે ઘેર લઈ ગયો, ને મીઠું મીઠું બોલી સાચવી રાખ્યો. હવે તમે સંભાળો. હું જઈ.

! મામા : હું તમારો ખૂબ આભારી છું. અમે કાલના ખૂબ ચિંતા કરતા હતા. કંઈ જ સચું નહોતું. બરેબર, તમે અમારા પર મોટા ઉપકાર કર્યો છે.

પૂર્નમી : એમાં ઉપકાર શેનો ? એકબીજાનું કામ કરવું જ નોંધવું ! હીક, લો ત્યારે રમ લઈશ.

મામા પૂર્નમી મહારાજને દરવાજા સુધી મુકવા ગયા. હું અમારી ઝોરડી બહાર આંગણમાં જ ઊઠવા પ્રમાણે યથાર પ્રજ્વલે બિભે હતા. મામા દોડતા આવ્યા. એમણે માડું કોંઈ પકડી મને બેચાર ધોલો લગાવી દીધી. પાસે એક લાકડું પડ્યું હતું તે ઉઠાડ્યું. મને એ લાકડું માર્યો. “આશ નીકળ અહીંથી. અગરિયો પાક્યો. તું તે રાક્ષસ છે કે કાણુ છે ? નિર્બળ, આલસો યા અહીંથી.” એમ કહેતા કહેતા મને ધક્કા મારતા દરવાજા સુધી આવ્યા. “જા, આલો જા, તારું કાણું મોં મને ખતાવીશ નહિ” એમણે કહ્યું. હું સાચે જ હેલેલી બહાર જવા લાગ્યો. મને બહાર જતા નોંધ એમનો પિત્તો એકદમ ઊઠળી આવ્યો : “ક્યાં આલો ? બેચરમ ! જા, અંદર જા. જા કહ્યું એટલે આલવા માંડ્યો ! તને કંઈ લાજ શરમ છે કે નહિ, બળદિશ ?” મામાએ ફરીથી મારી ગરદન પકડી, લમણા પર લગાવતા લગાવતા એમની ઝોરડીમાં મને ધસડી ગયા.

હેલોના વડીલ વર્ગે મામાને શાંત કર્યા.

“મારશો નહિ, મામા, જડ્યો એટલે યધું,” હેલોની સીએએ કહ્યું.

“માડું નહિ તો કુરું શું ? પહેલાં એક વખત જતો રહ્યો હતો. ફરીથી કાલે જતો રહ્યો. વારે ધડીએ આ શું ? કોઈક દહાડો કાળો ટીલી કરાવે !” મામાએ ક્રોધ અને આવેશમાં આવી કહ્યું.

“સ્વામી ! ઈશ્વરની સારી સારી વાતો તું કહે છે. તારાથી આમ કરાય ? જા, ધરમાં જા, બગવાનને પગે લાગ અને કહે કે, ફરીથી આતું કરોય નહિ,” એક ધ્રોત સી બોલી.

હું, મામાની દત્તની મૂર્તિને પગે લાગ્યો. ધરમાં જઈ મૂકે મૂકે રાતો હતો. હું તો બાંધાની મશરીનું પાન બન્યો જ, પરંતુ મામાને પણ બનાવ્યા.

તેમણે પોતાનું નુકસાન વેળી બાણેબને બાણાવવાને નિશ્ચય કર્યો હતો. તે ઉપકારના બદલામાં હું તેમના નામને બટ્ટો લગાડી રહ્યો હતો. તે કંઈ મને ફાડી ખાતા હતા ? શું કરતા હતા ? શીખવતી વખતે જરા ગુસ્સે યતા હતા, પરંતુ તેથી શું થઈ ગયું ? મારા બલા માટે જ તે બધું કરતા હતા. હું હોશિયાર થાઉં માટે ગુસ્સે યતા હતા. તેમાં એમનો શો સ્વાર્થ હતો ? ચિત્તા માટે બાલ નચિકેતા મૃત્યુ સામે બિભે રહેતાં બીધા નોંતો. મૃત્યુ પાસે પણ તેણે શાન માગ્યું હતું. યમદેવ કરતાં મામા શું વધારે કઠોર હતા ? મામા કઠોર નોંતા. તેમનું મન ઉદાર હતું. તેથી તો તે અમને એમને ત્યાં લાવ્યા હતા. નહિ તો આજના આર્થિક કટોકટીના સમયમાં કાણુ કોને બાલ પૂછે ? પોતાનું જ ન્યાં નિભાવવું મુશ્કેલ હોય, ત્યાં બીજાનાં છોકરાને કાણુ લાવે ? કાણુ તેમને પોપે ? એમના ચિસ્ટણની વ્યવસ્થાની કોને પડી હોય ?

પરંતુ આ બધું તે ઉંમરે હું સમજી શકતો નોંતો. એ વાત આજે યાદ આવતાં મને ખૂબ જ પશ્ચાત્તાપ થાય છે. માડું કૃતખીપણું મને શરમથી નીચું નેવડાવે છે. હું એ વખતે આમ કેમ કરતો હતો તેનું મને આશ્ચર્ય થાય છે. કોઈક વખતે મૃત વળગ્યું હોય એમ વર્તતો. મળે કે હું મારો પોતાનો નોંતો જ. કોઈક મને ધસડી ગયો છે, કોઈક મને નચાવે છે. તે ધેન બેતથું કે તરત જ મને પૂર્વવર્તન માટે આશ્ચર્ય થતું.

બેચાર દિવસ સુધી હું ઉંબર બહાર નીકળ્યો નહિ. કોઈની સાથે બોરડોચાલ્યો નહિ. મામા ખૂબ જ હેતથી મારી સાથે વાત કરવા લાગ્યા. તેમણે મને કોંકણમાં ઘેર મોકલી આપવાનો મનમાં નિશ્ચય કર્યો હતો. તેમને રમ્ય પણ સિસક હતી. એક દિવસ હું તેમનું ચરીર ખૂંદતો હતો. ચરીર દબાવી રહ્યો એટલે તેમણે કહ્યું : “સ્વામી, આલ આપણે કોંકણ જઈએ. માડું પેટ ફુલે છે, તેની પણ કંઈક દવા ત્યાં કરાવીશું. તારાં કપમાં ધોઈ રાખજો.”

તે દિવસથી મામાએ મને બાણાવવાનું બંધ કર્યું, ફરીથી નાકો ન જાડે એ ખાતર. એક વખત મામાપને સોંપ્યો એટલે છૂટ્યા, એમ એમને થતું

હશે. મામાને ત્યાં મારા એ આખરી ચાર દિવસ હતા. તે ચાર દિવસ રમતગમતમાં પસાર થતા હતા. ફેફસાં જવાનો દિવસ નક્કી થયો. પહેલું પાછો આવવાનો નથી, એ પણ નક્કી જ હતું. મને પણ તે અસ્પષ્ટપણે સમજાઈ ચૂક્યું હતું. ડોક્ટરીનાં બધાંને મેં નમસ્કાર કર્યા. માણેકજીનેને મળ્યો. મારા જવાથી જો કોઈને અધિક દુઃખ થતું હોય તો તે માણેકજીનેને. તેની સાસરીનાં દુઃખો વચ્ચે તેનો એકનો એક આધારસ્તંભ જતો હતો, જેની આગળ હાથ હાકતું થતું હતું તે જતો હતો. આ રીતે મારી આ વ્યવસાયિક યાત્રા પૂરી થઈ.

૧૭

કોંકણમાં ઘેર

ઘેર શબ્દ હજારો સંયુક્ત પવિત્ર લાવનાઓ મનુષ્યના હૃદયમાં ખડી કરે છે. આલોચાન સ્વર્ગ-પૃથ્વી રાજ્યહેલમાં વસતા હો, છતાં જે તમને તમારા ગરીબ ઘરનું સ્મરણ થયા વગર રહેશે નહિ. તમારા એ નાનકડા ઘરમાં રહેલો નહિ વસાવ્યો હોય, સુંદર સુંદર કામતી મિત્રો ભોંતે શોકતાં નહિ હોય, જીમના સ્વાદ પૂરનારા ખાણેય પદાર્થો ત્યાં નહિ હોય, અને જે સર્વજ્ઞ મહાન મૂલ્યવાન મંથો પણ કદાચ નહિ હોય, છતાં પણ એ સર્વથી મહાન કંઈક ત્યાં હોય છે. રેડિયોમાં મીઠાં મધુરાં ગાયનો સાંભળવા મળતાં હશે, પરંતુ 'માનો' બાઈ " શબ્દનો મીઠો સાદ, અને આજે " બા " શબ્દનો કરોસે ખેનિ કરતાં કયો મધુર અવાજ રેડિયોના ગાયનમાં જડશે ! " લાઈ, મમ ખાવ; લાઈ, ભૂ પી; લાઈ પૂલી ખા, " માતાના આ મીઠા શબ્દો દ્વારા મળતા બોળનની બરાબરી કઈ મિજાસ કરી શકે ! બાળકને પાંચણમાં કે બોળામાં ઉંધાડતી વખતે જે હાથરફું માતા ગાય છે, તેમાં વસેલું વાત્સલ્ય, માધુર્ય, કામગીરી ને ઉલટતા ધર વિના ખીજે કોઈ રથને સાંપડશે ! માતાએ હેતથી અવગવેલ દાદા શેઠલાના હુકમ શીરાપુરી કરતાં વધારે સ્વાદેષ્ઠ લાગે છે માતાએ પીઠ પર હેતથી હાથ ફેરવી કરેલો ઉપદેશ આખા અશક્તિની અંદરના જ્ઞાન કરતાં વધારે

પવિત્ર હોય છે. " સવસે હંકો પ્રેમ સગાઈ " - પ્રેમના પાશ સર્વથી વધારે મજબૂત હોય છે. એ પ્રેમ જ્યાં વસેલો હશે, ત્યાં એક સારી ઝૂંપડી પણ રાજગદો અધ્યક્ષને મ લગવશે. આ પ્રેમ વગરની મેડીઓ ને મહેલોતો કે દીવાનખાનાં સ્મરણનવત બને છે.

મીઠાશ વસ્ત્રમાં નહિ, પરંતુ આત્મામાં વસે છે. ત્રિપુષ્પના મંત્રમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે ધીની ધાર આપણા હૃદયમાં છે. ગરીબાઈને કોયે અનશુદ્ધિ કરવાનું કાર્ય માતાને માટે મુશ્કેલ થઈ પડે, પરંતુ હૃદયની અપાર માયાના ધીની ધાર તે રેડે જ છે. અને તેથી જ માતાના હાથે બનેલી રસોઈ મીઠી લાગે છે. તેથી ઉપનિષદમાં આત્માને 'રસાનં રસ-તમઃ' કહ્યો છે. આપણા આત્માનું આધુર્ય સર્વત્ર વહેવારવતા જવું

હું ઘેર જવાનો હતો. પ્રેમભૂતિ માતા પાસે જતો હતો. પરંતુ મને આનંદ થતો નહોતો. મામા મને પાછો ઘેર મોકલતા હતા. હું નાલાયક થોઈ. ચોતાનો પુત્ર રખડેલ પાક્યો, એ જોઈ કઈ માતાનું સમાધાન થાય ? મને જોઈ મારી માતાને ચા માટે આનંદ થયો જોઈ એ ! પૂનાના મારા વિચિત્ર વર્તનને હેવાસ ઘેર પહોંચી ગયો હતો. જેવી રીતે સતીતિ પવનની સાથે સર્વત્ર ફેલાઈ જાય છે તેમ અપ્રતિ પણ પવનની સાથે અધે ફેલાઈ જાય છે. સુવાસ જમીન પ્રસારે છે, તેમ દુર્ગંધ પણ તેટલી જ જલદીથી ફેલાઈ જાય છે. મામાના પત્રો ઘેર અગાઉથી જ પહોંચી ગયા હતા. મેં ચાં છાં પરાક્રમે ક્યાં હતો, તે અચ્ચો ઇતિ બધાં જલ્દી ગયાં હતાં. એ સંબોધમાં મને વેત્ત કોને આનંદ થાય ? બધાં માણસો મારી તરફ તિરસ્કાર કરી નજરે નથી, મારા ઉપદાસ કરશે, મને હાથૂત કરશે. આપું ચિત્ર મારી સામે ઊભું રહું. ઘેર પણ જવું નથી અને મામાને ત્યાં રહેવું નથી, એમ મનમાં થતું બોટમાંથી નીચે ઊતરતી વખતે હું સમુદ્રમાં પડીને ઢૂળી મડું તો છુટી જઈ એવો વિચાર ફાણવર મગજમાં આવી ગયો. પરંતુ ખુદ મૃત્યુ લઈ જવા આવે તો તેની પાસેથી નાસી જ ગયો હોત. મૃત્યુ દૂર હોય છે, ત્યાં મુઠી જ એકાદ વખતે પ્રિય અને રમણીય લાગે છે.

એક ફ્રેન્ચ લેખકે એક ઠેકાણે કહ્યું છે કે “આત્મહત્યા કરું, એવો વિચાર એકવાર પણ નેના મનમાં આવ્યો નથી, તે મનુષ્ય જીવવાને લાયક નથી.” મારા મનમાં આ વિચાર આવી ગયો, એ પરથી હું જીવવાને યોગ્ય સિદ્ધ યતો હતો. મામા ને હું ખોટમાં હતો. હું ગૂપ્તગૂપ ખેસી રહ્યો. હું ખોલી શકતો નહોતો, બીધી શકતો નહોતો. હું કેવળ હતાશ અને શરમિદો બની ગયો હતો.

અને માલધર ઘેર પહોંચ્યા. ગાંધો અને તૂંકારા વડે મારું સ્વાગત થયું. પરંતુ મારો એમાં કંઈ ઈલાજ આવે તેમ નહોતો. કોઈક કહેવું, “ગાયો ચરાતી ખા,” કોઈક કહેવું, “હળ લઈને એનર ખેડી ખા.” ગાયોના ગોવાળ થયું, ખેતી કરી ધાન પકવું એ નીચ કમ છે? ગોસેવાનું કાર્ય સ્ત્રીકારમાં ગોપાળ કૃષ્ણ પોતાનું અહોભાગ્ય ગણ્યું ચિત્રુપાળ વગેરે “ગોવાળિયાનો છોકરો, ગોવાળિયાનો છોકરો” કહી મસ્કરી કરતા હતા. કૃષ્ણે કહ્યું, “તમે જે દોષ ખતાવો છો તે મારાં આત્મપણ છે.” હું ગોપાળ-કૃષ્ણ તરીકે જ ઓળખાઈશ.” આને બાળકોનાં નામ ગોપાળ પાડવામાં આવે છે. પરંતુ ગોપાળના કાર્યને લોકો દુષ્ટ માને છે. ત્યારે પરદેશી સરકારની અહોરાત્ર હમાલી કરવામાં જ શું મદદતા છે? જે દોરોનું પાલનકાર્ય દુષ્ટ હોય, તો ગોપાળકૃષ્ણનું નામ ઉચ્ચારશે નહિ, એના ઉત્સવો બિગ્લવશે નહિ, ગાયને માતા કહેશે નહિ. મોંઝે ગોપાળકૃષ્ણનો નામોચ્ચાર કરવો અને ગોપાલન કાર્યને હલકું ગણવું આ દંભ અતીવ ત્યાગ્ય અને તિરસ્કરણીય છે.

ગોવાળિયા દુષ્ટ, અને તેવી રીતે દળધર પણ દુષ્ટ. કેમ, હળ ખેડનારો દુષ્ટ? આ ભૂમાતાની સેવા કરી જગતના પોષણથે ધન્ય ઉત્પન્ન કરનાર ઉદ્યમભૂતિ ખેડતે? દુષ્ટ તે ટાઢ નેનો નથી, ગરમ પવન, વરસાદ પાણી નેનો નથી, સવાર નેનો નથી, બપોર નેનો નથી. રાત નેનો નથી, કાદવ નેનો નથી, કાંટા નેનો નથી. ખળામાં પાડ પડશે હોય તો રાત્રે દેવતા સગાવાની ખળામાં જ ઉંખી નળ છે. એને નથી નેઈતું ઓઢવા કે નથી નેઈતું પાથરવા.

ઉપરથી આટઆટલું કરવા છતાં યે કેટલો નમ્ર ! કેટલો આદરસત્કાર કરનારો, એની ઔપકોમાં નબો પછેડી પાથરી આપશે. “કણુસનાં શેડી લાવું. શિંગો શેડી લાવું, બાજપાવો લાવું,” એમ અંતઃકરણથી પૂછશે. જે ફૂકાની સાથે બેઠે છે, બગતા ચૂપને એના કર્મ-મગ્ન હાથે વંદન કરે છે, નવાં નવાં ઝાડ રાપે છે, તેમને ઉછેરે છે, બગદારને પહેલાં ઘાસપાણી કરે છે, ને પછી પોતે જમવા બેસે છે; દોરડાંખરને પહેલાં પાણી પાય છે, પછી પોતે પાણી પીએ છે. કેનો એનો દોરડાંખર, ઝાડપાન, ખેતરો અને બાળકો પરનો પ્રેમ? આવો ખેડત દળધર શા માટે દુષ્ટ અને હીન? તો પછી આ જગતમાં, બાઈસાહેબ, વંદનીય કોને કહેશે? પૂન્ય કોને ગણશે?

કાર્લાઈલ નામનો ઇંગ્લેન્ડમાં એક પ્રખ્યાત લેખક થઈ ગયો છે. તેણે એક ઠેકાણે એમ લખ્યું છે કે “જગતમાં બે જ માણસો વંદનીય અને ગૌરવશાળી છે: એક, મહેનત-મજૂરી કરી જગતને રોટલો આપતો ઉદ્યોગી ખેડત; અને બીજો, રાત દિવસ ચિંતન કરતો વિચારોની હિતમગ્ન બાખરી આપનાર તત્ત્વજ્ઞ.”

ગૌતમચુદ્ધ એક વખત એક જમીનદારને ત્યાં શિક્ષા માગવા ગયા. જમીનદારે કહ્યું, “એ, લોખ શા માટે માગે છે? મહેનત મજૂરી કેમ કરતો નથી? ખેતરમાં મજૂરીએ જા.” ભગવાન જુદે ઉત્તર દીધો, “હું ખેડત જ છું, હું યે ખેતી કરું છું. રાતદિવસ મહેનત કરું છું, મજૂરી કરું છું અને અન્ન પકાડું છું.” જમીનદાર: “તાડુ ખેતર કયાં છે? તારા બળદો કયાં છે? તારું દળ કયાં છે? તારા ધાનના કોડાર કયાં છે?”

ભગવાન જુદા: “મારા હલ્લમાં હું ખેતી કરું છું. વિવેક રૂપી દળથી એને ખેડું છું. સંયમ અને વેરાગ્ય એ બે મારા બળદો છે. પ્રેમ, યાન, અદિ:સાનાં બી હું વાડું છું. સ્વાથી વાસનાના છોડ હું ઉખેરી નાખું છું. મારો પાક ખૂબ જ સંયત્ન છે. અહોનિય હું એની ચિંતા કર્યા કરું છું. પશ્ચાતાપરૂપી જલથી એને પોષું છું. ભરચક કણુસનાં આવે છે. પ્રેમ-ભર્યા વિચારોના કણ હું જગતને વહેંચી આપું છું.

મારા ઠાઠાર બીજાએને દેવા ખાતર બેઠા હોય છે. એ બંધાર આપી દેવાથી એજા ચતા નથી પરંતુ વધારે ભરાય છે. એ જ મારી ઈશ્વરપ્રશિત ખેતી.”

બગવાન છુદ્દની પેઠે માનવસમાજને ચિરકાળ મળ્યા કરે એવી દિવ્ય વિચારોની બાખરી દેનાર મહાત્મા સેંકડો વર્ષમાં નસીબ હોય તો એકાદ જ જન્મે છે. તે વિચારની બાખરી માટે બગવાન છુદે કેટલું કષ્ટ સહન કર્યું હતું, કેટલી કઠોર તપશ્ચર્યા કરી હતી, બીંદાચિંતનમાં કેટલું મનોમંથન કર્યું હતું ? બગવાન છુદ પેઠે વિચારોની બાખરી દેનાર દરેક જણ બની શકે એમ નથી, પરંતુ માનુષ્યમિત્રી સેવા કરી શકી એવી જુગારની બાખરી રો આપણે વાળતને આપી શકીએ ખરા.

પરંતુ જે વિચારસ્રજા થે નથી, કે ધ્યાનસ્રજા પણ નથી, એવા બીનજવાબદાર, તૈયાર પતરાળી પર જમવા બેસનારા, વેશધારી શુદ્ધાત્મા દોર ને ગાયોની સેવા કરનારા જંગમના રાજાને તુરંત ગણે છે, ધ્યાન આપનાર દુનિયાના અજ્ઞાતા ખેડૂતને હીન સમજે છે, એ કેટલું આશ્ચર્યકારું ગણાય ? કેટલી કૃતદંતા ! કેટલું ઉન્નતપણું !

રોમન સામ્રાજ્યની પડતીની મીમાંસા કરતાં પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકાર ગિબ્બને એક ઠેકાણે લખ્યું છે કે “ ઉત્તરિયાત રોમન લોકો શ્રમજીવીઓને તુરંત ગણવા લાગ્યા, એ રોમન સામ્રાજ્યની પડતીનું એક કારણ છે.” બારતવાસીઓની આજની અધોગતિ પૂજ્યની નિંદાને લીધે જ થઈ છે. જ પૂજ્ય છે તેમનું જો પૂજન કરવામાં ન આવે તો એવ પ્રાપ્ત કરી શકાય નહિ. આપણા વેદમાં ખેતીની રહિત કરવામાં આવી છે. “શુદ્ધામગીરીના જુગાર ન રમ. ખેતી જ કર” સતત શ્રમ કર ને તારું પોષણ કર. મહેનતની મહત્તા એ મહર્ષિ આપણને સમજાવે છે. પરંતુ કાવિનાં શુભગાન ગાનારા જ ખેડૂતને હલકો સમજે છે. આપણાં પ્રાચીન કાવ્યોમાં બગદની ઉપમા વીર પુરુષો-મહાન પુરુષોને આપવામાં આવતી. પરંતુ આજે ‘બગદ’ શબ્દે ગાળતું રૂપ લીધું છે. બગદ

કરતાં થે વધારે હલકો. શ્રમજીવીઓની કદર જે સમાજમાં થતી નથી, ત્યાં જાડાં કાંદવાળાં માથુસો ગાદી તકિયે આજોટમાં પડ્યાં હોય, તે સમાજ શી રીતે સુખી થાય ? ક્યારે સુખી થાય ?

મામાનું પેટ કુખ્યું હતું. અનેક ઉપચારો કરી જોયા. એક ઉપાય તો ખૂબ જ અંધકર હતો. તેને કામ કહેવામાં આવે છે. મામા ચતા સૂતા હતા. તેમના પેટ પર બીનું કપડું મકવામાં આવ્યું હતું. પાસે જ બહી સળગતી હતી. બહીમાં લોહના સળિયા મૂકેલા હતા. તે લાલચોળ બની ગયા હતા. પેટ પર બીજો ઠેકાણો દમાય નહિ, એની ખૂબ જ કાળજી રાખવામાં આવતી. મને યાદ છે કે તે બીજા કપડા પર વચ્ચે વચ્ચે છાંય છાંટવામાં આવતી. તે દેખાય અંધકર હતો. તે દૈવ્ય મારાથી જોઈ શકાય એમ નોંડું. હું કાચુવાર ડોકિયું કરી જતો, ને પાછો તુલસીકચારા પાસે આંગણમાં જતો રહેતો.

મામાને એથી કંઈ આરામ થયો નહિ. પૂનાવાળા પૂજ્ય અપણાસાહેબ પટવર્ધને મામાને એક દવા ખતાવી હતી. તે અજમાવો જોવાનો વિચાર એક રાત્રે તેમને થઈ આવ્યો, પરંતુ તે વનરપતિ અત્યારે કયાંથી મળે ? એ છોડ અમારા ધરનીનજીકમાં ફળકરને ત્યાં જોયો હતો. મેં કહ્યું : “મામા, હું લઈ આવું કે ?” મામાએ હા કહી. રાતનો સમય હતો. હું દીવો લઈ ચાલ્યો. ફળકરની રમ મેળવી તે છોડ તોડી લાવ્યો. છોડ જોઈ મામાને આનંદ થયો. તેમણે મને આપાશી આપી. તેમણે કહ્યું : “બહુ થે સ્વામની ખાનમાં હોય છે. તેની નજર ચકાર છે. તે બધેય જોતો રહે છે.” આ જોલી : “જાડપાન, ફૂલનો એને ખૂબ શોખ છે.” રખડેલ સ્વામ માટે ગૌરવના ઉરગારો કેટલા દિવસો પછી સ્વામના કાન સંભળતા હતા. સ્વામને જરા ઠીક લાગ્યું. સ્વામની શોડી આખરે સચવાઈ. અધકારમાં આંહો પ્રકાશ પડ્યો.

થોડા દિવસો પછી મામા પૂને ગયા. પરંતુ ઘેર મારી સૌથી નાની બહેન “આકા” માંદી પડી હતી મારી એની એક બહેન વિધ. વરમાં

સપડાઈ હતી. તેની આકરી હું ખૂબ જ સેવાભાવથી કરતો. એને કપાળે ઠંડા પાણીનો લોટો ધરી હું કલાકોના કલાકો બેસી રહેતો. આકાની દવા તૈયાર કરતો. ગામના વૈદની દવાથી કંઈ ફેર ન પડ્યો. આખરે હું અને દાદા એક મરાઠી વૈદક અંધ લઈ બેઠા. આકાની બીમારીનું હું વર્ણન કરતો હતો. તે રોગ કયો છે તે અમે શોધતા હતા. જે રોગ નક્કી થાય તે પર કહેલો ઉપાય અજમાવવાનું અમે નક્કી કર્યું. અંધમાં જણાવેલી વસ્તુઓ અમે એકઠી કરી. નાનો કાંટો લાવી, પ્રમાણ પ્રમાણે બાગ કરી નાની નાની પડીકાઓ બનાવી. પરમેશ્વરનું નામ લઈ આકાને તે ઉઠાવો શરૂ કર્યો.

આકાને ખરેખર આરામ થવા લાગ્યો. દાદાએ તે મેં કરેલી પરીક્ષા બરાબર હતી. અમે શોધી કાઢેલી દવા ચુલુકારી લાગી. દાદાએ મારાં વખાણ કર્યાં : “સ્થાન, ધાધું બરાબર કરી શકે છે. ચંદ્રિકાને શું શું થાય છે તે. તેણે મને ટપટપ કહી દીધું. અને રોગ પારખવામાં પણ એણે મને ખૂબ જ મદદ કરી.” દાદાજી આમ લણી વાર બીજાઓ આગળ બોલતા. તે સંખેડો અશ્રુત પછે મારે કાને પડતાં. યુમાવેલી આખરે ધીમે ધીમે હું પાછો મેળવતો હતો.

આકાની માંદગી વખતે બા વારંવાર કહેતી, “મારી છોકરી બિચારીને ક્યારે ઠીક થશે, બગવાન જાણે !” બાના સંખેડો સાંજળી મને ચરમ આવતી. બા મારે માટે એટલી જ સહાનુભૂતિ ક્યારે બતાવશે એમ મને થવા કરતું. મેં આજસંને લાગ કર્યો. દરેક કામ કરવા લાગ્યો. આગળ પાછળનાં આંગણાં સાફ કરતો, ચાર ચાર દિવસે હું લોપી લેતો, હું જાણ મેળવતો, જમીન પર ચોંટી ગયેલું જાણ ઉપાડી ઢોર બાંધવાની જગા સાફ બનાવતો. જાણનાં કોઈ કોઈ વખત જાણ પચી ચાપતો. કોઈ કોઈ વખત સૂડાચેલાં જાણાં ઉબેડી લઈ ભેંત્રા પચી કરતો. ભેંસને દૂધે લઈ જઈ સ્વચ્છ નવકાવતો. તેને મળે સાંકળ બાંધી હું તેને દોરતો. ભેંસનાં સિંગાં વચ્ચે એને બંધાવતો. તેથી એને ખણી ઓછી આવે

છે અને તેથી ગમાણ પર માથું પહોંડતી બંધ થઈ જાય છે. ભેંસ પોદરા મૂકે કે તરત જ હું પાવડા વડે તે બાજુએ દાદો લેતો. જેના શેપાઓને પાણી પાતો. સવારે ફૂલની માળા બનાવતો. કોઈક વખતે દાદાને અથવા બાપુને સ્નાન કરવાની વાર હોય તો હું બને પૂજા કરી લેતો. માંદો બહેનની નાની બાળકીને રમાડતો. સ્થાન કર્મતપર તે સેવાપરાયણ બનતો હતો. કારણકે એને ગયેલી આખર પાછી મેળવવી હતી. “મારો લાડકો સ્થાન” એ સંખેડો એને બાને મેંએથી નીકળતા સાંભળવા હતા. જગતનાં સેંકડો માનપત્રો, મોટામોટાં માનસન્માન કરતાં બાના મુખથી યોગ્ય વખાણતો એક સંખેડ અધિક અર્થસચક બને છે. સ્થામને બા પાસેથી વખાણ મેળવવાં હતાં. એ જ જાણે કે એનું અત્યારનું નિશ્ચિત ધ્યેય હતું.

આકાની તબિયત સુધરી ગઈ. સર્વ નિશ્ચિત થયાં. આકા અચકત હતી. હજી બરાબર ફરી ચકતી નહોતી. તેને હું ખૂબ વાતે ચડતાં. હું પૂનાવાળાં માલિક બહેનની વાતો એની આગળ કહેતો અને તે રડી પડતી. હું આકાનો પણ પત્રલેખક બન્યો હતો. તેના કહેલા પ્રમાણે બનેલીને પત્ર લખતો. પત્રને અંતે આકા સહી કરતી. તે પત્ર આકાની સહી થવા પછી જ રવાના થતો. પત્રની શરૂઆતમાં શું લખતું તે મને કંઈ સમજતું નહોતું. નિરાશમાં ચાલતાં પુસ્તકોમાં બીજાં બધું શું હતું; પરંતુ પત્રનીએ પત્ર માટે કંઈ વિશેષણ વાપરતું. તે તમામ નહોતું. આખરે મેં ચારા પુરાણના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કર્યો. દમયન્તી, સીતા, સાવિત્રી જેવી રીતે વિકાસ કરતાં, તે વાદ આપ્યું. હેરટે મેં નીચે પ્રમાણે પત્રની શરૂઆત કરી :

“મહિમ્ય પતિરેવને ચરણે”

—અને પત્રનો અંત “આપનો ચરણદાસી” એ સંખેડો વડે કર્યો. મેં આખો પત્ર વાંચી બનાવ્યો તે આકા ચરમાઈ ગઈ તે હસી પડી. તે બોલી, “સ્થાન, કેટલો સરસ કાગળ લખ્યો છે ! તને આ બધું કોણે શિખવાડ્યું ?”

મે' કહ્યું: "રામાયણ મહાભારતની વાર્તાઓએ."

મારા બનેલી મળવા આવ્યા. મે' તેમને પૂછ્યું, "તમને આકાના પત્રો ગમ્યા કે ?" તેમણે હસીને મને પીઠ પર ધપ્પો લગાવી દીધો. તેમણે પૂછ્યું, "કેમ પૂછવું પડ્યું ?"

મે' કહ્યું, "એ પત્રો હું જ લખતો હતો આકા મને બધું કહેતી અને પછી હું વાક્યો બરાબર ગોઠવી લખતો." એમની સાથે હું ફરવા જતો, એમને હું ખેતરમાં લઈ ગયો. ત્યાં એમને ફૂલો ખતાવ્યો. એક દિવસ પાપડીનું ઊધિયું કુર્ચું. ખૂબ મજા આવી.

ઉતાળાના દિવસો આવ્યા. ગામના છોકરાઓમાં બહુવા લાગ્યો. એમને મે' ક્રિકેટ રમતાં શીખવ્યું. ગામમાં ચીથરાના દડા ધેરધેર બનવા લાગ્યા. દરજીને ત્યા પડતાં ચીથરાનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો. છોકરાં ચીથરાં ઉપાડી જતાં ને દડા બનાવતાં. દેવદારનાં ઓખાનાં પાટિયાંમાંથી બેટ બનાવવા લાગ્યાં, બપોરે જમી લીધું કે તરત જ સનિવાર-રવિવારે અમે ક્રિકેટની ધમાયકડી મચાવતા. મે' મારા જૂના મિત્રોને પૂના-ગુલબર્ગની વાતો કહી. મારું અંગ્રેજીનું જ્ઞાન પણ હું એમને ખતાવતો. "જોધી શબ્દનું અંગ્રેજી શું થાય ? વાક્યભાઈનું અંગ્રેજી શું ?" વગેરે પ્રશ્નો છોકરાઓ મને પૂછતા. હું એમનાં નામ લખી ખતાવતો. યસ, નો, રેડી, આઉટ, બાઉન્ડરી, ઓનહર, બોલ, વગેરે શબ્દો ક્રિકેટ રમતાં મોઝે યઈ ગયા હતા.

હું તડકામાં ખૂબ રમવા લાગ્યો, અને તેથી મારી આખો ફરીથી બગડી ગયો બપની સૂચના પણ આપી. મને વ એ બપ ખરો લાગ્યો. રામાયણ અને કપાસનાં પાંદડાં બા સાથે મૂકવા માંડી. પંજે રોજ રાત્રે ગાયનું દૂધ યોળવું શરૂ કર્યું. સવારમાં કુંગળી શેડીને ખાતો. બાને મારા પર પ્રેમ છે, એવો મને અનુભવ થવા લાગ્યો. ગાંડિયા સ્થામ ! બા પોતાનાં સંતાનો પર કહી પ્રેમ ન કરે એવું કોઈ સ્થળે જોયું નહયું છે ? બલહું તોફાની બાળકની માતાને એને માટે વધારે ચિંતા હોય છે. માતૃપ્રેમ બદલ તને શંકા જ કેવી રીતે આવી ?

દાદાજી મને ચોકું ચોકું વેદમાંથી શીખવવા લાગ્યા. સંત, ત્રિસુપર્ણ, વૈશ્વદેવ, મે' મેંએ કરી લીધા. રુદ્રની ઝાઝા પણ પાદ કરવા માંડી. દાદાજી અને યાત્રિક બનાવવા ઇચ્છતા હતા. દાદાજીને પદ સુધી બધું વ પાદ હતું વેદના પ્રત્યેક શબ્દની સઘિ છૂટી પાડી સમજાવવા એને પદ કહે છે. દાદાજીએ આ પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી. સાંતે બાપુજીએ ખીજ જ પ્રવૃત્તિ હાથમાં લીધી. મારે અંગ્રેજી બહુનું એવી બાપુજીની ઇચ્છા હતી. દાપોલીમાં હાઈસ્કૂલ હતો. ત્યાં મારાં ફોર્મ્યા રહેતાં હતાં. ફોર્મને ત્યાં રહેવાની વ્યવસ્થા કરવામાં એ રોકાયા હતા. ફોર્મને ત્યાં દર વર્ષે એક ખાંડી ચોખા આપી જમવાનું નક્કી થયું. શી વગેરે ખર્ચ બાપુજી આપવાના હતા. દાપોલી પાલવરથી છ ગાઉ દૂર હતું. કોર્ટકેચેરીના કામ માટે બાપુજી વારંવાર ત્યાં જતા જ હતા. તેથી મારી દેખરેખ પણ એ રાખી શકે એમ હતું. આખરે મારે અંગ્રેજી બહુવા દાપોલીમાં રહેવાનું કુર્ચું. "દાપોલીની અંગ્રેજી નિશાળ જૂનમાં બપે એટલે તારું નામ ત્યાં દાખલ કરાવીશું." એમ બાપુજીએ કહ્યું. બાના, દાદાજીના, આકાના, બધાના આશીર્વાદ લઈ ૧૯૧૨ના જૂન મહિનામાં હું દાપોલી ગયો. બાએ મને એક જ વાક્ય કહ્યું: "સ્થામ, હવે જરા સધો રહેજો." બાના એ દૂંકા વાક્યમાં ઘણો બાવ સમાયેલો હતો. તે વાક્ય ધન્યમતા સળિયા પેઠે મારી દષ્ટિ સામે મે' રાખ્યું હતું, અને હંમેશાં રાખીશ.

૧૮

દાપોલીની અંગ્રેજી નિશાળ

દાપોલીની અંગ્રેજી નિશાળ એક ટેકરા ઉપર બાધેલી હતી. ત્રણચાર ગામમાંની વચ્ચે એવું મકાન આવેલું હતું. દાપોલી, બલગામ, ગિમ્હવલું વગેરે ગામના છોકરા ત્યાં બહુવા આવતા. પચાસ વર્ષ પૂર્વે દાપોલીમાં એ અંગ્રેજી નિશાળો હતી : એક મિરાનની અને ખીજ બોડિંગની. દાપોલીની બોડિંગવાળી નિશાળ એક સમયે આખા મુબઈ ઇલાકામાં જાણીતી હતી. જાણીતા શિક્ષકો, સંદેર જાનાલય, કાક વ્યવસ્થાપાલન વગેરે બાખતો માટે આ

નિશાળની પ્રખ્યાતિ સર્વત્ર ફેલાઈ ગઈ હતી પરંતુ થોડાક વર્ષો પછી તે બધું પડી ગઈ અને નિશાળો એકત્ર કરી લેવામાં આવી તે નિશાળ નારાયણગવ ગોગટેની હતી દાપોલીવાળા નારાયણગવ ખૂબ ઉદ્યોગી ને મહત્ત્વાકાંક્ષી હતા. મોટી મોટી મંથનાઓ તે સેવતા દાપોલીમાં આરાટનું ખૂબ ઉત્સાહન કરવાને એ પ્રયોગ તેમણે અજમાયો. ત્યાંથી આરાટ તે આક્રિંકા મોકલતા તેમની નિશાળ બંધ પડી થોડા સમયમાં જાનાલય પણ મદનતિએ આવવા નાંડુ-મિથનની નિશાળમાં પણ ફક્ત દોહસો પોણાનસો વિદ્યાર્થીઓ હતા જે દાપોલીમાં પાંચસો વિદ્યાર્થીઓ અને નિશાળોમાં ધર્મ ભણતા હતા, તે જ દાપોલીમાં હું હતો ત્યારે પોણાબેસો હોત-રાઓ પણ નોંતા છાત્રાલયમાં તે વખતે ત્રીસચાલીસ જણા હતા. છાત્રાલય પણ એક ટેકરા પર આવેલું હતું કેટલાય જૂનાં અને બહિષેર જેવા જણાતાં મમનો ત્યાં જણાતાં “અગાઉ ત્યારે છાત્રાલય પૂરેભેદમાં ચાલતું, ત્યારે બધા વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં રોજ નિયમિત કસરત કરતા અને પછી દૂધ પીતા” વગેરે વાતો અમારા સાંભળવામાં આવતી

મિથનની નિશાળ સુદર ઇમારત હતી ચિત્ર કલામંદિર ખૂબ જ ભવ્ય હતું કલાપત શીખવવા માટે એક મોટો હોલ બાંધ્યો હતો નિશાળના બધા વર્ગોમાં ભરપૂર ઉભર આવતો નિશાળના દરવાજામાં ધર્મ-અદર પેસતાં જ ઊંચે બેસાવેલું પદ્મિયાળ નજરે પડતું. અને બાહ્ય એ ભણાવવાના વર્ગોના ઓરડા હતા હોમ પર લાગુ ચિત્રકલાનું સમાચૂક હતું વ્યાખ્યાનો, સમારભો, વાદવિવાદો. બધું આ ચિત્ર-કલાચૂકમાં થતું ચિત્રમ્હાની ભેડે જ મુખ્ય શિક્ષકની ઓફિસ હતી તે ઓરડાની પેલી તરફ પ્રિન્સિપાલ બેસતા પ્રિન્સિપાલ મિથનરી હતા

પ્રિન્સિપાલનું નામ ગેંડી હતું નિશાળની ટક આતથી હેન્ટ મુખી ગેંડી સાહેબ આ નિશાળમાં હતા દાહ દાપોલી અને મિથનને જ્યાં સંબંધ નથી નિશાળને “મિથન દાહદેહ” નામ આપવામાં આવ્યું છે પરંતુ વ્યવસ્થા “દાપોલી શિક્ષણ મંડળ” નામની સરેશ રામે છે, ગેંડી માદા પડ્યા એટલે

એમણે નિશાળની બધી વ્યવસ્થા આ સરથાને સોંપી દીધી ગેંડી દાપોલીમાં પચાસસાક વર્ષ સુધી રહ્યા હતા તેમને મરાઠી બહુ જ સગમ આવડતું હતું દક્ષિણી વાગ તહેવારો, વગસાદના નક્ષત્રો વગેરે બધું એ જાણતા વગસાદ પડે ત્યારે એ પૂછતા કે ‘આ નક્ષત્ર વૃદ્ધ છે કે યુવાન ?’ કેમણે વગસાદના નક્ષત્રોને વૃદ્ધ અને યુવાન કહેવાનો ગિવાજ પડી ગયો છે “અમુક નક્ષત્રનું વાહન ધૂં ? એ ગેંડી પર બેસે છે ?” એ પણ ગેંડી પૂછતા ગેંડી કેકિણના લોકો સાથે સમગ્ર ધર્મ ગયા હતા

એક દિવસ બપોરે બે વાગે હું અને બાપુજી નિશાળે ગયા શિક્ષકની ઓરડીમાં અમે બેસી રહ્યા વચ્ચી રમમાં બધા શિક્ષકો આવ્યા બીજા ધોળાના વર્ગશિક્ષકે મારી પરીક્ષા લીધી “સસનુ નેરથી સોચ” “ગવણને દસ દાખ હતા.” “આ નિશાળ સુદર દેખાય છે” વગેરે વાક્યોનું અંગ્રેજી ભાષાંતર જે કરી બતાવ્યું શિક્ષક પ્રસન્ન થયા અંગ્રેજી બીજા ધોળામાં દાખલ કરવામાં વાધો નથી એમ એમણે ચિઠ્ઠીમાં લખ્યું તે ચિઠ્ઠી મે હેડમાસ્ટર પાસે લઈ જઈ બતાવી આમ હું બીજા ધોળામાં દાખલ થયો

બાપુજી થેર ગયા હું બીજા ધોળાના વર્ગમાં જઈ બેઠો હું ગમગમો હતો તે વખતે વાર્ષિક પરીક્ષા આમ્પોજમાં થતી બીજા ધોળામાં મારે ફક્ત પાંચઠ મહિના કાલવાના હતા મારો અંગ્રેજી અભ્યસ ઠીક ચાલતો હતો બાપામાં તો મને જગા પણ અચ્છ પણ નહોતી વાર્ષિક પરીક્ષામાં હું ઉપતે નજરે પાસ ધર્મજી એવી અને આશા હતી

વચલી ગળમાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ માગ વિરે થોડી થોડી પૂછપૂછ કરી ઘટ વાગે, એટલે બધા પોતપોતાની જગ્યાએ બેસી ગયા વર્ષનાય (મોનિટર) ટેન્ડર પાસે હોયો રહી, “સન બેગો, તું ઊભો ગ્હે,” વગેરે વચ્ચે બોલી પોતાની સના જનવને હતો માતૃભાષા અને અંગ્રેજી શીખવના હતા તે શિક્ષક આવ્યા તે વખતે મનુભાષાને વિચર હતો હું એકદમ પાછળ બેઠો હતો શિક્ષકે એક વિદ્યાર્થીને એક ચઢતું પદાર્થ પૂછ્યું તે કેઈને

આવડે જ નહિ. “તું, તું, તું,” એમ પૂછતાં મારો વારો આવ્યો. મેં બરાબર ઉત્તર આપ્યો. શિક્ષકે મને આગલે નંબરે બેસાડ્યો. મને જરાકે આનંદ થયો. માતૃભાષાનો વિષય પૂરો થયો ને ગણિતનો વિષય શરૂ થયો. જે શિક્ષક અમને ક્લાસલ સીખવના હતા તે જ ગણિત સીખવતા હતા. એમની બધાંને બીક લાગતી. તેમનું વર્તન અપ્રમદ હતું. પોલીસ કમરે દડો રાખે છે, પરંતુ શિક્ષકના તો હાથમાં જ તે હોય છે, હું ગુપચુપ બેઠો હતો. મને જોતાં જ તેમણે પૂછ્યું:

“કર્ષ સૂત્રમાંથી આવ્યો ?”

હું: કોર્ષ પણ નિશાળમાંથી નહિ.

શિક્ષક: અગાઉ કર્ષ નિશાળમાં લખ્યો હતો ?

હું: પાલકાની.

શિક્ષક: પાલકામાં અંગ્રેજી નિશાળ છે ?

હું: ના.

શિક્ષક: ત્યારે અંગ્રેજી ક્યાં શીખ્યો ?

હું: પૂનામાં, મામા પાસે.

શિક્ષક: તું પૂનામાં રહેતો હતો ?

હું: હા.

શિક્ષક: તેથી જ ગાલ ફૂલ્યા છે. એ પૂનાની જુવાર બાજરીની બાખરીઓ છે. ગાલ તો ફુલાવ્યા છે, પણ બેજમાં કંઈ છે કે ?

હું: કંઈ જોઈયો નહિ. હું નીચે બેઠો. શિક્ષક ગુસ્સે થયા. ફીલ શિક્ષક હતા. “જીડ, જોમો યા. ગે” બેસવા કહ્યું છે કે ?” તે ક્રોધમાં બોલ્યા. હું જોમો થયો. પહેલે જ દિવસે શિક્ષકના હાથની સોડીનો હાથ પર પ્રયોગ થાય છે, કે શિક્ષકના હાથનો ગાલ પર પ્રયોગ થાય છે, તેની મને બીક લાગવા માંડી. પરંતુ તે દિવસે ખાસ કંઈ બન્યું

નહિ “બેસ નીચે,” આખરે કુકમ થયો અને સ્થામ નીચે બેઠો.

આવી રીતે પહેલો દિવસ ગયો. સાંજે ઘેર ગયા પછી બાપુજીએ પૂછ્યું, “સ્થામ, નિશાળ કેરી છે ? તું અભ્યાસમાં પાછળ તો નથી ને ? બધાઓની સાથે આલી શપ્તીય ને ?” મેં “હા” કહી. એમના મનનું સમાધાન થયું. બીજો દિવસે સવારમાં વહેલા ઊઠી તે પાલકા જવાના હતા. તેમણે મને થોડીક શિખામણ આપી. તેમણે કહ્યું, “સ્થામ, બરાબર અભ્યાસ કરજો. બધાંનું કહ્યું માનજો. અહીં સોપિયા આલીય નહિ તો ધરમાં પેસવા નહિ હજી. નડામો રડીય નહિ. બધાંની શાખાશી મેળવ. મહેનત વિના જ્યતમાં કંઈ જ પ્રાપ્ત થતું નથી, એ ધ્યાનમાં રાખ. બધાંની ‘ના’ ઉપર હું તને અહીં બણાવવા લાવ્યો છું મારે નીચું જોવું પડે એવું કંઈ કરીય નહિ. સમજ્યો ને ? કંઈપણ સીજાવ જોઈએ તો મને લખી જણાવજો. બીજાની કોર્ષ વસ્તુને હાથ ન લગાડતો. કંઈ પણ કામમાં આગસ ન કરતો. આપિ ન બગડે માટે કાળજી રાખજો.” એમ કહી તેમણે મારી પીડ પર વાત્સલ્ય-ભર્યો હાથ ફેરવ્યો. પાલકા જતી વેળાએ બાપુજીએ મને ખાવાનું લેવા એક આંતો આપ્યો. તે ગયા ત્યારે હું ચોષાર આંસુએ રડ્યો. બાપુજી મને મારા પૂર્વચરિત્રનું પુનરુત્થાન તો કરાવી નહિ ગયા હોય ! પૂનામાં મારાં પરાક્રમે મને યાદ આવ્યાં. મને મારું જીવન બ્યર્થ જણાયું. “એત જીવન પર પડેલો પાક, ને નવજીવન શરૂ કર” એવો મેં મન સાથે નિશ્ચય કર્યો, ને આ નિશ્ચય પાર પડે માટે જોમો મુખે, હાથ જોડી મેં વિશ્વકરને વિનંતી કરી.

અનુભૂત મુગશકર પાઠ્યા

સુએજ : એક ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ

લેખક : શ્રી. કૃષ્ણભાઈ દેસાઈ. બી. એ., બી. ડી.

ત્રિન્સીપાત, ભારતી વિદ્યાલય, અમદાવાદ

[આજે દુનિયામાં યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે. એ તબક્કે સુએજનું સ્થાન કેટલું છે એ સમજવાની દરેકને જરૂર છે. અને તેમાં યે હિંદના વિદ્યાર્થીઓએ સુએજનું સ્થાન ચિટ્તને હિંદની દૃષ્ટિએ કેટલું મહત્ત્વનું છે તે જાણવાની ખાસ જરૂર છે.—ત્રન્સી]

દુનિયાનાં અનેક માણસોએ જે નાનમોટાં સાદસિક કામો કર્યાં છે તેમાં સુએજની નહેર દ્વારા ભૂમધ્ય અને રાતા સમુદ્રને જોડવાનો પ્રયત્ન પણ એક ભગીરથ સાદસ અને ઐતિહાસિક કાર્ય છે.

ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ ઇજિપ્ત એ પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચ્ચેનો દરવાજો છે. અસહન વખતમાં ઇજિપ્તનાં શહેરોમાંથી ઇરન, એમિસીન, મીસ, રોમ, હિંદ વગેરે દેશોનો વેપાર ચાલતો હતો. ઇજિપ્તનો કબજો રાખનાર દુનિયાનાં બહારના કબજો રાખી શકતો હતો. અને આને કારણે જ ઇજિપ્તનો કબજો રાખવા માટે અનેક સામ્રાજ્યોએ કરડી નજર કરી હોય તો તેમાં કોઈ નવાઈ પામવા જેવું નથી. કારણકે ઇજિપ્તનું ભૌગોલિક સ્થાન જ એવું છે કે, તેના ઉપર આધિપત્ય જમાવનાર રાજ્ય સારી યે દુનિયા ઉપર પોતાનું સામ્રાજ્ય અને આધિપત્ય જમાવી શકે.

આ ઇજિપ્તની પૂર્વે એક નાની સાંકડી પટ્ટી—સુએજની સામુદ્રપુતી—આફ્રિકા અને એશિયાને સાંધતી હતી. આ પટ્ટીની બેરોચર સમાંતરે અને વધારે પશ્ચિમમાં નદિ એવી ઇજિપ્તને અવિભાજ્ય લેવાયે તેવી નાઈલ નદી વહે છે.

મીસ અને રોમનાં સામ્રાજ્યો સયે વેપારનો ઉદય થયો. આ સામ્રાજ્યોના ઉદય પહેલાં આ પાણીના

માર્ગની મહત્તા પિછાની શકાઈ નહોતી. પણ વેપારની જુદીએ આ માર્ગની મહત્તાનો સ્વીકાર કરાવ્યો, અને એ માર્ગને સરળ બનાવવા અનેક યોજનાઓ વિચારમાં આવી.

ઇજિપ્તના રાજ્યોએ નાઈલ અને રાતા સમુદ્રને જોડીને રસ્તાને સરળ બનાવવા અનેકવાર પ્રયત્નો કરેલા, પણ અનેકવાર રાજકીય કારણોને અંગે આવી આ નહેર તરફ બેદરકારી પણ બતાવવામાં આવતી.

આમ છતાં યે આવી આ નહેરને અનેકવાર સમરાવવાના પણ પ્રયત્નો થયેલા. ઇરાનના રાજા ડરિયસે પણ પ્રયત્ન કરીને નહેરને યોગ્ય બનાવેલી. ત્યાર પછી જુદા જુદા રાજ્યોએ પોતાના વિચારો અને દ્વિતોને ખ્યાનમાં રાખીને એ નહેર અંગે અનેક પ્રકારની યોજનાઓ હાથમાં ધરેલી.

આરબોએ ત્યારે ઇજિપ્તનો કબજો લીધો ત્યારે એ પાણીનો રસ્તો—નાઈલ—રાતા સમુદ્રને જોડનારો—તેના છેલા phasesમાંથી પસાર થતો હતો. ઇ. સ. ૬૪૧-૬૪૨ના શિયાળામાં ઇજિપ્તના ગવર્નર અમરુએ પોતાના મુલતાન ઉમરની રમથી એ રસ્તો ખુલ્લો કર્યો. પણ ઇ. સ. ૭૭૬માં વળી પાછો એમન—અમરુ—અમરુ—અમરુ મક્કા અને મદીનામાં થયેલા જગવાને અંગે તેને બંધ કર્યો.

આવડે જ નહિ. “તું, તું, તું,” એમ પૂછતાં મારો વારો આવ્યો. મેં બરાબર ઉત્તર આપ્યો. શિક્ષકે મને આગલે નંબરે બેસાડ્યો. મને જરાક આનંદ થયો. માતૃભાષાનો વિષય પૂરો થયો ને ગણિતનો વિષય શરૂ થયો. જે શિક્ષક અમને ક્વાલિટી શીખવતા હતા તે જ ગણિત શીખવતા હતા. એમની બધાં બીક લાગતી. તેમનું વર્તન બપોરે હતું. પોલીસ કમરે દડો રાખે છે, પરંતુ શિક્ષકના તો હાથમાં જ તે હોય છે. હું ગુપચુપ બેઠો હતો. મને બેતાં જ તેમણે પૂછ્યું:

“કર્ષ રૂઝમાંથી આવ્યો?”

હું: ડોઈ પશુ નિશાળમાંથી નહિ.

શિક્ષક: અગાઉ કર્ષ નિશાળમાં બહુતો હતો!

હું: પાલકમાં.

શિક્ષક: પાલકમાં અગ્રેજ નિશાળ છે!

હું: ના.

શિક્ષક: ત્યારે અંગ્રેજ ક્યાં શીખ્યો?

હું: પૂનામાં, મામા પાસે.

શિક્ષક: તું પૂનામાં રહેતો હતો?

હું: હા.

શિક્ષક: તેથી જ ગાલ રૂઝા છે. એ પૂનાની જુવાર બાજરીની બાખરીઓ છે. ગાલ તો કુલાબ્યા છે, પણ બેળમાં કંઈ છે કે?

હું: કર્ષ બોલ્યો નહિ. હું નીચે બેઠો. શિક્ષક ગુસ્સે થયા. ફોલ શિક્ષક હતા. “જી, જીમો થા. મેં બેસવા કહ્યું છે કે?” તે કોધમાં બોલ્યા. હું જીમો થયો. પહેલે જ દિવસે શિક્ષકના હાથની સોડીનો હાથ પર પ્રયોગ થાય છે, કે શિક્ષકના હાથનો ગાલ પર પ્રયોગ થાય છે તેની મને બીક લાગવા માંડી. પરંતુ તે દિવસે ખાસ કર્ષ બન્યું

નહિ. “બેસ નીચે,” આખરે હુકમ થયો અને સ્થામ નીચે બેઠો.

આવી રીતે પહેલો દિવસ ગયો. સાંજે ઘેર ગયા પછી બાપુજીએ પૂછ્યું, “સ્થામ, નિશાળ કેવી છે? તું અભ્યાસમાં પાછળ તો નથી ને? બધાઓની સાથે ચાલી શકીશ ને?” મેં “હા” કહી. એમના મનનું સમાધાન થયું. બીજો દિવસે સવારમાં વહેલા ઊઠી તે પાલકમાં જવાના હતા. તેમણે મને ઘોડીકે શિખા-મણ આપી. તેમણે કહ્યું, “સ્થામ, બરાબર અભ્યાસ કરજે. બધાંને કહ્યું માનજે. અહીં સૌથી ચાલીશ નહિ તો ઘરમાં પેસવા નહિ દઉં. નકામો રડીશ નહિ. બધાંની શાખારી મેળવ મહેનત વિના જમતમાં કર્ષ જ પ્રાપ્ત થતું નથી, એ ધ્યાનમાં રાખ. બધાંની ‘ના’ ઉપર હું તને અહીં બણાવવા લાવ્યો છું. મારે નીચું બેસું પડે એવું કર્ષ કરીશ નહિ. સમજ્યો ને? કર્ષપણ ધીમજાવ બેઠાંએ તો મને લખી જણાવજે. બીજાની ડોઈ વસ્તુને હાથ ન લગાડતો. કર્ષ પણ કામમાં આજસન કરતો. આંખો ન બગડે માટે કાળજી રાખજે.” એમ કહી તેમણે મારી પીઠ પર વાતસ્ય-ભર્યો હાથ ફેરવ્યો. પાલકમાં જતી વેળાએ બાપુજીએ મને ખાવાનું લેવા એક આનો આપ્યો. તે ગયા ત્યારે હું ચોધાર આંસુએ રાચ્યો. બાપુજી મને મારા પૂર્વચરિતનું પુનરુત્થાન તો કરાવી નહિ ગયા હોય! પૂનામાં મારાં પરાક્રમે મને યાદ આવ્યાં. મને મારું જીવન વ્યર્થ જણાયું. “જત જીવન પર પડેલા પાક, ને નવજીવન શરૂ કર” એવો મેં મન સાથે નિશ્ચય કર્યો, ને આ નિશ્ચય પાર પડે માટે જીવે મુખે, હાથ બેડી મેં વિશ્વભરને વિનંતી કરી.

અનુ. મુળશંકર પાંધ્યા

સુએજ : એક ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ

લેખક : શ્રી. કૃષ્ણલાલ દેસાઈ. બી. એ., બી. ડી.

પ્રિન્સીપાલ, ભારતી વિદ્યાલય, અમદાવાદ

[આજે દુનિયામાં યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે એ તબક્કે સુએજનું સ્થાન કેવું છે એ સમજવાની દરેકને જરૂર છે. અને તેમાં જે હિંદના વિદ્યાર્થીઓએ સુએજનું સ્થાન ગ્રિટનને હિંદની દૃષ્ટિએ કેટલું મહત્ત્વનું છે તે બાજુવાની ખાસ જરૂર છે.—તંત્રી]

દુનિયાનાં અનેક માણસોએ જે નાનાંમોટાં સાહસિક કામો કર્યાં છે તેમાં સુએજની નહેર દ્વારા ભૂમધ્ય અને રાતા સમુદ્રને જોડવાનો પ્રયત્ન પણ એક ભગીરથ સાહસ અને ઐતિહાસિક કાર્ય છે.

ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ ઇજિપ્ત એ પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચ્ચેનો દરવાજો છે અસહનના વખતમાં ઇજિપ્તનાં શહેરોમાંથી ઇરાન, બેબિલોન, ગ્રીસ, રોમ, હિંદ વગેરે દેશોનો વેપાર ચાલતો હતો ઇજિપ્તનો કબજો રાખનાર દુનિયાનાં બહારનો કબજો રાખી શકતો હતો. અને આને લઈને જ ઇજિપ્તનો કબજો મેળવવા માટે અનેક સામ્રાજ્યોએ કરડી નજર કરી હોય તો તેમાં કંઈ નવાઈ પામવા જેવું નથી. કારણકે ઇજિપ્તનું ભૌગોલિક સ્થાન જ એવું છે કે, તેના ઉપર આધિપત્ય જમાવનાર રાજ્ય સારી રીતે દુનિયા ઉપર પોતાનું સામ્રાજ્ય અને આધિપત્ય જમાવી શકે.

આ ઇજિપ્તની પૂર્વે એક નાની સાંકડી પટ્ટી-સુએજની સામુદ્રધુની-આફ્રિકા અને એશિયાને સાંધતી હતી. આ પટ્ટીની બરાબર સમીતરે અને વધારે પશ્ચિમમાં નહિ એવી ઇજિપ્તને અધિપાન લેવાયે તેની નાઈલ નદી વહે છે.

ગ્રીસ અને રોમનાં સામ્રાજ્યો સાથે વેપારનો ઉદય થયો. આ સામ્રાજ્યોના ઉદય પહેલાં આ પાણીના

માર્ગની મહત્તા પિણાની શકાઈ નહોતી. પણ વેપારની જુદીએ આ માર્ગની મહત્તાનો સ્વીકાર કરાવ્યો, અને એ માર્ગને સરળ બનાવવા અનેક યોજનાઓ વિચારમાં આવી

ઈજિપ્તના રાજ્યોએ નાઈલ અને રાતા સમુદ્રને જોડતે રસ્તાને સરળ બનાવવા અનેકવાર પ્રયત્નો કરેલા, પણ અનેકવાર રાજકીય કારણોને અંગે આવી આ નહેર તરફ બેદરકારી પણ બતાવવામાં આવતી.

આમ છતાં જે આવી આ નહેરને અનેકવાર સમરાવવાના પણ પ્રયત્નો થયેલા. ઇરાનના રાજા ડેરિયસે પણ પ્રયત્ન કરીને નહેરને ચોખ્ખું બનાવેલો. ત્યાર પછી જુદા જુદા રાજ્યોએ પોતાના વિચારો અને દ્વિતોને ધ્યાનમાં રાખીને એ નહેર અંગે અનેક પ્રકારની યોજનાઓ હાથમાં ધરેલી.

આરબોએ જ્યારે ઇજિપ્તનો કબજો લીધો ત્યારે એ પાણીના રસ્તા—નાઈલ-રાતા સમુદ્રને જોડનારો—તેના છેલા phasesમાંથી પસાર થતો હતો. ઇ. સ. ૬૪૧-૬૪૨ના સિયાળામાં ઇજિપ્તના ગવર્નર અમરુએ પોતાના સુલતાન ઉમરની રજાથી એ રસ્તા ખુદશી કર્યો. પણ ઇ. સ. ૭૭૬માં વળી પાછો એજન-જર્ફ-અલ-મનસુરે મક્કા અને પટ્ટીનામાં થયેલા બળવાને અંગે તેને બંધ કર્યો.

આના પરિણામે પૂર્વ અને પશ્ચિમનો વેપાર ઇજિપ્ત દ્વારા જે ચાલતો હતો તે ધીમે ધીમે ઘટવા લાગ્યો. તેરમી અને ચૌદમી સદીમાં મર્યાદા પોતા તેમજ ખીજા મુસાફરોની મુસાફરીઓથી હિંદ અને ચીનમાં જવાનો ઉત્તરનો જમીનનો રસ્તો ધીમે ધીમે વિકાસ પામવા લાગ્યો. આ રસ્તે ત્યાં સુધી તુર્કી જળવાન ન બન્યું ત્યાંસુધી વેપાર ચાલુ રહ્યો. પણ મગવાન અનેવા તુર્કીએ ધીમે ધીમે અકમલકારી પગમાં લગવા માડ્યા તુર્કોને આ પગનાથી વેપારીઓને વેપારમાં અનેક અડચણો પડવા લાગી અને વેપાર પણ ધીમે ધીમે ઘટવા લાગ્યો. આ રસ્તે યુરોપના વેપારમાં વેનિસ અને જીનિવાની જે સર્વોપગિતા હતી તેના તુર્કોના આવા આક્રમણોથી અન આગ્યો.

તુર્કસ્તાનના આ અતરાપથી નવો વેપાર કરવાનો રસ્તો શોધવાની તમજ પશ્ચિમના લોકો અને વેપારીઓમાં ઊભી થઈ આ તમજાએ હિંદ શોધવા નીચેના કેદારમસને અમેરિકાની શોધ કરાવી ત્યારે વાસ્કો ડી ગામાને દક્ષિણ આફ્રિકા દ્વારા દિલ્હી ગયો બનાવ્યો. યુરોપની પ્રજાઓ સાડુ પૂર્વના વેપાર માટે એક નવું દારૂ ખૂંધુ આ દારૂ મારફતે આ પ્રજાઓએ વાણિકરની પૂર્વના વેપારનો ઇતરો મળ્યો.

પોતાનો ધીકનો ધણો બધ થયેના દેખોને, વેનિસની પ્રજા ઉપર વિચિત્ર અસર થઈ અને તે અસરને નાખૂદ કરવા સાડુ ઈ સ ૧૫૦૪માં Council of ten—દસ જણની સમિતિએ ઈજિપ્તના સુલતાનને સુએજની નહેર ખોદવાનું સૂચન કર્યું, પણ આ સૂચનનો કાર્ક અમન ન થયો.

એ સદીના અંતમાં ઇજિપ્તના એન એફજન-અવની પાસાએ વળી પાછું એવું એક સૂચન પોતાના બાદશાહને કર્યું તેનું સૂચન જૂના નાઈન રાતા સમુદ્રના રસ્તાને ફરીથી ઉઘાડીને તેને બ્રૂમ્પસમુદ્ર સુધી પહોંચાડવાનું હતું આ સૂચન પાછળનો તેનો હેતુ ફક્ત કાર્ક માલની લેવડદેવડની સરળતા થાય તે જ નહોતો. પણ સાથે સાથે એ દરિયા વચ્ચેના પાણીનો માર્ગ ખુલ્લો થઈ જાય તો તુર્કસ્તાનના નૌકાસૈ અને મોટા લાક માય તે બતાવવાનો પણ હતો.

આ સૂચનનો વિગનવાર અહેવાલ ક્રાન્સના તે વખતના તુર્કસ્તાનના એન્ગ્લીએ ક્રાન્સના રાજાને આપ્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે 'આ યોજનાએ તેમના અગ્નિમાનને લે આપ્યો છે અને સાથે સાથે તેમની મહત્ત્વામદ્યા અને લોખને એટલી ઠણાએ લઈ ગઈ છે કે તેઓ એમ માનવા લાગ્યા છે કે તેઓ દિલ્હી ગયેરાત અને ખગ્ગનાના માર્કિ બના છે.

પણ આ યોજનાનો અમન મોગ ખર્ચ અને અડચણોને લઈને ન થઈ શકે.

પશ્ચિમના રાજાઓમાંથી આ તમજ પૂર્વ બ્રૂમ્પસમુદ્રમાં જે પ્રજાનું રથાન મદદરવનું હતું તે ક્રાન્સનું હતું અને તેમાં જે વળી બૌદ્ધોત્તિક માર્કોને લઈને જૂના વેપારી રસ્તે ક્રાન્સના હિતો ખીજા દેશો કરતા વધારે હતા.

ઈંગ્લેન્ડ અને હોલેન્ડ હિંદ સાથે પોતાનો વેપાર કંઈપિ ઓફ ગૂડ હોપ દ્વારા ચલાવતા હતા અને તે બંને પ્રજાઓને તેમાં સતોષ હતો ક્રાન્સ પણ હિંદ સાથે વેપાર કરતું હતું વેપારમાં વધારે મોટો ફાયદો ઉઠાવવાનો તેનો આશય હતો, પણ જે રસ્તે થઈને તે વેપાર ચલાવતું હતું તે રસ્તે માલ લઈ જવા અને લાવવા પાછળ ખૂબ જારે ખર્ચ થતું હતું હિંદપાથી આવતા માનને ઊંટો દ્વારા કેરો લઈ જવામાં આવતો અને ત્યાંથી નહેર દાગ એનેકે જાનીઆ અને છેવટે યુરોપમાં મકાવવામાં આવતો. આમ માલને યુરોપ પહોંચાડતા અનેક દિવસો લાગતા તેમજ ખર્ચ પણ મારે થતું આનું નિરાકરણ નર્મી સુધી એક સીવો સમગ્ર રસ્તો ન થાય ત્યાં સુધી આવી શકે તેમ નહોતું. ક્રાન્સના તે વખતના વડા પ્રધાન રીસન્ટુને એક માણસે નતામો કાગળ ખખીને સૂચવ્યું કે સુએજની કેરો સુધીની એક નહેર ખોદીને જ આ મુશ્કેલી દૂર કરી શકાશે અને જો આવી યોજના અમનમાં આવશે તો તુર્કસ્તાન પોતાના રાજાને નૈસાતર બનાવી શકશે. વેનિસ પણ પાછું ઊભું થયે માર્સેઈસ વધારે બળવાન બનશે, અને એમિસિનિવાની સાથે લગી પાછો વેપાર શરૂ થશે દરિયાના આવા સયોગથી રપેઈનની પ્રજાની સ્થિતિ

શૂન્ય સમુદ્રમાં નામગી પડશે, જ્યારે બીજા બધા ગામો બળવાન થશે ”

બાવદારિક અચ્ચણ કરતા ગજકીય મુરકેનીઓ મોટી હતી લીમનીન નામના એક જર્મન તત્ત્વ જ્ઞાનીએ ઈજિપ્ત ઉપર આક્રમણ કરી તેનો કળને લઈને ‘ગજકીય’ અચ્ચણ દૂર કરવાનું સૂચન ફ્રાન્સના રાજા લુઈ ચૌદમાને કર્યું હતું અને સાથે સાથે પૂર્વના લાભો ઉઠાવવાનું પણ સૂચન હતું પણ લુઈના પગદેશમંત્રીએ એ સૂચનને ટેકા ન આપ્યો પણ તેના વડા પ્રધાન કોનમો” એક વેપારી કંપની સ્થાપી અને તે કંપની માટે રાતા સમુદ્રમાં નૌકાચલનનો દક્ષ તેમજ માલને લાવવા લઈ જવાનો દક્ષ સુનતાન પાસેથી મેળ થો. આવા દક્ષ અત્યાગ્રમુધી યુરોપની ક્ષિત્તી પ્રજાઓને આપવામાં નહોતો. આ થો આ દક્ષથી માલને લાવવા-લઈ જવાના અર્થમાં તેમજ જકાતના દગમાં ખામો નોંધવા લાયક ધરાકો થશે.

આ સમય પછી નહેંગની યોજનામાં વેપારીઓ અને ઐન્જિનિયરો પણ રસ લેવા લાગ્યા એ ઘટના એકના મુસદ્દાઓની ન રહેતા સામાન્ય જનતાની પણ બની

અદાગમી સહીમા યુરોપનો દિલ સાથેનો વેપાર એકદમ વધ્યો દિલની સમૃદ્ધિની વાતો સાલળીતે અનેક ઇલિશ અને ફ્રેન્ચ કંપનીઓએ દિલ સાથે વેપાર કરવા માંડ્યો આ બંને દેશમાં થતા ગજકીય, આર્થિક વગેરે ફેરફારોની અસર આ કંપનીઓ ઉપર ન થઈ, પણ બીનદે તેઓએ પોતાનો વેપાર અને રાજકીય સર્વોપગિતા સ્થાપવા એકત્રીભવી સંસાર્ધક વા માંડી ઇન્ગ્લેંડ આ નમકે અમેરિકામાં પોતાના સરચાનો ગુમા વા ફતા જ્યારે ફ્રાન્સે કેનેડા ગુમાનું હતું આ ખોટને પહોંચી વળવા સારુ આ બંને રાજ્યોએ પોતાની નજર એશિયા તરફ ફેરી હતી આ બંનેના આગમનથી એશિયા એ મત્તા મોટી લાઈર્નું કેન્દ્ર બન્યું હતું

પણ આ લાઈર્ન લાંબો ન ચાલી ફ્રાન્સે યુરોપમાં એશિયાના સપ્તવાર્ષિક વિશ્વદને અતે મીંગા ખડે ૧, અમેરિકા અને દિલમાં પોતાની સદા ગુમાડી દિલમાં

સામ્રાજ્ય સ્થાપવાની ફ્રાન્સની અભિલાષા નાજુર થઈ ગઈ એટલે ફ્રાન્સે પોતાની નજર બીજી તરફ ફેરવી

ફ્રાન્સે વેપારને અગ્રે દૃષ્ટિયા ઉપરનો મળુ મેળવવાનો નિર્ધાર કર્યો આ વેપાર કરવા સારુ ફ્રાન્સે દુનિયાના મોટા, સળ અને અહીસનામત ગરતા ઉપર પોતાનું આધિપત્ય જમાવવાના પ્રયત્નો શરૂ કર્યા આ પ્રયત્નોએ ઇંગ્લેંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચેના વિશ્વદનો અત ન આપ્યો, પણ લાબાબો.

ઇંગ્લેંડ અને ફ્રાન્સ બંને દેશના ગભ્યકર્તાઓ માનતા હતા કે, જ્યાં સુધી પૂર્વની દોલત ઉપર કમળે ન આવે અગર પૂર્વની દોલત લૂટવાની તક ન સાપડે ત્યાં સુધી યુરોપની જીનો અને સર્વોપગિતા નિર્ગર્થ છે, વાઝશી છે અને આ જ વિચારે એ બંને દેશો એક બીજાની સગસાર્ધમાં બીપી, આ જ વિચારે ક્ષિપ્તને ‘દૃષ્ટિયાની રાધ્ધી’ બનવાનું ઉત્તેજન આપ્યું અને કેઈપ ઓફ ગૂડ હોપનો રસ્તો મ્હાવાનો નિધાર કરા થો જ્યારે ફ્રાન્સે પણ ઉપરોક્ત વિચારને લક્ષમાં રાખીને ઈજિપ્તનો જૂનો રસ્તો ખોલીને, કેઈપ દાગ આપનો ક્ષિપ્તનો વેપાર તોડી, દુનિયાનો વેપાર હનજન કરવાના મનોગથ મેલ્યા

આ દરીફાર્ધએ એક બીજાની સગસારને એક બીજાની હિનચાન ઉપર આખ ગાંધવાની ફરજ પાડી

ફ્રાન્સની વેપારી કંપનીએ ઇજિપ્તની સરકાર પાસેથી બને તેટલા હક્કો મેળવવાનો પ્રયત્ન શરૂ કર્યો પણ તેના આ પ્રયત્નમાં ફ્રાન્સની સરકારે મોટો હિસ્સો ન આપ્યો ઇજિપ્તમાં વસના ફ્રાન્સના વેપારીઓએ અનેકવાર ફ્રાન્સની સરકારને ઇજિપ્તનો કમળે લેવા જણાવ્યું તે વખતના ઇજિપ્તમાં વસતા ફ્રાન્સના નન્સન મૂરે પણ પોતાની સગસારને લખ્યું હતું કે આ ગરતા સમય અને અર્થ વગેરેમાં મોટો ઘટાગો કરશે તેમ જ આ જૂના ગરને આવના માલને યુરોપના બજારમાં પ્રથમ અને મદદરતનુ સ્થાન અપાવશે

આવી વિનતીઓ જના થે ફ્રાન્સની સરકારે કાઈ આખ પથના ન લખા તેણે તો ઇજિપ્તની સરકાર

ઈંગ્લેન્ડ પશુ આજ અગ્રસામા હિંદુસ્તાનના ઈંગ્લેન્ડ મના રસ્તા સારુ ચિતાતુર બન્યું આ રસ્તા ઉપર ખીજી કોઈ પણ યુરોપની પ્રગતિ હકુમત જમાવી ન જાય એની તકેદારી ગાખવાની ફરજ ઈંગ્લેન્ડને શિરે આવી પડી અને આ ફરજને પાર પાડવા નમળા અને પગલ પડતા હિંદુસ્તાનના રાજ્યને કોષ પશુ પ્રકારે ટકાવી રાખવું એ ઈંગ્લેન્ડે પેતાનું લક્ષ્ય બનાવ્યું અને ખીજી કોઈ પણ યુરોપની પ્રગતિને તે રસ્તા ઉપરનો હક્ક નાબૂદ કરવા કાવતરા શરૂ કર્યા

ફ્રાંસના જાર નિકોલસ પહેલાએ ફ્રાન્સના એન્ગેલેઈ સ ૧૮૩૮ના ફેબ્રુઆરીમા ઈંગ્લેન્ડની આ મુરાદની જાણ કરતા લખ્યું હતું કે - 'અંગ્રેજોની નજર ઈંગ્લેન્ડ ઉપર છે એ દેશની જરૂર તેમને હિંદ સાથે નવા રસ્તા અને વહેવારને અંગે છે તેઓ ઈરાનના અખાતમા અને ગતા સમુદ્રમા એ દરિયાકાંઠા પોતાની સત્તા જમાવી રહ્યા છે તમારે તેમની સાથે ઈંગ્લેન્ડ અંગે જરૂર માયાદૂત થશે'

હિંદ પહોંચવાના સરળ અને સહેલા રસ્તાની જરૂર ઈંગ્લેન્ડને સમય જતા ખૂબ જ લાગવા માંડી કેમકે પોતાના રસ્તે હિંદ પહોંચવા વધારે સમય જતો હતો જ્યારે આ રસ્તે હિંદ પહોંચવામા ખૂબ જ ઓછો સમય જાય છે એવી જાહેરાત ટોમસ વેગહાર્ન નામના માણસે જાતે તપાસ કરીને કરી આ માણસની તપાસે દ લેસપ્સને સુએઝની નહેરની યોજનાને અમલમા મૂકવા વધારે ઉત્તેજિત કર્યો

આમ આ રસ્તાની મહત્તા જેમ જેમ વધારે જણાતી ગઈ તેમ તેમ અંગ્રેજોએ તે યોજનાનો ઝંડપી અમલ થાય એ માટે નિશ્ચયોત્તેજી સમિતિ નીમી પશુ આ સમિતિના કાર્યનું કાષ્ટ પરિણામ આવ્યું નહિ, પશુ મહમદ અલીએ પોતે જ તે કાર્ય ઉપાડી લીધું અને પોતાના માણસો દ્વારા સીધી કે આકતરી રીતે યોજના ઉપર વિચાર કરાવે આ માણસો ફ્રેન્ચો હતા અને તેઓએ પોતાના અહેવાલો રજૂ કર્યા આ અહેવાલોમાથી દ લેસપ્સે લીન્ટ બેના

સોમેનિયન્સ તરીકે ઓળખાતો હતો અને જે સમાજનો ઉદ્ધાર મજૂરીની મદદતા દ્વારા કરવામા માનતો હતો, તેણે તે કાર્ય પોતાના સમાજના એક અંગ તરીકે સ્વીકૃતિ આપીને પૂર્ણ કરવા આ સમાજના માણસો ઈસ. ૧૮૩૩મા ઈંગ્લેન્ડમા આવ્યા ઈંગ્લેન્ડમા તેઓ ચાર વર્ષ રહ્યા તેઓમાના ઘણા રાગનો ભોગ ચર્ચને મરણ પામ્યા, જ્યારે બાકીના ઈંગ્લેન્ડના વાર્ધસંગેય પાસેથી રાજ ન મેળવી શક્યા એટલે તેમણે તે કામ હાથ ન ધર્યું આમ છતાંયે તેઓ નાસીપાસ ન થવા તેમણે તે અંગે પ્રચાર કાર્ય શરૂ મ્યું, અને ઈસ. ૧૮૪૬માં 'Societed Etudes du canal de Suez'—સુએઝની નહેરનો અભ્યાસ કરનારી સંસ્થા—સ્થાપી

આ સંસ્થાએ લીન્ટ બેના અહેવાલને પાયા રૂપ લઈને આખી યે યોજનાનો આર્થિક અને ધધાદારી દૃષ્ટિએ અભ્યાસ કરવાનું કાર્ય લીધું અને એ કાર્ય પછી યુરોપના મૂલીવાદીઓનો એ સાદસમા સહકાર મેળવવાનો ઇરાદો રાખ્યો આ સંસ્થાનું મુખ્ય મથક પેરિસ હતું આમ આ સંસ્થાએ સ્થાપના કર્યા પછી ત્રણ જુદા જુદા માણસોને ત્રણ જુદી જુદી જગ્યાની તપાસ કરવાનું કામ સોંપ્યું

આ સંસ્થા પ્રાથમિક તપાસ સિવાય બીજી કશું ન કરી શકી કારણકે ઇંગ્લેન્ડ ફ્રાન્સ અને ઓસ્ટ્રિયા ઈંગ્લેન્ડને મેળવીને પોતાની સત્તા અને આસર જમાવવા માગતા હતા આ સત્તાઓના પ્રતિનિધિઓ અવારનવાર ભાતભાતના પ્રયત્નો કરીને ઈંગ્લેન્ડના વાર્ધસંગે મદમદ અલીને પોતાની જાળમા ફસાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા વળી આ મદમદ અલી હવે ધરડે પશુ થયો હતો તેમ જ તે પોતાના દેશને ખીજી પરદેશી સત્તાઓ કે જેઓના હિતો જુદા હતા અને જેઓ તે હિતોને પાર પાડવા ઇર્ષ પશુ પગના ભરતાં અચમચ તેમ નહોતા તેમના હાથ નીચે મૂકવા તૈયાર નહોતા વળી આજ સમયે એન્ગેલેઈયાને રહેવેથી સુએઝ જોડે જોડવાની યોજના

દખાણ થવા લાગ્યું ક્રાન્સ અને ઓરિટ્ટાએ એ યોજનામાં નહોતા માનતા એટલે તેમણે એને ટેકા ન આપ્યો. પણ નહેરની યોજનાને વેગ આપવા લાગ્યા.

જુદા જુદા ગત્યોના મુત્સદ્દીઓની મુત્સદ્દીગીરીઓ શરૂ થઈ એકનીએ ગત્યો અદર અદર એકનોએના હેતુઓ ઉપર શા માટે લાવવા લાગ્યા અને પોતાના જ વિચારને અનુમોદન મળે એવા પગલા અગત્ય લાગ્યા.

ઇંગ્લેન્ડના લોર્ડ પામસ્ટનને પોતાના કોન્સન મિ નરેને મુસના આપતા જણાવ્યું હતું કે—“ પાયાના મનમાં નહેરની યોજના કેટલી ખર્ચાળ અને અવ્યવહાર છે તે ઠસાવવું જોઈએ ”

કોન્સના કોન્સલ મિ જોરેટ પોતાની સરકારને પેરિસ લખતા જણાવ્યું હતું કે—“ જે ઇન્જિનિયર દિલ અને યુરોપ વચ્ચેનો ધોરી માર્ગ અને તેા તે માર્ગ નહેર દ્વારા યુરોપની બધીયે પ્રગ્ન સાડુ યુરોપી મૂકેને કે જ્યાં તે બધીયે પ્રગ્નઓ તેના ઉપર અચુત કાબૂગાબી શકે પણ જે રેલ્વે વડે એ રસ્તા ખોલવામાં આવશે તેા તેના ઉપર ફક્ત એના ઇંગ્લેન્ડના જ ઇન્જિનરો રહેશે એટલે કે તે એની પ્રગ્નના હાથમાં આવશે કે જે ઇન્જિનને ગેજવવાની આશા સેવે છે અને સમય આવતા કાઈપણ બહાનું કાઢીને તેના ઉપર પોતાની સત્તા ઠાકી ખેસાડશે ”

પણ મહમદ અદની ઈ સ ૧૮૪૯માં મરણ પામ્યો અને મરતા પહેલા તેણે કાંઈપણ યોજનાને સમર્થિત ન આપી

તેના પછી અબ્બાસ ઇન્જિનનેા પાશા-વાઈસ રોય-મત્રો આ નવા વાઈસરોયને પોતાના પક્ષમાં લેવા સાડુ કાવાદાવા શરૂ થવા અંગ્રેજોએ તેા પોતાના દરિફા પહેના કયાગતોયે અબ્બાસને સાધી લીધી હતો અબ્બાસનું વલણ અંગ્રેજો તરફ હતું અને તે રેલવેની યોજનાને સપૂર્ણ ટેકા અને તક આપવાને તૈયાર હતો

તેણે એ યોજનાને પાર પાડવા કોન્ટ્રેક્ટ પણ

આપ્યો અને ઈ સ ૧૮૫૪માં એલેક્ઝાન્ડ્રિયાથી ફેરોની રેલવે બાધાઇ પણ આ જ વર્ષે અબ્બાસ મરણ પામ્યો.

ફ્રેન્ચોને અંગ્રેજોની યોજના ફતેહમદ રીને પાગ પહેલી દેખીને ખૂબ જ નિરાશ થઈ અને તેને અંગ્રેજોને દેગોના કોન્સેનો વચ્ચેના સબધો મા ખટાણ ઉત્પન્ન થઈ પણ આ તમકે તેઓ અને ગણિયાની સાથે કોમિયન લકાઈમાં સડાવાયેલા હતાં એટલે એ ધર્ષણ વધારે ઉમ ન બન્યું

અબ્બાસના મરણ પછી સેપ્ટ પાશા ઇર્જન મનો વાઈસરોય બન્યો ફ્રેન્ચોએ વળી પાછો આ સમયે સુએજની નહેરની યોજના પુન વિચારવા તેની પાસે મૂંઝી કોન્સેનો આપ્યો બધા આમદ, ઇન્જિનરો ઇન્જિનરો ગતે સારો અને ધીકતો આનનો દિલ સાથેનો વેપાર, આ એક દૂકા રસ્તે શરૂ કરીને તેાડી પાડવાનો હતો આ કરવાને સાડુ કોન્સે અવાગનવાગ ઇન્જિન મેજવવાના પ્રયત્નો પણ કરેના અને ત્યારે તેમાં તે નિષ્ફળ ગય ત્યારે તેણે આતંકિ ખટપટો દારા પણ પોતાની મુગદ પાગ પાડવા પ્રયત્નો ગાલુ ગમ્યા આ પ્રયત્નોએ બનને દેશો વચ્ચે વેમનગ્ય વધાર્યું

ઈ સ ૧૮૪૪માં આ પરિસ્થિતિ હતી રેલવેની યોજના હવે એક સ્વપ્ન ન રહેના મૂર્ત સ્વરૂપ પામી હતી રેલવે અને નહેરની યોજના વિષે અબ્બાસના અભિપ્રાયો જુદા જુદા હતા અબ્બાસ માનતા હતા કે રેલવેની યોજના એ તેા ઇન્જિનની ઘગધ્યુ વાત છે, ત્યારે નહેરની યોજના તેા અમમ દુનિયાની ભાગોતિક પરિસ્થિતિમાં મોટું પરિવર્તન લાવનારી યોજના છે અને તેથી તે યોજનાને ત્યાં સુધી જે જે સત્તાઓને તેની સાથે લાગે વગર છે તેઓ તેને બહારી ન આપે ત્યાં સુધી તેને મૂર્ત સ્વરૂપ આપી શકાય નહિ તેમજ હેરો ટુર્કિસ્તાનના ગાળની છૂટ વગર તેને અમલમાં પણ મૂંઝી શકાય નહિ તે કહેતો હતો કે—“ આ પ્રશ્નનું નિગડગણ ઇન્જિનમાં નહિ પણ કોન્ટ્રોલી-

તોપયમાં થતું જોઈએ " એટલે ટ્રદાર્માં ઇન્જિનની સર્વોપરી સત્તા તુરંતનાની મદદે તેના ઉપર લાગતી જોઈએ

ટે નિમ્ન દષ્ટિએ પણ હાર્ડ ખાસ પ્રગતિ નહોતી થઈ ગતા અને બૂમખપ સમુદ્રની સપાટીમાં એક એન્જિનયર જે તફાવત બનાવેો હતો તેને અગ્રેજો પોતાના સ્વાર્થને ખાતરે ટેકા આપતા હતા એટલે જો હવે તે હાર્ડ દ્વાય દાય ધગવામાં આવે તો તે કાર્પ નિસ્વાર્થી માણસ જ ધરી શકે તેમ હતું

આવે એક માણસ આ સમયને સાપક્ષ્યો તેનું નામ દ લેમખસ હતું તે શાત ધર્મવાન અને ઉત્સાહો હતો તેનું દર્શનિકકુ વિધાણ હતું સમગ્ર માનવસમાજને દષ્ટ્યાણકારી નીવડે તેવું તે હાર્ડ ધગવા સારુ તેનું મન તલસી રહ્યું હતું અને તેના આ તલસાટે રાજ્યની અટપટે દરનાગએને પણ ચરમાન્યા

ઈ સ ૧૮૦૫ ની ૧૯ મી નવમ્બરે ફગીન્ડ દ લેમખસો જન્મ વર્ષેસમાં એક મુસદ્દીને ધેર થયો હતો તેના પિતા જેમ્સ દ લેમખસ ઇન્જિનમાં કોન્સતો કોન્સન હતો તેના પિતાએ જ ઇન્જિનના પદા-વાનમગાય મદમદ અત્તીને સનાથીન થવામા મદદરત્નો ટેકા આપ્યો હતો મદમદ અલી દલોએ આ ઉપકાર બૃથો નહોતો

ફગીન્ડ પણ એક પછી એ પછીએ ચડતાં રથેનમા પ્રધાન તરીકે નિમાયો આ ફરગીન્ડની નિમણૂક એકવાર એલેક્ઝાન્ડિયામા પણ થઈ હતો આ એલેક્ઝાન્ડિયામાં ઊતરતા પહેલા તેણે એક ચોપડીઆનું પારસન બોલ્યું અને તેમાંથી લેપરનો સુએજની નહેર અંગેનો અહેવાલ દાય લાગ્યો તરત જ આ અહેવાલે તેનું સમગ્ર ખ્યાન

રોકાયું અને એ મદાન યોજનાને કાર્પણ પ્રમારે મર્ન સ્વરૂપ આપવા તે પ્રિમદ થયો

તે લગભગ ઈ સ ૧૮૨૭ સુધી ઉરેમાં ગયો તેણે તે દગમિવાન આખી ચે યોજનાનો સપૂર્ણ અને વિગતવાર અબ્ધ સ મ્યો અને સાથે સાથે મદમદ અત્તીના નાના પુત્ર મદમદ સેન્ડ સાથે ગાદ મિત્રતા પણ આપી

આવા મદાદ, સગ, નિસ્વાર્થી અને મનુષ્ય-સમાજનું ધણ મગાની દષ્ટિવાળા માણસને કોન્સમા મ્યેવા ગગકાગ્ગના પલટાને અગે નોમરીમાથી રાજનામુ આપવાની ફગ પડી

નોમરીમાથી કારેગ થવા પછી તેણે પોતાનો કાજલ બધો સમય નહેરના પ્રશ્નમા ગાળવો માડ્યો અને એ અબ્ધાસને પરિણામે તેણે એક વિસ્તૃત અહેવાલ પણ લેવાર મ્યો

આ અહેવાલની એ નકલ તેણે ઇન્જિનના કસ કોન્સન દ્વારા ઇન્જિનના વાઈસરોય અબ્ધાસ ઉપર મોકલી આપી અને યુઝાન્ય કે અબ્ધાસને તેમાં રસ છે કે નહિ (૧૮૫૨) ૧ પણ અબ્ધાસે તેમાં દાંધ રસ ન બતાવ્યો

એ વર્ષ પછી એગે ઈ સ ૧૮૫૪માં પરિરિથન સપૂર્ણ બંધાઈ મર્મ અબ્ધાસ મણુ પાગ્યો હતો અને તેની પછી મદમદ સેન્ડ વાઈસ રોય તરીકે આ ચે હતો આની ખબર તેને પત્ર દ્વારા પડી કે તરત જ તેણે પોતાના મિત્રને અમિનદન પાડવતો અને તેને જાતોમત મગવાનો દિવસ પૂઝાવતો પત્ર લખ્યો

મદમ લેસખસને જૂતી નહોતો મ્યો તેણે તેના પત્રનો જવાબ આપ્યો અને ૩૧ મગવા આવવા જણાયુ

[આદ]

સા મા ન્ય જ્ઞા ન

ડૉ. યશવંત શુ. નાયક એમ. એસસી., પીએચ., ડી.

પ્રશ્ન

૪૬. મગરને જીભ હોય છે ?
૪૭. બિલાડી દિવસે કરતાં રાતે સારું નોઈ શકે છે ?
૪૮. બેક્ટેરિયા શું છે ?
૪૯. કોરોનિયા અને વીજીને જંતુ કહી શકાય કે ?
૫૦. ગરોળી ઝેરી છે ?
૫૧. હીરા સૌથી સખતમાં સખત વસ્તુ છે ?
૫૨. આપણા પ્રદમ્ડળની સાથી નજીકમાં નજીક તારો કોરો અને તે કેટલો દૂર છે ?
૫૩. તથુ પાલાવાળું રૂઠ્ઠા સારું કે ચાર પાલાવાળું ?
૫૪. પોલાદ અને લોખંડ એક જ છે ?
૫૫. બેજવાળી દવા સૂષી દવા કરતાં જારી હોય છે ?

ઉત્તર

૪૬. મગરને જીભ હોય છે, પરંતુ તે નીચેનાં જગ્યાની સાથે લગભગ અણી સુધી ચોટેલી હોય છે. માત્ર જીભની ટૂંકી અણી છૂટી હોય છે. આથી સામાન્ય રીતે એવો જ ખ્યાલ આવે છે કે મગરને જીભ હોતી નથી.

૪૭. બિલાડી જરૂર રાતે કરતાં દિવસે સારું નોઈ શકે છે. એની આંખની કીકી (ફાટ) નાની-મોટી થઈ શકે છે, એટલે એ કાઠી વિસ્તૃત થવાથી થોડા પ્રકારમાં પણ બિલાડી નોઈ શકે છે. આમ છતાં બિલાડીને પણ રાતે કરતાં દિવસે સારું દેખાય છે.

૪૮. બેક્ટેરિયા એક જાતની અતિ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ છે. એનો મુખ્ય શુદ્ધ એ હોય છે કે એ બહુ જ ઝડપથી સખ્યામાં વૃદ્ધિ પામે છે. સામાન્ય ટેમ્પરેચર અને યોગ્ય પદાર્થોમાં એ વૃદ્ધિ પામે છે. અતિ ગરમ વસ્તુમાં એ મરી જાય છે; અતિ ઠંડી

વસ્તુમાં એ શુદ્ધિત અવસ્થામાં રહે છે. બેક્ટેરિયા સૂક્ષ્મ જંતુ નથી.

૪૯. કોરોનિયા અને વીજી એ બે એક વિશિષ્ટ પ્રકારના પ્રાણીવર્ગમાં આવે છે. એમને જંતુ કહી ન શકાય. જે જીવંત વસ્તુને છ પગ હોય, માથું, ધડ અને પાછળનો ભાગ એમ ચારીરના ત્રણ વિભાગ હોય, તેમને જ જંતુ કહી શકાય છે.

૫૦. ગરોળી ઝેરી નથી. એ કરડે તો ઝેર થડે એ અસંભવિત છે, કારણ કે એને ઝેરી દાંતો હોતા જ નથી; તેમજ ઝેરની કોથળી પણ નથી. ગરોળીનો ગર ઝેરી હોય છે એવી માન્યતા છે, પરંતુ એનાથી શ્વેત થાય છે એ વાત ખોટી છે.

૫૧. હીરા કરતાં ટેન્ટેસમ નામની ધાતુ વધુ સખત છે.

૫૨. આપણા પ્રદમ્ડળથી નજીકમાં નજીક તારો સીરિયસ (સ્વાતી)નો છે. એના પ્રકાશને આપણી પૃથ્વી ઉપર આવનાં ૪૫ વર્ષ લાગે છે. પ્રકાશનો વેગ એક સેકન્ડનો ૧,૮૬,૦૦૦ માઈલ છે !

૫૩. હમેશાં તથુ ખિંદુ એક જ સપાટીમાં રહી શકે છે આથી જાંચીનીચી જમીન હોય તેમાં તથુ પાલાવાળું રૂઠ્ઠા હમેશાં ધર્તુ જ સ્થિર રહેશે; ન્યારે ચાર પાલાવાળું રૂઠ્ઠા સ્થિર રહેશે નહિ પરંતુ ડગભગ થશે.

૫૪. પોલાદ એટલે લોખંડ અને કાલસો એ અમુક પ્રમાણના ભેગથી તૈયાર થયેલું એક સંયોજન. પોલાદને શુદ્ધ લોખંડ કહેવાય નહિ. શુદ્ધ લોખંડ એ એક જ પદાર્થ છે, ન્યારે પોલાદમાં બે પદાર્થો હોય છે.

૫૫. પાણીની વરાળ દવા કરતાં પ્રમાણમાં દબકી છે. આથી ન્યારે દવામાં ભેજવું પ્રમાણ વધે છે ત્યારે બેક્ટેરિયામાં (દવાબારમાપક) પારો નીચે ઊતરે છે.

દવા તરીકે સર્વવિષ

કુષુમાર્માં રક્તપિત્તના દરદીઓ પર એક ડોમ્બર પ્રયોગો બતાવી રહ્યા હતા. એક દરદીના કામમાં અસહ્ય અને સતત દરદ થયા કરતું હતું કેઈ દવા કશી કાર કરતી ન હતી દરદીને અત્યાનક ઝેરી દારૂ-બિયો કગડો અને તેનું દરદ સમૂળ્ય નાશ પામ્યું. આ બનાવથી ડોક્ટરને નવીન 'દણિ' લાખી અને તેણે આ બીના પેશન્યૂટ સંરચાને લખી જણાવી. આ ઉપરથી ત્યાં સર્વવિષ ઉપર અખતરા થયા અને તેનો દવા તરીકે વપરાય શોધી કાઢવામાં આવ્યો.

સર્વવિષનો દવા તરીકે વપરાય એ કંઈ આજકાલની નવીનતાભરી શોધબોળ નથી. આયુર્વેદમાં તો સાપનું વિષ એકનું નહિ પણ તેનો સમગ્ર દેહ ઔષધોપચારમાં ઉપયોગમાં લેવાતું લખ્યું છે. થોડી માત્રામાં ઝેરી દવાઓ માનવદેહને ઉપકારક નીવડે છે આ જ દવાઓ મોટી માત્રામાં પ્રાણસંહારક હોય છે. સાપ કરડે છે ત્યારે તેનું બધું ઝેર માનવદેહમાં કલવાય છે અને આથી માનવપ્રાણ હરાય છે. પણ હળાદળ ઝેરી સાપનું થોડુંક વિષ માનવદેહને ઉપયોગી નીવડે છે. આ વાંચી નવાઈ પામવા જેવું કે ગભરાવા જેવું કશું નથી આપણા-માંના ધણીખરા એક પ્રકારનું ઝેર " પીવા " દેવાયેલા હોય છે. બીકી પીનારાઓ તમાકુનું નિકાટીન ઝેર કયાં નથી પીતા હોતા ? નિકાટીન ત્રીજ ઝેર છે. તેની મારણ-માત્રા ૧-૩૦ મિલિગ્રામ છે, જ્યારે નાગ-વિષની મારણમાત્રા ૧-૦૪ મિલિગ્રામ છે. એ વચ્ચે કેટલો થોડો તફાવત છે ? બીકી પીનારાઓ તમાકુનું ઝેર અહોનિય વારંવાર સૂક્ષ્મ-સૂક્ષ્મ પ્રમાણમાં લેતા રહેતા હોવાથી તેની ઝેરી અસર હાનિકર્તા નીવડતી નથી હોતી. એનાથી સરીર દેવાઈ જાય છે.

સર્વવિષનો ગુણ દરદ-શામકતાનો છે. પાંચ હજારમા મિથણમાં તે દરદ-શામકતાનો ગુણ આપે છે. દરદ-શામક તો બીજી ધણી દવાઓ છે, પણ આ દવાઓ માદક અસરવાળી હોય છે. તે ચક્ષુનેજ ઉપર માઠી અસર ઉપજાવે છે. સર્વવિષથી તો ચક્ષુનેજની અર્થદા વધે છે અને તદુપરાંત અન્ય શામક દવા-ઓની જેમ આની ટેવ પાતી નથી. ફેફસ, કેન્સર, સધિવા અને જાનતંતુઓનાં દરદોના સફળ ઉપચાર તરીકે સર્વવિષનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

આધુનિક વૈદ્યોપચારમાં સર્વવિષની મહત્તા એટલી બધી વધી ગઈ છે કે, જગતભરનાં મોટાં શહેરોમાં સાપ ઉઠેરવાનાં 'દાર્મ' જોવામાં આવ્યાં છે. અહીં સાપોને લાલનપાલનમાં ઉઠેરવામાં આવે છે. તેમનું વિષ મેળવવા વૈજ્ઞાનિકો મોતના મોમાં હાથ મૂકે છે. લાકડી મારી સાપને હાથમાં આવે છે. ફ્રેંચમાં મારતા સાપને સાહસિક વૈજ્ઞાનિક જળચીમાંથી પકડે છે સાપના મોં આગળ કપડું દોકેલો પાલો ધરવામાં આવે છે. હાથેયેયો સાપ પાછા પરડાવ્ય મારે છે અને આ રીતે પાછામાં તેનું વિષ એકઠું થાય છે.

રમરણશક્તિનું રહસ્ય

રમરણશક્તિના રહસ્યનો ઉકેલ માનસશાસ્ત્રીઓએ શોધ્યો છે. માનવેતર પ્રાણીઓ તર્કશક્તિ, યાદશક્તિ અને કલ્પનાશક્તિથી વચ્ચિત નથી હોતાં, પણ માનવીમાં રમરણશક્તિને વ્યવસ્થિત રાખવાનો ગુણ છે. અને આ વિશિષ્ટ ગુણને લીધે જ માનવ અન્ય પ્રાણીઓથી જુદો પડે છે, બધકે ક્રેઇ છે.

યુનંદા શેતરંજ રમનારાઓ આંખે પાટા બાંધી એકીવખતે એકથી વધારે શેતરંજની રમત ઉપર

રમી શકે છે. અને દરેક બાજુ ઉપર, મહોરની ગતિ ઉપર યાદશક્તિના પ્રતાપે કાબૂ રાખી શકે છે. આ તો ફીક, પછુ બાજુ વગર, મહોરના વગર, ફીક મન ચક્ર સમીપ શેતરંજની પાટ યિજ્ઞવી રમનારા અદ્વલ ખેલાડીઓ પડ્યા છે.

આકસફર્માં બુમિતિયાત્રના અગ્રિમ પ્રાધ્યાપક વોલિસે ગમિના અધારામાં પચારીમાં પડ્યા પડ્યા કાગળ-પેન્સિલ વગર ફીક મોટે મોટે જ નય્યા ઉપર ઓગણચાલીસ મીઠાંવાળી મોટી રકમનું વર્ગમૂળ ગણી કાઢ્યું હતું આ જ ગણિતીએ બોજી એક રાતે સર્તા સર્તા રેપન આંકડાની મોટી સંખ્યાવાળી રકમનું વર્ગમૂળ શોધી કાઢ્યું હતું, અને તે પોતાના મિત્રને દસપંદર દિવસ બાદ કર્યું હતું.

૭ વર્ષની ઉમ્મરના એક કાલખતે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની એક જાહેરસભામાં એ હજાર વર્ષની સેકન્ડો અને ૭ આંકડાની સંખ્યાવાળી રકમનું વર્ગમૂળ તરત ગણી આપ્યા હતાં.

દસ વર્ષની ઉમ્મરના ન્યોર્થ ખીડર ૪૪૪૪ પેંડનું ૪૨૬૬૬ લેખે ૪૪૪૪ દિવસનું વ્યાજ ફીક એક મિનિટમાં ગણી આપ્યું હતું. અબિનશાસ્ત્રીઓની શક્તિ 'અદ્ભુત' જેવા શબ્દોમાં પણ વધાર્ય વર્ણવી ના શકાય એવી અદ્ભુત અને હેરત ખમાડનારી હોય છે. આ રથજે એક બીના નોંધપાત્ર છે. ન્યૂટન, યુક્લીડ, આર્કિમીડીસ જેવા પ્રખર ગણિતીઓની હજારોમાં રચાન લઈ શકે એવી એક્ય સ્ત્રી અદ્યપિ નથી. પ્રાણીજીવનશાસ્ત્રનો આ એક રહસ્યભર્યો કોપડો નથી ?

ધણા વેતાનિકોની યાદદારનમાં ત્રિજ્ઞાનના જડાતોડ અને અટપટા ઘળેનો કાંડાર હોય છે. ફોરટ તો વળી કહે છે કે, 'ને કદાચ ઐરિરોટલની કૃતિનો નાચ પામે તો પોતાની યાદશક્તિના પ્રતાપે તેનું તે પુનર્જનન કરી શકે તેમ છે. એડરટન 'મલિયડ' નામના અદાકારની ૧૫૦૦૦ કડીઓ અને મેટ્રોવે ઓડિસીની એટલી જ કૃપો મોંઘે બોલી જતા હતા. અરે! આપણા દિનના વેદપાઠી જ્ઞાન-વૈજ્ઞાને ઝડપેના દસ હજાર મોંઘા કંઈક હોય છે.

ગોર લોકોને સંખ્યાતીત મોંઘા કંઈક હોય છે. આ લોકો ન્યારે વેદનો ટંકાર કરવા ભેસે છે ભારે આમેદોનની રેકડની જેમ મોંઘા કમખદ અને શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ભોંધે જાય છે.

મહાત્મા ગાંધીજીને જેમના પ્રત્યે પૂજ્યભાવ છે તે સદૃશ શ્રી રાજચંદ્રની સ્મરણશક્તિ અજબ હતી. તેમણે બાળપણથી જ ઘાળાનો અભ્યાસ હોડેલો, પછુ તે જે કંઈ પણ એકવાર વાંચતા, તે યાદ રહી જાય એવી તીવ્ર તેમની સ્મરણશક્તિ હતી. તે શતાવધાની હતા. એમના શતાવધાનીના પ્રયોગો વાંચતી વેળાએ આપણે આશ્ચર્યમુખ બની જઈએ છીએ; અને એ પ્રખર સ્મરણશક્તિ આગળ આપણું શિર ઝૂકી પડે છે.

બહુતર અને યાદશક્તિ બન્ને અરસપરસ સંકળાયેલાં નથી. યાદશક્તિને બહુતર સાથે કરી સંબંધ નથી. એક બાજત યાદ ગખનાર બધી બાજતો યાદ રાખે એવું પણ નથી હોતું. સ્મરણશક્તિ વિષે કરી મોક્ષ નિર્ણય બાંધી શકાયો નથી. ધણી જે વાર કાષ વાત દેખે હોય તે મોટે આવી વસતી નથી હોતી અને ફેટલી જે વાર અનિચ્છનીય અને અજુચિત્વ્યા પ્રસંગો અને વિચારો સ્મરણશક્તિના પાદ ઉપર આબેદ્ય રીતે આલેખાય છે. યાદશક્તિની વિચિત્રતાનો કંઈ પાર !

માનસશાસ્ત્રીઓએ સ્મરણશક્તિના ઉદ્ભવ વિષે નોખાં નોખાં મંતવ્યો તારવ્યાં છે. પૂર્વજન્મના સંસ્કારથી કે વંશાનુગત સુપ્રમ લક્ષણોને વ્યક્તિના સ્વતંત્રથી જન્મતાવંશ પ્રાપ્ત થતાં, તેને અદ્ભુત સ્મરણશક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે; અથવા આ કાષ દેવી શક્તિ હોષ થકે. શુદ્ધિમતાની દૃષ્ટિએ જેમ ગણિતીઓનું રચાન વિશિષ્ટ અને મોખરે છે, તેમ માનવીની સર્વ શક્તિઓમાં સ્મરણશક્તિ સર્વશ્રેષ્ઠ અને અમખે છે.

હોકાયન્ન તરીકે ઘડિયાળ

વદાણવટીઓને અને પચાળા પ્રવાસીઓને

હોકાયત્રની ખરી ઉપયોગિતાનો ખ્યાલ હોષ થકે. પણ ધારો કે આપણે પર્વતનમાં દિશા બૂલ્યા છીએ અને તે જાણવી છે. આપણી પાસે હોકાયત્ર તો નથી. તો શું કરવું? વિભાસવાનો કંઈ જરૂર નથી. આપણી પાસે ધડિયાળ તો હોય જ કેની! આપણે તેના ઉપરથી દિશા નક્કી કરી લઈશું. ધડિયાળ વખત તો બતાવે છે પણ તેના ઉપરથી દિશા પણ નક્કી કરી શકાય તે જાણવા જેવી હકીકત છે.

હથેળીમાં ધડિયાળ સીધુ રાખે કૂચ કે પાનની ઢાંડી અગર તો દીવાસળી ધડિયાળની ધાર પર ધરે. કલાક-કાંટા પર દીવાસળીનો પડછાયો પડે એવી રીતે ધડિયાળને આમ તેમ ફેરવવું પડે તો ફેરવે. દીવાસળીનો પડછાયો બરાબર કલાક-કાંટા પર પડે એ જોઈએ આવી રીતે ગોઠવણી થયા બાદ, જે આંકડા ઉપર કલાક-કાંટા હોય તે આંકડાની અને બારના આંકડાની વચ્ચેના બરાબર મધ્યમાં જે આંકડો આવે તેની સીધી લીટીમાં દક્ષિણ દિશા જાણવી. સવારના આઠ વાગ્યા હોય તો દસના આંકડાની લીટીમાં અને દસના શુભાદે અગિયારના આંકડાની દિશામાં દક્ષિણ દિશા જાણવી મધ્યાહ્ન પછી દિશા નક્કી કરવા

આપણે જીલ્લો ક્રમ રાખવો પડે. બપોરના બે વાગે દક્ષિણ દિશા દર્શાવતી લીટી એકના આંકડા પરથી પસાર થશે. આ પ્રમાણે ચાર વાગે બેના આંકડા પરથી પસાર થતી લીટી દક્ષિણ દિશા-દર્શાવે છે.

સિતિજમાં જે જગ્યા બરાબર 'સૂર્ય'ની નીચે હોય છે તે રથજ કલાક-કાંટા દર્શાવે છે. દરરોજ મધ્યાહ્ન સમયે સૂર્ય બરાબર દક્ષિણ દિશામાં હોય છે. પૃથ્વીની આસપાસ સૂર્યની પરોક્ષ પ્રદક્ષિણા ચોવીસ કલાકમાં પૂરી થાય છે અને કલાક-કાંટો ધડિયાળના ચંદાનો પ્રદક્ષિણ બાર કલાકમાં પૂરી કરે છે; આ રીતે તેની ગતિ સૂર્યના કરતાં બે ગણી કદનાય ચાર વાગે કલાકકાંટો સૂર્યની ગતિ કરતાં બેવડી ગતિએ ચાલતાં ચારના આંકડા પર આવ્યો, એટલે સૂર્ય દક્ષિણ દિશા વટાવી નેટકે આગળ વધ્યો તેના કરતાં કલાકકાંટો બે ગણો આગળ વધ્યો આથી આપણે સૂર્યની દિશા નક્કી કરવા અડધોઅડધ પાછા વળવું જોઈએ એટલે તે સમયે બેના આંકડાની દિશામાં દક્ષિણ દિશા હોય એમ આપણે જાણી શકીએ

રિષભસાહ વિવેચી

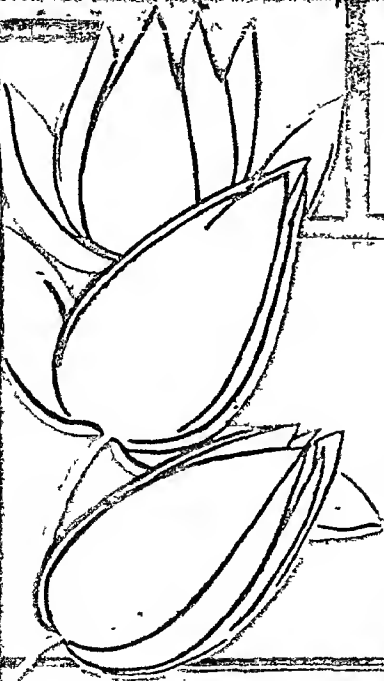
કિટાર

તંત્રી : રણછોડલ કેસરભાઈ મિસ્ત્રી

ફિસેબંધન : ૧૯૪૦

૧૫૬ ૧

૨૫૬ ૪

દેશની મેવા દગ્યા હ
 તેવાર પા, પપ્પ હ મદન
 તે તે સ્થાને ન હરીર
 ને દેશ દરતા પૂન કિરે
 નાસને વિગમખાન હ
 સચીન્દનાથ હોનાથ

કિશોર

વર્ષ ૬

ક્રિસેમ્બર : ૧૯૪૦

અંક ૪

અનુક્રમણિકા

૧ અર્ધિસાની ટહેલ [કાવ્ય]	કિશોરલાલ ખ. મચ્છવાળા	૧૦૧
૩ ફોરેન્સ નાર્થ ટિંગેલ	મગનભાઈ પ્ર. દેસાઈ	૧૦૨
૩ કાવ્યપરિશીલન	રામનારાયણ વિ. પાંડે	૧૦૪
૮ જાણતિનો પરવો	રાવા કાલેલકર	૧૦૮
૫ સીતાનદ્વણી	કાલ્પસાહેબ કાલેલકર	૧૦૯
૬ યાને કે ઉરસાસને [કાવ્ય]	‘ મહેમાન ’	૧૧૧
૭ કમ્-ગોમ	સર્વપદ્મી રાધાકૃષ્ણન	૧૧૨
૮ ઉન્નતાય [કાવ્ય]	‘ મહેમાન ’	૧૧૩
૯ મુસાઈ [વાર્તા]	કોચિક બટ્ટ	૧૧૪
૧૦ ૨૪૦૦ રૂપિયા બર્મા	ઉમિપાસકર કાકર	૧૧૭
૧૧ બહેરા અને બોધાની જમાત	કુલમરામ ઈન્દુગપ વસાવડા	૧૧૮
૧૨ ગોઆરો ખડક	કાન્તિલાલ મો ગાંધી	૧૨૦
૧૨ સ્વામ [આધુ વાર્તા]	અનુ. મળચંકર પાખ્યા	૧૨૨
૧૩ ભાડુ નામ [કાવ્ય]	હરિદર બટ્ટ	૧૨૮
૧૪ હિંદમાં ટપાલની ટિકિટ	રોહાલાલ માનસિંગ કામદાર	૧૨૯
૧૫ આફ્રિકાના પત્રો	જમનભાઈ મળચંકર પટેલ	૧૩૧
૧૬ મિન-પ્રેમ	વાસુદેવ જાની	૧૩૭
૧૭ સામાન્ય યાન	ડૉ. વરાવંત નાયક	૧૩૮
૧૮ સારોદાર		૧૪૦

૦

લેખકોને

કિશોરમાં પ્રતિદાસના પ્રસંગો, વિજ્ઞાનની વાર્તા, સાદસ કથાઓ, પ્રવાસવર્ણનો, પ્રાણીજીવનની વાર્તા, જીવનચરિત્રો, કથાકાવ્યો, ગ્રેરક પ્રસંગો, વ્યાયામ અને રમતોની માહિતી વગેરે વગેરે આપવામાં આવે છે. ચિત્રો મૂકવા યોગ્ય લેખોમાં ચિત્રો પણ મૂકવામાં આવે છે.

સૂચના

લેખો સારા અક્ષરે કાળજીની એક જ બાજુ લખવા વિનંતિ છે. લેખક, પોતાના લેખને સ્વચ્છ બનાવવા ઇચ્છતા હોય તો, સાથે ચિત્રો મોકલવા વિનંતિ છે (અગર, ચિત્રો ક્યા પુસ્તકમાં મળવા સંભવ છે તે જણાવવા વિનંતિ છે.) ન સ્વીકારાયેલા લેખો પાછા મેળવવા માટે પોસ્ટની ટિકિટ લેખ સાથે જ મોકલવી. ટિકિટ ન મળી હશે તો લેખો પાછા મોકલવામાં આવશે નહિ. લેખકે દરેક પત્રવ્યવહાર સાથે તેમજ લેખ સાથે પોતાનું પૂરુંપૂરું ચિન્નામુ લખી જણાવવું. લેખકોને વિનંતિ છે કે તેઓ લેખ દેકરમાં અને બને તેટલો મુદ્દાસર લખે લેખ સામાન્ય રીતે એ ત્રણ પાનાનો હોય એ ઇચ્છવા યોગ્ય છે. પ્રસિદ્ધ રચેલા લેખના પાંચ આઉટપ્રિન્ટસ મોકલવામાં આવશે.

તંત્રી : ‘ કિશોર ’

ગવખડ : અમદાવાદ

મુબદ્દના એજન્ટ : મેસર્સ સી. જમનાદાસની કું. : પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ

લવાજમ : હિંદમાં રૂ. ૪-૦-૦ બર્મા તથા પરદેશના રૂ. ૬-૦-૦ અથવા શિશિંગ ૧૦. છૂટક ૦-૧-૦ પ્રકાશક : રણછોડજી કેમુરમાઈ મિસ્ત્રી : ૧૨ જ, ભારતીયવત્સ સોસાયટી, એલિસબ્રિજ, અમદાવાદ મુદ્રક : મણિલાલ જગનલાલ શાહ : ધી નવમખત પ્રિ. પ્રેસ, લીકાંટા રોડ, અમદાવાદ તા. ૧-૧-૪૧

કલમ અને કિતાબનું પાતું સંઘાયાવની
વખતે તેના સંપાદકે લખેલી નોંધમાંથી

વાચકો માટે

ચોક્કસ વાચકો માટે પણ કહીએ. સાહિત્ય-
પ્રકાશનનું કાર્ય આજે કેટલું મુશ્કેલ છે તે
ઉપરની દુકીકતથી સમજાયું હશે આ સ્થિતિમાં
પ્રકાશકોને તમારી ઓછી સેવા બજારી
શકે તો જગ જગુજર કરવો અને વિશેષ તો
એ કહેવાનું કે જે સાહિત્યપ્રકાશનને તમે
સમાજને ઉપયોગી માનતા હો, જેમનું પ્રકાશન
તમને કલ્યાણકારી લાગતું હોય તે પ્રકાશન
આજના આફતના સમયમાં ખૂબ ન પામે તે
જોજો. એ કામ અરેખર તમારું જ છે.

કલમ અને કિતાબ
-જનમલુમિ-

ગ્રાહકોને

આ અંક એટલો મોટો બહાર પડે છે કે ખુલાસાની
આવશ્યકતા રહે છે. અને પરિસ્થિતિ એવી છે કે ચો ખુલાસો
કરવો એની સૂઝ પડતી નથી. આર્થિક મૂંઝવણ એ જ
એનું કારણ છે : આજની લડાઈને અંગે કાગળના ભાવ
અનહદ વધી ગયા છે એ તો છે જ ; પણ આજે દરેક જણ
જાણે છે તેમ, એકેએક વસ્તુ માટે નગદ નાણું કાઢવું પડે છે
જે સ્થિતિ વધુ મૂંઝવણભરી છે ગુજરાતમાં માસિકોની
સ્થિતિ કેવી હોય છે એ તો જાણીતી વાત છે : ધંધા
અંગે સારા સમયમાં લેણ-દેણ રહેતું હોય છે એટલે આજે
પાછલું દેવું ચૂકવવું પડે અને ચાલુ વ્યવહાર માટે મોકડા
નાણાં કાઢવાં પડે-આ સ્થિતિને લીધે આટલો વિલંબ થયો
છે એમ જણાવતાં મને સંકોચ પણ થાય છે. શરમ પણ
આવે છે. કારણ કે આ જાતનું જાલવું એ વેપારી-ગતમાં
સારું નથી કહેવાનું પણ ન્યારે આટલો વિલંબ થયો છે ત્યારે
મારે મારા ગ્રાહકો આગળ ચોક્કસ દૃઢ્ય તો જાલવું જ જોઈએ.

બાકી ગ્રાહકોને એટલી ખાતરી આપું છું કે 'કિશોર'
માસિક હજી ચાલે છે જ અને એ જાલવાનું છે જ છતાં
આજના કટોકટીના સમયમાં અંકો બહાર પાડતાં વિલંબ થાય
તો અમને દરગુજર કરવા વિનંતિ છે. —પ્રકાશક.

તા. ૬-ઉપરનું લખાણ પછી તો અમદાવાદમાં અચાનક દુસ્તી ફાટ્યું અને બધું કામ
વિનંતિમાં પડ્યું. તેથી પણ વધુ દિલબ થયો છે. હવે અંકો નિયમિત બહાર પાડો

હવે પછીના ૪ અંકો જનનુઆરી, ફેબ્રુઆરી, માર્ચ, એપ્રિલ પડતા મુક્યા છે
આવતા અંક મે-જુનના નોંધેથી બહાર પડશે. પડતા મુકાયેલા અંકો આપડોને
મજરે આપવામાં આવશે. —વ્યવસ્થાપક

ઉત્તર વિભાગના કેવળાણી ખાતાએ મંજૂર કરેલાં પુસ્તકો

∴ પ્રકાશક : પ્રસ્થાન કાર્યાલય : અમદાવાદ ∴

પુસ્તકનું નામ	લેખક	કિંમત
હિરેકેની વાતો બા ૧	રામનારાયણ વિ. પાકક	૧-૪-૦
" " બા. ૨	" "	૧-૪-૦
ગીતામન્થન	દિગ્ગજલાલ મથરવાળા	૧-૪-૦
સત્યમય જીવન	" "	૦-૧૦-૦
ધરગદ્ય વેદક	આપાલાલ મ. વેદ	૨-૦-૦
દિનચર્યા	" "	૧-૮-૦
ગાતા આસોપાલય	રત્નેદરશિખ	૧-૮-૦
ત્રેલ્લા તાલ	" "	૦-૮-૦
સાબરમતી	(સંપાદક) નગીનદાસ પારેખ	૧-૪-૦
પ્રેમનો દંલ	ટોલરટોય; અનુ. વિશ્વનાથ ભટ્ટ	૧-૪-૦
સ્રી અને પુરુષ	" "	૧-૦-૦
નવો અવતાર બા ૧-૨-૩	" "	૫-૪-૦
કથાવલિ બા ૧-૨	" "	૨-૮-૦
દ્વિપદિયર્નન	" અનુ. વિજયરાય વેદ	૧-૪-૦
ધરે-ખાલિરે	રવીન્દ્રનાથ ટાગોર	૨-૦-૦
ચતુરંગ અને બે બહેનો	" "	૧-૪-૦
તમને એ નહિ સમજાય	ટોલરટોય	૦-૧-૦
રાજજીની વાતો	રાજગોપાલાચારી	૦-૩-૦
બલકકથાસંગ્રહ	ધર્માર્નદ ડાસમ્બી	૦-૩-૦
મારી કહાણી	પ્રવર્તીપાર્થ આકલપે	૦-૮-૦
અપુતરો	ગમજલાલ સોની	૦-૧૦-૦
કળજીગ	રમજલાલ ભટ્ટ	૦-૩-૦
ટેકને ખાતર	પ્રેમચંદજી	૦-૩-૦
ચીન-જાપાનની યાત્રા	શિતિમોહન સેન	૦-૮-૦

મુબંઈના એજન્ટ : સી. જમનાદાસની કું. : પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ

ગુજરાતની-બૃહદ્ ગુજરાતની દરેક શિક્ષણ-સંસ્થા
પોતાના પુસ્તકાલયમાં આ પુસ્તકો તરત જ વસાવી લે.

કહાણી માટે કે હતામ તરીકે વહેચવા માટે ખરીદનારને ખાસ ભાવે આપવામાં આવશે.

‘સેન્ટીનલ’નું સાચું આકર્ષણ

અનિશ્ચિત લાવિ સામે આર્થિક રીતે રક્ષણ
આપતી ‘સેન્ટીનલ’નું સાચું આકર્ષણ શું છે ?

છ

જનતાને અતુકૂળ પડે તેવી વીમા પોલિસીની
વિવિધ યોજનાઓ, પોલિસી હોદ્દરોના દાવાઓનો
ત્વરિત નિકાલ, તબીબી તપાસ વિના વીમા ઉત્તરણવાની
અતુકૂળતા કે ને આમ જનતાને એક આશીર્વાદ રૂપ
યોજના ધર્ષ પડી છે,—એ સર્વેએ જનતાનાં હૃદયને
આકર્ષવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે.

★

વધુ વિગત માટે પ્રોસ્પેક્ટસ માંગાવો.

ધી

સેન્ટીનલ એસ્યોરન્સ કુંબલી

હેડ ઓફિસ:-
કોટ, મુંબઈ

બ્રાન્ચ:-
રીડરોડ,
અમદાવાદ.

દરેક સ્થળે લાગવગવાળા ઉત્સાહી એજન્ટો લેખે છે.

KNOWLEDGE IS POWER.

and to gain it one must have a most up-to-date, and scientific dictionary, which contains the latest words of the English language, and other useful information.

JOSHI'S WELL-KNOWN DICTIONARIES

Fulfill these requirements Look at the list given below

1 The Scholar's Pocket English - Gujarati Dictionary

Royal 18 size 834 pages Contains more than 50000 words with pronunciations and other words The various meanings and shades of meanings are carefully distinguished Also many useful appendices Commercial Information a special feature

Rs 2-8-0

2 The Combined Eng - Guj & Guj - Eng Dictionary :

Royal 32 size 1200 pages Containing more than 30000 words in all This dictionary serves both the purposes It is equally useful to the student-world as well as the general public. Many useful appendices are also given

Rs 2-0-0

3 The Pupil's Pocket English - Gujarati Dictionary

Royal 32 size 800 pages Containing more than 20000 words, as also other words. Also many useful appendices Commercial Information a special feature It is the cheapest dictionary of its size (Third Revised and Enlarged edition)

Rs 1-4-0

Buy One And Be Satisfied !

GUJARAT SAHITYA MANDIR

Gandhi Road

AHMEDABAD

કિશોર

અહિંસાની ટહેલ

સુષો, શીળ ગાંધી મહાત્મા કહે જે-
નથી સુદમાં લોકકલ્યાણ કાંચે;
દુકા સ્વાર્થ કાજે લડે ભાઈ ભાઈ,
નથી મારવામાં જરાયે ભલાઈ.

જગતના ગધા કલેશને ટાળવાનો,
કરી ન્યાય, સ્વાતંત્ર્ય સંભાળવાનો,
ખરો માર્ગ ન્યાયાર્થ સૌ દુઃખ બતે
સહી પ્રેમથી સત્યને રાખવું તે
પુરુષાર્થ સત્યાગ્રહી વીરતામાં;
ગધું જે જતાં સત્ત્વ સંભાળવામાં;
સદા સત્ય કાજે બધું છોડવામાં;
મદો વર્ણુ ને ધર્મના કાઠનામાં;
દબેલા જનોને ઊંચે લાવવામાં;
અને દીનતાં દુઃખને ભાંગવામાં.

મહાત્મા તણી શીળ સૌ લોક માનો,
ગધા માનવો ઇશ્વરતાન બંધો;
તમે દોષ અસ્પૃશ્યતાનો નિવારો;
વળી કામ ક્રોધ તણા કલેશ કાઢો;
તમે દીનની શુદ્ધ ખાદી જ ધારો,
અને દેવિયા નિત્ય નીમે ચલાવો;
વળી ગ્રામ ઉદ્યોગ સર્વે વધારો,
અને ગંદકી, રોગ, અજ્ઞાન કાઢો;
અભેદવૃત્તિ ધારો, અભેદાન આપો,
અહિંસા વડે પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય આપો.

કિશોરલાલ ઘ. મશાત્રવાળા

ફ્લોરેન્સ નાઈટિંગેલ

મગનભાઈ દેસાઈ, મહામાન, ચતુર્તાલ વિદ્યાપીઠ અમદાવાદ

ઈ સ ૧૮૫૪ની સાલની વાત છે ઈંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સે, ટુર્કિસ્તાનના સુન્તાનની સાથે મળીને, રશિયાના આગ સામે લડાઈ આદરી હતી રશુસેવ કાળા સમુદ્રમાં કીમિયા કરીને રશિયાના તામાને દ્વીપકલ્પ છે ત્યાં મહાયુ હતું અગ્રેજ લશ્કરમાં એવી અભ્યવસ્થા હતી કે, તેને લઈને સેકંડે માણસો મરવા લાગ્યા અને ધવાવા લાગ્યા ઈસ્તખ્લ પાસે સ્કુટેરી ગામમાં ઘાયલોને માટે ઇસ્પતાલોના તબીબ ઠોકવામાં આવ્યા હતા ન્યુમેદાન પરથી ધાયલ સિપાહીઓને આ તબીબોમાં મોકલવામાં આવતા પરંતુ ત્યાં એવું અધેર ચાલતું હતું કે, સેકંડે ૪૨ જેટલાના મરણ નીપજતા ! ૪૨ ટકાવું મરણપ્રમાણ બહુ બારે કહેવાય

આ અધેરની બધી ખબરો બ્યારે વિલાયત પહોંચી ત્યારે લોકો બહુ ચુસ્તે ચર્ચા ગયા, અને દેશમાં ચારે કારથી એને વિશે હોઠા ચર્ચા નાગી તે વખતે ૧૧ યુદ્ધમંત્રીએ વિચાર કર્યો કે આ વિશે તાર્કાલિંગ કશું કરવું જોઈએ

યુદ્ધમંત્રી આ પ્રમાણે વિચારતો હતો તે જ વખતે લડત સહેરમાં એક નવયુવની પશુ એને જ વિચાર કરતી હતી એવું નામ ફોરે સ નાઈટિંગેલ હતું સ્કુટેરીનું ઘાતુલ્ય દશ્ય જાણે એના હૃદયમાં બોકાવું હોય, એવી એને વેદના ચર્મ 'મારો દેશ આમ સેવાચારી ને માદાની માવજત કરવામાં હારે એ તો કેવી નામોશી કહેવાય ! મારે આ વખતે ફૂંદી પડી મારું સર્વસ્વ એમાં અર્પવું જોઈએ'—આમ વિચારી એણે યુદ્ધમંત્રીને પત્ર લખ્યો કે, 'સ્વયંસેવિકા તરીકે મારી ૩૫ જાણીને ટુકડી લઈ હું તરન સ્કુટેરી જ્યાં તૈયાર છું મને આજ્ઞા આપો તો ત્યાં જઈ ઇસ્પતાનનો હું કમળે લઈશ' સામેથી યુદ્ધમંત્રીએ પશુ એ જ વિચાર કર્યો હતો કે, 'આ

કારમી પાટીમાંથી સરકારને બચાવે એવું એક જ જાણ લાગે છે અને તે 'ફોરેન્સ નાઈટિંગેલ છે' એટલે પોતા તરફથી એણે પશુ કાળજી લખીને પુછાવ્યું હતું આમ બેઉ જાણના પત્રો સામસામા મળ્યા ને ફ્લોરેન્સ એની ટુકડી લઈને તરન સ્કુટેરી રવાના થઈ

તમને ચર્ચે કે, 'ફોરેન્સની તે એવી થી લાયકાત હતી કે યુદ્ધમંત્રી જેવો મોટો માણસ પોતાની મેળે એને યાદ કરે ? આ વખતે ફોરેન્સની ઉંમર ૩૪ વર્ષની હતી આ નવા વર્ષોમાં એ માળાને એક જ લગની લાગી હતી, અને તે મોંઘાની માવજત કે શુશ્રૂષા કરવાની જાણે એ જ કામ લઈને ઇશ્વરને ત્યાંથી ન આવી હોય ! દીમશી નેડે રમે એવડી હતી ત્યારે પશુ તે તેને મોંઘી કદથી માવજત કરવા ની જ રમત રમતી ! જોની ચર્ચે ત્યારે એક દહાડો એણે એક બગાડો ફૂટશે જોશે તેની પર એને દયા આવી અને તેના પગને ખાટો બાધી સાળે કર્યો ઉમરનાયક ચર્ચે ત્યારે તેના વિનાહની વાત ચર્ચા લાગી પરંતુ તેણે તેની ના પાડી લગની પૂચાતમાં ફસાઈ તો માદાની માવજતની મારી જીવનની ઝખ નાનું શુ થાય ? એમ વિચારી એ જીવનકર કુવારી જ રહી તેના આપે પૂછ્યું 'બેટા, ત્યારે તારે કરવું છે શું ?' ફ્લોરેન્સે 'નર્સ' ચર્ચાના પોતાનાં સ્વપ્નો કહ્યાં નર્સ' અગ્રેજી શબ્દ છે એનો અર્થ 'ખરદાસી-માદાની માવજત કે મરવાસ કરનાર, એવો થાય છે મરદાસી બનવું એ તે જમાનામાં હનક કામ ગણાતું, સારા ધરની બાઈ તે કામમાં ન જાય ફોરેન્સનો આ જવાબ સંભળી એના આપને નવાઈ અને દુખ લાગ્યું પશુ તે તેને રોડી ન શક્યા તે કાળમાં વિનાયતમાં માવજત-વિદ્યા શીખવવાની કશી જોડાવણી નહોતી : એ વિદ્યા જ નહોતી એમ કહે

તેથી ફૂલોરેન્સ ફ્રાન્સ અને જર્મની જઈ તે બંણી આવી, અને આવીને લંડનના એક દવાખાનામાં બરદાસી તરીકે જોડાઈ આ વખતે તેની ઉંમર ૩૩ વર્ષની હતી તેને ખીન્ને જ વર્ષે કીમિયામાં લકાઈ થઈ, અને ત્યારે ઇંગ્લેન્ડની આ શુશ્રૂષા-થેલી નવયુવતીને યાદ ન કરે, તો યુદ્ધમંત્રી ખીન્ન કોને યાદ કરે ?

અને તેણે પોતાનું કામ પણ બરોમર શોભાનું જતાવેત તેણે તખ્તની મધીવ્યવસ્થા બરોમર ગોઠવી દીધી રણમેદાનેથી બીમારોનો આવરો તો વધતો જ જતો હતો વધીને તેમની સખ્યા દશ દાનર જેટલી થઈ હતી ફૂલોરેન્સને ખીન્ન ગહેનોની મદદ મળી ગઈ હતી તે આખી હરિષતાતત્તી અખ્યર હતી. જરૂર હોય ત્યારે, દિવસમાં ૨૦-૨૦ કલાક સુતી ખડે પગે રહીને તે કાર્મ કરતી ગતે જ્યારે સા સૂતા હોય ત્યારે તે દીવો હાથમાં લઈને તખ્તોમાં ફરતી તે દવાની દેવીના દર્શન પણ સિપાહીઓને આશીર્વાદ સમા લાગતા આવી નિષ્કાથી કામ કરનારને સફળતા મળે જ. તેને એટલી સફળતા મળી કે ૪૨ ટકાનું મરણપ્રમાણ હતીને ૨ ટકે આવી ગયું !

ઈ સ. ૧૮૫૬માં યુદ્ધ મંધ થયું એટલે ફૂલોરેન્સને

રેન્સને દેશમાં જવાનું થયું સરકારે તેને લાવવા માટે ખાસ વહાણ મોકલ્યું; અને દેશમાં તેનું સન્માન કરવાને મોટો સમારકામ ગાખ્યો પરંતુ તે તો એક અખ્યર ફેચ વહાણમાં બેસી છાતીમાંની પોતાને ગામ પહોંચી ગઈ !

દેશ તેની સેવાની કદર તરીકે ૫૦ હજાર પાઉન્ડની થેલી એને અર્પણ કરી તેમાંથી તેણે માવજત કે શુશ્રૂષાની વિદ્યા શીખવવા માટે એક મોટી શાળા કાઢી, અને ૧૮૫૮માં તે વિદ્યા ૫૨ નાનકડી ચોપડી લખી એના શિક્ષણને ઉત્તેજન આપ્યું. તે ઉપરાંત તેણે દેશના ગામોમાં અને લશ્કરી હાવણીઓમાં પણ આરોગ્યવર્ધક સુધારા કરાવ્યા આમ એના જ પ્રયત્નથી ઇંગ્લેન્ડમાં શુશ્રૂષા-વિદ્યા શરૂ થઈ, અને પોતાની ૯૦ વર્ષની લાંબી ઉંમર એ જ ખાતે અર્પીને, ઈ સ. ૧૯૧૦માં તે ગુજરી ગઈ માત્ર પણ અંગ્રેજો એ નાઇને એક સંત તરીકે પૂજે છે, અને વીરોને માટેની જગ્યામાં તેની પ્રતિમા તેમણે મૂકી છે અંગ્રેજ સરકારનું સૈન્ય કીમિયામાં ભલે હાથું, ફૂલોરેન્સની આગેવાની નીચેના સૈન્યે તો, સાચો અને દેશને કાયમી ફાયદો કરનારની જીન મેળવી હતી

ગાંધીજીનાં ચિંતન

જસોદાનો વિલાપ

માડુ માનુકડું વિસંતુ રે સામગ્રિયા
તારા મનમાં એ શું આવ્યું રે સામગ્રિયા
કુ અપરાધનું માલમે ખૂંડીને શ્યા માટે વધાવ્યું રે
સામગ્રિયા-માઠ ૧

કાશિંદીનું કાનું પાણી માટે વસે કાળી કાળી
દને આશા તે રડી મગવાળી, કેમ આવે વનમાંથી રે
સામગ્રિયા-માઠ ૨

સંતાન રૂપિયુ મિટુ મન તે કામે લીડુ લૂડી
મે નવ ભવ્યુ જીવન કરીને રડન પડ્યુ કેમ છડી રે
સામગ્રિયા-માઠ ૩

પુત્ર પામી કુ ઠકડે આપમે, કુડવો પ્રતિબાનો
ગીપનો રક્ષ દગી મર્યા, કુ વિભેદનને બાળી રે
સામગ્રિયા-માઠ ૪

નારો શાલી પાથે ખૂપરી, શામુખા શિર પરી
ફરી રૂપ કું કપાળી રેણું, દરિ આવે ચી જારી રે
સામગ્રિયા-માઠ ૫

કાને કુંદન, મુખમાં મારતો, યાને શોડન આવે
બૂખ્યા છી કહી રેલે દેખાડે, મા કહી મુને મિલકાને રે
સામગ્રિયા-માઠ ૬

પીત વિડેલી કાળ કાળી, મુખ કને નેવડું મારી
કુ પરી માને વારી બાળી, કાળુ વડેવાવા દાણે રે
સામગ્રિયા-માઠ ૭

તું પ્રાણેશક, તું નેપેશક, મેણે દેહ કેમ પારોડ
જાગજાગી કાળુ વડે, આ નાયા દોસી દોસી મરોડે રે
સામગ્રિયા-માઠ ૮

લેડા જગમાં વારોડ કાપી પાળીમા કેમ વમરી
મેલે પેપક પૂતળો તારે રમાડે કાળુ રમોડે રે
સામગ્રિયા-માઠ ૯

કાલુ દ મર્યાને કુ છડુ શું મેળા સમપણુ મારે
સાચું વડાલ તો વાડે જગ્યાએ સમજના દેડુ ફોડે રે
સામગ્રિયા-માઠ ૧૦

કાળે પતળુ કાળુ છે તેવે કાળુ છે લોડું રે
વળ દુષ્ટ છે કાળુ માડું લોડોને શું દેખાડું મોડું રે
સામગ્રિયા-માઠ ૧૧

તે મેલતર દાણુ કોનુ મનમાં કુ ખર્ડ આવ્યુ
જીવનનું જીવન આજ સ અર્ધું તે માટે વધાવ્યું રે
સામગ્રિયા-માઠ ૧૨

નંદ જરોડા ખાલ મેલાયા આવ્યુ મળી નારી
આ પરી પડે સર્વે પડેને હવેનર સમે વારી રે
સામગ્રિયા-માઠ ૧૩

-પ્રમાણ-૬

એક દષ્ટિએ પ્રિમાન્દે આપણા તત્કાલીન
સંસ્કારો મોટામાં મોટો કાલ છે, અવગણ નગરિક
મહેતા સ્વયં રૂપિયુ મુજબ છે તેનાં કેટલાંક પરમાર્થો
અને કામનો ઉત્ક્રાંતિવાળી નેટલી ઊંચાઈએ જાય
છે, તેટલી હાંધાર્યે બીજા ગાંધી રૂપિયુ કુલિયા
જઈ રાખી નથી, પણ તે એક જ રસોડા—અર્થ
સમજનો જ કાલ છે. હવેના અનેક રસોડાથી તે
એ એક જ રસને પિછાને છે. પણ હવેના અનેક
રસોડા છે, અને એ અનેક રસોડાનું હવેના પ્રિમાન્દેના
કાળોમાં જેનું પ્રતીન થાય છે તેનું બીજા ગાંધી
કાલના કાળોમાં થતું નથી.

પ્રિમાન્દે મુખ્યત્વે આપણાને લખ્યાં છે. કાલ-
નંદ આપણને એ સીધી જૂનાં કાલજૂનાં મળી
આવે છે, તેનાં આપણને પ્રિમાન્દે સર્વેશક કાલ
છે, તેજે માત્ર રામકૃષ્ણની સીવાના પ્રસંગોના અને
દરિદ્રાને જ આપણને લખ્યાં છે એ આપણ-
નું વાનું તેજે પ્રાચીન મદામાત્ર ગમાવળ આશ્રય
અને રોગોમાં પ્રસિદ્ધ રામકૃષ્ણનાં સીધું
છે. એ રીતે તેનાં પાત્રો દિવ્ય કે અધર્મિક રૂપિયુ
તેમ છતાં તે અર્ધાં પાત્રોને તેજે ગુજરાતી જાતની
દાખાં છે એમ રજવાળી વળી જગએ મદામાત્રમાં
કે આશ્રયનાં એ પત્રની અવગણને દાનિ થઈ છે,
પણ કાળો એ કાળો છે કે એ પાત્ર આપણે થર
અર્ધજે આપણે નગર મોગાની છાંતિને મિત્ર જાતને
આવે છે અને કામમાં એ નાનીમની સામગ્રી નથી.

તેનો સુહામો, અને સુહામની પત્ની તે યુગ-
રાતનાં આહાણુ-આહાણી બની જાય છે. એટલું જ
નહિ, તેનો કૃષ્ણ પણ પ્રસંગ પ્રમાણે યુગરાતનો
વાણિયો કે યુગરાતનો આહાણુ ચર્ષને આવે છે.
યુગરાતના જીવનના મુખ્ય ભાગે તેની નાનામાં
નાની વિગતો, લઘુઓ, દ્વ્યણો જેવાં પ્રેમાનંદમાં પ્રતીત
થાય છે તેવાં ખીજા કાર્ષ કવિમાં થતાં નથી. એ
કૃતિઓ જોતાં એમ પણ કહી શકાય કે અત્યાર
સુધીનો કાર્ષ કવિ પ્રેમાનંદ એટલો યુગરાતી જીવનનો
માર્ગિક પરિચય અને તેઓ ઉત્પન્ન થતું જીવન
ઉપરનું પ્રભુત્વ ખતાતી શક્યો નથી.

પ્રેમાનંદે કૃષ્ણલીલાના અનેક પ્રસંગો ગાયા છે.
પણ આખર અવસ્થાએ તો તેણે ભાગવતમાંથી જ
કૃષ્ણલીલા લઇ અધ્યાયે અધ્યાયનું વસ્તુ આખ્યા-
નમાં ગાણું છે. તેના મરણને લીધે તે અધુરું
રહ્યું છે, તે તેના શિષ્ય સુંદરે પૂરું કર્યું છે. પ્રેમાનંદે
લગભગ સો વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવ્યું મણાય છે. તેથી
જ તે અનેક કૃતિઓ લખી શક્યો છે. આ ભાગવત
જોતાં જણાશે કે ઠેક મૃત્યુ સુધી તેની કવિત્વ શક્તિ
એટલી જ સતેજ અને પ્રસાદવાળી રહેલી છે.

પ્રેમાનંદની એક વિશેષ શક્તિ એ છે કે તે
એક રસમાંથી બહુ જ સ્વાભાવિક રીતે ખીજા રસમાં
સરી જાય છે. તે આખ્યાનો લખે છે. આખ્યાનમાં
જાતજાતના પ્રસંગો આવે અને એ રીતે તે તે
પ્રસંગને ઉચિત હોય તેવો લાગણી કે ભાવ કે રસ
વર્ણવવાની તેને તક મળતી રહે છે, અને એ તક
ઉપર તેવા ભાવનું સુંદર કાવ્ય તે આપણને આપે છે.
તેમ છતાં બધા રસોમાં તેની ઉત્તમ શક્તિ કટુણ
અને હાસ્યનું વર્ણન કરવામાં રહેલી છે.

આ પહેલું 'જસોદાનો વિજાપ' કાવ્ય પ્રેમાનંદના
દશમસ્કંધમાંથી લીધેલું છે. કૃષ્ણ અને બલરામ બન્ને
ભાઈઓ નાની ઉંમરમાં નંદ-જસોદાને ત્યાં જન્મનાને
કઠિ ગોકુલમાં રહેતા અને ગોવાળો સાથે ગાયો
ચરાવતા. ત્યાં જન્મનાના ધરામાં એક ઠાણી નાગ
કરીને ઝેરી નાગ બહોળા કુટુંબ સાથે રહેતો એ
એટલો ઝેરી હતો કે

જે કાળીની કૂંકે કૃતિ પહોંચે, કેશ લગે ન મળે એક જાડ રે.
ગોવાળો ત્યાં દોરને પાણી પણ પાર્ષ શકતા
નહિ, અને આસપાસના પ્રદેશમાં તેનો ત્રાસ
હતો. નિર્દોષ માણસોને ત્રાસ આપનારો નાશ
કરવા માટે જ વિષ્ણુ અવતાર લે છે. એટલે
કૃષ્ણે કાર્ષ પણ રીતે એ ત્રાસમાંથી લોકોને મુક્ત
કરવા વિચાર કર્યો. એક દિવસ હમેશની માકું કૃષ્ણ
ગોવાળો સાથે ગાયો ચારવા જમનાને કઠિ ગયા હતા.
પાસે જ કાળી નાગનો ધરો હતો. ત્યાં કૃષ્ણ બધા
ગોવાળો સાથે ગેડી દડે રમવા લાગ્યા અને પહેલેથી
સરત કરી કે રમતાં રમતાં જેનાયો દડો જમનામાં
જાય તેણે એ દડો જઈને લઈ આવવો. પછી રમત
ચાલી, એ ગેડી દડાની રમતનું પ્રેમાનંદે સુંદર વર્ણન
કયું છે. પછી રમતમાં કૃષ્ણને હાથે જ દડો પાણીમાં
પડે છે કૃષ્ણ ગોવાળોને ધીરજ ધરવાનું કહી, કછોટો
મારીને સાથે ગેડી અને વાંસળી લઈને કદમના ઝાડ
પર ચડી જમનામાં ઝંપલાવે છે. જગદર્ષિ ગયેલા
ગોવાળો વ્રજમાં જઈ નંદજસોદાને વાત કરે છે.
નંદજસોદા અને વ્રજનાં ગોપગોપી સર્વ ત્યાં દોડતાં
આવે છે. તે વખતે પ્રેમાનંદ જસોદાના મુખમાં આ
વિવાપ કાવ્ય શ્રુત છે. એક માતાને પોતાના બાળક
માટે કટલો પ્રેમ હોય છે, તે તેમાં આપણે જોઈ
શકીએ છીએ. હવે એ ગીત જોઈએ.

આજે વિલાપ સામળિયા એટલે કૃષ્ણને સંબોધાને
ગાયેયો છે. કૃષ્ણ શ્યામ એટલે કાળા વર્ણના હતા
માટે એમને શ્યામ—ધનશ્યામ પણ કહેતા.

'રિસાધું' એ વૃત્તી ભાષાનું રૂપ છે. તેનો
અર્થ 'રિસાધુ' એવો થાય છે. કૃષ્ણ જન્મનામાં
અસોષ ચર્ષ ગયા, તે જાણે દોકરો રિસાધ ગયો એમ
જસોદા વિજાપ કરે છે. માણિક્ય એટલે લાલ હીરા.
એ હીરા જેવો મોઢો પુત્ર માટે પુત્રને જ માણિક્ય

જ મૂળ ભાગવતમાં ગેડી દડા રમવાની વાત નથી,
કાળા નાગને તાળે કરવા જ કૃષ્ણ કદમના ઝાડ પર ચડી
જમનામાં પડે છે એવું વર્ણન છે. પ્રેમાનંદે તેમાં ગેડી
દડાની રમત હમેશને કૃષ્ણની નિમિત્ત રોષમાંની કુસળતા
ખતાવી છે, અને વસ્તુને યુગરાતના જીવનમય કરી છે.

કહે છે મારા પુત્ર રિસાલ ગ્યો અરે શામળિયા એવુ તે તારા મનમા કેમ આવ્યું ! હું તે એવી કેવી અપ ગણ્યુ મારો તે એવો શો ગુનો હતો, કે મને એકલી મૂકીને તે પાણીમા ઝપવા યુ ! મ્હા પણ્ય ગુના વિના તે મને વસમામા વસમી સગ કરી છે

ખીજ કહીતો અર્થ સહેયો છે મહિંદાના કાળા પાણીમા કાળો મળીતાગ વસે છે એના ધરામા પડેતો વનમાળી હવે શી રીને જીવતો પછો આવશે ? હવે મળવાની શી આશા ? પ્રેમાનન્દ ઘણી સાદી ધરગધ્ય બાષામા કાવ્ય કરે છે

સત્તાન એ મોહુ મન છે તેને કરમે મારા નસીમે મરી પાસેથી લૂટી લીધુ જતન કરીને રાખતા મને આવડ્યુ નહિ જણ્યુ એટલે અર્ધી આવડ્યુ કેણુ જાણે કેમ મારુ રતન ગડિયા છૂતી પડ્યુ !

છે તે આશ્રમે એટલે પાકી વયે હુ દીકર ને પાખી (જસોદાને ધડપણ્યમાં કૃષ્ણ મળ્યો હતો) અને તેને પાળી પોપીને મે મોરો કર્યો નીપતો એટલે તૈયાગ થયો મારા જીવનનો રસ ઢળી ગયો વિન્ને ગતી આજે મને બાળી મૂકી આપણામા જીવનના ચાગ અશ્રમ કરેલા હ સહયર્પાશ્રમ શુદ્ધયાશ્રમ વાનરયાશ્રમ સન્યાસાશ્રમ. પણ અહીં આશ્રમ શબ્દ જીવનના બાગના અધમા વાપરેતો છે

કલ્યાણાન્ત કળતા તેને કૃષ્ણનુ રૂપ સામરે છે નાકે મોતી પગે ઘૂઘરી માથે મોરપીંછનો મુચટ એવે વેષે દરિ ગાયોને ચારીને ઘેર આવતા હોય એવુ રૂપ હુ ફરી ક્યારે જોઈશ ?

માતા તરીકે કૃષ્ણના જે રૂપે કે દર્શનો વહાલા લાગેના તે ફરીવાર જોવા માગે છે કાનમા કુડન મો પર મોરલી એવે વેષે સાહે ગોડુળમા પાછા આવે પહેલાં નાના હતા ત્યારે જૂન લાગી છે કહી પેટ દેખાડતા તેમ દેખાડો અને મા કહીને બોલાવો

હું પીળા પિંછોડી પહેરી તેનો કુઝેલ વાળો જ્યારે હું જાણ કરતી હોઉં ત્યારે નેતરુ માગતો હવે હું ધરડી ચાઈ છું એમ વિચારીને તારા વિના મને કેણુ વલોણુ વનોવવામા મદદ કરશે !

હું પ્રાણેશ્વર છે અમાગ જોપોનો ઈશ્વર છે ગોપ એટલે ગોવાળોનો ઈશ્વર છે અને ગોપીને તો હું એટલો વહાલો છે કે તારા વિના ગોપી જીવી નહિ શકે તારા બાનમિત્રોની શી દયા થશે તે વિચાર. તારા વિના ગાયો દીસો દીસો નિસાસા નાખી નાખી મરી જશે

તે તો બિઝ જળમા વાસ કર્યો પણ તને પાણીમા શી રીને ગમશે ? હું હિ આવે તો મરે ઘેર તારા મોર પોપ પૂનજાના રમકડા સાથે રમશે કેણુ ?

હું મને એટલો વહાલો છે કે ન હોય તો મારો જીવ નીમી જવો જોઈએ પણ જીવ નીકળી ગયો નથી એગે જસે દા પોતાને જ મહેણાં મારે છે હું ગયો છતાં હું જીવ છું એટલું મારુ તારી સાથેનું સગપણ જ બોણુ તારા તરફનું હેત જ બોણુ ખીજુ થું ? સાચુ વહાલ હોય તો તો પ્રિયજનનુ અમજળ સામજતા જ હૈયુ ફાળી જાય !

ફરી પોતાને ફિટકાર આપે છે લાકડાથી પથરો મડ્યુ છે, પથરાથી લોહુ કંઠ્યુ છે પણ મારુ હૃદય તો એથી પણ કંઠ્યુ જાણાય છે લોહુ પણ પીગળે પણ આ તો એવુ ને એવુ રહ્યું છે મારુ હૃદય તો મને લગે છે વજ જેવુ છે એવી હુ લેહોને શી રીતે મોહુ દેખાડી શકીશ ?

મેણાતર એટલે મિષાતર મિષ એટલે બહાનું મિષ ચખ્દમા અર્થ આવી જાય છે છતાં કવિ મિષાં તર ચખ્દ વાપરે છે જસોદાને લાગ્યુ છે કે હું નિધુર હૃદયની છું માટે કૃષ્ણ મને મૂકીને નાસો ગયો છે ગેડીદાનુ તો માત્ર બહાનું કાઢ્યુ છે એમ માનીને મ્હે છે, તે ગેડીદાનુ તો બહાનું કાઢ્યુ છે પણ કર્ષક કાગ્યુથી તને માણુ લાગ્યુ છે માટે મને છોડીને જતો રહ્યો છે તને મે એકવાર બખળા * સાથે માધેનો એ સજારીને જ કદાચ તે પાણીમા ઝપવાનુ છે

* આ પણ કૃષ્ણકીર્તને એક પ્રસંગ છે. કૃષ્ણ દહો માઝ એક વરસના થયા હતા અને ચાલના પણ શીખ્યા નહોતા તેવામા એક દિવસ જસોદાજી ચૂને દૂધ મૂકી વનોણુ કરતાં હતાં ત્યા

નદ, જસોદા, ગોવાળો, ગાય અને વ્યાકુળ થયેલી
ખાવરી મનેની વ્રજની જીઓ દુખ ન સહવાથી
પાણીમા પડના મધ છે તેને કૃષ્ણને ભાઈ દળધર
એટલે બલરામ વારી રાખે છે કહે છે કે અધીરા ન
થાઓ, ચાર ધડી ગદ્ય બુઓ, ચાર ધડી સુધી કૃષ્ણના
ખમર ન મળે તો પડી પડતુ હોય તો પડજો.
પણ હમણા નહિ બનભદ્ર પણ અવતાગ છે, અને
તે જાણે છે કે કૃષ્ણ કાળી નાગનુ દમન કરીને થોડી
વારમા પાછા નીકળશે જ અને આ ગીત પડીના
કવામા થોડી વાગમા જ કૃષ્ણ પાણીમા ગદ્યા ગદ્યા
ગોરલી વગાડે કે તે સંભળાય છે એવુ વર્ણન છે
આ છે ની કડી વિનાપની નથી પણ ચાલુ આખ્યા

નના વર્ણનની છે નંદજસોદા ગોપગોપીઓ કૃષ્ણની
પાછળ પાણીમા પડવા તૈયાર થાય છે ત્યાં કરુણ
રસ પ્રકાશીએ પહેલે છે અને ત્યાંથી કવિ ચાલુ
કથાતત્તુ લઈ વાચનારને પણ અમગળની શય અને
દુખમાંથી ઉદ્ધારી લઈ વાત આગળ ચલાવે છે

‘જસોદા વિલાપ’ આપણા સાહિત્યમા કરુણરસનુ
એક સુદર કાવ્ય છે પ્રેમાનંદ સાધારણ રીતે પોતાની
કથા લાગા દેશી ઢાળોમા લખે છે, પણ અહીં કરુણ
રસને અનુકૂળ ગીત મૂકેલું છે

રામનારાયણ વિ. પાઠક
નગીનદાસ ના પારેખ

થોડીવાગમા કૃષ્ણે જાગીને શેવા માડ્યુ એટલે જસોદા
તેમને લઈ ધવરાવવા બેઠા ધવરાવતા ધવરાવતા તેમણે
બોલ્યું કે દૂધ ઊભરાવા માડ્યુ છે, એટલે તે
કૃષ્ણને હેઠાં મૂકીને દૂધ ઉતાગવા દોડી ગયા પણ
પોતા કરતા દૂધને વધારે ગવડ્યું તેથી કૃષ્ણને ખૂન
ઓછું આનું અને તેમણે રીસે ભરાઈ પરંપર મારી
વેળાણની ગોળા ફેડી નાખી ઊંચ મગબલ બધુ
ઢોળાઈ ગયું કૃષ્ણે માકડાઓને ભેગા કર્યા અને
ઊખળા ઉપર મેકા બેઠા પોતે તેમને માખણ ખવડાવવા
લાગ્યા જ્યારે જસોદાણ પાછા ફર્યા ત્યારે આ
દૃશ્ય જોઈ તેઓ ખૂબ ચિડાયા અને હાથમા સોગી
લઈ કૃષ્ણને મારવા દોડ્યા પણ કૃષ્ણ દ્રુતથી જ
તેમને જોઈને ચેતી ગયા અને નાસવા લાગ્યા
એક હાથમા માખણ છે તે ખાતા જાય છે
આખમાથી આંસુ ખરે છે, વાકડિયા વાગ આખ
ઉપર આવે છે, ઝપાટામેગ ભાખોડિયે દોડે છે, વારે
વારે અગ્નિને પાણુ વળીને જુએ છે અને વળી
પાછા નાસે છે આમ દોડાદોડ કરતા કરતા જસોદાણ
આખરે હાડી ગયાં ત્યારે કૃષ્ણ પડી જઈને પકડાવા
જસોદાણ તેમને નેતરા વળી ઊખળા સાથે પાછી પાછા
કામે વળગ્યા ત્યાં આ આગક ઊખળા સાથે ઘૂટ
છિયે ખસવા માડ્યો. આ દૈત્યક જોઈને કેટલાક
ગોપગોપી અને બાળો ભેગા થઈ ગયાં કૃષ્ણ ખસવા
ખસતા ગામ નહોતુ અર્જુનનાં બે ઝાડ હતા ત્યાં
જઈ ચડ્યા એ બે ઝાડ એટલાં તો પાસે પાસે
ઊગેલાં હતા કે વમનાર્જુન (નેડિયા અર્જુન)
નરીક જ ઝોળખાતા હતાં તેની વચમા ધર્મને કૃષ્ણ
ખસતા ખસતા નીમ્યા. પણ પાછળ ખાણિયો

આડો પડી ગયો હતો તે એટલા ગાળામાંથી નીકળી
શક્યો નહિ અને ત્યાં જ અટકી ગયો કૃષ્ણ બહુ મે
ભેગ કરે પણ આગળ ખસાય જ નહિ આ જોઈને
સૌ તાળી પાડવા લાગ્યા ત્યાં તો કૃષ્ણે એવુ જોર
કર્યું કે બને ગાડ કડક કરતા તૂટી પડ્યાં. આ અવાજ
સાંભળીને અને આસપાસનાં જુનારાં સાંભળીને
નંદજસોદા વગેરે દોડી આવ્યા અને ધક્કતી હાતીએ
મહામહેનતે ઝાડ હમીને જુએ કે તો કૃષ્ણ હેમખેમ
મેલ કે

આ બને ઝાડ પૂર્ણભવના શાપિત દેવપુત્રો હતા
નારદજીના દેખના તેઓ નમકેડા કરતાં હતા એટલે
તેમણે એમને શાપ દીધો હતો કે તમે નાગા વૃક્ષો
થઈને અવતરને પણ બહુ કરગર્યાં ત્યારે શાપનો અવધિ
આપ્યો હતો કે કૃષ્ણ તમારા ઉદ્ધાર કરશે કેટલોય
કાળ થયા એ બે વૃક્ષો આ વનમાં ઊભા હતા તેમને
કૃષ્ણે આ રીતે ઉદ્ધાર કર્યો

અવતારોની લીનાની બાબતમા એક ખુશી એ
નોધવા જેવી છે કે એ બધાં કામો માનવ સ્વભાવને
અનુકૂળ જ હોય છે અને એ સ્વાભાવિક માર્ગે
માવી જ અવતારકૃત્ય સિદ્ધ થાય છે અહીં કૃષ્ણ બાળક
હતા તો બાળકના જેવા જ તોફાનો, બાળખને ધાય
એવી જ સજા વગેરેનુ વર્ણન કયુ છે ચમત્કાર હોય તો
તે કૃષ્ણના મગ પરતો, કે એટલો નાનો બાળક વૃક્ષોને
તોડી પાડે એટલુ મજા કરી શક્યો પાકો આખો
પ્રસંગ તદ્દન સ્વાભાવિક જે પ્રસંગમાંથી આપણુ આ
જસોદાનો વિલાપ કાવ્ય નીપજાયુ છે તે પણ આવો
જ સ્વાભાવિક છે

જાગૃતિનો પરચો

દેશી રાજ્યોમાં તેમજ નરેન્દ્રોએ એમ માની લીધું હતું કે ખાલમાં મુશ્કેલીમાં પ્રભાવના કિંગ્ડોમ દ્વારા માંડ્યાં હોય ત્યારે પણ તેઓ પોતાના નાનાં નાના રાજવાડામાં સંપ્રદાશિનું ધોર અધારું કાયમ રાખી શકશે. અંગ્રેજ સરકારે તેમને પહેલેથી જ અમલવચન આપી મુક્યું હતું કે તેમના ઉપર આતરિક કે આહુ મુશ્કેલી આવશે ત્યારે તે તેમને સ્વચ્છ આપશે. મહાસત્તાએ પણ તેમને અમલવચન આપી દીધું હતું કે તેમની આતરિક ગત્યવ્યવસ્થામાં મહાસત્તા દરતરોષ નહિ કરે.

અંગ્રેજ સરકારના આશ્વાસનની પાછળ એની અપેક્ષા હતી કે આ નરેન્દ્રો અમલદાનના બદલામાં કાયમી ગુલામી રૂપી પૂરેપૂરી કિમત ભરપાઈ કરશે. દેશી નરેન્દ્રો પોતપોતાની પ્રજાના તો ગાળ અથવા ભાવવિષાતા છે પણ તેઓ અંગ્રેજ સરકારના તો આસસા મુશ્કેલી વસનારા લોકો કરતા પણ મોટા ગુલામ છે. કોણ નથી જાણતું કે અંગ્રેજ સરકાર ખાતસા મુશ્કેલી જેટલું દમન કરી શકે છે તેના કરતાં વધારે અને મનમાન્યુ દમન પોતાની ઇચ્છા થતાં ગાળઓ મારફતે સહેલાઈથી કરાવી શકે છે નીતિ અને અંગ્રેજ સરકારની અને બદનામ યામ દેશી રાજ્યો સંગવક હોવાને કારણે જ અંગ્રેજોએ આ દેશી રાજ્યોને અમલવચન આપ્યું હતું કે જ્યાં સુધી અંગ્રેજોના હિત સુરક્ષિત છે ત્યાં સુધી દેશી ગાળઓને પણ સુરક્ષિત રાખીશું.

મહાસત્તાએ પણ આ દેશી રાજ્યોને અમલવચન આપ્યું હતું તે એક વિશ્વાસથી કે જ્યારે ભારતની જનતાની ગુલામી ઓછી થશે ત્યારે આ નરેન્દ્રોની ગુલામી પણ આપોઆપ કમી થશે અને આ જ દેશના આ રાજ્યો પોતાની પ્રજાને દ્રોહ કરીને કશું પામતાના તો નથી જ તેથી પોતાની પ્રજાના હિતમાં પોતાનું દિત સમજીને પ્રજાને સ્વરાજ્યનો અધિકાર સ્વેચ્છાએ અને પ્રસન્નતાપૂર્વક આપશે નિર્વીર પ્રજાના નાહિમત રાજ્ય બનવામાં તેમને શી માર્ગ રહેવાની?

અને તરફનું અમલવચન મળ્યું હોવા છતાં આ નરેન્દ્રોનો ઉદ્ધાર ન થયો. એમ લાગે છે કે મિન

એબમી સલામતી તથા હોમકુશન હોય ત્યારે માણસ સજવા માટે છે આ નરેન્દ્રો પણ એકાદ અપવાદ બાદ કરતાં, પોતાની સલામતીને કારણે પોતાની ધર્મ બૂલી ગયા છે તેની વાત શી કરવી? ને તો પોતાના સ્વર્થ અને પોતાની પ્રતિષ્ઠા પણ બૂલી ગયા છે.

સ્વરાજ્યને અર્થે ભારતના કેટલાય ખેડૂતોએ પોતાની માલમિલકત જમ યરા દીધી, અને જમનો બદલાતાં તે તેમને પાછી પણ મળી ગઈ. આ મરીન ખેડૂતોના જેટલી શ્રદ્ધા પણ આ નરેન્દ્રોમાં હોત તો તેઓ પોલિટિકલ એજન્ટની સચના પ્રમાણે નાચ કરનારા સગકસનાં જનવર ચર્ચ જડ પૂતળાં ન બનત.

હવે તો આ નરેન્દ્રોની દશા ઉપર અફસોસ કરવાના દિવસો પણ વહી ગયા. કહે છે કે વિનાશનો દિવસ આવે છે ત્યારે પહેલી માણસની સફળિ તેજો ત્યાગ કરે છે અને પછાધી તેનું કાચ પણ તેને છોડી જાય છે.

જો સામાન્ય સરકારને એવો ખ્યાલ હોય કે રાજસ્થાનની પ્રજા પછાધેલી છે અને તે દુર્માર્ગથી તો તેને પોતાની બૂદ દૂર સમયમાં જ સમજશે હવે તો દેવી અમલકારોનો યુગ આવ્યો છે. દમન કરનારા લોકોના ખ્યાલ આખાને આખા જીવા પગલા માંડ્યા છે. જમનાવાસજી જેવાના સત્યાગ્રહ રાજ સ્થાનોની સારિવક્તા અને જાગૃતિનું આત્મસમર્થન છે વાણિજ્યકેશન તેમજ શાંત કોમને સત્યાગ્રહના સિપાઈ બનવા માટે તેમજ સ્વરાજ્ય સમારમ્માં જાગેવાન થવાની હાકલ કરનારા આ સમય છે.

અમારા નાનકણમાં કાટચારજો પાસેથી અમે સાંજળતા દતા કે હિંદુસ્તાન જ્યારે સ્વતંત્ર થશે ત્યારે તે કોઈ દેશી રાજ્યના પુરુષાર્થથી થશે. ભવિષ્યવાણી પણ કદી કદી સાચી નીવડે છે પણ એના કોંડા અર્થના બેદની ભવિષ્યવેતાને પોતાને ખમર નથી હોતી *

૨૬-૧-૨૯

ફાકા કાલેન્ડર

* હિંદી 'સર્વોદય'માંથી

સીતાનહાળી

શ્રી. કાન્નાસાહેવ કાલેલકર

વેળગના લીલો કુંડ નેઈ પાછા વળતાં રરતામાં
વેળગમાંનું ઝરણું નેયું હતું. એટલું નાનકડું ઝરણું
કે એને નાળું પણ ન કહેવાય. પણ એને વેળગમાંનું
પ્રતિષ્ઠિત નામ મળેલું છે. નદીનું નામ સાંભળ્યા પછી
એનો ઊગમ કર્યા છે એ શોધ્યા વગર રહેવાય ? પણ
અમે તો યુદ્ધઓની અફસુસ કારીગરીમાં મસ્તપણે
વિહરતા હતા, તેથી વેળગમાંનું રમરણ સરખું
ન થયું. “અપૌરુષેય” કારીગરીવાળી દેલાસતી યુદ્ધ
છોડી નેન તીર્થકરોની ધન્દસભા તરફ અમે
જતા હતા ત્યાં શ્રી. અચ્યુત દેશપાડિએ કયું કે વેળ-
ગમાંનો ઊગમ અહીં જ છે. માત્ર નામ સાંભળ્યું અને
વેળગંગા વળગી !

ધન્દસભાથી પાછા ફરતાં અમે રહમી યુદ્ધમાં
આવી પહોંચ્યા. અનેક યુદ્ધઓમાં રખડવાથી યાક તો
સારી રેડે ચડ્યો હતો. આખા શરીરનાં હાડકાંમાં
કળતર શરૂ થયું હતું અને એ જ વખતે ધારાપુરીની
એલિફન્ટનું રમરણ કરાવતી રહમી યુદ્ધએ અવ્યતનો
કળય ચડાવ્યો. ફરી ફરીને પગ વધારે ચાક્યા હતા,
કે નેઈ નેઈને આંખો વધારે ચાકી હતી, એ રહેતું
પુરકેલ હતું. હવે નાસ્તા સાથે યાક ખાધા પછી જ
આગળ જવાય એમ અને નિશ્ચય કરતા હતા
એટલામાં સીતાનહાણીનું રમરણ થયું.

અયોધ્યાથી જનરથાન સુધીની યુસાફરી સીતાએ
પગપાળા કરી હતી. ત્યાંથી રાવણ એને ઊંચકીને
લંકા લઈ ગયો. દુઃખાવેશમાં સીતાએ દક્ષિણનો એ પ્રદેશ
નેયો પણ નહિ હોય, પણ રામે રાવણનો નિ પાત કરી,
એના જ પુષ્પક વિમાનમાં બેસી ત્યારે લંકાથી અયોધ્યા
સુધીનો પ્રવાસ કર્યો, ત્યારે સીતામાતાએ નીચે નેઈ
કેટલો આનંદ માણ્યો દરે ! રામાવણમાં, વાલ્મીકીએ
ત્યાંત્યાં, સીતાજીનો પ્રવ્રિનતા સૌંદર્ય પ્રત્યેનો પસપાત
વર્ણવ્યો છે. અવમૂર્તિએ પણ, સુષિસૌંદર્ય નેઈ
સીતાને કેવો અપારકિ આનંદ થતો, એનું વર્ણન

આપ્યું છે. સીતાએ જે હિંદુસ્તાનના લલિત અને
ભગ્ન, સુન્દર અને પવિત્ર રથાનોનું વર્ણન પોને
લખવાનું માથે લીધું હોત, તો મને લાગે છે કે ત્યાર
પછી સંસ્કૃતમાં શર્મપણ કવિએ સુષિવર્ણનમાં એક
લોટી પણ ઉમેરવાની દિંમત ન કરી હોત.

સીતામાતા પદાડો નેઈને રાયતી, નદીઓને
આનંદાદયી નવકાવતી હાથીનાં અમ્યાઓને પંપા-
ળતી, સારસ યુગલોને આશીર્વાદ આપતી, સુગંધી
ફૂલોનું સારંભ પામીને નશો કરતી અને દરેક રથો
એ બધો આનંદ રામમય બનાવી પોતે મીના છે એ
શુદ્ધી જતી. લંકામાં રામવિગ્દયી શુકાતી સીતા પણ
ત્યાંની એક નહીં માથે એકરૂપ થયા વગર રહી નહિ.
આજે પણ સિલોનની સીતાવાડા ચોમાસામાં અને
બાલુ ઊગમય છે અને જેટલાં બેનરો ફૂંપાડે છે તે
બધાને સુવર્ણમય બનાવી દે છે.

સીતાનો જન્મ જ જમીનમાંથી થયેલો. એ
ભારતભૂમિની ભગિનતા રૂપમાં આજે પણ આપણને
દર્શન દે છે. સીતાને થયું દરો કે ગોદાવરીના વિશાળ
પ્રદેશમાં આલી આલીને આપણે યાક્યા. લક્ષ્મણને
વનફળ લાવવા ચોકલી દઈએ છીએ. રામ તો ધનુષ્ય
લઈને પહેરો ભરવાના જ. ત્યારે આ ચંદ્રાકાર કગડ
તણે વેળગમાંનું આતિથ્ય સ્વીકારી થોડો જલવિદાર
કેમ ન કરીએ ?

અમારી દાનત પ્રથમ અનુકૂળ ઠેકાણેથી વેળગમાંના
સુન્દર પ્રપાતનું ફક્ત દર્શન કરવાની જ હતી. એટલે
નં. રહમી યુદ્ધમાં, યુદ્ધની ડાળી અને અમારી
જમણી બાલુએ ઝડપે દેખાનો એ તરફ, અમે ગયા.
મનમાં ચોરી ખરી કે ને નીચે જવાનું દરો તો એ
લક્ષ્મણે લેવાનું ચૂકીએ નહિ.

ઝંખામાંથી નેયું તો એક પાનથો પ્રપાત પવન
સાથે રૂમતો નીચે ઊતરે છે અને પોનાની આંગળાએ

હવાથી હવાથી અમને છાનોમાનો નોતરે છે હું વિચાર કરવા લાગ્યો કે નીચે જિતગય કે નહિ એટલો વખત ખરવાય કે નહિ સાધીએને આ સ્વચ્છ ગમશે કે નહિ ? મને આમ વિમાસણમા પડેલો ભેઈ ખીણમા દોડમદોડ કરતાં નાનાં નાનાં પક્ષીઓ તિરસ્કારથી હસી પડ્યા “ જુઓ તો કેવો અગસિક માનવી છો ! ધોધ આટલા હેતથી નોતરે છે અને એ વિચારમાં પડ્યો છે ! આ માનવીઓમાં કાન્ય લખનારાં ઘણાં છે, પણ કાન્ય માણનાર્ગ જવે જ મળે છે અને આ સામેના માનવી તો પોતાને પ્રકૃતિનો બાળક કહેવડાવે છે લોકો આંખે ધોધ તરફ જુએ છે, નીચેનું સ્ફટિક જેવું પાણી ભેઈ એનું હૈયું પણ પલ્લવે છે, છતાં એનો સમ્પન્ન જામતો નથી એના પગ ચાલવા માંડના નથી એને કોઈએ સાંપે આપ્યો નથી કે ‘ તું શિવા થઈને પડ્યો રહીશ ’ છતાં એ પથરાને ચોલ્યો જ છે ! ”

પક્ષીઓની આ નિર્ભરતાના સંભળી હું શરમાયો અને મને ખમર પડી તે પહેલા જ મારા પગ પથથિયાં જિતરવા લાગ્યા હવે જમણી બાજુથી નીચેનો ધરો ઝોળાથી સામે કાઢી ગ્રાપાત પાસે અવાય, કે કાળી બાજુથી કગડની કેડે ચાલીને ૨૮ નંબરની નાનકડી યુદ્ધ સૂધી પહોંચી ત્યાં ધોધના છાંટા લેવાય એ વિચાર મનમા ચાલ્યો જમણે રસ્તો લાંબો અને સવામત હતો ત્યારે કાળા રસ્તામાં કાન્ય હતું નહાવાની તૈયારીથી જ જિતર્યો હતો એટલે રખે પથથી જવાશે એવો તો સવાય જ ન હતો

૨૮ નંબરની નાનકડી યુદ્ધની અદર એક બે મૂર્તિઓ છે ખરી પણ તે યુદ્ધની અદર ઝાંઝું માય નથી કાન્ય તો બહાર જ પથરાયેલું છે એ યુદ્ધમાં બેસી બે ફાળિ બહાર જુએ તો પાણીના પહેળા પડદામાંથી એને આગળનો સૃષ્ટિનો વિસ્તાર જીવનમય દેખાશે ધોધ પડે છે, પણ તે એટલો જોડો નથી કે આરપાર કયું દેખાય નહિ આ યુદ્ધ પાણીના પડદા પાછળ ઢકાયેલી હોવા છતાં જિનકુન પનજતી નથી, કેમકે રમતિયાળ પવન પણ પાણીના છાંટા યુદ્ધની અદર નથી લઈ જઈ શકેતા યુદ્ધની

જરાક બહાર આવે, તો પછી તકરાર નહિ કરતા કે પવને આપણને કેમ પલાળ્યા

અમે એ યુદ્ધથી નીચે જિતવા પડ્યાં ચતુષ્પાદ બનીને જ જિતરવી પડી એ કહેવાની જરૂર ન હોય ત્યાં એ ધોધ પથગ સાથે બળકોતો હતો ત્યાં એ મારું આસન જમાવ્યું સો ફીટની ઉચાઈ એથી પાણી પડે તે કાઈ ગદમદિયા કરીને સંતોષ નહિ મને એણે પ્રથમ માથા ઉપર ટપતીઓ મારવાનું શરૂ કર્યું, પછી ખભા ઉપર થપાટ પડી, પછી પીઠ ઉપર ૨૫ ૨૫ ૨૫ ૨૫ ચાપડીઓ મળતી જાય અને મુસાફરીનો આખો થાક જિતરતો જય સમમાન્ય રીતે આપણે માલિશ કરાવીને પછી નહાઈએ છીએ અહીં તો માલિશ એ જ સ્નાન અને સ્નાન એ જ માલિશ સીનામાતાએ અહીં પોતાના વાજ છૂટા મૂકી પાણીમા સાફ કરકરા કર્યા હશે

પણ અરે, આ શું ! હું ૨ખકુ મુસાફર છું કે આ કુનિયાનો બાદશાહ છું ? મારો પહાડી તળે આ રતનખચિત આસન કચાથી આવી ગયું ? પાણીના તુપાર ચારે કોર ફેલાય છે જાણે મોતીની માળા ! અને આસન તળે એ રૂપાળાં ધન્ધનુઓ મને સમ્રાટની પ્રતિષ્ઠા આપી રહ્યાં છે અનકાપુરીના કુમેર કરતા મારો વૈભવ હવે કઈ બાનતમાં ઝાઝો છે ? ધન્ધનુઓની એવડી કિનારલળા ચાંદીના ધાત્રા-વાળા આસન ઉપર બેઠો છું, અને મોતીની માળાનું જિતરીય ઝોડી અહીં આનંદ કંટુ છું માથે સર્પ-નાચણનું ચળકતું છત્ર છે અને આસપાસ આ હાડતા કિજળો જગજાથના રોતોનો ગાય છે !

શરીર સ્વચ્છ કરવા માટે નહિ, પણ વ્યાયામનો આનંદ લેવા માટે પથરા પર સવાર ચર્મ, ધોધ તળે એ આપું શરીર ચોળ્યું, સ્નાનપાનનો આનંદ મેળવો અને રામરક્ષારતોત્રતુ રમરક્ષ કહ્યું સ્મૃતિ-માઈએ જે સ્થાન પસંદ કર્યું ત્યાં રામરક્ષારતોત્રતુ ગાયન જ રહુરે એ સ્વાભાવિક હતું અને માથાથી પણ સૂધી બધા ગાયો યોગાને સાફ કરતી વખતે

“સિતો મે રાપવઃ પાતુઃ માલ દસરયાનમઃ” ઇત્યાદિ
શ્લોકો પાઠ કરવા એ ન્યાસ કેટલો ઉગિન દનો !

* * *

રવગે પહેંચેલા લોકો પથુ ને અંતે મૃત્યુ-
લોકમાં પાછા આવે છે, તો એ પ્રપાતસ્નાનની
મસ્તી ચડ્યા છતાં એમાંથી વ્યુત્થાન કરી પાછા
ગણમય જીવનમાં પ્રવેશ કરવાની આવશ્યકતા જણાઈ
એમાં આશ્ચર્ય શું ? એટલે આખરે આટલો બધો આનંદ
સ્વેચ્છાએ જતો કરવાની ચોતાની સંપ્રમશકિતની કદર

કરતો કરતો પાછો આવ્યો. અને નવાં કપડાં પહેરી
નારતા માટે તૈયાર થયો ! નારતો શું—અપેક્ષર મુધીની
તથસ્થા અને પ્રપાતસ્નાનની શાંતિ પછીનું એ
અમૃતજોજન ન હતું.

ગુફામાં રિચર થઈને ઉમેશ દ્વારપાળોને ને
જોવાની આંખ હોત તો એમણે જરૂર અમારી
અદેખાઈ કરી હોત.

૧૧-૬-૪૦

જ્ઞાને કે ઉરચાસને

(ઉપજાતિ)

વિદ્વાન વેદોઃ સુણુવા ન ધોને,
કે સંતવાણી ધરવા ન ધ્યાને,
ભલે મળે ના વગી પૃષ્ઠ જોવા,
વેદો ગીતા વા ઉપનિષદોનાં.
પ્રશ્નકંડ કેરું નવ જ્ઞાન ચાહું.
વર્તી શકું ને ઉરચાસને હું.

‘ મહેમાન ’

કર્મ-યોગ

શ્રી મર્વપદ્મી રાધાકૃષ્ણન

મારે માટે જે પ્રેમ અને પ્રશસના શબ્દો ઉચ્ચારવામાં આવ્યા તે માટે હું તમારો આભાર માનું છું, અને મારે તમારી સાથે અગ્રેજીમાં જ યોનવૃ પડે છે, એ જાણ તમારી ક્ષમા યાચું છું

તમારી સરથા જોવાનો મને પ્રસંગ મળ્યો, એ હું મારા ભાગ્ય સમજું છું કારણ એની રથાપના આપણા એ મહાન નેતાએ કરેલી છે કે જેણે આપણા દેશની સિક્કલ ખદ્દી નાખી છે અને જેણે આપણા પ્રાચીન આદર્શો અને પ્રણાલિકાઓને પોતામાં ભૂતિમત કર્યા છે

*

ગીતા એ આપણું ખૂબ પ્રસિદ્ધ પુસ્તક છે એની એક ખૂબી એ છે કે એમાં આપણી અશક્તિ અને શક્તિ—બલ અને અન્ય બંને બરાબર વ્યક્ત થયેલા છે

એની શરૂઆત જુઓ. હિયોગ પર્વની શરૂઆતમાં બંને પક્ષે યુદ્ધનો નિશ્ચય કર્યો છે, ગુણસેન ઉપર બંને સૈન્યો સામસામા ગોડવાર્થ ગયા છે, અર્થો હણહણી રહ્યા છે, શખનાદો ગાજી રહ્યા છે, ડુડુભિ ગડગડી રહ્યા છે, હવે માત્ર પહેલ તીર ક્યારે છૂટે એની જ સૌ આતુરતાથી રાહ જોઈ રહ્યું છે—ત્યાં એવા વાતાવરણમાં અનુન એકાએક યુદ્ધ કરવાની ના પાડે છે તેને વિમાસણ યાચે છે કે મારે યુદ્ધ કરવું કે ન કરવું? સજા સોહીઓનો સહાર કરવો કે ન કરવો? અને આ વિમાસણમાં તે શસ્ત્ર છોડી દે છે અહીં એને સમજાવવા માટે ગીતા કહેવામાં આવે છે આમ જ્યાં ચારેકોર યુદ્ધના નાદ ચઈ રહ્યા છે ત્યાં આ ચિતન અને ચર્ચાનું અવનરણ યાચે છે જે વસ્તુની ચર્ચા યુદ્ધભૂમિ ઉપર આવ્યા પહેલાં કરવાની હતી તેની ચર્ચા યુદ્ધભૂમિ ઉપર આવ્યા પછી શરૂ થાય તે અનુન

જણે પોતાના કર્મમાંથી છટકાનો પ્રયત્ન કરે છે આ આપણી અશક્તિ છે આપણે દોષ પશુ નિશ્ચય કરવામાં—સરથા રથાપવામાં પાછા પડતા નથી પણ જ્યારે તે નિશ્ચયને અમલમાં મૂકવાનો તે પ્રમાણે કાર્ય કરવાનો સમય આવે છે ત્યારે આપણે આપણી કર્મમાંથી છટકવાના બહાના શોધીએ છીએ તે વખતે આપણે બહુ ક્ષણે ક્ષણે ભેંસીએ છીએ આ જ વસ્તુ અગત્યનીતાના પ્રારબ્ધમાં બતાવે વાસ્તવ્યેથી છે

હવે આપણે એનો અંત જોઈએ ગીતાને અંત કહ્યું છે કે,

યન યોગેશ્વર કૃણો યત્ત્વ પર્થો ધનુર્ધર ।

તત્ત્વ ધીર્વિજયો ભૂતિર્દેવા નીતિર્મતિર્મમ ॥

એટલે કે જ્યાં યોગેશ્વર કૃષ્ણ છે, અને ધનુર્ધર પર્થ છે, ત્યાં સદા વિજય જ છે જુઓ, અહીં ધનુષ્ય શબ્દ જ વાપર્યો છે ધનુર્ધર—ધનુષ્યને ધારણ કરનાર એવું વિશેષણ યોગ્યું છે અહીં ધનુષ્ય, જય, પાડવ કુતાસુત કે એવું કશું કશું નથી એનો ખાસ અર્થ છે ધનુર્ધર એટલે કાર્ય કરનાર જ્યારે યોગ અને ધનુષ્ય, ચિતન અને કાર્ય બે ભેગા થાય છે, ત્યારે જ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે એકબે યોગ, એકનું ચિતન અથવા એકનું કાર્ય નકાસુ જાય છે પશુ જ્યારે એ બંનેનો મેળ સફાય છે ત્યારે જ વિજય પ્રાપ્ત થાય છે અગ્રેજીમાં પણ એ લોકો કહે છે કે, 'Trust in God keeping the powder dry' ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખતી પણ દારૂગોળા તો તૈયાર જ રાખવો—પુરુષાર્થ તો કરવો જ આ બે વસ્તુ વિના દોષ પશુ કાર્યમાં સફળતા મળતી નથી

આપણા દેશના સદ્ભાવે આ યોગ અને ધનુષ્યનો સુમેળ ગાંધીજીએ પોતામાં ભૂતિમત કર્યો છે

એમનામાં એ યોગની-ચિંતનની શક્તિ પણ છે, અને ધનુષ્યની-કાર્યની શક્તિ પણ છે. એમને હાથે આ સંસ્થાની સ્થાપના થયેલી છે, એટલે અહીંના વિદ્યાર્થી-ઓમાં ચિંતનમય-વિચારમય કાર્યશક્તિ આવે એવી હું આશા રાખું છું.

*

જગતના બધા જ મહાન નેતા ભારે સુધારકો હતા. આપણે ત્યાં પણ જે જે મહાન વિમૂર્તિઓ ઘર્ષ ઘર્ષ છે, તે દરેક મહાન સુધારક જ હતી. ભવેને તેમના પછીના જમાનાને તે રૂઢિચુસ્ત લાગે. આપણા શંકરાચાર્યને આજે આપણે ભલે રૂઢિચુસ્ત કહીએ, પણ એમના જમાનામાં તો એમણે તે વખતના પ્રતિષ્ઠિત પંડિતો સામે બંક જ ઉઠાવ્યું હતું અને મંડનમિત્ર સાથે વાદવિવાદ કરી તેમને હરાવ્યા જ હતા. એ જ રીતે ગાંધીજી પણ મોટા ક્રાંતિકારી છે. એઓ પણ અનેક બાબતોમાં સ્વતંત્ર મત આપે છે, અને છતાં કેટલીક બાબતમાં એઓ પણ રૂઢિચુસ્ત

હોય એવું કેટલાકને લાગે છે. આમ છતાં એઓ સ્થાપિત હિતોનો જ પક્ષ લે છે એમ કહેવું તે ખરાખર નથી. એ પણ આપણા મહાન પૂર્વાચાર્યોના જ વંશજ છે, અને એમને અનુસરવામાં આપણે આપણા પ્રાચીન ઋષિઓને જ અનુસરીશું—આપણે આપણી સંસ્કૃતિના સર્વોત્તમ અંશોને જ અનુસરીશું.

એમના જેવા પુરુષે આ સંસ્થા સ્થાપેલી છે, એમના આશીર્વાદથી અહીંનું કામ ચાલે છે, એટલે આ તમારી સંસ્થાને મારા જેવા માણસના અચવા ખીમ કોઈ પણ માણસના આશીર્વાદની જરૂર છે નહિ. હું તો તમારી સંસ્થા જોવા માટે આવ્યો હતો, અને મને એ જોવાનો પ્રસંગ મળ્યો એ માટે તમારો સૌનો આભાર માનું છું. તમારી સંસ્થાને હું સંપૂર્ણ સફળતા ઇચ્છું છું. x

x તા. ૧૩-૧૨-૩૮ને રોજ ગુજરાત વિદ્યાપીઠના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ કરેલું પ્રવચન.

✧

ઉત્તરારી

(ઉપખતિ)

સુખાં ભરેલું, મસ તેજવન્તુ,
કે વાટિકા કે વનમાં લસન્તુ,
આમોદદાયો, મધુરું ઘણેરું,
ભલે જનું ના ફલડું અનેરું;
તો એ હમેશાં હૃદયે ધરું છું,
કોના પથે કંટક ના જનું હું.

‘ એહમાન ’

મુ સા ઇ

લેખક કેશિકે ભટ્ટ, મુબઈ

“ ચૂરે આ ચૂરે અમલ ”

‘ એને હો મારું ! ’

મુસાઈ દગ પડતું મૂંઝી ધાયત મથેલા અમલ પાસે દોડી ગયો. અમલના ગળા આગળથી લોહી નીકળતું હતું. મુસાઈએ પાસાફ કર્યો, પાટો બાંધ્યો, અને પાગલા સાચો અમલોએ કપડે અમલને ચાતા વગી એટલે તે ઊડી ગયો.

“ નિદ્રા ”

“ દયા ન આવી ”

“ આવા નિદ્રા અમલ પર દામ કેમ ઠપકે ?

આમ અમલને મુસાઈ પાટો પોતાના કાપમાં ત નીચ મફત ગયો.

મખાન દેશના એક નાના ગામની બહાર એક ભગીરીદ્રી ઝૂપડી હતી ઝૂપડીના ઢંગ પરથી કાઈ પથુ કહી રોકે કે એમાં ખૂન મરીખ માણસ રહેતા હો પથુ એ ઝૂપડીમાં ગરેનારની મુવાસ આખા ગામમાં મસરેલી હતી નાના બાળકને પૂછવામાં આવે તો તે પથુ કહી રોકે કે એમાં કેમ રહેતું હતું.

મુસાઈ પોતાની બગીમાં સાથે ત્યા રહેતો હતો બિચાગ ખૂન મરીખ મુસાઈ આવ્યો દિવસ પોતાના નાના કામના ખેનરમાં કાગ કરતો તેની નજી ઉપજમાંથી મા-દોષો પોતાનું ચુરદાન ચનાવવા.

મુસાઈ ખૂન મહેનતુ એની કુનિયામાં ખેનર અને ઝૂપડી સિવાય બીજુ કશ ન હતું પછી ફાટતાં મુસાઈ વેગથી ખેનરે જતો આવ્યો દિવસ વગ સમા પાણી ખુદો સાજ પડતા મદવથી ભગાયે રે ચરીરે ઘેર આવી નાહી, વાણુ કરી મા સાથે સુખદુ ખની વાતો કરતો.

“ એટા, ખૂન મહેનત કરી પડે છે ” મા

દુ અમલો અવાજે પૂછતી

“ બા, મહેનત તો કરવી જ લેઇએ ને ! ”

મુસાઈ દગના દસના જવાન આપતો.

“ અમલ છે બા, મહેનતના ફગ મીમ આરા મથો બેસીને ખાતુ આપણને ના ગમે પ્રમુ કાઈ દિવસ આ મહેનતનો બદલો આપશે ”

મુસાઈ ને પખીમ પર ખૂન ટેન તેમાં અમલના પર વિગે મુસાઈ બધારે ખેનરમાં નમી પાણી ખૂનને હોય ત્યારે તેની આસપાસ લાની લાની રોકવાના અને લાંબા લાંબા પગવાળા ઘોળાં દૂધ જેવા અમલના ફરતા જ હોય માણસોથી રંગીને દૂર ગરે નારા આ અમલોને ખાતરી હતી કે મુસાઈ ત-કૂથી તેઓને જરાપથુ છગ મથો નહિ બગલાઓને પથુ મુસાઈના ખેતમાંથી પૂરતો ખોરાક મળી રહેતો તેઓ બીજો ઠાકવાની રરમર કરતા નહિ મુસાઈના ખેનરમાં મનેચાએ વિદા કરી તેઓ પાણીમાંથી પોતાનું ખાદ્ય મેળવી લેતા.

*

એક દિવસ અપેરે મુસાઈ ખેનરમાંથી કામરના નાના છોક ઉખેરી ગલો હતો અમલો ચોડા તેની આગળ, ચોડા તેની પાછળ, ફરતા ફરતા પેદ-પૂન કરી ગલા હતા ત્યા મુસાઈ પાસે ઉપજથી એક ધાયન ગયો પથો મુસાઈએ બધુ કાઈ પડતું મૂંઝી અમલને લીધો ગમનારો બા સાફ કરી પાટો બાંધ્યો આસપાસ બેસેના બીજા અમલોએ ઉપજારની દરિયે મુસાઈ સામે જોવા લાગ્યા તેઓને પથુ ખાતરી રાઈ કે અમલો સલાળ લેનાર પથુ કુનિયામાં કાષ છે ખડુ.

મુસાઈનો અડધો થાક અમલોના સહવાસથી જ ઊતરી જતો.

*

ચોડા વધે પડાગ થવા મુસાઈ હવે કુમાર

મંડી યુવાન બન્યો એનું ઘાટીલું અને ગોરું શરીર, એનો કદાવર મજબૂત બાધો, ખરેખર આકર્ષક હતાં. તેમાં એની નમ્રતા, મળતાવડો સ્વભાવ, સાદર્થ અને બીજાઓને મદદ કરવાની ધમશ ધણી જ આદર-પાત્ર હતાં. એની બાને દબે એક જ ઈચ્છા હતી — પોતાના પુત્રને પરણેલો જોવાની. સુસાઈની અનદદ મહેનતથી ધરતી રિયતિ પણ સુધરી હતી. સાંજના સાનેકનો સમય હતો. મુસાઈ જેનેથી ઘેર આવ્યો. આખા શરીર કાદવ ચોંટયો હતો. વાળ વિખરાયેલા હતા. ધરમાં આજે એક નવી વ્યક્તિ જોઈ. કોણ હશે? આવા નાલુક શરીરવાળો અને સૌંદર્યદેવીની પૂરી કૃપાદષ્ટિ પામેલી મોટા ધરની યુવતી કોણ હશે? મનમાં ખૂબ વિચારો આપ્યા પણ તાગ ન મેળવી શક્યો. આવા ગંદા શરીરે મળવું ઉચિત ન લાગવાથી તે સીધો નાહવા ગયો. નાહી ચોખ્ખાં કપડાં પહેરી નમસ્તે કરી બા અને પેલી યુવતીની સામે મોઢા પર ગાંભીર વ્યક્ત કરી વાર્તાલાપ કેમ કરેલો તેનો વિચાર કરતો બેઠો. ત્રણેયની વચ્ચે શાંતિ પથરાઈ.

“મેટા, તું આને નહિ ઓળખતો હોય,” તેની બાએ શરૂઆત કરી. “તે આપણા દર દરના શ્રોમંત સમાની દીકરી છે. તારી કાર્યદક્ષતા અને કીર્તિ સાંભળીને આપણને મળવા આવી છે અને તેની ઇચ્છા છે કે તમારા બંનેનાં જીવન જોડાય.”

“પણ બા, તમને ખબર છે ને કે આપણે ગરીબ છીએ. અહીંયાં એમનાથી દુઃખ સહન કેમ થઈ શકશે?”

“એની તમે ચિંતા ન કરો,” ઇન્સુએ જવાબ આપ્યો. “સુખનો અર્થ એકલી શારીરિક સગવડ નથી. સુખ તો માનસિક વસ્તુ છે. ઐશ્વર્ય ભોગવતો માણસ પણ દુઃખી હોય છે. દુઃખમાંથી પણ સુખ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.” ઇન્સુએ દલીલ કરી.

ઇન્સુની દલીલ સાંભળી મુસાઈ ખૂબ પ્રુથ થયો. બંને એકબીજાનાં અર્ધાંગ બન્યાં.

*

બે વર્ષ પસાર થયાં. બંને એક બીજાના કાર્યમાં

મદદ કરવા લાગ્યાં. સુખી અને એકધારું જીવન પસાર થવા લાગ્યું. મુસાઈ પહેલાંના કરતાં વધારે રસિક અને આનંદી બન્યો. જેના સુખી જીવનથી માને ખૂબ સંતોષ થયો.

ત્રીજે વર્ષે દુકાળ પડ્યો. સૂકો દુકાળ. બનાજ જરાપણ ન પાક્યું. પાણીની અછત અને હતું તેટલું સુકાઈ જવાથી દુકાળ અસહ્ય બન્યો. ઢોરનાં અને માણસનાં મરણનું પ્રમાણ વધી ગયું. દુકાળની અમર મુસાઈના ઘર પર પણ યઈ. ઢોર મરી ગયાં. બના-જનો સંગ્રહ હતો પણ ત્યાં છિપાવવા બનાજ કામ આવે તેમ ન હતું. આવા કસમયે પણ મુસાઈ દિનંત અને ધીરજ નહોતો ખોદ્ય બેઠો. બધા બેઠત મિત્રોને તે સાંત્વન આપતો. આવતા વર્ષની સારી આશા આપી દરેકનાં દિનંત રેડતો. મદાકષ્ટે, બીજા વર્ષની આશાએ, જેમ તેમ દિવસો, મહિનાઓ પસાર થયા.

વર્ષો આવી. બધાની આશા ઉત્તેજિત થઈ. દર દર આકાશે એકાદ વાદળી દેખાઈ. મુસાઈ અને બીજા બેતરના કાર્યમાં મશગુલ થઈ ગયાં. વરસાદની આશા પ્રત્યજ થઈ. બે દિવસ થયા ને વાદળી અદસ્ય થઈ. વરસાદની આશા નષ્ટ થઈ. મુસાઈ અને બેડોતોની રિયતિ રણમાં યુગ્મજળ પાછળ ભટ-કતા મુસાફરો જેવી થઈ. આશા તે આશા જ રહી. બીલું વર્ષ પણ અફળ ગયું.

મુસાઈના ધરની રિયતિ ક્રોડી બની. હતું તેટલું બનાજ તથા પૈસા બધું ખજાસ થવા આવ્યું. ઉપવાસ કરવાના દિવસોના વિચારોથી મુસાઈ કપિત થયો.

“બા, શું કરીશું?” મુસાઈએ દવાદ્રં બાવે બાને પૂછ્યું.

“જેવું નસીબ, મેટા!” બાએ નિરાશા દાખવી.

“ના, એમ નહિ. નસીબ પર એકલો આધાર ન રખાય. નસીબનો આધાર માણસનાં કાર્ય અને મહેનત પર બંધાયેલ છે.”

“તો તું કહે તેમ કરીએ, બાઈ” બાએ કહ્યું.

“આપણે કોઈ શહેરમાં માલ્યા જઈએ તો?” મુસાઈએ વિચાર દર્શાવ્યો.

“પણ પૈસા નથી કેમ જવાશે ?”

“પૈસા હું અપાવી શકીશ મારી પાસે ઝીણામાં ઝીણું અને સુદૃઢ ભાતવાળું મનમય વજુવાની કળા છે મારી શરત એટલી કે જ્યારે હું મનમન વજુતી હોઉં ત્યારે માર્કજોવા કે જાણવાનો પ્રયત્ન નહિ કરવો. તે માટે મારે એક અનાયતો ઝોરડો જોઈશે.”

મુસાર્ધને વિશ્વાસ ન આવ્યો, પણ એકવાર તક આપવામાં એને વાધો ન હતો. ઝૂંપડી પાસે એક નાનો ઝોરડો તૈયાર કરી અધો અડવાડિયાના સતત પરિશ્રમ પછી સુદૃઢ મનમય તૈયાર થયું.

દિમાલયના દિમ જેવું ધોળું ગિરિવૃંદાની ટાય પરથી ચાલી જતી ધોળી વાલની જેવું સુદૃઢ અને નાજુક એ મનમન ખૂમ જ અદ્ભુત હતું તેની સફેદીમાં ગતા ઝીણા ટપકા તેની શોભામાં અભિવૃદ્ધિ કરતા હતા. ફૂંતતી પાખડી જેવા કામળ અને નાજુક મનમલને હાથમાલેતા મુસાર્ધના હાથ પાછા પડતા હતા. રખેને ચીમગાર્ડ જળ્ય મુસાર્ધ ખૂમ આશ્ચર્ય પામ્યો. એ મત્તમનની પ્રશસા કરવા તેની પામે શબ્દો ન હતા અને પ્રશસા કરવાનો તે સમય પણ ન હતો. એ મલમન તૈયાર કરનારમાં મુસાર્ધએ કોઈ દૈવી શક્તિ જોઈ અને તેની છાતી વેત વેત ફૂલી.

મયમલ નર્મ મુસાર્ધ આવ્યો મિકાડોના શહેરમાં સંધ્યા ગયો મિકાડો પાસે સાંજનો સમય હતો. નવરાસને સમરે મિકાડો ઝડપામાં ખેસી દૂર દૂરના ગિરિગૃંથોનું સૌંદર્ય નિહાળી ગ્લો હતો મિકાડોએ. મનમન જોયું તે જોઈ જ રહ્યો મનમલ પરથી આખ ન ઉપાડી શમ્ચો બહારના કુત્તી સૌંદર્ય અને મનમનના સૌંદર્યની તુલનામાં મતમલ અદ્ભુત લાગ્યું એના આવાડા મોટા મહેનમાં મનનની તોફા આંખે એવું કાપડ ન હતું પોતાની પ્રજના હાથે

વજુથેલુ આ અનૌઠિક મલમન દેશને કવાને શિખરે ખેસાડતું હતું મિકાડો મ્વામિય હતો એની નસેનસમાં કના વહેતી હતી માગ્યા એટલા ખૂન આપી મિમ-ડોએ મતમલ ખરીલું બીજું તૈયાર થતા પોતે જ ખર્ગદો એવી ઇચ્છા વ્યક્ત કરી મુસાર્ધને વિદાય કર્યો.

બધા શહેરમાં રહેવા આ નાં પૈસાની હવે ચિતા ન હતી દિવસો પાછા સુખમાં અને જ્ઞાનદમાં પસાર થવા લાગ્યા પૈસા ખૂટે એટલે ઝૂંજી પાછું મનમલ તૈયાર કરી આપે એ જણવાર મનમલ તૈયાર થયું હશે મુસાર્ધએ ખૂમ ધીંગજ રાખી હતી પોતાની મલમન કેમ વજુથ છે તે જિજ્ઞાસાને ખૂમ દાખી રાખી હતી હવે વધારે સમય પોતાની એ ઇચ્છાને તે દાખી શકે એમ ન હતું.

ચોથીવાર મનમલ તૈયાર થતું હતું એક દિવસ મુસાર્ધએ જવા દીધો. બીજે દિવસે બપોરે મુસાર્ધ ધીરે ધીરે ઝોરડા પાસે ગયો બારણાની તડમાંથી અદર જેવા લાગ્યો તેના અપાર આશ્ચર્ય વચ્ચે મુસાર્ધએ જોયું તો એક બગલું પોતાના ઝીણા નખથી પોતાની પાખોમાંથી બારીક તાર કાઢી રહ્યું હતું તેના પર ગળામાંથી લોહી કાઢી તાર પર જીભી જાટણ આપતું હતું અને નખની મદદથી વજુતું પણ હતું.

મુસાર્ધ બધી વસ્તુ સમજી ગયો. આ તે જ બગલું હતું જેને તેણે જાણુના સુખમાંથી બચાવ્યું હતું.

“મુસાર્ધ !” બાની જૂમ સલામત

“એ આ યો !” મુસાર્ધથી બોલાઈ જવાયું

બગલો આ સાક્ષી ગયો કામ પડતું મૂંઝી બગલો બહાર આવ્યો અને બેઠી ગયો !

૨૪૦૦ રૂપિયા ભર્યા !

લેખક : ઉમિયાશંકર શંકર, આણંદ

પ્રભાતનો પહેર હતો. કુદરત બધી ખીલતી હતી. પથ્રુ દુઃખિયાનાં દુઃખનો કંઈ પાર છે !

બિચારો એક બાલક હતો. ઘરના નેવો એ બાલક. ખરેખર દુઃખી એ બાલક હતો. રસ્તે ચાલતાં એ બોલતો હતો : “ ભલા ભગવાન, તું તો દયાળુ છે. તારે ત્યાં સારી ખોટ છે ? આ ગરીબ બાલકનું સાચું તો જરા ને ! તે તો ધણી બહોળી લાજ રાખી છે. ધણી બચાવ્યાં છે. હવે મારી લાજ તારે હાથ છે, ”

આમ બોલતાં બોલતાં એ કોસો આગળ આગળ ચાલતો હતો. એની આંખોમાંથી તો આંસુ ધ વહેતાં હતાં.

ધંધરચંદ્ર વિદ્યાસાગર ત્યાં યધને જમ. બંગાળના એ સાચા સેવક હતા. એમણે એ બાલકનું ઉપરના ચુપ્પો સાંભળ્યા ને તેને રડતો જોયો. એમને એની દયા આવી. તરત જ એમણે એ બાલકને ધાંત્રે સાથે બોલાવ્યો.

પથ્રુ ધંધરચંદ્ર વિદ્યાસાગર તો સાદા માણસ હતા. એમણે સાફ કપડું બોદેલું, ડિપાડું માથું, છટ્ટી પાટલીવાળી ઘાતલો પહેરેલો ને પગમાં ચંપક.

આથી પેલા દુઃખી બાલકને યથું : “ આવા સાદા માણસથી મારું દુઃખ કેવી રીતે બચાવે ! એની આગળ દુઃખનાં રાહણી રૂચે શું વળે ? ” આમ વિચારીને એણે કંઈ જ જવાજન આપ્યો. એ એની મેલે ચાલવા લાગ્યો.

પથ્રુ વિદ્યાસાગર એને એમ જવા દે એવા ન હતા. તરત જ એમણે એ બાલકને બોલો રાખ્યો ને આગ્રહપૂર્વક પૂછ્યું : “ બાપ, તને શું દુઃખ છે ? તું કેમ રડે છે ? કહે તો ખરો. મારાથી જનશે તને મદદ કરીય. ”

છેવટે બાલકે પોતાની દુઃખદ કથની કહેવા માંડી :

“ હું ગરીબ બાલક છું. મારી દીકરીનું કન્યાદાન

દેવાને માટે મેં એક શેકની પાસેથી રૂ. ૫૦૦ લેખને રેતું કપડું હતું. એ રૂપિયાનું બ્યાન્નમુદ્રક યધને શેડે રૂપિયા ચોવીસમેનું લહેણું કાઢ્યું છે. એટલા બધા રૂપિયા હું કેવી રીતે ગૂઢની ચકુ ? મેં તો મારા ઉપર દાવો કર્યો છે. પરમ દિવસે તો કચેરીમાં એની મુદત છે. હવે મારે કેદખાનામાં જવું પડશે. ભલા ભગવાન, હવે મારું શું થશે ? ”

આમ કહીને એણે તો પાછું રડવા માંડ્યું.

વિદ્યાસાગરને આ બધું સાંભળીને ખૂબ દુઃખ થયું. એમણે એ બાલકનું નામ કામ વગેરે પૂછી લીધું, ને એ ચાલી નીકળ્યા.

ખીજે દિવસે એમણે કચેરીમાં તપાસ કરી. ખરેખર બાલકનું કહેવું સાચું હતું.

*

મુદતને દિવસે પેલો બાલક કચેરી આગળ હાજર થયો. એ તો પોતાનું નામ બોલાવાની જ રાહ નેઈને ત્યાં આગતેમ ફરતો હતો. ખરેખર યથા ને સાંજ પડવા આવી. કેટલાયના ચુકદા યધ ગયા; પથ્રુ એ બાલકને કાંઈ એ બોલાવ્યો નહિ. કચેરીમાંથી એના નામનો પોકાર જ થયો નહિ.

છેવટે એણે કાંઈને પોતાની વાત પૂછી નેઈ. કાંઈ ભલા માણસે એની તપાસ કરી. તપાસ કરતાં જણાવ્યું કે રૂપિયા ૨૪૦૦ તો બરપાસ થઈ ગયા છે ! ઉપરની બાજત સાંભળતાં જ એ બાલકનું અચંબાનો પાર ન રહ્યો. એની આંખમાં ઝગઝગિયાં આવી ગયાં. એ મજમળો થઈ ગયો ને બોલવા લાગ્યો : “ ભગવાન, તારી દવાનો પાર નથી. છેવટે તો લાજ રાખી ખરી. એ રૂપિયા બરનારનું કલાબુ કરશે. ”

એ રૂપિયા બરનાર ખોલું કાંઈ ન હતું. પથ્રુ બંગાળના સેવાભાવી બાલક ધંધરચંદ્ર વિદ્યાસાગર જ હતા.

બહેરાં અને બોધાનીં જમાત

લેખક : કુસુમરાય ઇન્દુરાય વસાવડા, નેવપુર

બુહેરાંની જમાત જમી હતી—સાથે બોધાનીં પણ હતી.

માએ રસોઈ કરતે કરતે રસોડામાંથી કહ્યું : “મારે રસોઈ થઈ ગઈ છે. આવવું હોય ત્યારે આવજો.” કોલેજમાં ભણવા જતો મોટો પુત્ર એમ સમજ્યો કે માએ કાપડિયાને ત્યાંથી રૂપિયા ચાર સુધીની સાડી કાઢવા કહ્યું હતું અને વેપારી રૂપિયા સવાપાંચ અને બે આના માગતો હતો, તેથી બોધ્યો : “તે વેપારી માનશે નહિ તો શું કરશું ?”

નિશાળે જતો હતો પણ આજે જવું ન હતું તે નાનો ભાઈ પોતાના પગના દુખાવા માટે ટરપી-ટન ચોળતો હતો, તે મોટા ભાઈનું વાક્ય પોતાને ઉદ્દેશીને છે એમ સમજી બોધ્યો : “હરે આ તેજ તો ચોળી નેવા દો. છતાં નહિ મટે તો દવાખાને જશું.”

ધરના મદિરામાં પાછાણ દેવપૂજા આટોપી રહ્યો હતો. આજે પોતે ફીક ફીક મોડો આવ્યો હતો, તેથી ધરનાં બધાં પોતા વિષે ચર્ચા કરે છે એમ સમજી, ગોરદેવતા ઉવાચ “તો કાચથી પૂજા કરાવી લેજો ! ભાઈ, ટાઢનાં દિવસો છે ત્યાંજે ઉઠાય અને અવાય ત્યારે આપીએ અમે ચોડા બધાણીના મજૂર છીએ ! અને એ પણ ક્યાં વહેંકા આવે છે ! ઝું નમ શિવાય, ઝું નમઃ શિવાય...”

ધરના ઉમરામાં બેસીને વિનોદ કરતાં બાળકો પાછાણના પપડાટથી પૂજા પૂરી થઇ છે એમ સમજતાં એટલે ગોર તરફ દોડ્યા અને બોધ્યા “સાકર ગોર-મટે-નહિ મને પડેયો-સાકર સાકર.”

ઢેલીમાં બેઠેલ ધરના નોકર પટેલ સમજ્યા કે હોકરા “સાકર-સાકર” દડો પેલાને બુએ પાડે છે તેથી બોધ્યા “આ ધરમાં કયાય નિગત નહિ ! આ જગ સ્વજાતી સુટ લેવા આડા થયા કે બૂમ પડી જ છે-ફીક ભાઈ, ફાલ આપજી !” ઉઠ્યા ઉદ્-ગાર જરા મોટેથી તીકળી પડ્યા.

મરના વડીલને સૌ ‘બાપાજી’ કહી બોલાવતા. તેમણે વિચાર્યું કે મને કોઈ મળતા આવ્યું હશે તેથી પટેલે મારું નામ લીધું. એ વિચારથી દીવાનખાનામાં બધું ઠીકઠીક કરી પોતે પણ રવરથ ચાલેલો પણ કોઈ આવ્યું નહિ તેથી બહાર જઈ નોંધું, પણ ત્યાં પણ કોઈ દેખાયું નહિ એ ઉપરથી તેઓ સમજ્યા કે આવેલ શૂદ્રસ્થ ન સમજવાથી પાછા ચાલ્યા ગયા હશે, તે તો પાછા આવશે પણ ભવિષ્યમાં ફરી આવું ન થાય તે માટે નોકરને સૂચના આપવા તેમણે બૂમ પાડી : “પટેલ ! એ પટેલ ! આંહી આવો.”

પટેલે જાણ્યું કે આ હોકરાં બોલાવનાં હતાં અને ચક્ષમની ફૂંકેનો રવાદ લેતાં જરા વાર ધઇ તેથી ફરકો આપવા બાપાજી બોલાવે છે; એટલે જઈ હાથ બેસી બીમા.

બાપાજી બોધ્યા : “ભુઓ પટેલ ! મને કોઈ મળવા આવે તો તેને બહાર માનપૂર્વક બીમા રાખીને મને ખબર કરવા આવવું.”

પટેલ તો આમળથી ઇપકો મળવાના ખ્યાલથી આવ્યા હતા તેથી સમજ્યા કે બાપાજી પોતાનો રોષ કાઢી રહ્યા છે, અને એ નાટક પૂરું થયે બચડે બચડે ચાલ્યા : “તે સુ કરે ! આખો દિવસ દરડો તો કેણુ કરશે ! અરે રામ ! હવે તો આ જાળમળથી છોડ !” આમ બોલી પટેલે ડોકું ધુણાવ્યું.

મોટા પુત્રની હાજર કરવા એ જ વખતે રણુકોડ વાળંદ આવી બેસો. તે સમજ્યો કે પટેલનો ‘કોડ’ શબ્દ અને ડોકનું ધુણાવવું પોતાને એમ સંમેધીને કહે છે કે, “ભાઈ હમણાં નહિ બેસે-પછી વાન, રણુકોડ.”

વાળંદે ઢેલી બહાર જતાં જતાં બોધ્યો : “ભાઈ ગઈ કાલે બત્તરમાં બેગા થયા હતા ને અજે સવારે આવવાનું કહ્યું હતું; સવારે આવ્યો તો કહે દરા બજે આવજો. આ ફૂંકમાં ત્રણ

મિનિટ કમે આગ્યો છું તોપણ આમ કરે તો શું કરીએ, બાઈ! મોઢાના ઊરુને કાંઈ બોધાય ?”

રસ્તા ઉપર જીવલેણ લાગણીવાળા એક શૂદ્રસ્થ જતા હતા. તેઓ આવેશને વશ હતા. તે ‘ઊરુને કાંઈ બોધાય’ એ વાળેદના શબ્દોને ‘ઢોરું તે શું ખાય?’ સમજી, રસ્તામાં બિચા રહી જઈને, મોઢા વક્તાની જેમ બોલ્યા: “ખરી વાત છે! ધાસનો દર વધે એટલે તેમને કાઈ પૂરું ધાસ ન ખવરાવે. આથી ઢોર તો સુકાઈને, શોષાઈ જઈને, આ નેતરની સોટીથી પણ અરધ જેટલાં અરધાં થઈ ગયાં હોય. તેમાં ફીનાનાય! આ દુકાળ પડ્યો. અને દુકાળમાં અધિક માસ આને વીસમી સદીમાં ‘દયા’ શબ્દ તો દૂર થયો છે. એટલે ઢોરનો...કે...વ...ળ...જૂખથી મરે છે, અથવા તો ઢોરનો જૂખથી...કેવળ...મરે છે. તો તેનું પાપ કાને માથે ?”

રસ્તા ઉપર સોનીની દુકાન હતી તેમાં મોઢન સોનીનો દીકરો બેઠો હતો. તેની મા મરી ગઈ હતી અને તેનો આપ નંબી સ્ત્રી પરણીને કે નહિ તેનો વિચાર કરતો હતો. પેલા શૂદ્રસ્થના ‘તેનું પાપ કાને માથે ?’ એ શબ્દોને “આના આપ સોની સાથે” સમજી મોઢન સોનીનો દીકરો બોલ્યો “બાપાજી તો જુદા જ રહ્યા...કાંઈ સમજતા નથી. મને પરણવા જેવડાને પરણાવતા નથી અને ચોતે એવજીપચાસ વરસે હજી આપડી પરણવા નીકળ્યા છે. પણ હું ખરા કે તેમ થવા ન હઉં. સાવચેતીથી આપણે કામ લેયું તો બાપા તો ઠાહું છે.”

એક ધરાક સોનાના ઢાળનું વલ્લુ તપાસાવવા આવ્યો હતો. તે ‘બાપા તો ઠાહું છે’ એ સોનીના શબ્દોને “ઢાળા તો લોહું છે” સમજ્યો. એટલે એકદમ ચીમઈ ગયો: “અરે, તું તે શું બક છે! ચોખ્ખું સોનું છે તો કહે છે કે લોહું છે. પણ અકલ! એમ ખચર નથી કે લોહું કાણ હોય-સોનું પીણું હોય, સોની છે કે કાણ! ચાલ જીવ ધરે રાખીને કહે જોઈ એ બાઈ!”

ઢાઢ પડતી હતી છતાં એક આઈસ્ક્રીમવાળો શેરોએ શેરીએ આઈસ્ક્રીમ વેચતો હતો. પૂછે તેને કહેતા હતા કે “આઈસ્ક્રીમ ઉપરથી ઠંડો છે પણ પેટમાં ગપા પછી ગરમ અને છે તેથી શિયાળામાં જ ખાવો ઠીક છે.” તે બે બે મિનિટ પોકારતો હતો કે, “આઈસ્ક્રીમ મલાઈ મલાઈના આઈસ્ક્રીમ.” તે આઈસ્ક્રીમવાળો ‘કહે જોઈ એ બાઈ’ એ પેલા ધરાકના શબ્દોને સમજ્યો કે, ‘આઈસ્ક્રીમમાં નથી મલાઈ’ એટલે બોલ્યો: “કાણ કહે છે? એવું હોય મારા મહેરબાન! એની કગથાજી આપણે નથી શીખ્યા! આખી જીજીઓ જરા, તેમાં મારો આઈસ્ક્રીમ ખૂટી નહિ પડે.”

એક અજાણક બાઈ ત્યાંથી જતા હતા તે ‘આઈસ્ક્રીમ ખૂટી નહિ પડે’ ને ‘આપી જુટી નહિ જડે’ સમજી બોલ્યા: “બાઈ! મેં તારું શું બચાડ્યું છે? શીદ પગને છે? કાંઈ જન્મથી તેવું હોય તેમાં તેની હાંસી શી કરવી ?”

—આમ બહેરાં અને બોધાની જમાત ચાલી જતી હતી!

મોટા અવાજ સહિત સમુદ્રના તળિયે જઈને મેઠો !
શાન્ત સમુદ્ર ધરીબર અશાન્ત બની ગયો.

હસનખા વઢાણમાં પાઠો કર્યો થટ ડૂગવાથી
પાણીની સપાળી ઉપર ઉત્ક્રાંતેના જગજુરુરો નેષ્ટ
તેને આત્મસતોષ થયો તેણે એક બચકર અટ્ટહાસ્ય
કયું અને વઢાણને ઉપાડવાની આગ્રા આપી

નિરવ સમુદ્રમા નિરવ ગતિએ ચાલતું વઢાણ
દૂર દૂર ક્ષિતિજમા અદરશ બન્યું

*

ઉપરના મનાવને કેટલોક સમય વીતી ગયો
દમિયાન હસનખાએ થોડાક વધુ વઢાણો કુમારમા
થોડાક વધુ માણસોને કેદ કર્યા અને લૂટના માનમા
થોડાક વધારો કર્યો આજે પણ તેઓ કેઈ શિબગની
શોધમા જ નીકળ્યા હતા

પરંતુ કુદરતે કાષ્ટક જુદું જ ધાધુ હતું અચાનક
આકાશ વાદળાથી છવાઈ ગયું પવન પણ ગતિમાન
બન્યો અને થોડીવારમાં તો મૂશળધાર વરસાદ અને
સુસવાટા કરતા પવને વાતાવરણને બચકર બનાવી
મૂંઝુ જળધારાઓના પારસ્પરિક ધર્પણના કારણે
ઊંડા શોકરોએ પાચ હાથ દૂગની વસ્તુને પણ
અદરશ બનાવી દીધી

પ્રૂમ પ્રૂમ પ્રયત્નો કરતા હતા પણ સદ
ખલાસીઓના મગ્નમા ન હતા વઢાણો દિશાદોર જુલો
પવનના સપટામા ખેચાવા લાગ્યા પર્વત સમા ઊં
ળાં મોઝા વઢાણને ક્યારે પોતામા નીચે ગાયક કરગે
તે કંઈપણ સુરકેવ હવુ

આ બધામાથી હસનખાનું વઢાણ મર્ધ મુકન ન

હવુ એને પણ પવનની દિશામા ધસડાવાની ફગ્ગ પડી
હતી ખનામીઓમાથી કાંઈ નિશ્ચિત ન હતા 'થુ
ચશે' એ પ્રશ્ન સૌના હૃલ્યમા ધોળાતો હતો

વિમુદ્ધ સ્થિતિમા હસનખા તૂટતું ઉપર ઊભો હતો
વઢાણની સ્થિતિ એનાથી કંપી શકાતી ન હતી ને
કે એને એ તો ખામર હતી કે વઢાણ ગોઝાગ ખડકની
દિશામા ખેચાઈ રહ્યું હવુ

સૂર્ય પશ્ચિમમા ઊનયો અને તેનું ગ્યાન પૂર્ણિમાના
ચંદ્રે લીધું વાદળથી ઢાંચેતો તે જગતને અજવાળવા
ગિથ્યા પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો

વઢાણ અપાટનધ વસાણે જવુ હવુ છોગે છોળે
અદર બરાતા પાણીને ખનાસીઓ ડાને ડાવે બહાર
કાઠવા મથી રહ્યા હતા ત્યાં તો અચાનક વઢાણને
એક જગદગત આચકો લાગ્યો તળિયાથી તે
ઉકે ટોચ સુધી તે હાલી ઊઠ્યું

તૂટક ઉપગ્રથી હસનખાનો બચકરત ધાટો
સાબળાયો 'ગોઆરો ખડક' વઢાણ અધઘાણ બાગધું !'

સાબળનાર માના મોં ઉપર બચનો કાળો વાદળો
છવાઈ ગઈ વઢાણમા ધોમે ધોમે પાણી બગાડુ યક
થઈ ગયું, અને થોડીવારમાં સમુદ્ર તેમને બધાને
પોતાના ઉદરમા સમાવી દીધા

—અને કુદરતે જાણે આ માટે જ વિનાશક ૨૧૩૫
ધર્મ હોય તેમ આમશ થોળી વગમા ૪ ૨૨૨૭ મની
ગયું !

માણસ ઉપર કુદરતે મેળવેતો વિનય નેષ્ટ
પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર આમશમા હસી રહ્યો હતો x

* અચિત

કોઈને વેગ

કોઈને ત્યાં રહ્યો આ ફોર્મ માગ માણના સૌથી
 હું ગે. ગડેન માટે સાત ફોઈઓ હતી બધી
 ફોઈઓ નગનજને જ પ્રમગે પિયર આવતી ત્યારે શું મ્હોને
 એમને જે નાનકી એ અમને સમગ્રતુ નડોણ એમને
 અમે તે દરમિયાને એમના ગામનું નામ દર્શાવે માધના
 જનગામના ફોર્મ વેગવાળા ફોર્મ માધવાળા ફોર્મ
 ગિમ્મેલુવાળા ફોર્મ મુરુવાળા ફોર્મ એવા મનોધર્મો
 વાપરી અમે એમને મોનાવતા

ફોઈનું ધર લાપેલીને એક ઠેકે આવેતુ હતુ ને
 જાગ ફોઈને નામથી એજાખાતો ફોઈના ઘરની પાછળ
 પાચ સત જ ઘર હતા તે ધરાની પાછળ
 કમરચન ને મોટું આવાવાડિયુ હતા મસથાન પાસે
 ફોઈનું ઘર હતું ફોઈના ઘર પાસે તદ્દન નજીકમાં
 એક જોમગેનું મઠિર હતુ જરીમરીનું મઠિર એમન
 મરીઆઇનું મઠિર મરીઆઇ મનો નીર અર્ધવાક
 શબ્દો મ શુ એમને માતા જા મારા પ્રિય અમેરિકન
 કવિ હિન્મને શુભુ વિરે અનિ સુદર કા ર લખ્યુ
 છે તે દ્વાગ પ્રિ જણાવે છે

આવ મગીફૂટ શુભુમાના અવ ખરેખર
 જ તુ માતા છે યાદના ગાગકને માતા હજેને મ્હી
 પાછળથી આવી જીયને લ છે તેવી ગેને આ શુભુ
 માતા શ્રમિત છવેને જીયને પાસે લે છે ને ફગ્યો
 પાછો એમને જીવનગસ પાવ છે માતા, લોકો
 તારાથી હરે છે ગાગા છે એ ગધા હું તને પ્રેમથી
 સત્કારુ છું

આજ સુધીમા શુભુના ગીન હલવપૂર્વક
 ફોઈએ જ ગાયાં નથી કે? આનંદથી શુભુગીન
 ગાઈશ, શુભુનું સ્વાગત કરીશ

આતુ અર્થભનું સુદર કા ર હિન્મને લખ્યું
 છે સવીન્દનાથે તો ખુન જ સુદર વર્ણન કર્યું છે.

તેઓ કહે છે ' માતા બાળકને ખાતી ધોના મન
 આગળથી બીન હુધર્મો રતન પાસે ફરે જ તેડુ
 જ શુભુ છે જીવનથી બરેતો એ સ્તન ખાતી ધાર
 છે, ને માતાના બીન રતને મુખ આગળ આપને
 ફરીએ છીએ એ ગને રિયલિ વચ્ચેનો દાળ તેને જ
 શુભુ મ્હોરામા આવે છે શુભુ એમને મરણ નહિ
 શુભુ એમને જીવન જ છે વેદમાં ઈશ્વરનું વચન
 દરતા ' વરણ ટચડમુન વચ્ચે શુભુ । એવુ જા ।
 વર્ણન નરિયે કર્યું છે જીવન ને શુભુ બને
 ઇશ્વરની છવા છે ઉપનિષદમા પ્રાનો મુખ્ય એમને
 શુભુ પશુ પ્રાણ જ છે શુભુ એમને જીવન જ મજાવ
 એમ લખેતું છે

મારા ફોઈના વગ પાસે શુભુનું સ્મરણ રહેતું શ્રી
 એકનાથ હમેશા કહેતા કે શુભુનું સ્મરણ માણુમ
 સ । મને ગડે તો આરી રીને જ તે વર્તે આવતી
 મતેતું મરી જર્જવ એ । જો અમાર મ્હનારો મળી
 જાય તો નાકી મ્હેના જીવનનો સમય તે માણુસ
 ફરી રીને બનીત કરે કે જાણો સાચે મિઠાશરી
 વાન કે ને કરેના આશાધેતી ક્ષમા માગશે, કોઈતી
 સાથે લાશે નહિ કોઈનાથી રિસાશે નહિ, તેનાં
 નયનોમા પ્રેમ વસશે હોઠ મધુર અનશે હલ્ય દવક
 થયે શુદ્ધિ ધીરજભરી ગભીર બનશે ' જે દિવસ
 ફુનિયામાં રહેતું છે, હસો, રમો, પ્રેમ લૂટો, આનંદ
 ફેલાવો, ' એમ તે માણુસ કહેશે, પરંતુ જીવનમાં
 એના કરતાં અત્રે એને લોકો હમણે વર્ષથી ચાલી
 રહ્યા છે અને તેથી જ તુકારને કહ્યું છે કે, એકમેકનાં
 દહન નેષા પછી પશુ આપણામા કહાપણુ
 નથી આવતું

મારા ફોઈનું ધર ટકરીની તળેગીમાં હતું ટકરી

કાપીને-કારીને કુઆએ જમીન તૈયાર બનાવી હતી. કુઆ યુવાવસ્થામાં અતિશય ઉદ્યમી હતો. એમણે બનાવેલી જમીનમાં સુંદર પાક નીપજી એવી એમણે જમીન કેળવી હતી. કેટલાંય આંખાનાં અને ફૂલસનાં ઝાડ એમણે જાને વાવ્યાં હતાં. તે ઝાડો પર ફળ આવવા માંડ્યાં હતાં. કુઆ અભિમાનથી કહેતા : “આ બધાં મારા હાથનાં ઝાડ.” કુઆને ફૂલોનો ખૂબ શોખ હતો. એમણે જાતજાતનાં ફૂલોના રોપા વાવ્યા હતા. અનંત, અટમેગરો, સફો મોગરો, કરેણ, જાંઘ, જુદાં, જુદાં, જાસુવંતી એવાં કેટલાંય ફૂલોનાં ઝાડ ત્યાં હતાં. જાસુવંતીનાં ફૂલો પશુ અનેક પ્રકારનાં હતાં. એમણે સુવર્ણચંપો, કંકરી વગેરે કેટલાંય સુવાસિક ફૂલોનાં ઝાડ મારી નજર આગળ વાવ્યાં હતાં. તે વૃક્ષ યથા હતા, પરંતુ તેમનો ઉત્સાહ કાપાય હતો. થાકી જવા છતાંય તે કંઈ ને કંઈ કામ કરે જતા. ચોમાસું શરૂ થતું એટલે સારી સારી કેંગેઓના સાયની રાખેલા મોટા એક બાલુ વાવતા દર વર્ષે નવાં ફળઝાડ વાવ્યા વગર તે રહેતા નહિ. તેમણે ફોફીલું ઝાડ વાવ્યું હતું તે સુંદર ભેગું હતું. તેના પર ઝીણાં ઝીણાં લાલ છુદ જેવાં ફળાં ફળ શોભી રહ્યાં હતાં. જામફળનાં ઝાડ, જાંજીનાં ઝાડ, નારિયેળ સોપારોનાં ઝાડ, કેળ વગેરે અનેક પ્રકારનાં ઝાડ ત્યાં હતાં. ચંદનનાં ઝાડ પણ એમણે વાવ્યાં હતાં.

કુઆએ ટેકરીને છેડે એક મોટી યુક્ષા કોતરી કાઢી હતી. જાંજીડિયા રંગના પ્રચંડ પર્યટમાં ૧૦x૧૦ ના માપની યુક્ષા હતી. યુક્ષાના દરવાજામાં નીચા નમો જવું પડતું. અંદર ગંભીર શાન્તિ વ્યાપેલી લાગતી. યુક્ષાની અંદર ચારે બાજુ તેમ જ ઉપર નીચે સર્વત્ર છીછી મારોને બાલુએ સપાટ બનાવવામાં આવી હતી પ્રાચીન કાળમાં યુક્ષાએ ફરી ગેને બનાવતી, તેની કદપના અમને કુઆએ કસી આપી. કુઆએ સમય મળે શાન્તિપાન કરવા માટે આ યુક્ષા બનાવી હતી.

કુઆ નિર્જાય હતા. દૂરના એક પહાડમાં તેમનું બીડ હતું. કુંજરામાં આવેલાં પોનાની માલિકીનાં

ધાસનાં સ્થળોને “લાગ” કહે છે. કુઆ “લાગ”માં રાત્રે રખવાળી કરવા જતા, કુંજરામાં જંગલી કુકરો રહેતાં હોય છે, તેમનો સપાટો જખરો હોય છે. એમની સાથે ઝૂંમવું સહેલું નથી. તેઓ ઉતરાવેલા એક છરો સાથે રાખતા ને કહેતા, “કાચ એવો પ્રસંગ જ આવી જાય, તો કુકરનાં આંતરડાં બહાર ખેંચી કાઢું.” સામેથી વાધ આવે તોય તે બીના નહિ. ફોફીલું વાધ ખૂબ બચકર નથી હોતા, છતાં આખરે તે વાધ જ ને ? કુઆ રાત્રે બીજા એક તાલ્યા પ્રધાન નામના યુદ્ધસ્થને ત્યાં ગયાં મારવા જતા. ત્યાંથી ઘણી વાર બાર લાગી જતા. એવે વખતે કોઈ કોઈ વેળા રસ્તામાં એમની વાધ સાથે મુલાકાત થતી. કુઆ એવા પ્રસંગો વર્ણવી બતાવતા.

કુઆ ખૂબ સ્વાભિમાની હતા. ગામના તે પોલીસ પોસ્ટ હતા. એક વેળા કલેક્ટરનો ગામમાં મુકામ હતો. કલેક્ટરના નિવાસ દરમ્યાન ધણેલા અર્ચતું બીસ એમણે કલેક્ટર પર મોકલી આપ્યું. એ બીસમાં “છ આના ચાર પાર્ક” વધારે લખ્યા હતા, એમ કલેક્ટરે ગણ્યાં. અને તેટલી રકમ નામંજુર કરવામાં આવી. વગર કારણે આપવામાં આવેલા કપો કુઆ સદી ચકચા નહિ. તે છ આના ચાર પાછતો પ્રશ્ન નોંધે, ચારિત્ર્ય ને નીનિતો પ્રશ્ન હતો. તેમણે કલેક્ટર ઉપર ને રકમનો દાવો ભર્યો. તેમણે કલેક્ટરની ફોર્ટમાં જુઆની લેવકારી. ફોર્ટમાં કલેક્ટરને ખુરશી આપવામાં આવી. કુઆએ ફોર્ટને કહ્યું : “ફોર્ટમાં બધાય સરખા છે. ન્યાયામન આગળ ઉચ્ચતીયના બેદન હોય. કલેક્ટરને જે ખુરશી આપવામાં આવતી હોય તે મને પણ મળવી જ બેદરજી.” કુઆને પણ ખુરશી મળી અને એમનો છ આના ચાર પાછતો દાવો સર્વત્રેષ ન્યાયામને (High Court) પહોંચ્યો અને ત્યાં કુઆને વિજય મળ્યો. છ આના ચાર પાર્ક અને બધું ખર્ચ તેમને મળ્યું મુકાદા (Judgment)માં ન્યાયાધીશે કલેક્ટરને ફીક ફીક સંભળાવ્યું.

જે સરકાર નોકરીની આજરે સ્થાયની નથી, તે સરકારની નોકરી ન નોમ્બે, એવો નિર્ણય કુઆએ કરી દીધો. તેમણે રાજનાયુ મોક્ષી આપ્યું.

તે સ્વાવલંબનથી વધારે દીપી નીકળ્યા. કુઆ દુઃખિનિશ્ચયે હતો. એક વિચાર કરે તે પાર પાડે ત્યારે જ તે જાણે. એમના જેવા મુશ્કેલ પ્રશ્નો બાંહે જ સાંપડે. કુઆ ગાંભીરિયા. ૨૫-૩૦ વરસનું વ્યસન. પરંતુ જે વરમે હું એમને ત્યાં રહેતા ગયો, તે વરસે આતુર્ભાસ નિમિત્ત "ગાંભીરિયા નદિ" એવી એમણે પ્રતિજ્ઞા કરી. એ પ્રતિજ્ઞા પાર પાડવી કેટલો મુશ્કેલ હતો તેની કલ્પના જ ન આવી શકે. ૨૪-૨૫ વરસની જૂની ટેવ. ગંજેરીઓની કુઆને ત્યાં બેઠક બારાતી, છતાંય એમણે ચાર મહિના સુધી ગાંભીરિયા ન પીવાતું મન રચીકાર્યું. કુઆને ત્યાં એમના મિત્રો આવતા, તેમને કુઆ ગાંભીરિયા ચક્રમ બતાવી દેતા, પરંતુ પોતે એક કૂંકે પડ્યું મારતા નહિ. ચાર મહિના એ પ્રમાણે પસાર થયા ને કુઆનું ૨૫ વર્ષનું વ્યસન છૂટ્યું. બીડીનું, મોપારીનું, ચડાનું વ્યસન આપણે છોડી શકતા નથી, પરંતુ કુઆએ ગાંભીરિયા જેવા માદક અને ન છૂડી શકે તેવા કેટલાંય વરસના વ્યસનને મનમાં છુટ્ટા થતાં જ છોડી બનાવ્યું, અને પાછું ગંજેરી લોકો આવના તોપણ. એ એક વિશિષ્ટતા ગણાય. "રિતરહેલો સતિ વિશિષ્ટને." જેવા ન વેળાંમિ ત એ થોડા." વિહારવરત પામે હોવા છતાંય જેમનું મન નિર્વિહાર રહી શકે તે જ ખરા ધીરવીર ગણાય. કુઆ આવા ધીરવીર હતા. તે મને મરકરીમાં કહેતા, "શરામ, તું આગે ને મારો ગાંભીરિયા છૂટ્યો. એ તારા દુઃખ પગલાંનો પ્રતાપ." એમની હાજરસંકિતો એ વિશ્વ હોતો.

એ અત્યંત વ્યવસ્થાપિત હતા. એમના કપડાંમાં સર્વ વસ્તુઓ બરાબર વ્યવસ્થિત રાખતા. નાનાં પીંતપીંતીઓને તે આવડાનું આપના. ને એ બધું પ્રમાણસર. પેપરમિટની ગોળીઓ, પેક-એનું આવડાનું એ રાખતા નહિ કાગળ દાસ, લાસ દાસ, બદામ, ખારેકના દુકાડા એ એમનું આવડાનું હતું. માપસર જ એ આવડાનું આપતા. એમની પાસે ધડિયાળ હતું. એ ચાર વરસમાં કલે બધું પડ્યું નોંતું. સવારે કોઠાં વેંત તે ચાવી આપતા એ નિયમ

ચાર વરસમાં કોષપણ વખત તૂટેલાં મેં ભેરો નોંતો. મહેમાનો માટે ત્રણચાર સ્વચ્છ ગાદલાં રાખેલાં હતાં. ઓટલા પાંચ છ કામળા ત્યાં બરાબર વાળીને મુકેલા હતા. કુઆને કામળા ખૂબ ગમતા. ગાદી પર કામળો પાથરી તે પર કુઆ સ્થઈ જતા. તે દરેક દરમાં કહેતા, "મરતી વેળા માણસને કામળો પર સુવારો છે, હું હ મેલાં કામળો પર જ દેઉં છું પ્રશ્ન પાસે ગાદીમાં સૂઈને જઈ શકાતું નથી. પ્રશ્ન પાસે નક્ક બનીને જ જવાય છે. એનો ચાહેય છે કે કામળો પર સૂઈને જ." એ પ્રમાણે આ પ્રમાણે મદાન અર્થે એ સમજાવતા.

કુઆ અત્યંત સહનશીલ હતા. એમણે સંસ્કૃત અધ્યવન સાનું કરેલું. નવનીત એમને મોંએ હતું. કેટલીય ગમ્મતભરી વાતો અને અનુભવો એ એમને કહેતા. એમનો સ્વભાવ અતિ પ્રેમાળ હતો. પોતાનાં છોકરાંને એ કડી મારતા નહિ. "મારે દાંધે છોકરાંને મારી શકતો નથી અને મારેલાં હું ભેંસ શકતો નથી," એમ તે કહેતા.

કુઆ જીવતા હતા ત્યાં સુધી એમના ઘરમાં ગ્યાસનેસ પ્રવેશનું નોંતું. એની વાસ પણ એમનાથી સહન થતી નોંતી ગ્યાસનેસનું ફાનસ લાઇ કોઈ રાતને વખતે એમને ત્યાં આવે, તો ગ્યાસનું ગ્યાસનું આવી પડેલે તે એમનાં ત્રીજ નાકને વાસ આવવા માટે. તે તરત જ કહે, "શરામ, જા, અને એમને ત્યાં જ ફાનસ મૂકી આવવા કહે." કુઆને ત્યાં કામોલોચિત ચાલુ હોતો. દીવા માટે એરંડીકું વખસનું. એના કંઠા દીવા પાસે બેસી અને અધ્યાસ કરતા-વાંચતા. મારી આંખોને તેથી વધુ ફાયદો થયો. રાત્રે બહાર જતી વેળા સાથે લાઈ જવા માટે કોપરેશ તેનું કાચના ગોળાનું એમને ત્યાં એક સુંદર ફાનસ હતું.

એમને દમનું દરદ હતું, તેથી તેમને આ પીવા વગર ચાસનું નહિ, પરંતુ માત્ર એક જ વખત. ઘરમાં બીજું કોઈ ચઢા પીતું નહિ. રાજ એક એ મિલામા ખાંડી, એમાં થોડી આમલી અને થોડી ખાંડ નાખી, તેની ગોળી બનાવી એ ચળી જતા. એનાથી બધો

રોગ મટી જાય છે, એવી એમની માન્યતા હતી. એમનું પેટ હંમેશાં ફુપ્પા કરતું, પરંતુ આ દવાને લીધે એ મટી ગયું. પેટ હંમેશાં સાફ રાખવાનો આ સહેલો ઉપાય એ બતાવના. એકાદ વેળા ગામમાં રોમ ફેલાઈ જાય, તો તે વેળા અમને આ ગોળીઓ એ આપતા. હું એમને પૂછતો, “કુખ, ત્રિશામાં મોઢામાં ઊંઠે નહિ કે ?” એ જવાબ આપતા, “એમાં આમલી નાખવાથી ઊંઠે નહિ. પરંતુ એ ગોળીને જરાપણ ચાવવી નહિ. દાંનને પણ આડવા વિના ગોળી ગળી જવી એટલે કંઈ જ ન થાય.”

કુખાને ત્યાં શીબે એવાં જ ફાઇ હતાં. ફાઈ પણ અત્યંત માણુ છતાં, ધરતું ખુબુષ કામ તે કરતાં. શાકભાજી વાવવાં, એમને પાણી પાતું. એ કામ પણ ફાઈ જ કરતાં. આખા ગામમાં સૌથી પહેલા બીડા ફાઈને ત્યાં જ તૈયાર થાય ને લેકિા વેચાતા લેવા આવે. પેસાના ત્રણ બીડા ફાઈ આપના. ગાયને પણ એ જ દોહનાં. એમના સિવાય બીજા ફાઈને તે દોહવા ફેલી નહિ. રોજ સવારે ફાઈ ગાયની પૂળ કરતાં. એમનાં મન અનેક હતાં તુગસીની ૧૦૮ મહાશિષ્યા એ કહી બૂધ્યાં નથી. એકાદશી, સોમવાર, મહોષ ને બધા ઉપવાસ એમને હોય જ. ક્યારેય એમનું માથું ફુપ્પું હોય એ મારી જાણમાં નથી. બપોરનું કામ આટોપ્યા પછી કયા વગેરે વાંચતા. કુખાને વિષ્ણુસહસ્રનામ મોઢે હતું, ને ફાઈને બ્કરેશસ્તોત્ર મોઢે હતું. ફાઈનું કામ સ્વચ્છ અને નિર્મળ હતું. ચંદન ધસાને તે પૂળની તૈયારી કરતા. ક્યારેક અમે ચંદન ધસતા હોઇએ તો ફાઈ બોલી ઊઠતાં, “શ્યામ, દીયજીની અંદર દાય રાખી ચંદન ધસ. એમ કરવાથી ચંદન જલદી ધસાશે નહિ ને વખત જરા વધારે લાગશે, પરંતુ ચંદન ખૂબ લીસું બનશે. એકદમ ઝડપથી ધસવાથી બેઠએ તેવું ઝડક લીસું ચંદન બનતું નથી. પૂળકાવને વેડ સમજી ન કરતું બોમ્બે. ને પૂળકાવ કરવાની ઇચ્છા જ હોય તો તે અરા દિગ્ધી ને ભક્તિમાવથી કરતું.” મારાં ફાઈની કેટલી વિશાળ દલિ !

એમને ત્યાં રોજ ફાઈ ને ફાઈ મહેમાન હોય જ.

પરગામના ઓગખીના ભોકાને કોર્ટકોરીને કામે આવવાનું થાય, ત્યારે એ લોકો ઓઝામાં ઓઝું એક વેળા તો એમને ત્યાં જમે જ. એ બધાં મહતિયા ધરોકાને ઉપરથી દક્ષિણા પણ આપી પડતી. ફાઈ કહેતાં, “દક્ષિણા આપવાથી જમાકરાનું પુણ્ય મળે છે, તો તે શા માટે જતું કરતું ?” કુખા અને ફાઈનું યુગ્મ અપૂર્વ હતું. ગરીબાઈમાં પણ ફેવી રીને રહેતું એ તે એક સારી પેઢે જાણનાં હતાં. બંને હસચુપાં ને વિનોદી હતાં, એકબીજા પર અતિ પ્રેમ ધરાવતાં હતાં.

આતુર્ભાસમાં ફાઈનાં મનોની સંખ્યા વધી હતી. વિવિધ કૃતો લક્ષની સંખ્યામાં દેવને ચડાવતાં, તેરી જ રીતે આંખાનાં પાંદડાંની પતરાળીયાં, ફળુક્તાં પાંદડાંની પતરાળીમાં તે જમવાં. પ્રચુના નૈવેદ્ય માટે આતુર્ભાસમાં એક વરસે રોજ થોડાક શ્રીખંડ તો બીજે વરસે ફેરીના રસ ધાવવાનું મન તે લેતાં. આતુર્ભાસમાં દેવપૂજ માટે ફાઈના નાના હોકરા જગત્રાય અને માગ વચ્ચે તકરાર ઊભી થતી. કારણ પૂળ કરનારને નૈવેદ્ય મળતો. તેથી એક દિવસ મને તો બીજે દિવસે જગત્રામને એમ વારા-ફરતી પૂળ કરવાનું ફાઈ અમને કહેતાં.

મીઠું મીઠું બોલી બધાં પાસેથી કામ કઠાવી લેવાની આવડત ફાઈએ ઠીક ઠીક સાધ્ય કરી હતી. ફાઈ બંને પણ મહેનત કરતાં. ઘણી વેળા એ મને કામ કરવા ઊકાતાં, ત્યારે અમે ઊકારાં પણ કામે લાગી જતાં. મરચીઓને પાણી પાવા ફાઈ જતાં, કે તરત અમે પણ ત્યાં જઈ એમને મદદ કરતાં. ઝાંગર ખાંડવા એ એમે એટલે અમે ઊઠા ઊઠા સાંભેલાં પકડી ખંડાવતાં. અંગમહેનત કરવાની ટેવ મને પછી તે ફાઈને લીધે.

એકાદ વેળા જમની વેળા વાસ મારતું થી બાણમાં આવી જાય તો જગત્રાય એ ચલાવી લેતો નહિ. ત્યારે ફાઈ કહેતા, “ને આ શ્યામ રહ્યો. તારી પેઢે કટ મટ કંઈ કરે છે ?” અને, આને તમારા નસીબમાં વાસી બી ખાવા મળે છે, કાલે તમે મોઢા ચાઓ એટલે તોરો કે દૂધ બી એકાદ શબ્દમાં

રહ્યું છે !” એમણે બાળેલું બવિધ્ય ખોટું હતું એમ આજે કોણ કહી શકે એમ છે ? દેશમાં દરિદ્રતા વધતી જાય છે, એ દાદાબાઈ નવરાજના પુરતકમાં વાગીને નહિ પરંતુ જીવનના પચાસ વર્ષના અનુભવે એમને શીખવ્યું હતું એકાદ વેળા ધરમાં ધી ન હોય તો એ કહે, “ભીસા રહેા જરા નૈવેદ્ય ધરાવશે નહિ હમણા અનશ્નુદિ કરવી જોઈએ ને ?” અમને આશ્ચર્ય થતું કે ફોર્મ અનશ્નુદિ માટે ધી એકદમ કયાથી લાવવાનાં હતાં ? પરંતુ એ જાણેા જાેા બાત પર નાખી જતા ને કહેતા, “યર્ષ અનશ્નુદિ દેવ લાવના ભૂખ્યા છે ” ને એ મદ દારૂ દેલાવતા ને અમેય દસી પડતા આખું વાતાવળ્ય દારૂથી ભીભાઈ જતું

ફોઈનો સૌથી મોટા છોકરા શાસ્ત્રી હતો આતુર્માંસમાં કોઈ એક ગામમાં પુરાણ વાચવા જતો એનો સ્વભાવ જરા તાગસી હતો તે ધીર ખૂબ કામ કરતો શરીરે પથ્થુ તે સચકાત હતો, પરંતુ સ્વભાવ અતિ ક્રોધિષ્ઠ નાના બાઈ જગન્નાથને તે ખૂબ મારતો તે જગક ભૂલ કરે કે માર પડે જ તે તેને અમરકોષ, કીર્તન મુક્ત દાગમાંથી આપ્યોતો મોટે કરાવતો શાસ્ત્રી મહારાજ કીર્તન પથ્થુ કરતા જગન્નાથ પોતાને મદદ રૂપ થાય માટે તેને પથ્થુ શાસ્ત્રી બનાવવાનો એમનો વિચાર હતો પ્રત્યેક ફોળિયા વખતે ‘જોવિદ’ કેમ નથી બોલતો ? ચાલેા કેમ બરાબર કર્યો નથી ? સથા કેમ બળ્યો નહિ ?’ એમ કઈ ને કઈ કારણ શોધી કાઢી તે જગન્નાથ પર યુરસે થતો ને તેને મારતો મોટાબાઈનો અવાજ સજળાતો એટલે હું અને જગન્નાથ ગમરાતા શાસ્ત્રીમહારાજને અમે ‘મોટાબાઈ’ કહેતા મોટાબાઈ જો વજો તો સત્તરના તાતજી એમ, નહિ તો પછી જૂન કોઈ કોઈ વખત તે ખૂબ લાડ લડાવે, અને પ્રેમનો વરસાદ વરસાવે, તો કોઈ કોઈ વેળા વાષનું રૂપ ધારણ કરે એમનો ચહેરો ઉચ જણ્યોતો તે નાક સાક હરે ત્યારે એનો અનાજ ખૂબ દૂર મુધી સજળાતો શૈશ્યક્રિયા પછી કુટલીય વાર પગ પર પાણી રેડતું અને માઢી ધરમાં કરવી એનું શાસ્ત્ર હોય શૈશ્ય મુખમાજન

વગેરે યથા પછી હાથમાં સાવરણી લઈ તે બધું સાફ કરે, ને મોટેથી “ નારાયણ નારાયણ જય ગોવિંદ હરે । નારાયણ નારાયણ જય ગોવલ્લ હરે । ” એમ બોલે જાય મોટાબાઈ જગન્નાથને મારે ત્યારે કુખાને ખોટું લાગતું, પરંતુ ધરતો વહીવટ ચલાવનાર કમાતા છોકરાને તે શી રીતે કંઈ કહી શકે ?

મોટાબાઈની પત્ની મારા ગામની જ હતી હું તેને બાબી કહેતો તે મારા ગામની હતી એટલે હું તેના પિયરનો પથ્થુ ગણાઉં પરંતુ એ મારા ફોઈના છોકરાની વહુ થાય એટલે હું તેને મન સાસરા પક્ષનો ગણ્યોતો તેથી કોઈક વાર તે મારી સાથે મિયાથથી વાત કરે, તો કોઈક વાર યુરસે પથ્થુ યર્ષ જાય કોઈક વેળા મારો એકવાક ઉપાડી લેવાનું તે મને કહેતી, તો કોઈક વેળા તે પોતે જ કહેતી “ રહેવા દો, લાઈ, હું કાઢીશ તમે જાઓ ” એમ મીઠા શબ્દો તે સજળાવતી એકાદ વેળા બાબી યુરસે યર્ષ મર્ષ હોય તો એની નાની બાળકીને ઝૂંઘા લાગતી સાર રિયામાં ગયેલીને પોતાની સત્તા નીચે એક જ વસ્તુ હોય છે અને તે એનું બાળક યુરસો ઉનારવાની કથાક જગા તો તોઈએ જ ને ? એટલે તેને બાળકની પીઠ પર એ જગા જડી જાય છે પૂતામાં હું માખીની છોકરીને રમાડતો, અહીં દાપોલીમાં ફોઈના છોકરાની છોકરીને રમાડતી પડતી બાબીની છોકરીને હું લઈ જતો, એટલે બાબી ખુશ ખુશ રહેતી

ફોઈનો જગન્નાથ સૌથી નાનો હતો ફોઈ અને ડુખાને તે પ્રિય હતો, કારણ નાનપણમાં માદગીમાંથી મરતા મરતા તે બચ્યો હતો કુખા એને નાનપણમાં ‘માદેા’ કહી સંબોધતા જગન્નાથ મારા કરતા એજી વરસે નાનો હતો જગન્નાથના અવાજમાં મિપાશ હતી અમારા અને વચ્ચે કવચિત જ ટોરો થતો તે મરાડી ત્રીજી કે ચોથી બણ્યોતો હતો જગન્નાથ ને હું અને જણ્યા લગડી રમતા કોઈક વખતે દડો લઈ ગામડી ફિકેટ રમતા ત્યારે ફોઈની ઝિંઝરી પિવર આવતી ત્યારે તે, હું, જગન્નાથ, બાબી—મધા અજવાળી રાત્રે લગડી રમતા ત્યારે

ફાઇ, કુઆ કે સનાતની મોટાભાઈ, એમાનુ કોઈ પશુ યુરસે થતુ નહિ

ફાઇને ત્યા માગ આઠ વર્ષ સુખમાં ગયા ત્યા ખાસ નાસ નો'તો ત્રાસ જન્મેકે હતો, તે એ કે કોઈક કોઈક વખત કામ કરવું પડતું વરસાદના દિવસો પસાર થયા પછી મરચીના ડોડવાઓને પાણી પાવું પડે ફાઇને કહે ગંગાડી નો'તી એટલે દોરકાથી પાણી ખેંચવું પડતું તેથી હાથમા ચાકો પડતા ને હાથ ફૂંપી જતા કોઈક કોઈક વેળા હું દુઃખાવવામા, કામર ખડાવવામાં મદદ કરતો ધણી વખત મારો એ કલાડ મારે જ કાઢવો પડતો પતરાળીઓ માટે પાદડા લેવા મારે જવું પડતું, ને તેની પતરાળીઓ પશુ મારે જ બનાવવી પડતી દેવપૂજા ને ફૂલ પરાવવાનું કામ ધણીવાર મારે માથે આવતું પગ ને કદી જ એ માટે નાખુશી બતાવી નોતી કે એ વિશે ગાણુ આગળ તકરાર કરી નો'તી

ફાઇને દેવ ઉપર અતિશય આરથા હતી તેથી જન્મવાનું હમેશાં મોકુ યતુ નિશાળ દોઢ પોણામે માર્ચલ દૂર ટેકરી પર હતી જન્મે કે તરત જ હું દોડતો નિશાળે જતો છતાં નિયમિતતા સમયાતી નો'તી “ રાજ તને કેમ મોકુ થાય છે ? એમ શિશુક પૂછતા પરતુ ફાઇને તુલસીની ૧૦૮ પ્રદક્ષિણાઓ કરવાની ખરીને ! સવારમા જો એ ન કરે તો બપોરે તડકો થાય ને પછી તેમને ત્રાસ થાય એમનું પશુ કહેવું ખરું હતું ને માડુ ય કહેવું ખરું હતું !

આખરે એક દિવસ હું જન્મા વગર મૂખ્યો જ નિશાળે ગયો અને એ જ દિવસે મારા માપુ પશુ ત્યા આવી પહોંચ્યા હું જન્મા વગર નિશાળે ગયો હતો એ તે બંધુ ગયા ફાઇને એ ઠીક ન લાગ્યું હવેથી સ્વામને દાળખાત જરા જનની મગવા લાગ્યા ત્યાગ વિના કઈજા ફલપ્રાપ્તિ થતી નથી “ ત્યાગ એક જાતલ્લમનન ” એક દિવસનો અલ્પભાગ કરી મે હમેશનું વહેતું જમણું મેગતી લીધું !

શાસ્ત્રી મહારાજ તરફથી મને વધારે ત્રાસ નો'તો પરતુ રાત્રે દીવા પાસે તે વાચવા દેતા નહિ

“ આખો દહાડો શું કરો છો ? રાત્રે દીવા બળી અભ્યાસ નથી કરવાનો, ” એમ તે અમને કહે તેથી મારો દિવસનો સમય હું શક્ય તેટલો બચાવી અભ્યાસ કરી લેતો કુઆના મુગયમ જેડેના આસન પર મોટા ભાઈ મને બેસવા દે નહિ તે આસન જીર્ણ થઈ ગયું હતું તેથી એ પગના વાળ ધણી ખરી ગયા હતા ભાઈ સમજતો કે અમે તે પર બેસાએ છીએ માટે વાળ ખરી બન્ય છે એક દિવસ હું એ આસન પર બેસી વાચતો હતો, ત્યારે એણે મારો હાથ પમડી મને ઉઘાડી મૂખ્યો. ત્યાં પછી એ ધરમા હોય ત્યારે હું એ આસન પર કદી જ બેસતો નો'તો ત્યાં બેસવું ય નહિ અને અપમાન વહોરવું પશુ નહિ

ફાઇને ત્યા વિવાહેતા માડુ વર્ષના જીવનમળમાં મને ખૂબ ફાયદો થયો હું કોઈ જ મારી પડ્યો નથી સમય નકામો ન ગાળવાનું યતુ પશુ હું ત્યાં જ રીખ્યો જનની યતુ, જલની ઊંડવું, આ નિયમ અતિ સહનપ્રીતી હું પાળતો થયો વ્યવસ્થિતપણુની મને ટેવ પડી ગઈ કામમા કટાણો આવતો તે દૂર થયો ફાઈ પશુ કામ કરતા હું હવે શરમતો નો'તો મને તેટલી મહેનત પડે તોય વિદ્યાભ્યાસ માટે તે કરવી જોઈએ એ હું ત્યા રીખ્યો મારા વર્તનથી માગ માતાપિતાનાં મનનું ખૂબ સમાધાન થયું “ સ્વામ છેક કાઠી નાખવા જેવો નથી, ” એમ એમને લાગવા માડુ દાદાજી તો મને કહેતા, “ સ્વામ, તુ આવો પાળીજ એમ મે કદી જ બાધું ” નો'તું તાગમા આકાસપાતાળ જેટલો ફેર પડી ગયો છે કઝિયાબોગ ને હડીનો સ્વામ મહેનત અને મુશ્કેલી પામ્યો આવો જ સારો યા અને નામ કાઢજે ”

કોઈક કોઈક વખતે રત્નઓમા ઘેર જવાનું યતુ, ત્યારે અત્યાનંદ થયો મારે શરીરે ગેરગેર લોહી યતુ ફાઇને ત્યા રહેવાથી મારો યાગીરિક વિમલ થયો તેથી જ રીતે દાપોલીની નિશાળમા મારો હાથવેનો અને છુદ્ધિનો સારો વિકાસ થયો કેવી રીતે તે કાલે મ્હોય

ચંદ્ર]

અનુ• મૂળશાંકર પાંધ્યા

તારું નામ

* મૂળ

તારા નામ મહી જે મિહાસ મળી
કોઈ યોગ મહીય મળી નહિ,
તારા નામ મહી ચિર શાંતિ જડી,
કોઈ સ્થાન મહીય જડી નહિ

કરી મનઃન શુવનસાગરમા
બહુ રતન અમૂલ્ય હાથ કર્યા,
દોહી જેહ પ્રભા તુજ નામ મહી,
કોઈ રતન મહીય દોહી નહિ

તારા નામ મહી •

વહતા જડી અમૃતના ઝરણા,
તહી પૂર્ણ મથારુચિ પાન કર્યા
પથ તૃપ્તિ મળી તુજ નામ મહી,
કોઈ પાન મહીય મળી નહિ

તારા નામ મહી •

દીપા સરજ, મહર તારલિયા
એમાં દિવ્ય અનંત પ્રકાશ ભર્યા,
જે પ્રકાશ દીઠો તુજ નામ મહી,
સારા વિશ્વ મહીય દીઠો નહિ

તારા નામ મહી •

બહુ ગાન સુખા મહા ગાયકના
સ્વરતાનના પૂન્ય માધુર્યભર્યા,
સુણુ સગીત જે તુજ નામ મહી,
કોઈ ગાન મહીય સુણુ નહિ

તારા નામ મહી •

બહુ આશ્વર્યાન મહી અટકો,
મનને ખટકો પણ ના અટક્યો,
મલ્યો નિર્ભય આશ્રય નામ મહી,
આખી આલમ માંહી મલ્યો નહિ

તારા નામ મહી •

સુખ ભોગવવા તનના મનના
જગના બહુ સાધન હાથ કર્યા,
સુખ શાશ્વત જે મળ્યું નામ મહી,
કોઈ સાધનમાંથી મળ્યું નહિ

તારા નામ મહી • *

હરિહર ભક્ત

Thy Name

I plunged into the depthless sea of life
And came by the rarest gem—
Thy Name

I quaffed at all the founts of nectar
Till I tasted the sweetness of
Thy Name

I gazed at the stars the sun and the moon
None I found had the brilliance
of Thy Name

My ears drank the varied strains of music,
Verily none so entrancing as the rhythm of
Thy Name

I sought refuge in this and that some other
But met perfect shelter in
Thy Name

For delight I strove in things great and small,
Now am blest with bliss Eternal in
Thy Name

Anandashram
Kanhagad
South Kanara

} Swami Ramdas

હિંદમાં ટપાલની ટિકિટોની શરૂઆત ક્યારે થઈ ?

લેખક: છાયાસાહ માનસિંગ કામદાર બી. એ., વાંકાનેર

ચોંટાડી શકાય તેવી ટપાલની ટિકિટની આ વર્ષે શતવર્ષી છે. આખા જગતમાં ટપાલની ટિકિટો દાખલ કરવાનું માન ઇંગ્લેંડને ફાળે જાય છે. ઇ. સ. ૧૮૪૦ના મે માસમાં આ બનાવ બન્યો અને ત્યારબાદ બાર વર્ષે હિંદમાં ટપાલની ટિકિટો દાખલ થઈ. ટિકિટો દાખલ કરવામાં આવી ત્યારે તે તરફ કેવા અવિશ્વાસની નજરે જોવામાં આવતું તે જાણવું રસિક થઈ પડશે. કારણ કે ધણીગરા લોકો પૈસા આપીને કાગળ ઉપર નાનો રંગીન કાગળ લગાડવા કરતાં, ખાનગી રીતે પત્રો મોકલવાનું વધારે પસંદ કરતા હતા. પરંતુ છેલ્લા રિપોર્ટ પ્રમાણે તો ટિકિટો ના વેચાણની આવક ૬ કરોડ રૂપિયાથી વધારે છે અને પોસ્ટ ઓફિસ મારફત વહેંચણી થતી વસ્તુઓની સંખ્યા લગભગ એક અબજ ને વીસ કરોડની છે.

નિમ્નિત રીતે ટપાલની પ્રથા લોડ કલાઇવે ઇ. સ. ૧૭૬૬માં દાખલ કરી. પરંતુ તે ફક્ત સરકારી કામમાં જ માટે જ હતી. આઠ વર્ષ પછી તે ખાનગી પત્રવ્યવહાર માટે ચાલુ થઈ. ઇ. સ. ૧૮૩૭ માં સરકારે પત્રો લઈ જવાના એકઠ્યું ઇંગ્લેન્ડની જાહેરાત કરી જુદા જુદા અંતરની વીગતવાર ચાલી બહાર પાડી; અત્યારના દરો સાથે તે સરખાવતાં જણાશે કે કલકત્તાથી મુંબઈના પત્ર પર એક રૂપિયાનો દર લેવામાં આવતો. પરંતુ હજુ ટપાલની ટિકિટ દેખાઈ નહોતી. પોસ્ટ ઓફિસમાં ખરીદેલ ત્રાંખાના બિલ્કા વડે ટપાલખર્ચ આપવામાં આવતું હતું.

ઇ. સ. ૧૮૫૦નું વર્ષ હિંદના ટપાલના ઇતિહાસમાં જાણીતું રહેશે. તે વર્ષે ટપાલખાતાનું કામકાજ જોવા માટે એક કમિશન બેસાડવામાં આવ્યું. તેણે અનેક ફેરફારો કર્યા. તેમાંનો એક ફેરફાર એ હતો કે બિલ્કાને બદલે ટિકિટોની તેણે બજામણ

કરી. ઇંગ્લેંડમાં તો દર વર્ષે પહેલાં ટિકિટો નીકળી ચૂકી હતી અને તે ફીક પ્રમાણમાં ફોર્મલ નીવડી હતી. કોર્ટ ઓફ ડિરેક્ટર્સે આ સૂચનાનો સ્વીકાર કર્યો અને કલકત્તામાં ટિકિટો બનાવવાની શક્યતા વિશે હિંદી સરકાર સાથે લાંબો પત્રવ્યવહાર કર્યો. જે કે કમિશનની ભલામણ તો ઇંગ્લેંડથી ટિકિટો મેળવવાની હતી.

હજુ આ ચર્ચા બ્યારે ચાલતી હતી ત્યારે સિંધના ચીફ કમિશનર સર બાર્ટલ ફ્રીઅરે, પોતાની સત્તાની રૂએ પોતાના પ્રાંતમાં ટિકિટો દાખલ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. ૧૮૫૨ના જુલાઈની ૧લી તારીખે સિંધમાં, ટિકિટો દાખલ થવાથી, ઇતિહાસ રચાયો. આ ટિકિટો ઇંગ્લેંડમાં બની હોવાનો સંજ્ઞ છે. સમસ્ત એશિયાખંડમાં આ પહેલવહેલી ટિકિટ હતી. ટિકિટ ઉપર ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનું 'નિશાન' હતું. વેપારની વસ્તુઓ ખરેખરે એક જાતનો ટ્રેડમાર્ક એ આ 'નિશાન'—તેમાં હાથની આકૃતિનું ચિત્ર હતું. તેનાથી જાણે દોસ (†) ની નિશાની હતી. ત્રિમૂર્તિની સંજ્ઞ દર્શાવવા આ 'દોસ'નું ચોખ્ખા (4) માં પરિવર્તન થતું હતું અને અંદર E. I. C. અક્ષરો હતા. જુદી જુદી કોમન્ટની ટિકિટોના આસમાની તથા લાક રંગો હતા. તેના પર 'સિંધ ડિરેક્ટ કાં' એ શબ્દો ગોળાકારમાં ઘેરેલા હતા.

પરંતુ ટિકિટોની આ પ્રથાની જાહેર જનતાએ ખાસ કદર કરી નહિ. સિંધ હૈદરાબાદમાં ૫ રૂપિયાની તથા કરાંચીમાં ૬ રૂપિયાની કોમન્ટની ટિકિટો વેચાઈ ત્યારે સિકારપુરમાં તો ખિલકુલ વેચાઈ નહિ. લોકોને હજુ એક કવરમાં અનેક કાગળો નાખીને એપિયાની મારફત ટપાલ મોકલવામાં શ્રદ્ધા છે એમ લાગવાથી સર બાર્ટલ ફ્રીઅરે તરત જ તે પ્રથા અટકાવીને યુનેયારને સળ કરવાનું જાહેર કર્યું. આ કુકમ બહાર પડતાં જ ટિકિટોનું વેચાણ વધી ગયું. પોસ્ટ માસ્ટરે

બહાર કુપી' કે જ મહિના પહેલે તેટલી—૧૦,૦૦૦— ટિકિટો બે મહિનામાં ખપી ગઈ હતી. વખતોવખત આવ્યા તાકાલિક વેચાણના રિપોર્ટો હેઠળ ઓફિસમાં આવવા લાગ્યા.

આમ, બ્યારે એક દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા કમિશનરની હેઠળ હિંદની એક ખૂણે આધુનિક ટપાલની પ્રથામાં પ્રગતિ કરતો હતો ત્યારે દેશમાં ટિકિટો બનાવવા માટે હિંદી સરકાર રસ્તા શોધી રહી હતી. ઉપસાવેલી ટિકિટો બનાવવાની દરખાસ્ત તે સમયના ગવર્નર-જનરલ લોડ' ડેલહાઉસીએ રદ કરી, કારણકે કલકત્તામાં યંગ ખાતાના ઉપરી કર્નલ ફ્રાન્સે' તે બનાવવાની મુરજે-લીએ બતાવી અને જણાવ્યું કે તે બનાવતાં બે વર્ષ લાગશે અને અઢી કરોડ ટિકિટો બનામત રાખવી પડશે. ત્યારબાદ સરકારનું 'પાન લિયોથી છાપેલી ટિકિટો પ્રતિ જોવાયુ. તે વખતના ડેપુટી સર્વેયર જનરલ કેપ્ટન (પાછળથી સર) હેન્રિ થ્યુલરને તે કામ સોંપવામાં આવ્યું. કર્નલ ફ્રાન્સે' 'સિંહ તથા તાડના ઝાડ' ટિકિટો પર છાપવા માટે સૂચના કરી હતી. પણ છેવટે 'રાણીના માયા' પર પસંદગી થીતરી. આમાં એક તો રાત્ર્ય કરતી રાણીનું બહુ-

માન થતું હતું, ઉપરાંત તેની નકલ થવાને બોણે સંભવ હતો.

તે સમયમાં લિયોથી છાપવાની કળાની ચરચાત હોઈ, હિંદની આબોહવાથી છપાઈ તથા શાહીને નુકસાન ન થાય તે ખાતર, ચાલી આવતી પ્રથામાં કેપ્ટન થ્યુલરને ઘણાં સુધારા કરવા પડ્યા હતા. અજમાયશ દાખલ અર્થો આના તથા એક આનાની ટિકિટો છાપવામાં આવી. બન્નેના રંગ શુદ્ધ હતા. ૧૮૫૪ના સપ્ટેમ્બરની આખરે ગળીના રંગની અર્ધો આનાની કોમતની ૩ કરોડ ૪૦ લાખ તથા લાલ હિંગળીના રંગની એક આનાની કોમતની ૫૦ લાખ ટિકિટો છાપવામાં આવી. હિંદી સરકારે ત્યારબાદ સિંધની ટિકિટાનું વેચાણ અથવા ઉપયોગ અટકાવવાની સર બાટલ કીચરને સૂચના કરી. અને ત્યાર પછીના મહિનાની પહેલી તારીખે આખા હિંદમાં આ ટિકિટો વાપરવાનું ફેરિખોત ક્યું.

૧૮૫૫ના ઓક્ટોબર સુધી ટિકિટો કલકત્તામાં છપાતી હતી ત્યારબાદ લંડનની દલા રે એન્ડ કંપનીને કોન્ટ્રેક્ટ આપવામાં આવ્યો. સાત વર્ષ બાદ-૧૯૨૫માં- ટિકિટો ફરીથી હિંદમાં છાપવા લાગી.

'ઇન્ડિયન રિન્ગ' કંપની]

આફ્રિકાના પત્રો

શ્રી. છગનભાઈ મૂળજીભાઈ પટેલ

સંવાદક : નૂતન આમવિદ્યાલય, ગંધીરા.

[ગતીકથી ચાલુ]

૭

તા. ૭-૧૨-'૩૭

પ્રિય ભાઈ બેનો,

મોઝામ્બિકને કિનારે ઊતર્યા પછી મેં તમને રટીમરની મુસાફરીનું અને મોઝામ્બિકના અધ્ય અનુભવનું વિસ્તૃત વર્ણન એર-મેઈલથી મોકલ્યું છે, તે મળી ગયું હશે. સારપછીનો તથા મોઝામ્બિકનો થોડા કલાકનો અનુભવ આફ્રિકા અને દરેક છે. પણ એવા ક્ષણિક અનુભવની વિષાદમયી અસર તમને આપવી એ યોગ્ય નથી. એટલે મોઝામ્બિકાથી કંપાલા સુધીનું ગાડીની મુસાફરીનું—અગર, ખરી રીતે એ હજાર—નવસો માર્મિલના પ્રકૃતિસૌન્દર્યથી ભરપૂર પ્રદેશનું જ—વર્ણન આ પત્રમાં લખવા ધારું છું. એ એટલું અદ્ભુત અને આનંદદાયક છે કે ને મારી બાપામાં એટલી શક્તિ હોત તો તમને પણ એ આનંદનો એટલો જ ભાગીદાર બનાવત.

મોઝામ્બિકાથી કંપાલા રેલ્વેમાર્ગે લગભગ એક હજાર માર્મિલ દૂર છે. ત્યાં જવા માટે અફવાડિયામાં બે જ વખત ગાડી બંધ છે. અમે બેઠા તે દિવસે અમદાવી રટીમરના ધણા ઉતારાએ હેરાથી ગાડીમાં અસહ્ય ભીડ હતી. ભીડના પ્રમાણમાં ગાડીને ધણા ડબ્બા જોડેલા હતા. પણ તેમાંના ત્રણ ભાગના અગર તેથી પણ વધારે ડબ્બા પહેલા અને બીજા વર્ગનાં ઉતારાએ માટે હતા. ત્રીજા વર્ગનાં ઉતારાએ માટે બે ફર્શિંગ જેટલી લાંબી ગાડીમાં માત્ર ત્રણ—ચાર જ ડબ્બા હતા. દેશમાંથી આવનાર દરેક ઉતારા પાસે એટલે બધો સામાન હોય છે કે એ સામાનથી જ ગાડી ભરાઈ જાય. પણ રેલ્વેએ તેને માટે જુદી સગવડ કરીને ત્રણચાર જુદા ડબ્બા રાખેલા હોય છે અને તેમાં જ એ બધો સામાન ભરે છે. એ સામાનનું વજન કરાવીને લગેજ-ટિકિટ

કઠાવવી એ કામ આટલી કોડમાં અને ઉતાવળાં ઉતારાઓમાં બહુ અશક્ય હોય છે. અમારું આ કામ અમને અકસ્માત મળી ગયેલા તારાપુરના એક અનુભવ ભાઈએ કરી આપ્યું.

પાસે વધારે પૈસા નહોતા અને ત્રીજા વર્ગનો આવો કાચો અનુભવ નહોતો એટલે અમે ત્રીજા વર્ગની ટિકિટ કઠાવી હતી. એ ટિકિટ લઇને સુષે-દુષે અમે એક ત્રીજા વર્ગના ખીચોખીચ ભરાયેલા ડબ્બામાં ચડી ગયા. અમારી સાથે માત્ર ચિરતરો અને રટીમરમાંનું સહેજસાજ વધેલું ખાવાનું એટલું જ હતું. ગરમ કપડાં અને બીજા જુદી ચીજો પેલા લગેજ સામાનમાં ગઈ હતી. એટલે ૪૮ કલાકની આ લાંબી મુસાફરી અમારે ધણી અગવડ વેડીને કરવી પડી. ગાડી સાંજના ૪ વાગે (તા. ૫) રેલ્વેનથી ઊપડી એટલે લોકોને ચાલવાના માર્ગમાં જ ચિરતરો આડો નાખીને તેની ઉપર અમે બેઠા. બે કલાક પછી રાત પડી એટલે એ જ જગાએ ચિરતરો સહેજ પહોળો કરીને ટ્રેડિયું વાળીને ઢું સતો. ત્રિદમભાઈ, એક બહા માણસે પોતાની પાસે થોડી જગા કરી આપી ત્યાં, બેઠા અને લાંબા થયા. આમ જેમ તેમ કરીને રાત પૂરી કરી.

આખો ડબ્બો માણસોથી અને સામાનથી ખીચોખીચ ભરેલો. અને તેની રચના એવી ખરાબ હતી કે માણસો તેમાં સુષેથી ચૂર્ષ કે બેસી પણ શકે નહિ. ત્રીજા વર્ગના લોકો જાણે માણસ ન હોય એવા પ્રકારની રચના અને વર્તન ત્યાં ને ત્યાં—રટીમરમાં કે ગાડીમાં—બધે જ દેખાય છે. તેની બેઠકો આપણે ત્યાંની ગાડીના ડબ્બા કરતાં ટૂંકી અને સાંકડી હોય છે. એ બેઠક ઉપર બેઠી વધારે માણસો બેસી શકે જ નહિ, તો પછી સૂતાની તો વાત જ શી? જ્યારે અહીં તો દરેક બેઠક ઉપર

બખ્ખે ત્રણત્રણ માથુસો ખેડેલા હતા અને સાથે એ દરેકનો થોડોપણો સામાન હતો ! સામાન મૂકવા માટે આપણી ગાયકવાડી રેલવેના જેવી અભગાર્થિઓ હતી. તેમાં મુશ્કેલીથી થોડો દળવે સામાન રહી શકે. આવી સ્થિતિમાં દરેક ઉનારુને સતત બે રાતો અને ત્રણ દિવસો ઠાઠવાના હતા. આમાંની એક રાત અમે જેમ તેમ કરીને કાઢી. રાત્રે અટ્ટી વાગે મેં જાગીને જોયું તો ત્રિકમભાઈ મુશ્કેલીથી ખૂબ સંકટાઈને ખેડેલા હતા. એટલે તેમને મારી જગાએ સરાડીને હું બે કલાક તેમની જગાએ ખેડે; અને આખા ડખ્ખામાં કોઈક વળીને એક બીજા ઉપર ચૂંચળાંની જેમ પહેલા માનવ પ્રાણીઓ મારી નજરે પાયાં. એ જોતાં જ મને લાગ્યું કે આપણે માથુસો, 'ડાર્વિન' ના ઉદ્ધાનિતવાદ મુજબ, સાપ વગેરે જંગલ-ચૂકાવાસી પ્રાણીઓમાંથી પચિવર્તન પામીને, આ સ્થિતિએ પહોંચ્યા છીએ અને તેથી જ મને તેવી આકરી કે અજગરકરી પરિસ્થિતિમાં પણ આપણી મૂળ પ્રકૃતિ ઉપર આવીને ઇવનની જરૂરિયાત મેળવી લાઈએ છીએ !

આવા અનેક પ્રકારના વિચારો કરતાં કરતાં સવાર થયું એટલે દાંતણપાણી કરીને નિસ્તરો વાળી લીધો. કંઈક છૂટવાળી જગા મેળવવા માટે હું ફેંકેં મારતો હતો એટલામાં દસ યવા આખા અને 'નાઈરાશી' નામનું મોટું રેશન આપ્યું. આની થોડી વિગત મારે તમને આપવી છે. આફ્રિકાખડના મુખ્ય બે વિભાગ છે; તેમાંના એકને પૂર્વ આફ્રિકા અને બીજાને દક્ષિણ આફ્રિકા કહે છે. તમે 'ગાંધીજી' નામની ચોપડીમાં જે આફ્રિકાની વાત વાંચી છે તે દક્ષિણ આફ્રિકાની છે અને તે અદ્વૈતી બીજા દસ દિવસની દરિવાઈ મુસાફરી પછી જ આવે. જેમ આ પૂર્વ આફ્રિકાનું મુખ્ય બંદર મોમ્બાસા છે, તેમ એ દક્ષિણ આફ્રિકાનું મુખ્ય બંદર કપ્તન છે. એ બંને વિભાગો દળરો માર્મલના વિસ્તારવાળા, નાનાંમોટાં સરોવરાથી અને નદીઓથી ભરેલા અને સોના-ચાંદીની ખાણો તથા દરેક જાતનાં ફળ, ફૂલ, અને અનાજ પાકે એવી વિશાળ જમીનથી ભરેલા

છે. આ જ ખંડમાં સદરા જેતું વિશાળ રણ—જેમાં આપણા જેવા બે દેશો સમાઈ જાય—અને નાઈલ જેવી ૪,૦૦૦ માઈલ લાંબી-પહોળી નદી—જેમાં સ્ટીમરો ચાલી શકે—તે આવેલાં છે. એનું ન્યાન્જા સરોવર, જેમાંથી નાઈલ નદી નીકળે છે તે, સેંકડો માઈલના વિસ્તારવાળું અને સ્ટીમરો ચાલી શકે એવું વિશાળ છે. એ સરોવર અને નદીનું વલુન, તે જોયા પછી, વધારે વિગતથી હું તમને પછીના કોઈક પત્રમાં સવિશેષ આપીશ

હવે મૂળ વાત પર આવું. અમે દસ વાગતાં નાઈરાશી રેશને આખા તે પૂર્વ આફ્રિકાના કેનિયા વિભાગનું મુખ્ય શહેર છે, અને તેના બીજા વિભાગનું નામ હુગાન્ડા છે, જેના મુખ્ય શહેર કપાલથી હું આ પત્ર તમને લખી રહ્યો છું. નાઈરાશી શહેરને અંગ્રેજોએ આધુનિક મુશાગની બધી સાલગીઓ અને ઘસવડો વડે શણગાર્યું છે એમ કહે છે. મેં હજી એ નજરે જોયું નથી. પણ રેશનની અને તેની આજુગાજુની બખ્ખે માઈલની રચના જોઈને તેના કંઈક ખ્યાલ આવે છે. આ કેનિયાનો પ્રદેશ ઊંચા ઊંચા ટેકરા અને ખોણોથી ભરેલો છે. રાત્રે તો એ જોવાતું અમારા જાત્રીમાં નહોતું, પણ સવાર થયા પછી એ ખીંગે અને ટેકરીઓમાં ભરપૂર રહેલો પ્રકૃતિમાતાની સૌન્દર્યસમૃદ્ધિ પેટ ભરીને અમે જોઈ. આ ખોણો અને ટેકરીઓ આપણે ત્યાંનો કાઠિવાવાડ કે મારવાડની મરમૂમ જેવી વૃષ્ટીદુર્ગ મૂડી નથી લાગતી, પણ અનેક પ્રકારની રસાળ વનસ્પતિથી અને વૃક્ષોથી દરિયાથી બનેલી છે. એને જોતાં કોઈ રીતે આંખ ધાકતી જ નથી.

હાલી-પીળી ચાદર ઓઢેલી અને રંગબેરંગી ફૂલોના જુદાવાળી એ ઊંચી-નીચી વિશાળ ભૂમિ ઉપર જ્યારે ઊગતા ખાદ્યપૂર્ણાં અને આશમતા સ્થાના સોનેરી-રૂપેરી ફિરજો પથરાઈ ગ્હે છે ત્યારે વિવિધ રંગસાન્દર્યથી ભરેલાં જે અદ્ભુત દરચો દેખાય છે તેવું વહુન કરવાની શક્તિ મારી કવચમાં નથી. એને માટે તો કોઈ સમર્થ કવિની કલમ જ જોઈએ. હમણાં જ અહીં વરસાદ થઈ ગયો છે અને

કોઈક કોઈક જગ્યાએ હજી પણ થાય છે, એટલે આકાશમાં છૂટોછવાયાં વાદળ પથરાયેલાં પડ્યાં છે. એ મેઘથી બરેલાં વાદળના કાળા-ધોળા ધન દુકામાંથી સર્વનારાયણનાં તીરજાં કિરણો જ્યારે લીલી વનરપતિથી છવાયેલી ઊંડી ખીણો ઉપર, હરિયાળી ટેકરીઓ કે સપાટ તલેટી ઉપર અને પાણીથી બરેલાં નાનાં સરોવરો ઉપર પડે છે ત્યારે કુદરતી સૌન્દર્યનો ખજાનો કેટલી કીમતી અને વિવિધ સંપત્તિથી બરેલો છે તેનો કંઈક ખ્યાલ આવે છે. નાઈરોબીની આજુબાજુના ટેકરાઓ અને તલેટીમાં લોકો ખેતી પણ કરે છે. એ રસમનાં લોકો ખેતરોની રચના પણ એટલી જ સુવ્યવસ્થિત અને સુંદર છે. આ લીલોતરી અને સૌન્દર્ય કંઈ આ યતુમાં જ હોય છે એમ નથી—બાર માસ આ રિચત કાયમ રહે છે. એક હજાર માઈલના રેલવેમાર્ગમાં અને ને મુસાફરી કરી તેમાં એક વીધાનો પણ એવો દુકડો નજરે ના પડ્યો કે જેની જમીન લીલોતરી વિનાની સૂકી કે બૂખરો હોય. હજારો ઢોર રાત-દિવસ ચર્પા કરે તો પણ ન ખૂટે એટલું અપાર અને અખૂટ લીલું રસમયું ધાસ આ ભૂમિ પર પથરાયેલું છે. અહીંની—આખા દેશની—માથે શરીર છછપુટ અને લોહીમરેલી ચક્રચકિત ચામડીવાળી છે. સૂકું ધાસ ઢોરને ખરાવવાનું તો અહીં કોઈ સમજ્યું જ લાગતું નથી, કારણ કે ધાસ કદી સૂકાતું જ નથી. અહીંનું દવા-માન પથ્ય તંદુરસ્ત શરીર પવનથી બરેલું છે. તેથી પૂર્વ આફ્રિકામાં રહેનાર ધણા યુરોપિયનો આ રથને રહેવાનું પસંદ કરે છે. અને ખરેખર, એ લોકો પાસે સત્તા ઉપરત સૌન્દર્યને ઝોળા-ખવાની ને તેનો ઉપભોગ કરવાની દૃષ્ટિ પણ છે. એટલે ન્યાં ન્યાં—આ દેશમાં કે ખીજે—આનું સૌન્દર્ય પથરાયેલું હોય છે ત્યાં જ એ લોકો પોતાનાં નિવાસસ્થાનનાં દે છે. પછી એ સૌન્દર્યવેષિત રથનો અને એનાં દુર્ગમ કેમ ન હોય તોપણ તેને એ લોકો પુરુષાર્થ અને પરિશ્રમ વડે સુગમ કરી મૂકે છે અને તેથી જ આવા સ્વર્ગસુસમ સુખના એ ભોગી યર્ષા છે. આપણા જેવા જડ, આળસુ, અટાન અને અકપ-સતોષી લોકોનું એ કામ નહિ.

પણ તમને એમ મશે કે મૂળ વાત હાડીને ઉપદેશ આપવા હું ક્યાં બેસી ગયો? પણ ખરી રીતે મૂળ વાત જ એ છે કે, આનું આનું અદ્ભુત, અવનવું કે અઘાત જે કંઈ જાણીએ અને ભોઈએ તે પ્રાપ્ત કરવાનો પુરુષાર્થ કરવાની, અને ખીજાઓને માટે પણ તે સુલભ કરવાની ભાવના એ આપણામાં ન જાગે તો માન નેવા—જાણવાથી શો લાભ? તમને ખબર છે કે જે ભૂમિનું વણનું હું લખું છું તે દરિયાની સપાટીથી કેટલી ઊંચી છે? ને હિંદી મહાસાગરમાંથી અને ઊતર્યાં તેની સપાટીથી આ શહેર લગભગ સાડા પાંચ હજાર ફીટ—એટલે એક માઈલ—ની ઊંચાઈવાળી ભૂમિ પર આવેલું છે. અને હજી તો અમારે એથી પણ વધારે ઊંચાઈ પર આવેલા અદેશમાં યર્ષાને જવાનું છે. અમારી માડી મોઝાસાથી અડી સુધીના ૪૦૦ માઈલમાં એક માઈલ જેટલી ઊંચાઈ પર ચડી અને એમ કરવા માટે તેને બેઝેજનો ભેડવાં પડ્યાં છે. હજી તો અમારે ખીજા અડી હજાર ફીટ ઊંચે ચઢવાનું છે. અને વખત સવારનો છે એટલે શરીરમાં કંડીની ઠીકઠી કમળરી આવવા લાગી છે. અમારી પાસે પહેરવાનાં ગરમ કપડાં પણ નથી. પરંતુ સફાગરે એક જણનો ગરમ ધાનજો મળી ગયો છે એટલે ચાલ્યું છે.

દવે પછીના યાત્રામાં દિવસનો વખત હતો અને બેસવાને માટે નાઈરોબી રોડનેથી ભુદા કમ્પામાં છૂટવાળી જગા મળી હતી, એટલે માડીની ગતિ અને આજુબાજુની સૌન્દર્યસંપત્તિ નેવાની ઠીક મજા આવી. ઊંચાઈવાળા ટેકરા ઉપર માડી ચડે ને વળી પાછી નીચે ઊતરે એ દેખાવ નાનાં બાળકો દાંડતાં દાંડતાં આપણે દોળ ચડે, અને દોડતાં-હસતાં નીચે ઊતરે એના જેવો લાગતો હતો. ઊંચા ટેકરા ઉપરથી નીચે ઊતરતી વખતે માડીનો અવાજ ખરેખર ખખખાટ હસનાં બાળકોનો જેવો જ થતો અને ઊંચે ચડતો વખતનો અવાજ મોતીકાકા જેવા ઘડા માણસના દોળ ચડતો વખતના દાંડવાના અવાજ જેવો થતો. આપણી નાની લીલાના જાણુ ને રોડને રહે છે તે 'નર્મલાસ' રોડનેની નજીકમાં તો ખરેખર

ગાડીએ દોઢસો-બસો માર્બલ જેટલી બિચાઈએથી જળે પડતુ જ મુક્યું. કારણકે નર્મવાસાની પાછળનું રોશન ૬૫૦૦ શીટની બેચાર્ફ ૫૦ હતુ અને નર્મવાસા આ થા ત્યારે ૬૭૦૦ શીટ જેટલી બેચાર્ફ હતી આ તફાવત રપટ દેખાતો હતો કારણકે સીધા અને બિચી વનરાણથી ભરેલા ટેકરાને બેઢીને ગાઠો ત્યારે તેની તળેનીમા આવી ત્યારે એ તફાવત બિચેથી બૂરકા મારવા જેવો જ દેખાવા લાગ્યો. ગાડીની ઝતિને જોવાની ખીજ મઝા એ આવતી કે આ આખા પ્રદેશમાં લાગ્યે જ માર્બલ બે માર્બલનો રેવલે માર્ગ એકસરખો, સીધો કે સપાટ હોય એક હજાર માર્બલને આખે રસ્તે ગાડીએ નાના છોકરા વાકીચૂકી દોટ કાઢે એમ સર્પાકારે જ અને હાફતા હાફતા ચઢે અને હસવા હસવાં બિતરે એમ દેખાવા જ મુક્યું છે.

સાજ પડ્યા આવી તેમ તેમ ચાલ્યું થતીને બિતરવાનુ જ આવતું ગયું સાંજના સામાપાય થવા આગ્યા હશે તે વખતે અમારી ગાડી કેનિયા વિશાળતા નકુરે રોશનની નજીક હતી સૂર્ય અગ્નિચક્ર તરફ દબી પડ્યો હતો અને તેને છુટાવવાયા વાદળા વારવાર ઢાકી દેતા હતા આવા ઢાળા-ધોળા વાદળો ના ગોટામાંથી પસાર થતા સૂર્યકિરણો એવી રીતે વક્રીભવન પામીને તેજના મિશ્ર છાંડના હતા કે જેથી આપણને દૂર દૂરની ખીજોમાં અને ટેકરીઓમાં સૂર્યના તેજની જ્યોતિઓના અગ્નિકુ ગ્રામથી નીકળતી શિખાઓ જેવા બિડતા ફેરેરી ફૂવારા જ દેખાયા. આતુ એક દરમિયાન શમ્યુ ના શમ્યુ એટલામા તો સૂર્ય સિતિજ ઉપરના એક કાગા વાદળાના લાખા પટામાં ફૂલી ગયો અને ચોતરફ કાળી ડાયા પથરાઈ ગઈ પરંતુ એ જગા માથી બહાર નીકળીને સિતિજની અદર સમાઈ જતા પડેલા થોડીક કણો સુધી જે દેખાતુ યોર તે તો વળી પહેલાના દરમિયાને પણ બુનારી જે એવો હતો ચોતરફ કાળી ડાયા પથરાઈ ગઈ હતી આજુમાજુ ટેકરાઓ અને તેની તળેનીઓ લીલા-પીળા ધાસથી ડાઘાયેલી હતી તેની ઉપર ફૂમતા સૂર્યના વામનગી કિરણોએ સોનેમદ્યા પતરા જેવો લામો-પહોળો

એક વિશાળ પટો પાથરી દીધો. એ સૌમ્ય-મુદર સોનેરી દરમિયાન એટલું મધુર હતું કે લાના વખત સુધી એ મગજમાં રહી જશે કુરનની આવી અનેકવિધ સૌન્દર્યસમૃદ્ધિ ત્યારે ત્યારે નજરે પડે છે ત્યારે ત્યારે મોનાફવાની શોભા જાખા પડી ગય છે એ કુન્વારી સ પતિને પણ બેઢીને તો આનંદ જ મેળવવાનો હોય છે ને? એનો ઓછો જ કંઈ સ્વાદ આવે છે? તો પછી કુદરતી આ અતુલ અને અપૂર્વ, સર્વ સુખ સમૃદ્ધિ જોઈને સારિતક સુખ કેમ ન અનુભવતુ?

આમ કરતા કરતા રાત પડી એટલે રોશન ઉપરથી કંઈક લઈને નારતો કરી દીધો. બે કે અઢીના રોશનો-મેટા કે નાના-ઉપર કંઈ જ પાવાનું સહેવાઈથી મળતુ નથી આજની રાત અમે કંઈક નિરાતે બિધવામાં કાઢી અને સવામમાં બેઠા જ સામે પૂર્વાશ્રમમાં સિતિજ ઉપર બેઠીને નીકળતા એક તેજસ્વી તારાનાં દર્શન થયા. આકાશ સ્વચ્છ હતું અને આજુમાજુની હવા તાઝી ભરી સી તદુરત હતી અમારી ગાડી પણ આ જ અરસામાં કેનિયા છોડીને યુગાન્ડાના પ્રદેશમાં દાખલ થતી હતી આ યુગાન્ડાની ભૂમિ કેનિયા પ્રદેશ કરતા પણ વધારે સ્પષ્ટ તો છે જ ઉપરાંત એ વધારે સમતળ અને ફળદ્રુપ પણ છે આખા પૂર્વ આફ્રિકાના ખોરાડોને અને અનેકવિધ વેપારનો આધાર આ પ્રદેશ ઉપર છે કેમકે પણ ચીજ આ જમીનમાં ના પાકતી હોય એમ નથી બનતી નાં ફળદ્રુપ અને અનાજથી આ ભૂમિ લયી રહેતો છે કેળોના તો અઢી નર્બો વન છે જે કપાસના રૂમાંથી ૬૦-૭૦ નજરનું ઝીલું સ્પષ્ટ આપણે ત્યાંની મિયો કાઢે છે તે 'યુગાન્ડા મેટન' નામથી પ્રખ્યાત થયેલું કે અઢી પાકે છે એ અનિશ્ચય મુનાવમ અને લાના મજબૂત રેસાવાળુ કે છે તેનાં અસખર નાના-મેટા બેનરો આખે રસ્તે આવી રહેતા છે કપાસની મોચમ શરૂ થતી હોવાથી કેટલાક બેનરોમાં સફેદ દૂધ જેવો કપાસફાની નીકળેતો દેખાતો હતો ચોતરફ લીટુ કચ જેતુ ધાસ અને ગસમરેલા ઝાડ તો પાર વિનાનાં પથરાયેલાં દર્તા જ

એ જોતા જોતા જેમ આગળ આવતા થયા તેમ તેમ કંપાલા સ્ટેશન નજીક આવતું થયું કેળાં, પૈપૈયાં, ફેરી, શેરડી જેવાં ફળો તો દરેક સ્ટેશને જોઈએ તેટલાં સરતાં મળતાં હતાં. તે લઈને જોયારનું ખાવાનું અમે પતાવ્યું. પણ જિન્ઝ સ્ટેશન આપતાં જ જોયારે ૧-૨ વાગે અમારે માટે તૈયાર માવાનું લઈને એક બાર્થ પણ આવી ચડ્યા. બાર્થ સાંજે નકુરેથી તાર કરીને અમે કંપાલા લઈજીબાર્થને અમારા આવવાની ખબર આપી હતી. તે ઉપરથી તેમણે જિન્ઝ સ્ટેશને શ્રી. નારણુભાઈને ત્યાં ટેલિફોનથી ખબર આપીને અમારા ખાવાની તજવીજ કરાવી હતી.

જિન્ઝ સ્ટેશન છોડીને ગાડી આગળ ચાલી એટલે અમે અમારા બિસ્તરા સંભાળ્યા. કારણકે હવે એ સ્ટેશન પછી અમારે ઊતરવાનું હતું. પણ તે પહેલાં મેં તમને જે નાર્થલ નહીની અને ન્યાન્ઝા શરેવરની વાત આગળ કરી છે, તેનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરવાનાં હતાં. ન્યાન્ઝા શરેવર મોડું અને ઊંડું છે. તેનો ધેરાવો ૨૬,૦૦૦ સમયોરસ માર્ચલ છે. તેનો થોડોક ભાગ ગાડીમાં રહીને દેખાય છે. અને ગાડીના રસ્તામાં જ નાર્થલ નહીનું મૂળ પણ આવે છે. એ મૂળ જોળાંબીને જ અમારે આગળ જવાનું હતું. એ સરેવરમાંથી નાર્થલ નહી નીકળે છે અને આગળ જતી જતી એ વિશાળ બને છે. દુનિયામાં એના જેટલી લાંબી એકે નહી નથી ઇન્જિન અથવા મિસરમાં થઈને એ આગળ ભય છે અને ત્યાંની સંસ્કૃતિનું મૂળ આ નહી જ છે. આને વિશે વધારે માહિતી તમે જગજાઈ પાસેથી કે રામ-ભાઈ પાસેથી મેળવી લેજો. એ બહુ રસિક લાગશે. ન્યાં આગળથી નાર્થલ નહી નીકળે છે તે 'રિપન ફોલ્સ' નામથી પ્રખ્યાત છે. તેને જોવા માટે દેશ-પરદેશના લોકો ખૂબ દુરદૂરથી આવે છે. તેનું દર્શન અમે ચાલતી ગાડીએ ક્યું. ત્રણ-ચાર જુદી જુદી જગાએથી સરેવરનું પાણી મોટા ધોધની જેમ નીચે પડે છે અને જનજાતના ગમણિય દેખાવો પેદા કરે છે. એક જગાએ તો એવા ધોધના પડવાથી ફાણીની ઝીણુ ડોડે છે તે જોવાની ખૂબ મઝા પડે છે. પણ આ બધું ચાલતી ગાડીએ પૂરેપૂરું જોઈ શકાય નહિ અને

તેથી તેનું વધારું વર્ણન પણ આપી શકાય નહિ. હું જિન્ઝ જઈશ અને ત્યાં નિરતે તે જોવાની તક મળશે ત્યારપછી તેનું વિશેષ વર્ણન લખીશ. હમણાં તો આટલાથી જ સંતોષ માનજો. આની પછી તો માઈલા સુધી પથરાયેલાં લીલી શેરડીનાં ખેતરા આવ્યાં. એ જાણીને તમારા મોઢામાં પણ રસ આવશે. પણ એ કંઈ જોઝો જ ગળ્યો લાગવાનો છે ?

કંપાલા સ્ટેશને શ્રી. લઈજીબાર્થ, પ્રજીવાસ વગેરે મોટર લઈને આવ્યા હતા. તેમની સાથે ઘેર ગયા. બે દિવસે નાલા-ધોયા, ખાંડું-પીંડું ને રાજ ક્યું.

૮

કંપાલા, તા. ૬-૧૨-૩૭.

અત્યાર સુધી તો મેં તમને યુ'બઈથી અહીં સુધીના દરિયાનું, કુદરતનાં વિવિધ દ્રશ્યોનું રસદાયક વર્ણન જ આપ્યું છે. પણ આવી ગરમીમાં રહેતા અહીંનાં લોકોનું અને અમે અહીં આવીને શું ક્યું તેનું વર્ણન આપવાનું તો હજી અધૂરું જ છે. એવું વર્ણન વાંચીને તો તમને પણ આવી ભૂમિ પર આવવાનું, દરિયાની મોજબરી મુસાફરી કરવાનું અને કુદરતનાં અદ્ભુત દ્રશ્યો જોવાનું મન થઈ જવું હશે. એવું મન તમને બધાંને થાય એ સ્વાભાવિક પણ છે. પણ એને માટે જે કિંમત આપવી જોઈએ તે આપવાને આપણે તૈયાર નથી. જમણે આ મોજો મોગવી છે અને મોગવે છે તેમણે પણ એ કિંમત આપી નથી, એ જ મોડું દુર્ભાગ્ય છે.

અહીંનાં લોકો. રેવરેન્ડે તો મેં તમને સીશલ ટાપુના લોકોનું વર્ણન લખ્યું હતું તેના જેવા જ છે. પણ તેમના સ્વભાવમાં ઘણો ફેર છે. અહીંની પ્રજા સીશલની જેમ વર્ણસંકર નથી થઈ ગઈ. આ પ્રજા સ્વમાનો છે અને તેથી પોતાના મૂળ સ્વભાવને કંઈક સાચવી શકી છે. અતિશય જંગલી દશામાં-નગ્ન અને અજ્ઞાન-રહેનાર આ લોકો અહીં તો વર્ણસંકર બન્યા વિના બહુ-ગણીને આગળ આવતા થયા છે. તેમાંના ઘણા પોલિસનો, રેલવેની અને કારકુનની નોકરી કરે છે. કેટલાક એથી પણ ઊંચી નોકરીએ મેળવી શક્યા

છે અને રહેણી-કરણી તથા પહેરવેશ સુધારી શક્યા છે પણ આ બધું અનુકરણ આપણી જેમ આપણુ જાહેર આપણી પાસે તો આપણી પોતાની જગજગની અને જગવિખ્યાત સરકૃતિ હતી, જ્યારે આ લોકો તદ્દન જગલી દશામાં હતા તેમને પોતાની સરકૃતિ જેવું કંઈ જ નહોતું એટલે તેમની પાસે જે લોકો આયા, તેમણે જેવા રીતરિવાજો અને રહેણીકરણી શિખર્યા, જે ભાષા અને સરખાર આપ્યા તે તેમણે લીધા છે આમાં આપણે કરો દિરસો નથી એ ઘટના ખૂન કુ દાખાકે અને શરમજનક છે જે પ્રજાની વચ્ચે આપણે જઈને પડ્યા, જેમની ભૂખિની અતુલ સપતિને તેમની અજ્ઞાનતાને લાજલઈને, ઉપભોગ કર્યો અને જેમની લક્ષ્મી દુટીને આપણે દેશ-પરદેશ મોકલી, તે પ્રજાને સુધારવામાં શિક્ષણ આપવામાં, સરકાર આપવામાં, સમૃદ્ધ બનાવવામાં આપણે કરી દિરસો ના હોય એ એક દિલ્હી તરીકે આપણને શરમાવનારું નથી ? આપણે પણ એમના જેવી જ જગલી, સરકાર-સરકૃતિહીન, પ્રજા હોત તો જુદી વાત હતી પણ પ્રસિદ્ધ પૂર્વજોના વારસો ધરાવનાર, અગરત્ય જેવા પરાક્રમી અને સરકૃતિ-પ્રચારક પુરુષની—પ્રજા તરીકેનું આપણું અર્હોનું વર્તન અને વાસ જરાયે શોભારહિત નથી અને આનું કારણ સ્વાર્થ-વશ અનેલી આપણી દૂકી દષ્ટિ જ છે તેથી જ આજે અઢી આપણે સ્વમાન સાચવીને, સમાન હક્કથી રહી શકતા નથી માત્ર અંગ્રેજોની મહેરબાની અને દેશીઓની અજ્ઞાનજનક પરિસ્થિતિને લાધે જ અહીં આપણે ટકી શક્યા છીએ

ઇતિહાસ તો એવો છે કે આ પ્રદેશની અદર આપણે જ સદૃથી પહેલાં આયા છીએ અહીંના ધણાં વેપારી સાહમે આપણી મજૂરીને આભારી છે અને હતાં આપણું રથન એટલું ઊંડું નહીં જેટલું આજે અંગ્રેજોનું છે તેમણે પોતાના મૂળ આટલા ઊંડાં નાખ્યા છે તે તેમની દીધ દષ્ટિ અને કાર્યકુશળતાને આભારી છે એ લોકો માત્ર કમાણી જ નથી કરતા પણ એ કમાણી કામમ ટકી રહે એવા : ૧ આ દેશના લોકોને પોતા જેવા રે ૧

કરણી અને ભાષામાં, બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેમને માટે નિશાળો રથાયે છે, મંદિરો બાંધે છે અને અનેક રીતે તેમના મિત્ર બનાવના પ્રયત્ન કરે છે

આ બધી અવરી અને કદાચ અણુગ્રેષો ઉપભવનારો વાત આટલા વિસ્તારથી હું તમને એટલા માટે લખુ છું કે તમારામાંના કોઈ જ્યારે મોટા થશે અને આમ પરદેશમાં પૈસા કમાવા માટે નીકળશે ત્યારે આ હકીકત સમજાવવા રાખજો એ કેટલી અને કેવા કેપમાં રહેશે તે હું નથી કહી શકતો છતાં હું જે જોઉં છું અને તેની મારા મન ઉપર જે અસર થાય છે તે જ માત્ર શ્રદ્ધાપૂર્વક વ્યક્ત કરી જઉં છું પરદેશમાં જનાર પ્રજા તરીકે, સુધરેલી અને સ્વતંત્ર પ્રજા તરીકે, આપણી એ પ્રથમ ફરજ છે કે જે પ્રજાની અદર આપણે જઈએ તે પ્રજાને સુધારવી, સ્વતંત્ર બનાવવી અને સરકારસમૃદ્ધ કરવી આટલું ક્યાં વિના એ દેશની સપતિ આપણે બોગવીએ તો તે કેવળ ચોરી અને લૂટ છે અને આજ સુધી આપણે એ જ કર્યું છે તેથી નથી આપણું કશું કદાચ ધરાવું કે નથી આ પ્રજાનું કદાચ ધરાવું સ્વાર્થની દષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો પણ આપણું રથાન પણ અઢી કામમ રહેવાનું નથી એટલું જ નહિ પણ આ પ્રજા જ્યારે સ્વતંત્ર અને સત્તાન થશે ત્યારે કદાચ એ આપણી યત્ન બનશે વિકટ જગતોથી અને વિકરાળ જગલી એથી ધરેના આ દેશના ભાવિ ઇતિહાસમાં આપણું—જેમણે આ વિકટ જગતોમાં અને વિકરાળ જગલીઓમાં વાસ કર્યો તેમનું—શુ રથાન રહેશે ? આવડું મોટું સાહસ માત્ર યોદ્ધાપણી સપતિ મેળવીને જ આપણે સાર્થક થયું ગણીએ તો આપણા જેવી દૂકી લુકિની પ્રજા બીજા કોઈ ના ગણાય આટલા પુરુષાર્થથી તો આપણું રથાન—એક સરકૃત અને પ્રાચીન પ્રજા તરીકેનું રથાન—અખડ અને અવિચળ બની જવું જોઈએ એમ કરવામાં જ આપણા ધવિત પૂર્વજોનું કર્તક પણ નહય આપણે ફેરી શકીએ અને ભાવિ પ્રજાને માટે કિમતી અને કીર્તિભર્યો વારસો મૂકી જઈ શકીએ

મિત્ર-પ્રેમ

[એક સાચી ઘટના]

લેખક: વામુદેવ જાની, મુંબઈ

ઘણાં વર્ષો પહેલાંની આ વાત છે.

એક વેળા મિસર દેશમાં 'કાર્થ' એક મસીદને અચાનક આગ લાગી. ત્યાંના રામને લાગ્યું કે આની પાછળ કોઈક કાવત્રાવાળોનો હાથ છે. એટલે તેણે અનેક માણસોને પકડી મંગાવ્યા અને તે બધાને શિક્ષા કરવાનું નક્કી કર્યું.

દરેકને જુદી જુદી શિક્ષા કરવાનો તેણે નિર્ણય કર્યો અને એ માટે કેને શી શિક્ષા કરવી તે નક્કી કરવા એક યુક્તિ કરી. જુદી જુદી સજા માટેની તેણે ચિટ્ટીઓ-કાપડીઓ બનાવરાવી અને જે કાપડી જે ઉપાડે તેમાં લખેલી શિક્ષા તેને કરવી એમ જાહેર કર્યું. હાથ કાપવો, આંખ ફાડવી, ફટકા મારવા, ઇવનો દાદી પથરાયી મારી નાખવો, દેશનિકાલ કરવો, ફાંસી દેવી—એમ જુદી જુદી શિક્ષાઓની કાપડી તેણે કરાવરાવી. પછી બધા કેદીઓને ભેગા કરી તેમની પાસે કાપડીઓ મૂકી દરેક પાસે એક એક કાપડી ઊંચકારી.

એક ખૂણામાં એક જુવાન માણસ બેઠા રહ્યો પકડ્યો હતો. તેની ચિટ્ટીમાં ફાંસીની સજાનું લખ્યું હતું. આ વંચી તે તો ગમરાઈ જ ગયો અને રડવા માંડ્યો તેની નજીક બીજો કેદી હતો તેનાથી આ સહન યઈ શક્યું નહિ. તેણે પૂછ્યું: કેમ થયું છે?

પેલા કેદી કહે: મારે ધેર મારી વૃદ્ધ મા માદી પડી છે. તેની સેવા ચાકરી હવે કેાણ કરશે? મારે નથી કોઈ ઘાઈ કે નથી બહેન? મારી માનો હું

એકનો એક દીકરો છું. અને તે ખૂબ વૃદ્ધ છે. હું તેનું શું ચરો? એમ કહી તે તો પેકિષેક રાવા લાગ્યો.

પેલા બીજા કેદીને ફટકાની સજા મળી હતી. ફનિયામાં તેનું કોઈ સચું વડાહું નહતું. કોઈ રતજન નહતું. પેલા જુવાનની વાતથી તેનું હૃદય ઊઠ્યું આવ્યું અને તેણે કહ્યું: બાઈ! લાવ તારી ચિટ્ટી મને આપ; અને મારી ચિટ્ટી તું લે. આ ફનિયામાં મારું કોઈ નથી કે જે મારી પાછળ કુખી યાવ કે રહે. એટલે ભણે મને ફાંસીએ યગવતા. તું બચી જઈશ તો તારી વૃદ્ધ માની સેવાચાકરી કરી ચકોશ. જલદી કર, તારી ચિટ્ટી મને આપી?

પેલા જુવાન તો આ મિત્ર તરફ ભેઈજ રહ્યો —મળે કે સ્વર્ગનો દાત તેની માતાને બચાવવા માટે પૃથ્વી પર ઊંચે. તે તો ભેઈજ રહ્યો. તેનાથી ચિટ્ટી આપી ન શકાય.

પેલા માણસે તેની નજીક આવી તેની ચિટ્ટી બેચી લીધી અને પોતાની ચિટ્ટી નેના હાથમાં સેવવી દીધી અને કહ્યું. તને માત્ર ફટકા મારવાની શિક્ષા કરશે. પછી તું તારી મા પાસે જઈ તેની સેવા ચાકરી કરજે. મારી પાછળ કોઈ જ નથી એટલે તું સતાપ કરીશ નહિ.

આમ બીજાને ખાતર તે વાકા માણસે પોતાનો દેહ અર્પણ કર્યો *

* 'કુમાર'ની માનુસીમાની એક નોંધ પ્રપચી.

અનુસંધાન પૃ. ૧૪૦]

બળપૂર્વક ફફડાવી તોરાકામાંથી બહાર આવ્યું. કરોળીઆએ પછુ લડતમાં પોતાનું રથાન સાચવી રાખવા અથાગ પ્રયત્ન કર્યો, પણ કાનકડીઓનો ચોડો વિનય થયો: તે કરોળીઆને થોડેક દૂર બેચી ગયું. પણ કરોળીઆએ તેનો હૃદય મનજન પકડી રાખ્યો; કાનકડીયું ઊટકી ન શક્યું. આ બેચાએચમા કાનકડીયું તદ્દન ચાકી ગયું. આ સ્થિતિ ૧૫-૨૦ મિનિટ ચઢી; પછી કાનકડીએ પોતાની જમણી પાંખ ફફડાવી અને આખરે સાવ પહોળી કરી નાખી.

આ સ્થિતિમાં એક બે મિનિટ રહ્યા પછી પાંખ પાછી સંકેતાર્થ અને પ્રથમની સ્થિતિમાં આવી ગઈ ગ્રે. બહાચાર્યે યુક્તિપૂર્વક આ બંનેને પકડી એક બરણીમાં ઉતાર્યો, અને આખી રાત એમને એમ ગહેવા દીધા. સવારે કરોળીઓ બરણીના મથાણે બેઠા લટકતો દેતો અને કાનકડીયું તગિયે નિચ્ચેનું પડ્યું હતું. તેના ગળા ઉપર ઈન્જનના ચપટ દનાં એ તદા રપટ છે કે કાનકડીઆના રમ્પ રમી ગયા હતા એટલે કરોળીઓ બરણીના મથાણે ચડી બેઠા હતા. ટે. નરસિંહ શાહ

સામાન્ય જ્ઞાન

ડૉ. યશવંત શુભાચક્ર, એમ એસસી, પિએચ ડિ
પ્રાધ્યાપક, ગુજરાત હોલેજ અમદાવાદ.

પ્રશ્ન

(૫૬) ફૂલો માણસ તથા વખત સપાટી ઉપર આવે છે એવી માન્યતા ખરી છે ?

(૫૭) ચા પીધા પછી પાણી પીવું સારું નથી અને તેથી ચા પીધા પહેલાં પાણી પીવું ભેદભર્યું. આ માન્યતા ખરાબ છે ?

(૫૮) એક વાદુ પોતાના અથવા બીજા વાદરાના યરીરના વાળ બોળાને તેમથી કંઈ શોધે છે અને મોઢા મૂકે છે ત્યારે આપણે કહીએ છીએ કે તે ચાંચને શોધીને ખાઈ જાય છે આ માન્યતા સાચી છે ?

(૫૯) પંખીઓ ખૂબ ટાડમા અથવા દિગ્ધ પડે ત્યારે મરી જાય છે ?

(૬૦) જર્મન સિવરનાં વાસણમાં સિવર એટલે રૂપ આવે છે ?

(૬૧) ન્યૂટનને ગુરુત્વાર્ષણનો નિયમ જાણ ઉપરથી સફરજન પડતું જોવાથી આવ્યો હતો એ વિધાન સાચું છે ?

(૬૨) હીરા રાતે આપમેળે પ્રકાશી છે ?

(૬૩) “લાલ પીળો ને વાદળો એ મૂળ એ કહેવાય” એ વાત સાચી ?

(૬૪) મહાના ધર્મિયાળ અને દિવાલના ધર્મિયાળ ના કાંઠાને લોધા ફેરવવા નુકસાનકર્તા છે ?

(૬૫) ૧૦૦૦ ટનનું વદાણુ અથવા આગમોટ એટલે શું ?

ઉત્તર

(૫૬) ફૂલો માણસ પાણીની સપાળી ઉપર આવે છે તેનું કારણ તે દાઢપત્ર પહોળું છે તે જ છે આથી

માણસ ફૂલે ત્યારે એકબે વાર ઉપર આવવાને પ્રયત્ન કરે છે આથી ધણીવાર માણસ ફૂલે છે ત્યારે એક એવાર અંચર વડારે વાર પણ સપાટી ઉપર આવે એ બનવાનું છે પરંતુ ફૂલો માણસ તથા જ વાર ઉપર આવે એ બાબત સાચી ન કહેવાય સાધારણ રીતે માણસની ધનતા તેને પાણીમાં ફૂલવા દેતેલી એટલે કે પાણીથી સહેજ વધુ છે આમ જતાં દાઢપત્રના દહનચક્રનથી માણસ તરી શકે છે એવું ફૂલો માણસ સપાટી ઉપર આવો શકે છે

(૫૭) ખરી ગીતે ખાતી કે પીની વખતે વધુ પડતું પાણી પીવું એ શોચનીય વધુ પડતું પણી પીવાથી જંઠરમાંના જંઠરસો મદ થઈ જાય છે એટલે પાચનક્રિયાને પૂરતો મદ મળતો નથી. આ પીવાથી વધુ આપણે જંઠરમાં મદ કરીએ છીએ એટલે આ પીધા આમળ કે પાછળ પાણી પીવાથી વિશેષ નુકસાન થઈ શકે નહિ આ કારણથી તરત લાગી હોય તો આ પીધા આમળ કે પાછળ પણી પીવાનો કશો વાધો નથી

(૫૮) વાદરાના યરીરો ઉપર ચાંચ નિશ્ચય થતા જ નથી એટલે એ માન્યતા જિવલુક ખોટી છે વાદરાના યરીરમાંથી એક જાનનો સાર બહાર આવીને સૂકાઈને ગળા બાહ્ય છે આ ક્ષાર વાદરાને ખૂબ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે આથી જ્યારે એક વાદુ પોતાનાં યરીર ઉપરથી અથવા બીજાના યરીર ઉપ પી કંઈ શોધીને ખાતું હોય તો જરૂર એમ સમજવું કે તે આ ક્ષાત્રી શોધ કરે છે અને ખાય છે

(૫૯) પંખીના યરીરો ઉપર પીછાનું જે જાંઘા બધા ટાંચુ છે તેથી પંખીને નિશ્ચય ટાંઠ વાતો નથી જે દેસોમાં જરૂર પડે ત્યાં પણ માત્ર ટાંધો પંખીને નુકસાન થતું નથી એમના યરીરની ગરમી અંક સારી રીતે જળવાઈ રહે છે આમ જતાં જે

ધણી લાભો વખત ટાલ પડે તો તેમા પખીને જીવ જતુ વગેરે યોગક મળી શકે. નથી એટલે તે જીવથી મરી જાય એ મનવા જોગ છે ખૂબ વનસાદમાં પખી મરી જાય એ બનવા જોગ છે, કારણકે વનસાદનું પાણી પાખને લીંઝવે. તેમની ચામડી સુધી પહોંચી જાય છે અને પછી પખીને ટાલ વાગી શકે.

(૬૦) જર્મન સિત્વના વાસણુમા સિ વર એટલે રૂપુ બિનકુલ આવતુ નથી જર્મન સિત્વરમા નીચેના પ્રમાણુમા ત્રણ ધાતુનું મિશ્રણ હોય છે

તાણુ	૪ હાથ વજનમા
નિકલ	૨ "
જસન	૧ "

(૬૧) ન્યૂટને ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ આકાશી પદાર્થોના ભ્રમણના અવલોકન અને ધણી લાખા ચિતનને પરિણામે શોધ્યો હતો કદાચ ફરતા ફરતા ઝાડ ઉપરથી પડતા ફળો, જીવે "ફે"લા પથ્થરો પાછા પડે છે તે, વગેરે ઘટનાઓનું અવલોકન પણ એમા કારણભૂત હોઈ શકે પરંતુ બાગમા સફરજનના ઝાડ ઉપરથી પડતા સફરજન જોઈને ન્યૂટને ગુરુત્વાકર્ષણ નો નિયમ સમજ્યો છે એ બાબત સાચી નથી પરંતુ એની જીવનધામા ૨૨૨ પેદા કરવા ઉપરની કાંટથી વાત છે

(૬૨) હીરા આપમેળે પ્રકાશી શકે નહિ કેટલાક રંગીન હીરાને સૂર્યના પ્રકાશમા થોડોવાર મૂકી રાખી પછી અધારા ઓગડામા લઈ જઈએ તો તે થોડેવાર પ્રકાશ રફૂરણુ (phosphorescence) ના ગુણથી પ્રકાશિત રહે છે પરંતુ થોડી વાગમા એ ગુણ જતો રહે છે

(૬૩) વાન, પોળા ને વાદળી" એ ત્રણ મૂળ રંગો જ નથી માત્ર એ રંગોના મિશ્રણથી ધણી

રંગો બનાવી શકાય છે એ વાત ખરી છે, પરંતુ આખથી બેવાતા ખરા મૂળ રંગો લાલ, હીનો અને જાળવી છે એ ત્રણ રંગોના જુદા જુદા પ્રમાણના મિશ્રણથી પોળા અને વાદળી તેમજ બીજા રંગો બનાવી શકાય છે લાલ પોળા અને વાદળી રંગના પ્રકાશના કિરણોને ભેગા કરવાથી હીલા કે જાળવી બનાવી શકાતા નથી

(૬૪) કાકાના અને ગજવાના ધડિયાળના કાંટા સવળા કે અવળા ફેરવે તેથી ધડિયાળના ધત્રોને જરા પણ નુકસાન થતું નથી આનું કારણ એ છે કે સવળા મટા ફેરવતી વખતે ધડિયાળના બાનચકને સહેજ વેગ મળે છે અને જીધા ફેરવતી વખતે સહેજ વેગ ઓછા થાય છે આમ છતાં તેથી બાનચકને તેમજ બીજા ધત્રોને જરાપણ નુકસાન થતું નથી

(૬૫) આગમોટ કે વઢાણનું ટનેજ એટલે કે ટનમા વજન ગણવાના અનેક નિયમો છે આગમોટમાં જેટની ખાવી જગા હોય તેમા બધું લોખંડ હરીએ તો તે ખૂબ વજનદાર થઈ જાય એટલી જ ખાલી જગામા માત્ર રૂની ગાસડી હરીએ તો તેનું વજન પ્રમાણુમા ઘણું ઓછું થાય આથી ઓછી કે વતી ધત્તાવાળી વસ્તુ અદર હારવાથી આગમોટમા વત્તાઓછા વજનનો માલ રહી શકે આમ છતાં આગમોટમા અમુક હલ્થી વધુ વજન લગવામાં આવતુ નથી એટલે સામાન્ય રીતે કુન માલ લગવાની ખાવી જગાને ધનફૂટમા માપીને તેને ૪૦ ધનફૂટથી લાગીને જે માપ આવે તેને માવ લવાની ઝીમરનું ટનેજ કહેવામા આવે છે

લગાવક આગમોટનું ટનેજ તે આગમોટના કુન વજન જેટલું ગણવામા આવે છે

બે ભાઈ જોની વાત

બે સાવકા બાઈઓ હતા તેમની વચ્ચે સારા પ્રેમ હતો નેજા એક સહીયાર ખેતર ખેડતા અને તેમાંનો પાક વહેંચી લેતા એક બાઈ કુવારો હતા અને બીજો ખજોરો અને બચરવાળો હતો બન્નેએ ખેતરમાં થયેલા પૂજા એકઠા કર્યા અને સરખે દિવસે વહેંચી લીધા બીજો દિવસે ગરે કુવારા બાઈને વિચાર આવ્યો કે મારો બાઈ પરજોરો અને બચરવાળ છે જ્યારે હું એકલો છું તે મારા ભાગમાંથી થોડા વંધારે પૂજા મારે માથે થોડાસાદને આપવા બેઈએ એમ વિચારી તેણે પોતાના ભાગમાંથી ૫૦૦ પૂજા પરજોરા બાઈના ભાગમાં મૂકી દીધા તે ૦ રાત્રે પરજોરા બાઈને વિચાર આવ્યો કે હું બચરવાળ છું એટલે 'સોઠ' બોલને પહેરી તાણનાર છું પણ મારો કુવારો બાઈ કંઈય પોતાની મિત્રતા ઉઠાના દે અને ૧૦૦થી તેને પરજોરાને વિચાર આવે તો મુ? એટલે પોતે પોતાના ભાગમાંથી ૫૦૦ પૂજા નાના બાઈના ભાગમાં નાખ્યા બીજો દિવસે બન્નેએ બેસુ તો બન્ને દગલા સરખા જ હતા આ પ્રમાણે એક બીજાના ભાગમાં પૂજા મૂકી આવવાનું કામ આઠ દશ દિવસ ચાલ્યું હતા એના બે તેમને સમજાયો નહિ પણ એક રહે બન્ને એક બીજાના પૂજા મૂકવા જતાં સામસામા એમ ચર્ચ ગયા ત્યારે એનો બે એમને સમજાયો આ વાતની જ્યારે જામના લોકોને ખબર પડી ત્યારે લોકોને થયું કે જો પવિત્ર રથે બે બાઈઓને દશ દિવસ સુધી રોજ રાત્રે જો એક જ જાતના ટુકા વિચાર આવ્યા તે રથજ કેવું પવિત્ર! એવા પવિત્ર રથે તેમણે એક મંદિર બાંધ્યું

‘શુભ સમાચાર માથી’

મહારિવ દેસાઈ

માનડીઆનો શિમરી કરોળીઓ

કરોળીઆની કેટલીક જાતો કરોળીઓ પ્રાણીઓ (vertebrates) પર નબો છે એવા અનેક દાખના પ્રાણીશાસ્ત્રીઓએ નોંધ્યા છે મચ્છો દેડા, ગરોળા સાપ ઉદર વગેરે પ્રાણી બધી કરોળીઆની જાતો દુર્નિયાના જુદા જુદા ભાગોમાં મળી આવે છે વીસમી સદીની શરૂઆતથી અત્યાર સુધીમાં અનેક અવનોદનકારોએ આવા કરોળીઆની જાતોનું આધારમૂળ વણુંન જુદા જુદા વૈજ્ઞાનિક પરીમા દરેકું કે પરંતુ નાના કાનકડીઓ (ચામ ચેણ) ના શિકારી કરોળીઆની જાત અત્યારસુધી કોઈએ નોંધી હોય એવી માહેતી નથી પણ કપડા બોક રીસચ ઈન્ડીયનમાં સશોધન કરતા શ્રી જી સી જ્યોત્સનાચે દમગ આવે એક વિરલ કરોળીઓ તેના બાંધ પર શિકાર કરી રહ્યો છે તેના ચિત્ર સાથે કરંટ સાયન્સમાં વણ્યુંઓ છે (‘ગ્રંટ સાયન્સ’ માર્ચ, ૧૯૪૧)

દલકતાની પડોશના એક ગામમાં ગાય બાંધવાની ગમણીમાં વાસની સાદોળી બનાવેલી એક બીટ પર heteropoda venatoria જાતો એક કરોળીઓ અને papastrellus જાતનું એક કાનકડીયુ જીવ સોસાદની મદનકુસ્તી ખેપી રહ્યા હતા કાનકડીયુ સાદોળી મે પડી વચ્ચેની તીરામાંથી નાસી છૂટવા અથાગ મહેનત કરી રહ્યું હતું કરોળીઓએ પોતાના મજબૂત જડવા વડે કાનકડીઓને તેની કોંઠામાં એવા સખત સાજોસે માર્યા હતા કે કાનકડીયું દમ ખેચી ગયું હતું અને વખતે વખતે ચોસો પાડી રહ્યું હતું ગમણીમાં અધાર હતું એટલે વીજળીની ટોચ વડે પ્રકાશ ફેલતા કાનકડીયુ બેરથી મોટી ચોસો પાડી બાંધ્યું અને પાંચો

[અનુસંધાન ૫ : ૧૪૦]

કિશોર

રામ-લીલા અંક

તંત્રી : રણછોડભ કે. ભિક્ષી

મે-૧૯૪૧
૧૯૪૧

“રામાયણની ખાસ ખૂબી એ જ છે કે તેણે એક શુદ્ધમાને અત્યંત શુદ્ધ કરી બતાવી છે. પિતા પુત્ર, ભાત્રા ભાત્રા, અને પતિ પત્ની વચ્ચે જે ધર્મનું બંધન છે, જે પ્રીતિભક્તિનો સબધ છે, તેને રામાયણે એટલું મોટું સ્વરૂપ આપી દીધું છે કે તે બહુ સદૃશ રીતે મહાકાવ્યને યોગ્ય વિષય થઈ પડે છે. X X પિતા પ્રતિ પુત્રની આજ્ઞા-કારિતા, ભાત્રા માટે ભાત્રાનો આત્મચાલ, પતિ પત્ની વચ્ચે અન્યોન્ય પ્રતિ નિષ્ઠા અને પ્રેમ પ્રતિ સાનુવં કર્તવ્ય કટ્યે સુધી જઈ શકે છે તે રામાયણે દર્શાવ્યું છે. X X

“રામાયણ-મહાભારત તે ભારતવર્ષનો ચિત્રકાવ્યો. ઇતિહાસ છે અન્ય ઇતિહાસો કાળે કાળે બદલાય છે, પણ આ ઇતિહાસ બદલાતો નથી. ભારતવર્ષની જે સાધના, જે આત્મધના અને જે સંકલ્પ છે તેનો જ ઇતિહાસ આ બે વિપુલ કાવ્યપ્રાચીનમાં ચિત્રાવના સિદ્ધાસત હપર વિરાજમાન છે.”

— શ્રીરવીન્દ્રનાથ ટાગોર

કિ શો ર કા ર્યા લ ય : અ મ દા વા દ

કિશોર

વર્ષ ૬

મે-જુન : ૧૯૪૨ *

અંક ૫-૬

રામ-લીલા અંક

અનુક્રમણિકા

૧ રામલીલા [બાલકાવ્ય]	પ્ર૦	૧૪૧
૨ વિદુનસાઓના ઇતિહાસ	ડૉ. વચરત નાથ	૧૭૩
૩ પદપાળા પ્રવાસો	ચાતિલાલ દાસ	૧૭૬
૪ ...શ્રીની સમયસૂચના [વાર્તા]	મુખ્યલાલ દેસાઈ	૧૮૧
૫ આક્રિયાના પત્રો	જનનવાર્ધ મુ. પટેલ	૧૮૪
૬ મધરાતે	કાન્તિલાલ મુ. ઝવેરી	૧૮૮
૭ વિરકિત-૨થે [કાવ્ય]	' હંકડેસરી '	૧૮૯
૮ મેવાડ	ચાન્તિલાલ ગાધી	૧૯૦
૯ શ્યામ [ચાલુ લેખમાળા]	અનુ મુજરાક પાખ્યા	૧૯૩
૧૦ જાડુ જોડુ ? [કાવ્ય]	રમણલાલ બટ	૧૯૭
૧૧ સારોદાર	સિદ્ધપ્રસાદ ત્રિવેદી	૧૯૮

* જાન્યુ., ફેબ્રુ., માર્ચ, એપ્રિલ : ૧૯૪૧ના અંકો અંક ૨ થી ૫ ત્યાં.

લેખકોને

કિશોરમાં પ્રનિદાસના પ્રમુખ, વિદ્યાનની વાર્તા, સદસ્ય કથાએ પ્રવાસવર્ણનો, પ્રભુજીવનની વન, જીવનચરિત્રો, કથા કાવ્યો, પ્રેમપ્રમોદો વ્યાખ્યાન અને ગરબોની સાદિની વચેરે વચેરે આપત માં આવે છે ત્રિવે મુકવા યોગ્ય લેખોમાં ત્રિવે પત્ર મુકવામાં આવે છે

સૂચના

લેખો સારા અમુકે કામગીરી એક જ બાબુ વખતે વિનંતિ છે
લેખક, પોતાના લેખને સમિત જન-વવા ઇંગ્લેન્ડા ડોપ તો, સમે ત્રિવે મોકલવા વિનંતિ છે (આગ, મિત્ર કથા પુરતકમા ગળવા સળવ છે તે જાણવા વિનંતિ છે)
ન સ્વીકારાયેલા લેખો પાછા મેળવે માટે પોસ્ટની ટિકિટો લેખ સથે મોકલવી.
ટિકિટ ન મળી તરી તો લેખો પાસ મોકલવામાં આવશે નહિ.
લેખક દરેક પત્રનવદાર સથે તેમજ લેખ સથે પેનાનું પૂરેપૂરું ચિન્ન મુલખી જાણવું
લેખકોને વિનંતિ છે કે તેઓ લેખ દ્વારમાં અને અને તેટલો મુલતર લખે લેખ સામાન્ય રીતે એ જગ પત્રને ટોચ એ હમ્મતવા યોગ્ય છે.
પ્રસિદ્ધ લખેલા લેખના પાંચ આઉટપ્રિન્ટ્સ મોકલવામાં આવશે તંત્રી : ' કિશોર '
રાયબાડ : અમરદાવાડ

મુલકના એન્ટ : મેસર્સ સી. જમનાદાસની ડું. : પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુબં

સવાનમ : વિદ્યા ડા ૪-૩-૦૦ જમાં તથા ૫-૦-૦૦ ડા ૬-૦-૦૦ અમરવા સિદ્ધિ ૧૦ છટક ૦-૧-૦૦

પ્રકાશક - રણજીતજી કેસુરજી મિસ્ત્રી ૧૨ જી, જગન્નાથન મોમવાની, એલિગ્રાસ, અમરવાડ
મુદ્રક : મણિલાલ જગન્નાથ દાસ : પી નવપ્રસાદ પ્રિ. પ્રેમ, ઘીંટો રોડ, અમરવાડ તા ૨૮-૮-૨૧

સુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્યરાજ

શ્રી બાપાલાલ વૈદ્ય કૃત બે સુદર પુસ્તકો

ધરગથ્યુ વૈદક

આ પુસ્તકમાં નીચેના રોગો વિશે પૂરતી માહિતી આપી છે. રોગનાં લક્ષણ, કારણ અને ઉપચાર આપ્યાં છે.

: કુલ ૭૫ રોગો :

અજીર્ણ	કબજિયાત
મરડો	ઝડો
આફરો	સમદહી
ગોળો	ચૂક
બિલ્ડી	અર્ચિ
ત્રિદોષ	તાવો
અચમકા	ઝોરી
પ્રલેસ	ખટગ
ખાંસી	ઉધરસ
પથરી	સધિવા
હરસ	બરોળ
પાંકુરોગ	કમળો
ક્ષય	સુકતાન
ચાકી	મધુપ્રમેહ
પરગો	પન્થિયો
દાંતના રોગો	વાળો
સ્ત્રીઓના રોગો	ધનુર્વા
પત	આખના રોગો
સર્પદંશ	કાનના રોગો
વગેરે ૭૫ રોગો વિશે ધરગથ્યુ માહિતી	
અને ઉપચાર આપ્યાં છે.	
પૃષ્ઠસંખ્યા ૩૮૪	કિં. ૨-૦-૦

દિનચર્યા

તંદુરસ્ત રહેવા માટે આખા દિવસનો જીવી જીવી ક્રિયાઓ કેમ કરવી જોઈએ તે બતાવતું સુદર પુસ્તક

૧ વહેલા ઊઠો.

૨ ઉપપાન

૩ મલોત્સર્ગ

૪ દત્તધાવન

૫ તૈલાભ્યંગ

૬ વ્યાયામ

૭ સ્નાન

૮ ધ્યાન ધારણા

૯ વસ્ત્રપરિધાન

૧૦ કેશપ્રસાધન

૧૧ આ

૧૨ તામ્બુલ ભક્ષણ

૧૩ ભોજન

૧૪ દુધપાન

૧૫ ફરવા જવું

૧૬ પથરખાં

૧૭ મહાપાન

૧૮ અર્ચણ

૧૯ આખની સભાળ

૨૦ સ્વપન

૨૧ સંપ્રેયોગ

૨૨ જીવનનિર્વાહ

૨૩ નાદુચર્યા

૨૪ આયુષ્યવાન સવાના ઉપાયો

૨૫ સદ્વૃત્તમ્

પૃષ્ઠસંખ્યા ૩૨૮ કિંમત ૧-૮-૦

પ્રસ્થાન કાર્યાલય : રાયખડ : અમદાવાદ

સુબંધમાં : સી. જમનાદાસની કું., પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ.

ઉત્તર વિભાગના કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલાં પુસ્તકો

∴ પ્રકાશક : પ્રસ્થાન કાર્યાલય : અમદાવાદ ∴

૨

પુસ્તકનું નામ	લેખક	કિંમત
દ્વિદેશી વાતો ભા. ૧	રામનાથભટ્ટ વિ. પાઠ	૧-૪-૦
" " ભા. ૨	"	૧-૪-૦
ગીતામન્થન	કિંગ્સલાલ મહારાજા	૧-૪-૦
સત્યમય છવન	"	૦-૧૦-૦
ધરગથુ પેદક	આપાલાલ જી. વેલ	૨-૦-૦
દિનચર્યા	"	૧-૮-૦
ગાના આસોપાલવ	ઝોદગરમ	૧-૮-૦
તૂટેલા તાર	"	૦-૮-૦
સાબરમતી	(સંપાદક) નગીનદાસ પારેખ	૧-૪-૦
પ્રેમનો દંભ	ટોરટોલ મનુ. વિષ્ણુભટ્ટ	૧-૪-૦
ઓ અંબે પુરુષ	"	૧-૦-૦
નવો અવતાર ભા. ૧-૨-૩	"	૧-૪-૦
કથાપતિ ભા. ૧-૨	"	૨-૮-૦
દષ્ટિપરિવર્તન	" મનુ. વિષ્ણુભટ્ટ	૧-૪-૦
ધરે-બાહિરે	રતીનદાસ ટાંગે	૨-૦-૦
ચતુર્ંગ અને બે બરેનો	"	૧-૪-૦
તમને એ તદિ સમજાય	ટોરટોલ	૦-૧-૦
રાજદેશી વાતો	ગાંગોપાલાચારી	૦-૩-૦
જનકકથાસંમદ	ધર્મોદ ટોસગી	૦-૩-૦
મારી કદાણી	પાર્વતીનાથ બાઠવે	૦-૮-૦
ચતુર્ંગ	મનુભાલ સેની	૦-૧૦-૦
કમળગુગ	મનુભાલ ભા	૦-૩-૦
ટૂકને ખાતર	પ્રેમચંદ	૦-૩-૦
શીન-જપાનનો પાત્ર	શિનમોદન મેન	૦-૮-૦

મુબંધના એજન્ટ : સી. જમનાદાસની કું. : પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ

ગુજરાતની-બૃહદ્ ગુજરાતની દરેક શિક્ષણ-સંસ્થા
પોતાના પુસ્તકાલયમાં આ પુસ્તકો તરત જ વસાવી લે.

તપાસી માટે કે હતામ નરીકે વહેંચવા માટે ખરીદનારને ખાસ આવે આપણમાં આવશે

‘સેન્ટીનલ’નું સાચું આકર્ષણ

અનિશ્ચિત ભાવિ સમયે આર્થિક રીતે રક્ષણ
આપતી ‘સેન્ટીનલ’નું સાચું આકર્ષણ શું છે ?

❖

જનતાને અનુકૂળ પડે તેવી વીમા પોલિસીની
વિવિધ યોજનાઓ, પોલિસી હોલ્ડરના દાવાઓનો
ત્વરિત નિર્ણય, તબીબી તપાસ વિના વીમા ઉતરાવવાની
અનુકૂળતા કે જે આમ જનતાને એક આશીર્વાદ રૂપ
યોજના થઈ પડી છે,—એ સર્વેએ જનતાનાં હૃદયને
આકર્ષવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે.

❖

વધુ વિગત માટે પ્રોસ્પેક્ટસ મંગાવો.

ધી

સેન્ટીનલ એસ્યોરન્સ કંપાની લીમિટેડ

હેડ ઓફિસ:-
કોટ, મુંબઈ

શાખા:-
રીડરોડ,
અમદાવાદ

ફરેક સ્થળે લાગવગવાળા ઉત્સાહી એજન્ટો જોઈએ છે.

કિશોર મુલર્ષ ઈલાહના કેવળીખાતા તરફથી મંદૂર થયું છે ૪
 કિશોર વેસ્ટર્ન ઈડિયા સ્ટોટ્સ એજન્સી તરફથી મંદૂર થયું છે
 કિશોર વડોદરા રાજ્યની વિદ્યાધિકારી કચેરી તરફથી મંદૂર થયું છે

કિશોર

છ વ ન ના અ ડે જી માં
 છ વ ન ઘડતરની દૃષ્ટિએ
 અનુપમ માસિક છે

કિશોર

વિદ્યાર્થી છવન દરમિયાન
 શાળામાં શીખવાના
 વિષયો વિશે જ્ઞાપક
 શૈલીમાં આદિતી આપી
 શિક્ષકની ગરજ સારે છે

કિશોર

જોઈને બહેલી બહેનોને
 જુદા જુદા વિષયો વિશે
 સામાન્ય જ્ઞાન આપે છે.

કિશોર

મીઠા શિક્ષક પ્રવાચન
 આગે દેખવાની માસિક છે

સંવાદન :

ચિંતમા રા. જ. અર્માં તથા વરેરાના ડા. ૧

એક જ અભિપ્રાય

કિશોર માસિક અને 'જ્ઞ' ગ્રંથી ગ્રંથ છે—જેનું જુદું જુદું છે કે વડોદરા
 રાજ્યના પુસ્તકાલયોનું બજેટ મંદૂર કરવાની તક અને મળી ટોન તો રાજ્યનાં
 ઘણાં પુસ્તકાલયોમાં કિશોર દાખલ મરી લેવાનું ટોન—જે. એનીમાઈ અમીન

રામ-લીલા

[ખાલકાણુ]

પ્રારંભિક

સમય બદલાય છે, રથળ બદલાય છે, પણ બાળક બદલાતું નથી. એનો સ્વભાવ ત્રિકાળા-બાધિત છે. એને રમતું મળે છે, તોફાન કરવાં ભેઈએ છે, ને પ્રશ્નો પૂછવાની ટેવ છે. બાળમાનસનું એ સનાતન લક્ષણ છે. એ લક્ષણો બાળ-રામલખમણ અને લવકુશમાં હોય એ સ્વાભાવિક છે. છતાં, લાખ લાખ શ્લોકના વાલ્મિકી રામાયણમાં એમની બાળલીલા મોઢી જડતી નથી. અને એટલા પૂરતી રામચંદ્ર વગેરેની રામલીલા અપૂરી નથી? તુલસીદાસે દિંદીમાં, અને ગિરધર ગૂજરાતીમાં (અન્ય પ્રાતિક ભાષાઓનાં સ્થાનિક દેશી રામાયણો ભેળાં નથી.) એ ઉચ્ચ એાહી કરવા યોડાધણો પ્રયત્ન કર્યો છે. આ “રામલીલા” પણ એક એવો જ પ્રયત્ન છે.

જેને સત્સુખ કહીએ છીએ ત્યારનાં માણસો આજનાં જેવાં ન હતાં તે વાત કદાચ માની લઈ, પણ બાળકો વિષે તેનું માનવા હું ના પાડું છું. ‘બાળચરિત્ર’માં તે ‘મધ્યમ’ નાટકમાં લાસે, ‘શાકુંતલ’માં કાલિદાસે, મૃચ્છકટિકમાં શુદ્રકે, ‘મુદ્રારાક્ષસ’માં વિશાખદત્તે ને ‘ઉત્તરરામચરિત્ર’માં ભવનૂતિએ જે બાળપાત્રો સીનયાં છે તેને આજના જેવાં જ હકીકત, કૌતુકપ્રિય ને તોફાની બનાવ્યાં છે એ મારા ઉપલા નકારને ટેકા આપે છે. કદાચ દલીલ ખાતર માની લઈએ કે, તે કાળનાં બાળકો કાલ્યાંકમરાં ને કલામરાં હતાં. તે છતાં વર્તમાનકાળનાં અઘટન માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતને અનુસરી તેમનાં નવે રૂપે નિરૂપણ કરવામાં આવે નો તેવ કંઈ મારો નવો ચીસો નથી. પ્રેમાનંદ પૌરાણિક પાત્રોને પોતાની આસપાસના ગૂજરાતી સમાજના આચાર, વિચાર ને વસ્ત્રો નથી અર્ધા? ગિરધર કૃત રામાયણમાં કવિએ રામલખમણને ગૂજરાતી જામા અને ધરેણાં નથી પહેરાવ્યાં? એ જ પરંપરાને મેં જરા વધારે લખાવી છે. મેં મારાં પાત્રોનાં ખતોરાજ્યને અર્વાચીન સ્વાંગ આપ્યો છે.

પરંતુ, કોઈ પ્રશ્ન કચ્છે કે કિશોર-વયસ્ક પાત્રોના મ્હોડે આ નાટિકામાં બોલાવ્યા છે તેવા વિચારો ને લાનો નાને મ્હોડે મોટી વાત જની અસ્વાભાવિક નથી જણાતા? હું કહીશ, ના. આ પાત્રો અસાધારણ બુદ્ધિ, શક્તિ ને પૂર્વસંસ્કાર સાથે જન્મ્યાં હતાં. ખુદ વાલ્મિકી રામાયણ ને આખી ઇતિહાસપરંપરા એનાં સાક્ષી છે. રામાયણનો રામ જે વયે સર્વે વેદોમાં પારંગત અને અને રાક્ષસોને હજી તે જ વયે તે એક કુશળ માનસશાસ્ત્રી કે શિશુજીજ્ઞાસીના વિચારો દર્શાવે તો તે કુદરતી છે એમ લાગતું ભેઈએ. લગભગ એ જ ઉંમરે લવકુશ આપું રામાયણ મુખરથ કરી શકે, તેનું તાલ, આલાપ ને સૂર સાથે ગાન કરી શકે, તો તે જ પાત્રો આ ‘રામલીલા’ના સંવાદોમાં રહેલા અપરા વિચારો કેમ દર્શાવી ન શકે?

—લેખક

છાડતા નથી. એ ગામડિયા બોલીનેા મોઢ
કચારે છૂટશે ?

—:જ્યારે ગામડાની જ માટીમાંથી લડાયેલું આ
ખોળિયું મરવા પડશે ત્યારે.

—:એ બોલીના ગરબા ને ગીતોના પદ્ધા માના
ધાવણની પેઠે અમારી રંગેરંગમાં નાચી રહ્યા છે.

—:એના આગળ તો વેદમંડ્યાનું સંગીત પણ
નકાનું.

૬૦ હોય નહિ. ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત સ્વરે
ગવાતા વેદમંત્રો કયાં ને એ દંડધડા વગરના
ગામડી રાસડા કયાં ?

૬૦ દણુ ! દેવભાષાનેા રણુકાર તને જ કાણુ જાણે
કયે કારણે ખૂબ મીઠા લાગે છે.

૬૦ તો તને ?

૬૦ એ સાંભળું છું ત્યારે મને તો થાય છે કે
જાણે કોઈ ગળાને બદલે નાકમાંથી બોલી
રહ્યું છે.

—:અને મને તો લાગે છે કે કોઈ કમંડળમાં
કાંકરા નાખી ખખડાવી રહ્યું છે. (બધા હસે છે.)

૬૦ (કુદ સ્વરે) બુટકો, દેવભાષાની ગરકરી ?

—:જેવી એ છે તેવી વણુંવણી તેમા મરકરી કયા
આવી ?

૬૦ તો શું દેવભાષા એવી જ છે ?

—:તે તો કાણુ જાણે ? પાકી એ ગામડી ભાષા જેવી
તો નહિ જ.

૬૦ તમારી ગામડિયા બોલીમાં તો શબ્દે શબ્દે અચુદ્ધિ
છે; જ્યારે દેવભાષા તો સર્વાંગે શુદ્ધ અને
સંસ્કૃત.

—:હશે પણ એ જેટલી સંસ્કૃત છે તેટલી જ
કૃત્રિમ છે.

—:દેવભાષા એટલે માણસે બનાવેલી કૃલકલ્પી અને
દેશભાષા એટલે કૃત્રીના કુદરતી ભેરખો.

૬૦ મૂરખો ! વિરાહની મમતે ચડી બુદ્ધી ન જાગે
કે સંસ્કૃત તો આપણી ધર્મભાષા છે.

—:હશે. પણ ધર્મભાષા માતૃભાષાની તોલે ન આવે.

—:દેવપૂજનમાં વપરાતું ગાયનું દૂધ માના દૂધની
તોલે ન આવે.

૬૦ પાવણો ! દેવભાષાને ભાંડી તમે પાપમાં પડો છો.
૬૦ ને તું માતૃભાષાને જાણે આખી પુણ્ય પામતો
હશે, નહિ ?

૬૦ હું તો દેવભાષાને જ માતૃભાષા સમજું છું.

—:માતૃભાષા તો તેને જ કહી શકાય કે જે ભાષા
આપણી માખહેન બોલે છે.

—:અને જેમાં દેશની પોણીથી ચે વધુ વસ્તીનેા
કારખેવાર ચાલે છે.

૬૦ (લવકુમાર દ્વરથી આવતો હશે તે બેઈ) આ
લવ આવે છે તે મને ટેકા આપશે પૂછી જુઓ
એને કે સંસ્કૃત એ માતૃભાષા નથી ?

—:એ તો ટેકા આપશે જ તો. આપજન્મારેય એણે
દેશની બોલી સાંભળી હોય તો જાણે ને કે એ
ભાષામાં શી મીકાશ છે.

૬૦ એ બને લાઈએ જન્મ્યા છે મંજામેયાના
એદરમાં અને જીઝ્યાં છે પાતાળમાં. એમને શી
ખતર કે માતાના હામરડાં એ શી મીજ છે !

—:અને મોટી બહેનના રાસ અને દાદાજીની વાતો ?

—:એના જરા જેટલોય રસ એણે આખ્યો નથી.

[લવ પ્રવેશે છે.]

૬૦ આવ, લવભાઈ !

—:એકલો જ કેમ ? કુશભાઈ કયાં ગયા ?

૬૦ તે તો ભરતમુનિના આશ્રમે ગયો છે.

—:કેમ ?

૬૦ રામાયણના અંતભાગનું નાટક લખાવવા.

૬૦ તે તું અત્યારેકમી શું કરતો હતો ?

૬૦ રામાયણ પઠોડે કરતો હતો.

—:આજે રજા છે તોય તને જ'પ નથી.

૬૦ જ'પ આવા બેસું તો એક લાખ સ્ત્રીકો કચારે
ગોખી રહું ?

૬૦ પણ આમ બાઠે પંહાર રામાયણ રામાયણ કરીશ
તો ગોડો થઈ જઈશ.

૬૦ થઈશ શા માટે ? થયો જ છું.

— તે એ કાવ્યમા એવું તે શું બધું છે કે જેની
પાઠના તું ગડિા થયો છે ?
૯૦ એમાં તો એવું એવું એટલું બધું છે કે એ
જવરચદર અમર યશી
૯૧૦ દેવોનો આશીર્વાદ છે કે કુનિયામા ન્યાં લગી
હું મરો હશે અને નહીંઓ હશે ત્યાં લગી આ
રામાયણ જીવતું રહેશે ને ધરધરે વચાશે
— વગેરે બીજી કાણુ વખાણું ?
— વરની મા (બોલનારના મો પર સ્મિતની
ઝળક છે)
— દેવોને તો દેવભાષાનું આદિકા ય વખાણુવું જ
પડે ને ?
૯૦ પણ હું તો છાતી ઠોપીને કહું છું કે આવો
અધરો ભાષાસદર્શી લોકભોજ્ય યર્થ શકે જ નહિ
— કદાચ એ સો બસો કે હજાર મે હજાર પડિતોની
જીભને ટેરવે રમશે પણ આજીની કરોડોની વસ્તીના
હૃદયને એ નહિ અડી શકે
— પ્રજાના હૃદયને તો પ્રજાની જ બોલી સ્પર્શી શકે
૯૦ તો શું વાસ્તિમકીદાદારી વાત બોલી પડશે ?
૯૦ બોલી નહિ પડે પણ અન્ય રીતે ખરી પડશે
૯૦ એટલે ?

૯૦ આ સરકૃત રામાયણ પરથી ભવિષ્યમા પ્રજા
દેશી રામાયણો લખાશે અને તે જ રામાયણને
અમર કરશે ધર ધર પહોંચાડશે
૯૧૦ દેવપ્રિય ! તે એ રામાયણ સાંભળ્યું છે ?
૯૦ ના
૯૧૦ તો તે વિના જ તેના પર આવો નિમ્નિન અભિ
પ્રાય માધી દોષો ?
૯૦ હા
૯૦ પણ દેવુભાઈ ! એ રામાયણ એકવાર સાંભળો
તો ખરા તમે ચ તેના પર શ્રીદા યર્જ જશે
૯૦ એમ ? તો કરો શરૂ અને બધા સાંભળીએ છીએ
હવે રામાયણ ગાવા મંડે છે
કેલકે નામ સુદિત સ્ત્રીતા જનપદ મહાન ।
નિવિઠ સરસૂતીરે પ્રમૂતપદધાન્યવાન ॥
[પડદો પડે છે હતા પડદા પાઠગથી નીચેનો પ્રેક્ષ
સહજ થ છે]
અયોધ્યા નામ નગરી તત્રાલીન્કવિધતા ।
મનુવા માનવેશ્વર યા પુરી નિર્મિતા સ્વયમ્ ॥
[પછી એ ગાનનો અવાજ આવે આવે જનો જતો જાય છે]

પ્રવેશ ૨ એ

સ્થળ • તોલનભૂમિ

સમય સારાની શરૂઆત

[પડદો પડે છે ત્યારે સમસેવકો ને તાપસો આવજવ ક' છે]

૧૦ (માથે ટોપસો લઈ દોડતા ને હાડતા
જનાન્તિકે) વાકીમા શાક તોડતા તોડતા મોઢુ
યઈ ગયું કોઠારીજી ચુસ્તે થતા હશે પણ હું તે
શું કરું ? મારે કઈ ચાર હાથો થોડા જ છે ?
(જાય છે)
૨૦ (પ્રવેશી, જનાન્તિકે) પેલો અભ્રમત શાક તોડવા
ગયો તે ગયો હજી દેખાયો જ નહિ એ ક્યારે
રધાશે ને ક્યારે ખરાશે ? (જાય છે)
૩૦ (પ્રવેશી, જનાન્તિકે અમરમે મોનો પરસેવો ને

આખ લૂછતા લૂછતો) મુમાડે ને મામે મારો તો
જીવ નીકળી ગયો ! ચૂલા પર તપેનાઓ અગ્રવતા
ને ઉતાવળા જીભો આ હશેળીમા કેવા ઝંડેડા
પડ્યા છે (હથેળી ખતાવતો જાય છે)

તા૦ (પ્રવેશી પેટ પર હાથ ફેરવી સ્વચત) આ

* વહિમકી રામાયણ બાવડાડ સર્ગ પ ૩૦૩ પ ૬
પડિતે તુ માનડ છે કે વાસ્તિમકી અસહ રામાયણ આ
પ્રેક્ષકો શરૂ થયું હોતુ નેહ્યે
— એખક

પેટમાં તો ખિલાડાં બોલે છે. ક્યારે રંધાઈ રહેશે? આપણા તો આરજ વાગી જવાના. ચાલ જીવ! કોઠારમાં જઈ કાચું પાકું ફાડી લઉં ને પેટને દાહું પાકું. (નય છે.)

તા૦ (પ્રવેશી, શ્વાસ લેતો લેતો જનાન્તિક) વાહ! શી મીઠી સુગંધી! આજે તો રાજઅતિથિઓ આશ્રમને મિજબાની અપાવે છે. એટલે ભાત-ભાતનાં ભોજન રંધાય છે પણ ભોજન તો મળશે ત્યારે મળશે, એ પહેલાં થોડો સુગંધી તો ખાઈ લઉં? (નાક કુલાતી દમ લે છે ને નય છે.)

[એક રાજસેવક ને તાપસ વાતો કરતા પ્રવેશે છે.]

રા૦ તને યેમર બાવે કે ખામન?

તા૦ બને.

રા૦ એ બનેને આપજન્મારે ય દીઠાં હોય તો જાણે ને કે બેય રૂપે રંગે સરખાં છે છતાં રવાદે તો જુદાં.

તા૦ સાચી વાત. કારણ અમે રહ્યા તાપસ, કંદમૂળ ખાનારા, અમે પક્ષાનની વાનીઓ ક્યારે દીડી હોય?

રા૦ પણ આજે તો ફીસાધ્યા જાને પ્રતાપે તમે માલમલીલા પામશે.

તા૦ કંદમૂળ ખાઈ ખાઈ ઓગેઈ ગયા હતા તે જરા નવીનતા પામયું.

[દુસરી બ્રહ્મચારીઓ આવતા જણાય છે.]

રા૦ આ બટુઓ ક્યાં જાય છે?

તા૦ ભોજનને વિલંબ ચશે એટલે ચાંદનીમાં ફરવા નીકળ્યા હશે.

રા૦ તો ચાલ આપણે જતા રહીએ. (બંને નય છે.)

[બ્રહ્મચારી બટુઓ પ્રવેશે છ ને બેસે છે.]

—:શી મઝાની ચાંદની છે!

—:જાણે કે ચાંદમામે પોતાના પપ્પાને પીગળાવી રૂપાનો રંગ દોળી રહ્યો છે!

—:આવી શીતલ રાતે ચંદ્રમા કેવી રીતે ઓગળી શકેતો હશે?

—:ચાલો, આપણે કાઠક રમત માંડીએ.

કુશ : શું રમશું?

—:ચક્રચિહ્ન.

—:(હથથી) બરાબર છે. અજવાળી રાતે ચક્ર-ચિહ્ન રમવાની મઝા પડશે.

કુશ : (નવાઈ પામી) ચક્રચિહ્ન! એ શું છે? એ રમત તલવારની છે કે તીરકામકાંની?

—:(હસી) કુશભાઈ! તને તો ચાલ કે ચાલ વગર ત્રીજ વસ્તુ જ દેખાતી નથી.

કુશ : તો કહો કે તમારું ચક્રચિહ્ન શું છે?

—:એ ગામાની રમત છે.

—:એ રમતમાં છે પક્ષાપકડી, દોડાદોડી અને હો હો હો. (છેલ્લા ત્રણ અક્ષરો જોડ્યા છે.)

લજ : પણ એવી હોકારાની રમત રમવી ઠીક ન કહેવાય. એથી તો અતિથિઓની શાંતિમાં ખલેદ પહોંચશે.

—:તો શું મહેમને આજ્યા છે એટલે આપણે કાલામશ થઈ હાથપગ જોડી હોક સીવી લઈ બેસી રહીયું?

લ૦ (છાતીનો પડો) હું એમ ક્યાં કહું છું?

દેવપ્રિય : તો તમે જ સૂચવો લવ, આપણે શું કરશું?

લ૦ સૂચવું? તમને એ ગમશે?

—:કહેતા હોય તો કહી દોને!

લ૦ મેં સવારે તમને રામાયણની વાર્તા સંભળાવી હતી. તે ઉપર ચર્ચા કરીએ.

દ૦ બલે.

લ૦ (ઉલટબેર) દેવુભાઈ! તમને એ વાર્તા ગમી કે નહિ?

દ૦ (ટાઢાશથી) ના નહિ ગમી.

—:સાચું જ કહ્યું, દેવુભાઈ?

—:મારાં દાદા દાદી વાર્તા કરતાં તે એના કરતાં હજાર દરજ્જે સારી હતી.

લ૦ (કોપકથી) એ કેવી વાર્તા કરતાં?

—:એ કહેતાં : એક હતો રામ. તેને સાત રાણી. એક માનીતી ને છ અજાખામણી.

પાસે આખો વેદ મૂકેડે ન કરે ત્યાં લખી એને
એકાદ ઓરકામાં ગોમારી રાખીશ

૬૦ (વિંગમાથી ડોકાવી) જુઓ, જુઓ આચાર્યજી!
વાચવાનું છોડી બધા કેવા વાને ચડ્યા છે!

આં મરવા દે વાત હમણા જ ફૂં બધાની ખમગ
લઉ છું (બને ખમ છે)

[અર્ધમચેથી બીંબે પડેલો જીપરે છે અર્ધકિટાબે
બહુકો બાબુવા બેઠેલા દેખાય છે વચમાં આચાર્યજીનું
આસન ને થોડીક પોથીઓ છે]

લવ વાહ! દેવુભાઈ, વાહ! નાટિકા લખાઈ તો
છે સુદર! (એના હાથમાં એક પોથી છે)

કુશ એ નાટિકાના ગમલખમણ પેટે તોફાન
કરવાનું મનેય શરૂ થયે છે

લં વાદિમડીદાદાના રામાયણમાં માળકાણ છે તે
કેવલ નામનું જ બાલકાણ છે

— અને રામ વગેરેનું સાચું બાન્યચરિત્ર તો આ
'રામનીલા' માં જ છે

[વિંગમાથી આચાર્યજી રોડી સાથે ચુપચાપ પ્રવેશે
પાઠન દાહકાયન હોય છે]

આં (કુદ રવરે) બટુઓ!

સર્વે (જીભા યઈ જઈ) છ

આં (મરડાએલા રવરે) બેસો, બેસો, એ તો
સમગ્રયુ (નધા બેસે છે)

બાં (આખ અને સોની ચમકાવી) વેદપાઠ પૂરો
કર્ચો છે કે પાતો કરતા હતા?

[સર્વે ચૂપ રહે છે]

બાં (આખા વર્ગ પર નજર ફેરવી) બોલ દેવ
પ્રિય, કાલવાળો સ્લોક

૬૦ (કુશ રવરે) અને ગય સુપથા રાયે મત્માન
વિગ્નાનિ દેવ વયુનાનિ વિદ્વાન!

સુયો. (ખચકાય છે) સુયોધિ ધિ ધિ ધિ

બાં બોલ આગળ

૬૦ (ચૂપ રહે છે)

આં બોલ બાબા જેવો સામે ચુ તાકે છે!

૬૦ (નથી બોલતો)

આં આપેવો પાર તો કરવો નથી છતાં વાતો
કરવામાં તો એકો છે કહે અત્યારે શી વાન
ચાલતી હતી?

૬૦ (ચૂપ)

આં (લવકુશ તરફ ફરી) લવકુમાર!

લં છ

આં કહો, શાની વાત કરતા હતા?

લં રામાયણની, આચાર્યજી!

આં કુલપતિજીએ લખેલા મહાકાવ્યની?

કું હાજી

આં (કટાક્ષના અવાજે) કેમ, એકાદી બૂલ શોધી
કાઢી ને?

૬૦ (હસતા) શુરુગનોના હિરો શોષવાનો તો
એમનો ધણો છે

આં એમ! કહે દેવપ્રિય! એમાં શી ખોટ જરી
છે? તારી વિવેચક બુદ્ધિનો અમને ય લાગ આપ

૬૦ (અત્યાર લગી ચૂપ રહી હિમત બેગી કરી લઈ
હવે સ્વસ્થ રવરે) શુરુજી! મને એના બાલ
કાણમાં રામ નથી જડ્યા

આં તો ચુ રામ વિના જ રામાયણ લખાયુ છે?

૬૦ લાગે છે તો એવું જ

આં તારે એ બૂલ સુધારી લેવી હતી ને?

૬૦ શુરુજી! તે માટે તમારા કહેવાની વાટ
નોઈ બેસી રહી નથી

આં (અચરજ ને ગુસ્સાથી) એટલે?

કું દેવુભાઈએ નવું બાલકાણ લખ્યુ છે

આં એક અખો સ્લોક તો એને આવડતો નથી
અને એ લેખક થયો છે કઈ આવડત પર?

૬૦ દેશભાષાની આવડત પર

આં દેશભાષા! પ્રાકૃત!

લં હાજી

આં અજણ પ્રજાની અજુકા બોલીમાં ને કાવ્ય
લખાશે તો પછી વેદવિદ્યાની સ્વચ્છ રકુરિત
શિષ્ટ ભાષાનો બાવ કાણુ પૂછશે?

દેવે તમારા જેવા પરિક્ષતા.

હાં શુરુ! ગમે એમ કહેા; નાટિકા લખાઈ છે સુંદર.

આં (નવાઈનો ભાવ બતાવી) નાટિકા !

કું હાજી.

આં અને તે દેવપ્રિયે લખી ?

દેવે જી (વ્યંગમાં).

[એવામાં કુલપતિ વાલ્મીકીમુનિ પ્રવેશે છે. બધા હસે યાચ છે.]

વાં એસો, એસો (બધા હસે છે.) કેમ આચાર્યજી, શી ગરબા છે ?

આં (ફરિયાદ કરતા હોય તેમ) આજકાલ બ્રહ્મચારીઓનાં તોફાન વધી ગયાં છે.

વાં (ચાંતિથી) એ તો હોય. બાળકો છે તે તોફાન કરેય ખરાં. એમણે શું કહ્યું છે ?

આં આપનાં મહાકાવ્ય સાથે એકાં કર્યા છે.

વાં (કુતૂહલથી) એકાં ! અને તે રામાયણ સાથે ?

આં હાજી. જે આદિકાવ્ય પર દેવતાઓ પણ વારી બધા છે તેમાં દેવપ્રિયે છેકાછેકરી કરી છે.

વાં દેવપ્રિયે ?

દેવે જી. મેં રામાયણનું બાલકાણ્ડ નવેસરથી લખ્યું છે.

વાં (પ્રસન્નતાપૂર્વક) લાવ, લાવ, જોઈ કયાં છે ?
[લવ એક પોથી આવે છે.]

વાં (પોથી ઉપાડી) વાહ! “ રામલીલા ” ! ખૂબ સુંદર નામ. (પહેલું પાતું જાંચકી) અરે ! આ તો નાટિકા છે ! દેવપ્રિય, તને નાટ્યકલા કેણે શીખવી ?

દેવે આશ્રમમાં ભરતમુનિના પુત્ર અતિથિ થયા છે તેમણે.

વાં કીર્ત્તિપ્રક. (બીજું પાતું જાંચકી) અરે ! આ તો લોકભાષામાં છે.

દેવે હાજી.

વાં એ ભાષા હું ક્યારે શીખ્યો ?

દેવે માનાં કાવચુ કાવતો હતો અને ઘોડિયે બૂલતો હતો ત્યારે.

—શુરુજી, એ ભાષા શીખવા જવી પડતી નથી. એ તો આપોઆપ જ શીખાય.

—અકલી જેમ ચીં ચીં કરતાં શીખે.

—અને કામલ જેમ ટૂંકતાં શીખે.

વાં દેવપ્રિય, બોલ તને બાલકાણ્ડ નવેસર કેમ લખ્યું પડ્યું ?

દેવે (અદબમેર) શુરુજી ! બ્રહ્મા થતી હોય તો માફ કરજો. મને બાલકાણ્ડમાં બાલકાણ્ડ જડ્યું જ નથી.

—શુરુજી ! તમારા રામલખમણ અવતારી પુરુષ છે, વીર છે, ધીર છે, બુદ્ધિયુ છે; પણ નથી બાળક.

—એઓ જન્મ્યા છે તે જ દિવસે જાણે કુમારવયે પહોંચી ગયા છે !

વાં (કૌતુકથી) મેં એમ કયાં કહ્યું છે ?

—તો પછી એ તમારા બાલકાણ્ડના અદારમાં સર્ગની શરૂઆતમાં જન્મી અંતમાં તો કુમાર વયે પહોંચી ગયા છે તે શું સચવે છે !

—અને એ એક સર્ગમાં નથી એમણે હક લીધી કે નથી મરતી કરી.

—કહોયો ન કરે તે કંઈ બાળક કહેવાય ?

—એ તો કહેવાય લાકડાની ઢીંગલી.

વાં (ગંભીરતાથી) બટુઓ ! તમારી વાત છે તો કાંન પકડવા જેવી. કહેા બટુઓ ! મને, અગમનિગમના જાણનારને પણ જે વાતની ખબર ન પડી તેની બાળ તમને કપાંથી જડી ?

દેવે અમે બાળકો બાળક કેવું હોય છે તે ન જાણીએ તો બીજું કેાણું જાણે ?

—શુરુજી ! અમે પોતાના જ અનુભવથી જાણીએ છીએ કે બાળકો તો તોફાન કરે જ.

—અમે અમારાં મામાપને તોખા તોખા પોકરાવ્યા હતા તે કેમ બૂલીએ !

આં પછી રામચંદ્રજી તો અવતારી પુરુષ ને તમે
તો છે સુદ માનવી છવ

દેં તેથી શુ ? અવતારી છવે પછી જન્મે તો છે
માનવી માતાના જ ખોળામાં, અને માનવી
લોકના જ ખોળામાં તેવ બાળક અવસ્થામાંથી
ધીમે ધીમે જ મોટા થાય છે

— વળી ગૌડે લુવન અને નણે માગ્યા બાળકો તો
બાળકો જ હોવાના તે ધિગામસ્તી કરવાના જ
વાં વત્સો ! તમારી વાત સાચી છે

લં તો દાદાજી ! તમે રામચંદ્રનો એટલો બાળ
નવેસરથી લખો

વાં ભેટા ! એ તો હવે લ માણુ તે વચાણુ એમા
ચીનખેખનોય સુધારો ન થઈ શકે

કું પછી આમ તો એ રામલીના અધૂરી રહી જશે

વાં નહિ રહે તમારી ‘રામલીના’ એ ઉચ્ચ
પુરુષ કરશે વત્સો ! આ કાળે કદાચ એનું
મહત્ત્વ લોકોને નહિ સમગ્રય પરંતુ એક એવો
કાળ આવશે ત્યારે બાળકોની સાદી સીધી
કલ્પનાની લોકો કંઈ કરશે ત્યારે તમારી
રામલીના’ ધરેધરે લગવાશે

લં તો શુ ત્યાં લગી આ નાટિકા અમારે દાગી
રાખવી ?

વાં ના હું પોતે તો એની મહત્તા સમજી છું હું

એની કદર ખીચ આપણા મહેમાનોના મનો
રજન માટે સ્વર્ગની અપ્સરાઓ ‘સીતાબેટ’નું
નાટક લગવવાના છે એના ભેગા તમારી નાટિ
કાનો કાર્યક્રમ પછી ગમ્યુ

સર્વે તો તો બહુ મજા પડશે

વાં આચાર્યજી ! તમે એમને વિદ્યાલયમાંથી રજા
આપજો કે જેથી તેઓ એ નાટિકા લગવવા
માટે પૂર્વતાલીમ લઈ શકે

આં જેવી આપની આજ્ઞા

વાં વત્સો ! ખુશ ને ?

સર્વે હા, દાદાજી ! ખુશ (વાદ્યમંડળી જાય છે બહુઓ
આચાર્ય તરફ નેર્ષ) બોયુ ? (તેઓ પછી જાય છે)

આં (જનાન્તિકે) કુલપતિજીએ યજ્ઞચારીઓને
ફટવી મૂક્યા છે એમને જ કોઈ દિવસ ભારે
પડશે શુરુજી જન્મે અદ્વિજ હતા એથી કદાચ
એમને આ અદ્વિજ બહુઓના ગામડિયાવેશ ગમે
છે પછી આમ તો શુરુકુળની પવિત્ર વિદ્યાશ્રુમિ
જાડગવાઈની શ્રુમિ બની જશે એવું થશે તો
મારા જેવા આચાર્યનિષ્ઠ, સિષ્ટ અને સરકારી
બ્રાહ્મણને આ તપોવન છોડવું પડશે

(જાય છે)

[પડદો ખડે છે]

અં ૧ લો પૂરો

અંક ૨ નો

પ્રવેશ ૧ લો

સ્થળ અજંથાપુરીનો રાજબાગ

સમય ગમે તે

[પડદો ઊપડે છે ત્યારે રૂઢ કચ્છરી વાકીયા ટકે ટકે પ્રવેશે છે]

(નેપથ્યે) ઝો કાકા ! કચ્છરી કાકા ! જલદી કંઈ (ચમકી) શુ છે ? કોણ બોલાવે છે ?
આવો ક્યા ગયા ? — (નેપથ્યે) મરી ગયો, મરી ગયો, અરે ! મરી

ગયો ! વારો, વારો, કોઈકે રામવખમણને વારો.

કં ૦ (જનાન્તિકે) આ બે ભાઈઓથી તો હાથ જોડ્યા, બાપા ! ધરમા રહે તો ધરવાળાને, અને બહાર આવે તો બહારવાળાને, એ કોઈ નેય જ પવા દેતા નથી એમના પગ ભોય પર કરતા જ નથી દોડાદોડ ને ધક્કામુકી વિના એમને ધડીએ જ પ વળતો નથી આ જરા પાણી પીવા ગયો ત્યાં તો બેઉએ આજુ ઉપ વન ગમ્મરી મૂક્યું (૫૬૬ તરફ જોઈ) એ લખમણ ! એ રાખઅમ !

(નેપથ્યેથી) એ આવ્યા, કાકા !

* [કુમારવચસ્ક રામ-વખમણ પ્રવેશે છે]

કં ૦ બેટા ! મુજ સરખા કાકાને ધડીબર તો દરવા દો (બેસી જાય છે)

રાં ૦ કોની ના છે, કાકાજી ! સહિ જવને પેના (બતાવે છે) નામય પા હેઠળ

જં ૦ જરાક પાણી પીવા ગયો તેટલી વારે કરીને બેઠા નથી અને કહે છે કે સહિ જવ ! તમને છૂટા મૂકી બિધવા માફે તો તો તમે આજ ને ધરતી થ એક કરી મૂકો

લં ૦ ના રે, કાકા ! અમે એવું ના કરીએ અમે કેવા કાલાકમરા છીએ ! હે ! કાકા ! (લાડ કરે છે)

કં ૦ કાલાકમરા તો એવા કે જાણે અટક્યાળા વાદરા કહે તો અરો બમીયામા રો ઉતપાત માંડ્યો હતો ?

લં ૦ અમે તો માત્ર રમતા હતા

કં ૦ તો પછી આ કોઈ ખૂસ પાડતું હતું તે ખોગી ?

લં ૦ ખોટી કે ખરી તે પૂછો એ ખૂસ મારવારને

કં ૦ રામ ભાઈ કહે એ કાણુ ચિત્કાર કરતું હતું ?

રાં ૦ નગરોક્તો ચક્રુ

કં ૦ શા માટે ?

લં ૦ તે પૂછો તેને—બોલાવીને નથી અમે એને અડ્યા કે નથી અમે એવું નામ લીધું

કં ૦ કોઈ વગર કારણે ખૂસ નહિ પાડે

રાં ૦ એ તો અમે પેના પચકાણો વછેગ જોડે અમતા હતા તે એનાથી ખમાતું ન હતું

કં ૦ તેનેય સાથે રમાડવો હતો ને બેટા !

લં ૦ તે માટે જિગ્ગ હોય તો ને (જનાન્તિકે) ભાઈ સાહેબ એવા તો પોચકો છે કે ન પૂછો વાત ચડીએ પડીએ અમે ને જીવ જાય છે તેનો

કં ૦ ભાઈ ! તમે તો કહ્યું હતું કે કાકા બને પાણી પી આવો, અમે આ હોજ પર ચુપચાપ બેસી રહીશું ! કેમ, પછી એક ધડી પણુ પગ વાળાને ન બેસાડું ને ?

લં ૦ કાકા ! પ્રથમ તો અમે ચુપચાપ બેઠા જ હતા તો પણુ લા તો પવન જોડે ગેવ કરતો એ વછેરો સામે આવ્યો એને જોયા પછી હાથ પગ જોડી બેસી રહેવાય ?

કં ૦ તો શું મૂગા જનાવરને ત્રાસ અપાય ?

લં ૦ એમા ત્રાસ કયા આવ્યો વળી ? એમ તો બાપુ જીવ આદરા ઘોડાને દશવીશ કોશ દોડાવે જ છે તો

કં ૦ એ આદરો ઘોડો તો મોટો છે, અને આ વછેરો તો હળુ બચ્ચુ કહેવાય

લં ૦ વછેરો બચ્ચુ કહેવાય ને અમે મોટા માટીકા છીએ, નહિ ?

કં ૦ મસ, લખમણુ બસ, તારી જોડે જીભાજોડીમા નહિ જતું મોત, ભાઈ, રામ ! તુ બોલ તમે શું કરતા હતા ?

રાં ૦ મે વછેરા પર સ્વારી કરી હતી

લં ૦ હું તેને બાળળની મોટીએ ઢાકતો હતો

કં ૦ કાટાવાળો ને ?

૯૦ કાટાવાળી જ તો વળી આર વગરની તે પરીણી
હોતી હશે ? કાકા !

૧૦ પછી સામે જ રાજદસ ચલુતા હતી તે અમને
જોઈ ફરડીને નાકા તરત જ મે તેમની પૃક
પકડી

૬૦ વછેરા પર બેઠા બેઠા કે નીચે બેઠેરી ?

૧૦ ચિકાર કરવા તો થોડા પગ સવાર થઈને જ
જવાય કાકા !

૯૦ પછી વછેરે આ કરવી શરૂ કરો

૧૦ આમળને બદલે તે પાછળ હડવા લાગ્યો

૯૦ એ તોઈ મે તેને બેચાડ સોનીઓ બોડી કાઢી

૧૦ તરત જ થોડો પવનવેગે દોડવા લાગ્યો

૯૦ પછી તો હુવ વડેશ પર મોટાભાઈની પાછળ
ચડી બેઠો

૧૦ આગળ હસ ને પાછળ અમારી સવારી. જહુ
ગમ્મત આવી

૯૦ એવામા દસનાઓ સરોવરનાં પાણી તરફ
દોડ્યા

૧૦ છના અમે તેનો ફેડો ન મૂક્યો

૯૦ ત્યા તો પેલો પોચાળી બાઈ ચિત્કાર કરી બેઠ્યો
દોડો દોડો દોડો

૬૦ તે એણે ખમ પાડી તે સારુ ક્યું તમે પાણી
બાણીમા લપસી પડ્ય તો મને રાજમાતાનો
કપડો ન મળત ?

૯૦ તમે બપા કપડામાથી બચી ગયા પણ અમે
રાજદસ પકડી ન શક્યા તે ? અમારે એની
સ થે બાઈન થી કરવી હતી

૬૦ પખીને હેરાન કરી તેની જોડે દોસ્તી ન થાય

૧૦ તો ફવી રીતે થાય ?

૬૦ પ્રેમ કરી

૯૦ (હસી) પ્રેમ ! પ્રેમ ! પખી જોડે પ્રેમ ? એને
તે કઈ વાચા છે કે એની જોડે પ્રેમ કરીએ !

૬૦ વાચા તથી પણ એમનામા પ્રેમાને પગવાની
સમજ તો જરૂ છે

૧૦ તો કામા ! તમે જ કહેાને કે અવાચક પખીએ
જોડે બંધી રીતે પ્રેમ કરવો ?

૬૦ હો સાલજ પહેલા તો તેના ચલુ માટે મ્હુ
વેરવા પછી તી તી તી (હાથની એલા કરી)
આવ, આવ કહેવું એમ કરશો એટલે તે ફાણ
ચલુવા આવશે. ત્યારે તેને છુચકારી છુચકારી
પાસે લેવા જોજો તો ખરા એક બે દિવસમા
જ તે તમારે ખમે આવી બેસશે ને તમને તેમની
બાધામા મીના ગાઈ સભાગવરી

૯૦ કામા, જનાવરો જોડે પણ એ જ રીતે દોસ્તી
કરવાની ને ?

૬૦ હા.

૯૦ (મરક મરક હસી) જનાવર જ ગલી ને દિશારી
હોય તો પણ ?

૬૦ (બોળા બાવે) હા તોપણ નાચિમ્મનિઓના
તપોવનમા બાળકો વાધવડના બચ્ચાં જોડે
રમે જ છે તો

૧૦ તો તો કાકા અમેય એમ કરશુ

૬૦ તપોવનમા જાઓ ત્યારે કરજો

૧૦ પણ અર્થ જ કરીએ તો ?

૬૦ અહીં વરતીમા વાધવડના બચ્ચા નહિ મળે

૯૦ વાધવડના નહિ તો સિંહના

૬૦ (સમય) સિંહના ?

૯૦ હા કાકા ! બાપુજી ચિકારે જ્યા હતા ત્યાથી
કાને જ બે બચ્ચાં પકડી લા રા છે

૧૦ ચાતો કાકા ! અમને એ બચ્ચા પાસે લઈ જાવ

૯૦ અમે તેમની જોડે રમત રમશુ

૬૦ (ગમરાઈ) સિંહનાં બચ્ચા સાથે તે વળી રમાય !

૯૦ કેમ ન રમાય ? હમણા જ તો તમે કહી મયા
કે રમાય

કં० (રાગત) પણ ત્યારે મને ક્યાં ખમગ હતી
કે અહીં વસ્તીમા પણ સિંહના મચ્છા મળવાના છે!

લ૦ કાકા! મનમા મનમા થુ મનડો છે ?

રા૦ કાકા! જતહી કરો ને અમને લઈ જાઓ હું
એ બચ્ચાને કહીશ ઉધાઃ તાડુ મો, મારે તારા
દાત મણુવા છે

લ૦ હું તો બનેને મારી બગલમા બેસાડીશ પપા
ળીશ ને કહીશ બધુઓ, ડગ્ગે ને રોશો
નહિ તમે તમારા બાઈબાકુથી વખુટા પડ્યા
છો પણ હવે અમે તમારા બાઈબાકુ યઈશુ

કં० (જનાન્તિકે) બોલું ને! હું કેવો ફસાયો છું!
ના કહું તો મને બાઈ ગુરો યશે ને હા કહું
તો ગજમાતા ક્રોધ કરશે મારે ને થુ કંતુ ?
તમે કોઈ ઉપાય બતાવશો ? (થોડીવાર ચૂપ)
બસ બસ, બહુ સરસ ઉપાય હું એમને બીજી
વાતમા નાખી આ વાત બૂલવી દઈશ (મગટ)
રામ !—

રા૦ કાકા! કોની સાથે વાત કરો છો ?

લ૦ વા સાથે (હમે છે)

કં० હું એમ કહેતો હતો કે રામ ! તમે અંગવત
બોલો છે ?

રા૦ અંગવત ! એ થુ છે ?

કં० એ હાથી છે

લ૦ એવા હાથી તો બહુથે બોલા છે ! દશેગની
સવારીમા હાથીની લંગર લાગે છે

કં० પણ આ હાથી તો નવી જાતનો છે

લ૦ નવી જાતનો એટલે ? એને કઈ બે મહોડા તો
નહિ જ હોય

કં० મહોડા તો નહિ પણ સૂદ તો જરૂર સાત છે

રા૦ (આશ્ચર્યથી) સાત !

કં० હા સાત ! ઈદગુરીના ગામએ બેટ મોકનાબો
છે કાલે જ એ આ પો છે

લ૦ એને ક્યા બાબો છે ?

કં० પશુધાળામા

રા૦ ચાલો, કાકા ! આપણે એ અંગવત બોલા જઈએ

કં० બને ચાલો, ચાવ આગળ

[ગામ જાય છે પડદો પડે છે]

પ્રવેશ ૨ નો

સ્થળ : આગના પ્રવેશનું

મયમ : થોડા દિવસ બાદ

[પડદો ઊપડે છે ત્યાર એક કુમાર નેપથ્ય તરફ મો રાખી જૂમ માતો બચ્ચા છે તેનું નામ ગમરજી છે]

સ૦ (ઉચ્ચ સ્વરે) એ યુધાન્નિત ! વિશ્વજીત !
ગજુજીત ! છો કે બધા ?

(નેપથ્યે—હા હા હા)

[નજી પ્રવેશે છે]

ત્રણે કેમ ?

સ૦ ચાલો ગમવા

૨૦ આવા મળતા બપોરે ?

સ૦ નામ તો મોડું ગજુજીત છે પણ તમકાથી તો
ડરી ગયો ! મોટો રસ ત્યારે તો બળતી આગમાં
થ યાહોમ કરી ઝપનાવતુ પાગે ત્યારે થુ કરીશ ?

૨૦ પણ મે ગમવા આવવાની ના કહી છે કે આતુ
મોડું લાપજી આપે છે ?

સ૦ તો ચાલો

ત્રણે હા, ચાલો (ચાલવા માટે છે)

વિ० (અટકી) શી રમત રમશું ?

સ० (ચોક્કી) મારામારીની

યુ० (ચોક્કી) મારામારીની ?

સ० હા, મારામારી

૨૦ તો તો મઝા પડશે

સ० મઝા પડશે ને પરીક્ષાય થશે

યુ० રમતની ગોલાલગાઈના તે વળી પરીક્ષા થતી હશે !

સ० પણ આજે ગોલાલગાઈની રમત રમવાની નથી

૨૦ તો ?

સ० સાચેસાચી મારામારી કરવાની છે

વિ० તો તો લાકડીઓ લઈ લઈએ

સ० જેની મૂકીમા જોર નહિ હોય તે લઈ લે મારે તો મારે હાથ તે જ લાકડી (ખતાવે છે)

મુલે : એમ તો અમારા કાર્યાવાચક વજરના છે

સ० તો ચાલો, હવે

યુ० કોના પર હાથો કરવાનો છે ?

સ० રામલખમણ પર

૨૦ રામલખમણ પર ?

સ० હા, હા, તેના પર કરી ગયો ?

૨૦ ના રે પણ જરા નવાઈ પામ્યો ખરો

વિ० સમર ! એ બને લાઈઓ તો તારી રાજની રમતના બિંદુ એમની જોડે કચારથી ખટાસી મયુ ?

સ० આજ સવારથી એ રામલો એમ સમજે છે કે હું રાજનો પાટવી કુવર એટલે આજથી જ ખપા પર રાજ કરી શકું

યુ० રાજ તો થશે ત્યારે થશે અને આજથી જ શિરજોરી ?

વિ० કૈકયી બાતું ચાલશે તો એને તો વને વને રઝળવું પડશે.

સ० તેની એને કયા ખબર છે ?

૨૦ સમરભાઈ ! તકરારનું મૂળ તો કહો ?

સ० એણે મારે પોપટ લઈ લીધો છે

યુ० પેલો, તારા પિતાજી જોડે શિકારે ગયો હતો ત્યાંથી પકડી લાવ્યો હતો તે જ ને ?

સ० હા, તે જ લાઈસાહેબને રાજમહેનમા જ પર ફૂટક થઈ રહેવું છે ને જગલના જગાવર જોડે રમવાનો શોખ કરવો છે

૨૦ પછી ?

૨૦ પછી મેં મારે પોપટ પાછો માગ્યો તો કહે છે કે એ તો હવે મારો

યુ० એમ !

સ० મેં કહ્યું અરે ! એ તો મારો છે તો તે કહે કે જા જા મારાવાળી ! લેવો હોય તો લઈ કરીને લઈ જા

યુ० મોરી ને ઉપર શિરજોરી !

વિ० એને ૫ માર આવનાં શોખ થયો હતો

સ० તે પૂરો કરવા તો આપણે જઈએ છીએ

[સર્વે નય છે]

[સામી વિગમથી રામલખમણ આવે છે]

લ० ભાઈ ! અત્યાર લગી કયા હતા ?

૨૧૦ પોપટ પાસે

લ० પોપટ પાસે ! એ કયા છે ?

૨૧૦ નગીચામા

લ० તમે એને પકડ્યો ?

૨૧૦ ના, એ જ મારે ખમે આવી બેઠો

લ० કયાથી ?

૨૧૦ મુમન્ટકાકાના સમરભાઈના પાજરામાંથી

લ० તો તો એ પોપટ તેનો હતો

૨૧૦ તેનો હતો, પણ હવે તો મારો છે.

લ० તમારો ?

૨૧૦ હા, મારો કારણ તે મારે ઘરણે આવ્યો છે

૯૦ તમારે શરણે? સમરભાઈને ત્યાં તેને શું દુઃખ હતું?

૨૧૦ પહેલું દુઃખ તો એ કે તેને પાંજરામાં પુરાઈ રહેતું પડતું. બીજું દુઃખ તો એ કે સમરભાઈ તેને બૂબે મારતા હતા.

૯૦ કેમ?

૨૧૦ કારણ કે તે માણસ પેટે બોલતો ન હતો.

૯૦ એને ક'ઈ વાચ્યા છે કે બોલે?

૨૧૦ વાચ્યા હોય તોય મારી મારીને બોલવાનીએ તો ન જ બોલે.

૯૦ તે શું સમરભાઈ એને મારતા પણ ખરા?

૨૧૦ હા. એ જોઈ મને દયા આવી. મેં કહ્યું, સમર-ભાઈ! બિચારા મૂંઝા જીવને ન મારો. તે કહે મારવાનો, સો વાર મારવાનો. રામ! તું શું કામ વચ્ચે પડે છે?

૯૦ તમારું તેણે અપમાન કીધું? કુબટ!

૨૧૦ ભલે તેણે અપમાન કર્યું. પણ પેલા પોપટ તે માડું કહેતું સમજી ગયો. હોયતી તેમ માડું સન્માન કયું. સમરભાઈએ જોતું પિંજરાંતું બારણું જોઈયું કે તે બીડીને મારે ખબર આવી બેઠો. ને અત્યાર લગી મૂંઝો હતો તે બોલવા લાગ્યો: રા આ આ મ. રા આ આ મ

૯૦ પછી?

૨૧૦ પછી સમર તેને પકડવા આવ્યો. મેં ન પકડવા દીધો ને કહ્યું એ તો મારો શરણાગત એનું હું હવે રક્ષણ કરીશ. પછી હું એને આપણા બાગમાં લઈ આવ્યો.

૯૦ તમે એને શું શું અવકાશ્ય?

૨૧૦ જમરૂં, મર્યાં, ચણા.

૯૦ હવે તે ક્યાં છે?

૨૧૦ આંગલીના ઝાડ પર.

૯૦ ઉડાડો મૂક્યો?

૨૧૦ હા.

૯૦ તો હવે એ પાછો નહિ આવે.

૨૧૦ આવશે. જરૂર આવશે. હું કહીશ 'પોપટ.' ને તે કહેશે 'રા આ આ મ.' અને આવી બેસશે મારા ખબરે.

[સમરની ટાળી પ્રવેશે છે.]

સ૦ રામ! મારો પોપટ પાછો આપે છે કે નહિ?

૨૧૦ ના.

યુ૦ ના કહે છે પણ પછી પાછળથી પરતાઈય.

૨૧૦ નહિ પરતાઈ. કારણ હવે એ પોપટ મારો છે.

વિ૦ તે તારે સીધી રીતે પોપટ નથી આપવો એમ ને?

૨૧૦ વાંકી રીતે પણ નહિ આપું.

સ૦ તો પછી અમારે હાથ ઉપાડવા પડશે.

૯૦ ઉપાડી તો જીઓ. હાથ ઉપાડવો કેટલા શીરનો છે, ખખર છે?

યુ૦ રાજનો છોકરો છે એટલે ડરાવતો હશે. નહિ?

૨૧૦ ના રે. અમે તો ક'ઈએ ડરાવતા નથી. બીલ્ડુંના ડરાવવા તો તમે આવ્યા છો.

૯૦ ટાળી બાંધી દહલો તો તમે લાવ્યા છો.

૨૧૦ રામ! તું તો સમજી છે. પારંગો પોપટ પચાવી પાકવાની ટોંગાઈ સારી કહેવાય?

૯૦ પણ કોણ કહે છે કે પોપટ પારંગ છે?

૨૧૦ તમે બે સિવાય બધાય કહેશે.

૨૧૦ તો ચાલો રાજાજી પાસે ન્યાય કરાવીએ.

સ૦ રાજાજી પાસે? ના, ના. એ પણ આખરે બાપો તો તારો જ ને?

૨૧૦ ન્યાયની ગાદીએ બેઠા પછી બાપ બાપ રહેતો નથી અને બેટો બેટો.

સ૦ એ તો બધી મોઢાની વાત

યુ૦ જમજો હાથ તો મોં તરફ જ વળે, રામ!

૨૧૦ તમને મારા પિતાજીના બરૂંસો ના આવતો દોષ તો ચાલે સમરભાઈના પિતાજી પાસે.

મં એમ છે? તો ચાલ, કરાવ ન્યાય અને પકડી કાઢ
[સમતના પિતા સુનન મનો પ્રવેશ છે]
રાં પધારો, કાકાજી! અમે તમને જવાદ કરના હતા
સું કુશળ તો છેને બેટા? બોલ, મારુ શ મમ
પાપુ હતું?
સં પિતાજી! તમે ન્યાય કરી આપો.
સું શાનો?
સં અમારી તકરારનો.
સં સમર! બાઈ બાઈમાં તે વળી તકરાર હોય?
યું એક જણ બીજાની ઓજ પચાવી પાડે અને
તે માગવા છતાં પાછી ન આપે તો પછી
તકરાર ન થાય?
સું કોણે કોની વસ્તુ લઈ લીધી છે?
વિં ગમે સમ-ભાઈનો પોપટ જૂટવી લીધો છે
સું ભલેને લીધો સમર તુ તો મોટા બાઈ : નાના
બાઈ બાણી ઉઠાર થા
રાં કાકા! મેં એ પોપટ દોશાઈ કરીને નહિ પણ
મારા હક્કના દાવાથી લીધો છે
સં જોયુંને પિતાજી, મનજમા ફટલી ખુમારી છે?
સું તો હવે કહો આખી વાત. હું પછી ન્યાય કરીશ
લં કાકાજી! જાણે કે એક પોપટ છે સમરબાઈ
તેને મારે છે, ને રામબાઈ તેને તારે છે, એક
જણ કરે કે છુવમ ને બીજો કરે છે પ્રેમ
રાં તો હવે કહો, કાકાજી! પોપટ કોનો? વહાલ
કરે તેનો કે બાવલ કરે તેનો

સું (જનાન્તિકે પ્રેક્ષકને) કહો બાઈબો! મારે
શો ન્યાય કરવો? એ પોપટ કોનો? મારે તેનો
કે તારે તેનો? (વિચાર કરી પ્રગટ) કહે રામ!
એ પોપટ કયા છે?

રાં જગીયામા આમલિયાની ઘડમાં
સું તો ચાલો સરે ત્યાં ત્યાં જઈ હું તાળી પાડીશ
એટલે તમે બને એ પોપટને પકડવા દોશને
જે પોપટ લઈને મારી પાસે પહેનો હાનર
થશે તેનો તે કરશે કેમ એ ન્યાય ગમશે ને?

સં મારે એ ન્યાય કબૂલ છે
રાં મને પણ એ મનૂર છે
સં (જનાન્તિકે મિત્રોને, દસી) આપણે છ મ
ને રામ હાથે એ સુખવાસી રાજવશીને ઝાડે
ચડતા જ કયા આવડે છે કે પોપટને પકડી લાવશે
લં (જનાન્તિકે ગમને) મોટાબાઈ!
રાં (ઉપર પ્રમાણે) લક્ષ્મણ! ત્રભરા ના
લં (ઉપર મુજબ) પણ તમને ઝડે ચડતા નથી
આવડતું તે?
રાં (ઉપર મુજબ) ભરે ને ઝાડે ચડવાની જરૂર
છે જ કયા? આમનિયામા જઈ હું કહીશ ' પોપ
અઅટ ' કે તરત જ તે ' રા અ અ મ ' કહી
માગ લાયકા આવી બેસશે
સું કેમ હવે ચાલશે ને આમલિયે?
સર્વે જરૂર કાકાજી
[ભથ છે પડદો પડે છે]

પ્રવેશ ૩ બે

રથજ : રાજમહેલનું આગણુ

સમય એક બપોરનો સુમાર.

[પડદો ઉઘડતા એક ઝડીદાર વિખાપો ડાક કરે છે]

છીં બો! બો! રથસારથિ! જલદી કર, જલદી
કર, મહારાજ માટે રથ તૈયાર કર
સારથીં (સામેની વિગમથી ડેડું કાઢી) આવા

બળતા બપોરે રથ! આ માટે? મહારાજને
કચેરીમા જવું છે?
છં (પ્રગટ થઈ) ના

સા. (આગળ આવી) તો ?

છ. નદીકાંઠે જવું છે.

સા. નદીકાંઠે ! સ્નાન કરવા !

છ. ના.

સા. તો ?

છ. (ચીઠાઈ) રથ જોડી લાવવા કહ્યું તે નહિ, ને નાહકનો તો તો કરી માથું ખામ છે.

સા. એમાં ચીઠાઈ છે શા માટે ? રથ તો અશ્વ-પાળો જોડે છે. તે તૈયાર થાય ત્યાં લગીમાં કહે તો ખરો કે મહારાજ આવ્યા બળતા બધેરે નદીકાંઠે શા માટે જાય છે ?

છ. મહારાજ રામલખમણને નદીકાંઠે શોધવા જાય છે.

સા. (નવાઈના સ્વરે) તેઓ ત્યાં ક્યાંથી ?

છ. બંને ત્યાં નહાવા ગયા છે.

સા. એ તો ફડી વાત. નહાવા ગયા છે તો નદાઈ ઘોઈ પાછા આવશે. એમાં શોધારોધ કે દોડાદોડ શા માટે કરવી પડે ?

છ. (ઉચ્ચ સ્વરે) મૂરખ ! બંને જણા એકલા એકલા ચોરીખોરીથી નાસી ગયા છે.

સા. એમ !! તો રાજસેવકોને દુકાળ પડ્યો છે કે ખુદ મહારાજને જવું પડે છે ?

છ. (ગુસ્સો કરી) બહુ બહુ તો રથ હાંકવો જાણે એટલી જ તારી જુદી ! તને ખચર નથી કે રામચંદ્રજી ન્યારે હડે ચડે છે ત્યારે કોઈના વાળો વળતા નથી ! અને એથી તેમને નદીકાંઠેથી પાછા લાવવાનું કામ નોકર ચાકરનું નથી.

[નેપથ્યથી અવાજ : એ એ એ...છડીદાર ! કેટલી વાર :]

છ. (વિંચ તરફ મોં ફેરવી) આવ્યો છ રથ તૈયાર છે.

[બંને સામસામી વિંચમાં ચાલ્યા જાય છે. તેમાંથી જાણવાર પણ અત્યંત પુરોના એક પ્રતિદારીને એક પૌરુષ પ્રવેશે છે.]

પૌ. ક્યાં જઈ આવ્યો પ્રતિદારી !

પ્ર. (થોભ્યા વિના) બોધવાડે.

પૌ. બોધવાડે ! અને તે અત્યારે ?

પ્ર. હા. અત્યારે કૌશલ્યાખાને પાલખી જોઈ એ છે.

પૌ. (તેને પકડી જામો રાખી, ઉચ્ચ સ્વરે) તમારે એ ગરીબ લોકને છવવા દેવા છે કે નહિ ? અશ્વધડી તો તેઓ એક રાણીને ફેરવી લાખ્યા ત્યાં હવે બીજી રાણીને પાલખીએ ચડવાનો અજખરો થયો ! તારું રાજરાણીને તે ભગવાને પગ દીધા છે કે નહિ ? ત્યારે જોઈ ' છુ ' ત્યારે પારકી ખાંધ ને પારકા પગ. એ બિચારા બોધીઓને ધડીનોખ જાંપ નથી.

પ્ર. (હાથ છોડાવી) આ તે કંઈ જાંપ કરવાનો વખત છે ? પેલી ખાણ રાજમાતા માથું પગાડે છે ને આ ખાણ તારે જાંપ કરાવવો છે ?

પૌ. કોઈ સમુવહાણું મરી ગયું છે ?

પ્ર. (કોષ કરી) મરે ને તારાં સર્ગાં હોય તે ! રાજ-માતાનાં સર્ગાં મારવા આવ્યો છે તે. કાણુ છે તું રાજદોષી ! (મારવા ધસે છે.)

પૌ. (પાછળ દડી જઈ) ખગમા ! ખગમા ! (સ્વગત) છે તો રાજરાણીના બે બદામનો નોકર પશુ ફવાજ તો રાખે છે કોઈ મોટા રાજધિરાજનો. (પ્રગટ) પશુ બાઈ ! (પ્રતિદારીના બંને હાથ મૂકી) હવે ચાંત પડ અને કહે કે શું થયું છે !

પ્ર. (ગંભીર થઈ) રામલખમણ નદીએ નહાવા ગયા છે.

પૌ. (હસી) બસ. એમાં શીદને માર્યાં પગાડવાં ને પાલખીઓ દોડાવવી ? બાળકો નહાવા ગયાં છે તે નદાઈ કરી પાછાં આવશે. તેઓ કંઈ ત્યાં ને ત્યાં જ નહિ બેસી રહે !

પ્ર. પશુ બંને બાઈને તરતાં આવડતું નથી અને ન કરે નારાવજ ને . . .

પૌ. તેઓ, તરતાં આવડતું નથી તો પશુ બન્ને નદીમાં ફૂટી પડશે એટલા જુદા વચરના નથી. દરેકને પોતાનો છવ વડાલો દોષ છે.

પ્ર. પાણી જોઈને જ મને શું છટે છે તેમાં
વળી આજે નદીમાં મનસખ પાણી પહેલવહેલાં
જોવા મળશે એટલે તો એઓ ગાડામાં
યઈ જશે

પ્રા. પહેલવહેનાં વારે પરમે રાજગણી નદીએ
નહાતા જાય છે ત્યારે ગજકુમારને સાથે નથી
લઈ જતા ?

પ્ર. ના, નદીએ તો નહાય મોટાં પાણ્ય, નાના તો
ત્યાં ફરી મરે

પ્રા. (જનનિતિક પ્રેક્ષકને) આ તે કેવો અન્યાય !
બિચારા બાળકને નહાવાનું તો ધરમાં, આવતું
તો ધરમાં, ને બાળ્યવાનું તો તેમ વગમાં ધરમાં ને
ધરમાં ગોધાઈ રહેતાં એમને. જીવ નહિ મનગમ ?
બાળકો કઈ મનખા જીવ નથી ? એઓ રેલા
અક્ષીઓજરાથી પશુ ગયા ? તેજ ઝાડે તળાવે ને
નદીનાળે ઊડતા ફરે છે (પ્રગટ) પ્રતિદારી !
રામલખમણ નાસી ગયા છે તે ઠીક જ થયું છે
ગજરાણીને શીખ લાગશે

પ્ર. (કુદ જતી) ગજરાણીને શીખ લાગશે ? નાને
મ્હોડે મેળી વાત ના કર એ માટે તને અધિ
કાર નથી

પ્રા. અધિકાર અને ન હોય પણ જતા જતાં કહો
જઈ છું કે હીકગ તો આખી ફુનિયાને હોય
છે તારી કૌશલ્યગાને જ કઈ નવાઈના નથી
કે તે રામલખમણને આઠે પ્હોર ને સાંઠે ધડો
આંખ તળેથી અળગા ચવા દેતી નથી એઓ
તે એના હીકરા છે કે કેટો ? (જય છે)
(તેપછી અવાજ) આ પ્રતિદારી તો ગમે તો
ગમે જ

[એ સામગ્રી પ્રતિદારી જવલી પગ લપ ? જય છે પણ
રાજકુમાર ભરત અને શનુજ સામસામેથી આવે છે]

ભ. શનુજન ! ક્યા ચા રો ?

શ. ખગીચામ

ભ. ખપોર તો ચવા આઆ જોજન નથી કરવું ?

શ. જોજનાં એ તો કાઈ કરાવે તો કરીએ ને !

ભ. એમ કેમ જોલે છે ? મને તો કઈ સમજતું નથી.

શ. આ જોજનની વેળા છે એ મહેલમાંના જવાબ
જૂલી ગયાં છે ગજમી માડો દાસો લગીના સર્વે
દાદામર અને દોડદોડી કરે છે

ભ. કારણ ?

શ. તે તને તેની ખબર નથી પડી ?

ભ. ના, શું થયું છે ? નાના ના જોડે ફરવા ગમે
હતો ત્યાંથી હું તો દજી આ આજો આવું છું

શ. ગમલખમણ નાસી ગયા છે.

ભ. હે ! ! ક્યા ?

શ. નદીએ

ભ. કાંઈને કહ્યા કારણ વિના ?

શ. હા અને તેજ એકલા એકલા

ભ. આપણા મોટા ભાઈઓ ખૂબ તોફાન કરે છે, નહિ ?

શ. તોફાન એ તો એમનું જીવન છે પિગામસ્તી
ને અટકાવવા કરે નહિ તો કદાચ એમને ન
ખાવાનું ભાવે કે ન જીવવાનું ગમે

ભ. આખો દિવસ દડિયાદો કરે છે છતાં ખતોને
ચાક પણ લાગતો નથી

શ. ચાક ! ચાકને એઓ જોજખતા જ નથી તે
દહોડે ખને ચકુતા ફિગિયામા રગની હોગિ રમતા
હતા. એક બાજુ ફિગિયામાંની બધી બાબીઓ
ને બીજી બાજુ એ બે ખેનતા ખેનતા એ દસ
આર બાબીઓ ચાકોને લોચપોચ ચઈ મઈ પણ
એ ખને તો દતા તેવા ને તેવા નાચતા, ફૂટતા
ને કિયકારા કરતા

ભ. મને પણ એમની દેખાદેખી તોફાન કરવા મન
થાય છે પણ કેકેરીયાની લાલ આખો જોઈ
મને તો ડર લાગે છે

શ. સુમિત્રાયાના પુરકિયાના ભયે મારાથી પણ શું
કે ચા થતું નથી

૬૦ પછી આ મોટાભાઈઓ તો બધાનો ધાક ને બો ગળી ગયા છે.

૧૦ છતાં એક મોટાંબા ને આપુજીના એવા તો લાડા છે કે કાઈ એમનું નામ લેતું નથી.

૬૦ ચરે ! એ તો ધરમાં, બહાર ને અન્નરમાં બધેય બધાને વહાલા વહાલા લાગે છે.

[રામજામજીનો પ્રવેશ]

૧૦ ભરત ! કોની વાત કરે છે ?

૬૦ તમારી એકીની જ તો.

૬૦ અમારી !

૧૦ હા ભાઈ, તમારી જ. તમે ક્યાં ગયા હતા ?

૧૦ અમને આ બોલાવતાં હતાં ?

૬૦ માત્ર બોલાવતાં જ ન હતાં પણ આખો ગજ. મહેલ ગમ્મવતાં હતાં !

૧૦ બાપુજી અને મોટાંબા આ રથપાલખીએ ચડી તમારી શોધમાં દોડ્યાં છે.

૬૦ કઈ દિશામાં ?

૧૦ નદીની દિશામાં.

૧૦ તે શું અમે નહાવા ગયા છે તેની અંજર પડી ગઈ ?

૧૦ હા.

૬૦ કેવી રીતે ?

૧૦ નદીમાટના ચોટીદારે તમને તે તરફ જતાં જોયા હશે. તે મારતે થોડે આવી દરબારમાં બંજર આપી ગયો હતો.

૬૦ ચાંડોખોર !

૬૦ મોટાભાઈ ! બા ને બાપુજી તમને રસ્તામાં નથી મળ્યાં ?

૧૦ ના. તેઓ કથે રસ્તે ગયાં છે ?

૧૦ ધોરી રસ્તે.

૬૦ એમ ! તો પછી ક્યાંથી ગયે ? અમે તો પગ-દંડીના રસ્તે ને ખેતરોના શેરડે શેરડે ઉમાણુ દેડતા આવીએ છીએ.

૧૦ ભરત શરૂઆત ! તમે બન્યે નદીએ આન્યા હોત તો મજા આવત.

૧૦ મોટાભાઈ ! તમે બને જ નહાઈ કરી હેમખેમ પાછા આન્યા હો. એટલે અમે ને બીજાં બધાંય અંગા નહાયાં છે સમજો ને !

૬૦ એમ શા માટે બોલે છે ?

૧૦ એ તો એટલા માટે કે આખો મહેલ ગભરાઈ ગયો હતો તે હવે શાંત થશે.

૬૦ એમાં એટલું બધું ગભરાવાનું શું હતું ?

૧૦ બહુમે હતું. ઘાટ પાસેનો ખાડો પાતાળધરો છે, તે આ જ મેસમમાં દરવરસે એક ભોગ લે છે. અને તમને તરતાં આવડતું નથી છતાં તમે ત્યાં એકલાએકલા નહાવા ગયા. કદો પછી વડીલ જનો ન ગભરાય તો શું રાજ થાય ?

૧૦ ભાઈ ! તરતાં નહતું આવડતું એ વાત ખરી. પણ તે કઈ નદીમાં પગ મૂક્યા વિના થોડું જ આવડે ?

૬૦ પણ તે તો હોજમાં પણ શીખી ચકાખ.

૬૦ હોજમાં શું શીખાય મારું કપાળ ! ત્યાં તો બે વામિયાં ભરીએ ન ભરીએ કે માથું પછાક્ય ભીંતમાં. એ બોળા જેવડા કુંડમાં તો દેડાં તરે, માણસ નહિ.

૧૦ ભરત ! નદીમાં તો તરવા માંડીએ કે બસ પછી ત્યાં જ કરવાનું. જરાક કાચપગ દલારીએ એટલે ચડ્યું. પછી તો જાણે નદીનો પ્રવાહ જ આપણને તેરવ્યા કરે છે.

૧૦ મોટાભાઈ ! એટલો બધો પાણીમાં કર ન લાગ્યો ?

૬૦ બાપસો કથિના ? આપણી મૂડી જેવડી જલકૂંકડી એ પાણીથી કરતો નથી અને આપણે માણસ જેવા માણસ થઈને કરશું ?

૬૦ મોટાભાઈ ! નદીમાં બીજું શું શું બોલ્યું ?

૧૦ સકચકતા પથરા.

- ૯૦ એના આગળ આપણા મહેનતી આત્મી જેવી
આરસની લાદીઓ પશુ જાણી પડે
૨૦ નદી કરાડાની ઝાડીમાં હજાર હજાર પંખીઓ હતાં
૯૦ આપણી રજવાડી કોયલ જેવા ને ?
૯૦ કોયલ ! એ તો કાળો કાળો કાળજનો લેલો
ન્યારે એ પંખીઓ તો ગમેરગી હતા
૨૦ કોઈની ચાચ લીલી તો કોઈનું ગળુ લાલ
કોઈની કાયા નાગ ગી તો કોઈનાં પીછા પચગ ગી
૯૦ એરી અનેકરગી પાંખ પસારી એ પછીઓ
રોળુ બેઠા લાગતું ત્યારે માયા ઉપર જાણે
રામનાથ તણાઈ જતું
૨૦ એકવાગ તો દુ જીવાવામાં પડ્યો અને એ

ગ ઘણુને આકાશનું ઇંદણુ સમજી પાડવા
કૂવો પશુ ખરે

[૮૬ કચ્છનો ડબેર]

- ક૦ (ચમકી વિગ તરફ જોઈ) એ તસીઓ રાજ
સેવકો ! સામગો સામગો ! રાજમાતાને ખજા
આપો કે રામવખમશુ તો આ બીજા (પાસે
જઈ જ નેને પડખામાં લઈ તેમના માથા પર
દાથ ફેરવના) બેઠાઓ ! હેમખેમ તો છે ને ?
૨૦ હા કાકાજી !

[પડદો ખેંચે]

પ્રવેશ ૮ થો

સ્વર્ણ ગોવાળ ફળિયુ

રામચંદ્ર ગયા પ્રવેશ પછીના ગમે તે બાક દિવસ

[પ દો બેપડે છે ત્યારે ત્રણ કિશોરો વાતો કરતા જણાય છે]

ચંદુ ઇંદુ ! નમરતે કયા જાય છે ?

ઈંદુ નમરતે ! અહીં જ તું ?

ચં ૦ હું પણ અને જ

ખિંદુ અને હું પણ

ચં ૦ કહે ઇંદુ ! આ રાજકુમારોને આ તે શી થેનજા
વળગી છે ! ઇંદ્રમવન જેવા રાજમહેલ છેડી આ
ગધાતા ગોવાળફળિયાની લગની એમને કોણે
લગાડી હશે ?

ખિં ૦ લગાડે વળી કોણ ? બીજા કરે તેનાથી બહુ
કરવાની એમની કટેવ જ એમને આવા ગાડા
આળા સુઝાડે છે

ઇં ૦ માનાપે બહુ લાડ લડાવ્યાં છે એટલે હવે તે
હડીના થઈ ગયા છે

ચં ૦ પણ કમનસીબ આપણા કે આપણુ એમની
દોરતી કરી એમની સાથે સાથે આપણુને પણ
પસડાવુ પડે છે

ઇં ૦ દુ તો આવવાનો ન હતો પણ દાસી ભેડે
રાજમાતાએ કહેવડાવ્યું કે બાઈઓ તને પણ
સાથે જાણે અને માગ રામવખમશુને સલાખને
એટને નાશ્ટકે આવવું પડ્યું છે

ચં ૦ મારે પણ એ જ કારણસર આવવું પડ્યું છે
બાઈ આવી ગધાની ગલીઓમાં કોણ આવે ?

ખિં ૦ (આગળાએ ચાંધી) ભે ને પેલુ કાઢિયુ અને
ઉકરડો એની દુગધે મારુ તો નાક ફાંપી નાખ
છે (નાક ફુલાવી તેને ઉપજાવે છે)

[ગોવળપુત્ર ગાંધે આવે છે]

ગાં ૦ આવો આવો, બાઈઓ ભને પધાર્યાં

ચં ૦ ગાંધા ! કેમ કઈ તૈયારી જણાતી નથી ?

ગાં ૦ (મોત નવાઈનો લાવ બતાવી) ચાની
તૈયારી !

ઇં ૦ રાજકુમારોના રવાગતની

ગાંં મેં' તો કાંઈ કંઈ નથી. પરાણીએ માટે આગળથી તૈયારી કરી રાખવાનો અમારે ત્યાં ધારો નથી.

ચંં તારા ગામડિયા મહેમાનો માટે હવે ધારો નહિ હોય, પણ મૂરખ ! આ તો રાજમહેમાનો આવવાના છે. સમજ્યો ?

ગાંં (સમજ્યો હોય એમ દકારમાં માથું દલાવી) હવે. આ ઝોટલી (આંગળીએ ચીંધી) કાલે જ ગોખર ને ગોરમટીથી લીંપી છે. એના પર હું સાદડી ને ગોદડી બિછાવી દઈ છું. જસ હવે તો રાજને ? (ગાંગો મલકાતા મુખે ચંંકુ તરફ તાકે છે.)

છંં (કરસાભેર) રાજ ચઈએ તારું કપાગ !

ચંં મૂરખ ! મરાટની ગાદી પર ખેસનારાને તારી મંધાતી ગોદડી પર ખેસાડીશ ?

ગાંં (ક્ષાઈજઈ) લાઈએ ! અમ ત્વેચા ગરીબના ઘરમાં નવી તળાઈએ તો કયાંથી હોય ?

ચંં છંદુ ! જોયું ને ? એણે તો ગરીબોને બહાને હાય ઘોઈ નાખ્યા ! પણ આપણો છૂટકો છે ? અ લાઈ દેશ, અને તારે ઘેરથી મખમલથી મહેલી માચી ઉપકાવી લાવ.

[છંદુ નય છે.]

ચંં ગાંગા ! ટેક રાજમહેલથી આ ગામના છેડા લગી આવતાં રાજપુત્રો તરરયા થયો. તેમને તું ચું પાઈશ ?

ગાંં (સસકોચ) સવારે જ ખાએ વલોણું કંઈ છે. એટલે તાજ મીઠી છાસ . . .

ચંં (જનાન્તિક પ્રેક્ષક બણી) છાસને નામે ખાટી હોય છે છતાં કહે છે કે તાજ મીઠી છાસ ! કેળાને મજગજ પોતે ખાવો ને છાસ હાલ દેવોને ધરવી તે આવું નામ માલ માલ માખણ તો લઈ લીધું છે અને ખાટી રહેલું કસ વજરનું ઘોણું પાણી રાજપુત્રને પાવું છે. આ તે ગામડિયાનું

બોળપણ કે લુચ્ચાઈ ? (પ્રગટ) ગાંગા ! રાજપુત્રોને છાસ ન આપાય.

ગાંં બેટાભાઈ ! તો ચું કરીશું ? તમે સુખવાસીઓનાં ઘરમાં હોય છે તેવાં રાજવંશી પીણાં અહીં તો નહિ મળે.

ચંં (અપમાન કરતો હોય તેવા સ્વરે) તો આગળથી જ ભસી મરવું હતું ને ? અમે એની જોગવાઈ કરત. છંદુ માચી માટે ગયો છે તે સાથે સાથે પીણાંની માટલીઓ પણ ઉચકાવી લાવત.

ગાંં હવે ?

બિંં ચંદુભાઈ ! હું ઘરથી લઈ આવું ?

ચંં જરૂર. આપણો કંઈ છૂટકો છે ! જા. મધુરસ, સોમરસ ને ઈશુરસની માટલીઓ ઉચકાવી લાવ.

[બિંંકુ નય છે. રામલખમણ પ્રવેશે છે.]

ચંં પધારો, પધારો, સ્વંકુલમણિ ! પધારો.

ગાંં (મલકાતા સ્વરે) મારા બાળારાખની ધણી ખમ્મા ખમ્મા. ખમ્મા ખમ્મા . . .

રાંં ગાંગા ! જસ, જસ હું અહીં રાજ યઈને નથી આવ્યો. હું આવ્યો છું તારો દોરતદાર ચઈને. (ગાંગો રામની ચરણરજ લેવા જાય છે) ના, ના, ગાંગા ! ના. આવ ! તે કરતાં આપણે બેટાભેડી કરીએ. (બંને બેઠે છે.)

ગાંં મહારાજ ! આજે મારાં અહોભાગ્ય ખુલી થયાં છે.

રાંં ગાંગા, અહોભાગ્ય તો અમારાં ખુદ્યાં છે, તારાં નહિ ! આવડી ઉમ્મરે આજે પહેલી જ વાર અમે રજવાડી કેદમાંથી છૂટા થયા છીએ.

રાંં અને માતા ધરતીના બોળે ખેલવા આવ્યા છીએ.

[રામ બોલ પર જ બેઠવા નય છે.]

ચંં (રામનો હાથ પકડી લઈ) થોભો, થોભો, મદારાજ. છંદુ સોનામાચી લેવા ગયો છે તે દમણી કરતાં આવ્યો જાણો.

રા. સોનામાયો! હજુય સોનામાયો! મહેલ તજ
જંગલમાં આપ્યા તોય માયો ને માયો!

લ. ચંદુ! અમે તો માતા વસુધરાના સોડિયામાં,
અરે, ધૂળમાં આનોટવા આપ્યા છીએ.

ચં. (જનાન્તિકે પ્રેક્ષક બણી) રાજના કોઈ રાજ
નથી. જોઈ લો. રાજઓને વ્હાવડું આવે છે ત્યારે
તે કેવા અક્કલ વગરના આંધળા થઈ જાય છે!
(પ્રગટ) જેવી મહારાજની મરજી.

[બંને કાઠિયા બેસે છે. તે પછી ગાંગા ચ
બેસે છે નથી બેસતો ચંદુ.]

રા. ગાંગા! અમે તારી જોડે રમવા આપ્યા છીએ.
બોલ કંઈ રમત રમશું?

ગાં. તમે કહો તો ગેલીદંડાની.

લ. કમ્બલ.

ચં. તો હું સવગની લાકડી ને ફૂલડીની ગેલી લઈ
આવું (જવા ફરે છે.)

રા. (ચંદુનું અંગરણ પકડી) ફૂલની દડી અને
સવગની લાકડીએ તો બહુયે રમ્યા ચંદુ! હવે
તો સાગ સોસમના ગેલીદંડા રમણુ છે

ચં. મહારાજ! એ દંડા તમારા હાથ ઊભારી અને
એ ગેલીએ કપાળ ફૂટશે.

લ. કાનેને વાજે. વાગવા કરવાનોય અમને તો
અજરખો રહી ગયો છે.

રા. ગાંગા! જા તું તારા ગેલીદંડા લઈ આવ, ને
ચંદુ, તું જરા નિરંત્ર મારી પાસે બેસ (ગાંગો
જાય છે.)

ચં. ના, મહારાજ! માગ્યો તમારી અદળ નદિ
છટે. અમે તેવા તોય તમે રાજ ને હું પ્રજા.
મારાથી તમે સજે એક બેકે નદિ બેસાય.

લ. (જનાન્તિકે પ્રેક્ષક બણી) કાને બનાવે છે?
કાઈસાહેબનો જામે ધૂળમાં મેલો થઈ જતો
દરો. છતાં કહે છે કે અદળ રાણું છું!

રા. ચંદુ! એવી અદળ રાજબેઠકમાં હોય, આ ધૂળની

બેઠકમાં નહિ. ધરતી માતાના ધૂળના બોલે તો
નથી કોઈ રાજ કે નથી કોઈ પ્રજા

[નેપથ્યે: વગરો, વગરો, ત્યા જ વગરો.]

રા. એ શું ઉતારાય છે?

ચં. રસની માટલીઓ.

લ. અહીં એ કયાંથી?

ચં. બિંદુઆઈ તમારી તરસ છીંપાવવા લઈ આપ્યા છે.

[બિંદુ પ્રવેશે છે.]

બિં. નમરતે મહારાજ!

લ. બિંદુ શું લાવ્યો છે?

બિં. અધુરસ, સોમરસ, . . .

લ. હજુય અધુરસ! એ પી પીને કંઈ પ્રાણ આપ્યો
છે તોય તે પીગા ઊઠાનો નથી. અને એ સોમ-
રસ અમારે માટે હવે સોમવેલીનો નદિ પણ
વિષવેલીનો રસ થઈ ગયો છે.

[ગાંગો ગેલીદંડા લઈ આવે છે.]

રા. ગાંગા!

ગાં. જી.

રા. તું રાજ આ વખતે શું પીએ છે?

ગાં. (સસંકોચ) વપારેલી ઝાસ.

રા. તો જા, વાટકા ભરીને ઝાસ લઈ આવ. અને
શળું ભીનું કરીએ.

[ગાંગો જાય છે હંડ આવે છે.]

છં. મહારાજ! તમે શું જોઈને અહીં રમવા
આપ્યા છો!

રા. કેમ! અહીં કંઈ વરતો નથી!

ચં. વરતો તો છે પણ જોડે વાસ માગતા ઉઝરતા
પણ છે.

રા. લાઈ! માણસ હોય ત્યાં મેલ પણ હોવાનો.
એની સૂચ રાખીએ તો વરતો ઊઠી વેગનમાં
જવું પડે.

૯૦ તને આ ઉકરકાની ને કાઢિયાની ગ્રંથ આવે છે.
પણ એ છે તો ગામાતા છે અને ગામાતા છે
તો જ ગામ બધાને દૂધ દહીં મળે છે.

૯૦ પછી આ ગંધાતી ગલીઓમાં મને તો ઉબકા
આવવાના હોય એવી ગભરામણુ થાય છે.

૯૧ આટલી અડધી ઘડીમાં જ ગરારાઈ ગયો ? તો
પછી આ ગાંગો ને તેનાં નાતભાઈ અહીં આપું
આપણું કેવી રીતે વીતાવતાં હશે ?

અં નાપુ ! નરકના કીડાને નરક સોદાઈ જાય છે.

૯૦ ચંદુ ! વિચાર તો કર કે આ વસ્તીને છાણુ-
મૂતરમાં રહેવું પડે છે તે કાને માટે ?

અં પોતાના પાપી પેટને માટે.

૯૦ અને આપણા જેવા સુખવાસીઓને દૂધ, દહીં
પૂરું પાડવા માટે નહિ ?

[ગાંગો ને તેનો નાનો ભાઈ આગો
છાસના વાટકા હાથ આવે છે.]

ગાં લો મહારાજ. (અને રાજકુમારો વાટકા લે છે.)

૯૦ (પીતાં પીતાં) કેવી અમૃત જેવી લાગે છે !
ખટાસમાં પણ જે મીઠાશ છે તે મીઠાઈમાં પણ
ભેઈ ન હતી.

૯૦ ચંદુ ! તારે છાસ નથી પીતી ?

અં ના મહારાજ ! માફ કરો. હું તો ધરેથી નીકળ્યો
ત્યારે રોડડીનો રસ પીને જ નીકળ્યો છું.

૯૦ (ચાંગાને પાસે તેડી) ભાઈ ! તારું નામ શું ?

ચાં ચાંગો.

૯૦ તેં રાજમહેલ જોયો છે ?

ચાં (હકારમાં માથું હલાવે છે) અહોવે.

૯૦ તારે ત્યાં આવતું છે ?

ચાં (નકાર દર્શાવી) ઉહું.

૯૦ ચાલ, ચાલ, મઝા પડશે.

ચાં ના રે ભાઈ ! અહીં તો એ ઘોંઘાલિયામાં અંગરાઈ
મરું.

૯૦ જીવ મુંઝળાય તો પંખો ખાજે, દિયકા ખાજે.

ચાં પંખો જ ખાવો ઓઢે તો તરાવની પારે પવ-
નનો પંખો ખાવા ને અંધારકા ખાવા ઓઢે તો
આંબલિયામાં જવા. એની હાડ તમારા મહેલમાં
બફારે મરવા દેણુ આવે ?

[નેપથ્યથી એક કરુણ ગીત સંભળાય છે.]

મારું વાછરડું ખોવાયું રે વાછરડું.

એ તો આમલિયામાં રમતું રે ! વાછરડું.

એ તો આંબલિયામાં ભમતું રે !

આજે કેમ ન ત્યાં એ જઈતું રે ! „ મારું

એ તો ખાડે કરાડે ચરતું રે !

એ તો નદી નદીએ તરતું રે !

આજે કેમ ન ત્યાં એ ફરતું રે ! „ મારું

એની ગવરી મા બંધારે રે !

એની આંખ આંધુડાં સારે રે !

એતું આઉં દૂધથી ભારે રે ! „ મારું

મેં તો ઢેચલડીને પૂછ્યું રે !

મેં તો કાચલડીને પૂછ્યું રે !

ખેડેની ! વાછરડું મમ જોયું રે ! વાછરડું મારું

૯૦ દેણુ રૂવે છે, ગાંગા ?

ગાં મારી માસીઆ.

૯૦ એને શું દુઃખ છે ?

ગાં એતું વાછરડું ખોવાયું છે.

અં બે બદામના વાછરડાં માટે આવો વસોપાત !
જાણે કે મોટું રાજપાટ ખોવાયું હોયની !

૯૦ ચંદુ ! ગોવાળોને માટે તો ગાય અને વાછરડું
રાજપાટથી પણ વધારે છે.

૯૦ ચાલો આપણે સર્વે મળી એ વાછરડાને
રોધી લાવીએ.

ગાં ના, ના; બાપુ ના. એ કામ તમારું નહિ.

[રામ જોમો થાય છે.]

લ૦ તો કાનું?

આં૦ નદીનાળાં અને ખાડીકાતરોમાં રખડવા માટે તો ગોવાળિયાના ધરમાં જનમ લેવો જોઈએ.

૨૦ (સ્વત્વ) જ્યાં હોય ત્યાં આ જનમ જ આડે આવે છે. મારું જો ચાલશે તો આવતો જનમ ગોપીઓના ધરમાં જ લઈશ.

લ૦ (ભાભી ચર્ચ) રાજમહેલમાં જન્મ્યા એટલે કંઈ પાપ કર્યું નથી કે જ્યાં હોય ત્યાં અમારા માટે બારણું બંધ થાય છે! ચાલો રામભાઈ! ચાલ મોંઘા!

અં૦ (આગમ ફરી વળી) ના મહારાજ! અમે

તમને નહિ જવા દઈએ. રાજમાતા જાણે તો અમારો જીવ ખાઈ જશે.

૨૦ અથા ચંદુ! તું અમારી રાધે દમવા આવ્યો છે કે રખેનાળી કરવા!

લ૦ ખાડી કરાડાનું નામ સાંભળી બાઈસાહેબનાં જ મોતિયાં મરી ગયાં છે એટલે રાજમાતાનું નામ આમળ કરે છે.

[રામલખમણ ને મનો ચાલો નય છે]

અં૦ (હિચ્ચ રવરે) અરે! કાઈ આવો, આવો, ને આ રાજપુતોને વારી રાખો

[પડો પડે છે.]

અંક ૩ જો

પ્રવેશ ૧ લો

રામલખમણ,

કમળ : અવેશ્યાપુત્રીનો એક રાજપુત.

[પડો ટપડે છે ત્યારે બે રાજસેવકો વાતો કરતા પ્રવેશે છે]

૧—અ'યા! રાજકુમારો ક્યાં છે?

૨—તે તો ગયા

૧—ક્યાં?

૨—તપોવને.

૧—તપોવને! આવડી છંમરે. સાતમે વર્ષે જનોઈ પછી ન ગયા અને હવે બાપી બેનર્વા ત્યારે શા માટે?

૨—શુરુપુત્રને મળવા માટે

૧—ક્યા શુરુપુત્રને?

૨—વસિષ્ઠ શુરુજીના સુપુત્રને.

૧—એમ! ત્યારે શુદ્ધ બસી મરને કે તેઓ વસિષ્ઠ મુનિના આશ્રમે ગયા છે.

૨—તો તું શું સમજ્યો હતો!

૧—હું તો સમજ્યો હતો કે તેઓ સાચે જ કાઈ દુરૂરના તપોવનમાં ગયા હશે.

૨—એઓ દુરૂરના તપોવને જાય તો તો રાજમાતા જીવ કાંદી નાખે.

૧—એ રાજમાતાને ખાતર જ તો મહારાજને બાપ દાદાના વાગનો ધારો તોડી પડ્યો છે બાડી તો જાણ વળને જ રાજપુતો શુરુધરે ગયા હોત.

૨—ખરી વાત. રાણીમાનો પ્રેમ રાજકુમારોના પત્રમાં એકી ચર્ચ પડ્યો છે.

૧—પણ હવે આજે નવરો પડ્યો છે તો ચાલ મારે ત્યાં. તારી બાબી તને રાજ સંભારે છે.

૨—વારુ ચાલ ત્યારે.

[અને નય છે. રામલખમણ આવે છે.]

૯૦ હાથ છૂટ્યા

૨૧૦ આપણે તો છૂટ્યા પછી મા જાણશે કે આપણે
પગપાળા જ આવ્યા છીએ તો પેના સેવકના
ભોગ લાગશે

૯૦ આપણે એને બચાવી લેશું અને કહીશું કે એણે
તો પાલખી લાવવા કહ્યું હતું પણ અમે જ
ના પાડી હતી

૨૧૦ બને

[સુચક્ પ્રવેશે છે]

૨૧૦ નમસ્તે ગુરુપુત્ર નમસ્તે

[લખમણ પછી હાથ જોડે છે]

૯૦ અમે તમને મળવા જ આવતા હતા

સુ૦ નમસ્તે બાલનધુઓ હજી તમે મને વાદ
રાખી રહ્યા છો ?

૯૦ બાઈ, લગ્નદિવા દોસ્તની વાદ બૂલી બુલાતી
નથી

૨૧૦ કુશળ તો છે ને બાઈ ?

સુ૦ હા

૨૧૦ આપણે કેટલા બધા વર્ષે મળ્યા !

સુ૦ આપણને જનોઈ દીધેલી ત્યારે આપણે છેલ્લા
મળ્યા હતા

૯૦ તમે નસીબદાર કે જનોઈ પછી ગુરુધરે ગયા
અને અમે બાડો દોડી કુળિયામાથી જ પાછા
ધરે ગયા

સુ૦ બાઈ ! ખરા નસીબદાર તો તમે કારણ ગુરુ
અને વિદ્યા બે ને તમને શોધતા તમારે ધરે
આવ્યા છે

૨૧૦ આવ્યા હશે પણ સાથે સાથે તે અમારા માટે
કાયમનો કારાવાસ પણ લેતા આવ્યા છે

સુ૦ કારાવાસ !

૯૦ નહિ તો બીજી શું ? જુઓને એને કાતલો
આવડો ઉમરના થયા તોયે અમે અન્નેધ્યાપુરીથી
બહાગ ગયા નથી

૨૧૦ અને તમે દેશદેશાવર અને વનોતપોવનો જોઈ
આવ્યા છો

૯૦ મારું ચાલે તો હજીયું હું તો તપોવને જવા
તૈયાર છું

૨૧૦ ઘેર બેઠા બહારી બીતર્કા છીએ છતા ગુરુધરે
જઈ ગયો ચરાવી ફરીથી એમને એકથી બચાવા
બેસવાનું મને મન થાય છે

સુ૦ બાઈઓ, તમે તપોવન જોયું નથી એથી તમને
તપોવનનો ઝોરતો રહી ગયો છે, બાકી એ તો
વેડયું હોય તે જ જાણે કે તપોવનના જીવનમાં
કેવી કંઠણાઈઓ હોય છે ! તમારા જેવા
સુખવાસીઓથી તો તે બે દિવસ પણ ન ખમાય

૯૦ ગુરુપુત્ર તમે બૂલી છો અમે મોવામૂલા મોજન
કરીએ છીએ ને સુવાળા શયનમાં સુષ્ટએ છીએ
એ ખરું પણ અમારું શરીર કે મન સુવાળું
નથી

સુ૦ એ તો કસોટી થઈ હોય તો જ ખબર પડે

૨૧૦ બાઈ, વનમાના કયા કણે એવા વસમાં છે કે
જે અમે ખમી ન શકીએ ?

સુ૦ સૌથી પ્રથમ તો આઠા ઉધાડા શરીરે દાઢ
તડકા વેડવાનો

૯૦ એમાં વેડવાનું શું ? બનકે એથી તો આ જમા-
પાયજમાથી બાંધ મરીએ છીએ તેમાંથી
છૂટશું !

સુ૦ પછી આવે છે ઉધાડા પગે પગપાળા મુસાફરી

૨૧૦ એનાથી અમારા ચરણો ધરતીમાતાના રક્ષે
પુનઃકિત ધરો

સુ૦ પુલકિત થશે ! હા ! હા ! હા ! અરે એમાં ચીરા
પાડશે ને લોહીની ટસરે ફૂટશે જગનના રસ્તાઓ
પર કઈ જાજમ પાયરી હોતી નથી. ત્યા તો
હોય છે કાટા અને કાંકરા

૯૦ તો શું એ રસ્તા ઉજાડ પડી રહે છે ? તેના
પર કાઈ આવજવ કરતું નથી ?

સુ૦ કરે છે પણ તે વનવાસીઓ ને તપસ્વીઓ જ

૯૦ તો પછી જાણી લેા કે અમેય વનમાં જશું એટલે વનવાસી, અને તપોવનમાં જશું એટલે તપસ્વી થયા હોઈયું.

૨૦ પછી ?

સુ. પછી ત્યાં વાડે વાડે ઝેરી સાપો ને ખાડીએ ખાડીએ દિંસારી જનાવશે કાચા ફાડી બેઠાં હોય છે.

૨૦ બસને બેઠાં હોય ?

સુ. તેઓ માત્ર બેઠાં નથી રહેતાં. તમને જોઈને જ તે ખાઈ ખાઈ ને દાઉ દાઉના કુંદામાં ને ત્રાડ પાડશે.

૯૦ એ કુંદામાં ને ત્રાડ સંભળ્યા અમે સમજશું કે બાટચારો છો પોકારે છે !

સુ. પણ પછી ખાવાપીવાનું શું કરશે ?

૨૦ વનમાં વાસીઓ જે ખાતાં દશે, પીતાં દશે, તે અમેય ખાશું પીશું.

સુ. તેઓ તો ખાય છે ખંડાન્યના કાના ચોખા ને વગર વધારતા ખાઈલા બાજીપાલાં. તમને એ લાવશે ? પચશે ? અને પાણી ! એ તો નદીનાળામાં તે પણ પાણિયાં.

૯૦ બાવશેની વાત કરો છો ? હા, લાવશે. અમને તો કાના ચોખા તો શું પણ કાંકરાય લાવશે. અને પાણીમાં પાણી પચી દશે તે તો સારો. કારણ કાંકરાવળા પાણી જેવાં સારામાં સારાં એસડ બીજાં કયાં છે ?

સુ. લખમણ, તું વાતો કરવામાં બહુ હોશિયાર થયો છે એટલે શું કહું ? પણ ન કરે નારાયણ ને કાષ્ઠિયાર વનવાસ માથે પડશે તો ખજર પડી જશે કે કેટલી વીસે સો થાય છે ?

૯૦ પડશે શા માટે ? હું તો માગીમાગીને કહું છું કે વનવાસ કાલે આવતો હોય તે આજે આવો.

સુ. તો આ મારમ ખુશો છે. તને કાણ બાંધી રાખે છે ?

૨૦ બાંધી જ રાખે છે તો—માખાપતો ગ્રેમ.

૯૦ તમે જેવાઓએ વનેવનનાં બિહામણાં વહુનો કરી રાજરાણીને એવાં તો બકાસી મૂક્યાં છે કે તેઓ અમને નગરની બહાર પણ મૂકવા દેતાં નથી.

સુ. રામલખમણ, તપોવનમાં જવાને તમે આટલું બધું ઝંખો છો એ જોઈ હું તમારી વતી રાજરાણીને સમજાવીશ.

૨૦ તમારાં સમજાવ્યાં સમજશે ?

સુ. મને શ્રદ્ધા છે કે સમજશે. હું મારી દરખાસ્ત બહુ યુક્તિપૂર્વક રજૂ કરીશ.

૯૦ તમે શું કહેશો ?

સુ. હું કહીશ : બાપુ ! દવે તો રાજકુમારો ભણી બિતર્કાં. એટલે એમને તમારે તીર્થ કરવા મોકલવા જોઈએ. દેશદેશવરને નજરોનગર ન જુએ તેવું ભણતર અપૂરું રહી જાય છે.

૨૦ તીર્થનાં નામે તો તેઓ બધાં પણ સાથે આવશે.

૯૦ અને આપણી બધી મઝા મારી જશે. પાત્રમાં પણ તેમનો ગ્રેમ અમને બંદી બનાવશે.

સુ. કેવી રીતે !

૯૦ એઓ અમને ન તો કુંડારો પર દોડવા દેશે, કે ન તો નિર્જરોમાં નહાવા દેશે. અમારે જેવા દશે જીવતા વાધ ત્યારે તેઓ બતાવશે શિકારમાં મરેલા વાખનાં મઝાં !

૨૦ અને રહેવા ખાવા માટે તેઓ જંગલોમાં પણ રાજગરોહ જમા કરાવશે.

સુ. બાઈ ! તો માનજો કે નહિ મામા કરતાં કાણુ મામા સારો.

૯૦ છેવટે એ રીતે મન મનાવવાનું તો છે જ તો બાઈ . .

સુ. બાકી શું ?

૯૦ બાકી વનવાતાની ખરી મઝા તો ત્યારે જ આવે કે એક કાળી રાતે અમે બંને આખી નગરની બાંધતી છાંડી ચાલી નીકળીએ. અને પછી

પળીએ પેઠે વનવેરાનમાં બિડ્યા કરીએ,
સસલાંઓ સરખા ફરકુંગરમાં દોટ કાઢીએ
તેમજ હસોની જેમ કમળતલાવડીમાં જલક્રીડા
રમીએ.

રાં એમ કોઈને કહ્યા કારવ્યા વિના એકલદોકલ
નાસી જઈએ તો તો રાગરાણી માયાં ફાડી
મરી જાય.

લં એ ધાકના માયાંજ તો આપણે વગર બધને
બધાઈ રહ્યા છીએ.

સું જ'ધુઓ ! મનમાં મુંઝાવા છતાં તમે વડીલોની
આમન્યા ઉથાપતા નથી એ ભોઈ ભગવાન
તમારા પર પ્રસન્ન થશે અને તમારી મનની
મુશ્કેલ ફેળે એવો મારગ ખોલી આપશે.

રાં અમે પણ એ જ શ્રદ્ધાએ લવિષ્ય તરફ મીઠ
મીઠી રહ્યા છીએ.

સું ચાલો ત્યારે, મારે હજી રાગરાણીને મળવા ને
પ્રણામ કરવા જવું છે.

રાં ચાલો.

[જાય છે. પડદો પડે છે.]

પ્રવેશ ૨ બે

સ્થળ : નગરચોક.

સમય : સમી સાંજ.

[પડદો ઊપડે છે ત્યારે ચંદ્ર, ઇંદુ ને બિંદુ વાતો કરતા દાખલ થાય છે.]

ચંં ઇંદુ ! સાંભળ્યું કે ?

ઇંં શું ?

બિંં કંઈ નવાનૂની ?

ચંં હા.

ઇંં શી છે ?

ચંં રામલખમણ વનમાં જાય છે.

ઇંં કયા દુખે ?

બિંં કયા અપરાધે ?

ચંં રાજપુત્રોને વળી દુખ કેવાં ! અને અપરાધો
તો તેઓ હજાર હજાર કરે તો પણ તેને માફ
કરવાવાળા રાજા માથે બેસા છે.

ઇંં તો પછી વગર કારણે તે વનવાસ વહાલો
લાગે ?

બિંં કોઈ વગર લેવેદેવે પેટ ચોળીને ચળા બીજું
કરે ?

ચંં કરે, બાઈ કરે. રામલખમણ અધૂર્ય કરે, એ
બે બાઈઓ શું નહિ કરે તે જ પ્રશ્ન છે.

ઇંં તો પછી હું કહીશ કે તેઓ અવળગામી છે.

બિંં અને હું જે કહીશ કે દુનિયા જુએ છે તેથી
તેઓ બીલકુંજ જુએ છે.

ચંં તમારી વાત કહી છે છતાં છે તો સો એ
સો ટકા સાચી.

ઇંં નહિ તો કોઈ વસ્તી છોડી વનમાં જત ?

બિંં એમને રાજમાતા વારતી નથી ?

ચંં તે વાર્યાં વિના રહે ? કદખાંત કરી કરીતે આપું
અંતપુર ગળવી રહી છે.

ઇંં હકીલા લોકો વાર્યાં નહિ પણ હાર્યાં જ વળે છે.

બિંં એમની રખેવાળી માટે સાથે રસાલો પણ
જવાનો હશે ?

ચંં ના.

ઈં ૦ રખવાડી રખેવાળો સાથે હોય તો તોફાન નહિ કરાયને !

ખિં ૦ તો તો પછી રથપાલખીઓ પણ નહિ લઈ જાય, ખરું ?

ચ ૦ હા ખરું

ઈં ૦ એમને તો જગલે જગલે ઉપાણુ રખડ્યું હતું અને રથપાલખીઓ તો ધોરી રસ્તે જ જાય એ એ વાચ લીઓને કેમ ગોઠે ?

ખિં ૦ પણ આમ તો એ ઝાડીઓમા જૂથા પડશે

ચ ૦ નહિ પડે કારણુ સાથે વિશ્વામિત્ર મુનિ જેવા લોકોમિયા છે

ઇં ૦ સરખાને સરખા આવી મળે છે એ પણ એમના જ જેવા હામહાઈ છે

ખિં ૦ એ અહીં કયાથી ?

ચ ૦ એ રામલખમજીને તોડવા આવ્યા છે

ઇં ૦ તેને કિશોરવચના રામલખમજીની યી જરૂર પડી ?

ચ ૦ એણે મોટા જગન માડ્યો છે રાક્ષસો ત્યાં હવનમા દાડકા નાખે છે એ વધનમાંથી હવનની રખેવાળી કરવા તે રામલખમજીને તેડી જવાના છે

ઇં ૦ જેને ગોઠાડે તો દૂધ ગધાય છે એવડા રામ લખમજી તે શુ રખેવાળી કરશે ?

ખિં ૦ પણ વિશ્વામિત્ર પોતેય તો મોટા બાણાવળી છે એ સ્વાશ્વ છાડી પરાશ્વ શોધવા ચાને નીકળ્યા હશે !

ચ ૦ મુનિજી પોતે તો હવનને પાટલે ભેરે છે એટલે એનાથી એટલા દિવસ દયિયાર નહિ ઉપાધાય

ઇં ૦ તો શુ જેને જૂલોનો દોશ પણ ફૂટ્યો નથી તે દયિયાર ઉપાડશે ?

ચ ૦ મુનિજી કહે છે કે મારી પાસે જતરમતરવાળાં ધનુષમાંથી છે તે હુ જેકે બાઈઓને આપીશ એ બાણો ધનુષમાંથી છૂટશે કે પછી પોતે જ મોટા બાણાવળીઓનું કામ કરી લેશે

ખિં ૦ રામલખમજીને રાક્ષસો નોડે લડવા જતા કર ન લાગ્યો ?

ચ ૦ એ રણિયાઓ કરને ઝોગએ જ છે કયા ? જુદી ગયો કે અહીંવાય એ કુરુરિયાં નોડે નહિ પણ સિંહજીના બચ્ચા નોડે રમે છે !

ખિં ૦ પણ મદારાજે સમતિ આપી ?

ચ ૦ આપી

ઈં ૦ આગળ પાછળનો વિચાર કયાં વગર ?

ચ ૦ વિચાર તો કર્યો જ હતો પણ બપોઈ ગયા હતા એટલે નિરુપાય.

ખિં ૦ બપોઈ ગયા હતા !

ચ ૦ હા

ઇં ૦ ચાપી ?

ચ ૦ વચનથી વિશ્વામિત્રજીએ અતિયસત્કાર પામી નિવેદન મ્યું કે હે દયરય ! મારી તારી પાસે એક ગામથી છે તે તુ આપીશ ? રાખએ હા કહ્યું અને મુનિજીએ રામલખમજી માં વા

ઇં ૦ રામલખમજીને તો વાવણું હતું તે જ વેધ કહ્યું એટલે એ માગણી સ્થળથી તેઓ દરમયી ગાંધેલા થઈ ગયા હશે

ચ ૦ ખરી વાત

ખિં ૦ માગનારાએ તો માગ્યું પણ મદારાજે હા રા માટે પાડી ?

ચ ૦ મદારાજ વચનજગ વાય તો કુવતી આજર જાય

ખિં ૦ એમ તો કાંઈ જગલનો નોગોટો રાજપાટ પણ માગી બેસે રાજ કઈ રસ્તામા પડ્યું છે કે આપી દેવાય ?

ચ ૦ નો સાંભળ રમુકુંગ રીત સદા ચલ આઈ પ્રાણુ જન્ય અરે બચન ન જાય

ઇં ૦ આ એ રાજકુમારો આવે છે

[રામલખમ ન પ્રવેશે છે]

રાં ૦ મિત્રો, નમસ્તે હસને ગોઠાડે વિદાય આપો

ઇં ૦ કયા જવા ?

ખિં ૦ કયા શુ ? હશે મામાને ત્યાં

સં ૦ બાઈઓ, અજણુ હોવાનો રોમ ન કરો

૨૧૦ મિત્રો, આ રળિયામણી ધન્ય ધરીની અમે
વર્ષોથી વાટ જોતા હતા.

ઈ૦ ધન્ય ધરી !

ખિ૦ જાવ તો છે હોળીમાં હોમાવા અને એ
રળિયામણી ધરી !

લ૦ ખિંદુ ! એ હોળીનો હોમ નથી પણ હોરીનો
ખેલ છે.

ઈ૦ હશે. પણ એ હોરી રંગની નહિ પણ રક્તની
હશે.

ચ૦ અને એ ખેલ માણસ સાથે નહિ પણ મોત
સાથે હશે.

૨૧૦ ભરેને હશે. એમાં જ જીવનની કસોટી છે.

ઈ૦ કસોટી ! એ તો નગર બહાર પગ મૂકેલો એટલે
જ શરૂ થશે.

ખિ૦ પહેલી જ રાતે વિચાર આવશે કે હક ન કરી
હોત તો સારું.

ચ૦ પત્થરની પથારી ને લાકડાંના એશિકાં પર વગર
જીથે આખી રાત આકાશના તારા ગણવા પડશે.

ઈ૦ રાતે યાદ આવશે મરાઠી તળાઈ ને દિવસે યાદ
આવશે ભોજનની મીઠાઈ.

લ૦ તમારી એ વાલિખવાણી સાગી નહિ પડે.
કારણ તમે જેને કટ કહો છો તે અમારે મન
છિં છે.

૨૧૦ કહ્યાઈ એ ખમ્યા વિના માણસમાં માણસાઈ
જનમતી નથી.

લ૦ ચંદુ, તમે જાગેલો તો જોયાં નથી. તો પછી
કેવળ કદપનાઓ કરી કરી અમને શા માટે
ભડકાવો છો ?

ઈ૦ પરજવા નથી તેથી શું જનમાંય નથી ગયા ?

ચ૦ અનેક ત્રંધોમાં અમે વનનાં વણું ન વાંચ્યાં છે.

લ૦ એમ ! પણ તે તમે એક જ આંખે વાંચ્યાં લાગે છે.

ઈ૦ અમે કાણુ નથી અને એક આંખ મોંઘી રાખી
વાંચવાની અમને ટેવ નથી.

લ૦ એમ ! તો પછી બંને ઉઘાડી આંખોને કમળો
થયેલો હશે.

ચ૦ લખમણ, તારે વનમાં જવું હોય તો જા, સુખેથી
જા. પણ જતી વેળા આવું આકુંતેકું બોલી
આપણે સંબંધ ખાટો ન કરી જા.

લ૦ તમને ખોટું લાગ્યું હોય તો માફ કરો. પણ
હું કહું છું તે વાત કકવી છતાં સાચી છે.

ચ૦ શી સાચી છે મારું કપાળ ! શું સંસ્કૃત ત્રીશમાં
અરણ્યોને ભયંકર નથી કહ્યાં ?

લ૦ કહ્યાં છે, પણ સાથે એમ પણ કહ્યું છે કે વને
વને કુદરતી ઉપવનો છે, પવિત્ર તપોવનો છે અને
સુંદર તીર્થધારો પણ છે.

ઈ૦ કહ્યું હશે.

લ૦ હજી સાંભળ. એમાં મખમલની માદી જેવા નાંદરવા
ગાલીયા છે, ડોલની તરુવર ડાળીઓના સાંઠે ધડી
વિંઝાતા વિંઝણા છે. વળી ત્યાં આંખાંફણે રમતી
કાચલો છે, પવનદડે દોડતાં હરણાં છે અને
પત્થરદડે રમતાં ઝરણાં છે.

ચ૦ એ તો બધી કવિઓની કદપના. કારણ રાન
તે તો રાન જ.

૨૧૦ ચંદુ ! લખમણના આટલા ખુલાસા પછી પણ
તમે નમારી છદ છોડતા નથી તે જોઈ હવે હું
પણ કહું છું કે તમે એક જ આંખે વાંચ્યું છે.

ખિ૦ ભરે. અમે કાણુ તો કાણુ.

૨૧૦ મિંદુ, એમ રીસ ન કર. તને ભગવાને મોતી
જેવી આંખ આપી છે, તને કાણુ કાણુ કહે ?

લ૦ રામભાઈ, ચાલો ! હવે વિદાયની ઉમણીનો
વખત થયો છે.

૨૧૦ ખરી વાત. ચાલો મિત્રો, તમારે પણ બધાએ
ઉમણીમાં આવવાનું છે.

લ૦ આજે આપણું આખું મિત્રમંડળ સાથે બેસી
જમવાનું છે.

૨૧૦ વળી આ ઉમણી નિમિત્તે ગાંગા ગોપાળની
ટાળી રાસ પણ રમવાની છે.

ચ૦ એમ ! તો તો ચાલો. તમે એ ભરવાડેના રાસનાં
રોજ રોજ વળાણુ કરો છો તો આજે બોધશું
કે એ રાસમાં એવી તે કઈ મોહિની છે !

લ૦ બે બે તો ખરા એ ગસ જોઈ તમે અવાક
થઈ જશો

ચ૦ એ તો જોઈશું ત્યારે જ માનીશું

૨૧૦ હવે ચાલો જલતે ગાગાની ટોળો હમણા મગી
આવી પહોચશે.

[નય છે પડકાર પડે છે]

પ્રવેશ ૩ બે

સ્થળ વનમાર્ગ

સમય - સવાનો

[પડકાર પડે છે ત્યારે વિસ્ત્રાંતિત અને રામવખમણ વાતો કરતા પ્રવેશ છે]

રા૦ યુરુઠ ! પેલું (બતાવી) આથે આથે કાળા
ધાખા જેવું શું હશે ?

લ૦ યુરુઠ ! જુઓ, જુઓ, એ તો વાદળ જેડે વાતો
કરતું જાણાય છે

વિ૦ એ તો પર્વત કહેવાય તમે પર્વત જોયો નથી ?

રા૦ નાહ નંગરોનગર તો આજે જ જોયો હા
વેદન્યાઓમા મેરુ પર્વત વિશે વાચ્યુ હતું ખરું

લ૦ અધધ ! કેવો લાખો અને પહોળો થઈ ને
પડ્યો છે !

રા૦ પડ્યો તો છે આડો પણ માથું પહોંચ્યું છે
આકાશમા !

લ૦ યુરુઠ ! કુગરો આવડા મોટા છે તો માનવીઓ
જ શા માટે નાના છે, નજીકે એની ટચલી
આંખણી !

[વાતો કરતા ત્રણે વિચારા નય છે ને પડકાર પાછળ ચઢી
લઈ સામેની વિચારી ફરી પ્રવેશ છે એ પ્રવેશ વનયાત્રાના
ખીલ દિવસનો સમજવાનો છે]

વિ૦ વત્સો, રાતે જિલ્લ આવી હતી ને ?

રા૦ હા, યુરુઠ

લ૦ સૂતા તો હતો ઉધાડામા—ઉપર આકાશ ને નીચે
ધરતી છતાં નજીકે ધરમા જ સૂતા હોયતી એવી
મોડી જિંદગી આવી છે

રા૦ એક જ રાતમા આ ધાસપીડા અને વનવેલીએ

જોડે જીવનભાગની સગાઈ થઈ છે એટલે હવે
અમેય, પેની કૂલપાદકી જેમ વગર ભયે ખીડાઈ
જઈ જીવવા માટે છે તેમ અમયે જિલ્લતા હતા

લ૦ અને સવારે પેનું સૂરજમુખી ખીન્યુ તમે અમે
પણ પ્રકુ વ મહોડે જાગ્યા

વિ૦ વત્સો, આ કસકવ એવો મજબૂત સ્વર સામે
સાજાયા છે, જાણો છો !

રા૦ નાહ

લ૦ પેલી જિગમણી કાઠોની ઝોલમા કાઈ કામળ-
કઠી જી માતી લાગે છે !

વિ૦ લખમણ તારી કપના સાચી છે હા, એ
એકજણી ગાય તો છે જ પણ એ ચીનારી દેરી
નથી, માનવી નથી, પણ પતથરો વચ્ચે સત્તા
ફૂકકી રમતો નાનકડો નદી છે !

રા૦ નદી ! અમારી અન્નેપાપુરીમાય નદી તો છે પણ
તે તો આતુ સરસ નથી ગાતી

વિ૦ હારવત્તીમા નદી બચરવાળા મા જેવી કાવડો અને
મળીર બની જાય છે નિર્જન વનોમા તે હસમુખી
કુવારકા સચી ગાનતાન કરે છે

લ૦ યુરુઠ, અમને એ જલજાતોનો નાચ જોવા
લઈ જાઓ

વિ૦ વત્સ, અધીરો ન થા આપણો રસ્તો એ તરફ
થઈ ને જ જાય છે ત્યાં પહોંચીશ એટલે તું જોઈશ

કે નાની મોટી શિલાઓની ફરતે જલધારાઓનાં
ઝંકર ઝંકાર કરે છે.

[આગળ ભ્રમ પ્રસ્થાન અને યુત્તરવેશ.]

રાં ગુરુજી ! આ જંગલમાં તો કેટલાં બધાં ફૂલો છે ?

લં જ્યાં જ્યાં નજર કરે છે ત્યાં નેની જ પચારી
ને ખુશખો.

વિં વત્સ, વનવાડીમાં કુદરતના નવલખી ભંડાર
ઉપાડા પકયા છે. નથી અહીં આગળા કે નથી
તાળાં.

લં પશુ વસ્તીની વાડીઓમાં તો ચોતરફ વાક અને
વરછી હોય છે. ત્યાં એકના વાડામાં બીજો પેસે
તે ચોર ગણાય છે.

રાં ત્યાં ભગવાને આપેલાં ફળફૂલો પૈસા આપી
વેચાતાં લેવાં પડે છે.

વિં એટલે જ તો કુદરત ત્યાં મોકળે મને ખીલતી
નથી. જેવી વસ્તી કંજીસ તેવી જ કૃપણ
ત્યાંની પ્રકૃતિ.

[પ્રસ્થાન ને યુત્તરવેશ.]

લં ગુરુજી, આ કયું ઝાડ ? (દૂર આંગળી ચીંધે છે.)

વિં તાડ.

રાં તાડને તો એક જ માથું હોય છે જ્યારે એને
તો છે બેચાર.

વિં બેચાર તો શું પશુ દયવીચ માયાવાળા તાડો
પણ આ જંગલમાં હોય છે.

રાં આ કારણે જ વસ્તીનાં ઝાડોની ટુલનામાં
જંગલનાં ઝાડો રાક્ષસ જેવાં કહેવાતાં હશે !

વિં બરાબર છે.

લં ગુરુજી, માનવને પણ દયવીચ માયા હોય તો
કેવાં દેખાય ?

વિં માયાવી દાનવ જેવાં.

રાં ગુરુજી, પેલા ઝાડ પર બેઠો છે તે વાક છે કે
વાનર ?

વિં વાનર !

રાં એ એવો તે કયો ઝાડપાલો ખાતો હશે કે
એની કાયા આવડી મોટી છે !

વિં વનનાં હવા ને પાણી એવાં પોષક હોય છે કે
અહીં બધાંનાં જ કલેવર મોટાં ને કદાવર થાય છે.

લં ગુરુજી, આ વાંદરાં બે આપણી પેઠે બે પગે
ચાલવા લાગે તો તો માણસ જેવાં જ દેખાય,
નહિ ?

વિં જરૂર. તને ખબર નહિ હોય કે દૂરદૂરના
દક્ષિણના મુલકમાં માનવીની કેટલીક જાતો વાનર
અને રીંછ જેવી છે.

[પ્રસ્થાન. યુત્તરવેશ.]

લં ગુરુજી, અભોધાપુરીથી ઊપડ્યાને આજે
પાંચમો દિવસ છે, હજી તપોવન કેટલેક આધે
હશે ?

વિં ચાલી ચાલીને થાકો ગયો ?

લં ગુરુજી, ચાલવાનો મહાવેશ નથી એટલે થાકું
તો છું જરૂર, પણ આ મંદ મીઠો પવન થાક
ઉતારી દે છે.

રાં રોજ રોજ આટલું ચાલવા મળશે નો અમારા
કમળ જેવા કોમળ પગો પણ પતથર પર પાડું
મારી પાણી કાઢે એવા કંજી થઈ જશે.

વિં એ સાંભળી મને દર્વ થાય છે, જુઓ, જુઓ,
પેલાં દેખાય છે તે મારાં તપોવનનાં ઝાડવાં છે.

રાં તપોવનનૂમિ આવી લાગી એટલે જ પેલાં હરણાં
આપણને જોઈ નાસી જતાં નથી !

વિં સાચું કહ્યું વત્સ. આ તપોવનમાં તો જેવા
મારા સિંધો તેવાં જ સર્વે પશુપંખીઓ. કુદરતને
બોળે સર્વે સગાં સહોદરાં સમાં ખાય છે, પીએ
છે, ને કલ્લીલ કરે છે.

લં તો તો અત્રે વાક ને બકરી એક આરે પાણી
પીતાં હશે.

વિં અશ્વત્થ. તપસ્વીઓની છાયામાં દિસારી વાક
વરૂઓ પણ પોતાનો દિસાભાવ છોડી દે છે.

૧૭૨ : કિશોર : મે-જુન ૧૯૪૧

૧૧૦ ગુરુજી તો તો હું તો સિદ્ધ સાથે જ રમ્યા
કરીશ

૧૨૦ (માથુ હલાવી) પથુ તે આપણી સાથે રમવા
નહિ આવે

૨૧૦ કેમ ?

૧૩૦ આપણે રહ્યા ક્ષત્રિયમાળ આપણી નસમા
શિકારી આપનાંદાતુ લોહી છે તેની એને આયેથી
જ ગધ આવશે

૨૧૦ એ વાત ખરી પથુ હવે તો આ તપોવનમાં
આપણે ય ક્ષત્રિયમાળામા લાળી જઈ તેમનામાના
જ એકે પછે જઈશું નહિ ગુરુજી ?

૧૪૦ જરૂર જરૂર

૧૬૦ અરે રામજાઈને જો જો (દૂર બતાવે છે) બધા
તાપસમાળો લોગા થયા છે

૨૧૦ ગુરુજી, સર્વે કૃદાળે જીભી કપકે ગાતા લાગે છે

૧૬૦ તમારુ કહેલુ ખરુ છે બાળનાપસો સધ્યા
ગાયત્રી પૂરા કરી સૂર્યાવદનાનું ગીત ગાય છે

૧૭૦ તો તો ચાલો જલદી આપણે ય એ વદનામાં
ભાગ લઈએ

[યો જાણા બંધ છે પડદા પાડીએ એ
વદનાનુ ગીત સંભળાય છે]

સૂરજને વદન સૂરજને

મગવમયને, અરુણોદયને,

રજની તિમિર કેરા ક્ષયને—વદન૦

ગગનોત્પલને, પિંગલ કૂલને,

એના લખ લખ લખ દલને—વ૦

સ્વર્ણવરણને, તેજ કિરણને

એના ખરવ ખરવ કણને—વ૦

પ્રભાત કરને ભાસ્વરવરને

પ્રસ્ફુટ પ્રખર પ્રભાકરને—વ૦

[પદો પડે છે]

સમાપ્ત

૫૦

વિદ્યુતશાસ્ત્રનો ઇતિહાસ.

ડૉ. યશવંત ગુપ્તા નાયક એમ. એસસી; પિએચ. ડિ.

પ્રાપ્તપદ : ગુજરાત કોલેજ, અમદાવાદ.

આશરે ઈ. સ. ૧૬૦૦ની સાલ સુધી વિદ્યુત-શાસ્ત્રમાં બહુ નજીવા જેવી પ્રગતિ થઈ નહોતી. મોસના ફેટલાક વૈજ્ઞાનિકોને અનુસીને જોન ઉપર ધસતાં તેમાં અમુક જાતનો આકર્ષણનો શુભ આવે છે અને તેથી તે નાના કાગળના ટુકડા વગેરેને દૂરથી પોતાના તરફ આકર્ષી શકે છે એ બાબત ખાનમાં આવી હતી. લોહચુંબકની બાબતમાં પણ ખાસ વિશેષ માહિતી ન હતી, અને માત્ર લોહચુંબકમાં લોખંડને આકર્ષવાનો શુભ છે તે તથા તે ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં રહે છે એટલું જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું. આ જ્ઞાનનો ઉપયોગ રામુદમાં દિશા નજીવા માટે થતો હતો. ધણી પ્રાચીન કાળમાં ચીનમાં પણ લોહચુંબકની નજી હતી એમ ઐતિહાસિક પુરાવા મળે છે.

ઈ. સ. ૧૬૦૦ના અરસામાં વિસિયમ ગિલ્બર્ટ નામનો વૈજ્ઞાનિક ઇંગ્લેન્ડમાં થયો હતો. તેણે વિદ્યુત અને લોહચુંબક ઉપર ધણી પ્રયોગો કર્યા. એણે બતાવ્યું કે અનુસીને જોન ઉપર ધસતા જે શુભ આવતો હતો તેવો જ વિદ્યુતશુભ કાચ, ગંધક, લાખ, હીરા, અને માણેકમાં પણ આવી શકતો હતો. ગિલ્બર્ટે વિદ્યુતના આકર્ષણની અને લોહચુંબકના આકર્ષણની વચ્ચે શો મેદ છે તે પણ બતાવ્યો હતો. વિદ્યુત ઉપરની શોધ કરતાં લોહચુંબક ઉપરની એની શોધ ધણી જ વિરતૂત અને મૂળભૂત હતી. બનાવટી લોહચુંબક પેદા કરી એણે બતાવ્યું કે દરેક લોહચુંબકને બે ધ્રુવો હોય છે અને એ ધ્રુવો પૃથ્વીના ઉત્તર અને દક્ષિણ ધ્રુવો તરફ અનુક્રમે આકર્ષાય છે. લોહચુંબકમાં ચુંબકરતો શુભ તેમના બે છેડા ઉપર આવેલા ધ્રુવો આગળ સૌથી વિરોધ હોય છે. એક લોહચુંબકને કાંગીએ તો તેથી તેના બે ધ્રુવો છટા પડી શકતા નથી, પરંતુ એકબાંધી બે ધ્રુવોવાળા બે લોહચુંબક પેદા થાય છે. બે

લોહચુંબકની વચ્ચેના આકર્ષણ અને અપાકર્ષણના નિયમોનો અભ્યાસ કરી ગિલ્બર્ટે બતાવ્યું કે પૃથ્વી પણ એક મોટો લોહચુંબક છે અને તેના ધ્રુવો ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં આવેલા હોવાથી જ લોહચુંબકના ધ્રુવો એ બે દિશા તરફ જ આકર્ષો-યેલા રહે છે. લોહચુંબકની સોબને મધ્યમાંથી દોરી વતી લટકાવીએ તો તે સપાટીને સમાંતર (સમતળ) રહેતી નથી, પરંતુ તેના એક ધ્રુવ નીચે નમે છે અને બીજો જોડો રહે છે. આ ધટના પણ ગિલ્બર્ટે શોધી હતી અને તેનું કારણ પણ એણે સમજાવ્યું હતું.

આશરે ૧૬૭૦માં ફ્રેન્ચ ગિરિફ મોટા પાયા ઉપર ધણી વિદ્યુત પેદા કરવાનું યંત્ર શોધ્યું. ગિરિફ વાતાકર્ષક યંત્ર અને શૂન્યાવકાશની ભૌતિક અસરો ઉપર પણ ધણી શોધખોળ કરી હતી.

એનો ઐતિહાસિક પ્રયોગ મેગ્નેટર્સ પરગણામાં કરેલો તેથી મેગ્નેટર્સના અર્થગોળોનો પ્રયોગ કહેવાય છે મોટા બધ અર્થગોળોને જેની અંતરથી હવા કાઢી લેવાથી બહારની હવાના દબાણથી તે બંને એટલા સુસ્ત થઈ ગયા કે બહુ મળીને આકે ધોડા-ઓના બળથી પણ તે છટા પાડી શકાયા નહિ. હવા દાખલ કરતાં એ અર્થગોળો આપમેળે છટા પડી ગયા હતા. ગિરિફ પોતાના વિદ્યુત યંત્ર વડે બતાવ્યું કે વિદ્યુત વડે આકર્ષણ તેમજ અપાકર્ષણ પણ થાય છે. આ પછી બોઇલ નામના આધરિય વિદ્વાને બતાવ્યું કે વિદ્યુત અને ચુંબક બંને શૂન્યા-વકાશમાં પણ અસર કરે છે. બોઇલે આ સિદ્ધાંત પણ રસાયણ અને ભૌતિક શોધો કરી હતી. ખાસ કરીને હવા રિયતિરથાપક છે અને તેના ઉપર દબા-ણથી થતા કંઈના ફેરફાર દબાણથી વ્યુત્ક્રમ પ્રમાણમાં વધપટ થાય છે. આ નિયમને બોઇલનો નિયમ કહેવામાં આવે છે. ઈ. સ. ૧૭૨૯માં ઇંગ્લેન્ડમાં રિટ્કન કે નામના વૈજ્ઞાનિકે ધણી વિદ્યુતની વાદક

અને અવાહક વસ્તુની શોધો કરી એણે ૧૦૦ ફૂટ લાંબા તાર અને દોરા લઈ બતાવ્યું કે એક છેડે વિદ્યુત પેદા કરવાથી કેટલીક વસ્તુની દોરીને બીજા છેડે વિદ્યુત માલુમ પડતી હતી, પરંતુ કેટલીકમા એ ગુણ ન હતો જે વસ્તુની દોરીમાંથી વિદ્યુત પસાર થાય તેને તેણે વાહક વસ્તુ કહી અને જે વસ્તુમાંથી વિદ્યુત પસાર ન થાય તેને અવાહક વસ્તુ કહી આ ઉચ્ચથી માલુમ પડ્યું કે ધાતુના તાર, કૉંજવેના દોરા, જમીન, મનુષ્યનું શરીર વગેરે વાહક વસ્તુઓ છે ત્યારે લીન, રેશમ, કાચ, ગદધક વગેરે અવાહક વસ્તુઓ છે એએ પશુ બતાવ્યું કે જે વસ્તુને વિદ્યુતભાર આપવામા આવે તેની સપાટી ઉપર જ વિદ્યુતભર રહે છે, અને અંદરના ભાગમા વિદ્યુત હોતી નથી

૪ સ ૧૭૩૩મા પેરિસમા ડયુરે નામના વૈજ્ઞાનિકે વિદ્યુતના આકર્ષણ અને અપાકર્ષણના નિયમો બ્યાનમા લઈ પુરવાર કર્યું કે વિદ્યુત બે જાનની હોય છે એક પ્રકારની વિદ્યુત (કાયને રેશમ ઉપર ધસતા કાયમા પેદા થતી વિદ્યુત)ને તેણે ઘન (positive) વિદ્યુત કહી અને બીજા પ્રકારની વિદ્યુતને ઋણ (negative) વિદ્યુત કહી હોનાડમા લેવકન નામના વૈજ્ઞાનિકે રિચત (ચર્ચા) વિદ્યુતને મોટા જથ્થામા સ્ક્રાફ્ટો રાખવાનું સાધન શોધ્યું એ સાધનને લેવકન બરછી મહેવામા આવે છે. વિદ્યુત-ઉપપાદન (electric-induction) ના સિદ્ધાંતનો એમા ઉપયોગ કરવામા આવ્યો હતો આ ઘટના કયાધર નામના એક જર્મન દરખાઈના વડા ન્યાયાધીશે પ્રથમ બોધ હતી બેન્ઝામિન ફ્રાન્કિને વિદ્યુત-ઉપપાદન (electric-induction) ઉપર પ્રયોગ કરી બેલ્ડન બજારીનું કાચું કાચું સિદ્ધાંતને આધારે થાય છે તે બતાવ્યું વળી તેના ઔદ્યોગિક પતંગના પ્રયોગથી ફ્રાન્કિને બતાવ્યું કે આકાશમા જે વીજ થાય છે તે પણ પ્રયોગશાળામા પેદા થતી વિદ્યુતના જેવી જ છે.

ફ્લોમિન

આટલી પ્રગતિ ચર્ચ છતાં બે જાનની વિદ્યુત કૃત્રી છે અને શાથી ઉત્પન્ન થાય છે તેનું મૂળ કારણ

હજી સુધી સમજાતું ન હતું આ પછી ફ્રેન્ચ વૈજ્ઞાનિક ફ્લોમિન આ વિજ્ઞાનમા ભારે પરિવર્તન આણ્યું અને ધણીએક અગ્રાંત બાબત ઉપર વેધક પ્રકાશ પાડ્યો. ફ્લોમિનના સમય પછી જ વિદ્યુત અને ચુમ્બકત્વ વિજ્ઞાન તરીકે અસ્તિત્વમાં આવ્યું ફ્લોમિને ન્યુટનના ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમની જેટની જ અત્યંત ધરાવતો એક બહુ જ મૂળભૂત સિદ્ધાંત બહાર પાડ્યો અને તે ફ્લોમિનના નિયમથી પ્રખ્યાત છે એ નિયમથી બે વિદ્યુતભાર વચ્ચેનું આકર્ષણ અથવા અપાકર્ષણ બળ કેટલું હોય છે તે તથા બે ચુમ્બક દ્રુવો વચ્ચેનું આકર્ષણ અને અપાકર્ષણ બળ કેટલું હોય છે તે તથા બંને બાબતો જાણી શકાય છે આ નિયમો એણે બહુ જ બારીકાઈથી પ્રયોગો કરીને પછી પુનઃવાર કર્યા હતા આ સમયમા વિદ્યુતના મુક્ત આકર્ષણ અને અપાકર્ષણ બળ માપવું એ ખરેખર બહુ જ કુશળતાનું અને અદ્ભુત કૌશલ હતું આ નિયમો અત્યંત સાદા હોવા છતાં મૂળભૂત હોવાથી એની અત્યંત મહત્તા છે આટલા મુક્ત બળોને માપવા માટે ફ્લોમિને વળકારો (torsion-balance) અથવા તારમાં અથવા દોરીમા વળ આપી તે વળને લીધે દોગને લટકાવેલી વસ્તુ ઉપર જેટલું બળ લાગે છે તેના ઉપરથી બળનું માપ કાઢવાનું વત્ર શોધ્યું હતું ફ્લોમિને એ ઉપગ્રાંત વસ્તુની સપાટી ઉપર વિદ્યુત કેવી રીતે પ્રસરે છે તે શોધી કાઢ્યું હતું અને બતાવ્યું હતું કે જેમ વસ્તુની વક્રતા વધુ તેમ તેના ઉપર વધુ વિદ્યુત રહી શકે છે એક જ વસ્તુની અણ્વીચાળી સપાટી ઉપર સૌથી વધુ વિદ્યુત રહે છે એ પણ તેણે બતાવ્યું હતું શોધનું તકતી (proof-plane) નામનું સાદું સાદિત્ય જે એક વસ્તુની સપાટીની વતીઓછી વક્રતાના પ્રમાણસર કેળો વિદ્યુતભાર સહે છે તેનું માપ કાઢવામા ઉપયોગી છે તે પણ ફ્લોમિને શોધી કાઢ્યું હતું

ફ્લોમિનેના જન્મ ફ્રાંસના દક્ષિણ પરાજ્યામા એક ઉચ્ચ કુટુંબમા થયો હતો પેરિસમા એણે ગણિતશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હતો ત્યારબાદ

લશ્કરના યાત્રિક ખાતામાં એ દાખલ થયો હતો. માર્ટિનિકમાં નવ વર્ષ રહ્યો તે દરમિયાન એણે રણસુનાં બાંધકામો ઉપર દેખરેખ રાખી હતી. ૧૭૭૬ પછી લશ્કરમાંથી પાછો આવ્યો ત્યાર પછી જ એનું ખ્યાન વિજ્ઞાનની શોધખોળ તરફ દોડ્યું, અને ક્રાંસના મોટા બળવા રૂઢીના વખતમાં એણે ઉપર દર્શાવેલી ધણીખરી શોધો કરી હતી. આ શોધખોળોથી એની મહત્તા વધી અને વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રમાં તેમજ રાજદારી ક્ષેત્રમાં એને ધણી મોટા માણસો સાથે પરિચયમાં આવવાનું થયું. એના યાત્રિક જ્ઞાનના અનુભવે અમુક લશ્કરી બાબતો ઉપર એણે એક નિબંધ લખ્યો હતો અને તે મોટા રાજદારી માણસોને નાપસંદ પડવાથી એ લગભગ કેદ થવાની અણી ઉપર હતો. ત્યારે બળવા ફાટી નીકળ્યો ત્યારે કૂલોએ એની બધી નિમજ્જુકનાં રાજનામાં આપ્યાં અને બેસીઝ ખાતે પોતાના કુટુંબ અને વિજ્ઞાનની સેવા કરવા જઈ રહ્યો. પાછળથી નેપોલિયને, જેનો વિજ્ઞાનપ્રેમ ધણો જ ભણીતો હતો, એને પાછો એના મૂળ હોદ્દા ઉપર લાવીને એની પ્રવૃત્તિને જાડ રાખવાની સમજ કરી આપી, અને એની જિંદગીના અંત સુધી એ તે સ્થાને રહ્યો.

ગેલ્વેની અને વોલ્ટા

કૂલોએની શોધખોળોથી જેનું રિચત વિદ્યુતશાસ્ત્ર કંઈક ચોક્કસ પાયા ઉપર આવ્યું કે થોડા જ સમયમાં ઈટલીમાં બે વિદ્વાન વૈજ્ઞાનિકોએ વિદ્યુતશાસ્ત્રના તદ્દન નવીન દિશા ખોલીને ચલિત-વિદ્યુત અથવા વિદ્યુતપ્રવાહશાસ્ત્રની શોધ કરી આ શોધને આધારે જ આજે આપણે વિદ્યુતના અગણિત લાભો ઉઠાવીએ છીએ.

ગેલ્વેનીનો જન્મ બોલોના શહેરમાં થયો હતો. એણે વૈદકશાસ્ત્રનો ઊંડો અભ્યાસ કર્યો અને ૧૭૬૨ પછી બોલોના યુનિવર્સિટીમાં વૈદકના પ્રોફેસર તરીકે કામ કર્યું હતું. એણે દેહકાના જ્ઞાનતંત્ર ઉપર વિદ્યુતના આંચકાની શી અસર થાય છે તેના ઉપર શોધખોળ કરવા માંડી. વિદ્યુતના આંચકાથી દેહકાના રનાણાં સજીવાય છે એ હકીકત તો સાધારણ રીતે ગિરિક અને લાઇઝનિટ્રસના સમયથી જાણીતી હતી. પરંતુ

ગેલ્વેનીની નવી જાતના પ્રયોગો કરવાની વૃત્તિને લીધે એક તદ્દન આકસ્મિક ઘટના તેને માલૂમ પડી. એક ધાતુની તાવી ઉપર દેહકાને મૂકીને ધાતુની તાવીને વિદ્યુતચંદ્રના એક છેડાને જોડવામાં આવતો હતો. વિદ્યુતચંદ્રનો બીજો છેડો એક ચીપિયા સાથે જોડવામાં આવતો હતો. આ બેની વચ્ચે દેહકાને મૂકીને વિદ્યુત-ચંદ્ર ચલાવીને દેહકાના જ્ઞાનતંત્રમાંથી વિદ્યુતભાર મોકલવામાં આવતો હતો. એક વેળા આવી રીતે પ્રયોગ કરતાં ગેલ્વેનીને ઊઠરી ક્રિયા જોવાની મળી. દેહકાના જ્ઞાનતંત્રને ચીપિયા વડે અડકતાં, વિદ્યુતચંદ્ર બંધ હોવા છતાં આપમેળે વિદ્યુત પ્રવાહ પેદા થયો. આ પ્રયોગથી ગેલ્વેનીને લાગ્યું કે તદ્દન નવીન પ્રકારે વિદ્યુત પ્રવાહ પેદા થયો છે! આ આશ્ચર્યકારક ઘટના ઉપર ગેલ્વેનીએ જાગ્રાપાર વર્ષ સુધી નવા નવા પ્રયોગો ચાલુ રાખ્યા. એ દરમિયાન દવામાંથી પણ વિદ્યુત પેદા થઈ શકે છે તે ધટના પણ ગેલ્વેનીએ શોધી કાઢી. જુદી જુદી ધાતુઓ લઈને દેહકાના જ્ઞાનતંત્રના બે છેડાને અડાતાં જ મોટા વિદ્યુત પ્રવાહ ચાલુ થઈ જતો એ જમાનામાં ઘર્ષણ વિદ્યુત પેદા કરી લેખક બરણીમાં ભેગી કરીને પછી ધણિક વિદ્યુતપ્રવાહ ચાલુ કરવામાં આવતો હતો. વિદ્યુત-ચંદ્ર અથવા ઘર્ષણ ચંદ્રની મદદ વિના પ્રયોગશાળામાં બીજી રીતે વિદ્યુતપ્રવાહ પેદા કરવાની આ તદ્દન નવીન રીત હતી. એથી જ એ પ્રયોગો ધણી અભ-યથી પેદા કરી હતી આ પ્રયોગોને સ્પષ્ટ રીતે સમજવાનું કાર્ય વોલ્ટાનું હતું. પરંતુ વોલ્ટાએ એ દિશામાં જે પ્રગતિ કરી તેનો પાંચો ગેલ્વેનીએ નાંખ્યો હતો. આ પ્રયોગો ઉપર ગેલ્વેનીએ ચાર પુસ્તકો લખ્યાં. એ ૫૪ વર્ષનો થયો હતો, પરંતુ એનાં છેલ્લાં વર્ષો સુખદ નહતાં. ૧૭૯૬માં નેપોલિયને ઈટલી ઉપર જીત મેળવી અને તેથી દરેક સરકારી અને બીજા નોકરોએ નેપોલિયનના તરફ વફાદારીના સોગંદ લેવાના હતા. ગેલ્વેની દેશાભિમાની પુરુષ હતો અને તેમો એણે સોગંદ લેવાની ના પાડવાથી એને દરેક અધિકાર ઉપરથી દૂર કરવામાં આવ્યો. ત્રણ વર્ષ પછી કેટલાક મિત્રોની દરમિયાનગીરીથી ફરીથી એને એની જગ્યા ઉપર નિમજ્જુક કરાવવાની તમનીજ કરી

અને અત્રાહક વસ્તુની શોધો કરી. એણે ૧૦૦ ફૂટ લાંબા તાર અને દોરા લઈ ખતાવ્યું કે એક છેડે વિદ્યુત પેદા કરવાથી કેટલીક વસ્તુની દોરીને બીજા છેડે વિદ્યુત માલૂમ પાતી હતી પરંતુ કેટલીકમાં એ શુણ્ય ન હતો જે વસ્તુની દોરીમાંથી વિદ્યુત પસાર થાય તેને તેણે વાહક વસ્તુ કહી અને જે વસ્તુમાંથી વિદ્યુત પસાર ન થાય તેને અત્રાહક વસ્તુ કહી આ ઉપરથી માલૂમ પડ્યું કે ધાતુના તાર ઝાંઝવેના દોરા, જમીન, મનુષ્યનું શરીર વગેરે વાહક વસ્તુઓ કે ન્યારે બિન રેશમ, કામ, ગદ્યક વગેરે અત્રાહક વસ્તુઓ છે એમ પશ્ય ખતાવ્યું કે જે વસ્તુને વિદ્યુતભાગ આપવામાં આવે તેની સપાટી ઉપર જ વિદ્યુતનભર રહે છે, અને અદરના ભાગમાં વિદ્યુત હોતી નથી.

૫ સ ૧૭૩૩માં વૅરિસમાં ક્યુફે નામના વૈજ્ઞાનિકે વિદ્યુતના આકર્ષણ અને અપાકર્ષણના નિયમો ધ્યાનમાં લઈ પુરવાર કર્યું કે વિદ્યુત બે જાતની હોય છે એક પ્રકારની વિદ્યુત (કાચને રેશમ ઉપર ધસતાં કાચમાં પેદા થતી વિદ્યુત)ને તેણે ઘન (positive) વિદ્યુત કહી અને બીજા પ્રકારની વિદ્યુતને ઋણ (negative) વિદ્યુત કહી હોવામાં લેવડન નામના વૈજ્ઞાનિકે રિચન (પર્ણ) વિદ્યુતને મોટા જથ્થામાં સમઢી રાખવાનું સાધન શોધ્યું એ સાધનને લેવડન બરણી મહેવામાં આવે છે વિદ્યન-ઉપપાદન (electric-induction) ના સિદ્ધાંતો એમાં ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો આ યદના કનાઈસ્ટ નામના એક જર્મન દરજીદારના વચ્ચે ન્યાયાધીશે પ્રથમ ભેઈ હતી બ-ગ્રામિન ફ્રાન્સિને વિદ્યુત-ઉપપાદન (electric induction) ઉપર પ્રયોગ કરી લેવડન બરણીનું કાર્ય કેવા સિદ્ધાંતને આધારે થાય છે તે જતાગ્યુ વળી તેના ઐતિહાસિક પતંગના પ્રયોગથી ફ્રાન્સિને બતાવ્યું કે આમલમાં જે વીજ થાય છે તે પશ્ય પ્રયોગશાળામાં પેદા થતી વિદ્યુતના જેવી જ છે.

ફૂલોગમે

આટલી પ્રગતિ થઈ છતાં મે જાનની વિદ્યુત જતી છે અને શાથી ઉત્પન્ન થાય છે તેનું મૂળ કારણ

દરજી સુધી સમજાયું ન હતું આ પછી ફ્રેન્ચ વૈજ્ઞાનિક ફૂલોગમે આ વિજ્ઞાનમાં ભારે પરિવર્તન આવડ્યું અને ધણીએક અત્રાત બાનત ઉપર વેધક પ્રકાશ પાડ્યો ફૂલોગમેના સમય પછી જ વિદ્યુત અને સુબત્તવ વિજ્ઞાન તરીકે અસ્તિત્વમાં આવ્યું ફૂલેએ ન્યુનના શુરેવાકર્ષણના નિયમની જેટલી જ અત્રત ધરાવતો એક બહુ જ મૂળભૂત સિદ્ધાંત બહાર પાડ્યો અને તે ફૂલોગમેના નિયમથી પ્રખ્યાત છે એ નિયમથી બે વિદ્યુતભાર વચ્ચેનું આકર્ષણ અથવા અપાકર્ષણ બળ કેટલું હોય છે તે તથા બે સુખ્ય કુલો વચ્ચેનું આકર્ષણ અને અપાકર્ષણ બળ કેટલું હોય છે તે તથા બંને બામતો ભણી શકાય છે આ નિયમો એણે બહુ જ બારીમાંથી પ્રયોગો કરીને પછી પુરવાર કર્યા હતા આ સમયમાં વિદ્યુતના મુદ્દમ આર્ષણ અને અપાકર્ષણ બળ માપવું એ ખરેખર બહુ જ કુશળતાનું અને અદ્ભુત કાર્ય જ હતું આ નિયમો અત્રત સાદા હોવા છતાં મૂળભૂત હોવાથી એની અત્રત મહત્તા છે આટલાં મુદ્દમ બળોને માપવા મરે ફૂલોગમે વળમટિ (torsion-galvanance) અથવા તારમાં અથવા દોરીમાં વળ આપી તે વળને હીંટ દોરાને લટકાવેલી વસ્તુ ઉપર જેટલું બળ લાગે છે તેના ઉપરથી બળનું માપ કાઢવાનું યત્ન શોધ્યું હતું ફૂલોગમે એ ઉપરાંત વસ્તુની સપાટી ઉપર વિદ્યુત કેવી રીતે પ્રસરે છે તે શોધી મળ્યું હતું અને ખતાવ્યું હતું કે જેમ વસ્તુની વક્રતા વધુ તેમ તેના ઉપર વધુ વિદ્યુત રહી શકે છે એક જ વસ્તુથી અણીનાળી સપાટી ઉપર કોથી વધુ વિદ્યુત રહે છે એ પશ્ય તેણેખતાવ્યું હતું શોધક તકતી (protoplance) નામન સાદુ સાહિત્ય જે એક વસ્તુની સપાટીની વતીઓછી વક્રતાના પ્રમાણસર કેટલો વિદ્યુતભાર સહે છે તેનું માપ કાઢવામાં ઉપયોગી છે તે પશ્ય ફૂલોગમે શોધી મળ્યું હતું

ફૂલોગમેના જન્મ ફ્રાન્સના દક્ષિણ પરગણામાં એક ઉચ્ચ ક્રેડ જમાં થયો હતો વૅરિસમાં એણે ગણિતશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હતો ત્યારબાદ

લશ્કરના યાત્રિક ખાતામાં એ દાખલ થયો હતો માટેનિકમાં નવ વર્ષ રહ્યો તે દરમિયાન એણે રસાયણના બાધકામો ઉપર હેખરેખ રાખી હતી ૧૭૭૬ પછી લશ્કરમાંથી પાછો આવ્યો ત્યાર પછી જ એનું ધ્યાન વિજ્ઞાનની શોધખોળ તરફ દોડ્યું, અને કાસના મોટા બળવા દુધીના વખતમાં એણે ઉપર દર્શાવેલી ધણીખરી શોધો કરી હતી આ શોધખોળોથી એની મહત્તા વધી અને વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રમાં તેમજ ગજદારી ક્ષેત્રમાં એને ધણા મોટા માણસો સાથે પરિચયમાં આવવાનું થયું એના વાનિક જ્ઞાનના અનુભવે અમુક લશ્કરી માન્યતા ઉપર એણે એક નિમંથ લખ્યો હતો અને તે મોટા રાજદારી માણસોને નાપસંદ પડવાથી એ લગભગ કેદ થવાની અણી ઉપર હતો ત્યારે બળવો ફાટી નીકળ્યો ત્યારે કુલોમને એની બધી નિમણૂકના રાજનામાં આપ્યા અને બેનોઈઝ ખાતે થોતાના કુટુંબ અને વિદ્યાનની સેવા કરવા જઈ રહ્યો પાછળથી નેપોલિયને, જેનો વિદ્યાનપ્રેમ ધણે જ જાણીતો હતો, એને પાછો એના મૂળ દોહા ઉપર લાવીને એની પ્રશ્નરિતે બન્ને રાખવાની સગવડ કરી આપી, અને એની જિંદગીના અત સુધી એ તે માને રહ્યો

ગેલ્વેની અને વોલ્ટા

કુલોમનેની શોધખોળોથી જેવું રિચત વિદ્યુતશાસ્ત્ર કંઈક ચોક્કસ પાયા ઉપર આવ્યું કે થોડા જ સમયમાં ઇટલીમાં બે વિદ્વાન વૈજ્ઞાનિકોએ વિદ્યુતશાસ્ત્રમાં તદ્દન નવીન દિશા ખોલીને ચલિત-વિદ્યુત અથવા વિદ્યુતપ્રવાહશાસ્ત્રની શોધ કરી આ શોધને આધારે જ આજે આપણે વિદ્યુતના અગણિત લાભો ઉઠાવીએ છીએ

ગેલ્વેનીનો જન્મ બોલોના શહેરમાં થયો હતો એણે વૈદ્યશાસ્ત્રનો ઊંડો અભ્યાસ કર્યો અને ૧૭૬૨ પછી બોલોના યુનિવર્સિટીમાં વૈદકના પ્રોફેસર તરીકે કામ કર્યું હતું એણે ટેકાના યાનતત્ત્વ ઉપર વિદ્યનના અધ્યયનની શી અસર ચાલ છે તેના ઉપર શોધખોળ કરવા માટે વિદ્યુતના આયકથી ટેકાના રત્નાસુઓ સંક્રાંચા છે એ દહોકત્તો સાધાગ્રજી રીતે ગિરિક અને લાઈમનિદ્રકના સમયથી જાણીતી હતી પરંતુ

ગેલ્વેનીની નવી જાતના પ્રયોગો કરવાની વૃત્તિને લીધે એક તદ્દન અકસ્મિક ઘટના તેને માલૂમ પડી એક ધાતુની તાંબી ઉપર ટેકાને મૂકીને ધાતુની તાંબીને વિદ્યુતચત્રના એક છેડાને જોડવામાં આવ્યો હતો વિદ્યુતચત્રનો બીજો છેડો એક ચીપિયા સાથે જોડવામાં આવતો હતો આ એની વચ્ચે ટેકાને મૂકીને વિદ્યુત ચત્ર ચલાવીને ટેકાના યાનતત્ત્વમાંથી વિદ્યુતભાર મોકલવામાં આવતો હતો એક ટોળા આવી રીતે પ્રયોગ કરતા ગેલ્વેનીને બનવી ક્રિયા જોવાની મળી ટેકાના યાનતત્ત્વને ચીપિયા પર અકસ્તા વિદ્યુતચત્ર બધ હોવા છતાં આપમેળે વિદ્યુત પ્રવાહ પેદા થયો આ પ્રયોગથી ગેલ્વેનીને લાગ્યું કે તદ્દન નવીન પ્રકારે વિદ્યુત પ્રવાહ પેદા થયો છે આ આશ્ચર્યકારક ઘટના ઉપર ગેલ્વેનીએ વર્ગિયાર વર્ષ સુધી નવા નવા પ્રયોગો ચાલુ રાખ્યા એ દરમિયાન દવામાંથી પણ વિદ્યુત પેદા થઈ શક છે તે ઘટના પર ગેલ્વેનીએ રોધી કાઢી જુદી જુદી ધાતુઓ લઈને ટેકાના યાનતત્ત્વના બે છેડાને અપાત જ મોટા વિદ્યુત પ્રવાહ ચાલુ થઈ જતો એ જમાનામાં ધર્મણ વિદ્યુત પેદા કરી લેકડન બરછીમાં ભેગી કરીને પછી ક્ષણિક વિદ્યુતપ્રવાહ ચાલુ કરવામાં આવતો હતો વિદ્યુત ચત્ર અથવા ધર્મણ યનની મદદ વિના પ્રયોગશાળામાં બીજી રીતે વિદ્યુતપ્રવાહ પેા કરવાની આ તદ્દન નવીન રીત હતી એથી જ એ પ્રયોગે ધણી જાન યત્ની પેદા કરી હતી આ પ્રયોગોને ૨૫૪ રીતે સમજવાનું કાર્ય વોલ્ટાનું હતું પરંતુ વોલ્ટાએ એ દિશામાં જે પ્રગતિ કરી તેનો પાંચો ગેલ્વેનીએ નાખ્યો હતો આ પ્રયોગો ઉપર ગેલ્વેનીએ ચાર પુસ્તકો લખ્યા એ ૫૪ વર્ષનો થયો હતો, પરંતુ એના છેલ્લા વર્ષો સુખદ નહતા ૧૭૬૬માં નેપોલિયને ઇટલી ઉપર જીત મેળવી અને તેથી દરેક સરકારી અને બીજા નોકરોએ નેપોલિયનના તરફ વફાદારીના સોગંદ લેવાના હતા ગેલ્વેની દેશભિમાની પુરુષ હતા અને તેથી એણે મોજદ લેવાની ના પાડવાથી એને દરેક અધિકાર ઉપરથી દૂર કરવામાં આવ્યો ત્રણ વર્ષ પછી કેટલાક મિત્રોની દરમિયાનગીરીથી ફરીથી એને એની જગ્યા ઉપર નિમણૂક કરાવવાની તકનીક હતી

કોણુવર્તન વિદ્યુતપ્રવાહની પ્રમાણસર હોય છે. આથી હોદસુ મક સાધનતા ઉપયોગ વિદ્યુત તારમાંથી પસાર થતા પ્રવાહનું માપ કાઢવામાં થઈ શકે એ આપેરે બતાવ્યું, અને તે ગુણનો ઉપયોગ કરી વિદ્યુત પ્રવાહ દર્શક (ગેન્વેનોસ્કોપ) વિદ્યુતપ્રવાહ માપક (એમ્પેરો મિટર) અને એમિટર (એમિટ્ટર અથવા આપેરમિટર) એટલે કે વિદ્યુતપ્રવાહને એમ્પિયરમાં માપવાનું સાધન એણે બતાવ્યું. એમિટર, વિદ્યુત પ્રવાહનું મૂલ્ય માપવાનું સાધન, આપેરના નામને ચિહ્નવ રાખવા માટે વપરાય છે અને વિદ્યુત પ્રવાહનો એકમ એમ્પિયર ખજી એના નામ ઉપરથી રાખવામાં આવ્યો છે.

આપેરે સ્થિત વિદ્યુત (static electricity) અને ચલિત વિદ્યુત (dynamic electricity) વચ્ચેનો સ્પષ્ટ ભેદ બતાવેલો. વિદ્યુતપ્રવાહ લઈ જવારા તારો અસપર્શસને આકર્ષે છે અને અપાકર્ષે છે એ બંદના પછી આપેરે બતાવી હતી. આ ઉપરથી વિદ્યુત વડે ગતિ પેદા થઈ શકે તેની શક્યતાઓ વૈજ્ઞાનિકોના ખ્યાલમાં આવી. આપેરે વિદ્યુત સુબક્ષ બનાવ્યા અને તેથી અનેકગણા બળવાન હોદસુ બંધો પેદા થઈ શક્યા. વિદ્યુતસુ મક શોધવાથી વિદ્યુત-બટી, ટેલિગ્રાફ અને ટેલિફોન શક્ય થયાં છે એ ઉપરાંત ઉદ્યોગોમાં એવી અનેક બંદનાઓ છે કે જેમાં વિદ્યુતસુ મકનો ઉપયોગ થાય છે. ભારે લોખંડના વળેલો ઊંચકા વિદ્યુત-સુ મક બેટરીઓ વપરાય છે.

આપેરે ઓવરરોટ કરના સોલેક વર્ષો વધુ જીવ્યો હતો, પરંતુ તે દરમિયાન એણે પ્રવાહ વિદ્યુતવિજ્ઞાનને ખજી પગલે કરી દીધું.

ઓહમ

એનો બાપ વત્તકળા જાણનાર હતો. એટલે એને યાત્રિક કૃતજલ્દી હીક હીક મળી હતી. રૂઢલમાં એને ગણિત અને પદાર્થવિજ્ઞાનની સારી તાલીમ મળી હતી. યુનિવર્સિટીમાં પૈસાની તાણને લીધે લાંબો વખત બાજી ન શક્યો. આથી સ્ત્રીક રૂઢલમાં નોકરી લઈ

લીધી. પાછળથી એણે એંગવાગેન યુનિવર્સિટીની ડિગ્રી લીધી હતી. ૧૮૧૩-૧૮૨૧ સુધીમાં રિપનફૂથ (નામગર્ગ) અને કોનોનના બિઝનેસિયમમાં નોકરી કરી કોનોનમાં એણે મહત્વની શોધો કરી હતી. અહીં એની પાસે સાગ સાધનો ન હતાં એટલે ૧૬ થીમે થીમે એને કામ કરી પોતાની શોધખોળોનું પ્રકાશન કરવું પડતું હતું. ૧૮૨૭માં એણે પોતાની મહત્વની શોધો બહાર પાડી એને લાન્ડુ' કે પોતાની મહત્વની શોધોથી એને સારી જગ્યા મળે, પરંતુ તેમાં તેને સફળતા ન મળી એણે એની રૂબની નોકરીનું ગણનાયુ આપ્યું, પરંતુ ૫ મ વર્ષ પછી બાવેરિયાના રાજાને અપીલ કર્યા પછી જ એને સારી જગ્યા મળી. માત્ર હેના પાંચ વર્ષો જ એને યુનિવર્સિટી યુનિવર્સિટીમાં જગ્યા મળી. કારણકે એ દરમિયાન ઓહમની કોર્ટિ' સારે ગાલુ ખૂબ દેનાઈર્ગ' હતી. ઓહમની શોધ વિદ્યુતના ઉત્ક્રાંતિ કાળમાં થયેલી હોવાથી આજના સમયે એનું પૂરેપૂરું મનાવન ન થઈ શકે, પરંતુ એ જમાનામાં વિદ્યુતપ્રવાહના મન્યનો આધાર શાના ઉપર રહે છે તે અઘાત બાગત હતી. ઓહમને ધણી પ્રયોગો પછી પુરવાર કર્યું કે વિદ્યુત પ્રવાહનો આધાર વિદ્યુત દબાણ ઉપર અને જે તારમાંથી પ્રવાહ પસાર થાય તેના પ્રતિરોધ ઉપર પડ્યું રહે છે. આ ઉપરથી એણે નિયમ સિદ્ધ કર્યો કે વિદ્યુત પ્રવાહનું મૂલ્ય વિદ્યુત દબાણ અને પ્રતિરોધના ગુણોત્તર જેટલું હોય છે. આ નિયમ વિદ્યુતશાસ્ત્રમાં અને ઉદ્યોગોમાં અક ખજી ઉપયોગનો નીવડ્યો છે એ નિયમે વિદ્યુતશાસ્ત્રમાં એક મોની ગૂચનો ઉકેલ આપ્યો અને ખરેખર એ નિયમ વિદ્યુતશાસ્ત્રની સાથે ચિરજીવ રહેશે. ઓહમ એ પ્રતિરોધ મનાવવાનો એકમ છે, એટલે ઓહમનું નામ પડ્યું ચિરજીવ થયું છે. ઓહમને નોટા, ઓવરરોટ અને આપેરની જેટલી જ મહત્વની શોધખોળ કરી હોવા છતાં, એના જીવનનો મોટો ભાગ એને ધણી જ નમ અને અઘાત રિથિતમાં ગાળવો પડ્યો. અને માત્ર હેવા પાંચ વર્ષ દરમિયાન જ એની સિદ્ધિને કઈક બદલો મળ્યો.

આનું]

પગપાળા પ્રવાસો

શાંતિલાલ દાકર એમ એ, બી ટી.

પગપાળા પ્રવાસો એ બાયામશાળાની કેળવણીનું એક મહત્વનું અંગ છે અને હોલુ નેધિએ તેમાં હવે એ મત છે જ નહિ બાયામશાળાની કેળવણીમાં માનવના સંપૂર્ણ વ્યક્તિત્વના વિકાસને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખવામાં આવ્યો છે ખાસતઃ નીરોગી, સમર્થ, ધારણશક્તિવાળું શરીર, પઠ્ય કુશાગ્ર, તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળું એકાગ્ર મન, ઉપરોક્ત શરીર તથા મન—મનેતા ઉપર આત્મવિશ્વાસી સ્વારી કરનાર શાન્ત, પ્રસન્ન દિવ્ય આવેશ તથા નેશથી કામ કરતો આત્મા—આ ત્રિપુટી આપણી બાયામ શાળાની કેળવણીનું અનિવાર્ય ધ્યેય છે

ઉપરના ધ્યેયને પહોંચી વળવા માટે પગપાળા પ્રવાસો એક સફળ સાધન છે તેવા પ્રવાસો કરવાથી શરીર ખાસતઃ અને શ્રમસદિગ્ધ અને છે આસ્પાસના પ્રાકૃતિક સૌન્દર્યનું પાન કરવાથી તથા બીજી અનેક બાબતોનું સમજૂતીકર અવલોકન કરવાથી, મન પ્રસન્ન થાય છે અને બુદ્ધિ વિકાસ પામે છે, અને ઉપરના બે પરિણામોથી આત્મા બળવાન, પરિપુષ્ટ તથા સુદૃઢ અસરોની આપણે સમજનારો તથા કળારો થાય છે જે રચનાની આપણે પગપાળા મુસાફરી કરીએ છીએ તે રચના અતિ દ્વાસિક દૃષ્ટિએ મહત્વના હોય તો આપણને ઇતિહાસદૃષ્ટિ આવે છે તે સમયના તે ઇતિહાસ પરત્વેની માહિતી મળે છે, જે તે રચના ધર્મશૂનો, તીર્થો અથવા નદીસંગમો હોય, તો આપણામાં ધર્મભાવના બળ્યૂત થાય છે, તે રચનાની પ્રદાન-તતા આપણા ચિત્તમાં દૂરી જઈ આપણા ચિત્તને પ્રશાન્તિ તથા વિશાળતા અર્પે છે, અને તે રચના ધાર્મિક ઇતિહાસની માહિતી પણ મળે છે આપણા દેશમાં તીર્થસ્થાનો મોટે ભાગે નેસર્ગિક સૌન્દર્યના જોળા મા જ રચાયેલા છે ત્યાં જઈ, તેમના સુદૃઢ વાતાવરણમાંથી આધ્યાત્મિક તથા નૈતિક ભાવ

કરીને જે આપણે પાછા આવીએ તો તે પ્રવાસ બહુ સફળ થયો એમ આપણે ગણી શકીએ આર્થસરકૃતિના કેન્દ્રો એ જ આપણાં યાત્રાસ્થાનો અને તીર્થધામો હતા જે કે અલગત, અત્યારે તે દશા રહી નથી, છતાંય તે તે રચનાના વાતાવરણમાં દૂનકી મારીને આપણે તે તે રચનાની નિશ્ચિતાનો સાક્ષાત્કાર જરૂર કરી શકીએ ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ પણ આવા પગપાળા પ્રવાસો અતિ અગત્યના છે

પહેલાના સમયમાં સન્યાસીઓ સાધુઓ, બ્રહ્મચારીઓ હિંદુસ્તાનમાં આવા તીર્થસ્થાનોની યાત્રા કરતા એ પ્રકારની પગપાળા મુસાફરી સિવાય તેમની કેળવણી અધૂરી ગણાતી દેશને બહુ જ નિકટતાથી જોળખવો હોય, તો પગપાળા પ્રવાસ જેવું બીજું એકેય સાધન નથી જેમ નદીના પાણી વહેવાથી નિર્મળ રહે છે, રિધા રહે તો બધિયાર થઈ જઈ મલિન બની જાય, તેમ સાધુ સન્યાસીઓ તો વિચરતા જ સારા, એક સ્થાને મુગમ કરી બેસે તો તેઓને પણ આસક્તિના કૂપમાં ફસાઈ જવાનો સભવ રહે, અને જનતાને તેમના ઘાન અને અનુભવનો લાભ જોડો મળે સાધુ સન્યાસીઓને એટલા માટે જ ભારતવર્ષમાં જગમ વિદ્યાપીઠની ઉપમા મળી હતી જે કે અત્યારે એ માન્યતા આપણને સકારણ લાગે તેવી વ્યક્તિઓ વિરલ જોવામાં આવે છે, તો પણ એ માન્યતા બધાયેલી તેની પાછળનાં ઇતિહાસ અને દીર્ઘદૃષ્ટિ આપણને પગપાળા પ્રવાસનું મહત્વ સમજાવવા માટે પૂરતા છે

રેલવેદ્રેનમાં મુસાફરી કરવાથી આપણે અનેક દેશોને ઠડે પેટે અવલોકવા જેટલો વખત મેળવી શકતા નથી, અનેક જિલ્લાઓ તથા પ્રાંતના લોકોની આસિધતોનો અભાસ કરી શકતા નથી, તે તે રચનાની પેદાશ, શક્તિ, નિર્મળતાઓ, ભૂગોળની

વિશિષ્ટતાઓ વગેરેનો પરિચય નિષ્ઠતાથી સાધી શકતા નથી, તે રચનાની આસપાસના રચણોનો ઇતિહાસ, દત્તકથાઓ, સાહિત્યમાં આવતા ઉદ્યોગો, શિષ્ય, સ્થાપત્ય, ધર્મારોગગાથા વગેરેની ઓળખાણ કરી શકતા નથી આ બધું તો પગપાળા પ્રવાસ માં જ શક્ય બને, અને તે પણ જો આપણે પગપાળા પ્રવાસોની પૂરી યોજનાનો વિચાર પહેલેથી કરી લીધો હોય અને તેને મટે પુરતકા તથા ભોમિયા દ્વારા નોંધતી તથા નનતી માહિતી મેળવી લીધી હોય તો.

પગપાળા પ્રવાસમાં બાળ લેનાર બાઈઓ એક-બીજાની બહુ જ નિકટમાં આવે છે પરિણામે બાઈચિરો વધે છે, એકબીજા સાથે વિચારોની આપલે પણ થાય છે, અને સ્વાવલંબનનો પાઠ શીખાય છે એ પ્રકારના પ્રવાસમાં આપણે નાનામાં નાની વસ્તુથી માંડીને તે મોટામાં મોટી વસ્તુ બને જ કરવાનો આગ્રહ રાખવો જોઈએ, અને તો જ સ્વાવલંબન આપણે જીવનમાં ઉતારી શકીએ તેવા પ્રવાસો સમયે આપણે સૌએ જો જોયું હોય તેની અથવા આપણે જો જાવડું સામગ્ર્ય હોય તેની અથવા આપણને જો વિચારો મુકવો દોષ તેની નોંધપોથી ગમવાની એ રાખવી જોઈએ આપણી ટોળીમાં કોઈ ચિત્રકાર હોય તો ત્યજે પોતાની પીછી તથા રંગો તે પ્રવાસના ચિત્રો ઉતારવામાં વાપરવા જોઈએ આવા પ્રવાસોમાં આપણી ટોળીમાં જાતજાતની શક્તિઓવાળા યુવાનો હોય તો કોઈ ઓગ વિજ્ઞાત આરે છે કોઈ

તત્ત્વજ્ઞાનનો રસિયો હોય, તો તે આપણને તે રચના કોઈ તત્ત્વજ્ઞાનીની માહિતી આપે, અથવા કથા પ્રકારની તાર્કિક વિચારસરણી તે પ્રદેશમાં પ્રધાનપણે પ્રચલિત હતી તેનો ખ્યાલ આપે કોઈ ઇતિહાસના અભ્યાસનો રસિયો હોય, તો તે આપણને ત્યાંના રચણોનો ઇતિહાસ સમજાવે અને જીવનને મૂર્તિમત ખડો કરે કોઈ લોકસાહિત્યનો રસિયો હોય તો તે આપણને ત્યાંના લોકસાહિત્યની, ગરબાની, રાસની, લોકવાર્તાઓની દ્વારા કરે કોઈ દત્તકથાઓનો કે પુરાણોનો રસિયો હોય, તે ત્યાંની ઉપનયન દત્તકથાઓથી તથા પૌરાણિક ઉદ્યોગોથી આપણને વાંકે મે કોઈ શિષ્યસ્થાપ ત્યનો રસિયો હોય, તો તે આપણને ત્યાંના રચણોની મૂર્તિરચના, શિલ્પરચનાપત્યની કારીગરીના નમૂના પાછળ રહેલા બાવો સમજાવે સાહિત્યનો રસિયો હોય, તો તે આપણને ત્યાંના સાહિત્યના રસથળ માંથી કઈકે વ નગી પીરમે અથવા તે રચના સળથી અનેક પ્રાંતોના સાહિત્યમાં જો ઉદ્યોગો થયા હોય તે આપણા આગળ મૂકે આ બધું કરતા કરતા, તે તે વિષયના રસિયા બાઈઓ પોતાના વિષયમાં સંશોધનના કાર્યને પણ આગળ ધપાવે આવી રીતે પગપાળા પ્રવાસોને આપણે ખૂબ જ ઉપયોગી રસપ્રદ તથા જાનદાયક નવાની શકીએ

ઉપર કરેલાં સૂચનો, મને આશા છે કે, પગપાળા પ્રવાસોનું પ્યેવ તથા પદ્ધતિ સમજવામાં મદદગાર થઈ પડશે

.....શ્રીની સમયસૂચકતા

[એક સત્ય ઘટના]

લેખક : કૃષ્ણલાલ ત્રિવેદી દેસાઈ, બી. એ.

પ્રિન્સીપાલ, ભારતી વિદ્યાલય, અમદાવાદ.

સુવારના ઊઠીને દાતણ કરતાં કરતાં 'શુજરાત સમાચાર' હાથમાં લીધું. સમાચારના એક પાનામાં નીચે પ્રમાણે ખબર વાંચી :

“વિનાંતિ”

“.....શ્રી. ગઈ કાલે વહેલી સવારના આહવા ગયા છે. હજુ સુધી તેમનો કાંઈ પત્તો નથી. વગેરે.”

.....શ્રીની આ ખબર વાંચીને હું તો દિગ્બુદ બની ગયો. સવારમાં તો ને મારે ઘેર આવ્યા હતા. મારી જોડે વાત કરી હતી. વાતચીતમાં કોઈપણ પ્રકારની વિચિત્રતા નહોતી લાગતી. છતાં આ શું ? મારા મનમાં અનેક તકવિતકા ઊઠ્યા. છાપામાં આવેલી બીનાની ખાત્રી કરવા મેં તપાસ કરાવી. અને જાને એ ભાઈને ઘેર જવા વિચાર કર્યો. લગભગ સાઠ આઠ અને નવને સુમારે હું અને મારો મિત્ર તપાસ કરવા નીકળ્યા.

ગૃહ ઘરેલા...ભાઈને ઘેર જતાં પહેલાં તે ભાઈ ને દુકાને નોકરી કરતા હતા તે દુકાને પ્રથમ તપાસ કરીને પછી તે ભાઈને ત્યાં જવાનો નિર્ધાર કર્યો. રસ્તામાં અમે અનેક પ્રકારના તરંગો ઉઠાવતા અમારી સાર્મકલો અમે તે ભાઈની દુકાન તરફ દેરવી.

...ભાઈની દુકાને પહોંચી કેટલીક તપાસ કરી. દુકાને તે ભાઈનો એક મિત્ર ઊભો હતો. તેણે અમને ...ભાઈએ પોતાના ભાઈને લખેલી એક ચિઠ્ઠીની વાત કરી

ચિઠ્ઠી વિષે સાંભળીને અમે એ ચિઠ્ઠી વાંચવાના વિચારથી તે શ્રીના ભાઈના ઘર તરફ ગયા.

અમે ઘેર પહોંચીને પેલી ચિઠ્ઠીની માગણી કરી. અમે ચિઠ્ઠી લીધી અને વાંચી ચિઠ્ઠીમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું :

શ્રુ. ભાઈશ્રી,

હું એક અગત્યના ખાતગી કામે જાઉં છું. હું ક્યારે આવીશ તે નક્કી નથી. મેં જે વસ્તુ તમને કરવાની કહી છે તે કરી રાખજો હું આવીશ ત્યારે લઈ જઈશ ...ભાઈને કહાવજો કે હું...આવી નહિ શકું.

લિ.

.....ની

પ્રણામ.

ચિઠ્ઠી વાંચી. ચિઠ્ઠીએ એક રીતે આશ્વાસન આપ્યું અને ખીછ રીતે ઉદ્વેગ પણ ઊભો કર્યો. ચિઠ્ઠીમાં કોઈ નક્કી સ્થળ અને પાછા ફરવાનો નક્કી સમય અને દિવસ નહોતો અને તેથી જ અમને ચિંતા થઈ. પણ ખીછ જ પળે 'હું આવીને લઈ જઈશ' એ સંજોગે તેના પાછા ફરવાની ઇચ્છાનું સૂચન કરતા હતા અને તેથી જ તે આશ્વાસન સમાન હતા.

અમે એ ચિઠ્ઠી લઈ ...ભાઈને ઘેર ગયા.

...ભાઈના જતા રહેવા પાછળ કાંઈ કારણો છે કે કેમ તેની અમે તપાસ કરી. તેમની પત્નીને અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા. તેમણે અમારા પ્રશ્નોના જવાબો આપ્યા. આમાંથી કેટલાંક અનુમાનો કરી અમે ઊંડા ઊંડાં પહેલાં ચિઠ્ઠીને આધારે કાંઈક પગલાં ભરતાં એક બે દિવસ રાહ જોવાનું અને શાંત રહેવાનું તેમની પત્નીને કહીને અમે ઘેર આવ્યા.

બીજો દિવસ પસાર થયો. ત્રીજો દિવસ પણ લગભગ પસાર થવા આવ્યો. હજુ પણ તે ભાઈનો કાંઈ પત્તો નહોતો. ચિંતા વધતી જતી હતી અને હવે તો કાંઈક પગલાં લેવાં જ નોંધ્યે એવો દંઢ આગ્રહ તેમના મિત્રો, શુભેચ્છકો અને સગાંઓનો હતો.

સાજ પડી અને રાતના સાત-આઠ વાગે અચાનક અનગ મળ્યા કે બાઈ જડયા છે—આવી ગયા છે !

. બાઈના આગમનની વાત સાબળીને હું સફાળા ઊઠ્યો અને શ બન્યું હતું તે ગણવા બાઈને ઘેર ગયો.

બાઈને અને ભાઈના ચહેરાને જોઈને એમ લાગતું હતું કે માર્છ વિચિત્ર છતાંયે ગસિક ઘટના બની લાગે છે.

મે વાત પૂછી બાઈએ આખીયે ઘટના સારથી તે અત સુધી નીચે પ્રમાણે જણાવી

“હું તમારે ઘેરથી મળીને રોજને ગયો રોજને મારો એક મિત્ર જે પોતાને ગામ જઈ રહ્યો હતો તેણે મને પોતાની સાથે આવવા કહ્યું મે સરખાતમા ના કહી પણ તેણે અત્યંત આમલ કર્યો અને કહ્યું કે આવવું જ પડશે

“હું એના આગ્રહને વશ થયો સમય ધણે ઓછો હતો એટલે હું ઉનાવળો મારા બાઈ ને ઘેર ગયો તેનને ત્યાં એક ચિટ્ટી લખીને હું નીકળ્યો હું એમ માનતો હતો કે સાજરે તો પાડો આવી જ જઈશ એટલે મે પેલી ચિટ્ટી વધારે રપટ રીતે ન લખી ફરીથી રોજને પડેલી ના તરફ જતારી ગાડીમા અને બન્નેએ મુસાફરી શરૂ કરી

‘તું રોજન આગળ આ રોજનેથી ગામ પગરસ્તે યઇને જવાનું હતું ગામ કેટલાક માર્છર દર હતું મારા મિત્ર પાસે પેળી વગેરે સામાન હતો એટલે તેણે એક ગાડું કું સામાન ગાડામા મૂકીને અને સાલવા માંડ્યું

“ગાડામાં ન બેસનાં અને ગાડાની સથે સાથે સાલવા લાગ્યા અમારે જે ગામ જવાનું હતું તેના રસ્તામા એક નદી આવે છે અને તે નદી ઓળંગી નદીની બરાબર નજીક એક ઊંડો વહેણ છે અમારુ ગાડુ અ વહેણમા દાખલ થયું જેમ જેમ તે આગળ વધતું ગયું તેમ તેમ અમારી નજર દર ને દર જતી ગઇ અને દર ઉપર એક ટેકરી ઉપર કેવાક માણસોને બેઠાં અને છુમ્મીએ બાંધીને

ઊભેલા જોયા મે મારા મિત્રને પૂછ્યું ‘પેલા કોણ છે ?

‘માના મિત્રને કોઇપણ પ્રશ્નને વહેમ નહિ હેતવાથી તેણે કહ્યું ‘દરો કોઈ, કોઈક જાનવા દેશે.’

“અમે આમ વિચાર કરી વાંતો કરતાં આગળ વધ્યા સહેજ આગળ વધ્યા હોમશુ ત્યાં તો અમે એક બેઠકનો બાર સાબળ્યો અને પ્રથમ ચેકવા બાર દવામા હતો છતાંયે એ બારના અવાજથી અમને થોડીક ગભરામણ છતી અમને કાઈક લાગ્યું ગઈ અમને કોઈપણ પ્રકારનું નુકસાન ન થાય એ વિચારથી અને ગાડાની બીજા બાજુ માંડને પાખે પાખે સાલવા લાગ્યા

‘થોડાક પગલા વગી આગળ ગયા હોમશુ ત્યાં ફરીથી બીજો બાર થયો અમને ખાતરી હતી કે આ લોકોની ઈચ્છા કામકંજી જ છે વળી એ નારની સાથે જ તેઓ એકદમ નીચે ઊતર્યા—અને તેમનામાથી મે ત્રણ જણા અમારી આગળ આવીને ઊભા

“બારના ઉપરાઉપરી આ મે અચાનકથી મારો મિત્ર તો નાહિમતવાન થઇ ગયો તેનાં મોં ઉપરથી લોહી ઊડી ગયું તેના ઘરીરમાંથી પગસેવાના રત્નજેન છૂટવા માંડ્યા તેનું રત્ન પણ રથર ન રહ્યું અમરી પાસે કોઈપણ પ્રકારનું દવાયાર પણ નહોતું પરિથિતિ ધણી વિચાર દતી એટલે મને પણ ગભરામણ તો થઈ છતાં મે દિમન રાખી

‘પેના માણસોમાથી કેટલાક દૂર ઊભા રહ્યા અને મે ત્રણે અમારા ગાડા પાસે આવ્યો કહ્યું ‘ગાડુ મૂકીને આ થા જાઓ, નહિ તો અદિવાળ અપી જશે’ મે વાર બાગ થયા તે સાબળ્યા ને વધુ એકવાર જ દતે એનવણી મગશે જો નહિ એનો તો ઘર ભેદ નહિ થવાય.

“પેલા માણસોની આ વાત સાંભળી હું સહેજ ગમગી તો ખરો છતાં દિમન ગબી મે થયો ‘છે શું ? તમારી ઈચ્છા શી છે ? શી વાત છે ? કહેજો તો ખરાને ?’

“પેના માણસોએ કહ્યું ‘હોય શું ? સામજક નહિ ? ગાડુ મૂકીને સાલવા મારો’

“ હું એકમાણ્યથી પેના માણ્યોની વાત સાંઝળતા હતાં જ્યારે બીજી બાજુથી ફર જીએવા આ માણ્યોના સાગરીતોને જોતાં હતો આ સાગરીતોમાનો એક મને પરિચિત લાગ્યો તેના પહેરવેશને લીધે મને તેની પરિચિતતાની પિછાન કરતાં જગ વાગ લાગી આમ છતાંયે મેં તાજી તાકીને પેલા પરિચિત માણ્યસ તરફ જોવા કર્યું મને સહેજ શ્રદ્ધા આવી અને મેં મોટેથી જૂમ મારી ‘ના. થુ છ, નાથુ છ.’ ”

“ મારી જૂમથી પેના માણ્યસ સહેજ ચમક્યો ફગીથી ખાતો કરવા મેં વધુ મોટેથી જૂમ મારીને કહ્યું. ‘કેણુ નાથુ છ ?’ ”

“ પેના નાથુછએ મારી જૂમ સાંજથી તેને પશુ મારો અવાજ પરિચિત લાગ્યો એટલે તે બોલ્યો ‘કેણુ ? ગાઇ કે ?’ ”

“ મેં જવાબ આપ્યો, ‘હા અદિયા આવ.’ થુ છે આ ? શો વિચાર છે ?’ ”

“ પેના નાથુછ મારી પાસે આગ્યો અને બોલ્યો ‘...ભાઈ, સારુ થયું કે તે જૂમ મારી નહિ તો હવે હેઠી એતવણીની જ વાટ જોવાતી હતી જો તે સહેજ વહેલી મળી હોત તો અત્યારે તમારા જન્મના સમ જ અદિયા હોત મારે જ હાથે તારી હત્યા થાત. ...ભાઈ જાઓ અમારી મહેનત ફાગટ મઈ મુબઈનુ આવવા જવાનું ભાડું છડી પડ્યું.’ આટલું કહી નાથુછએ પોતાના માણ્યોને ઈચારો કરીને ચાલ્યા જવાનું જણાવ્યું.

“ અમે બન્ની તો ગયા મણુ મારા મિત્રની ગભરામણુ તો હતું ચાલુ જ હતી અમે તેને રાત પાડ્યો મેં ફરીથી નાથુછને આ જણાવું કાગણુ પૂછ્યું.

“ નાથુછએ જણાવ્યું ‘આ તમારા મિત્ર અમારા ગામના એક લમ મારે જોઈતું સોનું લેવા મુબઈ જવાના છે એવો અમને ખબર પડી એટલે અમે તેનો અમારા ગામથી જ પીડો મકકયો. તમારા મિત્રે મુબઈથી રૂપિયા પાંચ લગનનું સોનું ખરીદ્યું છે અને તે આ પેનીમા જ જ મુબઈથી અમદાવાદ આવતા ગાડીમા રસ્તામા અમે એ પેની એ બી લેવા એકમે વાર પ્રયત્ન પશુ કરેલો પશુ તમારા મિત્રને

સહેજ મઈક વહેમ અબો. અને ત્યાગપથી તેમજો તેનું સારી રીતે જતન કર્યું ગાડીમા હવે અમને તે લેવાનો લાગ ન દેખાયો અમારે પેની તો કાઈ પશુ ભોગે લેવી જ હતી એટલે અમે અમારા ગામ જવાના રસ્તે તેને લૂટવાનો વિચાર કર્યો અને એ જ વિચારથી અમે તમારી આશ્રણ આવીને અદિયા ઊભા અને તમને બોરડાવવા તેમજ એનાવવા બેચાર ગોળીયાગ પશુ કર્યા સારુ થયું કે તમે મારા નામની જૂમ મારી, નહિ તો અમે કે તો બાર કરીને તમને હતા નહતાં કરવાની તૈયારીમા જ હતા.’ ”

‘મેં નાથુછને કહ્યું ‘કો- હવે તુ અમારી સાથે ચાલ એકમે દિવસ ગહેને ને પાછો ફરને.’ ”

‘નાથુછએ કહ્યું ‘ના, ના, આવા પોષાકે તો કાઈ અવાજ ? ના, ના, મારે નથી આવતું તમે તમારે દરે નિશ્ચિત રીતે જાઓ વળી મારનાર અરીસ આજે નહિ.’ ”

“ મેં નાથુછની રાતને ન માનતા અમારી સાથે આવવા તેને ખૂબ જ આમંત્ર કર્યો જો પોષામની નજર હોમ તો પોષા- આપવાનું પશુ જણાવ્યું.

“ નાથુછએ હવે અમારી વિનિત રજીમગી અમે તેને એક પડેગણુ અને ગાંધી આપી નાથુછ તે પેલાક પહેરોને અમારી સાથે અમારે ગામ અબો બે દિવસ અમે આનંદ કર્યો ત્રીજે દિવસે નાથુછ ત્રીજો અને અમે પશુ પાછા કર્યા.

“ ગામથી અમે ગેરને આપ્યા રેશન મારનગનો પુત્ર મારા મિત્રનો મિત્ર હતો ગાડી આગનાતી થોડીસગ હતી એટલે અમે રેશન મારનગને યેગ ગયા રેશન મારનગનો પુત્ર ‘ચુલગાલ અમાગ્યા-’ વાચ્યો હતો મેં અહીના સમાચાર જણાવવા તે પન હાથમા લીધું અને અચાનક મારો નજર પેની ‘વિનિત’ ઉપર પડી.

“ મને લાગ્યું કે મારે ઘેર કઈક એરમમજણુ થઈ છે મારે તાનકનોમ ઘેર પડેત્યવુ જ જોઈએ એટલે મારા મિત્રની આનાકાની હોવા જાણે મેં દિગ્ગિ કલાવી, ગાડી પકડી ગાડોમાં મગ કપરે આરે એ વિચારે મારું મન ખૂબ જ અગિય જ અ સારો થું વખન મેં ગાડીમા બાકા માર્યા કર્યા અને ...વાટ જોતા લાગ્યો.

“...નું રેશન અથું અને નું ઘેગ આગ્યો.”

આફ્રિકાના પત્રો

લેખક શ્રી છગનભાઈ મૂળજીભાઈ પટેલ
સંચાલક નૂતન આમલિવાનથ ગભીરા

[ગતામ્થી આવું]

૯

પ્રિય ભાઈ-બહેનો,

આ અઠવાડિયામાં અમે આ કપાલા શહેરના કેટલાક અગત્યના ભાગો નેવા આ યુનાઈડ પ્રદેશની રાજધાનીનું શહેર 'એન્ટો' છે પણ એ તો માત્ર અત્યારે ગવર્નર અને તેનો અધિકારીવર્ગ ત્યાં રહે છે એટલા પૂરતું જ ગણાય બાકી આ આખા પ્રદેશનું મુખ્ય શહેર કપાલા છે એની વસ્તી છૂઠ્ઠાવાઈ ૪૫ માઈલના વિસ્તારમાં રહેલી છે અને એનો મોટો ભાગ હિંદીઓ અને યુરોપિયનો છે અહીંના દેશી લોકો તો જંગલમાં જીવતા જીવંત ઋષડા બાકીને જ રહે છે એમાના કેટલાક ઋષડા તો ખૂબ જ સુદર હોય છે એ ઋષડા અહીંની જમીનનું નેર ખતાવતા લાખા લાખા ધાસથી ડાબેલા અને ડાકી જેવી ગોળા કાર ભીતિના બનાવેલા હોય છે ભીતો લાલ માગીથી લોપી લીધેલી હોય છે અને એની અંદર ભડા ધાસની ભળી ગુથેલી હોય છે આપણે ત્યાં જેમ વાસની ચીપની ભળી પાડીને તેને લોપી લે છે તેમ જ આ ભીતો તૈયાર કરેલી હોય છે આને 'કુમો' કહે છે અને તે જંગલમાં દૂર દૂરની જગ્યાએ ખેપાય વીધા જમીનના ઢુકડાને સાફ કરીને, તેમાં બાંધેલો હોય છે એવા દરેક કુઆની આસપાસ કેળો, શકરીયા અને કપાસ વગેરેનું વાવેતર કરે છે અને તેમાંથી એ પોતાની આજીવિકા મેળવી લે છે આમાં ના ધણીખરા કુઆની સામે નાનો સરખો બગીચો પણ હોય છે, જેમાં જાતજાતના ફલફોલ વાળીને સુદર આકારો પાડે છે જ્યારે જ્યારે આવા 'કુમા' અમારી નજરે પડે છે ત્યારે તેમનું કનામય ચૂકલખન આપણને આનંદાશ્ચર્ય ઉપજાવે છે છેક જ ગલી

બહુતી આ જાતિ આવું સ્વચ્છ સુદર ગૃહ રચી શકે એ આશ્ચર્યકારક નથી? આપણા જેવી યુગોથી મસ્કાર સમૃદ્ધ બનેલી પ્રાચીન ગ્રંથ આજે પણ સાધન સમગ્રીથી સંપન્ન હોવા છતાં કેવું કંઈક મદુ અને કમ્પાહીન જીવન ગાળે છે? આપણી પાસે છટ ચૂનાના મોટા મોટા મકાનો હોવા છતાં એ કેટલાં ધીંચ ગઈ, અવ્યવસ્થિત અને અફેપ હોય છે?

આ લોકોના કેટલાક જનિગુણ આપણને એવા જ આનંદ આપે એવા છે ચોરી, લૂંટને એ લોકો બહુ એાહુ બહુતા અને ભણે છે હવે અહીંના શહેરીઓએ અને સીનેમાં જેવા સાધનોએ તેમને આ વસ્તુઓ સારા પ્રમાણમાં શીખવવા માંડી છે બાકી એમને મૂળ સ્વભાવ ઉદાર, આતિથ્યપ્રિય અને વફાદાર છે, પણ એમને વધારે સમજવા માટે તો અમારે તેમની ભાષા બરાબર જાણી લેવી જોઈએ, અને તેમની વચ્ચે રહેવું જોઈએ અને એ કાંઈ અમારે માટે શક્ય નથી, એટલે સાક્ષીને અને કર્ષક અશે જોઈને જેટલી વાતો તેમના સ્વભાવ વિષે જાણી શકાય તે ઉપરથી હું તમને આટલું લખું છું સંભાર છે કે એમાં કાં તો અતિશયોક્તિ હોય કે કદાચ અપેક્ષિત પણ હોય પરંતુ તેમાના યુવાન વર્ગને મિશનરીઓએ પોતાના પૂરેપૂરા પગમાં લીધો છે એટલે તેમનામાં સ્વભાવની વર્ણસંકરતા આવી જવાની એમાં લાભ અને હાનિ બંને છે આધુનિક સુધારાના સ્વચ્છતા, સુધકતા, બાલશાંતિ અને સંસ્કૃતિ વગેરે ગુણો તેમનામાં એ લોકોના સસર્ગથી અને સિદ્ધિજીવી દાખન થશે જ્યારે શૈખીનપણું, અતડા પણું ઈર્ષ્યાદૃષ્ટિ વગેરે દુષ્કૃતિ પણ દાખલ થઈ જવાના

એમનો ધર્મ તો મોટે ભાગે ત્રિગતી જ બની ગયો છે, અને રહેણીકરણી તો એની પાછળ આવે જ તમે નેશો કે આ બધામા આપણો તો કાંઈ જ ફાળો નથી. અને કંઈક પણ હોય તો તે આપણી ફૂટેલા આપવાનો કારણકે આપણા લોકોનો મોટો ભાગ અહીં પશ્ચિમી રહેણીકરણી ગણે છે અને પોતાને કંઈક પણ આ દેશને આપવાનું છે, પોતાની પાસે કંઈક આપવા જેવું છે, એ વાત તો લાગે જ કાંઈ સમજવું હોય છે

કપાલા શહેર જાંચીનીચી જમીન ઉપર વગેરે છે અને તેની ચારે માલુ પણ એવા જ જિયાનીચા ટેકરા આવેના છે એ બધા લીંગતરી અને રસાળ જુલોથી છવાયેના છે, એ કહેવાની જરૂર હવે લાગે જ હોય એમાના નજારા ટેકરા અને આ અકવારિયે જોવા. એમાના એક ઉપર વાયરલેસ ટેલિગ્રાફનું-દવાઈ તારનું-સ્ટેશન છે તેને માટે લગભગ ૩૦૦ શીટના એક ટેકરા ઉપર એના જેટના જ જીયા લેખાડના એ ચાલકા જીલા કરેલા છે એની મારફત દૂર દૂરના દેશના દવાઈ તારો ત્યાં જીવરે છે એની બધી રચના અને જોઈ શક્યા નથી, એટલે તેનો સપૂર્ણ ખ્યાલ હું તમને કેવી રીતે આપી શકું ? પણ તમે એટલી જ હકીકત એમાંથી મેળવી શકો છો કે વગર તારે દુનિયાના કાંઈ પણ દેશમાંથી દવાઈ સદેશ અહીં આવી શકે છે, તેને માટે ને કે મોટી કિમ્મત ભગી પડની દગે આવા તારો સગકારી કામકાજ માટે જ મુખ્યત્વે હોય છે આની નીચેની એક નાની ટેકરીને સાકાનણ લાખ શિખીગના ખર્ચે સરકારે સગખી-સપાટ બનાવી છે અને ત્યાં દવાઈ વિમાનો જીવરે છે એને એશીક્રમ સ્ટેશન કહે છે તમે જે કારગરો ત્યાંથી એંગ-મેઈલમા મોકલો છો તે આ જગ્યાએ જીવરે અને પછી અમને મને મોઝાસાધો અહીં પણ દર અવવારિયે નજી ચાર વખત દવાઈ વિમાનો જીવરે છે બીજા બેનજી ટેકરા અને જોવા તેમાંના એક ઉપર 'મેન્ગો દોરિય ટલ' નામનું અહીંનું પ્રખ્યાત દવાખાનું છે તેના મકાન નીચા અને નૂના પાટનાં છે તેમા દરેક દર્દીને રાખવાની અને દવા કરવાની સગવડ છે તેના ડાક્ટર

કાંઈ યુરોપિયન છે, અને તે હોશિયાર મણાય છે એમા નસ' તરીકે કામ કરનાર અહીંની દેશી છેક રીઓ અને જોઈ તે સ્વચ્છ, સુક અને કામટરી કામમા પ્રવીણ થતી જાય છે એની બે માલુના બે ટેકરાઓ ઉપર બે ખિસ્તી દેવળો જોવા અહીંની આલુગાલુના મે જીયા ટેકરા ઉપર એટના જ જીયા શિખગવાળા એ બન્ને દેવળો શહેરમા રહીને હમેશા દેખાય છે એમાંના એક દેવળની અદગની રચના એટની ભવ્ય શાત અને સુદર હતી કે જે જોઈને અમને ખૂબ આનંદ અને આગમ મળેલા આવ્યા મદિરો જ માણસની આત્મ-પાલ અશાનિને દૂર કરે, અને તેવી આનંદની ઝાણી મળે અને જોવા ગયા ત્યારે બન્ને દેવળોમા દેશી ખિસ્તીઓ એટલી જ મૂક ચાલિથી વ્યવસ્થિત બેસીને એકામનાધો પ્રાર્થના પ્રવચન સાંભળતા હતા આની જગની અંતિના લેકિડા આટના થોડા સમયના ધર્મસરકારીઓ આવ્યા શાંત, સખ, અને એમાય થઈ શકે છે એ દરમ આપણે માટે કેટલું અનુકરણીય છે ? કયાં આપણા મદિરાની થોલાટબગે ધમાન, ગદગે, અવચર્યા, બેરોગ શખ-ગાર અને ગંગા કાઠીન ભવકા, અને કયાં આ દેવળોનો સાદાર્થગે સ્વચ્છ સુવક ચાન્ત, ભવ્ય દેખાવ ? એના રચગની પસદમી પણ કેટલી સમુચિત હતી ? શહેરથી સડેગ દૂર, માંધી ઉચાખુગા લાખ ઉપર, ચોતરફની મૂક ચાંતિમા એ ઉભેનું દનું અને મળા એ વખત સ્વાર્ગનનો દનો અને દૂર ક્ષિતિજ ઉપર આવી રહેના આયમના ચૂર્ચા મોતેરી કિરણો દેવળની પાછગના ઉડેસપૂર્વક મૂકેલાં, ગોગ બાકિગમાથી અદર આવીને નેસર્ગિક સાવ-બેગાંતિ પ્રકટાવના હતા

દેવળની ચોતરફની જોતો સાદા, એક સગખા ગમથી રંગેની હતી અને ઈશ્વરનું આખું જીવન પ્રગટ કરતી જુદા જુદા પ્રસંગોની તરારો તેમા કેરેકી હતી એ વિના નદિ મોટા મોટા અગેલા, નદિ બેરોગ ચિત્રો નદિ સાધનોના અગત્યના દગલા કે ગીચ મૂર્તિઓનો શખુમેગો જીવો જગજીવો એ અખક વિશાળ અહીંની અદર, આમી બાલુએ

લાકાણી કારોગરીવાળા મુદ્દા સિદ્ધાસન ઉપર કોસની આકૃતિ માત્ર મૂકેલી હતી અને તેની ચોતરફ લગ્ન શાંતિ પથરાયેલી હતી આ વર્ણન એટલું અધુરું છે કે, તે તમને મેં જોયું છે તેનું અપૂર્ણ દર્શન જ કગવો શકશે ત્યાંથી પાછા વળતાં આ પ્રદેશના મૂળ રાજનો મહેન જોવાના ઉદ્દેશથી ત્યાં ગયા એ પણ એક નાના દેકરા ઉપર જ આવેનો છે. તેની આરે તરફ, જેમ વડોદરાના ગજમહેલની આરે બાજુ લોખંડીની વિલાયતો જળી ગોઠવેલી છે, તેમ જુવારના રાડા જેવા વાડા ઘાસની સળીઓના તરાપા બાધેના હતા એનું નામ શુદ્ધ સ્વદેશી એ વિશાળ બગીચાની અદર નાનો ખેડા ધાટનો એક બગેરો હતો એ ગાન-કનાકા-સહકુટુંબ ત્યાં ગહે છે સાજ પડી હતી એટલે અદર જવાની રગ નહોતી તેથી બહાર રહીને અમે અદર નજર નાખી લીધી એટલે તેનું પુરું વર્ણન તમને કેવી રીતે આપું ? પણ આ રાજનો ઇતિહાસ બાજુવા જેવા છે હું તે તમને થયાથાં લખી શકું એટલી માહિતી મારી પાસે નથી કહે છે કે એ રાજ જ પહેલા-અગ્રેજોનાં અહીં આવતા પહેલા-કુન માલિક હતા પણ અગ્રેજોએ અહીં આપીને પોતાની જગ વિખ્યાત કૂટ નીતિ વડે તેને સત્તાદીન પૂતળા જેવા બનાવી મૂક્યો છે એના દેશમાં અને એના લોકો ઉપર આજે એનું રાજ નથી પણ અગ્રેજોનું જ છે એ તો બાજુ એક નાના બગેરેદાર જેવો જ યદ્ પડ્યો છે એ વિશે વધારે માહિતી અને મગજે ત્યારે હું તમને લખી જણાવીશ

*

૧૦

જનન

તા ૨૬-૧૨-૩૭

એ દિવસથી અમે અહીં આવ્યા છીએ કમ્પાવાથી તો મનાલે જવા માટે અમે નીમજેવા પણ અહીં અકસ્માત અટકી જવું પડ્યું. કે પાવાથી મનાલે ડિરેક્ટીકટ લગભગ દોઢસો માર્ઈલનો છે તેમાં ફરવાનું

રહેશે પણ અહીંના રસ્તા એટલા સુદર છે કે મોટરથી ફરવામાં કસી અગવડ ના પડે

અહીંની ઝાતુ પણ જોવા જેવી જ છે દર અડવાકિયે એક-એ વરસાદ તો હ મેં હોય છે જ વરસાદ આવે છે ત્યારે ચરદીની બીકે તે ગમતો નથી, પણ ત્યારે પછી જે વાતાવરણ પેદા થાય છે તે ખૂન રમણીય લાગે છે અહીં આં દિવસમાં બેત્રણ ઝાતુ બદલાય છે સવારમાં ચિયાળાની યુનાખી ઠડી લાગે, બપોરે ઉનાળા જેવો આકરો તાપ પડે અને સાંજે ચોમાસાની સાજ જેવું મનોહર વાતાવરણ જામી રહે કેટલીક વખત તો વીજળીના ચમમરા મેઘની મજાનાં બે કાળા-ધેળા વાદળના મોટા મોટા પહાડો આપાદી મેઘનું જ સ્મરણ કરાવે છે આવા વાતાવરણમાં ગેહેવાનું હોવાથી તબિયત ખૂબ સબાળી પડે છે તેની સાથે નિત્યનરીન કુદરતનો આનંદ પણ મળે અહીંનો પ્રદેશ આટલી રમણીય લીનોતરીથી અને ચીતળ હવાથી ભરેલો રહે છે તેનું કારણ પણ એ જ છે આપણે ત્યાં તો હમણાં કસકડતી ઠડી પડતી હશે તેનું તો અહીં નામનિશાન પણ ના મળે એવી ઠડી અહીં સતત વરસાદ હોય ત્યારે જ અનુભવાય પણ તે નરી રોગચોળરેલી ગણાય છે, જ્યારે આપણે ત્યાંની ચિયાળાની ઠડી નિરોગી હોય છે

ગર્મ કાને દું ન્યાન્ડા અને નાઈનનો ધોધ જોવા સાજના નીકળ્યો દિવસ વાદળથી છવાયેલો હતો આગલે દિવસે પણ વરસાદ પડી ગયો હતો અને સાજના મજાના સહિત મેઘરાજા આવતા અટકી ગયા હતા એટલે કુદરત કેટલી રળિામણી બની હશે તેની કાપના તમે જ કરી લેજો સરોવર અને ધોધ શહેરથી પા-અર્ધા માર્ઈલના અંતરે જ છે ત્યાં જવાને માટે પાંડી સુદર સડકો છે તેની બન્ને બાજુ જળાનતના રસાળ વૃક્ષો અને અગ્રેજોના સુરમ્ય બગીચાથી શોભતા બેળા ધાટના બગલા છે તેની રચના એટલી સુદર અને કૂચોના રગ તથા ગંધ એટલા વિવિધ છે કે જેથી તેમની કલાદષ્ટિ અને જીવન-વ્યવસ્થા જોઈને આપણને આનંદ થવા વિના ના રહે આપણને એમના જેવું પુરુષાર્થ પ્રદર્શિયો

કારેનુ છતા શાંત અને વ્યવસ્થિત જીવન માળતા ક્યારે આવશે? આપણામાના કેટલાકની પાસે સાધન-સપ્તિ હોવા છતા તેમની જીવનવ્યવસ્થા આટલી શાંત-સુંદર નથી હોતી અને સૌન્દર્ય, શાંતિ તથા સુવ્યવસ્થાને દુઃખેષ કઈ સપ્તિની જરૂર પડે જ છે એમ પણ નથી આ પત્રમા જ મે તમને કેટલાક દેશીઓના ઝૂપાનું વર્ણન આપેલું છે એમા જે જીવનકલાની આવશ્યકતા છે એ જ મુખ્ય વસ્તુ છે

પહેલાના એક પત્રમા સરોવરને અને નાઇલ નદીના ધોધને ઉદ્દેખ કરેલો છે એ દેખાવ મે ખાલી મોટરમા કે ટ્રેનમા જતા-આવતા જ એએલે એટલે તેનું યથાર્થ વર્ણન નહોતો આપી શક્યો પણ ગઈ કાલે એ નિગતે નેચો સરોવરમાથી નવા આગળ ધોધ પડે છે ત્યા આગળ પત્થરની મોટી મોટી શિનાએ પડેલી છે તેની બાજુમા અર્ધે કાક બેસીને એ વેગમ્મ વહેતા રાક્ષસી પ્રવાહને પેટ ભરીને નિહાળ્યો ગીતામા શ્રીકૃષ્ણે પોતાના વિરાટ વિશ્વરૂપનું જે વર્ણન અર્જુનને આપેલું છે તેમા પોતાના કાળરૂપનું વર્ણન કરતા સમસ્ત પ્રાણીઓને તેમના મૃત્યુમુખમા જે વેગથી ધસી રહેના વર્ણુબા ૩ તે જ વર્ણુનને આ જળપ્રવાહની સાથે સમાવવાનું મન આપણને સહજે યર્થ જાય છે

વગલગ ૧૦૦ ફૂટ પહોળાઈમા એ પ્રવાહ વહે છે માત્ર વચમાં ઝાડના એક બે ઝૂક ખડકાની અદર ભગી નીકળ્યા છે તે તેના વચુ વિભાગે કરી નાખે છે અને તેથી એ આખા પ્રવાહની પહોળાઈ અખડ રહી શકતી નથી તેના પહેલા વિભાગની પહોળાઈ ૧૫ થી ૨૦ ફૂટ જેટલી હતી એ પ્રવાહ એટલા નેશથી અને જાડાઈથી વહે છે કે જ્યાં એ

ત્રીસેક ફૂટ જેટલી જાંઘાઈએથી પડતો હોવા છતા ૧૦-૧૨ ફૂટ જેટલું અતર જ બતાવે છે આ ઉપરથી જ તમે તેના કદની કલ્પના કરી લેજો જાણે મોટા મોટા જાડા ઢાથી ના ગમડતા હોય એમ જ આપણને લાગે ધોધની નીચે પાથરની મોટી શિનાએ પડેલી હતી તેથી જ પડતું પાણી પત્થર સાથે અફ ઝાડને પૂંછીના પોલ જેવા ધોળા રંગના અસખ્ય મોટા ઉત્પત કરે છે સરોવરમા રહેલું તેના ગગ જેવું પાણી પત્થર ઉપરથી નીચે પડતા જ જાણે દૂધના રૂપમા ના ફેરવાઈ જતું હોય એમ જ દેખાય! પ્રવાહના એ ખજાડાથી પાણીની જે ઝીણુ ઊડાયા કરે છે તે અવિરત ઊડતા કુવારાની ગરજ સારે છે એ ઝીણુમાં સૂર્યોદય કે સૂર્યાસ્તના અને ચંદ્રના કિરણો વિવિધ રંગમિતો ખડા કરતા હશે તે જોવાનું સૌભાગ્ય મને નથી મળ્યું આટલો વેગથી વહેતો રાક્ષસી પ્રવાહ જે સરોવરમાથી અવિરત વહ્યા કરે છે તે સરોવરનું માપ ૨૬ કે ૨૮ ફૂટ ચોરસ માઈલ છે એ યાદ રહ્યું છે ને? જોયો પિતા આલો વિગટ-વિચાળ છે તેની પુત્રી નાઈલ નદી એટની મુદીર્ષ અને સભર રહે એમા ક્ષી નવાઈ! આ સરોવરમા અને નાઈલ નદીમાં મોટા મોટા વહાણો અને નાની નાની ટીમરો સહેલાઈથી ફરે છે અને તેથી તે જ પહેલાં દેશની અદર એક જગાએથી બીજી જગાએ જવાને માટે જળમાર્ગ તરિકે વપરાતા હવે રેલવે આવી એટને તેનો ઉપયોગ આજે થયો છે હમણાં અહીં કેરીની ઝડતુ બેડી છે એટલે ટેરેન્ડો ઉગેના આનાના રસાળ ઝાડો ઉપર અસખ્ય કેંગોએ જ્યાં ને ત્યા દેખાયા કરે છે એનો ઉપયોગ પણ અમે બેનજી વખત કરી નાખ્યો એજ

ચાલુ]

મધરાતે

લેખક કાન્તિનાથ મૂળજી

શિયાળાની એક રાત હતી

મધરાતે હું જાગી ઊઠ્યો. ખુ નામા જ સૂઈ ગયેલો એટલે જાગ્યો એવી જ લાગે નજીક મર્ધ

અધ્ધર લટકતા સફેદ દીવાઓની જેમ અસખ્ય તારા ઝળાહતા થઈ રહી આમસને શોભાવી ગયા હતા જાણે હમણા જ નીચે ઊતરી આત્મા કે આવશે એવું એમના ક્ષુભિત્તના ઝગમગાટ ઉપગ્રથી લાગતું હતું

બરાબર માથા ઉપર તો તારા તારા તારા ! હજારો નાના મોટા તારા ઉતરથી દક્ષિણ સુધી પહોળા પટ્ટામાં દૂધ જેવો ઊગળો પ્રકાશ રેલાવતા ટમટમી ગયા હતા એ જ આકાશગંગા થોડેક જ છેટે પશ્ચિમમાં દરજ્જાના મોગ તારા રમત રમી રહ્યા હતા અને ઉતરમાં ધ્રુવમંત્ર તો હોય જ ને ! ધ્રુવની બરાબર દક્ષિણે પ્રદક્ષિણા કરતું સપ્તર્ષિમંડળ ગોઠવાયું હતું

આને અધારી દશમ હોવાને લીધે ચંદ્ર હજી હવે ઊગવાનો હતો

સૂતા સૂતા જ હું જોતો હતો. સામેના સખ્યાનક નાનામોટા ઝાડ રાત્રીનો અધઃપટ્ટોડો ઝોટી પૂરવી ઉપર જતજતતા આગરો મનાવતા વાદળોનો ભાસ કાવતા ઊભા હતા વચ્ચે વચ્ચે દેખાતું ઘેગ નીલા રંગનું તો 1-મધ્ય આમશ નટય મડપના કોઈ પથુ ચિત્રિત પડ્યા કરતા વધારે ભવ્ય લાગતું હતું

અને નજીકમાં ઉગેલ નાના મોટા કૂવ અને ફળ છોડ એક બીજાથી છેટે છેટે ઊઝા હતા છતાં જાણે તદ્દન નજીક આવી જઈ જાની વાત મરી લેતા હોય એવા પાસે પાસે જળ્યાતા હતા

આટલામાં જ ક્યાંક બે ચીતરીઓ ચમરાક ચમરાક અને ચર્ન ચર્ન, ચમ ચમ એવા અવાજો કરી સામસામે સવાલ જવાબ કરતી વાતાવરણમાં ગાંભીર્ય પ્રગટાવતી હતી સંગીત વખતે સતારની થતી ચાલુ ઝંખુઝંખાગી જેવો નાના મોટા તમરાનો તીણો અવાજ તો ચાતુ જ હતો

સામેની નદી ઉપગ્રથી થોડી થોડી વારે ગદી રહીને

ધ્રુવનોઃ ધ્રુ ધ્રુ ધ્રુ ધ્રુ ૨૨, ' ધ્રુ ધ્રુ ધ્રુ ધ્રુ ૨૨ ' અવાજ સભળાતો હતો

નદીમાં ક્યાંક વધારે ઉંચાણથી નીચે વહેતા પાણીનો પવન સાથે મળી જઈને આવતો કણ મધુર અવાજ સ્વર્ગીય જ્ઞાન સમે લાગતો હતો

ત્યાં તો કશોક ધમકારો થયો તરત જ ઉમ ખન્યો અને તીણી સીસોગી સભળાઈ નજીકના રેલવે સ્ટેશને કોર્ડ ગાડી પૂન ઉપર થઇને પસાર થઈ ચઈ એનો મર્દશ અવાજ ક્યાંય સુધી ચાન્ત વાતા વગળતે ડહોળી ગયો

થોડી વારે પૂર્વ દિશામાં અજવાળું થયું આખા લાહરામાંથી બરાબર ત્રણ ભાગનો લાહવો કાપી લઈએ અને બાકીનો ભાગ રહે તેવા આકારનો, શીકા લાલાશ પડતા રંગનો ચંદ્ર ઊગ્યો દૂર ઝાડીમાં અને પાસેના એતરના શિયાળિયાંએ લાળી કરી ટાઢ વાવી હશે એટલે કે ચંદ્રને જોઈને ' સતારો જવાની, નહિ તો અજવાળામાં ક્યાંક પચાઈ જશું ' એવી એતરણી એક બીજાને આપવા સારુ એ બોલ્યા હશે ! શિયાળિયાંએ હજી પોતાની લાળી પૂરી કરી ચે નહિ ત્યાં તો ગામમાંથી ફૂગાં એક સાથે વિવિધ સૂરમાં ભસી ઊઠ્યા

થોડી વારમાં બન્ને ચાન્ત થયા અને ફરીને એ જ તારાએનું નદીનું પવનનું ઝાડાનું, ક્યાંક બોલના છવજતું અને પક્ષીઓનું અને હમણાં ઉગેલા ચંદ્રનું દાઝ ગાન સંજોવા લાગ્યું

તદ્દન નજીકમાં ઉગેલી રાતરાણીનાં ફૂલોની મીઠી સુગંધ આ સૌંદર્યમાં સુવાસ દેનાવી રહી આજુબાજુ એટલો ગાયમંતા સ્વરમ ચિત્ત વાગોળતો આ સૌંદર્યમાં સાર્થકતા પૂરી રહી

આ નવું જોના જોતા અને સામગતા સામગતા ત્યાં પ્રભુ ! તું ચે ચંદ્ર બ્રહ્મા સત્તા, પ્રાણીથી પ્યારા ! તુહો સંસારે ન્યાસ

પદ સહેજે ગવાઈ ગયું

ગત્રોના દેખાવ ઉપર ચંદ્રની ઘની અસર જોતા જોતા મારી આખ મળી ચઈ તે વહેલી પાળે સવાર !

વિરક્તિ-રથે

[કાવ્ધિ]

નમો શીર્ષં મારું સદા તેહને, કરી પ્રાપ્ત જેથી શક્યો દેહને;
કરું હાથ બિંચા પ્રથંસાભર્યા, લીટીઓથી પ્રારબ્ધની ચીતર્યા.

કરું યાદ હરદમ હું તેને ન કાં ? મહારે વિષે જેહનું છે મકાં !
કરું યાદ તે એકલા એકને થઈ સુષ્ટિ પેદા કરે જેહને.

ઉચારું સ્તવન તેહના અવનવા નથી આદિ જેને નથી અંત વા;
બધાથી નિરાલો, બધામાં છતાં, સ્મરે લક્ષ્મ જેને સુતાં, ભગતાં.

શક્યા ખ્યાલ જેનો ન સાચો કરી જટાધારીઓ દેહથી જર્જરી;
ગયા હામ હારી મુર્નાદ્રો મહા કરો જેહને ખેંચવાની સ્પૃહા.

નમો શીર્ષં તેને મહારું સદા નહીં પાર જેનો પમાતો કદા,
નહીં દેવિદો મર્મ જેનો લહે, અને નેતિ નેતિ નિગમમાં કહે.

ગયાં જ્ઞાન ધોવાઈ જ્ઞાની તણાં ખખ્યાં બાલમાં ખેંચી વર્ષો ધણાં;
કૃતી જેહની આર્ગ લેશે ક્ષયંહી ન તે ઈન્દ્રને, રૂદ્રને આગહી.

રહી માત્ર નેપથ્યમાં જેહજો, કર્યાં ખેલતાં છે ભુવનને ત્રણે;
બધાંને ચઢાવી પ્રવૃત્તિ-પથે રહ્યા છે હસી જે વિરક્તિ-રથે !

‘ઈંકલેસરી’

હરદમ=હંમેશાં. મકાં=મકાન. આગહી=આગાહી.

મેવાડ

[રજપૂતાનાની પ્રધાન રિયાસત]

લેખક શાન્તિલાલ છ ગાંધી

રજપૂતાનાનાં દેશી ગજોમા મેવાડ મુખ્ય છે ચિતોડગઢ અને ઉદપુર એ બે મેવાડના મુખ્ય મથકોનું રેલવેથી જોડાયેલું થયેલું છે હમણાં હમણું નવી રેલવે લાઈન નાખવામા આવી છે અને તેથી માવલી અને કુલાદ જ કચ્છનોતું જોડાયું કરવામા આવ્યું છે આ નવા જોડાયેલી એક બાજુ સિંધ પશ્ચિમ રજપૂતાના અને ગૂજરાત તથા બીજી બાજુ દક્ષિણ રજપૂતાના અને મધ્ય હિન્દુસ્તાનની વચ્ચેનું અંતર ધણુ જ ઓછું થઈ ગયું છે બિહાર, નિઝામ હૈદરાબાદ અને મદ્રાસ ઇલાકા જેવાં દૂરના રાજ્યોના પ્રવાસીઓને પણ આ રસ્તો સીધો સરોતો અને નજીકનો છે વળી આ માર્ગે પ્રવાસ કરવામા મોટા લાભ તો એ છે કે જોનોના વૈષ્ણવોના અને રૌવોના તીર્થો આ રસ્તે આવેલા હોવાથી યાત્રીઓ થોડા ખર્ચે અને ઓછા સમયમા યાત્રા કરી શકે છે

આ પ્રદેશમા જવાના ત્રણ રસ્તા છે આપણે અમદાવાદથી અમરેર જઈ ત્યાંથી ચિતોડગઢ થઈ આ પ્રદેશમા પ્રવેશ કરી શકીએ, બીજો રસ્તો વડોદરાથી ગોધરા થઈ રતલામ પહોંચી રતલામથી ચિતોડ જવાનો છે, અને ત્રીજો રસ્તો મારવાડ જક ચનથી કુલાદ જ કચ્છને જઈ માવલી કુલાદના નવા રેલવે જોડાયેલા મેવાડમા પ્રવેશ કરી શકાય છે ઉપર જણાવ્યું તેમ આ ત્રીજો અને છેલ્લો રસ્તો ઓછામા ઓછો ખર્ચાળ અને સમય બચાવનારો છે એટલું જ નહિ પણ આ રસ્તેથી પસાર થતી રેલવે પહોંચીની વચ્ચે થઈને જાય છે એટલે કુદરતી સૌંદર્ય પણ જોવા મળે છે

યાત્રીઓ અને પ્રવાસીઓ બંનેને આ પ્રદેશ આનંદ આપનારો છે પ્રવાસીઓ આ પ્રદેશમા રમણીય અરવલોના પર્વતો અને પહોંચી વચ્ચેના દેખાવો દ્વારા કુદરતી સૌંદર્ય ધરાઈ ધરાઈને જોઈ શકે યાત્રીઓ માટે શ્રી નાથદાર, કંકરોલી અને

ચારમૂળ જેવા વૈષ્ણવ તીર્થો, એકલિંગજીનું રૌવ તીર્થ અને કેશરિગઢ અથવા પાર્શ્વનાથજીનું જૈન તીર્થ છે આ ઉપરાંત આ પ્રદેશના કેટલાંક સરોવરો જોઈને પણ આપણી આંખ ધરાય છે ઉદપુરના 'કોટલ સગર' તળાવ અને કંકરોલીના 'રાજસાગર' સરોવર પર કલાકોના કલાક બેસી રહીએ તો પણ જોવાનું મન ન થાય સમુદ્રની નાની આશૃતિ જેવો 'જળસમુદ્ર' પણ ખાસ જેવા જેવો અને હોડીની સહેવગાહની મઝા આપનારો છે મુરોપ અમેરિકાથી પણ અનેક પ્રવાસીઓ આ પ્રદેશનું કુદરતી સૌંદર્ય જોવા આવે છે ઉદપુરના રાજ મહેલો અને ચિતોડગઢના અવશેષો જોઈએ છીએ ત્યારે ત્યાંના રાજવંશવતું અને મહારાણા પ્રતાપનું આપણને રમણીય થાય છે અને ગૂજરાતનો રજપૂત ઇતિહાસ આપણી સમક્ષ ખડો થાય છે

આ પ્રદેશની કેટલીક ખાસિયતો પણ જાણવા જેવી છે આખો પ્રદેશ પર્વતમય હોવાથી સીધા રસ્તાની અને રેલવે નાખવાની બહુ જ ઓછી સમ્ભવ છે પ્રદેશની ચારે બાજુ પર્વતો હોવાથી અદર પ્રવેશ કરવાના માર્ગો મધુ ઓછા છે બધા રસ્તા પર્વતો યાથી જ પસાર થાય છે પર્વતોના રસ્તાઓ પરથી પસાર થતા થોડે થોડે અંતરે મોટા દરવાજા આવે છે ચારે બાજુ પર્વતોની વચ્ચેથી કેડીની માફક રસ્તો પસાર થતો હોય એટલે રજપૂતો પર્વતોમાં લગાઈને કેવી રીતે યુદ્ધો કરતા હશે તેનો ખ્યાલ આવે છે ઉદપુર નગરમાં પેસવા માટે એક મુખ્ય રથળ 'દોવારી' નું છે ઉદપુર પહોંચવાનાં અડધામાઈક રાતોમાનું તે એક 'દાર' - ખારી ઉપરથી તેનું નામ 'દોવારી' પણ હશે લક્ષ્મી દિગ્ધિએ આ ખૂબ મહત્વનું છે તેની નજીક 'હવેસાગર' તળાવ છે તે રસ્તે 'એરોપ્લામ રેશન' છે ઉદપુર રેશનની આગળનું રેલવે સ્ટેશન આ 'દોવારી' નું છે

આ પ્રદેશના મુખ્ય રથજો તરીકે ઉદેપુર, ચિતોડ ગઢ, માવલી જ કશન, શ્રીનાથદ્વાર કાકરોલી વગેરેને ગણાવી શકાય રાજધાનીનું અને તે પ્રદેશના વેપાર ઉદ્યોગનું મુખ્ય રથજો ઉદેપુર છે જૂની રાજધાની ચિતોડ પ્રખ્યાત કિંવા માટે જાણીતું છે રેલવે જ કશન તરીકે માવલી અમલનું છે શ્રી નાથદ્વાર અને કાકરોલી તીર્થ તરીકે વિખ્યાત છે

આપણી બાણી રહેતી મારવાડી સ્ત્રીઓ જોવા ત્યાંની સ્ત્રીઓ પોષાક પહેરે છે પૈસાદાર અને અમલદાર વર્ગના પુરુષો ચોરણી અથવા ધોતિયું, એક લાણુ અગરમ્બુ અને તેના ઉપર હાંકોટ, તથા માથે મેવાડી પાઘડી પહેરે છે તેમને તેમની મદમદગતિએ ચાલતા જોઈએ છોએ ત્યારે બસો વર્ષ પહેલાના જમાનાના માણસો જોવા તેઓ આપણને લાગે છે

આ પ્રદેશમાં તરવાર, જમૈયા ગખવાની છૂટ છે તરવાર, જમૈયા અને બદ્દો બતાવવાનો ઉદ્યોગ પણ નાના પાપા ઉપર રમપાયો છે 'લહેરિયા નો (સૂ) ઝોને પહેરવાની એક સાડીનું નામ છે) ઉદ્યોગ ત્યાં છે કાપડના એક રંગ પર સર્પાકાર બીજો રંગ પાડે છે અને તે રીતે તૈયાર થયેલ સાડીને 'લહેરિયા' ના નામે ઝોળખે છે સાડીઓ ઉપર સોનેગેરેરી છુટ પાડવાનું કામ પણ અહીં થાય છે આવા નાના નાના ઉદ્યોગો આ પ્રદેશમાં ચાલે છે

આ પ્રદેશનું નાણું બે પ્રકારનું છે એક તો કવદાર અથવા આપણે દરરોજના ઉપયોગ માટે વાપરીએ છીએ તે સરકારી નાણું, અને બીજું ઉદેપુરી, અથવા તો હાલના મેવાડના રાણા જૂપાલ સિંહના નામ ઉપરથી 'જૂપાલશાઈ' નાણું રાજ્યના નાણામાં રૂપિયો, આક્ર આની, ચાર આની, બે આની, એક આની અને પંદરઆ હોય છે રૂપિયાની સોળ આની અને એક આનાના બાર પંદરઆ મળે છે રૂપિયાથી એક આની સુધીના સિક્કા રૂપાના હોય છે

'જૂપાલશાઈ' નાણાની એક બાણી ચિત્રકૂટ ઉદેપુર' અને બીજી માણું 'દોસ્તો લઘન' એમ લખેલું હોય છે 'લઘન' એટલે 'લડન' એવો અર્થ થાય છે

'લડન' — ક્ષિતિશોને તામેનું આ ગભ્ય 'દોસ્તો લઘન' શબ્દ વાપરે અને ક્ષિતિશો વાપરવા દે છે એ એક નવાઈની વાત છે તામેદાર ગભ્યને 'દોસ્તો' શબ્દનો ઉપયોગ કરવા દે એ તો અગ્રેજ સરકારની બારે ઉદારતા ગણાય વળી એમ પણ કહેવાય છે કે આ શબ્દનો ઉપયોગ કરવા દેવાની રજા મેળવવા માટે ઘણું નાણું વપરાયેલું અને ઘણી લાગવગતો ઉપયોગ કરવો પડેવો

ત્યારે હું આ પ્રદેશના પ્રવાસે ગયો ત્યારે આપણા કલદાર રૂપિયાના જૂપાલશાઈ એક રૂપિયો અને પાચ આના મળતા હુડિયામણનો ભાવ સ્થિર નથી અને તેમાં વધવટ થયા કરે છે એટલે કવદાર અને જૂપાનશાઈ વચ્ચેનું પ્રમાણ એકસગમ્બુ ન રહેતા તેમાં વધવટ થયા કરે છે આપણી પાસે કનદાર નાણું હોય તેને વટાવીને જૂપાનશાઈ નાણું લઈને ખર્ચીએ તો આપણને ફાયદો થાય એ સમજી શકો છો કનદારની કિંમત જૂપાલશાઈ કરતા વધારે છે એટલે કાઈ પણ માણસ અતિથયૈક્ષિતીની અથવા વધારે પડતી વાત કરતો હોય તો આપણે તેને મજાકમાં કહી શકીએ કે "ભાઈ, કલદારમાં વાત કરો છો કે જૂપાનશાઈમાં?"

વળી એક નવી વાત ત્યાં એ સાબળવા મળી કે ટપાલખાતુ પણ બે પ્રકારનું છે એક અગ્રેજ સરકારનું અને બીજું ત્યાંનું ક્ષાલણી યાગિમેક વર્ષ અગ્રાઉ દરગારી ટપાલની વ્યવસ્થા એક જથ્થેને સોંપાયેલી તે ભાઈએ ધીતર માણસોની ટપાલ લાવવા લઈ ૦ વાતુ પણ ચાલુ કર્યું એટલે એક રીતે ખાનગી માલિકોની ટપાલવ્યવસ્થા રાફે થઈ સરકારી ટપાલ ખાતા સાથે આજે પણ તે સમાતર ચાલે છે એમ સાબળ્યું છે આ કેમ ચાલતું હશે તે સમજાતું નથી અને તે બાબતમાં હું વધારે જોડો ઉતરેલો નહિ એટલે તેને લગતી વધારે વિગતો આપી શકતો નથી

ત્યાના બધા જ માણસો હિંદી સમજે છે ત્યાના લોકો જે ભાષા બોલે છે તેને 'દિગજ' ભાષા કહે છે ત્યાના લોકો વધારે પ્રમાણમાં આગમ્બુ જણાયા પૈસા આપતાં પણ રૂટ કામ ન કરે

અધુ જ કામ 'હોતો હૈ, ચલતી હૈ,' પદ્ધતિથી અને ધીમી ધીમી ગતિથી ચાલે. આપણી સાથે વાત કરવામાં તેઓ ખૂબ જ નમ્ર હોય છે. આપણે જ્યારે કોઈ રજવાડાના દીવાન અથવા કોઈ ઈલાકાના ગવર્નર હોઈએ તેની રીતે આપણી સાથે તેઓ વાત કરે છે. 'પધારીએ' 'ખિરાણીએ' વગેરે શબ્દોનો ઉપયોગ ત્યાં છૂટથી થતો જોવા મળે છે. તેમની નમ્રતા બાબત વાંચેલા એવા બે દાખલા નમૂના તરીકે અહીં ટાંકું છું :

(૧) રેલવે ટ્રેનમાં બે માણસોને કંઈ કારણસર તકરાર થઈ. એક બીજાને કહ્યું : "બાપ કોન चीज है ? मैं तो यहूदा हू कि बाप बड़े बदमाश हैं !"

(૨) એક અમલદાર એક માણસ ઉપર શુરસે થયા. તેણે પેલા માણસને 'કળા કરકે બાપ કમ્પાઉન્ડે વહાર નીકલ જાદુ' એમ કહી બે તમાચા લગાવી દીધા.

ત્યાંના માણસોની આર્થિક સ્થિતિ સારી નથી. ગરીબ અને તવગર એવા બે વર્ગ છે. મધ્યમવર્ગનો સાવ અભાવ દેખાયો. પૈસાદાર વર્ગ પણ નામનો જ છે. ગરીબી મોટા પ્રમાણમાં છે. આપણા કરતાં જીવનનિર્વાહનું ખર્ચ પ્રમાણમાં ઘણું ઓછું આવે છે.

આ પ્રદેશ વિશેની સામાન્ય માહિતી આપણે દૂકમાં જોઈ. તેનાં જોવાલાયક સ્થળોનો આમાં તો માત્ર નામનિર્દેશ જ કર્યો છે. પરંતુ તે સ્થળોની વિગતો પણ સગવડે આપવા વિચાર્યું છે. હાલ તો આટલું જ.*

* ગૂજરાત વિનયમ દિનાના હસ્તલિખિત માસિક 'રોપાન' માથી.

કેટલીક માહિતી 'હટેપુર-મેવાડ' એ પુસ્તકને આધારે આપી છે.

શ્યામ

[ત્રીજા સ્થાને ગુરુજી]

૨૦

નિશાળનું વાતાવરણ

દાપોલાની અગ્રેજી નિશાળની મારા પર ખૂબ જ અસર થઈ. મારું બાલકહૃદય ત્યા ખીત્તુ મારી સુદ્ધિનો ત્યા વિકાસ થવા લાગ્યો. ભાવના, કલ્પના, વિચાર એની ઠીક જ વૃદ્ધિ થઈ એ નિશાળના કેટલાક શિક્ષકોની છાપ સદૈવ મારા મન પર રહેવાની શિક્ષકનું રાષ્ટ્રીય જીવનમાં અતિમદરજનું સ્થાન છે શિક્ષક પર રાષ્ટ્રનું ભાવિ અવલભે છે બાળકોના મન પર જે સસ્કારો પાડી શકાય તે જ આગળ જતા રાષ્ટ્રની સપત્તિ ગણાશે જે ઇતિહાસ આગળ જતા લખાશે, તે ઇતિહાસ શિક્ષક સર્જે છે શિક્ષકનું નામકામ પણ ઇતિહાસમાં આવતું નથી રણગણમાં પડેલા લાખો સિપાઈઓના નામ જગત જાણતું નથી સેનાપતિના નામ ને સેનાપતિના બાવલા દુનિયામાં નજરે પડે છે. કવિ, ચિત્રકાર, શિલ્પકાર, યત્રજ, શાસ્ત્રજ, વીર, મુત્સદ્દી વગેરેના જીવનચરિત્રો જગત વાંચે છે, પરંતુ બાલવયમાં જે શિક્ષકો એમની મનોભૂમિ તૈયાર કરે છે, તે શિક્ષકનું નામ જાણવા કોઈ પ્રયત્ન કરે છે ?

આપણે ત્યાં 'માસ્તર' શબ્દ તિરસ્કરણીય ગણાય છે પરંતુ યુરોપ પદ ઉચ્ચ છે બાળકોમાં રહેલા સુષ્મ ચૈતન્યને તે જગાડે છે તે બાળકોના હૃદયોમાં પ્રવેશી, એમને એમનો દિવ્ય વારસો ખતાવે છે, બાળકો ઉત્તજવળ ધ્યેય એમની આગળ ધરે છે, બાળકો સારાં થાય એ હેતુથી પોતે પોતાનું વર્તન ઠીક રાખે છે. બાળકોને બરપૂર જ્ઞાન આપી શકાય એટલા માટે તે વિદ્યાર્થી બને છે બાળકો રસ લેતા થાય, એટલા ખાતર એમની બોડે રમે છે, સહિષ્ણુઓમાં રસ લેતા થાય એ ખાતર જગલમાં તે પથંટને લઈ જાય છે બાળકો માટે ખરા શિક્ષક શુ નથી

કરો ? કાને શુ સામળવુ, કેની રીતે સામળવુ, આખે શુ જોવુ કેની રીતે જોવુ, મોઝે શુ બોલવુ, કેની રીતે મોલવુ, હાથે શુ કરવુ કેની રીતે કરવુ, એ બધું શિક્ષક શીખવે છે શિક્ષક સુદ્ધિનો દીપક પેટાવે છે, હૃદયમાં ભાવનાનો મકરંદ નિર્માણ કરે છે શરીરની પવિત્રતા ને સામર્થ્ય વધારતા શીખવે છે આ જગતમાં સૌથી અધિક કૃતચતા કાર્તને માટે દર્શાવની હોય તો તે મહાન શિક્ષક માટે હોવી જોઈએ.

દાપોલીની નિશાળના હેડમાસ્તર એક રત્નપુરુષ હતા તે એમ એ યથા હતા તે અપરિણીત હતા ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરવાનું એમનું ધ્યેય હતું ઝોર-માન બાઈનું શિક્ષણ પૂરું થાય ત્યાં સુધી જ નોકરી કરવાની એમની ઇચ્છા હતી ત્યારબાદ તે આ સંસ્કારને ત્યાગ કરી દેવાના હતા હાલ તે એ જ ધ્યેય પ્રતિ પ્રયાણ કરી રહ્યા છે તે એ જ નિશાળના વિદ્યાર્થી હતા નાનપણમાં એ સારા અભ્યાસી તરીકે જાણીતા હતા

એ હેડમાસ્તર ગિરહોડમાં રહેતા, પરંતુ કયા કીર્તન માટે ગમે હાથમાં કાનસ પકડી ડોસી અને ઝોરમાન માને લઈ દાપોલી આવતા રામનવમી અગાહિતા નવ દિવસો ઉત્સવના ગણાતા. મને પણ કયાકીર્તનોતો ખૂબ શોખ હતો હેડમાસ્તર અપે હું સામસામે બેસતા એક વખત કીર્તન સામળવા આવેલા મારી નજીકમાં બેઠેલા લોકો છોક્રી તાણતા હતા, ત્યારે હેડમાસ્તરે મને પૂછ્યું " તે પણ છોક્રી તાણી ને ? " મેં પ્રત્યુત્તર આપ્યો ' ના ' ને એમના મનનું સમાધાન થયું

હેડમાસ્તર ચિરંતના ઉપાસક હતા એમને એક દિવસ પણ મોકુફ થયું નોતું એમાસામાં ગમે તેટલો

વરસાદ બસેને પડે, હેંઝમાસ્તર નિયત કરેને સમયે હાજર હોય જ આ મહાન હેંઝમાસ્તર પાસે શીખવાનો સુઅવસર મને સાપડ્યો નોતો કારણકે તે માતામા ધોરશ્યુને બાણીવતા હતા, ને એ પાચમા ધોરશ્યુ પછી દાપોલી છોડ્યુ કાઈ શિક્ષક ગેરહાજર હોય અથવા વધારે દિવસ રજા પર હોય તો તે અમને શીખવવા આવતા વધારાનું કામ ખીજા શિક્ષકા પર લાદવાને બદલે પોતે જ ઉપાડી લેતા

શિક્ષકની ગેરહાજરી વખતે તે આવે, ત્યારે અમને અગ્રેજીમાંથી સુદર સુદર ફકરા વાંચી બતાવતા અમે પ્રથમ તે ઉતારી લેતા, પછી તે અમને એના અર્થ સમજવતા વિલિયમ પીટ જેવા મોટામોટા નામાદિત વક્તાઓના બાણીએ અમારી ખસે મોકે કરાવી લેતા. તે સુદર વ્યાખ્યાનો શીખવતી વેળા તત્લીન બનાવી દેતા કહ્યુ શબ્દોના અર્થ ઘેરથી શોધી કાઢવાનું અમને કહેતા મારી પાસે શબ્દકોશ નોતો તેથી હું અડસ્ટે અર્થ કાઢી લઈ જતો અચુક અર્થ આ જગાએ થશે એમ હું નક્કી કરતો ને ત્યારપછી તે શબ્દ સામે અર્થ લખી લેતો એક દિવસ એમણે મને વર્ગમાં એક શબ્દનો અર્થ પૂછ્યો મેં અનુમાન પરથી અર્થ કહ્યો તે હસી પડ્યા, ને કહેવા લાગ્યા ‘અનુમાન સાગરનું મથન કરીને અર્થ શોધી કાઢ્યો ?’ ‘હા, મારી પાસે શબ્દકોશ નથી, એટલે મેં અનુમાનથી અર્થ કહ્યો તેમણે કહ્યું “સ્વાવલબ્ધના પ્રયત્નનું અને પોતાની શુદ્ધિ ને તકને આધારે અર્થ બેસાડવાના પ્રયત્નનું હું સ્વાગત કરુ છુ પરંતુ જે કાંઈ મિત્રને ઘેર ગયો હોત તો તને કોશ જેવા મળ્યો હોત. શુદ્ધિના અહ કારને લીધે અગર તો પોતાની આજ્ઞાના અધકારમાં સડતા પડ્યા રહેવાને બદલે, તે મિત્રને ત્યાં જવાની કાળજી કરી હોત તો અર્થનો સ્વચ્છ પ્રકાશ તને મળ્યો હોત’

અમારી નિશાળમાં ‘રાધારમશ્યુ’ નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલા સરકૃતના મુખ્ય અધ્યાપક હતા ‘ફક્ષીસ’ નામનું નાના ફક્ષીસ પર તેમણે એક

સુદર ખડકાળ્ય લખ્યુ છે કાઈ કાઈ વેળા વધારાનો ‘પરિચય’ લેવા તે આવતા ત્યારે ફક્ષીસ કાન્યમાંથી કેટલાક ચરણો અમને વાંચી બતાવતા “કાન્ય દોહન” નામના કાવ્યસંગ્રહમાં ‘રાધારમશ્યુ’ મિત્રની લખી કવિતાએ છે એમણે કહેલા દિમાલય વર્ણનમાં યમન ચમત્કાર બતાવ્યા છે બધા ચરણો યમકપય એમણે રચ્યાં છે એમનાં કા થો માટે અમે અલિ માન લેતા રાધારમશ્યુ કવિ પહેલાં પૂનાની ન્યૂ ઇનિશ ચૂલ્લમાં હતા પરંતુ લોખાન્ય દીગકને શ્રખત કેદની સજા થઈ, ત્યારે રાધારમશ્યુ મિત્રએ “આર્થજ્ઞાતા વિનાય” નામનું એક કાન્ય રચ્યુ ને પ્રગટ ક્યું પરિણામે, એમને નોકરીમાંથી છૂટા થયુ પડ્યુ કેટલાક વર્ષ બાદ, એમને દાપોલીમાં નોકરી મળી રાધારમશ્યુ કવિના ગૌરવમર્થ પ્રતિહાસને લીધે અમે એમના તરફ માનથી જોતા હેંઝમાસ્તર દિવમકતા હતા, તો રાધારમશ્યુ દેશભક્ત હતા રાધારમશ્યુ સરકૃત સુદર રીતે બાણીવતા સરકૃત તો એમની પાસે જ શીખવુ હસના રમતા તે શીખવતા એકાદ વાક્ય અથવા મનોક કાન્ય-નાટકમંત્રી આવે કે તરત જ તે કાવ્ય-નાટકની માહિતી, તેના વાર્તાપ્રસંગ નધુ સમજવતા એને લીધે અમને સરકૃત સાહિત્યનો શોખ લાગ્યો દિખાવમાં પણ તે દીવદાર ને બ ય હતા

કેલવપ્રસાદ પ્રધાન નામના એક ખૂબ જૂના શિક્ષક નિશાળમાં હતા તે કા થો રચતા નોતો પણ કવિહૃદય ધરાવતા હતા તે અગ્રેજી ને મરાઠી શીખવતા કા થો સરસ રીતે તે શીખવતા એમનો અવાજ મધુર હતો તે ગાયન ગુજતા એકાદો મોઠક ગુજતા ગુજતા વર્ગમાં પ્રવેશે—જણે કે સંગીત શીખવવા આવતા હોય નહિ ? સ્વભાવે તે વિનોદી હતા ઉપહાસ કરવામાં તે કુશળ હતા અમારા વર્ગમાં એક વિદ્યાર્થીનું નામ રામરામ હતું તેને ઉદ્દેશીને “રધુપતિ રાખવ રામરામ, બીડ,” એમ કહેતા ને આજો વર્ગ હસી પડતો બોલે એક વિદ્યાર્થી એ શિક્ષકના ઘર પાસે રામમ દિરમા સવારની આરતીટાણે રાજ આવતા તેને ઉદ્દેશી તે કહેતા

“ સવારિયા, કંઈક મેં ફાડીશ કે નહિ ? અહીં અક્કલની આરતીનો પ્રકાશ જરાક તો પડ્યા દે. ” અમારા વિદ્યાર્થીઓના જવાબો કેશવપ્રસાદને બિલકુલ પસંદ પડતા નહિ. ભાષાંતર કરતી વેળા એકાદ ભારે શબ્દ વપરાઈ જાય, તો તે તરત બોલો બોલો, “ હજી તો તું બાળક છે, આવો ભારે શબ્દ તું પચાવી શકીશ નહિ. સાદો શબ્દ વાપર. ” હંમેશનો સાદો શબ્દ વાપરે તો કહે : “ અરે, એ શબ્દ તો વાસો થઈ ગયો છે; કોઈક નવો શબ્દ શોધો કાઢ. ”

‘ ક્લિસ્ટિક્કર ’ માસિકમાં સુંદર વિચાર-પ્રવર્તક લેખ લખનાર શ્રી આઠલ્યે, દાપોલીની નિશાળમાં હું હતો ત્યારે, કેટલોક વખત શિક્ષક હતા. આઠલ્યે મરાઠી સાહિત્યના જાણીતા લેખક છે. મહારાષ્ટ્રમાં સારી ગ્રંથરચના કરી હોય તો આઠલ્યેએ જ. લોકમાન્ય દીળક, મહાત્મા ગાંધી, ને સ્વામી વિવેકાનંદ એ ત્રણેના જીવનચરિત્રો એમણે અંગ્રેજીમાં લખ્યાં છે. એમની વિદ્વતાનો લાભ દાપોલીની નિશાળમાં અમને થોડોધણો મળ્યો હતો.

દિક્ષીત મારતર ચિત્રકળા ને શાસ્ત્ર વિષયમાં અત્યંત તણ હતા. તેમનો ચહેરો તેજસ્વી હતો. અંગે તે કૃષ્ણ હતા. એમના ચહેરા પર શુદ્ધિ, કલા ને કદંબકતાનો ઉકાવ સ્પષ્ટ બહાસો હતો. એમને જાપાન જવાની ઈચ્છા હતી, પરંતુ તે મહત્વાકાંક્ષા સફળ ન થઈ. તેથી તે આચાર્યને ને નાગરિક બન્યા હતા. મહાયુદ્ધ ચાલુ હતું ત્યારે તે અમને સખમરીન, ટોર્પેડો વગેરેના પ્રયોગો કરી બતાવતા.

આમ વિવિધ સ્વભાવના શિક્ષકો ત્યાં હતા. નિશાળમાં વાદવિવાદોત્તેજક સંરંધા હતી. એ સંરંધા તરફથી વિદ્યાર્થીઓનાં ભાષણો થતાં જ, પરંતુ બારંબાર શિક્ષકોનાં પશ્ચ વ્યાખ્યાનો ગોઠવાતાં. કોઈ કોઈવાર વાદગ્રસ્ત વિષય લઈ શિક્ષકો વાદવિવાદ કરી બતાવતા. એક વખત માધવરાવ પ્રધાન ને આઠલ્યે એ બંને શિક્ષકોએ નેપોલિયનના જીવન પર વાદવિવાદ કરી બતાવ્યો. એક જણે નેપોલિયનને રક્તપિષાસ, નિર્દય, રાક્ષસ એવો ચીતર્યો, ત્યારે બીજાએ એને ધીરોદાત્ત, વીર, તત્ત્વનિષ્ઠ, માણસા-

હથી બરેલો, શુદ્ધિવાન, અદ્વૈતિક વિભૂતિ વણ્યો. વાદવિવાદમાં બંને જણોએ રંગ આપ્યો. અમે થે એમાં લાગ લીધો. હેડમાસ્તરે એક વખતે યાનેશ્વરી પર વ્યાખ્યાન આપ્યું, તે હજી મારા કાનમાં ધૂમે છે. આઠલ્યેએ મહાભારતની મહત્તા પર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. માધવરાવ પ્રધાને તુલસી રામાયણ પર વ્યાખ્યાન આપેલું. રાધારમણ કવિએ રામાયણ મહાભારત વચ્ચે સામ્ય અને વિરોધનો વિષય લઈ અતિનાવિન્યૂણ ભાષણ કર્યું હતું. કેશવરાવે ‘ ગીતા-રહસ્ય ’ પર બોધપ્રદ વિવેચન કર્યું હતું. એ બધાં વ્યાખ્યાનો હજી ય મને યાદ છે. તે વ્યાખ્યાનોની મારા પર ખૂબ અસર થઈ. મારે ખૂબ વાંચનું જોઈએ. એમના જેવાં વ્યાખ્યાનો આપતાં મને પણ આવડતું જોઈએ, આવા કંઈક ને વાંચ્યો મોટે થઈ જવાં જોઈએ, શ્રોતાઓને તહીન થઈ જતાં આવડતું જોઈએ, ઇત્યાદિ વિચારો મનમાં આવી ચડતા. તે વ્યાખ્યાનોને પ્રતીપે મારામાં સહજતાની લાગણી વધી, મારી વિચારશક્તિ વધી. કાવ્યશાસ્ત્ર-વિનોદ એટલે શું તે સમજતો થયો. એક જ વરતુ તરફ જુદા જુદા દષ્ટિકોણથી કેવી રીતે જોઈ શકાય તે સમજાયું. નિશાળમાં-વર્ગમાં જે શીખ્યો હોઈશ, તેના કરતાં કેટલુંક વધારે પાંચ-છ વ્યાખ્યાનોમાંથી મને શીખવા મળ્યું.

હું પણ વાદવિવાદોત્તેજક સભામાં બોલવાનો વિચાર મનમાં કરી રહ્યો હતો. હું પાંચમા ધોરણમાં ગયો હતો, ત્યારે મેં કાલિદાસનું શાકુંતલ નાટક વાંચી કાઢ્યું. તે નાટકની અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના વાંચી. શાકુંતલ વિષે મારે કેકે બોલવું એમ મને થવા માંડ્યું. મેં તૈયારી કરી દીધી. હેડમાસ્તરને મળી મેં કહ્યું કે હું વાદવિવાદોત્તેજક સભામાં મુખ્ય વક્તા તરીકે એક વિષય લઈ બોલવા ઇચ્છું છું. તેમણે મને પૂછ્યું : “ તમે કયો વિષય લેવાના છો ? ”

હું : હું શાકુંતલ વિષે બોલવાનો છું.
હેડમાસ્તર : સંસ્કૃત શાકુંતલ ?

હું : હાજી, તે મેં વાંચ્યું છે, ને તૈયારી પણ કરી છે.

હેકમાસ્તર શાકુંતલ પર તમે શુ બોલવાના હતા ? ફરી તો નથી ગયું ને ? શાકુંતલ તમારા જેવાઓનો વિષય નથી મીઠા કથાક પર બોલો

મને લાગી આવ્યું આમ તેજેવધ એમણે શા માટે કર્યો જોઈએ ? હું કેવું બોલું છે તે તો તેમજે જોવું જોઈવું હતું ને ? તેમના જ વ્યાખ્યાનથી મારી મદતવામાંથી જામન થઈ હતી ગમાયણ મહાલા ન, ગીતા જાનેશ્વરી, વગેરે પર ચરેલા વ્યાખ્યાનોને લીધે જ મને પ્રેતસાહન મળ્યું હતું હું આગળ ઉપર બોધ ગયો હતો, ત્યારે ત્યાં શાકુંતલ ઉપર બાળક મ્યું હતું પરંતુ મારા મનોગથ પૂર્ણ કરવાને મારે એક વર્ષ સુધી રાહ જોવી પડી હતી

મે બીજાને વિષય લીધો 'હતિહાસ વાચવાયો થતા ફાયદા' વિષય પર હું બોલ્યો તે મારું પહેલું બાળક હતું હું ગભરાયોનહિ સારી રીતે બોલ્યો. હું દાણેલીમાં એક જ વખત બોલ્યો. એક વાર એક અંગ્રેજી બાળક જોખેલું બોલી ગયેલો વાદવિવાદોત્તમ સભા તરફથી નાટ્યપ્રવેશો થતા મારા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓએ સત્ત્વ પરીક્ષા ઝુઝાટગવ વગેરે નાટકોમાંથી જેટલાક પ્રવેશો તૈયાર કરી તેના પ્રયોગો નિશાળમાં કરી ચતાના હતા આમ વિદ્યાર્થીઓના વિગત સનો દનો

નિશાળમાં મદતવને પ્રસંગે સભાએ પણ ભગતી દાણેલીની નિશાળમાં ભગવેનો આવી એક જ સભા મને યાદ છે ૧૯૧૫ના ફેબ્રુઆરી મહીનામાં ભારત સેવક ગોપાળકૃષ્ણ ગોખલે સ્વર્ગવાસી થયા અમારી નિશાળમાં શોકપ્રદર્શન સભા ભરી હતી લોકમાન્ય દીળકનું નામ અને મરાઠી નિશાળમાંથી જાણતા આવ્યા હતા કારણ ૧૯૦૮ની સાલમાં નાના ગામમાં મારું પછું મૂકીક પૈસાકક સ્વરેથી મકળ વગેરે પ્રવૃત્તિઓ ચક્ર યઈ હતી લોકમાન્ય દીળક અને 'કેસરી'એ જાળવેલું તે મહાન કાર્ય હતું ગોપાળ કૃષ્ણનું નામ મોટામોટા શહેરોમાં પણ પ્રખ્યાત હતું

પુઆને ત્યાં 'કેસરી' આવતું હતું દીળક અને ગોખલેના વાદવિવાદો એ વાંચ્યા છે, 'આપણા ખેડના ડાણાં ઓકાદેશ્વર પહોંચી ગયા છે,' એવી મતવનું

વાક્ય ગોખલે પર દીકા કરતાં દીળકે લખ્યું હતું તે વાક્ય મને તે દિવસે યાદ આયું ગોખલે સ્વર્ગવાસી થયા, ત્યારે અંગ્રેવિદ્યાર્થીઓએ એ વાક્ય પર ચર્ચા ચલાવી હતી કવિ રાધારમણ તે શોકસભાના મુખ્ય વક્તા હતા અને ચિત્તકલામૃદમા ગબીગતાપૂર્વક એકત્ર થયા હતા તે દિવસે રાધારમણ કવિએ શુ શુ કહ્યું તે બધું અત્યારે મને યાદ નથી, પરંતુ એમણે જણાવ્યું હતું કે 'ગોપાળકૃષ્ણ ખરે જ ગોપાળકૃષ્ણ હતા તે સૈવ તમારા હાથમાં છે જ એમનું અકબચિત સત્ત્વ તમારા હાથમાં હોય કે, બધા વિદ્યાર્થીઓના હાથમાં હોય છે ગોપાળકૃષ્ણ તમારી થેલીમાં છે, તમારા ધુસ્તકોના કમાટમાં છે, તમારા હાથમાં છે પરંતુ હવે તમારા હૃદયમાં વસે, રાખ્દના હૃદયમાં વસે. રાખ્દના હૃદયમાં સ્થાન ધરાવવાની ચોચતા એમનમાં હતી, ને તે સ્થાન તેઓ પ્રાપ્ત કરી એમાં મને જરા પણ શકા નથી ગોપાળકૃષ્ણ મર્યા નથી, તે હૃદયે હૃદયે આજે નવે સ્વરૂપે જીવતા થયા છે કાલ સુધી તમે તેમને તે સ્વરૂપે ઓળખ્યા નોંતા જીવતા હતા ત્યાંસુધી તમે તેમને બરાબર જાણતા નોંતા પાસે હોવા છતાં ઓળખી શક્યા નોંતા પરંતુ આજે તે મરતા જ તમારા હૃદયમાં જીવતા થયા છે ભારતવર્ષમાં હજારો સ્થળે સભાઓ ભરાશે, ને કરોડોના હૃદયમાં સ્વર્ગસ્થ ગોપાળ કૃષ્ણ સજીવન થશે એમનો સ્પૂલ દેહ અમૂર્ત થયો પરંતુ એમની કરોડો ચિન્મય મૂર્તિઓ હૃદયમાંદરમાં સ્થાપન થઈ છે ધન્ય છે એ ગોપાળ કૃષ્ણને ધન્ય છે મહારાખ્દને. ધન્ય છે ભારત દેશને ધન્ય છે આ કોંકણને ધન્ય છે આ રત્નાગિરિ જિલ્લાને. ધન્ય છે આ ચિપ્તળુણ તાલુકાને કે ન્યા એ મહાન યુગુતને જન્મ થયો હતો આજની દીનદીન દશામાં પણ પરતવતામાં પણ આવાં નરરને ભારતમાંતાને ત્યાં જન્મે છે એમાં જ એની મહત્તા છે, એના બાળ્યોદયની સ્પષ્ટ આસા છે' રાધારમણના આ સુદર ચબ્દો સ્વામ કેવી રીતે બૂલે ? કેઈ પણ સહૃદયી મનુષ્ય કેવી રીતે તે બૂલી શકે ?

ચાલ]

અનુ૦ • મૂળશ કર પાખ્યા

ભલું કોણ ?

ગાર્ડની થાય છે સીટી, ઉપડે આગગાડી ને,—
કોણ એ દોરતું આવે, બેસવા આગગાડીએ ?
‘લેટફોર્મ’ હજી ગાડી; ગાર્ડન હજી ખુલાર છે;
દોડતો, હાંકતો કોઈ રબારી આવતો હતો.

દોડીને મૂઠીઓ વાળી, ગાર્ડની આગળે જઈ
નેરથી બારણું ખેંચ્યું, આવી’તી, ઉઘડ્યું નહિ.
દોડીને પાછલે રૂબે ચડતાં સા’બ ઘૂરકયા,—
“ જંગલી ! ચાલતી ગાડી હોય તો ચડવું નહિ. ”

સાંભળ્યું હોય ના જાણે કરી એવું ફરી ચડ્યો;
ગાર્ડ સા’બે નીચે તેને હાથ ઝાલી ઉતારીયો;
મહેલ તૂટ્યા બધા તેના આથાના મનમાં ચઢ્યા,
આગગાડી ગતિમાં છે; સ્તબ્ધ તે તો ઉભો રહ્યો.

રબારી લોગીઓ જાતે, ઉપકારી બહુય, ને—
ભલો કાચ ભૂંડા પ્રત્યે, ભલો પ્રત્યે શું પૂછવું ?

ચાલતી ગાડીએ જ્યારે ગાર્ડનું ‘વાન’ આવીયું,
ગાર્ડને ચડતો દેખી, તેણે મન વિચારીયું:
‘ પડી જશે બિચારો આ જૈરી છેરાંનું શું થશે ? ’
“ સા’બ ! સા’બ ! ” કહી તેણે, હાથ ખેંચી ઉતારીયો !

સરદાર પૃથ્વીભિ હની હાકલ

“હુનિયામા કોઈ પણ સ્ત્રીજ સુદરમાં સુદર રૂપવાળી હોય તો તે મૃત્યુ છે મૃત્યુ એ અણભોલ સ્ત્રીજ છે હમેશાં સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે મૃત્યુની ભેટ સ્વાતંત્ર્ય વેદી પર ધરવી ભોઈએ આને માણ્ય એક એક વસ્તુ કરવા તૈયાર હોય છે, એકેએક સ્ત્રીજ પ્રાપ્ત કરવા તલપાપક થાય છે, પણ એક સ્ત્રીજ માટે તે તૈયાર નથી હોતો અને તે સ્ત્રીજ છે મૃત્યુ માણ્યસ મોત પસંદ કરવા કૃતા હલકામા હલકુ કામ કરવા તૈયાર થઈ જશે એ જ્ઞાતિ ન હોવી ભોઈએ ધ્યેયને ખાતર જન કના કરવી એ શરવીરાનું કામ છે x x

“આને આપણામા એક મહર્મા હોવી ભોઈતી શક્તિ નથી જેનામાં સાહસ નથી, જેનામા તાકાત અને કામ કરવાની દૃઢતા નથી, તે પોતાની જાતને મનુષ્ય કહેવાવવા લાયક નથી અમદાવાદમાં થોડા સમય પર હુલ્લક થયું તેમા અમદાવાદીઓએ કંઈ બહાદુરી બતાવી છે? કયુ શાય? દાખવ્યુ છે? એ શક્તિ પર બોલવુ છે કે અંગ્રેજો આપણા પરભુલમે કરે છે, અ-પાથી છે માટે આપણે સ્વરાજ્ય ભોઈએ છે! ઈંગ્લન્ડમા આને બોમ્બ પડી રહ્યા છતાય ત્યાના લોકો જરાપણુ કન્યા વિના ધૈર્યથી અને બહાદુરીથી એ સહી રહ્યા છે એ શક્તિ આપણામા નથી મોતને ભેટવાની તાકાત નથી જ્યા સુધી એ શક્તિ પ્રાપ્ત નહિ થાય ત્યા સુધી સ્વરાજ્ય લેવાની વાતો કરવી નકામી છે બજારમા સોનાચાહીની સ્ત્રીજ ખરીદવા જાયો છો અને તમારે ભોઈતી સ્ત્રીજ કિંમત આપો તમે ખરીદી લો છો સ્વરાજ્ય લેવુ હોય તો તેની પૂરેપૂરી કિંમત આપવી જ ભોઈએ

“મનુષ્યમા શરીરમળ અને માનસિક બળ એ બે સ્ત્રીને હોવી બિલકુલ જરૂરી છે એકાન્તમાં બેસી

તમારા હૃદયને તમે પૂછી ભેજે કે એ બે સ્ત્રીને તમારામા છે? ન હોય તો તે મેળવવા પ્રયત્ન કરો પણ આને આપણને, એ સ્ત્રીને હોવી ભોઈએ છતાં ન હોવા બાબત સરમ આવતી નથી

“અમદાવાદની છ લાખની વસતીમા બ્યામામ કરતા ત્રણ હાજર નવજુવાનો છે તે ખૂબ થોડા છે છ લાખની વસતીમાથી એક લાખ જુવાનો નીકળી પડવા ભોઈએ કે જે અમદાવાદની આખરુ લૂટાતી બચાવી શકે ગુજરાતમા બારે સાહસ છે અને મોગી શક્તિઓ છે, પણ તે બીજો માર્ગ ચડી ગઈ છે- ‘લીધા-દીધા’મા સાહસ અને શક્તિ વપરાતી રહી છે આજે તો નવજુવાને નવજુવાન બને જ છૂટકા છે ગુજરાતીઓને આને કોઈ સ્ત્રીજ બોવાય જાય એવી લાગતી હોય તો તે પેસા છે—આખરુ નથી આ સ્થિતિમા સમગ્રી રહેશે સમાજ કેવો રીતે ઉત્તમ થઈ શકે?

“મારા પર ગુજરાત-કાઠિયાવાડના બારે ઉપકાર છે ભારે સરકારે મને મૃત્યુદંડને પાત ગણ્યો, મને માણ્યસ તરીકે જીવવા માટે નાકાલક ગણ્યો, ત્યારે એ જ ગુજરાતની ભોમે મને આશ્રય આપ્યો માત્ર એ ત્રણ ઉતારવા હું આને મથી રહ્યો છુ મારે ફક્ત સો નવજુવાનની જરૂર છે કે જેઓ ‘સેવા અને પ્રેમ’ની મુદ્રી ધારણ કરે છેદલા અગ્તાલીસ કલાકથી અમદાવાદની ગલીકૂચો દૂદી વળ્યો છુ પણ મને એકે એવો નવજુવાન મળતો નથી હું પાલી ઝોળીએ પાડો જાઉં છુ મારી યોગનાતો ઉદસ માણ્યસમા જે ખરા ‘મનુષ્ય’ રહેશે છે અને જે અત્યારે સુતેનો છે તેને જગાડવાનો છે

‘કેવળ બ્યામામશાળાઓ અને અખાડાઓ બોલશે નહિ પણ “માદરે વતન” માટે મરી શીટવાની અને

ભારત મૈયાની શુભાશીની બેઠીએ તોડવાની તમન્ના તમારે સેવવી જોઈએ.”
‘શું સમાચાર’માંથી]

*

યુદ્ધમાં કબૂતરો

ગયા મહાયુદ્ધમાં કબૂતરોએ કરેલી મદદની અનેક વાતો આપણે સાંભળી છે. અધારી રાતમાં બેઠા માટે અસાધારણ ઝડપ ધરાવતું ‘લીલી’ કબૂતર, છાતીમાં ચુનુની ગોળી ઝીલી, એક પગનો ભોગ આપી સંદેશો લાવ્યું હતું. એવું જ બીજું કબૂતર ‘શેર એમી’ હતું. તેણે સાહસથી ૨૫૦ સૈનિકોના પ્રાણ બચાવ્યા હતા.

આણુ યુદ્ધમાં રોયલ એર ફોર્સમાં કબૂતરો ઉપયોગમાં લેવામાં આવ્યા છે. એરોપ્લેન • સળગતાં સૈનિક પેરેચુટ દ્વારા દરિયામાં પડતું મૃકે, સયમાં કબૂતરોની ટોપલી પથ્રુ લે. સૈનિકને લાઈફ બોટ મળી જાય તો, તે તેમાં આશરો લે લાઈફ બોટમાં બેસી સૈનિક કબૂતરોને દરિયાની હવામાં ઉડાડે છે.

કબૂતર પ્રથમ તો બોટ ઉપર ગોળ ગોળ ચકરાવા લે, પછી ધરની દિશા બણી ઉડી જાય છે. કબૂતરને પગે વાળ હોય છે, હલકી કેપ્ચુલ પથ્રુ હોય છે. કેપ્ચુલમાં પ્લેન નંબર, કમ્પાસનું રીડીંગ, અને વળી વખત હોય તો સંજ્ઞાત્મક ભાષામાં સંદેશો પણ લખેલો હોય છે.

કબૂતરો કલાકના ૪૦ માઈલની ઝડપે બેઠે છે. તેઓ રોજના ૬૦૦ માઈલની મુસાફરી ખેડે શકે છે. કબૂતરો બે ત્રણ દિવસ સુધી લાગલાગટ બેઠાના દાખલાઓ મળ્યા છે. રાતના બિજામાં પણ નથી હોતાં. રસ્તામાં અચૂક નિશાનીએ અને રંગની એધાણીએ કબૂતરો ધર બણી બેઠે જાય છે. યુદ્ધમાં ઉપયોગમાં લેવાતાં કબૂતરોને નાનાં બચ્ચાં હોય તારથી કેળવણી આપવામાં આવે છે. બચ્ચાંની ધેર આવવાની પ્રબળ વૃત્તિ ઉરકેરવા તેમને ચોવીસ કલાક પર્યંત ખાવા આપવામાં નથી આવતું પછી તેમને ઉડાડવામાં આવે છે. તેઓ ધેર આવે કે તરત જ તેમને સરસ ખાવાનું આપવામાં આવે છે. નર અને માદાને

અલગ અલગ ઉડાડે તેમની એક બીજા પ્રત્યેન આકર્ષણશક્તિ ખૂબ ખૂબ ઉરકેરવામાં આવે છે.

હાઈડ્રોફોનિકસ

હાઈડ્રોફોનિકસ એટલે “જમીન વગર પાક વાવેતર.” આ વિરોધાભાસી કથન કુતૂહલ ઉપજાવે તેવું છે. પથ્રુ આણુ યુદ્ધ સમયમાં પાકના ઉત્પન્ન થઈ, સીન્થેટિક દ્રવ્યોથી છોડવાઓને જલદીથી ઉગાડવાની મહાન શોધ થઈ છે. આ શોધ કૃષિશાસ્ત્ર-વિજ્ઞાનમાં અવનવા પડતા આણુ તેવી છે.

અમેરિકામાં લોકો પાણીની ટાંકીમાં, કાચના રક્ષણ હેઠળ તાજાં ખેતરો વાવે છે અને ખાય છે. કેલિફોર્નિયામાં એક માણસે તેર ટુંકા જેટલી જમીનમાં આઠ હજાર ટોમેટોના છોડ વાવ્યા છે. આ પ્રમાણે બટાટા, કંદમળ અને ફૂલછોડાઓ પથ્રુ વાવવામાં આવે છે.

પાણીના વાવેતરની રીત આ પ્રમાણે છે. પીપમાં રાસાયણિક દ્રવ્યોવાળું પાણી ભરવામાં આવે છે. તેના ઉપર લોખંડની આરોક કાણું-વાળી જાળી ગોઠવવામાં આવે છે. જાળી ઉપર શેવાળ પાથરવામાં આવે છે. શેવાળમાં બીયાં વાવવામાં આવે છે. બીયાં છોડમાં ફર્પાતર ચતાં તે પાણીમાંથી પોષણ મેળવે છે. મોટા પાયા પર પાક ઉગાડવા માટે રેતી, રાખ કે પુરીસરોન અને રાસાયણિક દ્રવ્યોનો વપરાશ કરવામાં આવે છે. અખતરના ઉપરથી નિહ ચર્ચુ છે કે પાણીથી નીપજતો પાક જમીન કરતાં ત્રણસો ગણો વધારે બેતર છે.

મિત્ર કલેરા હીરેસે પેકનંધ બટલાઓની અંદર પાક ઉગાડવાના પ્રયોગો સિદ્ધ કર્યા છે. ખાતર તરીકે રસાયણ મિશ્રિત અગર-અગરની જેલો હોય છે. આ જેલો લાંબા સમયના વપરાશ છતાં યે જેની અને તેવી રહે છે. તે પોચી અને બીનાસવાળી હોવાથી તેમાંથી છોડનાં મૂળિયાં સહેલાઈથી ઉખાડી શકાય છે. જેલોનાં દ્રવ્યોમાં વધવટ કરવાથી છોડવાની ઉત્પાદિ ઉપર કાણુ મેળની શકાય છે, એ અતિ મહત્વની બીના છે.

પ્રજ્ઞ થાય કે પાણી અને પ્રકાશ વિના હોય શી રીતે ઊગી શકે? બાટલાની અંદર છોડવાની બીનાશમયી કૃત્રિમ આકળ પેદા કરવામાં આવે છે તે પાણીની ગરજ આરે છે છોડવાઓને પ્રકાશ માટે બહુ ધ્યાન આપવું પડે છે. અમુક દરથી નવારે પ્રકાશ છોડતો નાશ કરે તેમ છે. તેથી પ્રયોગશાળામાં લાઇટ-મીટરનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે લાઇટ-મીટરથી પ્રકાશ સંબંધી આપોઆપ ચેતવણી મળી ગઈ છે બાટલાની અંદર પારદર્શક જાલીમાં બીના કણના ફટવા અને તેમાંથી છોડતું રેપાંતર થવું વગેરે ફેરફારો નિહાળી શકાય છે આવી રીતે બાટલામાં ઉમેલા છોડવાઓ વાગમાં વાવવામાં આવે છે આ છોડ, વાગમાં ઉમેલા છોડવાઓની નાલુકાઈનો સરખામણીમાં 'સખ્ત' હોય છે.

અહીંયાં ખેતીવાડી માટે દવાઓની શોધખોળનો ઉદ્દેશ કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય કૃષ્ણ અને અનાજના છોડવાઓના સર્વવર્ધન માટે ગોળાઓની શોધ કરવામાં આવી છે સાત જાતના ખેરાકાનો છોડવાઓના દળોમાંથી દવા બનાવવામાં આવી છે. છોડનાં મળિયાં માથે દવા મૂકવામાં આવે કે પછી તેનું પાણી કરી છોડવાઓ પર છંટકાવમાં આવે તો પાક પુષ્કળ પ્રમાણમાં ઊતરે છે એ વર્ષ પર્વત રેતાળ જમીનની સારવાર કરી, ત્યાં દવાઓના વપરાશ કરી તે જમીન કૃષ્ણ બનાવી શકાય છે હવે ત્યાં શાકભાજી ઉગાડી શકાય છે.

મીઠાનું પીણું

સુસાફરી બાદ ગોળનું પાણી પીવાનો રિવાજ આપણે ત્યાં પ્રચલિત હતો. હમણાં લાઇમમાં ભરેલ માણીને મીઠાની ટીકડીઓ આપવામાં આવી છે. અતિશ્રમથી પરસેવો થાય છે પરસેવા દ્વારા શરીરના ક્ષારો બહાર પડે છે ક્ષારોના વ્યવસ્થા શરીરની માસપેશીઓમાં દુખાવો અને કળતર થઈ આવે છે. માટે પરસેવા દ્વારા વ્યવસ્થા ક્ષારો

મીઠાનું પાણી પીવાથી ભરપાઈ થાય છે અને શ્રમ દૂર થાય છે. આ રીતે મીઠાનું પીણું અમદર નીવડવું છે સુવાસિત દિલ્હમ

નેત્રેન્દ્રિય અને કર્ણેન્દ્રિય સાથે સાથે ધ્રાણેન્દ્રિય પણ ચિત્રપટની મઝા માણી શકે એવી દિલ્હમ, સૌથી પ્રથમવાર બર્નમાં બતાવવામાં આવી છે. વિકસિત શુલાન પુષ્પ ઉપર મધમાખ પરાગ ચૂસતી હોય એવા દશ્ય વખતે શુલાનની મદ સુગંધ, મોટર દોડ પાછળનો દુર્ગંધયુક્ત ધુમાડો અને ખાલ-ખાલોની સુવાસ પ્રસંગવતી આ. ટી. પી. (મોટર ટેક ટોકિંગ-પિકઅપ) દિલ્હમ ઉતારવામાં આવી છે. આ ટી. પી. ની મોઢા વારવર્થ અને ઈ. લોખે નામના સ્વીસ શોધકોના પ્રયાસોને આભારી છે. મીઠામાં નામના જાપાનીસ વૈજ્ઞાનિક પશુ આવી શોધ કરી છે ખરી.

આવી દિલ્હમ ઉતારતી વખતે 'સુવાસ' બરેલા ખડમાંથી ગંધ યંત્ર દ્વારા, કુવારાના છંટકાવના રૂપમાં કચકડાની પટ્ટી પર છટાય છે. દશ્ય વખતે યથોચિત ગંધનો છંટકાવ અને તેને લગતી સર્વ, કિશોરો યંત્ર દ્વારા યંત્રવત જ થયા કરે છે.

સોનેમા રસિકોને આ નવી શોધથી અનેરો આનંદ આવશે, એ તો ચોક્કસ જ છે. પણ આવી દિલ્હમ દરેદીઓ ઉપર ઉપચાર તરીકે અજમાવતાં સફળતાકારી નીવડી છે એ જાણવા જેનો વાત છે.

સાનક્રાન્સિસકોના એક ચિકિત્સાલયમાં કેટલાક દરદીઓને ખાલપદારો તથા કૂલજનાદિની દિલ્હમ બતાવવામાં આવી હતી. ખાલપદારોને અનુરૂપ ગંધ સુગંધ પણ સાથે સાથે ઉપજવવામાં આવી હતી. આવી દિલ્હમ જોઈ દરદીઓની જૂખ ઉલટી હતી. આથી સુવાસિત દિલ્હમ મંદાગિનમાં અને અજીર્ણમાં સફળ ઉપચારરૂપ નીવડશે એવું માનવામાં આવે છે.

આ. ટી. પી.ની શોધથી ચિત્રપટ ઘણીવિધાયક ઉપરાંત સ્વાસ્થ્યદાતા પણ નીવડે તો તેની કિંમત બહુમૂલ્યી અંકારો, એ ચોક્કસ છે.

શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી

કિશોર

વર્ષ ૬
અંક ૭-૮

તંત્રી : રણછોડલ કે. મિસ્ત્રી

જુલાઈ : એપ્રિલ
૧૯૬૧

શ્રમ એ શાપ છે અને મનુષી મદમાગ્ય છે, એવું
લોકોને સદા સીખવવામા આવે છે.

પણ હું મને કહું કે જ્યારે તમે શ્રમ કરો છો ત્યારે
તમે પુત્રીમાતાની ઠી ઠી ઠી આસાને સંભળ કરો છો,
જે આસાને મને તમારી પાસેથી આદિથી જ રાખેલી હતી,
અને મનુષીને પણ તે રહેવામા તમે જીવનને સારો-
સાચ બાંધો છો.

—મે મનુષી દ્વારા જીવનને બાદબુ મેટલે જીવનના
નિત્યમ રહેરખની આદ્ય બોળખાલુ પાળવું

—અમિત મિશ્રા

ઉત્તર વિભાગના કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલાં પુસ્તકો

∴ પ્રકાશક : પ્રસ્થાન કાર્યાલય : અમદાવાદ ∴

૨

પુસ્તકનું નામ	લેખક	કિંમત
દ્વિરેકની વાતો ભા. ૧	રામનારાયણ વિ. પાઠક	૧-૪-૦
" " ભા. ૨	"	૧-૪-૦
ગીતામંથન	કિશોરલાલ મસરવાળા	૧-૪-૦
સત્યમય જીવન	" "	૦-૧૦-૦
ઘરગથ્થુ વૈદક	ખાપાલાલ ખ. વૈદ્ય	૨-૦-૦
દિનચર્યા	" "	૧-૮-૦
ગાતા આસોપાલવ	સ્નેહરશ્મિ	૧-૮-૦
તૂટેલા તાર	"	૦-૮-૦
સાબરમતી	(સંપાદક) નગીનદાસ પારેખ	૧-૪-૦
પ્રેમનો દંભ	દોશરદોષ; અનુ. વિષ્ણુભટ્ટ	૧-૪-૦
સ્રી અને પુરુષ	" "	૧-૦-૦
નવો અવતાર ભા. ૧-૨-૩	" "	૫-૪-૦
કથાવલિ ભા. ૧-૨	" "	૨-૮-૦
દૃષ્ટિપરિવર્તન	" અનુ. વિષ્ણુરાય પૈદ	૧-૪-૦
ઘરે-બાહિરે	રવીન્દ્રનાથ ટાગોર	૨-૦-૦
ચતુર્ંગ અને બે બહેનો	" "	૧-૪-૦
તમને એ નહિ સમજાય	દોશરદોષ	૦-૬-૦
રાખજીની વાતો	ગજોખાલાચારી	૦-૩-૦
જાતકકથાસંગ્રહ	ધર્મનંદ કોસમ્બી	૦-૩-૦
મારી કહાણી	પાર્વતીગાંધી આકવને	૦-૮-૦
ચણૂતરો	રમજીલાલ સોની	૦-૧૦-૦
કળજીગ	રમજીલાલ ભટ્ટ	૦-૩-૦
ટેકને ખાતર	પ્રેમચંદજી	૦-૩-૦
ચીન-જાપાનની યાત્રા	ક્ષિતિમોહન સેન	૦-૮-૦

મુંબઈના એજન્ટ : સી. જમનાદાસની કું. : પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ

ગુજરાતની-બૃહદ્ ગુજરાતની દરેક શિક્ષણ-સંસ્થા
ખોતાના પુસ્તકાલયમાં આ પુસ્તકો તરત જ વસાવી લે.

લાણ્ણી માટે કે ઈનામ તરીકે વહેંચવા માટે ખરીદનારને ખાસ બાને આપવામાં આવશે.

‘સેન્ટીનલ’નું સાચું આકર્ષણ

૩

અનિશ્ચિત ભાવિ સામે આર્થિક રીતે રક્ષણ
આપતી ‘સેન્ટીનલ’નું સાચું આકર્ષણ શું છે ?

જનતાને અનુકૂળ પડે તેવો વીમા પોલિસીની
વિવિધ યોજનાઓ, પોલિસી હોલ્ડરોના દાવાઓનો
નિશ્ચિત નિશ્ચય, તબીબી તપાસ વિના વીમો ઉતરાવવાની
અનુકૂળતા કે જે ગ્રામ જનતાને એક આશીર્વાદ રૂપ
યોજના થઈ પડી છે,—એ સર્વેએ જનતાનાં હૃદયને
આકર્ષવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે.

વધુ વિગત માટે પ્રોસ્પેક્ટસ મગાવો.

ધી

સેન્ટીનલ એસ્યોરન્સ કં. લી.

હેડ ઓફિસ:-
કોટ, મુંબઈ

અન્ય:-
રીડરોડ,
અમદાવાદ

દરેક સ્થળે લાગવગવાળા ઉત્સાહી એજન્ટો ભેઈએ છે.

કિશોર મુંબઈ ઈલાકાના કેળવણીખાતા તરફથી મંજૂર થયું છે. ૪
 કિશોર વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા સ્ટેટ્સ એજન્સી તરફથી મંજૂર થયું છે.
 કિશોર વડોદરા રાજ્યની વિદ્યાધિકારી કચેરી તરફથી મંજૂર થયું છે

કિશોર

જીવનના અરૂણમાં
 જીવનધારતની દૃષ્ટિએ
 અનુપમ માસિક છે.

કિશોર

વિદ્યાર્થીજીવન દરમિયાન
 શાળામાં શીખવાતા
 વિષયો વિશે રસમય
 શૈલીમાં માહિતી આપી
 શિક્ષકની ગરજ સારે છે

કિશોર

આજીવન ભણેલી બહેનોને
 જુદા જુદા વિષયો વિશે
 સામાન્ય જ્ઞાન આપે છે.

કિશોર

પ્રોફ. શિક્ષક પ્રચારકાર્થ
 અંગ ઉપયોગી માસિક છે.

: લવાજમ :
 જિલ્લામાં રૂ. ૪: બર્મા તથા પડોશના રૂ. ૧

એક જ અભિપ્રાય

કિશોર માસિક મને ખૂબ ગમી ગયું છે—એટલું બધું ગમ્યું છે કે વડોદરા
 રાજ્યનાં પુસ્તકાલયોમાં બજેટ મંજૂર કરવાની તક મને મળી હોત તો રાજ્યનાં
 બધાં પુસ્તકાલયોમાં કિશોર ફાળવ કરી દીધું હોત.—સ્વ. મોતીભાઈ અમીન

કરોર

સુહૃદને—

જીવનને મારગે હું જાતો'તો એકલો,
મળી ગયો ત્યાં સાથ તારો મને,
—સાથ સારો મને:

કાંટા ને કાંકરા, ઝાડી ને ઝાંખરાં,
તારા સંગાથે, સખા ! ફૂલાં ખને,
—રહે મહેત્રી વને !
—જીવનને.

હાથમાં લીકાવી હાથ, હૈયામાં હામ ભરી,
દોહાદો આ મારગે દોડ્યા જશું,
—દોસ્ત ! દોડ્યા જશું:

શબ્દા ને સ્નેહ ભર્યા પાંખાળા પ્રાણને
લાગે ન હાવાં અચકચ કશું
—ન મુરિકલે કશું !
—જીવનને.

‘ નૌતમ ’

લેખક : દવ. રવીન્દ્રનાથ ઠાગોર, અનુ : નાથાલાલ દવે

સંધ્યાસૂર્ય અગ્નિ ચતા સસ્વતીતીરે વનવટામાં
અધકાર છવાયો છે વનાન્તેથી ઋષિકુમારે મસ્તકે
સમિધનો બાર વહીને નિસ્તમ્બ આશ્રમમાં પાછા
ફર્યા છે તપોવનની ગોશાળામાં અગ્નિશક્તિ આપો-
વાળી શ્રાન્ત હોમધેનુઓ ચરેને યાછી આપી છે
સધ્યાન્નન સમાપ્ત કરીને કુટિરના આગળુમાં
દોમાશિના પ્રાશમાં શુરુ ગૌતમની આસપાસ સર્વેએ
આસન લીધા છે શન્ય અનન્ત આમશમાં ખ્યાન
મગ્ન મહારાગ્નિ છે નિશ્ચય શિષ્યોની પેઠે નક્કન-
મડળી કુશલથી સ્તમ્બ બની બેઠો છે આપો
આશ્રમ એકચિત્તે સાક્ષી રહ્યો મહર્ષિ ગૌતમ બોલ્યા,
“ હે વત્સો ! હવે હું અહાવિદ્યા સમભવુ છું સહુ
ખ્યાનથી સાક્ષી

એ સમયે નાના કપૂરમાં અર્ધ લક્ષ્મિએ એક
તરફ બાનક આસન પાસે આ પો નવિના ચણપદે
ફળફલ સમર્પિને, ભક્તિપૂર્વક પ્રણામ કરીને, ટાકિવ
મટે સુધાગ્નિગંધધરે તે બોલ્યો, “ ભગવાન !
અહાવિદ્યા શીખવાનો અભિનાયી છું મારા નિરાસ
અથાન કુશલેતરી મે માટે આ પો છું સત્યમમ
મારુ નામ છે ”

એ સાંભળી ગ્મિત હાસ્ય હસી, એજ્ઞાન્ત
નાણીથી મહર્ષિએ કહ્યું, “ હે સૌમ્ય ! કુશલ હો
તાતુ ગોત્ર કયુ ? હે તત્સ ! માત્ર આહાણુનેજ અહા
વિદ્યા શીખનાનો અધિમાર છે

આવક ધીરથી મોંચો, “ ભગવન ! ગોત્રની મને
અખગ નથી આપ અનુમતિ આપો તો માતાને પૂછી
મને પાઠો આપીશ ” એમ કહી નવિના ચરો
પ્રણામ કરી સત્યમમ ચાલી નીકળ્યો ધન અધકાર
ભરી વનવટામાં થઈને, લીલુ સ્વચ્છ શાન્ત સગ્ગતી

ઓળંગીને, રતીરાળા કાઠે સુમિથૌન ગ્રામપ્રાન્તે
માતાની કુટિરમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો

ધરમ્મ સધ્યાદીપનો પ્રમશ હતો માતા જ્યાના
પુત્રના આનવાના માર્ગ આમે બેઠી દ્વારમાં બની
હની માતાએ તેને છાતી સરસો દનારી, સ્નેહથી
મસ્ત સુધી, કલ્યાણકુશળ પૂછના લાગી સત્યમમે
કહ્યું, “ કહો તો હે જનની ! મારા પિતાનુ શ નામ ?
મારો કયા વશમાં જન્મ ? દીક્ષા માટે હું ગૌતમ
ઋષિ પાસે ગયો શુરુએ મને કહ્યું, ‘ તત્સ ! માત્ર
આહાણુનેજ અહાવિદ્યાનો અધિમાર છે ’ કહો તો
માતા ! કયુ મારુ ગોત્ર ? ”

વાત સાંભળીને અવનતમુખે શુદ્ધકૃત માતાએ
કહ્યું, “ યૌવનમાં દારિદ્ર્ય બમ્મ અનેબની પરિચર્યા
કરીને હું તને પામી છું ભર્તૃહીના જ્યાલાને બેળે
હું જન્મ્યો છે હે તાત ! તાતુ મોર હું જાણુની
નથી ”

બીજે દિવસે તપોવનના તરુશિરે પ્રસન્ન નવીન
પ્રભાત બગી જઈયુ શિશિર સુગંધભર્ગ, ભક્તિ
અશ્રુથી ઘોરાયેલ નવીન પુણ્યછટા જેવા તરણુ
પ્રકાશમાં, વૃદ્ધ વડની નીચે શુરુ ગૌતમની આસપાસ
પ્રાત્ર મળન દરેલા સ્નિગ્ધ મુદર, આદ્યસિક્તાજટાવાળા,
શુભિદર્શન, સૌમ્યચૂર્તિ, સમુજ્જવલકાય તાપસચાતી
જેમી ગયા છે વિદ્યોના ગીત, મધુકર્નુનું ગુળનગાન,
પાણીનો કનધ્વનિ એ સર્વ સાથે વિચિત્ર તરંગ
કઠોના સમિલિત સ્વગા શાન્ત સામગાન ગબીરમધુર
ગવ્થી ભરી બેઠે છે

એ વખતે સત્યકામે પાસે આવી નવિચગજે
પ્રણામ કર્યો ઉદાર દૃષ્ટિથી સામુ બેઠી તે બોલો
રહ્યો આચાર્યે તેને આશીષ આપીને પૂછ્યું, “ હે

આવતાં હોય છે, એટલે તેઓ નૌકાગૃહનું મોઢું લાકડું ખરચતા અચકાતા નથી

તમે સાચકાણે શિક્ષાગ્રામા બેસી ઝેલમ્મા દૂરવા નીકળો તો માર્ફલોના માર્ફલો મુઘી નૌમાગૃહોના ઝુક ભેરો ઇલેક્ટ્રીક લાઈટથી ઝગાડળા યઈગહેલા અંતે ઝેનમના જળમાં મનોદગ પ્રતિબિંબ પાડ્યા એ નૌકાગૃહોને નીરખી મુઘ બની જાઓ તે વખતે નૌકાગૃહોના ઝુકો કોઈ જાકુઈ નગરી જેવા લાગે અને મનમાં એમ યઈ આવે કે આ નૌકાગૃહ નિવાસની મોઢી મોજ એક વખત તો લેશે જ નેરું

પણ કઈક આવી જ મોદકનાથી આકર્ષાઈ નૌકાગૃહનિવાસની મોજ માણી દત્તી કાશ્મીરનો તરેદનરેદની રવગીંચ મોજ માણવા માટે જ છે, એટલે નૌકાગૃહનિવાસની મોજ કેમ જતી કગાય ?

શારદા : નૌકાગૃહનો નિવાસ તો ભારે મજાનો કેટલી બધી સમવાતાવાળો ? ફગવા જવું હોય, કાઈને મળવા જવું હોય કે કઈ ખરીફ કરવાજવું હોય તો કપડાં પહેરી બહાર નીકળવાની પચાતજ નાહો એ બધું ધરમાં બેઠા બેઠા યઈ ચકે આજુ ધરજ મધે ફરે ! આવી મોજ લેવાનું કોને મન ન થાય ?

આચાર્ય : તમારી કપના બગાળર નથી નૌકાગૃહમાં બેસી એ ત્યાં જઈ શકાતું નથી તેને એક જગાએથી બીજી જગાએ લઈ જવું એ જગ તકલીફવાળું છે તેને દહારવા માટે દલેસાની કે બીજી સગવડ હોતી નથી એ તો એક નિષ્વર રથએ જ રિધર રહે છે

શારદા : કિનારેથી તેમાં જવા-આવવાનું કેવી રીતે થાય ?

આચાર્ય : ઝેનમમાં જે નૌમાગૃહો છે, તે બધાં કિનારાથી વીશેક ફૂટને અતરે રિધર ગહેનાં હોય છે તેમને પ્રવાદના મધ્ય ભાગમાં રાખી શકાતાં નથી. તેના પર જવા-આવવાને કિનારાથી

તેના આગળા મુઘી લાકડાનો કામચલાઉ પૂવ રાખવામાં આવે છે કાનકરમાં જે નૌકાગૃહો રહે છે, તે કિનારાથી વધારે દૂર હોય છે, તેથી તેના પર જવા-આવવાને શિકારા નામની હોડીઓના ઉપયોગ કરવામાં આવે છે

કુમળા : કાશ્મીરમાં તમે શું શું જોયું ?

આચાર્ય : મણું મણું જોયું દિંદના જળનગર તરીકે જોવાપાતું શ્રીનગર જોયું કાશ્મીરે લોડાને જળમાર્ગ અને નિવાસસ્થાન આપતી ઝેનમવા જોઈ જળદેવોઓના કીડાજણ સર્ખા, જાણજાના કપનાપ્રદેશમાં જન્મેન અન્દોદના અવતારસર્ખા અને સાંદર્પમાં દિદગમ્યા જેનો જેટો નથી જોનાં કાત, વૃત્ત, માતસ અને દગવાન સરોવરો જોયાં અપ્સરાઓને પણ જગાડી માટે આકર્ષે એવા અશ્વેરાડી, વેરીનામ અને અચ્છાબચના અચ્છાત ઝરાઓ જેવા મુખ્ય સંપાદોના વિલાસરંભવની મુક સાણી આપવા, પૃથ્વી પર રવગીંચ સાંદર્પની ઝાંખી કગવના અને કાશ્મીરના સહેવાણીઓને ગવિવરે રવિચારે મોજ લૂટવાને પોતાને આંજણે નિમનનાં શાદેમાર અને નિઝાત નામના શાદો ઉઘાતે જોયાં દિમયરોટી દકાયેલા પોતાના અમળામાં દરવા-ફગવાની મોજ માણવા માટે પ્રવસીઓને નોતરતા અને રવારવના સદન સર્ખાં પહેલમામ અને મુકમામ જેવાં શ્રીનગરની દીવાદાંડી સખી અમર ટેકરી જોઈ યાત્રીઓને પનટાતા જલરોટી વરમરતામાં ફગાડતા ક્ષી-જાવાની જોયા પદાકી ખજીમાં ધૂવવાટા કગતી અને મસ્તીના તાનમાં નાચતી ફૂદની સિદ અને નીવધારા જેવી કેટલીક મિગિનદીઓ જોઈ ચરણથી પ્રોવા મુઘી વૃષ્ટાગ્નિની લોહી કદની અને મસ્તકે દિમમુગટ ધારણ કગનારી મિગિમગળી જોઈ સાંદર્પમાં દિંદના પ્રતિષ્ઠાનની સુદરીઓને ચરમાથે એવા કાશ્મીરી રમણીઓને જોઈ મેલા, શાગ્રિમાં ફેરેલા પણ કથાને વરેલા એવા કાશ્મીરી કારીગરોને જોયા વિવિધ અને અગકાર રંગોથી જગુઓને જ નદિ ખણ પ્રાણિમારને આકર્ષતા અને મુખમનું દેવાણું કાઢીને એકેલા જાણે વનોવીના ફગાવરોડ હોય નહિ

એવા શુદ્ધાચ જોયા. કદી નજરે નહિ પડેલાં ચેરી અને રટ્ટોમેજી નામનાં ફળો જ્યાં અને જૂના વખતની કીર્તિને મરણમૂડી તરીકે સાચવીને ઝૂંપ્યાં જ્યાં ધરમાં નિવાસ કરીને રહેલી કાશ્મીરી કાશ્મીરીને જોઈ.

કમળા : ઓહોહો! એક માસમાં તો ધણું જોયું. જોવા જેવું કંઈ બાકી રહી ગયું ખરું?

આચાર્ય : હા, કેટલુંક બાકી રહી ગયું. ચંદ્રની ક્ષયવૃદ્ધિના ક્રમે પોતાના હિમમય લિંગને નાનું મોટું બનાવતા ભગવાન અમરનાથની અદ્ભુત ગુફા જોવી બાકી રહી કાશ્મીરની પુષ્પસમૃદ્ધિનાં દર્શન થઈ ન શક્યાં. તેમજ હિમની શુભ સાડી પારણ કરીને કાઈ યોગિનીની પેઠે બ્યાનસ્થ બેઠેલી કાશ્મીરી ધરાનાં દર્શન ન થઈ શક્યાં.

કમળા : એટલું બાકી કેમ રાખ્યું?

આચાર્ય : અમરનાથની ગુફા લગભગ ચૌદ હજાર ફૂટની ઊંચાઈના એક પહાડ પર છે. એ સ્થળ શ્રીનગરથી સોએક માર્ગલ દૂર છે. રસ્તો તદ્દન નિર્જન અને હિમમય હોવાથી ત્યાં જતું એ જીવસંતોષટનું સાહસ છે. તેથી ત્યાં જવાની બહુ જ થોડા લોકો હિંમત કરે છે. અમારે તો એ સાહસ કરવા સંબંધે વિચાર કરવાનો જ ન હતો, કારણ કે એ અદ્ભુત અને અગમ્ય સ્થળની નજા શ્રાવણ અને બાદરવો એ બે માસમાં જ થઈ શકે છે. અને ત્યાં પાંચસો કે હજાર માણસોના કાફલામાં જ જઈ શકાય છે. એકલાં જઈ શકાતું નથી. અમે ગયા ત્યારે વૈશાખ માસ ચાલતો હતો, તેથી એ વિકટ સ્થળને લગતી અદ્ભુત વાતો સાંભળીને જ સંતોષ માનવો પડ્યો.

કાશ્મીરની પુષ્પસમૃદ્ધિનાં દર્શન સંપૂર્ણ-આકટોબરમાં થઈ શકે છે તે વખતે એકેએક સરોવર કમળપુષ્પોની રંગબેરંગી ઓઢણી ઓઢે છે. બધાં જોઈએ ત્યાં કમળ જ કમળ. એ મનોહર દ્રશ્ય જોવાને તો એક વખત ફરીને કાશ્મીર જવું જોઈ શે.

હેમંત અને શિશિરમાં કાશ્મીરમાં હિમ વધી જાય છે. એટલે પહાડો, ખીણો, મેદાનો, ઉદ્યાનો, ખેતરો, રસ્તા, મકાનો અને વૃક્ષો : એ બધાં હિમના શુભ યોગમાં ઢંકાય છે. જાણે કાશ્મીરાદેવી હિમનાં શ્વેત વસ્ત્રો પરિધાન કરીને બ્યાનસ્થ બની નહોતી! એ વખતે વ્યવહાર અને પ્રવૃત્તિ લગભગ થંભી જાય છે. લોકો મોટે ભાગે ધરની અંદર રહી જે કંઈ કામધંધો ચાલે તે કરે છે. એ સમયનું કાશ્મીરનું દ્રશ્ય પણ જોવા જેવું તો ખરું જ. પણ તે વખતે કંઈ કાશ્મીરમાં જઈ શકાય નહિ એટલે તે દ્રશ્યની કલ્પના કરીને જ સંતોષ માનવો રહ્યો!

પ્રભા : શ્રીનગર એટલે સુંદર શહેર. એ બની સાર્થતા કેટલેક અંશે છે? વળી તેને જ કહેવામાં આવે છે, તે કેટલે અંશે સાર્થકતા અને મદ્રાસ જેવાં નદીના બંને તીર વસેલાં નગરો કરતાં તેની શી નિશિષ્ટતા છે?

આચાર્ય : શ્રીનગર ખરેખર એક સુંદર શહેર છે. તેની સુંદરતા બધા મકાનોને લીધે નથી, સમગ્રાણુ બાધણીને લીધે નથી, પહોળા, સીધા અને વૃક્ષમંડિત માર્ગોને લીધે નથી, લીલાં હરિયાળાં મેદાનોને લીધે નથી તેની સુંદરતા કે આકર્ષકતા મોટે ભાગે ઝેલમને લીધે છે. એ નગર ઝેલમનાં ખોળામાં વસેલું છે, એમ કહીએ તો ખોટું નથી. તે નદી લગભગ ૫ માર્ગલ જેટલા વિસ્તારમાં તેની વચ્ચે થઈને વહે છે. તે ઉપરાંત નહેરો અને નાળાઓનો પાર નથી. ઝેલમમાં અને નહેરોમાં સેંકડો તરતાં ધરો છે. એ બધું જાનમાં લેતાં એમ કહી શકાય કે એ નદીએ જ તેને જળનગર બનાવ્યું છે.

વચ્ચેથી નદી પસાર થતી હોય અને તેના બંને કાંઠા પર શહેર વસેલું હોય એવાં શહેરો તો દિગ્દર્શ બીજાં પણ છે. કલકત્તા અને હાવરા દુગલીને બંને કાંઠે વસેલાં છે. મદ્રાસ અકિંગહામ નહેરના બંને તીર પર વસેલું છે, પણ તેમાંનાં કાંઈને જળનગર કહેવામાં આવતું નથી. શ્રીનગરની લૌગણિક પરિસ્થિતિ અન્ય જળનગરો કરતાં અનોખી જ છે.

અન્ય જળનગરો ધણે ભાગે સાગરતટે, સરોવરતટે કે સાગરસરિતાના સંગમસ્થળે વસેલાં છે, તેથી તેના જળમાર્ગો હમેશાં પાણીથી ભરપૂર રહે છે. શ્રીનગરને એવી સગવડ નથી, હતાં એલમની જળ-સમૃદ્ધિ અખૂટ હોવાને લીધે, તેનો પ્રવાહ સર્વજનિએ જાતો હોવાને લીધે, તેનાં પાણી સરોવર સરખાં થાત હોવાને લીધે અને તેમાંથી પાર વગરની નહેરો કાઢેલી હોવાને લીધે, શ્રીનગરને જળમાર્ગોની સુંદર સગવડ મળેલી છે. પણ તમે એમ ન માની લેતાં કે શ્રીનગરમાં સર્વજન જળમાર્ગો જ છે અને સ્થળમાર્ગો છે જ નહિ. શ્રીનગરમાં જેમ જળમાર્ગો છે, તેમ સ્થળમાર્ગો પણ છે. એલમના જમણા કિનારા પર જે નવો બાગ વસેલો છે, તેમાં ઘણા સ્થળમાર્ગો છે.

પ્રશ્ના : એકમમાં પાણીની વધવટ તો થતી જ હશે. ત્યારે પાણી ધટી જાય ત્યારે જળમાર્ગો નકામા ન થઈ પડે ? તેમ જ પૂરનાં પુષ્કળ પાણી એક ત્યારે કિનારા પરનાં મકાનો ભથમાં ન આવી પડે ?

આચાર્ય : એ બંને મુશ્કેલીઓને દૂર કરવા માટે ગોઠવણ કરેલી છે. એકમમાં હતાળામાં હિમ-જળનો અને ચીમાસારમાં વર્ષાજળનો વધારો થતો રહેવાથી પાણીનો પૂરતો જથ્થો રહે છે, પણ શિયાળામાં પાણી ધટી જાય છે. તે વખતે પણ એકમના જળમાર્ગોમાં પૂરતું પાણી રાખવા માટે શ્રીનગરને બીજે છેડે હતામથ પાસે નદીના પાનમાં દરવાજાવાળો એક બંધ બાંધેલો છે. એ બંધને લીધે તેમજ શ્રીનગર પાસે એલમનો ઉતાર (gradient) ઘણો જ થોડો હોવાથી શ્રીનગરની આસપાસના દરેક માર્ગમાં નદીનો પ્રવાહ તળાવ જેવો સ્થિર જણાય છે અને તેની ઊંડાઈ ૬ ફૂટ કરતાં ક્યાંય ઓછી થતી નથી.

પૂરનાં પાણીથી તટસ્થ મકાનોને નુકસાન ન પહેચે તેટલા માટે જુદી જુદી બે યોજના કરેલી છે.

૧. એલમના બંને કિનારા પર ઘણા ભાગમાં માટીના બંધ બાંધીને તે પર પગપાળા કરવા જવાની સડક બનાવી છે. તેને લીધે ત્યાં એલમનું સ્પર્શ નહીં જાયું રહ્યું નથી પણ નહેરના જેવું બની ગયું છે. અને પૂરનાં પાણી તટપ્રદેશ પર ફેલાતાં અટક્યાં છે.

૨. શ્રીનગરથી પાંચેક માર્ગેલ હિપલાણે બે સડી નહેરો બોલી રાખવામાં આવેલી છે. તેમાં પૂરને વખતે પાણી વહેવા લાગે છે. એ રીતે વધારે પડતું પાણી એ નહેરોમાં વધી જવાથી શ્રીનગરનાં મકાનોને નુકસાન થતું નથી.

પ્રશ્ના : શ્રીનગરની અંદર એકમ પર અને તેની નહેરો પર રથળે રથળે પૂલો દરો.

આચાર્ય : હા. ઘણા પૂલો છે. એકમ પર જૂના વખતમાં સાત પૂલો હતા. સાતેય લાકડાના હતા. અત્યારે તેમાંના ચાર હયાત છે. પાકોના નામથીયે બન્યા છે. નહેરો પર પણ રથળે રથળે લાકડાના પૂલો છે.

પ્રશ્ના : લાકડાના પૂલ ? પથ્થરના અને લોહાના પૂલો ભેગા છે, લાકડાના પણ પૂલ હોય છે એ આજે નહું જાણું.

આચાર્ય : શ્રીનગરમાં પૂલો લાકડાનાં છે, તેમ ત્યાંનાં ઘણાંખરાં મકાનો પણ લાકડાનાં છે. ત્યાં જે વસ્તુ સહેલાઈથી અને સરતી મળતી હોય, ત્યાં તેનો ઉપયોગ વધારે પ્રમાણમાં થાય એ દેખીતું છે. કાશ્મીરના કુંગરે કુંગરમાં જંગલો છે. તેમાંથી બેંચેએ તેટલાં લાકડાં સહેલાઈથી મળી શકે છે, તેથી મકાનોમાં અને પૂલોમાં પથ્થરને બદલે લાકડાને ઉપયોગ કરેલો છે. વળી ત્યાં અવારનવાર ભૂકંપના આંચકા લાગે છે, તેથી પથ્થરનાં મકાનો અને પૂલો બાંધનામાં આવે તો તે બેંચમથરાંલાં ગળ્યાં.

શ્રીનગર વિષે હવે એક જ આખત કહેવાની રહે છે. એ જળનગર હોવાને લીધે તથા બીજા કેટલીક કુદરતી બક્ષિસોને લીધે તેનું સૌંદર્ય અનેક છે ખરું, પણ સ્વચ્છતામાં તેનો નંબર નીચો આવે એવું છે. એલમના ડાબા કિનારા પર સહેરોનો જે જૂનો બાગ છે, તેની સાંકડી ચોરીઓ અને તેમાંનાં મકાનો ગંદકીનાં ધાય સરખાં છે. એ વિભાગમાં એક બઢાર મારી હોય તો શ્રીનગરના સંબધમાં જે ઓહોલાવના બંધાઈ હોય તે એકદમ નિર્જીવ થઈ જાય, અને મનમાં મૂકે મજબુત થકે થાય કે અહીંનાં અશિક્ષિત લોકો કુદરતી અમૃત્ય બક્ષિસનો યોગ્ય ઉપભોગ કરી શક્યા નથી.

રમા : હવે કાશ્મીરની ગંગા સરખી એકમ વિશે થોડુંક કહો.

આચાર્ય : થોડુંક કેમ ? તેને વિશે તો બહુ કહેવાનું છે. એકમનું મૂળ જોયું, તેના પાનમાં પચાસેક માઈલનો પ્રવાસ કર્યો, તેને વૃક્ષમાં સમાવી નોંધ અને તેમાંથી પાછી બહાર નીકળતી નોંધ. તેના જોળામાં એક માસ ગાળ્યો તેથી તેના પગિચા હીક હીક થયો છે એટલે તેના વિશે બહુ કહેવાનું છે.

શ્રીનગરથી પૂર્વમાં પચાસેક માઈલના અંતર પર પીરપંજલની એક ટેકરીના ચરણ પાસે એક અદ્ભુત ઝરો છે. તેની આસપાસ અષ્ટકોણાકાર વિદ્યાળ કુંડ છે. જાણે પાતાળને ફેડી પાતાળગંગા પૃથ્વી પર આવતી હોય તેમ, એ કુંડના મધ્યભાગમાં લગભગ બે ફૂટ વ્યાસનો જળરત્ન જૂતળમાંથી કુવારાની પેઠે ઊછળે છે. એ ઊછળતા નીલવર્ણી નીચી આખે કુંડ ઊંચારી જઈને તેની એક બાજુએથી નદી નેટલેા પ્રવાહ વહેવા લાગે છે એ જ એનાનું મૂળ તેને વેરીનાગ કહેવામાં આવે છે.

વેરીનાગ અને તેની આસપાસનો પ્રદેશ જોઈને હું મુગ્ધ બની ગયો. ઘડીભર મને ભમ થઈ ગયો કે આ તે પાર્શ્વ પ્રદેશ છે કે સ્વર્ગ ? આ ઝરામાં પાણી છે કે નીલમણિનો રસ ભરેલો છે ? સામે દેખાય છે, તે કોઈ પહાડ છે કે રંગમૃગિતો પારો છે ? શું અદીની વનશ્રી યોવનના ઉન્માદે નો નહિ ચડી હોય ને ? કહ્યું છે કે મોઝલા મુગ્ધસમ્રાટ જહાંગીરને આ સ્થાનને જોતાં એમ થયેલું કે “ને જગત પર કોઈ ડેકાણે સ્વર્ગ હોય તો તે અદી જ છે.” જહાંગીરની પેઠે સર્વ કોઈ ને એવો મનોભાવ થાય તેમ છે. જહાંગીરે પોતાનો મનોભાવ આ કુંડની એક દિવાલ પર કોતરાવીને વ્યક્ત કર્યો છે. માગ જેવા પ્રેરકો તે પ્રમાણે મનોભાવને પથ્થર પર ભસે ને કોતરાવે પણ તેમના અંત કંચુના પટ પર તો જહાંગીરે કોતરાવેલું વાક્ય અમૂલ્ય અમૂલ્યે કોતરાઈ રહેવાનું જ.

વેરીનાગની રમણીનાએ તથા શાંતિએ જહાંગીરને ખુબ આકર્ષ્યો હતો. તેણે પોતાનાં આક્ષરોને કંઠી ગણ્યું હતું કે મારા અવસાન બાદ મારા દેહને વેરીનાગની બાજુમાં દફનાવજો. મારે આંધ્રામનતા સિન મુધી આરામ અને શાંતિ લેવાં છે.

પણ તેના વારસોએ તેની એ ઈચ્છા સફળ ન કરી. કાશ્મીરથી પાછા ફરતાં લાહોરમાં રાવીતરે એ બાદશાહનો રાજો જોયો ત્યારે મને બહુ ખેદ થયો. અને મનમાં ગળુગણ્યો : ‘જિયારાએ પોતાના રૂઢના આરામ માટે જેવું સ્થાન પસંદ કર્યું હતું અને તેને જેવું મળ્યું !’

હવે એકમશ્રેયાની ઉપયોગિતા સંબંધે થોડું કહું. કાશ્મીરનું મોટું મેદાન એ જ એકમની ખીણ. એકમ તેની બરાબર મધ્યમાં થઈને પૂર્વ છેડાથી પશ્ચિમ છેડા સુધી લગભગ ૧૦૦ માઈલમાં વહે છે. પૂર્વ છેડે વેરીનાગ છે અને પશ્ચિમ છેડે બાગમૂલા છે. એકમનો તેટલો પ્રવાહ સદાય સમયળ, સરોવર જેવો શાંત અને જળથી ભરપૂર હોય છે. તેમાં નથી ક્યાંય ખજાજાટ કે નથી ક્યાંય લાકુ. જાણે સિંધુ કે ગંગાની કોઈ મોટી નહેર હોય નહિ !

કાશ્મીરમાં વરસાદ તો આપણા પ્રાંત નેટલેા જ પડે છે, પણ એકમને વરસાદની પરવા છે જ ક્યાં ? તેનું પિપર પનાનું છે. ચોતરફના પહાડોમાં પડેલો અખૂટ દિમ એ તેનું પિપર છે. એટલે તેમાં પાણીનો તોરો પડે જ શાંતો ! જ્યારે જોઈએ ત્યારે એ જો કંઈ ભરપૂર જ દેખાય છે.

કાશ્મીરના મેદાનમાં નાનાં મોટાં દેટલાં સરોવરો છે. તે દરેકનો સંબંધ એકમ સાથે તો ખરો જ. પ્રત્યેક સરોવર પોતાની જળશેટ એકમને ચણેલું ધર. વૃષ્ટ તો તેને પોતાને ઘેર મોતરી બે દલાલ ભાવબીનું આતિથ્ય કરી બેટમોમારો આપી પાંચ વિદાય કરે એટલે કાશ્મીરના પહાડો, ઝગમો, નદીનાળાં અને સરોવરો : સાને એકમદેવી તન્દ્ર સરખો ભાવ. પછી તેની જળસમૃદ્ધિમાં શી ન્યૂનતા ગ્દે ?

એકમ એ આખી કાશ્મીરી ખીણનો મોટી જળમાર્ગ છે કાશ્મીરની રહેલે ગણો તોય એ છે અભાગવર્ધી બાગમૂલા મુધી જ્યાં જોઈએ ત્યાં એવમમાં માણેમોની અને માલની હોડીઓની એકસરખી આવજ નગરે પડે છે. શ્રીનગરમાં તો એવમ જળમાર્ગ તરીકે, નિવાસસ્થાન તરીકે, દરવા ફૂવાના મેદાન તરીકે અને માલ વેચવાની બજાર તરીકે : એમ અનેક પ્રકારે ઉપયોગમાં આવતી દેખાય છે. એકમને લીધે જ શ્રીનગર છે. એકમ ન હોવ તો શ્રીનગર મરી શી જતી ગ્દે. પાછળ ખાલી નગર જ રહે !

આગ]

લેખક : હાકોરભાઈ લાણાભાઈ નાયક

રૌશનની પેલી સાંભળ્યું : ક્યવાને મને નિયાળે
અમે ખેસતા; માસ્તર પૂછતા. " એગણસાક કેમ
લખાય ? " આવડે નહીં એટલે સવાગના રોશનીભાઈ
સવાળા ગાલો ઉપર માસ્તર ચૂંટી દેતા; લાસ થયેલ
કપોલોની લાક્ષી અમે આસુથી ધોવા પ્રયત્ન કરતા;
ખીજ જ સૂણે માસ્તર ગાજતા: " ૬ છે ૬ " : અને
એ શબ્દખખના જેવા બીજે હાથધખમે અમારી વાકી
થવા જતી પીઠ ઉપર પડે. | એ ૬ અને એ ધખના
આળે આટલે વધે એ અમને ગીધા કરી શક્યા નહિ.
આળે પશુ જણાયુ નથી—અમને ૬ કેમ કહેવામાં
આવેલા. | શુ અમે ૬ ની જેમ વાકા દેતા ? અમાગ
મજજની ૬ ની વાકાધમાથી રમતિ શું અવાઈ બહાર
નીકળી શકતી ન હશે ? અથવા અમારા આવકવા
ઉપર ૬ જેવા જ કોઈ કારી પાવાણુ મુકાયો હશે ?
જે હોય તે જેવા હતા તેવા આજે એ છીએ ને એ
આવડમગણે અરુણ નયને તે દિવસો લાવે છે—
૬ તે દિવસનો અમને પૂન્ય છે.

છતા ૬ ધણીને અપૂર્ણ ૧, અગ્રિય છે " ૬ " નો
વર્ગ તો " ૬ " એનો એ આખો વર્ગ જ
લોક-અપમાનિત લોકો એને ઉચ્ચાનતા થે અચકાય
છે. અથવા જાણી નેઈ ખૂસ કરે છે. | માધવની ગણીનું
ગાન કષાયેલાં હોય એવા અનુતાસિદાના વર્ગમાં
આવવા કરતો શુ પશુ અમધુર. અજેવ. હાય, જે
વર્ગ સમાજથી તિરસ્કૃત હોય તેની ક્રોમળીમા ક્રોમળ
વ્યક્તિ પશુ વન્દ્યુષિ દેડોગ બની જાય એમાં શી
નવાઈ ? ધનહીન મજૂરો અથવા હમિજનો ભદ્રલોકની
ફૂરનાથી નિષ્કુર અને અને વેર વાળવા મટે એમાં કઈ
નવાઈ નથી સદાનુસૂતિ લાગણીપ્રેરક છે એનો અજાણ
પર હૈયાને શોષતો જાય છે, અને આખરે લાઘવમધુર
અદ્વૈરો પશુ પાવાણુસખન બની જાય છે

આ ૬ છે એનો વર્ગ મને તેની તરફ નિષ્કુર
અને પશુ બેડેઓની મંડે તેઓ ક્રોમળ અથવા રાહ-

દર્શી જ ગહેવાના ! ! નિશાળમાં હસ કે સાપ અમે
ચિતરવાના હોઈએ તો દોનો જ આસરો લેતા. દોનો
ખેલાઓ કે સાપ અને પહેળો કાપો કે હંસ !
જ્યારે ભગવાન નારાયણનું આસન બનેલ સાપ અને
નીરસીરન્માયનો પિતા થયેલ હંસ એક જ દેના
ફેરફાર છે, ત્યારે એ મહાન પિતા પ્રત્યે ઉભાસીન જાતિ
કેવી ? હસની ગતમાં સંદર્ભદર્શન આ માટે અને
નાગગણની રૂણમાં ભવદર્શન આ માટે ? જોમ
જાલના અનેક વિવર્તો તરફ અને સુવર્ણના નાના-
વિધમદના પ્રતિ આણુસને માવામોહ હોય છે, પશુ
અતમા તો યશુ એક કે બીજાનો ફેરફાર જ છે તેમ
દેના વિવર્તો પ્રતિ આપણે નિર્મમો થયુ જોઈએ.

૬ કઈ છેક જ કાબરહિત નથી. સંસ્કૃતને શત-
વાના પેલા હાઈફૂલપ્રયાસોમાં ' ડોક ' ધુણાવીધુણવી
સગરવતીને શમે વસાવવા કરીએ; ૩૫ ઉપર ૩૫
આવતા જાય—આત્મનેપદી, ઉભયપદી, ખેલાઈ, અપ
વાદ૩૫ વચ્ચે જ, આ લાગી હાગમાં લેદિ જેવુ કોઈ
૩૫ અમની પડે ? અનન્ત નીલમ્બ ધણી તાગ નેઈ
રહ્યા પછી વાદ્યદાકોથી શુક જેતા નવાઈ લાગે
એમ એ ૩૫ નેઈ નવાઈ લાગે અને શાતા થે વળે !
લેદિ શબ્દનુ કાવ્ય મને દિ ને લીધે લાગે છે. અત્યારે
એ ડેટયુ સૈમ્ય ૩૫ ધારણ કરીને કાવ્યતન્ત્રીએ જાણ
રહી છે ? અને ' ડેટુ '—... | એમાં પેસો ૬ ન હોત તો
મને એની આઠ માસની સપ્તનિષિદ દૃષ્ટિ એ ગ્રેષ-
મિયતમની જેવાતી રાહ, જેકની કોઈ અધારપેરી
રાતે સલિલમિયા સાથે એનું પ્રથમમિયન; પછી બનેલું
એક થઈ જોગણી જણ અને છેવાડે કોઈ અદર્ય
પ્રત્યે વહન—આ બધા આજા કવિત્વમય લાગ્યાં હોત
આ સપ્તની કવિતા દેને લીધે જ. વરતુની મહત્તા
ખરી; છતાં નામમાં વધારે છે. ' રાધા ' કે ' જયંતેવ '
એવા નામ સાસળીને, કહો તો ખરા, તમને કઈ
નથી થયું ?

કોઈ " ૬ " ની અંદર કાર છે, ગણુ-આલાહન

માટે વાગતાં નગારાના “ હમ હમ ” અવાજનો હ આપણને, શ્રેય એવા સ્વધર્મ પ્રત્યે નોતરો ભો છે; “ હમ્મથુ ”નો હ તો ધનની અને ધેમવની અગમિકતા સૂચવતો હોય તેમ કંઈ પણ સંગીત વગર ઓળાય છે; અને Damatta હ ને અદ્યે ઓલાનો હ મનસ-શાસ્ત્રીનું કામ સાગી આપે છે; એમ તો હ ના ધણા બધા લાવે છે . .

નાનાભાવાન્વિત હ ની કાવ્યસગરવતી નદી અગ્રેજ ભાષાના ગદ્યમાં સ્કાઈ ગર્ઈ ત્યાં એ ન વડી તે ન જ ઈનાન અરપતાનના સદગમા તો પત્થરે સ્ત્રીમળાય હારે આ ક્ષીબુઓતા કેમ નહીં ? અગ્રેજો તો જાણે દરેક કહોર વસ્તુને પિંકાનતા દોાય એમ “ હ ”ને ઉચ્ચારતા પશુ નથી. અગારે દવા કહેવો નથી.

બહારથી દક્ષિતી કુમાશ બતાવી અંદર લોહની છાંદ નથી ગખવી અમે તો કહોર ઉચ્ચારીએ એ ખગ; અને દેરે નાલુદે ખગ ! પેવા લોહની વાત તો અનુભવ જ જાણે એ અગ્રેજ પદ્યમાં પારસીઓ દને પિંકારતા થયા, અને એની જગાએ ધને પ્રયોગવા લાગ્યા. એ પહેલાં તો કારણ ઉપજાવતું; હવે તો કટાળ્યા.

અને છેલ્લે છેલ્લે : હ પહેલો નથી છતાં એ મહાન છે; જાણીતો નથી તો એ અક્ષર છે, અજર છે. એનામાં શુરુ થવાની લાયકાત છે, ક્રોડ નથી એટલી એની નજરતા છે, પ્રવેશની પેઠે એ ગમે ત્યાં અટકાવતો નથી, અને મદુ વપરાતા વ્યંજનોતોની એ મહોળયત ન્હોતો નથી, એને મંગદોષ લાગવાનો ભય નથી આપણે એ આત્રા થવાનું પૂરછાએ એટલું બસ નથી ?

ક

નાત બહાર

લેખક : કાંતિલાલ મુ. અવેરી

ગામની પાસે એક નદી. નદીની બેબકગા એક બજોલ. બજોન ખૂન બીડી. એમા સાહુડીઓ ગહે દિવસે તો સાહુડીઓ બજોનમા બીડે છુ ઈઈ રહે અને દુન રાત્રે જ બહાર નીકળે.

એક દિવસ અચાનક નેઓમાની એક જુવાન સાહુડી બહાર નીકળી અને નદી નુધી ફરી પશુ આવી બહાર નીકળાને તેણે કંઈક જોયુ દરેક જગત કંઈક નવુ જોયુ. અધે ચારે કાગ અજવાણુ અજવાણુ અને બીએ - બજે બીએ ગાડતું કંઈક જોયું. જોતા જ અ.ખ મીચાઈ જાત એટલુ નેજ એ મોટા મજકતા ચકરમામા એણે જોયુ ! જોણે એ તો નવાઈ પામી એના આનર્થનો પાદ ન ન્હો

દગમા આરોને એણે વાન કની ખૂદ ઉત્સહ અને આનર્થથી એકને કંગે ને જીમને કરો કે

“ બહાર તો ખૂન અજવાણુ જ અજવાણુ છે બહુ મોકળુ મોકળુ દેખાય છે અને બીએ બીએ એક મોટા મોળા જેવો, નેજનેજના અ નાર જેવો દીરો જાય છે ”

સાહુડીઓએ આનું કાલું માન્યુ નહિ. બધી કહે “ મૂર્ખાં ચર્ઈ છે. એતુ તે હોય ! ” કાઈ કહે: “ શુ અમે આટલા વગમ પાછીમાં નાખ્યાં ? આપણા બાપદાદાએને કે આપણને ન અજર પડે કંઈ પશુ નાપ ના ? ” કાઈ બોલી: “ એ જુડું કહે છે અધે અધાર જ છે અજવાળાની વાત કેવી ? ” “ અરે ! એ તો ગાડી ચર્ઈ ગર્ઈ છે ગાડી. એની વાત તે શું સાવ.જીવી ? ” એમ પશુ કેટલોક કહેવા મગી

ચેરી સાહુડી કહે “ મેં મારી આ બી આંખે

‘તેજ’ નેયુ છે ચાલો મારી સાથે, તમને પણ ખતાવુ એ તો જે બહાર આવે તે બધાંને દેખાય તેવું છે”

પણ કોઈએ તેનું કહેવું જરાય માન્ય નહિ બેવાય કોઈ સાથે ન ગઈ

ધણી રકમક પછી એમ નક્કી કર્યું કે તે રાત્રે તેમણે બહાર જવું અને બહારની દુનિયાની બીજી વસ્તીને એ વિશે પૂછી નેયુ

રાત પડી અધાર મધ્ય એટલે બધી સાંજીએ પેની જીવાન સાંજીની સાથે રાખીને બહાર નીકળી પહેલવહેના બધા ધૂનક પાસે ગયા અને પૂછ્યું “હે ધૂનકભાઈ, આ અમારામાંની એક સાંજી અજવાળાની વાત કરે છે અને બાકી એક મોટા ચળકતો દીવો દેખાતું” પણ કહે છે. શું એ વાત ખરી છે? તમે વૃદ્ધ અને અનુભવી છો, કંઈ બજાતા હો તો કહો”

ધૂનક કહે ‘ના રે ના સાવ ખોટી વાત અજવાળુ ઘણી કેવું? અને ચળકતો દીવો શનો?’

ફરીને બધા વાગોળોના રોળામા ગયા અને બોલ્યા “અરે મહેનો! એક વાત કહો તો તમે કોઈ દિવસ અજવાળુ નેયુ છે? તમે ચળકતો દીવો નેયો? ૧૧”

વાગોળો કહે “જાઓ, જાઓ ગાડા ચર્ચ ગયા કે શું? દીવો કેવો અને અજવાળુ કેવું? આ છે તેવું અધાર જ બધે હોય એટલી જે બહાર નથી?”

વળી બધાએ સામાયીકિયા પાસે જઈને એ જ વાત પૂછી નેઈ

સામાયીકિયા કહે “કાણું કહે છે? કહેનાર મૂં ખુ છે અને સાબળનાર પણ મૂંખા છે અધી વાત ફરીને કોઈ કરેશાય નહિ અને કોઈ સાંભળશોય નહિ”

બધાનું કહેવું પોતાના વિરહમા હોવા છતાં પેલી જીવાન સાંજીએ ફરી ફરીને પોતાની વાત મૂકી પણ કોઈ ન તો માને કે ન બેવા પ્રયત્ન કે ઈચ્છા એ કરે

ધૂનકને, વાગોળોને અને સામાયીકિયાને પૂછ્યા છતાં, તેમાના કોઈ કહેતા કોઈએ પણ અજવાળુ હોવાની વાતની સાહો ન પૂરી ત્યારે કેટલીક સાંજીઓ આ જીવાન સાંજીઓના તિરસ્કાર કરવા લાગી. કેટલીક એને સમજાવવા ગઈ કે “આવી વાતો હવેથી ન કરતી ગાડી ચર્ચબર્ચ ગાડી” સમજાવત કે તિરસ્કારને વશ ન થતા બીજા દિવસે એ તો ડાનીમાની ફરીને બહાર નીકળી અને સૂર્ય અને અજવાળાનો આનંદ લઈ આવી ફરીને એણે એનો આનંદ એની એ વાત કહીને પ્રગટ કર્યો એની મક્કમતા નેઈ એચાર જીવાન સાંજીઓએ તેની સાથે ફરવા જવાની તૈયારી ખતાવી ઘડી સાંજીઓને આ શાનું તમે? એમણે તત્ત જ ભેગાં ચર્ચ પેલી જીવાનને પોતાની વાત છોડી દેવા અને બીજાને ન બચાડવા (1) સમજાવી, ધમકાવી છતાં તેન માની ત્યારે તેમણે તેને ત્યાંથી દાડી મૂકવા નાત બહાર કરવા—ની ધમકી આપી, અને તરત જ નાત બહાર બહાર કરી આથી પણ એ જીવાન ન કમી એને તો અનુભવ થયો હતો ને? એ બીજા કંઈ ન બોલી એને પ્રમાણનો આનંદ ફરી ફરીને લેવો હતો અને વિશાળ દુનિયા ફરી ફરીને બેવી હતી અને બીજાને એવો અનુભવ વાવવો હતો પણ એનું કોઈએ માન્ય નહિ કે માનવા માટે બેવા જવાય તૈયાર ન થઈ અને જીનંદી નાતબહાર ફરી એટલે તે એ રથાન છોડી દઈ બીજા ચાવી ગઈ

કવિપરિશીલન

ઋતુપર્ણની સનારી

પ્રેમાનંદનું કટુપર્ણસું એક ગીત આપણે જોઈ ગયા પછી પ્રેમાનંદ જેટલો કટુપર્ણમા કુશળ છે તેટલો જ હાસ્યમા પછી કુશળ છે આખા મધ્યકાળના સાહિત્યમા હાન્યોતો પીળે કોઈ કવિ જ નથી એમ કહીએ તો ચાલે આખામા મળે છે તે કટાક્ષ છે, તેને શુદ્ધ હાસ્ય ન કહી સકાય પ્રેમાનંદ ખડખડાટ હસાવી શકે છે અહોવા ઉનારેલો ભાગ પ્રેમાનંદની આખ્યાનકાવ્ય તરીકેની શક્તિ પછી બતાવે છે પ્રેમ કે કટુપર્ણની સામણીથી એક નાનું મુદત ગીત લખવું સહેલું છે, લાખા વર્ણનેત્રે રસિક કરવા અપરાં છે પ્રેમાનંદની એ શક્તિ બતાવવા પ્રેમાનંદનું એક લાખામા લાણુ કડવું અહો ઉતારેલું છે.

કડવું પઠ મુ-સગ સામેરી

સુદેવ સલામા આવિયો ન્યા, બેઠો છે ઋતુપર્ણ, કમ્માહે આપી કહોનગી, ઉપર લખ્યું નિમળ પૂત્રીત વિશેષે પત્ર લીડુ, કીડુ અવિદોક્તન, સ્વસ્તિ કી અયોધ્યાપુત્રી, ઋતુપર્ણ રાય પાવન વિદુર્ભ દેશથી લખીતગ લીમક, નજેદમયતી પરદુરી, એને દેવનું વરદાન છે માટે, સ્વયંવર કીને ફૂરી પૃથ્વીના ભૂપતિ આવરો, તમેા આવલે ખપ કરી, સૂનર વશીને વરવો નિલે, કુંવરીએ હસઠા ધરી ભૂપતિ આનંદે અર્ધો, સત્તામાહે એમ ભાભે-ભાઈ વેદવાણી દમયતી, કોને નહોં વરે સુન પામે. અધર હસે કર ધસે, વિપ્ર ઉપર આખ કાટે, મોહોતારીયો નિર્મલ્ય દીમે, આભ્યો લમને દહરે સુદેવ કહે કુ મ્યમ કરું, વેગનું તમાડે ગામ, રાન હામ થાના આવવડ, કહોતારીતુ કામ. ધાઈ અપા સર્વે ભૂપ ને, પ્રથમ રૂપના પળમા, ઋતુપર્ણ આસનથી ડોઢે બેસે, થાય પ દવના સગકા આહા ગઈ દમયતી હાથથી, કહોનતી આવી ચોગ, એક નિયાનો આતરે દોત તો, નન જેમ તેમ દોગ

નાહે ત્રાહે બોને નસ્તક ડોરે, નિસાસા મુકે ડોડા. વેદ-બી વરતા વેગ વાળ્યુ અરે થાણુ ભૂડા. ૫
સાદે તો સાપડી નહોં, નહોં પવનવેગી થોડા, કસાર દમયતીના કમ્નો, નહોં જમે આ મે ઠા સખામા બેઠો નિરાશ થઈ, પ્રધાન ચોર્યા વચન; પેતો બાહુકિયો રો અર્ધ આવરો, બેઠો વણસાટે અન ૬
ઋતુપર્ણ આનંદ પાગ્યો, મોહકર્યા સેવક, લાવ તેડી બાહુકિયાને, જ નજી બચાવી તવ શ્વાસ ભરાયો દાસ બાગ્યો અમ્મપાડની પાસ, ડોડો ભાઈ ભૂપ તેડે છે, અહો પરાણો રાસ ૭
બાહુક આલ્યો અળક ડાલ્યો, મુખે તે બળબડતો, આભ્યો મીવી નાટ નખતો, નાકે તે અરડકા ભરતો સત્તા મધ્યે મર્વે હસ્યા, આ રત્ન તથમિદણ, ઋતુપર્ણ બોલ્યો માન દેઈ, બાવો દુખદેહણ ૮
પણે દિવરો કાગળ પડ્યું છે, રાજો અમારી લાજ, તમેા પત્થાવો વેદભીને, વિદ્રમ્મા નવડ આજ સમુદ્ર સેવ્યો રત્ન ચોયો, મે રોબ્યા એમ નાહી, આજ વિદુર્ભ લેઈ નરંગો, મુદ્દ દમયતીનો પાણી ૯
બાહુક વળતો બોલિયો, કુદાવીને નાસા, આ સિયા પાણી દમયતીને, અરે પાપિણી આસા હસ કન્યા કેમ કરે, વાયસસુ સકેત, નિર્જન્મની આંધે અમે નાહુ, તો પટે થાઈ ફેલેત ૧૦
છટોત ન થઈએ રાયજ, પરખનીનું તવખા કેમ વરે વર છવતે તો, મિથ્યા મારના વલખા પુણ્યલોકની પ્રેમદા મે લીમક રાજકમારી, તમેા વિષયોને લન્ન શાળી, થાય ફેલેતી મારી ૧૧
રાય કહે હથપતિ, માનીવની હથને દાકા, મારે તો સર્વસ્વ ગણુ રે, તમેા જેવરે ના કહો બાહુક વળતો બોલિયો, ન્યા દોયે સ્વયંવર ખવર નહોં એવક સ્વામીમા, આપણુ બન્યો વર ૧૨
હાસ્ય કીને કહે રાય, વર તમેા પરથમ, બાય હાસરો કન્યા નહરો, ત્યા નજીએ ન્યમ ત્યમ દૂળજા મોડા આર નેડ્યા, રથ કપો ગ્રાવધાન, શીમે ત્યા રાણુગાર સમ્પાદા, સ્વયંવરો રાવન ૧૩

રાણી કહે નવપૂર્ણને પાંચવી દુષ્ટર પ્રેમ
સતી થઈને કરો ધન કે તવ હાથે અત દેમ
પતિએ તજી એ અણખી, કઈ એક તો મૂકે
બાહુક વડે પશુપતી તપા, મધુ ડાલ્યું હુમ ૧૬

મૂલમ વસાણા એ ચોસા તમથી યાત્રી હાથ,
સીસ ચડી અણપૂર્ણને, પત્રી ધરિયા ધીને ધોય
અમો ભ્રમર કેટિ મુમ સેલ તુ શુ અલારીયા નાન,
વીળથી સરખી વાડ વેઈ-ચી મુરે સોઝવડ સાન ૧૫

એમ કહી સત્રામા આગ્યો ફૂંકિલ રહ્યા છ માછ
સીસ કરા કયુ બાહુકને, કા નેડયા ફુજળ વાદ
કરણ હાડા ને ચરણ રેડા, ભગાઈ યાહુ અણખે
અરિય નિસરવા ત્યા આડી લયાનક ઇચ્છાએ ૧૪

ચારે નોંહે ચાનવ ના, આનવ નીચા રાજ્ય ને રા
મૂધા ને ખેડે ભર્યા, એ નેડ હાડા એ ભર્યા
નવપૂર્ણ નેઈ શીશુભાગીને બે રા વગી મીઠ
એ નેઈ શુ કુપ વગા, નેઈ ચણી છે બાજી ૧૩

પૂજન મેં પાણીપથ રાત નેજાન હોડે કેડ
એના થોડા મૂળીને કા નેડયા દેવની વેડ
બાહુક કહે શી મેઝા મડી શુ બોળખે અલેતી નત
એ પુણ ઉચને નેડગા તો, હુ ન આડ સાય ૧૮

એ અથ રાખેને ને રથ હાથે, વગ નેડા ભૂપાલ
સાસ પંદેગા પઠાગથો બાહુકને ચડયા કાગ
આડીવાર ને લગ્ન રાખી, મે ય નહો ના મૂવ ?
તુ આડળથી ગ્યે દેમ મેડા, હુ પે તુ શુ ૧૯

નવપૂર્ણ હેડો લીધે, વિવિધ વિવિધ કરતે
નય રાય પાસે બાહુક નારો તે રથ પૂડે કરતો
પ્રણિપથ કીડુ નવપૂર્ણે, હયપતિ હડ મૂડે
ઉપકારી જન અપગથ માટે, નેડો તે હુ ચૂક્યો ૨૦

બાહુક કહે ચલપિ મસ જડ બેસાએ બન્યા નેડે
તુને હરખ પરાગ તણે ત્યમ હુએ બચો દો પાડે
સામસામા ચક્રે ધરીને, બને સાર ચડયા
એક દીધી બાહુકે ત્યારે, અથ દેવીને પડયા ૨૧

સુગઢ ખસી ગયો રાયજીને માન મુન હુઆ
બાહુકે અથ દુષ્ટિયા, હાકે ને કહે ધરૂ મૂઆ
અન એવા અથ નિર્મળ ખાને ખીજ ખીજ
રાય કહે વેક સાબળે, એ વિના નાગ દો ખીજ ૨૨

રૂંદે તાની ને ડિયો રાય કાંડે છે ડોળા,
મેનમે મેનમે નાન એવા, ડોળા ડોળા ડોળા
ફુજળ થોડા દરિદ્ર ઘાડણ, એમ સરખિને નેડો,
વડેલીને વડા ચા મા, લગો બન્યા વડે ડો ૨૩

હાકે ને હાંડે માડ ખાડા, મૂસરી પડી નાખે,
ભાડી દોડે ધાણી, ડોળા રહે વા રાખે
મુક ઇપર પડે પસા, કરવા પાઠા ફેરે,
પડેલે પડે રહે ગમા વારે વારે મળ મૂવ ફેરે ૨૪

રાય કહ હો હયપતિ, નથી વાન એકે મારો,
બાહુક કહે વિના ધણી છે મારે દમધતી વગી
ધરે દોડે નામ મૂડુ, રાય નિરાસા મૂડયા
પુણચાલો હેમ ડોળો, કન અચના મૂડયા ૨૫

અનમર કણી બપતિએ ઇંદ્રહુ ધરુ મ્યાન,
અથ ચારે હવપથ, હાથે મના સમાન
અવનિરે ચડે નારો, રથ અપતિ નય,
દો મૂડી નેડો બાહુક રાય પડયા રથ ૨૬

મરેકાદે ચણને મોડા ભૂપ ને બામણ
તપ વિમારે વડે અથ વડેસામા વશીભૂ
કમાડુ વારે કાચિયા, એના શુ રાણ
તપ કોલીના રડયા, એએ કયા પખાળ ૨૭

હરૂ તાન એ વિયા, ચામડી બાહુકની ખધ
તારે શુભ મારે મારો, વેઈમીનું સબધ
વાડ વિધા વસવની તુમ કને પતિપૂર્ણ,
નાની વન મેકે બાઈ રહે વિગાડ રનશુ ૨૮

આનવ ને હાડા પ્રવા, હાડાનો અકડો નેમ,
તારે હાકે હમયા થઈશુ, વિદ્યો એનાએમ
વિખાડે પોતાના સાગ્યને, ભૂપ કાંડે વેડા,
તે દમધતી મુન વડે તો, રાજ પૂજા પડેયા ૨૯

ભયકનુમણુ ઉત્તમગાથક, એ ચારો હયપતિ
બાહુક કહે વિનય રો છ, મળે તારી રવિ
વાઢ એ સેર વાન કરત, ડોળા પાડે અરવ,
રથ વિનાન વણાણ, ન બાણે મનનુ રહસ્ય ૩૦

તાળચ ન રહે નેહેડા, દે દેડ લખ દોડા,
એક કખરે વગી રવી, તપની પામરીને નેડો
હા હા તણ કહેના હય દોળા રથ ગયો લેજન
બાહુકે રથ રાખે, કહે લઈ આવો ૧૪૫૩

૧. ને કા અનર્થની અર્થ રૂપ નાંદે આપણા બના કબેશા રાહિની બાંને લીધે મૂડી ભગ્યો પાડ
બ્રહ્મ થઈ ગયા દોય છે એટલે પત્રી અર્થ થઈ શકતો નથી હોનો નાહો રવ સાગર કી કે હુવે 'કાઈ એક
કારણ મૂક' એવો પાડ કરાવે છે. ૨ અર્થ રૂપ નથી હુ કહ્યો એથી નહિ એવો અર્થ લેને છે

ય વજતો પોલિયા. યમ મન વિચારી;
અચીતના નામ ઉપર, નાખી પામરી ઓપાની.
હાવ બાઉક તુને આપી, પામરી બેઠું બેઠ;
બુક કહે દગબંદી કપર, તુ સખા ઓવાર કોટ. ૩૨

ય મોટા દાનેવરી પોલિયા. બાઉક બંધક તું યા;
રણના ભઈ દગપતી, લેકે તારી પામરીના ચૂપા.
પેઠું કહી રથ બેઠિયો ને, રથ મન વિમાસે;
ક હોય તો સદા હાવે. મોટા કમ વારસે. ૩૩

યપતિ તમમા વિધા મોટી, ગુણે વજિયા. ઉક;
રે પ્રવાયે મુજ કને છે, અક્ષ વિધા એક.
હિત શાસ્ત્રને હું ભણુ છું, કદા તો જેખાડું કરી;
ક બેઠેલાડું રૂક્ષ આપું. બાઉક પડયો બાની ૩૪

ય પ્રત્યે કહે રે બાઉક, જર્વ વચન રા આરણ;
હેલાની જમણી ડાળે, કેટલા છે પાદણ.
યે વિચારીને કણી, સદસ પ્રભુ ને રથ ગણ;
હુંકે જઈ રૂક્ષ છડી, હાથ પાડી ધણ ૩૫

બી જોયાં બાઉકે, બાનરયા તતોતત;
હુંકે વિધા દેખીને, હમ્પ્રુ નળુડું મંત.
તી આપો રથ પાગે, કણ રથ તરો ધન્ય;
પ કહે જો મન મળે તો, વિધા હીજ અન્યોન્ય ૩૬

સાદોમાઢિ મત આપ્યા, મને મન ગયા મજી;
રીલા કરવા વિધાની, નલે ડાળ ઉડી વગી.
દયા તેમના પત બાન્યા, નહિત રાખ્યા મજી;
તેલ વિધાને પ્રવાયે, દેહમાથી નીસયા કળી. ૩૭

લાડું ચર્મ પહેરિયું, ઘેર ચર્મના ઉપચાલ;
કદા મનલુ ને રથામ વણ, કેશ છે પચવનહ.
દર્માં કતી આપ રતી, ગુણે રૂધિરના આપણા;
ધર્મી રીસે સગી શીસે, હોરે આગિની નવાળા. ૩૮

સરી નહો લય ત્રાહા. બાગે નળ નરેણ;
પડા મની સગરી પાડી. અપા કળીના કેશ.
તેમજી સરપું જ ગ ડાડયું, ન રથ છવેના પાપી;
જાણ્ય કોયે દુખ રીપું, રસો દેહમા બાપી. ૩૯

અરોગ્યો રેણુ માટે રાધ્યા, કેમ પડયો હોતો પડે;
મોખ તરડે દાન કરે, અન ખડનનો મૂરે.
કે અંબરે ચાવની પડે, અકળ વ્યા અરેખે;
બાઉકના હકત કળીના અરથ, સંતુષ્ટ નવ દેખે. ૪૦

દન કરેના આખ ભરેના, કળી પડે લગે;
પ્રપરેકાજ ઉગારીએ, નવ માગીએ પડુ વાગે.
પરે અધર્મનાં મુનિયા, તુને છવેના કેમ મૂકે,
મો પણુ તે સ્વકાન્યાં નથી નેતરું નળ સુધુ. ૪૧

અરે પાપી ધાઉદન, વિશ્વ વેદનાકારી;
વિભેજાતા ઉદન શાતા, તેં લગવી નારી.
અવગુણ કેવા કરાવી, સેવા પારકે મંદિર;
વહે દીન વાણી મરણુ ભણી, નેત્રે ભરિયાં નીર. ૪૨

મહારાજ વજની માગે, ગુણુ અવગુણુ બે ભેદ;
નળ કહે અવગુણુ બાગન, તેં સૃષ્ટિ સર્વ વગોઈ.
સ્વામી બે ગુણુ મોટા મુજમાં, અવગુણુના ઉદન;
નળ કહે ગુણુ અવગુણુ તું બેઠેતુ કર વર્ણન. ૪૩

સ્વામી પ્રથમ અવગુણુ વરણુ, માત્ર ને આપણુ;
ન્યા હું ગથો ત્યા ધર્મ નહીં, ને જાણ ચારે વર્ણ.
દશી લોભી ને લવતા, બાહ્યભુને કત્રે જાણ;
અલપ આશુપ ને અલપ વિધા, અલપ મેધની વૃદ્ધ. ૪૪

અનાચાર ને અપરાધ બુદ્ધિ, અનત આતમકેટ;
સિદ્ધ હોય સત્વાસી શીજિયો, જાણ કર હું નેત.
મમાદા સાગને મુખડું, જનમાર્ગ મહાડું;
જપ તપ તીરથ ને નત્રા, દાન દયા છંડાવું. ૪૫

ધ્વજ કત્રે હું જ્ઞાનમા, તાપસને રોલાડું;
અતજ્ઞાનક અપરાધસ્પર્શ, અસત્ય વાગ્ય બોલાડું.
સ્વનન ધર ને પરમું મેધી, હોય નીચ સંજાથ;
યજ્ઞવલ્કા ફરી વિષય સ્થાપું, એવી મારી માથ. ૪૬

માન પિતાને પુત્ર ઉવેખે, દેખે રથામામાં સાર;
કોમ કામે આડે જામે, જોમાં તદાકાર.
વિખવાદ કરનાં જનમ નથ, નાથ ગેરીના ગુણમાન;
લંપટ નિર્વજ શઈ બતિ, જપે નારીતું નામ. ૪૭

હેલામા ડાડયર્થ મુકાડું, જનિ પડે મોદમાં જ;
પાખંડી લાડ સુખે જાવે, એવું માત્ર રાજ.
હું વ્યાપુ ત્યા હરિદર નહીં, નહીં દેવ દેવસ્થળ;
જાન ગોઠિ કયા નહીં, એવું માડું બજ. ૪૮

સ્વામીદ્ર હી ને મિત્રદ્રોહી, ગુરુદ્રોહી નર ધન્યા;
વચનદ્રોહી ને જાત્રોદ્રોહી, એ સક ગુણુ આપણા.
પ્રભ બોડી જાલ સોતી, નિરંકુશ લંપટ નાગ;
અતિયાનિદ્રી દ્રોહકાન્તી, ભમતી હરિ જાદાગ. ૪૯

ભંચાર પડેલી કરે ભોજન, સુએ સ્વામી પડેલી;
ચાકે નહીં તે વાન કળા, વડકણી મન મેલી.
કોપમુખી ને મોહરી, લોભજી ને લડગી;
સાત્તી વાન મળે નહીં ને, આડે પહોર જામડગી. ૫૦

દોડા બેલી સંપ્રમુખી તે, મુને સ્વામીને વેચે;
પૂલયા ઉત્તર આપે નહીં ને, બોલે પેચે પેચે.
અતદાવે ત્રોઈ અત માણે, ભણાય પત્રમ પવિત્ર;
કનિ કહે છે મારે પ્રવાયે, એવાં જીમાં મરિત. ૫૧

ખંડિત દુષિયા ને મૂર્ખ સુખિયા, ભોળી રોએ ભરિયા
અસાધુ સુખે અત્ર પામે, સાધુ ધરોયે નહીં દરિયા
ફાતાર ન્યા ત્યા ધન નહીં, ફાતાર નહીં ત્યા ધન
ખાનાર ન્યા ત્યા અત્ર નહીં ખાનાર નહીં ત્યા અત્ર ૫૨
૩૫ હોય ત્યા શુભ નહીં, ને શુભ ત્યા નહીં ૩૫,
શા શા અવશ્યુષ વરણુષ, છે પ્રતાપ મારો અનુષ
શિખની સેવા શુર કરે, સાધુ અસાધુત આચરજ,
શ્રીની સેવા કરે સ્વામી શુદ્ધને સેવે શ્રાવણ ૫૩
છળ છળગેદ અધિક અધિકારી, અરહિત કરે અન્યાય,
અત્રવિક્રય દુષવિક્રય; કરે વિક્રય ગાય
પરપતિસંગ ને પરનિદા દુષ્યા અપવસ્યુ
હપવીત અત્ર સીમત અત્ર, ક્રિયા અન્ન બસ્યુ ૫૪
અન્યા વિક્રય ભૂમિવિક્રય ક અકરાતુ કામ
અન્યા છે ને ગોદાન છે ને બોલે બાપતુ નામ
વાટ પડાવે વિશ્વાસવાદી, માહોમાહે વેર સા ૧,
પત્ર દેવતુ પૂજન તણને, અસુગને આરોને ૫૫
વૈશાળી વિપત્તી ને જોઈ તેજોમી ખોરા બહુલ વેપારી
વિષમ સેવન કરે ને ગર્ભ ધરે, નવ વરસની નારી
સુરભિ દુષ થોડુ કરે ને, દુકાળ ને દુર્ભક્ષ
શોક શૈભ વિભેગ થેર થેર, સદા ભરે નજ અસ ૫૬
કેવું કહું નવ દેખી રાક, મારે મે સાચ નહીં રનેહ
કળિ કહે નજ રાયજ છે અવશ્યુષ મારા એહ
વિશેષ મેશ આમળી શાલ્યા ચડી રાયને તોસ
હવે ન મૂક અધર્મી, હુ છેહ તાર શીરા ૫૭
અધર્મો અવનિ વિશે, આવડો તારો જન્માદ,
તારો વવ નાણી મને સક દરો અસીવીદ
અધને ધરતો રદન કરતો, રાયને કહે કળિ
પત્ર રુને મારને, બે શુભ મારા સાલજા ૫૮
કૃત ત્રેતા દ્વાપરે, શત વર્ષ તાપસ્ય તાપે
તોયે તેને હારિહર બ્રહ્મા, દર્શન કોય ન અવે
કળિ કહે મારા રાન્યમાહે ધ્યાન ધરે વિશ્વારો,
તો તેને હપદેવતા તે, આવી મળે ખટ માસે ૫૯
એ શુભ છે એક માહરો, હવે બીજે કહું વિસ્તારી,
શત વાર દાન કરે ત્રણ યુગે એકવાર પામે કૃત્રી
ભાવે કલાવે મારા વારામા જે હેતે નર નાર,
પુણ્ય કરે ને એક થારે, તો પામે શત વાર ૬૦
નજ કહે નં નહિ હણ, ઠપજ મુજને માયા
અનત અવશ્યુષ તાહરા, તે બે શુભે ઠકાયા

મારા રાન્યમા તુ નહિ, બે હોય જીવ્યાન કામ
કળિ કહે હુ કયા વસુ, વસવાનો અપો કામ ૬૧
અન્યા ભટ ત્યા નામ તમારે, તો કયા રહુ હુ દાસ
નજ કહે બેટાના દુમમાહે સદા તારો વાસ
અન્યા કયા હોય માદરી, અથવા હરિકીર્તન,
એકેશ્યાનક તુ નહીં તેતુ હોતુ વચન ૬૨
૨૫ બેટો ૨૫ ઉપર નંતુપર્ણ સમન્થી નહીં,
દર્શ પૂર્ણુસુ હય હાક્યા, નહિ પ્રેમસરિતા વદી

વદાણુ

વહી ચાલો પ્રેમસ ૨૫ જાનતો અકમ્પાટ રે,
કહે ભટ પ્રેમ નદ નાળી, વેદર્મી ભુએ વાટ રે

આખા નળાખ્યાનમઃ કુવ ચોસક કકવા છે
તેમાનું આ ત્રેપનસુ છે એટલે કે આખા આખ્યાનમા
આ કકવાનો સબધ સમજવા માટે આપણે આગલી
હકીમત દૂકમા એક જરી જોઈએ

નજ અને દમયતીને એક બીજાને માટે રનેહ
થયો દમયતી દેવાનું માયુ પણુ અવગણીને નજને
સ્વયવરમા પરણી કળિયુગ પણુ એને પગલુવા છપ્પોનો
હતો, પણુ સ્વયવરમા મોડો પડ્યો એટલે તેને નજ
તરફ વેર બધાણુ, અને તેથી તેણે નગદમયતીને દુખી
કથાની મનમા ગાઠ વાળી પણુ નજ એવો ધર્મ
પ્રમાણુ આનનારો હતો કે ધણુ વરસ સુધી તેને તક
મળી નહિ, અને નજદમયતીએ સુખધી રાન્ય બોગળુ
તેમને એક પુત્ર અને પુત્રી પણુ થયા

એક વાર નજની હમેશના નિત્યાચારમા બૂત
ચવાથી કળિયુગને તેનામાં પ્રવેશ કરવાને હિંદ્ર મળુ
કળિયુગની ઉરકરણીયા નજનો લાઈ પુષ્કર જે વનમાં
ગહેતો હતો તે નજ સાથે દૂત જુગદ રમવા આ થો
નજ પણુ કળિયુગના પ્રવેશને લીધે તેની સાથે જુગદ
રમ્યો અને તેમા તે હાર્યો એટલે જુગદાની શરત
પ્રમાણુ રાજપાટ પુષ્કરને સોપી તણુ વરસ વનમા
જવા નીકળ્યો દમયતી પણુ પોતાના બને નાળકાને
મેસાળ મોકલી દઈ પતિની સાથે વનમાં નીકળી ગઈ
પણુ કઈક દમયતી વનની રખડપટ્ટીમા વધારે
દુખી થશે એમ વિચારીને અને કઈક કળિના ઊંધા

રમાવ્યાથી નજે દમયતીનો ત્યાગ કર્યો એકલી પડી
 ઠેલી દમયતી અનેક દુખો સહેતી સહેતી પોતાને
 પર ગઈ બીજી તરફ નગને કુખાટક નામનો અજગર
 ક્યો તેથી તેનું સ્વરૂપ અત્યંત એકાંત રાઈ ગયું પશુ
 થી એક રીતે તેને ફાવેલો થયો તે અદ્વાત વેરો ઋતુ-
 થીને ત્યા અશ્વપતિ તરીકે નહો નળને અશ્વવિદ્યા
 નવંતી હતી અને તેનો ચમત્કાર એ હતો કે એક
 વસમા આગમે ભેજન જઈ શકેતા

દમયતીએ હવે નળની શોધ કરવા માડી. તેણે
 'વ નામના સાહસીને ગૂઢ બાપામાં એક ટેલ નાખતો
 ત્રા મોકલ્યો તે ટેલનો જ્વાળા નસતુપણીના અશ્વ
 તે બાહુકે આપ્યો. સુરે પાછા આવી એ જ્વાળા
 મતીને સંભળાવ્યો અને એવો ત્રિરૂપ બાહુક જ
 ન હશે એવી મંજૂરત શબ્દ દમયતીને આવી
 હાથને બોલાવી તેની પરીક્ષા લેવાની તેને ઈચ્છા
 ન તેણે બધી વાત પોતાની માતાને ખાનગીમાં
 ની અને બનેએ બધાથી ખાનગી રીતે બાહુકને
 લાવવાનું કાવતરું રચ્યું તેમણે નસતુપણીને એક
 નાવડી કંકાતરી લખી કે દેવના વરદાનથી દમયતી
 ન અતોષ થયેશે. દેવાને લીધે ફરી વાર સ્વયંવર
 ન છે તેમાં તમને આમનશ્ય છે સુવંની સાથે આ
 કાતરી મોકલી

સુરેવ તેડી લાવને તોડેએ બાહુકિયાના
 આચાર્ય શુરુજી
 એવું કેડ છે અત સંજી સુરુજી
 એના નેહએ વણુ ને વણુ સુરુજી
 (વલણુ)

આચરણુ અશ્વપતિ તાણા
 ત્યા આવે આજખાય રે
 પત્ર લઈ પરપચને
 સુરેવ આગે અપાધ્યા માયરે
 આ પછી ત્રેપનચું દકતુ ચરે થાય છે

કકતુ વાંચના ન ઈએ તેમ તેમ સમજાતું જવ
 તુ છે જૂની કવિતા લેકાને માર્ગ સંભળાવવાની
 ની, એટલે એ એવી જ હોઈ ચક્રે સુરેવ સમાર્માં
 નુપદન પામે રયો ઉપર નિગમ્ય એમ લખેલી

કકાતરી રાખને આપી રાગએ પ્રીતિથી પત્ર હાથમાં
 લખને તેને ચારે બાજુથી ભેગો સ્વસ્તિ શ્રી વગેરે
 લખીને સાધારણ કકાતરીની જેવે જ એ કકાતરી
 લખી હતી કોઈ પણ સ્ત્રી બે વાર પોતાને માટે
 સ્વયંવર કરે એ ન મનાય એવી વાત છે તેનો
 ખુલાસો કરવા લખ્યું હતું કે નજે દમયતીનો ત્યાગ કર્યો
 છે અને દેવેના વરદાનથી એટલે સવાહથી તે ફરી
 વાર સ્વયંવર કરે છે પૃથ્વી આખીના મોટા મોટા
 જુષતિઓ આવશે અને તેમાં તમને ખાસ કરીને
 તેડાગ્યા છે અત્યારે પણ આપણાં આમનશ્યોમાં ખપ
 કરીને તેડાગ્યા છે એમ લખવાનો વિવાદ છે અને
 આ સાધારણ વચનો ઉપરાંત લાવય મૂકી કે તમે
 સરજવશી મોટા કુળના છો, અને કુવરી તમને જ
 પરણવાની ઈચ્છા રાખે છે ગળતો આ વાચીને ગણ
 રાજ ધર્મ ગયો તેને સામે જ લાગી ગયું કે દમયતી
 મારા સિવાય બીજા કોઈને પરણશે નહિ પણ જુએ
 છે તો લગ્ન આડો એક જ દિવસ નોતરિયા ઉપર તે
 ધૂઆપૂ આ ધર્મ ગયો સુદેવે બરાબર બધેમેનું બહાનું
 કાઢ્યું, 'તમારું' ગામ કેટલું વેગણું મારે તો કકા-
 તરીનું કામ, સો જગાએ ધનાં આવવાનું, હું ચ કડુ
 જાણે દમયતી હાથમાં આવેલી જતી રહી હોય એમ
 નસતુપણી ધગપછાડા કરવા માંડે છે અગિયારમો
 કડી સૂધી એ ધમપછાડા ચારે છે અને અર્ધવાંથી જ
 તેનું દાસ્ય ચરે થાય છે

આ દાસ્ય નિષ્પન્ન કરવામાં પ્રેમાનંદે ધણી ખૂબી
 કરી છે એમ માણસ કોણને ખોટું સમજાવવાનો પેતરો
 ગયે અને પેતરો માણસ તે પ્રમાણે બગાડ માનવા
 લાગે ત્યારે આખી વાત સમજી જનારા પામે બીએ
 લાને જેતુ દસતુ આવે તેનુ આ દસતુ છે દમયતીએ
 નસતુપણીને ખોટી કકાતરી લખી તે આપણે જાણીએ
 છાએ નસતુપણીને તેની મધ પછુ આવતી નથી
 અને જગપણુ વહેમ વગર તેને એ કાવતરમાં ફસાતો
 નેતા આપણને (વાચનારને) દસતુ આવે છે. આમાં
 એક બીજી જાણ દાસ્યને મદદ કરે છે તરત દગાઈ
 નવ જેતુ ખોટું અગિમાન કે આપવાઈ દમેસાં
 દાસ્યનો વિષય અને છે. એ ખરે જ માની લે છે કે

પોતે એવો મોટો છે, એવો મોટો કુળનો છે કે દમયંતી એને જ પરણશે! આખી વાત જ સ્વાભાવી છે, ત્યાં એ દમયંતીના હાથનો કસોટી ખાવાની વાત કરે છે દમયંતીને પરણવાની તેની ઇચ્છાથી આપણા મનમાં ના જ અને નસ્ટુપણ્ય વચ્ચેના મહાન ભેદ દેખાઈ આવે છે અને તેથી પણ હસવું આવે છે દેવોથી પણ વધારે સ્વપ્રાપ્ત પરાક્રમી ચમત્કારી, વિદ્યાવંશો ના કયા અને આ મોટી કક્ષાતરીથી કુલાઈ જતો એવદૂર નસ્ટુપણ્ય ક્યાં કે ક્યાં માણસ બહાદુર ન હોય ને બહાદુરીની વાકાઈ કરે કોઈને ગાતા ન આવડતું હોય ને ગાવાની બાકાઈ કરે કોઈ નામા શુદ્ધિ ન હોય ને શુદ્ધિની વાકાઈ કરે એવી બધી આપવાઈઓમાં અમુક સુદર સ્ત્રી મારા પર મોહીને મને જ પરણશે એવી આપવાઈ સૌથી વધારે ઉપહસનીય છે કામવિદ્યવત્તે લોકો મમાન્ધ કહે છે આખે પાટા બાધીને માટલરી ફેડવાની રમતમાં માટલીથી જુદી જ દિશામાં જઈ લાકડી પડાડનારને જોતા આપણને હસવું આવે છે તેવું જ હસવું પોતાની મર્યાદાઓ નહિ સમજી પોતે જોને માટે જરા પણ કાયક ન હોય એવી સ્ત્રી પોતાને પરણશે એમ વાસનાથી ધોક્કાઈ માની એસનાર તરફ આપણને ધણું જ હસવું આવે આમ પ્રેમાનંદે આ એક જ પ્રસંગમાં હાસ્યના અનેક વહેણો વાળ્યા છે

જેમ નદી આગળ ચાલે અને તેમાં બીજી નદીઓ ભળતી જાય, પાણી વધતું જાય અને તે સાથે તેની વેગ પણ વધતો જાય તેમ પ્રસંગ આગળ વધતો જાય છે તેમ તેમ હાસ્યનો વેગથી વધારે એવો જ હકીકત ભેગી થતી જાય છે નસ્ટુપણ્યને આમ વ્યક્તિના ભેદ પ્રધાન કાર્તિક કટાક્ષમાં પેના બાહુકિયાની સાદ આપે છે હાથમાં રાસપતોણો નઈને માહુક હાજર થાય છે પદરમી કડીમાં તેવું જુથુસાકાર વર્ણન આપેલું છે એને જોઈને આખી સજા હસે છે અને મરજી નસ્ટુપણ્ય તેને દુ ખેડાયું કહીને આવકાગ આપે છે આખી ભરાયલી સજામાં પરણવાને માટે તનપાપક થયેલો નસ્ટુપણ્ય અને તેની સાથે તેની પગલુવાની બધી આસાના આધારજૂત એડાળ માહુક—એ દશ્ય પણ હાસ્યજનક છે પણ એ દશ્યની નીચે વળી

એમ સુદમ હાસ્યનો પ્રયત્ન પ્રવાહ રહેતો છે નસ્ટુ પણ્ય આ ગિચસૂચ માણસને અને તેમ સમભરી એક વાગ માન કાઢી પેવા માગે છે પણ વાચનાર જાણે છે કે નસ્ટુપણ્ય બાહુકને સાધન બતાવવા માગે છે પણ ખરી રીતે તે પોતે બાહુકના પ્રજ્ઞત સાધન મનતો હોય છે નસ્ટુપણ્ય પેતાને વર માને છે બ્યારે ખરો વર આ બાહુક જ નીકળવાનો છે એ સુદમ હનીમત તેની વિપરીતનાથી હાસ્યને પુષ્કળ વેગ આપે છે

૧૬, ૧૭, ૧૮ મીમાં નસ્ટુપણ્ય બાહુકની ખુરામત કરે છે અને હનમાં માણસવું મામ પકતા તે વધરે વધારે મૃદુ થતો જાય કે તેમ બાહુક મહી ચડીને મોનતો જાય છે પોતે નોકા હોવા છતા જાણે મોખા ધર્મેપદેગક હોય એમ ૨૦-૨૧-૨૨ કડીમાં નાજને પગપત્ની માટે વનખા ન મારવાની શિખામણ આપે છે નોકર હોવા છતા જાણે પોતાની આમર રાજા મરતાય વધારે હાય તેમ રાજા કરતા ય પોતે વધારે મોટી રિયતિનો હોય તેમ રાજા સાથે ચારતા પોતાની આમર ચવાની વાત કરે છે રાજા કરી ખુશામત કરે છે કે સ્વયવરમાં આપડી વચ્ચે ફેર નહિ નાપણે બને વર! (૨૪) આવો એડાળ માણસ વગ ચવાની આશા રાખે છે, એ જોઈને નસ્ટુપણ્ય હને છ અને રાજા મૂલ કરે છે

૨૬ મી મીમાં હાસ્યનો એક નવો વિજ વ દાખલ થાય જ બાહુકને આગ મહી રાજા શણગાર સજવા જાય છે ત્યા રાણીને મહુલ્યા મારે છે અને દમયંતી મમવાની ખાતોવ જો નસ્ટુપણ્ય રીસ કરીને ધણિયાણીને માર મારે છે શણગાર સજીને રથમાં એસવા આવે છે ચારે માણુ કુકુભિ ગાછ રણા છે ત્યારે રથને તો કેવા ઘોડા જોડયા છે

કનજુ લૂઠા અને ચ પુ રાજા બગાઈ બહુ ગા, થો
મરિય નીસમાં ત્યથા માં બધાનક હા, કડો

લખનનો રથ છે, ગગલ વગ છે એમ દિવસમાં આ સો જેજન જવાનું છે અને વેડા ત્યારે આવ્યા! અહીં પણ પાં રિયતિની વિપરીતનાથી હાસ્ય નિમ્મળ થાય છે નસ્ટુપણ્ય આવા ઘોડાને મદને સરી નોક લેવા

હે છે. ફરી બાહુક રિસાય છે. ધોડા તો એ જ હોય
 હા, નદી તો ના. એ પછી રાજ કબૂલ કરે છે
 અને રથ ઉપર બેસે છે. ત્યાં બાહુકને ઓચિંતાનું વાંકું
 પડે છે. 'મારા પહેલાં તું કેમ રથે બેસે? તું શું
 મારાથી જાણે છે?' રાજ હેઠે બેસે છે. ઝડપથી
 નાનાવના જાય છે. બાહુક પીક ફેરવીને આધો આધો
 જાય છે. રાજ મનાવતો પાછળ જાય છે અને એમ
 અને રથની આસપાસ ગોળ ફરે છે. હવે રાજ
 ઊંચાત કરે છે ત્યારે બાહુક માને છે અને જાણ
 હેલો ચક્રો ન ગણાય માટે બંને એક સાથે પેડાં
 પરથી રથમાં ચડે છે. આખું દૃશ્ય આપણી નજર
 માટે જાણે ફારસ ભાગવાનું હોય તેમ આપણે જોઈ
 છીએ છીએ (૩૭-૪૨). બાહુક ધોડાને એડી
 મારે છે અને બંને ધોડા ઢળી પડે છે. રાજનો મુગટ
 ખસી પડે છે. અપશુકન થાય છે. બાહુક ધોડાને
 બીમ આ કઢી ગાળ દર્શને ઉઠાડે છે. અને બિચારો
 ઝડપથી વીનવે છે કે આ લોકાના રાણામાં મારી
 નાખે ન જાય માટે જાણ બીજી ગાળ લો. જોવા
 બોલેલા લોકાની નજરે આ દૃશ્ય કેવું દેખાય.

દુર્જન ધોડા, દરિદ્ર બાહુક, નેજ સારથિનો નેજો;
 વૈદ્યની વરખા આદ્યા, ભદ્રો ભલ્યા* વરધોડા.
 માખી પરિચિતિની વિશ્વક્ષણતા એક જ કડીમાં
 પ્રેમાનંદ સુંદર રીતે બતાવે છે.

૪૭-૪૮ માં વળી હંકારાં દટરાનું વર્ણન આવે
 . તેમાં કેટલુંક મંદુ* વર્ણન પણ છે. પણ ગંદવાક
 રે પણ દારવનો વિકાસ થઈ શકે છે. અને એ
 જ્ઞાનામાં આવું વર્ણન કરવું એ અશકિત ન ગણાવું.
 અને તે સાથે એ પણ જોવાનું છે કે અરાજ ધોડાનું
 એ આબેહુક વર્ણન છે.

ગામ મૂકીને થોડે આગળ જઈને નળે નીચા બેસી
 ધોડાના કાનમાં ઇન્દ્રનું પ્યાન ધરીને અશ્વનો મંત્ર
 'કનો. અને એકદમ ધોડા બેઠા. અદી બહુ જ
 વાલાવિક રીતે અદ્ભુત રસ શરૂ થાય છે. અને તેમાં
 આપણે પ્રેમાનંદની એક રસમાંથી બીજા રસમાં સર-

* શોક્યો : ભૂતી મુલતીના એવે અર્થ થાય છે.

વાની શક્તિ જોઈ શકોએ છીએ. પ્રેમાનંદ વેગવાળી
 ગતિઓનું પણ સુંદર વર્ણન કરી શકે છે. ૫૧-૫૩,
 રાજ રમતો વેગ જોઈ બાહુકના બેકાટ વખાણ કરે
 છે. ૫૩-૫૬ : ૬૦-૬૧ માં ફરી દોડતા રથનું વર્ણન
 આવે છે. વાર્તાનો તંત્ર આગળ ચલાવવાને દૃકોતનું
 આવું પુનરાવર્તન આખ્યાનમાં આવશ્યક બને છે. રથ
 ચાલતાં 'રાયની પામરીનો નેજો* જાંબરામાં ભરાઈ
 ગયો છે. હં હં કરી રાજ રથ બેસે રખાવે છે, પણ
 એટલામાં તો રથ એક જોગન નીકળી ગયો હોય છે.
 રાજ બાહુકને કહે છે નીચે બેસીને પામરી લઈ
 આવ. દમયંતીના નામ ઉપર બોવારીને તને આપી.
 તું લઈ આવ. અને વળી બાહુક સંભળાવી દે છે :
 દમયંતીના નામ ઉપર એવી તો દુ કોરાં બોવારી
 નાખું* કરી રથ ચાલવા માટે છે. બાહુકની વિદ્યા
 અને મનની મોટાઈ જોઈ રાજ પ્રસંગોપાત કહે છે
 કે તારા જેવી મારે પણ એક વિદ્યા છે અને તે
 ગણિતશાસ્ત્ર. બાહુક તેનું પારખું દેખાડવા કહેતાં
 રાજ એક બેઠાના વૃક્ષની એક કાળનાં પાંદડાંની
 સંખ્યા કહી આપે છે. x બાહુક રથ બેસે રાખી કાળ
 ઉઠી પાંદડાં ગણે છે તો કલા પ્રમાણે બરાબર બેસે
 છે બંને એક બીજાની વિદ્યા આપ-લે કરે છે. અને
 બાહુક પોતાની વિદ્યાનું એ જ રીતે પારખું કરે છે
 તો સંખ્યા મળી રહે છે. આ નવી વિદ્યાના પ્રભાવથી
 એક નવો ચમત્કાર બને છે. અસારસુધી નળના
 દેહમાં રહેલો કળિ દવે દેહમાં રહી ચક્રો નથી અને
 નીકળી જાય છે. કડી ૭૫-૭૬ માં તેનું ભવંકર અને
 બીજાત્મક વર્ણન છે. તેને નાસતો નળ દેખે છે અને
 ખૂબ કાઠી તેને મારવા કરે છે. કળિ પોતાને ઉગ્રા-
 વવાને માટે કરમરે છે. નળ તેના અનેક અવશ્યજો
 ગણાવે છે, ત્યારે કળિ કહે કે, આટલા બધા અવશ્યજો
 છતાં એ બધા અવશ્યજોને લઈ નાખે એવા મોટામાં
 મોટા એ મુજૂ પોતામાં છે. અને નળના કહેવાથી તે
 પોતાના બધા અવશ્યજો અને મુજૂનું વર્ણન કરે છે.
 કડી ૮૭ થી ૧૧૩ સુધી અવશ્યજોનું વર્ણન આવે

* પાનનો ફાસો દરી માટે નેજો. કવો દોષ એમ લાગે છે.

x આ એક અમ-કાર સમજવો. બાકી બંધનનું આ કામ નથી.

છે આથી રાજને વધારે રીસ ચડે છે અને તેના વધ મરવા તે ફરી ધસે છે ત્યારે મળિ પોતાના ગુણો કહે છે કૃત ચેતા અને દ્વાપર યુગોમાં દાખરો વર્ણનું તપ કર્યે પણ ધૃત્યનું દર્શન નથી થતું એ મનિયુગમાં માત્ર ૭ માસના તપથી થાય છે, તેમજ બીજા યુગોમાં સો વાગ દાન કર્યે એક વાર ફળ મળે તો આ મનિયુગમાં એકનું સો વાગ ફળ મળે છે નજ આ ગુણોથી રીકે છે તેને જીવનો જવા દે છે પણ પોતાના રાજ્યમાં ન ગહેવાને ફરમાન કરે છે કવિ કહે છે ભ્યા હોય ત્યાં તમારું નામ તો પ્રસિદ્ધ છે તો પછી હું ગુટું કર્યાં નજ કહે બેહેલાના વૃક્ષમાં તું રહેજે અને ભ્યા મારી કયા ચાનની હોય કે દરિકીર્તન થતું હોય ત્યાં તારે જનુ નદિ નગનો કનિ સાથેનો આ બધો સવાદ અને પ્રસંગ ન્હાજીથી અદ્વય જનો અને આ ગધુ થઈ ગયા પછી પ્રેમ સરિતાની પેઠે પાછો રથ વહેવા લાગ્યો અને એ અરેખર પ્રેમ સરિતા જ છે મળજી આ પડી થોડીજ વારે તેમનાં બધા દુ ખોલે અંત આવીને નજદમયતી બેઠાં થવાના છે અને ફરીથી ગળપાટ મેળવી લાના સમયનું સુખી જીવન ગાળવાનાં છે

અમુક પ્રસંગ પૂરે માત્ર એટલે પ્રેમાનંદ એક કડવું પૂરું કરતો આપ્ત એક કડવું એકજ રાગમાં ચાલતું અને કડવું પૂરું થયે તેનું વલણ આવતું વલણમાં આગતી લીગત થોડા સપ્ટેનું પુનરાવર્તન હોય છે કડવાની કહેવા જેવી હકીકત પણ એમાં ફરી વાર કહેલી હોય છે અને પછી આવતી હકીકતનું કષ્ટિક સ્થન અથવા પ્રસ્તાવના હોય છે તેમાં હકીકત ફરી વાર વર્ણીને આવે છે માટે જ દ્વાય વતજ ક્યુ દશે એ કડવા વચ્ચેની સચિનું એ કામ કરે છે આવનમાં કડવાનું વલણ પણ આપણે આનોધની શરૂઆતમાં ઉતાર્યું તે પણ એવું જ છે

આ કડવું જેમ પ્રેમાનંદની શકિતનો સરસ નમૂનો છે, તેમજ તે શક્તિની મર્યાદાનો બીજી રીતે ખીંચે તો તેના દોષોનો પણ નમૂનો છે પ્રેમાનંદ આ મર્યાદામાં મહુ સુદર રીતે દાર્શનિકપત્તિ કરી છે પણ

આપણે જગ વિચારી જોઈએ હલકા માણસની ગળજ પડે ત્યારે એ મોઢિા થાય, માથે ચડે, એ સાચુ અને એ જીતના નિરૂપણથી દાર્શ્ય કરાવી શકાય એ પણ સાચું પણ બાકુક હલકી નોકરીમાં જનાં નજ છે તે મદાન, ધીર અને ઉદાત છે, એવો માણસ આવા પ્રસંગે ન્હાજીપણીની ગળજ જોઈ આવી લખુતા બતાવે? બીજુ એવું બોલવાનું અને કરવાનું આ વખતે નજને સહે પણ અરુ? નજ જાણે છે કે પોતે જ દમયતીનો વગર વાંકે ત્યાગ કર્યો છે, અને અત્યારે પોતાના દોષથી દમયતી જેની પત્ની તેને ખોતાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે તો તેના મનમાં કેટલું દુ ખ, કેટલો પશ્ચાતાપ કેટલી ચિંતા, અને કેટલું મથન થતું હોય અને તે વખતે તે આતુ મરી શકે? પણ પ્રેમાનંદ એ પ્રસંગને દાર્શ્યસિક કરતા નજનો સ્વભાવ વીસરી જાય છે ન્હાજીપણું ગમે તેવો તોપણ મોટો અરોધ્યાનો રાજા છે એની ધોદારમાં આવા દર્શન ટટવાં કયાથી હોય? પણ દાર્શ્યના વેગમાં તે આ અનોચિત્ય જોઈ શકતો નથી

આ કડવામાં કળિયુગના ગુણ અવગુણોનું લાજુ વર્ણન આગળ અત્યારની દૃષ્ટિએ આપણને એ પ્રમાણથી વધારે લાજુ અને વાતોના ત્રવાદને વિરોધ કરતું જણાયા વિના ગદેશી નદિ પણ એનું આટલું લગાજ પ્રેમાનંદ જેવા કુશળ કવિએ શા માટે કર્યું એ સમજવા આપણે તે સમયના લોખજીવનમાં આખ્યાનનું શુ પ્રયોજન હતું તે સમજવું જોઈએ આખ્યાનો મુખ્યત્વે હરિગુણનું કીર્તનો માટે અને લોકોના ઉપદેશને માટે દતા કવિયુગના અવગુણોનું વર્ણન તે બીજુ કષ્ટ જ નદિ પણ પ્રેમાનંદની પોતાના સમયની સામાજિક રિચિત ઉપર ધાર્મિક દૃષ્ટિએ કહેલી ટીકા છે અને આવા વિષમ દેશકાળમાં કળિના ગુણવર્ણનને નિમિત્ત પ્રમાનંદ લોકોને તપ અને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરે છે અને તપ અને જ્ઞાનની આવશ્યકતા અને મહત્ત્વ આપણા જમાનામાં પણ કયાં જોણ છે?

રામનારાયણ વિંઠ પાઠક

માની છબી

લેખક : 'પ્ર૦'

“બા! બા! હું તારે માટે એક ભેટ લાગ્યો છું.”

ટપ્પામાંથી ઊતરતાં વેંત માતાને પ્રજ્વાલ કરતાં કરતાં ખુશાલભાઈ બોલતા હતા.

ખુશાલભાઈ કોલેજના વિદ્યાર્થી હતા. અત્યારે તે ઉનાળાની રજામાં પોતાને વતન આગ્યા હતા.

એ ઘર હતું કાઢિયું કોલની એવું : જૂનું ને જર્જરિત એકઢાળિયું, અને એમાં વસતી હતી એ એકઢાળિયા જેવી જ ઘરડી ખુશાલભાઈની વિધવા માતા. એ માતાના પગની ધૂળ લેતાં લેતાં પુત્ર બોલતો હતો:

“બા! બા! બહુ સુંદર ભેટ લાગ્યો છું.”

પુત્રને જોઈ થેલી બનેલી માતાએ જાણે કે એ વાક્ય સાંભળ્યું જ નહિ. તે વહેલી વહેલી પાણિયારે દોડી. ત્યાંથી ઠંડા પાણીનો લોટો બરી આણી તેણે ખુશાલભાઈને આપ્યો.

“લે બેટા, હાથપગ ધોઈ લે. ચર્ધતરના તડકામાં, તારું મોહું તો જો, કેતું બૂંડુંબખ થયું છે!”

પુત્ર પગ ધોવા બેઠલે બેઠેલ. માતાની હેતાળ હથેળી તેના બરડે ફરવા લાગી. ખુશાલભાઈને લાગ્યું કે માડીનો મીઠો પંપાળ કેવળ કપાસ પરની ધૂળ નહિ થયું આખા શરીરના શ્રમને પથ લૂછી રહ્યો છે! માતાના હાથનો એ પ્રેમભર્યો સ્પર્શ તે આજે કેટલા મહિને પામ્યો હતો? એ પસંનાજી તેના રૂએરૂવાં પુલકિત થયાં. પવિત્ર આનંદે તે રેમાંચિત થયાં.

આ દરખ જોઈ કુળિયામાં બસાબસ કરતો પ્રાધિયો ચૂપ જાયો. તથા આગળીમાં ફૂદાફૂદ કરતું વાહરૂં જંબી ઊંચું. માના હાથનો મીઠો પંપાળ પામતા પુત્રની તેમને અદેખાઈ ઊપજી! એ દર્શાવવા એકે પૂછી પટપટાવી તો અન્યે કાન.

વજૂથી પરવારેલા ખુશાલભાઈએ માના હાથમાં ગોળચા પાણીનો વાટકો દોડો. માએ તે તેના મોઢે ધર્યો.

“લે ભાઈ! પહેલાં આ શરબત પી કે મુસાફરીનો થાક ઊતરી જાય.”

એ વાટકામાં કેવળ ગોળનું પાણી ન હતું, માત્ર શરબત ન હતું, પરંતુ હતો જનેતાનો ઓદરજવા ઉપરનો પ્રેમ--પ્રવાહિત તથા પ્રસ્વાદિત.

માતાનો એકનો એક પુત્ર, હેવાતણીકીણી વિધવાનું જાણે કે દ્વિતીય--જો કે મૂલ્યાંકનમાં તો અદ્વિતીય જ--સૌભાગ્ય આજે છ મહિને મા પાસે આગ્યું હતું. તેથી એની આંખમાંના રતન ફરી ચળકી ઊઠ્યાં. એના હૃદયના કોણમાં દીવડો પેટાપેટા. પુત્રની અધા વરસની ગેરહાજરીમાં તેના બાણી ન ઢળેલા માતૃપ્રેમે આજે માઝા મૂકી, જાણે કે ઉનાળાની અધવચ્ચે દિમાગનાં દિપ ઓગળ્યું ને સિંધુ નદીમાં મોટી રેલ આવી. એ પ્રેમ-પ્રસાદમાં ઝંખોળાતાં ઝંખોળાતાં ખુશાલભાઈને લાગ્યું ખાતું પડ્યું ને પીતું પડ્યું. પુત્રને જૂખ અથવા તરસ છે કે નહિ એ પૂછવાની માએ જરૂર ન દીધી. તે કદાચ સમજતી હશે કે માતાના હેત આગળ તો ન જૂખની જૂખ ઊઘડે, ન તરસની તરસ લાગે.

એ ખાનપાનનો, છેક સાંજે, છેડો આગ્યો. પછી મા દીકરો સુખદુઃખની વાતે વળ્યાં.

જના હાથપાયાવાળી જૂની ખુરશી પર ખુશાલભાઈ બેઠા હતા. અને મા બેઠી હતી પરસાળે પાથરેલી ખજૂરીનાં છટિયાંની સાદરી ઉપર નીચે. એ મુજબ માંથી ઊંચી બેઠકે બેસતાં પુત્રને સહાય થતો હતો.

ખુશાલભાઈમાં તેની વિદ્યા અને કોલેજનું મિશ્રણ અભિમાન ન હતું. ચહેરામાં વસવા ઊતરે તેને પોતાની

મેલીવેલી ધડી માતા ઉપર અત્યંત હેત હવુ કારણ તે બજાવા હતા કે મા મેલીવેલી છે અથવા અમાને ધરડી થઈ છે તે પોતાને કારણે જ છે

તેથી તે ખુરશી ઉપર ન બેસતા પ્રથમ નીચે જ બેવા હતા “ના, બાઈ ના તને સારી નંદિ ફાવે તું તો ખુરશીનો મેસનાર”

માતાના એ આગ્રહનો ખુશાલભાઈએ જવાબ વાળ્યો ‘મા! કેમ નંદિ ફાવે? મને તો તારા પગની ધૂળ ઉપર પણ ફાવતું નોઈએ”

એ વાક્યમા વ્યક્ત થયેલી માતૃસંકીર્તિએ આ રાજી મૂકીને રોડમુઠ્ઠા રસ્તે બેઠી

‘બેગા! તે નીચે બેસવા મરજી બતાવી એ ત્યાં બેસવા બરાબર જ છે માટે હવે હું મૂંઝુ છું કે તું ઉપર બેસ’

‘જેવી તારી આચા, મા

એ રીતે બેસી ખુશાલભાઈએ વાતમાં ને વાતમાં ફરી પેલી ભેગની વાત ચાલ કરી

‘આ હુ તારે માટે એક ભેટ લાવેા છુ

આ વાત માંએ અત્યાગ સુધી ટાળી હતી પરંતુ એ જ વાત પુન વારવાર આગળ કરે છે નોઈ તે બેઠી

‘લાવ બાબ, શુ લાવે છે? બાકી તું ધરે આણ્યો છે એ જ મારે મન મોઢામાં મોટી ભેટ છે”

‘હું તો છુ જ તો પરવડ આ તો બીજી એક ભેટ છે’

એમ બોલ્યા બોલતા પ્રવૃત્તિ અનેક ખુશાલ ભાઈ પોતાની પેગી તરફ જવા લાગ્યા

પુનને પ્રથમ થોડો નોઈ મા પછી પ્રસન્ન બની તેની એ પ્રસન્નતાએ મક્કરનું રૂંધા ધાગ્યું હતું મા હસતા હસતા બેઠી

“બેગા! મારે માટે બીજી ભેટ તો છે તારી વધુ મને પેગીમાં સતારી લાગ્યો છે કે શુ?”

“તારે એ ભેટ નોઈએ છે તો તેજ લાવીશ, વાજતે શાજતે વરધોડે ચડીને લાવીશ પરવડ આ

તો એક જુદી જ તરેહની ભેટ છે તે એની મંપના પણ કરી નંદિ દોષ”

પછી મક્કરતા મુખે ખુશાલભાઈએ માતના હાથમાં કેમકા મટેલી એક મોટી જખી મૂકી એ જખી માતાની જ હતી

શહેરમાં જઈ ત્યાંના કહેવાતા શિષ્ટ સમાજના ધરોમાં ખુશાલભાઈએ ધણી પ્રતિયોગ બેવા હતા સ્વજન વડીલોની જખીઓ સરકારી ધરોની એક શોભા છે એ તસરીરો, પાછળ રહેનરાણીમા સદગત પ્રિયજનોની યાદ કાચમ કરે છે કોઈ એ જખીઓ ધરના ફાંકાની પેટે પૂરે છે, કોઈ એ પ્રથામ કરે છે અને કોઈક તો એને આસુડે વધાવે છે

એ નિહાળ્યા પછી ખુશાલભાઈને પણ માતાની એવી એક જખી અકાવવા વિચાર આવ્યો હતો

માએ તેના માટે શુ ન હતું કહ્યું ‘પોતાનું આપુ જીવન તેણે પુત્રના દિન માટે જ વિનાશ્ય હતું દીકરાના બવા માટે તેણે તન, મન ને ધન કુરમાન કર્યા હતાં પડે બુખી ગઈ તેણે પુત્રને ધેગ્યો હતો જનરે કહ્યું બની તેણે દીકરાને જીવાન કર્યો હતો, અને હજુ તો તે પેટે પાટા બાધોને મજૂરી કરતી કારણ તેનો ખુશાલ કોનેજમા ભજવેો હતો

એવી માતાની સ્મૃતિ અમર કરવા તો તેના નામની ધર્મશાળા ને પરજરી બંધાવવી ધરે અથવા તો રોજ કે મક્કરના મજુાવવા નોઈએ એ માટે ખુશાલભાઈની રજત ન હતી તો તેણે પોતાની જીવની સામગ્રીના માના પગનાં પથરખા સીવકાવવાં નોઈતા હતાં તેજ તેનાથી જન્મ ન હતું

પરવડ એક જખી, માતાની હજાર તસરીરો તો પોતે મીનરાવવી જ નોઈએ એમ ખુશાલભાઈને લાગ્યું રૂપથી માતાના પેટે પોતે શુ એવો નથજી પાક્યો હતો કે આટલુંજ નંદિ કરે

અતિ ખુશાલભાઈએ માની જખી અમલો હતી અને અત્યારે તે જ તેણે માના હાથમાં મૂકી

પુત્ર જે બેટ બેટ કરતો હતો તે તો પોતાની છબીની છે એ જોઈ માતા ચમકી. તે ગંભીર બની. ઘડી પહેલાંને મસ્કરી-ભાવ તેના ચહેરા પરથી બિડી ગયો. પોતાનું જ પ્રતિચિત્ર જોવા છતાં એના મુખ પર ન તો આનંદની રેખા બિપસી કે ન તો ઉત્સાહની.

‘માની નજરની મોળાઈ જોઈ ખુશાલભાઈને ઉત્સાહ પણ મોળો પડ્યો. તેને દહેશત લાગી કે ખાને છબી ગમી નથી.

“આ! કેવી હાથ તસવીર છે! જાણે કે કાચની અંદર તું જ જીવતી જાગતી બેઠી છે! તું નહિ હોય ત્યારે હું આ છબી જોઈ જોઈ તને યાદ કરીશ . . .”

પુત્ર હજી વધારે બોલવા જતો હતો ત્યાં તો તેણે માતાની આંખ બીની દીકી. યુ આ શાતી હતી? તેની વાચા થઈ ગઈ. તેની નાડીય જાણે સ્તબ્ધ બની. જડ જેવી દિગ્મંડ તેની આંખો મા તરફ તાકી રહી. અનેક સકા-કુશકાઓ તેના ચિત્તને ધેરી વળી.

“શું ખાને એમ લાગુ હશે કે મેં આવો નકામો ખર્ચ શા માટે કર્યો? આ ખર્ચની જોગવાઈ કરવા મેં એકટાણા કર્યા છે એની ખાને મધ આવી હશે? અથવા પરમા પિતાજીની છબી નથી તો પછી માની શા માટે એવા વિચારે તો આ શાતી નહિ હોય? બનિબમાં આ છબી જોઈ જોઈ હું શોક કર્યાં કરીશ એવી દહેશતે તો મા કોલ પામ્યાં નથી ને?”

સ્તબ્ધ બોલેલા ખુશાલભાઈએ એક પગમાં તો ધણા ધણા વિચાર કર્યા. તેની કદવનાનો તાંતુ હજી લાંબો કંતાને પરંતુ ત્યાં તો ધીસ ગંભીર ને કંઈક એના ગળગળા અવાજે મા બોલ્યા:

“ભાઈ! આ છબી જોઈને જ તું મને યાદ કરીશ? ખસ? આ બોળિયું જીવતું નહિ હોય ત્યારે હું તને આવા લોડીઓના લપેટામાં જ જડીશ? મારી સૂરતા સજીવન રાખવા તારે રંગના થયેલાની જરૂર પડશે? તું શું મને આ કાગળના કટકામાં

કોરાવી રાખીશ, કાચની કેદમાં બંધ કરીશ, લાકડાના ચોકકામા ગોઠવી શાલિભ્રમ પેઠે પૂજવા કરીશ?”

આવા આવા પ્રશ્નોની ઝડીમાં ખુશાલભાઈએ ઓચિંતા માવહાનો કરાનો વરસાદ બોલ્યો. તે કષાઇ ગયો, તેની મતિ મૂંઝાઈ ગઈ. કોલેજની વિવાદપદ્ધતિ તાળવે ચોંટી. તેના મુખે શરમના શેરડા પડ્યા. આ છબી ચીતરાઈ-એ કુષુદિ યા સુષુદિનું કામ હતું તે તે નક્કી કરી ન શક્યો. મા બધારે બોલતાં હતાં ત્યારે એ છબી તેના હાથમાંથી નીચે સરી પડી હતી તેનો કાચ ફૂટી ગયો હતો. તે તરફ ખુશાલભાઈ તાકી રહ્યા.

પુત્રને ચૂપ બોલેલો દેખી માએ ફરી મુખ બોલ્યું,—ના, ના, પોતાનું અંતર બોલ્યું. માની લાગણી કુભાઈ હતી તેના હૃદયને આધાત થયો હતો. પીંછાએલા મર્ગની વેદના માના શબ્દે શબ્દે તરી આવતી હતી :

“ભાઈ! મને યાદ કરવા આવી બનજી છબી શા માટે? ને પેલી ધંડી. મારામાં ને એનામાં ફરક છે? અમે બંને તારા માટે એક સાથે લસાયા છીએ. એટલે હું જર્મિય ત્યારે એ મારી જીવતી મૂર્તિ ખનશે એના અણ્યએ અણ્યમાં વાચા ફૂટશે. વળી ને પેંડું દાતરડું જેવું દાંત વગરનું બોણું મારું મોઢું છે તેવું જ દાંતા વગરનું બૂકું એ દાતરડું છે. એ બૂકું થયું છે તારા માટે. મારી હરેળોના દરેક આટલ્યનું તે સાક્ષી છે એ મારી છબી નથી? આ ઘરમાં એની એક વસ્તુ તો ખતાવ કે જેમાં હું નથી?”

“વળી વાડામાં લીંબી અને લીંબડી છે, આંજો અને આંખડી છે. વર્ષે વર્ષે તે ફળે છે તે હું જ ફળું છું, મારો પ્રેમ ફળે છે, મારો શ્રમ ફળે છે. આ શરીરના પીંજડામાંથી પોપટ બિડી જશે તે જર્મ બેસશે એમની ડાળે ડાળે ને પાંદડે પાંદડે. મારો જીવ ત્યાં બેસીને તને શીળા ઇંચડો આપશે, મીઠા ફળફૂલ આપશે. .

“માટે તારે પૂજા જ કરવી હોય તો આ બધાંની કરજો. એની ખરદાસ્ત કરીશ તો તે મને પુજશે.

તારે પ્રણામ કરવા હોય તો પેલી બંદી અને ગાય, રવઈ અને રેટિયો : એમને કરજો. એઓ મારાં બવોબવનાં ને સુખદુઃખનાં સાથીઓ છે એમની પૂજા તે મારી જ પૂજા હશે. એમને પગે લાગતાં તું મારા જ પગે પડ્યો છે એમ સમજજો.

“ભાઈ! તને જોધેયો છે એ બધાંએ તને પોષ્યો છે એ સધાંએ હું તો હતી નિમિત્તમાત્ર એટલે, તારી સત્તી માતા તો એઓ છે. મારી રચ્ચિત્ત કાયમ કરતા તારું યાત્ર-ગ્રસ્ત નહિ થીરે. એ બદલ કરવા તો તારે એમનું જતન કરવું નિર્ધરે.”

હોબના આવેશથી માતા આતુ' આતુ ધણુ બોલ્યાં માના એક એક વાણે પુરાણભાઈની આખ જીધડી, એના અત્તરમાંની કુદરતની અમાસે જાણે દિવાળી પ્રગટી પોતાને પ્રેમ ફેરસો ઉતરજલો હતો તેની એને પ્રતીતિ થઈ. એ દેવે વધવાર ચૂપ ન રહી શક્યા.

“માફ કર, બા! માફ કર. તારી મદદતા હું, હૃદ જીવ સમજી શક્યો નથી મા! હું બપેયો હું છતાં લાગે છે કે પૂરી વિદ્યા હજુ નથી બપેયો. એ માટે મારે તારી પાસે એકડા ને બાગબગી ધૂંટવી પડશે મા! તારા વિરાટ પ્રેમને કાળજના કટકાથી માપવાની ધૂંટતા કરવા બદલ માફ કર.”

“માફ! દીકરા, તારા સો સો શુભા સદા માફ જ છે.”

પુત્રને કુખ્ય થયો નેઈ મા નિમેષમાત્રમાં સ્વરથ અને દાંત થયાં. પરંતુ લાગણીમય થવાનો વાંસો દેવે પુરાણભાઈને હતો. તે માને ભેટી પડ્યો. માએ પણ તેને છાતી સરસો ચાંપ્યો. પુત્ર જાણે કે માતામાં મગી એકરૂપ થઈ ગયો. તેના બગે લાગ પશ્ચવાવતાં પસવાવતાં મા બોલી: “ભેટા, મારી આબેહૂમ તસવીર તો તું જ છે! એ બૂલી ન જા”

આ વાત માતા અતિશયોક્તિ કરીને ન હતી કહેતી. કારણ માતાની ને પુત્રની કુખજાયા, દેહ-કાંઠી, વાન, ચાલ, દસવાની છતાં વગેરે એક સરખાં હતાં; જનેતા એકરૂપવાના દેવામાં હતી, લોકીયાં હતી, દાડ, ચામ ને ગાંસમાં હતી, અરે વાળ અને રેખરેખમાં હતી

માતાની આવી સજીવ હાથી આચળ નક્કી ને નિજીવ હાથીની થી કિંમત?

જરાય નહિ. અને એ સત્ત્વ કાંધેયો કૂતરો પણ ઝાળખી ગયો હોયતી તેમ તે પેલી હાથીને ઊકરડે બેઘી જઈ લીખતો હતો.

કાંઈએ પણ કાંધવાને વાણે નહિ!

વિરાટનાં અશ્તુ!

હિંસા ભૂંડી, કુકકપટ, હાલાહલો વેર ફેરાં બાળી ઇશે સહય હુદયે અશ્તુ ઉનાં વહાળ્યાં જેના વિશ્વે પુનિત પ્રગટયા: જુદુ, કાઈસ્ટ, ગાંધી!

આ ફિ કા ના પત્રો

લેખક : શ્રી. હગનભાઈ મૂલજીભાઈ પટેલ

સંપાદક : નૂતન ગ્રામ વિદ્યાલય, ગલીરા

૧૧

ટૅરિફ

તા. ૭-૧-૩૮

મિત્ર બાઈઓ,

તમને મેં ગોવા સિવાયના ત્રણ લાંબા અને વર્ણનાત્મક પત્રો ગયા મહિનામાં મોકલ્યા છે. તે બધા હવે મળી ગયા હશે એમ માનું છું.

એ પત્રોમાંથી તમને કેટલુંક જાણવાનું મળે છે. એમ તમારા ગયા પત્રથી (તા રજમીના) જાણ્યું, તેથી આનંદ થયો. હવે એવાં કાવ્યમય વર્ણનો લખવાનો સમય અને રથજો. કેટલાં મળશે એ આજે નથી કહી શકતો, અને તેથી હવે કદાચ એવા પત્રોની આશા તમારે રાખવી નહિ. જો કે અમારે એવા મોટા વિસ્તારમાં ફરવાનું છે અને જુદા જુદા પ્રસંગો અને રથજોના અનુભવો મળ્યા છે કે જેનું વર્ણન તમને જીવંતગી અને આનંદદાયક થઈ પડે. એટલે અવકાશ મળશે અને ઉત્સાહ આવશે ત્યારે જરૂર લખતો રહીશ.

તા. ફરીના કંપાલાથી લખેલા એરમેઇલ પત્રમાં મેં તમને ફાળાની થયેલી શરૂઆત જણાવી છે ત્યાર પછી ત્યાંથી તેજ દિવસે સત્તારના સાકાનવે ભાઈ સલ્લુભાઈની સહન મોટરકારમાં અમે મથાલે જિલ્લામાં જવા મારે જાપડ્યા હતા. કંપાલાથી લગભગ દોઢસો માઈલના અંતરે વચમાં આવતા ટરોરો નામના રથજોથી આ પત્ર તમને લખુ છું લગભગ ૪ કલાકના સમયમાં મોટરે દોઢસો માઈલ કાપ્યા. અને તે દરમિયાન આ-બાલુનો રમ્ય પ્રદેશ અમે નિહાળ્યો. કેટલીક જગાએ લાંબાં લાંબાં દરિયાળાં મેદાનો આવતાં હતાં, તો કેટલીક જગાએ માઈલો સુધી પથરાયેલી ટુકડા-મજાદિત પહાડી નજરે પડતી હતી. વચમાં કેળાંનાં અને કપાસનાં ખેતરા તો હતાં જ. સમય જયોરનો

હતો અને તે દિવસે તાપ સખત હતો. એટલે એ લાંબી મુસાફરીમાંથી જેટલો આનંદ લેવો જોઈએ એટલો નથી લઈ શક્યા. નાંખી નજર ન પહોંચે એટલે દૂર સુધી વિસ્તરેલા અહીંના વિશાળ જંગલમાં અનેક પ્રકારનાં વિવિધ દૃશ્યો જોવાને મળે છે. અહીંના રસ્તા ખૂબ વખણાય છે અને તે માઈલો સુધી સર્પાકારે પથગએલા હોય છે. કેટલીક વખત ઘાસથી છવાયેલી અહીંની વિશાળ ભૂમિમાં જોવાની આજતા સીધા રસ્તાની સડકો દ્વરથી બહુ રળિયામણી લાગે છે. જાણે લીલા રંગની અંદર લાલ રંગનો એક સરખા આકારનો માઈલોની લંબાઈનો પટ્ટો ના પડ્યો હોય એવો તેનો દેખાવ થઈ રહે છે. અહીંની ભૂમિનો રંગ કંકુ જેવો લાલ છે. અને તાજા ઘોઠેલી માટીના ઢગલા કેટલીક વખત કંકુના ઢગલા જેવા જ બરાબર લાગે છે. એ જમીન એટલી ફળદ્રુપ છે કે તેમાં આપણા દેશમાં અગર કુનિયામાં થતી દરેક ઝીજ પાકે છે. અહીં અમે કુદીનો અને ત્રુલસી પણ જોયાં. બધી જાતની શાકભાજી પણ જોઈ. ફળ તો ઘણાં ખરાં થાય છે જ. અનાજમાં પણ બધી જાત થાય છે. ફૂલોનો તો અહીં પાર જ નથી. તેમ છતાં, એ દરેક ફળ ફૂલ અનાજ અને શાકભાજીમાં આપણે ત્યાંના જેવો સ્વાદ કે સુગંધ નથી. આજ કાલ અમને બધી વખત ફરીનો રસ ખાવાને મળે છે, તેમાં પણ એ મોઠાઈ નથી દોતી. શુભાખનાં ફૂલો એટલાં મોટાં થાય છે કે જે જોઈને તમને ખૂબ આનંદ થાય, પણ તેમાં સુગંધ ના મળે. આનું કારણ એમ લાગે છે કે કદાચ આખું વર્ષ વતોઝાએ વરસાદ પડ્યા કરે છે તેથી સૂર્યનાં કિરણો તેને પૂરતાં નહિ મળતાં હોય.

એ કે આ પ્રદેશ વિપુલરૂપે સીધી લોગી નીચે આવેનો હોવાથી જ્યારે જ્યારે તાપ પડે છે ત્યારે એ એટલી આકરે લાગે છે કે આપણે તેનાથી અકામી જઈએ અને તે અસહ્ય થઈ પડે હવે એવા તાપની જ અત્યુ શરૂ થઈ છે અને તે લગભગ દોઢેક મહિને પહોંચશે ત્યારે પછી વગસાનું પ્રમાણ વધશે એમ કહે છે હમણાં તો આપણે ત્યાંના બિનાળા જેવી જ આકરે તાપ અને પવન શરૂ થઈ ગયો છે વચમાં કોઈકે વખત વગસાદ થઈ જાય તો થઈ જાય

*

આજથી વીસ વર્ષ ઉપર આફ્રિકામાં આવનાર આપણા દેશબાઈએ અહીં ફરી રીતે રહેતા, ડેટલી અડચણો વેઠતા અને કેવું કંઠણુ છવત માણતા તેનું શોધું વર્ણન મને સાબળવા મળ્યું કહે છે કે શરૂઆતમાં અહીં આવનાર મોટા ભાગના માણસોને અહીંનાં ગાદ જંગલોમાં વેપાર અને નોકરીને માટે રહેતું પડતું તમે જાણો છો કે અહીંના મૂળ લોકો ગામ બાધીને તો રહેતા જ નથી છતાંજાયા ઝૂપડા બાધીને એ લોકો રહે છે એટલે એવા માર્મલ માર્મલ અર્ધા અર્ધા માર્મલના આતરે વેરાયેલા ઝૂપડાના કોઈ એક વિચાર ગા ૨૨તા ઉપર હાસમાટીનું કે પતંગનું જાંતુ બાધીને આપણા લોકો રહે અને આજુબાજુના ઝૂપડાજાળા અર્ધનગર જંગલી આફ્રિકાને પોતાને માલ લેવે અને તેના બદનામાં કપાસ વગેરે માલ લે તેમની પાસે પૈસો તો હતો જ નહિ તે વખતે અહીંના લોકો આપણાથી બહુ બીના તેમને કપાસ કેમ પહેરવા કેવા પહેરવા કેટલી મીમત આપવી તેની કશી ચતામગ નહોતી એટલે પોતાની પામેની કપાસ જેવી ચીજો એ દરથી પેડા વેપારી તરફ ફેંકે અને તેના બદલામાં આપણો વેપારી પોતાની ચરખમાં આવે એવું કાપક વગેરે પરચુરુ માલ ફેંકે ના તેની કોઈ મીમત પૂછે કે ના એ માલની જાન પૂછે આ રીતિને લીધે શરૂઆતમાં આપણા ધણા માણસો સારું કમાઈ ગયા માણસાળની પ્રાચીનિક દશામાં જેમ માલની જ લેવક દેવક થતી, પૈસાનો બવહાર નહોતો, તેમ અહીં પણ આજથી પચીસ-

વીસ વર્ષ પહેલાં માલની જ લેવકેવક થતો પછી તે વખત વીતતો ગયો અને અંગ્રેજ સરકારે તેમની જરૂરિયાતો વધારી અને એવા પ્રકારની કેળવણી તથા સામાજિક રીતિ ઉત્પન્ન કરી કે જેથી તેમને પૈસા કમાવાની જરૂર પડી હવે આજે તો એ માલના બદલામાં પૈસા મેળવવા શીખ્યા છે, એટલું જ નહિ પણ કેવી રીતે એ પૈસા વધારે મેળવી શકાય તેની અર્ધસુધરેલી રીતો પણ શીખવા માંડ્યા છે અને તેથી આપણા આજના વેપારીઓને પહેલાં જેટલો લાભ નથી મળતો એમની ધોર અતાનતાનો અને જંગલીપણાનો જ પહેલાં પૂરો લાભ લેવાતો હતો તેથી જ અહીં આવેના આપણા લોકો પૈસાની જોગો ઉઠાડના હવે તેમની જરૂરિયાતો અને કેળવણી વધી ગઈ છે, એટલે આપણા લોકો હનાશ થવા લાગ્યા છે

અંગ્રેજ પાદરીઓ આ દેશના ગાદ જંગલોમાં ઠગ ઠગ પથરાઈ ગયા છે, અને ત્યાં મોગી-નાની સુદર શાળાઓ અને દેવળો બીના કર્યા છે એની માગફતે તેમણે અહીંના લોકોમાં ધણું સુધારો કર્યો છે અને સાથે સાથે આપણી વિરદ એર પણ રેડ્યું છે એટલે આપણી રીતિ આજે અહીં રદમાન પૂર્વક અને સમાનતાથી રહી શકાય એવી નથી ગઈ આપણા લોકો આની સામે ખાનગીમાં બળાવા કરે છે, પણ એ દિશામાં કશું જ રચનાત્મક મર્થ આવતી તેમનામાં શક્તિ વૃત્તિ કે સ્વ નથી સદ્ પોતપોતાના દૂકા સ્વાર્થમાં મચ્યુવ છે, એટલે બલિષ્ઠમાં પણ સુરિગિયામ આવવાની આશા જ નથી ગઈ આજે તો જાણે આપણે જે જાણીની બી સ વચ્ચે આવી પડ્યા હોઈએ ત્યારે આવી પડતાના હોઈએ એવો જ લાભ અહીંની રીતિનું આતરિક નિરીક્ષણ થતા આપણને લાગે છે એક બાજુ છે અહીંની રાજકર્મી અંગ્રેજ પ્રજા, અને બીજી બાજુ છે પાશ્ચાત્ય સરકાર-શિક્ષણ પામેના અર્ધસુધરેલા આફ્રિકાને એ બેની વચ્ચે નજીકના બલિષ્ઠમાં આપણા અસચિત અને અસહાય લોકો વીસાઈને બદર નીકળી જતાના છે—સિવાય કે, આપણી પોતાની સરકાર આતરરાષ્ટ્રીય ગદત્વ પ્રાપ્ત કરીને અહીંની સરકાર પર દબાજુ લાવી શકે અગર

અર્દો રહેના આપણા લોકો પોતાનું સ્વમાન અને સરકાર સાચવીને રહેવા જોઈતાં શક્તિ અને બક્ષિત હાથે !

પણ હું તમને શરૂઆતમાં અર્દો રહેતા આપણા લોકો કેવી અસહ્યો વેડતા તેનું વર્ણન આપવા આપના નીચ બાલુ જ ઢળી પડ્યો તેવખતે નહોતો આજના જોટની મોટરો, રેલવે, અનાજ પાણીની સગવડો કે સારાં સારાં મકાનો દૂર દૂરના જગતમાં હાપરા બાધીને તેઓ રહેતા આપણા લોકોને નહોતું પીવતે પડતું પાણી મળતું કે નહોતું ખાવાને લાલ-ભાતનું અનાજ ને શાકભાજી મળતાં પોને રહેતા હોય એ હાપગથી બપોળે આગ્યાર માઈલના અંતરેથી તેમને ઝરણના ડહોળાં પાણી પીવાને મગાવવા પડતા, નદાવા ધોવાનું દિવસે સુધી હોય જ નહિ ખાવાને સડેલા આદો અને બધા પાતળા ચોખા દેશમાંથી ગયા હોય તે મળતા ધૂવાને ગાદનાં કે મજબૂત ધર નહોતા એક જગાએથી નીચ જગાએ જવાને આટલાં સુવચ સાધનો નહોતા, આવા ઝુલ્મ અને સરખા રસ્તાઓ નહોતા અને અત્યારનાં જેવાં ચિકિત્સિય શહેરો નહોતાં આવી અગવડોમાં તેમને મદિતાઓ અને વર્ષો જગતમાં એકાકી રહીને જ ગામવા પડના હતા ચોતરફ ધાસ અને ઝાડથી ટવાયેતું જગત તેની અદર વસતાં દિસક પ્રાણીઓ અને અજાન અણુવ, જગતની લોકો હજી આજે પણ શહેરોથી દૂર અદગના લાગમાં એવા ધણી રથેલો છે, બધાં દય-વીસ માઈલના વિસ્તારમાં એવાય પતરાનાં હાપરામાં આપણા લોકો નાની નાની દુકાનો નાખીને પડવા હોય તેમની આજીવાજી જગત અને જગતની લોકો વિના બીજા કોઈની સોમત કે સહવાસ ના મળે આવી એકાકી હાલતમાં તેમનું જીવન કેમ જતું દગે એની ખમ જ નથી પડતી જો કે આજે અર્દોના મુખ્ય શહેરોમાં આપણા દેશનાં શહેરો જોટવી જ સરવડો છે અને ખૂબ સુવાગ થયા છે, મોટરો વગેરેના અસખ્ય સધનો આગરાં છે, અને સારા રસ્તાઓ દરેક બનાવી દીધા છે એટલે જરૂરિયાનના સાધનો સહેજે મેળવો શકાય છે

કમ્પાસ, મોમ્પાસા અને નૈરોબી જેવાં શહેરોમાં આજે તો વીજળી અને ટોટોરકસ દાખન થયાં છે, કામરની સુદર સડકો બધાઈ છે, રહેવાને સગવડ બધી સુધરેલી દબના મકાનો થયાં છે, અર્દોની જમીનમાં જાતજાતના ફૂલફાંદિ અને શાકભાજી થવા લાગ્યાં છે અને મોટરો તથા સાર્થકવાનો સમૂહ વધી પડ્યો છે આ બધા સાધનોથી જેમ સગવડો મળે છે તેમ અર્દોનું જીવન પણ મુર્ખ કરનાં મોધુ, ખર્ચાળ અને કૃત્રિમ બની ગયું છે તેથી જીવનમાં જે શાંતિ, સતોષ, સાદાઈ સળતા અને સુખ જોઈએ તે નથી દેખાતા તમને જાણીને નવાઈ લાગશે કે એકલા નાઇરોબી શહેરમાં જ સોળ દહાજ જેવા મોટરો ફરે છે ! એ શહેરની વસ્તી જ મોટરો કરતા બમણી દશે કે પાસામાં પણ સાતઆઠ દહાજ મોટરો છે સાર્થકલોનો તો અર્દો પાર જ નથી દરેક સુધરેલો કે અથ સુધરેલો આફ્રિકન સાર્થકન ગણે છે તમની સ્ત્રીઓ પણ સાર્થકલ ફેરવી જાય છે ! આમ અસખ્ય સાર્થકલો આજે આફ્રિકાના જગલોમાં ફરતી થઈ ગઈ છે

૧૨

ગરોટી

ત્રિય બાઈબલેનો,

અમલોથી મર્ડ તા ૧૦મી જાનેવારીએ લખેના ચોથા વર્ણનાત્મક પત્રમાં મે તમને અર્દોના જીવન ની થોડી દબીકત લખી હતી ત્યાગપછી મે તમને એક અરમેષિત પત્ર (તા ૨૧) ઈંગાળી લખેતો તે દવે તો મળી ગયો દગે

આ પત્રમાં હું તમને અર્દોનાં આપણાં, અજોને ના અને અફ્રિકનોનાં જીવન વિશે કંઈક લખવા છપ્પુ છું અત્યારસુધામાં અર્દોના જુદા જુદા રથોના માણસોના જીવન જોવા પડી જે વિચારો ઉદ્ભવ્યા છે તેને મૂર્ત રચણ આપવાની શક્તિથી આ લખવા મોકો છું આ પહેલાના પત્રમાં મે કે તેનો છૂટાછવાયો નિર્દેશ તો થયેલો જ છે, તો પણ આને વિશે ફીફરીને વિચારો આપ્યા જ કરે છે અને તે

તમને સહુને પણ જાણવા ઉભોગી થઈ પડશે એમ માનીને વિસ્તારથી અને ચોક્કસ થી લખવા પ્રયત્ન છું.

આ દેશ કુતંગતના વાડોને આ દેશ કુળ-કૂન, ઝાડ-પાન, નાની મેડી પર્વતમળા અને પાણીથી ભરેલો હતો નદી સરોવર અને ઝવેલીની આજે પણ અહીં ખોટ નથી લીલી વનરજિ આખા પ્રદેશમાં પથરાયેલી છે, મઝાની કાઠડુપ જમીન છે અને બારે માસ મેધરાત્રી મહેર છે એટલે જીવન ધારણની આમતમા આ દેશ આજે પણ સમૃદ્ધ છે એમ કહેવું જોઈએ અહીંના મૂળ લોકોને ખાવા-પીવાની મદી ખોટ હતી જ નહીં અને છે પણ નહીં તેમના ઘરો સશક્ત અને બાધા મુજબ હતા તેમને ખેરાક કાચા પામ કેળા અને કદમ્બનો છે. જગલમાં ગહેનારી અગ્નિ પ્રજા માસ-માડી ખાધ એ પણ સ્વાભાવિક જ છે આ બધું તેમની આજુગાજુ પ્રવૃત્તિ પ્રમાણમાં પડેલું છે એને માટે તેમને કશો પ્રયત્ન કરવાની જરૂર નથી રહેવાને માટે સખ્તના ઘાસ-મઝાનીના ઘાડીવા ઝૂપડા તે બનાવી શકતા અને હજી પણ બનાવે છે પહેરવાને માટે એ કેળાની અને ઝાડની છાલ વાપરતા તેમને પહેરવેશ પણ ચોઢામાં એ છી જરૂરિયાતવાળો હતો મ્મરે વીંટવાનો અને ઉપરણાનો એક નાનો ટુકડો તેમને માટે પૂરતો હતો કાટ પાટલૂન અને પહેરણુ તો આપણા અને અંગ્રેજોના આગ્રા પછી જ એ જોઈને શીખ્યા સોએનો પોષાક પણ આ જ હતો આજે પણ જગલની કેટલીક સોએ કમર સિવાયના ઉપરના અંગને ઢાકવાની તકલીફ નથી લેતી આવા અર્ધનગ્ન વેશવાળી અને આજના મુધારાથી શોષિત મયેલાં લોકો-માસ વિનાના સૂકાં અંગવાળી કાઈ જી તેમની આજની રિથિતિનું મૂળપાત્ર નગ્ન દરમિયે રહ્યું કરે છે એવું જ દશ્ય તાપ-તકકામાં કાળી મજૂરી કરતા, સૂકા અંગવાળા અને ચીઘરેલાલ ફરતા અહીંના નજરો પછી ખડું મે છે. જે દેશમાં ખાવાને પૂરતો ખેતીકાં વ્યત્યાસે પાકે છે તે દેશના લોકોની રિથિતિ આવી કાગળ અને કપ્ડાપક કેમ એવાં પ્રશ્ન આજના મનમાં તગત જ ખડો થાય છે.

મે તમને પહેલાં પણ લખેલું છે કે આ દેશનું સ્થિતિ-દશ્ય અદ્ભુત છે પરંતુ તેના પણ પાર નથી લોકોમાંથી પુષ્ટ અનેલી ગમેના ધન્ય ન્યા જે એ લોકોમાં આવે છે છતાં અહીંના લોકોને કુષ્પ શુદ્ધિ દિવના શની કેઈ સુખી ધન્યી સશક્ત અને સુદર પ્રાદાના જેવી સમૃદ્ધ કુદરના ખેતીમાં કેવળ પ્રાથમિક દશાની અદર પ્રસન્નતાથી ખેલતા આ લોકોને શાની ઉણપ હતી ? ઉણપ હતી માત્ર જ્ઞાનની જીવનકળાના અને જીવનવિશુદ્ધિના જ્ઞાનની જીવનસમૃદ્ધિ તો તેમની પાસે અપાર હતી તેમની એ જીવનસમૃદ્ધિએ જ આપણ મહુ પરદેશીઓને આકર્ષ્યા જેમ કરતુરીમુગમાં રહેલી કરતુરીની સુગંધ જ તેને પ્રાણનાશક નીવડે છે તેમ આ દેશની જીવનસમૃદ્ધિ જ તેમનું નુકસાન કળાગી નીવડે આજે પણ આખા પ્રદેશની મદર-લીલા હરિયાળા પ્રદેશની અદર-જીવી નીલી કેકરીઓ ઉપર અને તેની માથેલો મુધી વિસ્તરેલી તળેટીઓમાં લોચા ઘાસથી અને રસાળ વૃક્ષોથી આચ્છાદિત જૂમિ ઉપર કેળાના મોટા મોટા ઝૂંડની વચ્ચે બાધેલાં નાનાં નાનાં છૂટાછવાયાં ઝૂંડમાં તેમના સુખી જીવનનું આકર્ષક અને રમણીય દશ્ય ખડું કરે છે તેમની એ અત્યાનંતાભરેલી છતાં સુખી અને સ્વાભાવિક જિંદગીમાંથી આ સુપરેલી છતાં મુનિમ અને કપ્ડાપક જિંદગીમાં કાણે લાવી મૂક્યા ? શા માટે લાવી મૂક્યા ? એમ કરવામાં પ્રેરક હેતુ કયો ? કાનો ? તેથી લાલ કાને થયો અને મશે ? આવા અનેક પ્રશ્નો જીકું અને નિષ્પણ નિરીક્ષણ કરનારને થયા વિના રહે જ નહોતો

આજકાલ અમે અહીં મહાનર્મમાં શ્રી આશા-ભાઈને ત્યાં રહીએ છીએ તેમના મકાનમાંથી દર માઈલ સુધી વિસ્તરેલી માઉન્ટ એલ્યનની ગગન સુગત પહાડો અને તેની સપાટ, સરસ તળેટીમાં આવા અસખ્ય ઝૂંડમાં અમે હમેશ જોઈએ છીએ આવાં દરેકો જ્યાં જ્યાં જોઈએ છીએ ત્યાં ત્યાં ઉપરના વિચારો મનમાં ઉદ્ભવ્યા વિના રહેતા જ નથી એક માત્ર આજુ સાદુ, સદર, સુખી અને સ્વાભા-

વિક જીવન છે, ન્યારે બીજી બાજુ આપણા જેવા પરદેશીઓનું આધુનિક સુધારાની અને એની સુખ-સાહ્યનીગણી ઉત્તરજાતી ભક્તથી ભરેલું, આજ નાખનારુ જીવન છે. આમ જીવનમાં ઉપરોક્ત પ્રકાર ના અર્થોના કેગાલ સ્ત્રીપુરુષોના પરસ્પરયાથી અનેથી અને જાગની જેમ હમરો માધ્યમના વિસ્તારમાં પથરાયેલી સપાટ-સુદૃઢ સડકો પડેલી છે, તેની ઉપર દારૂથી ભરેલી હવાઈની જેમ સરકી જતી, જુદા જુદા રંગોગાનવાળી છેલ્લી હમની મોટરો છે, પરદેશીઓના સુખ-સામગ્રીઓથી ભરેલા નાના-મોટા બાગ-બગીચાવાળા સુદર મકાનો છે, વીજળી અને વોટરપ્રસરના સાધનો છે, પડેદારથી આવેલા ચિત્રવિચિત્ર જાતભાતવાળાં મનમોહક વસ્ત્રો, રેલવે છે, તાર અને ટેલિફોન છે, શહેરો છે અને તેમાંથી આ આકર્ષક લાગતું અનેકરંગી કૃત્રિમ જીવન, આખા પ્રદેશની અંદર—ગરીબ અને તત્તર, સુધરેલા, અર્ધસુધરેલા અને જગલી સૌની અંદર—પ્રવેશ કરી રહ્યું છે એ પ્રાણીપોષક છે કે પ્રાણનાશક છે, એ જ મુખ્ય પ્રશ્ન છે અને જો કે વિચાર કર નારને એ પ્રશ્ન મૂઝરી નાખે. અર્થોના સાદુ, સરળ અને સુખી જીવન ગાળનાર જગતવાસીઓને આની જરૂર હતી.

ન્યારે આપણે—અંગ્રેજો સુદા—અહીં ગુદનાર પ.દેશી લોકો, દર જગલમાં ૫-૧૦ ધરવાળા નાનાં ગામડામાં રહેતા હોય કે મોટા શહેરોમાં રહેતા હોય તોપણ તેમના જીવનની જરૂરિયાતો આ પ્રકારની થઈ પડી છે એ જરૂરિયાતો વધારવા અને વિકસાવવાનું જ તેમનું ધ્યેય હોય છે અને તેથી તેને માટે દ્રવ્ય મેળવવાના તેમના એકલક્ષી પ્રયત્નો હોય એ સ્વાભાવિક છે આ દ્રવ્ય મેળવવાનું એક માત્ર સાધન અર્થોના જગતરાસી અમ્મન-અણુધ લોકો છે એમની પાસેથી પૈસા તો જ મળી શકે નો તેમનું સાદુ અને સ્વાભાવિક જીવન નષ્ટ થાય અને તેને બદલે આપણુ સૌ પરદેશીઓના જેવું આધુનિક સુધારાથી ગગાયેનું કૃત્રિમ જીવન એ ગાળતા થાય કારણકે આવું જીવન ગાયે તો જ

તેમની જરૂરિયાતો વધે અને એમની જરૂરિયાતો વધે તો જ પરદેશીઓના વેપાર ચાલે એ વેપાર વડે જ આ કૃત્રિમ જીવનને પ.દેશીઓ સમૃદ્ધ બનાવી શકે.

આવી જાન-અજાન વિચારસરણીમાથી જ અર્થોના આપણો (એટલે સૌ પ.દેશીઓના) વેપાર અને વ્યવહાર ગોઠવાયો છે એ જ કારણે અર્થોના નાના-મોટા સર્વ વેપારગા અને વ્યવહારમાં નર્ણ્ય પરદેશી તત્તર પેસી ગયું છે તેથી જ આપણા પરદેશીઓના વેપાર અને વર્ધવારમાં અર્થોના દેશીઓનું હિતાહિત વિચારવાની ભાવના પણ ગંઢી નથી કયો વેપાર કરવાથી અને કેવા વ્યવહાર-નર્તન રાખવાથી અર્થોના લોકોને લાભ-હાનિ છે તેનો લેશમાત્ર વિચાર કોણે કર્યો હોય એમ લાગતું નથી અર્થોની અંગ્રેજ સગકા જે આ જગલી દેશને સુનારતા અને સમૃદ્ધ કરવા માટે રથપાવતો હાલો કરે છે તેમના વર્તન અને ઉદ્દેશ પણ વિશાળ સ્વરૂપમાં એક નાના વેપારીના જેવા જ છે એટલા માટે તો એમણે સુધારાને બદલે આ લોકોને કદમૂળના ખોરાકમાંથી બનાજના ખોરાક ઉપર આધાર, વર્ધવનાં વસ્ત્રોમાંથી ગંગોરંગી જાત-ભાતવાળા તત્તરો પડેશી વસ્ત્રો પહેરતા કર્યા, સાદા પોશાકમાંથી કોટ, પાટલૂન અને હેટ ઉપર આધાર, પહેરવાનાં હતા તેમને સાઈકલો અને મોટરો આપી દુરજિયાત કપાસનું વાવેતર કરાવ્યું—તેમને પોતાને પહેરવાના વસ્ત્રો બનાવવા માટે નદી પણ પોતાનું નાજતત્ર અને પડેદારી વેપાર વધાવા માટે, તેમના માનીતા અને લાકડાના વાસણો ડોઝાબોને લોખંડના અને એલ્યુમિનિયમના વાસણો વાપરતા કર્યા દુકાના, એક ટાપ્પીથી માંડીને મોટામાં મોટી જીવનની જરૂરિયાત એવી ના રહી કે જેને માટે તેમને પડેશ પગ આધાર ન રાખવો પડે!

અને આ મધુ મેળવવા માટે તેમને પૈસાની જરૂર તો પડે જ ને પૈસા ચોક્કસ વર્ષ ઉપર તેમને માટે અનાવરતક અને અચ્છેદ્ય રૂપ હતો તે જ પૈસો આજે તેમને માટે અનિવાર્ય આરસપત્તા રૂપ થઈ

પડ્યો. આ પૈસા મેળવવા માટે જ હવે તેમણે વિદેશ મહેનત કરવી રહી. જીવનધારણ માટે જે સ્વલ્પ મહેનત તેમને કરવી પડતી તેને બદલે જીવનની માની લીધેલી જરૂરિયાત માટે જ હવે તેમને તન-તોક મહેનત કરવી રહી. એટલે તેમને માટે હવે અન્ય એમ કે જરૂરિયાત માટે મહેનત કરીને પૈસા મેળવ્યા. અને પૈસા મળ્યા એટલે જરૂરિયાતો વધી. એટલે જ પરદેશીઓનો વેપાર વધ્યો. અને જેમ જેમ પરદેશીઓનો વેપાર વધતો ગયો તેમ તેમ છેલ્લામાં છેલ્લી દગની જરૂરિયાતોનો આદર્શ તેમની સામે મુકાતો ગયો. આ જરૂરિયાતો પણ એવી કે જેનાથી તેમની જીવનશક્તિ તો ઘટે જ. કારણ કે કંદ-મૂળ અને ફળનો પાષ્ટિક ધોરણ ધરીને આનાજનો-સંચાના દળેલા-ખાંડેલા વાસો નિઃસત્ત્વ આપતો આહાર વધ્યો, આ-ગિરફીટ આખા, પરદેશી વસ્ત્રોનો વિવાસી પોશાક દાખલ થયો અને સુધરેલાં સ્ત્રી-પુરુષોનો સ્વચ્છ અવધાર પણ પ્રવેશ્યો. દુર્ગંધ, પરદેશીઓના આહાર-વિદ્યાર્ણ અને રહેણી-કરણીનું અથ અનુકરણ દરેક અજ્ઞાન પ્રજા અવિચારીપણે કરતી આવી છે તેમ આપણે પણ પ્રપાટાખંધ કરવા માંડ્યું છે. પશ્ચિમ, તેમની મહેનત વધી છે અને જીવનશક્તિ ઘટવા લાગી છે એ જ કારણે તેમનું જીવન આજે કમગંધ અને કષ્ટદાયક લાગે છે.

સ્થાપિત સરકાર અને પાઠશાળાએ તેમને શિક્ષણ આપવાના જે પ્રયત્નો કર્યા છે તેને લીધે તેમનામાંના કેટલાક (ગણે થોડા) અણી ગણીને નોકરી મેળવતા થયા છે—ખાસ કરીને રેલવેની, પોલીસની અને કસ્ટોડીની, નાહી ધોળાને ૨૨૨૦ રહેતા અને ઊર્જા કંપની રાખતા થયા છે. પરદેશીઓ શરૂઆતમાં જે પ્રમાણમાં તેમને હેતરતા અને દલાવતા તે પ્રમાણ ઘણું ઘટી ગયું છે, પરંતુ આ શિક્ષણ અને પરદેશીઓના અથ અનુકરણનું એક મોટું અને લાંબું દુષ્પરિણામ એ આવવાનું છે કે તેમની જીવનશક્તિ જ આખી બદલાઈ જવાની છે. એની શરૂઆત તો થઈ જ ચૂકી છે અને એ દિશાફરેને કારણે તેમનું આજુ જીવન પરાવર્તી,

કૃત્રિમ અને ખર્ચાળ બની જવાનું છે. પરિણામે, સમક્ષ દેશની અને પ્રજાની જીવનશક્તિ અને સમૃદ્ધિ નાશ પામવાની છે.

પ્રાથમિક દશામાં રહેતી આ પ્રજાને ખરી રીતે તો જીવનદષ્ટિ આપવાની જ જરૂર હતી. જીવનનું ધારણ-પોષણ તો પશુની જેમ એ પણ કરતાં જ દત્તા. પરંતુ જીવનવિકાસને માટે જે જ્ઞાન જોઈએ તે તેમને આપવાનું હતું અને એ વિકાસને અનુકૂળ જે જીવનસાધનો તેમની આજુમાજુ વિપુલ પ્રમાણમાં પડેલી હતી તે કેમ વાપરી શકાય એ બતાવવાનું હતું. એમ થયું હોત તો પાશ્ચાત્ય કે પૌર્ણત્ય વિકાસોથી અસપ્ત રહેતો આ સમક્ષ પ્રજા અને આ મુંદરે દેશ સ્વયં જેવો સુખી અને સમૃદ્ધ બનત. પરંતુ આ વિધિઆપી સુધારાના ગોઝારા મોજાએ આ લાડીલા દેશનું ઉત્તરવલ ભાગે અંધકારમય બનાવી દીધું હોય એમ આજે તો દેખાઈ છે.

દુનિયામાં પ્રખ્યાત એવો આ દેશનો રેશમ જેવો મુલાયમ કપાસ આ દોઢે પરસેવે પાકીને પકે છે અને તે પાણીને ખૂંસે વેચે છે. એ વેચાણના પૈસા વડે અનેક પરદેશી સીમે એ ખરીદે છે અને એમ અદાનો વેપાર માત્ર કપાસના વાવેતર ઉપર આધારે છે. આ વેપારમાંથી અહીંની શ્રમકારને મળતો આવક મળી રહે છે; કારણકે આ દેશના દરેક વતનોને યુગાન્નામાં અદાર અને કેનિયામાં ચોસ સિલિંગ જેટલા પોલ ટ્રેક્સ-કર-દર વર્ષે ફરજિયાત કરવાનો હોય છે. અદાર વર્ષની ઉપરની ઉમ્મરનો કોઈ પણ પુરુષ આમાંથી નાકાત રહી જતો નથી આ ઉપરાંત યુગાન્નામાં તો દરેક જમીને પાર સિલિંગ આપવાનો હોય છે તે ભુદા. આપણા લોકોને પણ દર વર્ષે વીસ સિલિંગ અહીં અને આલીસ સિલિંગ કેનિયામાં ફરજિયાત કરવા પડે છે. અને આર મહીના માટે આખા હોએ છતાં અમારે પણ ત્રીસ સિલિંગ કરવા પડ્યા. એ ઉપરાંત પરવાના જાહેરવા પડે તેની શી જુદી.

આ બધા કરભાર, અનેક વસ્તુઓનો વેપાર, પરદેશી ખર્ચાળ શક્તિ, અને આપણા પરદેશી-

એના જેવા શોખ, રહસ્ય, સડકો, મોટરો બધું જ પાસના પાક ઉપર અવલંબી રહેલું છે. આ બધું કાપવા અને ચલાવવા માટે જ આ સરકારે અહીંનાં લોકો પાસે બળજબરીથી કપાસનું વાવેતર કરાવ્યું છે. એનાથી આ દેશને લાભ છે કે હાથે એ તો પ્રશ્ન છે. છતાં જો રોતે આ બધું ચાલે છે ને જોતાં અને એમનું જીવન જોતાં એમાં ચોખ્ખું નુકસાન જ દેખાય છે. નુકસાન પણ એવું કે જેનો પાય પૈસાથી થઈ જ ન શકે. એને માટે તો જીવન-અવહારનો પાયો જ જુદી રીતે થવો જોઈએ.

આમાં વધારે ખૂબી તો એ છે કે જે વસ્તુ અહીંનાં લોકોને માટે જીવનદાનિ જેવી થઈ પડી છે તે જ

વસ્તુ તેમના વિકાસને માટે કરવી પડે છે એમ આ રાજ્યકર્તાઓ માને છે અને મનાવે છે ! આ માયા-બળમાં આપણા દેશ જેવી પ્રાચીન સંસ્કૃતિવાળી શુદ્ધિવાળી પ્રજા સૈદ્ધાંત સુધી ફસાઈ પડી તો પછી આ દેશની અગામી અને જંગલો પ્રગ્નનું તો પૂછવું જ શું ?

આજે તો કદાચ અહીંની અગામી પ્રજા અને આપણામાંના ઘણા લોકો આને—અંગ્રેજ સરકારને અને આધુનિક મુખ્યારને—આઠોવાંદરૂપ માનતા દરી પચ્ચ એ કેટલું સાપરેપ નીવડશે એ તો બાવિ જ બતાવી આપશે !

ચાલુ]

સુએઝ : ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ

લેખક : શ્રી. કૃષ્ણલાલ ત્રિકમલાલ દેસાઈ બી. એ., બી. ટી.

પ્રિન્સિપાલ, ભારતી વિદ્યાલય, અમદાવાદ

[ગતીકથો ચાલુ]

દે લેસપ્સ જેવો પત્ર મળ્યો કે તરત જ મદમને મળવા જવા સાડુ નીકળ્યો. જ્યારે દ લેસપ્સ પ્રતિક્રાન્તિપાના કિનારે જાવો ત્યારે મદમદે તેનું હાર રવાનત કર્યું અને પોતાની સાથે કેરો આવવા બંનતિ કરી. દ લેસપ્સે એ વિનંતિ સ્વીકારી અને સામા એ મંડળે કેરો તરફ મુસાફરી શરૂ કરી.

હજુ સુધી દ લેસપ્સે મદમને સુએઝ વિષે એક પણ શબ્દ કહ્યો નહોતો. તે તકની વાટ જ જોતો નો. તેને તક પણ સાંપડી. ૧૮૫૪ની ૧૫મી વેએર ને વડેલો ઊંચો સવાગનાં આજાં આજાં કરેલો પૂર્વ દિશાને રંગી રહ્યાં હતાં એ જ વખતે પશ્ચિમમાં ફિતિજમાં તેણે પૂર્વ અને પશ્ચિમને

સાંધવું સુદર ચક્રચક્રિત અને આકર્ષક મેષધનુષ્ય જોયું. આ મેષધનુષ્યથી તેનું હૃદય હયાનદથી ઊલકાઈ ગયું. તેણે તેમાં પરમેશ્વરની પૂર્વ અને પશ્ચિમને એક કરવાની વૃત્તિ નિહાળી. તેણે માન્ય કે તે દિવસથી જ તેની ચોગ્ગનાં કુતોદનો બાનુ બંધો છે. પરમેશ્વરનો તેમાં કાંઈક હાથ છે એ જાણ્યો તેણે તે દિવસે આખા એ ચોગ્ગના મદમદે સંપદ આગળ રજૂ કરી મદમદે ખૂબ જ સંતોષી તે સજાગી અને તેમા અત્યંત રસ લીધો. જે કેટલાક પ્રશ્નો તેન ઊઠવા તેનું તેણે દ લેસપ્સ પાસેથી નિરાકરણ મેળવ્યું અને દ લેસપ્સને એ કાર્ય હાથ ધરવા મજબૂર.

સરજાગમાં દ લેસપ્સ સાથે મદમદે જે કરવો

કરી તે બહુ વિગતવાર નહોતી. ફક્ત તેમાં તેણે નીચે પ્રમાણેની ગણ શરતો કરી હતી અને તે આ પ્રમાણે હતી

(૧) દ લેસપ્સે પોતાના નેતૃત્વ નીચે Compagnie Universelle du Canal Maritime de Suez—કંપની યુનિવર્સલ ઓફ કેનેલ મેરીટાઈમ દ સુએઝ—નામની એક આંતરરાષ્ટ્રીય કંપની સ્થાપવી,

(૨) આ કંપનીનો વહીવટ તે નહેર ઉપર ન્યારથી તે ઝીલડે ત્યારથી નબ્બણ વર્ષ રહે, અને

(૩) કાર્ય શરૂ થાય તે પહેલાં આ શરતોને પોર્ટ સેવરમાંથી બહારી મળવી જોઈએ

જ્યારે મહમદ સૈયદે આ વાતચીત અને તે અંગે ચર્ચણ કરારોની જાહેરાત કરી ત્યારે સારી થી આતમમાં એક મોટા ઘડાકો થયો નિર્જીવ એટલે જયો ઉતાવળથી કરવામાં આવ્યો હતો કે કોઈપણ કિત ધરાવતી સરકારોનો તેમાં અભિપ્રાય જ લેવામાં નહોતો આવ્યો ફ્રાન્સ અને બ્રિટિશની સરકારને તો આ જાહેરાતથી ખૂબ જ હર્ષ થયો પણ ઈંગ્લેન્ડ ખૂબ જ નારાજ થઈ ઈંગ્લેન્ડની સરકારે તરત જ પોતાના ઈજિપ્તના એનચીને જણાવ્યું કે તેણે મહમદ સૈયદને જણાવવું કે ' ઈંગ્લેન્ડની સરકાર એ યોજનાની તદ્દન વિરુદ્ધ છે અને તેને દરેક રીતે અપવહારુ માને છે '

દ લેસપ્સે જણવતો હતો કે તેને ઈંગ્લેન્ડના વિરોધનો સામનો કરવો પડશે એટલે કોઈપણ પ્રકારે ઈંગ્લેન્ડ કાઢી દેવડા કરે તે પહેલાં તે ટુર્કિસ્તાનના રાજાની સમતિ લેવા ટોનરેન્ડીનોપવ પહોંચી ગયો વળી તણે સાથેસાથે ઈંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સની મિત્ર સારીમાં માનનાર રીચર્ડ ટોગનને પણ પત્ર લખીને પોતાની યોજનાને ટોકા આપવા જણાવ્યું

દ લેસપ્સે માટે તે સમય પછી અનુકૂળ હતો કારણકે ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લેન્ડ બન્ને રૂશિયા સાથે ક્રીમિયાની લડાઈ લડી રહ્યા હતા અને તેથી બન્ને રાષ્ટ્રો એવું એકપણ પગલું કરી શકે તેમ નહોતા કે જેથી બન્નેની વચ્ચે ખટરામ જામે પણ ચલાઈએ તક

લડાઈના અત સુધી તાક જોવાનું દ લેસપ્સેને કહ્યું

કોનરેન્ડીનોપવમાં ખરી સત્તા તો ક્રિસ્ટનના એલચીની હતી આ એવચીએ ટુર્કિસ્તાનના રાજાને બહારી આપવાની ના પાડી ઈંગ્લેન્ડના એલચીની અસર એટલી વિશાળ હતી કે દ લેસપ્સે કોઈપણ પ્રકારની પ્રગતિ કરી શક્યો નહિ

દ લેસપ્સે આ એનચીને પોતાની મોજના પાછળનો આશય સમજાવતો એક પત્ર લખ્યો આ પત્રના જવાબમાં એ એલચીએ જણાવ્યું કે " તમારી યોજના અંગેના વિચારો વિશે કોઈ કહેવા જેવું નથી પણ તે પ્રત્યે રાજકારણ સાથે માલ સબંધ હોવાથી મારાથી કોઈ પણ પ્રકારનું સ્વતંત્ર પગલું કરી શકાય તેમ નથી "

દ લેસપ્સેને ઈંગ્લેન્ડના રાજા રીચર્ડની મુલાકાતે ખ્યાલ આપી ગયો તરત જ તે કોનરેન્ડીનોપવમાં પાછો ફર્યો અને આખી થી ખીના ઈજિપ્તના વાઈસરોય મહમદ સૈયદને જણાવી

ઈંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સની સરકાર વચ્ચે માટેના પત્રવ્યવહારને પરિણામે બન્ને સરકારોએ એ યોજનામાં માથું નહિ મારવાનો અને તેને દ લેસપ્સેની આનગી યોજના તરીકે માનવાનો નિર્ધાર જાહેર કર્યો આવી જાહેરાત કર્યા છતાં થે ઈંગ્લેન્ડે એ યોજનાને ફતેહ ન મળે તે દૃષ્ટિએ અનેક અતરાયો નાખવા માંડ્યા અને એ અતરાયો એટલી હદ સુધી નાખ્યા કે દ લેસપ્સેને પોતાની યોજના પડતી મુશ્કેલી રિશ્તમાં લારી મુક્યો

પણ દ લેસપ્સે દિમન ન હાર્યો પોતાની યોજનાને ઈંગ્લેન્ડના મુન્સફીઓની બહારી મેજવત દ લેસપ્સે પે ૧૮૫૫ના જુનમાં કેટનાક બનામણ પત્રો સાથે લડત ગયો

લડત પહેલાં પછી તે પ્રથમ તે વખતના મુખ્ય પ્રધાન લોડ પાર્મસ્ટોનને મળ્યો અને પોતાની આખી થી યોજના સમજાવી પાર્મસ્ટોન દ લેસપ્સેને ધાર્તિથી સાલજ્યા પડી કહ્યું કે " મારા એ યોજના અંગેના કથો કહેવામાં હું લગારે અચકાર્શ તાક પ્રથમ તો યોજનાથી અસ્વિકાર આપનારા નવા રત્તાથી

ઈંગ્લંડના બપારી અને દરિયાઈ બધા એ સબધોમાં મોટા પરિવર્તનો થયે અને જે તે રસ્તા બધી પ્રજાઓ માટે ખુલ્લો મૂકવામાં આવશે તો ઈંગ્લંડ જે લાભો અત્યારે મેળવી રહ્યું છે તે બધા એ તેને શુભાવવા પડશે વળી બીજો એક મહાન ભય જે અમને છે તે ક્રાન્સની ભાતી ની નિ અંગેનો છે જ્યાં સુધી ક્રાન્સના રાજ દયાત છે ત્યાં સુધી અમને તેમની સત્યાઈ અને સહૃદયતામાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે પણ તેના થયા પછી પરિસ્થિતિ બદલાય પણ ખરી”

ઈંગ્લંડના મુખ્ય-પ્રધાન લોર્ડ પામસ્ટનના આ વિચારોથી એક વાત સ્પષ્ટ રીતે બહાર આવી અને તે ક્રાન્સ અંગેનો ઈંગ્લંડનો ભય આ ભયને સ્પષ્ટ સખેડામાં વ્યક્ત કરવાની અશક્તિ જ તેમને તુરંતના નના દિલો વગેરેની વાતો કરવાને પ્રેરતા હતા

એક બાબુથી ઇંગ્લંડની સરકાર જ્યારે આ ચોજનાનો મક્કમ રીતે વિરોધ કરતી હતી ત્યારે બીજી બાબુથી ઈંગ્લંડના લોકો અને તેમાં એ તેના વેપારીવર્ગે તે ચોજનાની તરફેણ કરેના હતા દેસેસપે વેપારીઓના આ વનજનો લાભ ઉઠાવી લેવા એક મોટી દિલચાલ ઇંગ્લંડમાં ઊભી કરી અને તે દ્વારા જે ચોજના અમતમાં આવશે તો વેપા-ઉલોમના વિકાસ દ્વારા વેપારીઓની સમૃદ્ધિ અને સંપત્તિ કેટલી વધશે તેના ખ્યાલ આપવા માટેયો મહાગણી વિકસે ગિરાના વખતમાં આ વેપારીઓ જ ખગ રાજકર્તાઓ હતા તેમની ઈચ્છાને રાજ્યકર્તાઓને વધ થરાની ફરજ પડતી એટલે એ ચોજના કેટલે દરજ્જે વ્યાવહારિક છે ને જ પુગ્વાર કરવાની જરૂર હતી અને તે તેણે પુગ્વાર કરી આપ્યું

આખરે આ પ્રયત્નમાં પણ દેસેસપે એમને સાથ લઈને ફેનેલમ થયે

મહાદ સંપદના ફેન્સ ઈન્નેરેએ જે અહેવાલ તૈયાર કર્યો હતા તે કેટલો ખરો છે તે નક્કી કરવા ઇંગ્લંડના એક ઈન્નેરે સાથેનું એક આતંગાધ્યય કમિશન નીમવામાં આવ્યું આ કમિશન ૧૮૫૫ના ઓગસ્ટમાં નીમ્યું અને પોતાનો અહેવાલ ૧૮૫૬

ના જન્યુઆરીમાં ૧૮૫૭ કર્યો તેમણે આ અહેવાલમાં જણાવ્યું કે - “અમારી તપસે અમને રસ્તામાં આવતી અચ્છાઓનો નિર્ણય કર્યો છે, નદિ કે અશકયનાઓનો અમારો અભિપ્રાય છે કે સુચેક્ષી પેન્સિયમના અખાત સુધીના સીધો રસ્તો જ ગાતા સમુદ્ર અને ભૂમધ્ય સમુદ્રને જોડવાના પ્રશ્નનું ખરું નિગડન્ય છે કામને પાર પાડવ ઘણું સહેલું છે તેમજ ફોલની પણ પૂરેપૂરી આશા છે”

આ અહેવાલ ઉપર ઈન્જિનના વાઈમંગેએ પોતે શરૂઆતમાં કરેના કાલમગગને કરીથી પ્રસિદ્ધ કર્યા અને સુચેક્ષેને કમ્પનીને પોતાના ધાગધાગો નક્કી કરવાની તક આપી નહેર (ફેન્સ) અંગેની મધ્યમ કચેરી એવેન્માન્ડુમાં રાખવાનું તેમજ વલીવટી કચેરી પેરિસમાં રાખવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું શરૂઆતમાં ૦૦ લાખ ફેન્કની મૂલના ૫૦૦ ફેન્કના એક શર તરીકે ૪૦૦૦૦૦ શેરો કાઢવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું અને આ શેરો લેવા સારું બધી એ પ્રજાને વિનંતિ કરવામાં આવી

દેસેસપે કમિશનના અહેવાલની નમોઃ છૂટથી ઈંગ્લંડમાં વહેંચી તેણે અનેક શમશીનોની શકાનું નિવારણ મ્યું ઇંગ્લંડના અનેક ઔદ્યોગિક અને બદરી શહેરોની મુલાકાત લઈને લોકોને તે ચોજનાના લાભોની જાણ કરી અને સાથે સાથે તે ચોજનાને બદલી આપતી તેમની સહીઓ પણ તેણે પીધી આટલું કરીને તેણે આ બધું એ એક પુસ્તકના રૂપમાં પ્રમટ કરીને પાયાંગેન્ટના દરેક સભ્ય ઉપર તે મોકલી આપ્યું આટલાટો તેણે પ્રયત્ન કર્યો તે છતાં એ ઇંગ્લંડના વડાપ્રધાન પામસ્ટન તો તે ચોજનાની સામે જ રહ્યો

જ્યારે પાર્લામેન્ટમાં તે અંગે પ્રશ્ન પૂછાયો ત્યારે તેના જવાબમાં તેણે જણાવ્યું કે “ઈંગ્લંડની સરકારે ઈન્જિન અને તુરંતનાની સમગ્ર ઉપર અને તેટલી અસર ઉપજાવીને તે ચોજના અમતમાં ન આવે તેવા પ્રયત્ન કર્યો છે ઈન્જની સમગ્ર માને ડે કે આ ચોજના એક અવ્યવહારુ ચોજના છે અને એ ચોજનાને

અમલમા લાવવા સારુ જેઓ પોતાની મૂડી રાખી તેઓને લાભે માણે સોંપવું પડશે

પણ ક્રમત આ જ ઉદ્દેશથી ઈંગ્લંડની સરકારે તેનો વિરોધ નથી કર્યો. પણ આખી યે યોજના ઈંગ્લંડના દિતની તેમજ ઈંગ્લંડ અને તુર્કસ્તાન વચ્ચે ચલુ આવતી નીતિ કે જેને લાક્ષણિક અને પશ્ચિમી સંધિથી બદાલી મળી છે તેની વિરુદ્ધ છે આખી યે યોજનાની પછળ ઈજિપ્ત અને તુર્કસ્તાનને છૂટા પાડવાનો સ્પષ્ટ હેતુ કે વળી ઈંગ્લંડની સરકારને લાગે છે કે જે ઈંગ્લંડના મૂડીવ દીઓ પોતાની મૂડી આ યોજનામા રોકતો તો તેઓ પોતાના દિતની વિરુદ્ધ જ પગલું ચાલશે વળી ઈંગ્લંડની સરકારનું એવ સ્પષ્ટ માનવું છે કે જે દ લેસપ્સ અને તેની તરફ સહાનુભૂતિ દર્શાવનારા એ યોજનાને અમલમા નહિ મૂકે તે છતાં યે તે બીજી કાર્ષ રીતે પાર પાડશે

પામરદનનું છેલ્લું વાક્ય ઈંગ્લંડના મુત્સદ્દેઓની માન્યતાનું સ્પષ્ટ દર્શન પ્રાપ્તવું હતું તેઓ માનતા હતા કે કેન્દ્ર સરકાર અને ઈજિપ્તનો વાર્ષિકરાય બન્ન એક થઈ જઈને સીરિયા દ્વારા ઈજિપ્ત પર મોકલી આપવાના તુર્કસ્તાનના લશ્કરની વચ્ચે એક જીડી અને પહેળી ખાઈ ખોડીને લશ્કરી અતરાય જીતુ કરવા માગે છે

પામરદનના આ સંબોધથી દ લેસપ્સને ખુબ જ માફ લાગ્યું. અ જ તખ્ત એટલે ૧૮૫૭માં હિંદુસ્તાનમા બળતો ફાટી નીમળો આ બળતને દાબી દેવા સારુ ઈંગ્લંડને તામકનોજ ઈંગ્લંડથી લશ્કર મોકલવાની ફરજ પડી આ લશ્કર તેણે સુએઝના રસ્તે મોકલ્યું સરકારના આ તકાથી સુએઝની નહેરની યોજનાને વધારે ટેકા મળ્યો અનેક છાપાઓએ સરકારના એ પગલાનો ઉલ્લેખ કરતા જણાવ્યું કે ' ઈંગ્લંડ અને હિંદ વચ્ચેનો વધારે સરળ અને સહેલો રસ્તો સુએઝનો છે એમ તે નિર્વિવાદ રીતે પુરવાર કરે છે અને સાથે સાથે સરકારના વિરોધનો તે આકતરી રીતે નાશ કરે છે

પામરદનના વિરોધી ગનારને તેની નીતિને સખત વિરોધ કર્યો અને ઈંગ્લંડની સરકારની નીતિને

સંપૂર્ણ સ્વાધીની નીતિ તરીકે તેણે જાહેર કરી

ઈંગ્લંડમાં ગમે તેટલી તરફથી ચર્ચ તે છતાં યે પામરદને તુર્કસ્તાનના ગમને આ યોજનાને મદાવી નહિ આપવા જણાવું અને પશ્ચિમાને યોજનાને બદાલી ન જ મળી

ઈંગ્લંડની સરકારની આવી મક્કમતા દેખીને લેસપ્સે નવો રસ્તો અખતવાર કર્યો તેણે યોજના સારુ ફાળો ઉધરાવેલો શરૂ કર્યો અર્ધા ઉપરાંતના રોડો એવા ફ્રાન્સમાથી બરયા બીજા બધાખરા રોડો યુરોપમાથી બરયા અને એ રીતે તેમણે ઈંગ્લંડની સરકારના વલય સામે પોતાનો રોષ વ્યક્ત કર્યો

જરૂરી મૂડી મેળવ્યા પછી દ લેસપ્સે શરૂઆતનું મર્ચ શરૂ કર્યું આ કરવામાં તેણે તુર્કસ્તાનના સુલતાનની મદાવીની પણ દરકાર ન રાખી

દ લેસપ્સની આ દિલચાલથી ઈંગ્લંડની સરકારમાં ગભરાટ ઉત્પન્ન થયો અને અનેક પ્રકારની ધમકાઓ મોકલવા માડી દ લેસપ્સે તેની દરકાર ન કરી અને કામ આગળ ધપા યે રાખ્યું જેમ જેમ તે કામ કરતો ગયો તેમ તેમ તેને તેની ગબીરતા માતમ પડતી ગઈ અને તેને લાગ્યું કે એકલા હાથે તે કાર્યને આગળ ધપાવવું એ ખૂબ જ મુશ્કેલ છે પેસા પણ તેને ખૂટતા લાગ્યા અને આખી યે યોજના કડક બૂસ થતી દેખાઈ

આ તમકે જો ફ્રાન્સની સરકાર તે યોજનાને સહાય ટેકા આપે તો જ ઈંગ્લંડની સરકારના અર્થ ગણેનો અને યુક્તિઓના સમર્થ કરી ચકાવ અને ઈજિપ્તના વાર્ષિકરાયમા વળી પાછી શક્તિ ઉત્પન્ન કરી ચકાવ અથ પછુ પ્રત્યેક દિવસે વધારે ને વધારે નાજુક બનતો ગયો કારણકે તુર્કસ્તાનના સુલતાને ઈજિપ્તના વાર્ષિકરાયને કામ એકદમ બધ કરી દેવા સારુ કુકમ મોઝ થો હતો દ લેસપ્સને આ પરિસ્થિતિ નિર્મા પોતાનું આખું યે સ્વપ્ન ધૂળમા રાગાઈ જવું લાગ્યું

પણ તે છતાં યે તે નિરાશ ન થયો તેણે છેલ્લો પાસો ફેકી નેવતો પ્રયત્ન કર્યો તેણે ફ્રાન્સના રાજાને અરજી કરી યોજનાનો હવે બધો યે આધાર

ફ્રાન્સના રાજાના નિર્ણય ઉપર અવલંબી રહ્યો હતો. તેણે દ લેસપ્સને જોલાવ્યો અને પૂછ્યું :

“ મિ લેસપ્સ ! આટલા બધા લોકો તમારી યોજનાની વિરુદ્ધ કેમ છે ? ”

દ લેસપ્સે જવાબ આપ્યો : “ સાહેબ, તેઓ માને છે કે આપ નામદાર અમારી પાછે નથી ”

ફ્રાન્સના રાજાએ આ જવાબ ઉપર વિચાર કર્યો અને કહ્યું “ દ લેસપ્સ, નાદિમનવાન ન થયો. જાઓ, મારો તમને સપૂર્ણ રોકા અને મદદ છે ”

પરિસ્થિતિમાં એકદમ પળટો આવ્યો. કેપ્ટરારમાં નક્કી કર્યા મુજબ મજૂરો ઇજિપ્તના વાર્ષિકગેયે પૂગ પાડ્યા. કાર્ય ફરીથી શરૂ થયું અને ૧૮૬૨ના એપ્રિલના ૧૮મીએ ભૂમધ્ય સમુદ્રના પાણી દીમસા સરોવરમાં દાખલ થયાં

યોજનાને ક્ષેત્રમદ રીતે પાર પડતી દેખીને ઇંગ્લેન્ડની સરકારનો વિરોધ કરવાનો નિર્ધાર લધારે ને લધારે મંજૂર બનતો ગયો. નહેરની કંપની વચ્ચે અનેક પ્રકારના અંતરાયો નાખવા ટુર્કસ્તાનના સુલતાન ઉપર દમાલો ચલા માડ્યા. ટુર્કસ્તાનના સુલતાને અંતરાય નાખવાના આશયથી એ પ્રશ્નો ઉપરિચિત કર્યા અને જ્યાં સુધી તેનું નિરાકરણ ન થાય ત્યાં સુધી કાર્યને આગળ નહિ લપાવવાના હુકમ કર્યા. આ એ પ્રશ્નો—રેલે લેવામાં આવેલી ૬૦,૦૦૦ માણસની મજૂરી અને નહેરના વિસ્તારમાં ઇજિપ્તની સરદદ નક્કી કરવી એ હતા.

આ જ તમકકે એટલે ૧૮૬૩ની જાન્યુઆરીની ૧૮મી તારીખે, દ લેસપ્સનો મિત્ર અને આગ્રહદાતા મદમદ લેયલ મરણ પાડ્યો. એની પછી ઇસ્માઈલ લેયલ ઇજિપ્તના વાર્ષિકગેય તરીકે આવ્યો. આ ઇસ્માઈલે દ લેસપ્સના સારા નસીબે નહેરની યોજનાની તરફેણ કરતી જાહેરાત કરીને જણાવ્યું કે “ હું ઇજિપ્તના વાર્ષિકગેય તરીકે નાલાયક નહિ કરું. ”

તેની આ જાહેરાતથી ટુર્કસ્તાનના સુલતાને મોકલેલા આખરીનામામાં કેઈ પણ પ્રકારનો ફેરફાર

ન થયો પણ બાવડું એ સુલતાને એક બીજો ખરીતો મોકલ્યો અને તેમાં આગળ જણાવેલા પ્રશ્નોનું છ મહિનામાં નિગાહગણ લાવવાની ધમકી આપી અને જો નિરાકરણ ન આવે તો આખી યે યોજનાને પડતી મૂકવાનું જણાવ્યું

પરિસ્થિતિ વિકટ બની ઇજિપ્તના વાર્ષિકગેય અને કંપનીને કામ આગળ ચલાવતું હોય તો કેઈ પણ દામચલાઉ વચ્ચે રસ્તો શોધી કાઢવાની ખાસ જરૂર હતી એટલે બન્ને પક્ષો ખૂબ જ આતુરતાપૂર્વક તૈયાર થયા

આખો યે પત્રવ્યવહાર પેરિસ મોકલી આપવામાં આવ્યો. કંપનીએ ૧૮૬૪ની ૬મી જાન્યુઆરીએ ફ્રાન્સના રાજાને આખા યે પ્રશ્નોનો તોડ આજ્ઞાવા વચ્ચે પડવા વિનંતિ કરી

ફ્રાન્સના રાજા નેપોલિયન ત્રીજાએ એ વિનંતિ સ્વીકારી અને તે જ વર્ષના માર્ચ મહિનામાં બન્ને પ્રશ્નોનો અભ્યાસ કરવા અને તે અંગે તેમનો અભિપ્રાય આપવા એક કમિશન નીમવામાં આવ્યું એમિલીની ૧૫મી સુધીમાં આ કમિશન બન્ને વિષયો વાળા પ્રશ્નોનો નિવેડો ફ્રાન્સના રાજા આગળ મૂક્યો. આ નિરાકરણવાળા ખરડા ઉપર કંપની તરફથી દ લેસપ્સે અને ઇજિપ્ત તરફથી તેના વાર્ષિકગેય • ઇસ્માઈલે સહીઓ કરી અને બહાલી આપી.

બન્ને પ્રશ્નો અંગેનું નિરાકરણ આ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું :

જમીનના બદલામાં કંપનીએ સુએઝની સામુદ્ર ધૂનિમાં ઇજિપ્તને ૧૮૦,૦૦૦ એકર જમીન આપવી ન્યારે નહેરની બન્ને માનુએ ૩૦,૦૦૦ એકર જેટલી જમીનની સાંકડી પટ્ટી કંપનીએ પોતાને હસ્તક રાખવી મજૂરી અંગે કંપનીએ ૩૮ લાખ ફ્રેન્ક આપવા આમ કંપનીને કુલે ૩૦,૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડનો બદલો ૫૬૨ વર્ષમાં આપવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું.

બન્ને પક્ષોને સતીષકારક સમાધાન થયેલું હોય છતાં યે ટુર્કસ્તાનના સુલતાને તેને ૧૮૬૬ના માર્ચના ૧૬મી તારીખે મળવા આવવાનું જણાવ્યું

જ્યારે લેસપ્સ એનેકુટાનિયા ઊતર્યો ત્યારે મહમદે તેનું બાદશાહી વ્હાગત મ્યુ તેમ જ મહમદે તેને પોતાની સાથે કેરો આવવાનું નિમત્રણ પણ આપ્યું. હ લેસપ્સે હજુ સુધી સુએઝ અને એક પણ હરફ નહોતો ઉપચાર્યો પણ કેરો જતાં તેને તક મળી અને વાત ચર્ચ કરી.

આ વાતનો ઉત્તેજ કરતાં તે પોતે લખે છે કે "૧૮૫૬ની ૧૫મી ડિસેમ્બરને તે દિવસ હતો સવાનમા કેટલાંક ક્રિસ્ટો ફિતિજમા પ્રકાશના લાગ્યા પણ એકદમ પશ્ચિમમાં કે ન્તાં આકાશ વાદળાંથી ઘેરાયેલ હતું ત્યાં પૂર્વથી પશ્ચિમમાં વિસ્તરતું એક મેઘધનુષ્ય દેખાયુ આ દેખીને મારુ હૃદય આનંદમાં ઊછળવા લાગ્યું એ મેઘધનુષ્ય મને પૂર્વ અને પશ્ચિમને સાંધનારુ લાગ્યું અને મને મારી યોજના ફેલેદમ હ થશે એવી આશાથી થઈ એ મારી આખી યે યોજના મહમદ સૈયદને જણાવી તેણે તે એકાગ્રતાથી સાંભળી તેણે કેટલાંક વાંધા ઉઠાવ્યા જેના મે સતોષ કારક જવાબ પણ આપ્યા મારા જવાબથી સતોષ માનીને મહમદ સૈયદે મારી યોજના પ્રમાણે કામ ચર્ચ કરી દેવાનું પણ મને જણાવ્યું."

હ લેસપ્સને આ કામ કેટલીક સરતોએ કરવાનું હતું આ સરતોમાંની એક અને મુખ્ય આતરરાષ્ટ્રીય કંપની સ્થાપવાની હતી વળી જે દિવસથી નહેરુ પુને તે દિવસથી નગ્વાણું વર્ષ સુધી તે નહેરુ તે કંપનીના હસ્તક રહે તે પણ તેમા હતું.

કામ ચર્ચ કરતા પહેલાં હ લેસપ્સને એ યોજનાની બહાલી ટુર્કસ્તાનના સુવતાન પાસેથી મેળવી તેવાની હતી.

મહમદ સૈયદે જ્યારે એ યોજનાને બહાલી આપતી નહેરાત કરી ત્યારે તેણે દુનિવામા એક મોટો ધકાકો થયો યોજનાનો વિચાર અને બહાલી આપવાનું કાર્ય એટલા ટૂંકા સમયમા થયું હતું કે જુનિયુન રાજને તે તે અંગે અગિયારમ બેઠક કરવાનો સમય જ નહોતો મળ્યો ફ્રાન્સ અને ઓસ્ટ્રિયાને તો આ બહેગનથી આનંદ થયો કારણકે તેઓ તો તેની ચર્ચાતથી જ તરફેણમાં હતા પણ ઇંગ્લંડ જે તેની વિરુદ્ધ હતું

તે તો વિમાસજીમાં જ પડી થયું અને ઇંગ્લંડની સરકારે પોતાના કૉન્સલ (એલ્બી) દ્વારા મહમદ સૈયદને જણાવ્યું કે યોજના તદ્દન અવ્યવહારુ અને અર્થાગ છે તેમજ ઇંગ્લંડની સરકાર તેને માન્ય કરતી નથી.

હ લેસપ્સ આ બધા વિરોધી બલોની આગાહી કરી લકચો હતો પણ એ બધો પોતાની ગતિ ચર્ચ કરે તે પહેલાં જ હ લેસપ્સ પોતાની યોજનાને બહાલી મેળવવા સારુ કોનસ્ટન્ટીનોપલ પહોંચી ગયો હતો તેને સારુ સમય પણ મારો હતો કારણ કે ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લંડ રૂઝિયા સામે લડાઈમાં ઊતરેલાં હોવાથી તે બન્ને રાજ્યોના સબધ વધારે ભયરે તેમ નહોતો આ લડાઈને લઈને તેમ જ બીજા બહારનાં દેશોને લઈને ટુર્કસ્તાનના રાજ્યે એ યોજનાને બહાલી ન આપી.

કોનસ્ટન્ટીનોપલની અદર ખરી સત્તા ઇંગ્લંડની હતી ટુર્કસ્તાનનો રાજ તો ઈંગ્લંડના મુત્સદ્દીઓના હાથમાં રમકકા જેવો હતો એટલે ટુર્કસ્તાનના ઈંગ્લંડના એલ્બીએ ન્યાયસુધી તેને ઇંગ્લંડમાંથી તે બંગે પૂરતી અને યોગ્ય સુચના તેમજ સલાહ ન મળે ત્યાં સુધી ટુર્કસ્તાનના રાજને તેને બહાલી ન આપવા જણાવ્યું ટુર્કસ્તાનના રાજ્યે લડાઈના બહાના હેઠળ બહાલી ન આપી.

હ લેસપ્સ આથી નારાજ ન થયો તેણે ઇંગ્લંડના એલ્બીને એક ખાનગી કાગળ લખીને પોતાની મુશરફ જણાવી પણ ઇંગ્લંડના એ મુત્સદ્દી એલ્બીએ તે કાગળને સારી અને ચિષ્ટ ભાષામાં જવાબ આપતાં લખ્યું કે ' કેટલાંક કારણો એટલા બધાં રાજકીય છે જેના હલ્તેબ અહીંની કરી લડાય તેમ નથી '.

હ લેસપ્સ આ દેગી કાગળથી ન હેતરાયો તે સમજાય ગયો કે જાણી જોઈને જ ઇંગ્લંડે વચ્ચે ચર્ચ લીધી કરી છે એટલે હવે કોનસ્ટન્ટીનોપલમાં વધારે સમય બચાડવો તેને યોગ્ય ન લાગ્યો એટલે તે તરતજ પ્રતિજ્ઞ પાકે રૂપો તેની ઈંગ્લંડ રોકાઈ પણ પ્રમારે ઇંગ્લંડને ઉત્તમિત કરવાની નહાની તેમ

જ ફ્રાન્સને તે સારુ લડાઈમાં ઉતારવાની પથ નહોતી. એટલે તેણે સખત શબ્દોમાં એક નિવેદન બહાર પાડીને આખી યે યોજનાને સુસતથી રાખવાની જાહેરાત કરી

પથ આ બધાની જીલ્દી અસર ઇજિપ્તના મુખ્ય અધિકારી ઉપર થઈ. તેણે તે યોજનાનો અમલ કાઈ પણ પ્રકારે કરવાનો નિર્ધાર કર્યો. આ તબક્કે ઇંગ્લંડ અને ફ્રાન્સની સરકાર વચ્ચે પત્રવ્યવહાર શરૂ થયો અને એ બન્ને સરકારોએ ઇજિપ્ત અને ટુર્કસ્તાનના રાજ્યના કાયદામાં આયુ નહિ મારવાનો અને નહેરની એ યોજના સંપૂર્ણ રીતે દ લેસપ્સની એક આનગી યોજના છે એવું માનવાનો નિશ્ચય કર્યો.

ઇંગ્લંડે તો આ નિર્ણય ફક્ત બહારનો જ કર્યો હતો. તેની ખટપટો તો અંદરથી ચાલુ જ હતી. આ ખટપટો પાછળની ઇંગ્લંડની મુશ્કેલી દ લેસપ્સ પોતાની એ યોજના છોડી દે તે જ હતી.

આમ હતાં યે દ લેસપ્સ નાસીપાસ ન થયો. તે ૧૮૫૫ના જુનમાં લંડન આવ્યો અને તે વખતના ઇંગ્લંડના વડાપ્રધાન લોર્ડ પામરસ્ટનને મળ્યો. પામરસ્ટને ખૂબ જ વિવેકપૂર્વક તેની સાથે વાત કરી અને જણાવ્યું કે: “મારા બંધો ૨૧૮ કરવામાં હું લગભર ફીલ નહિ કરું. નવા નહેરના રસ્તાથી ઇંગ્લંડના વ્યાપારી અને દરિયાઈ રસ્તા ઉપરના સંબંધોમાં એક મોટો પલટો થાય. વળી જે તે નહેર બધી યે પ્રભુઓ સારું ખુશી મુકવામાં આવે તો અત્યારે અમે જે લાભો મેળવીએ છીએ તે બાબોના અંત આવે. વળી મને ફ્રાન્સની અનિચિતતાનો પણ ભય છે.”

ઇંગ્લંડના વડાપ્રધાનની આ જાહેરાતે ઇંગ્લંડની ફ્રાન્સ તરફની યાંક પ્રદર્શિત કરી. ઇંગ્લંડ એમ માનતું હતું કે એ નહેરની યોજનાને જાહલી આપવા પાછળ ફ્રાન્સની ઉમેદ પ્રતિજ્ઞાનો કબજો મેળવવાની છે. ઇજિપ્તના દિલ્લો તેમ જ ટુર્કસ્તાનના બાગીની વાતો કરીને અત્યારસુધી જે યોગગણ બચાવ કરવામાં આવતો હતો તેવાં કરતાં આ સ્પષ્ટ વાત અનેક રીતે સારી હતી.

આમ ઇંગ્લંડની સરકાર આવાં રાજકીય કારણોના આધારે નહેરનો વિરોધ કરતી હતી ત્યારે ઇંગ્લંડના વેપારી વર્ગ તેની તરફથી કરતો હતો. વેપારી વર્ગ તરફથી આ દેખીને તેમનો ઉપયોગ કરી લેવાનું મનોરથ દ લેસપ્સે સંભળ્યું. તેણે આ નવા રસ્તા ઇંગ્લંડના વેપારીઓને ફેટલો મોટો લાભ થશે બતાવવા અને સમજાવવા માટે દિલ્લચાલ શરૂ કર તે બાજુનો હતો કે ઇંગ્લંડમાં આ વેપારીઓ જ અંતરાજ્યકર્તાઓ છે, અને એકવાર જે આ વેપારીઓ એ નહેરની કિંમત સમજાશે તો નક્કી તેઓ પોતાના સરકારને તેને બહાલી આપવા જરૂર દર્શાવ્યું કરશે તેમાં તે ફેટલેક અંશે સફળ પથ થયો.

દ લેસપ્સને વળી આ વખતે એક બીજી મદદરતું કાર્ય એ કરવાનું હતું કે સુએઝની નહેરનું યોજના એ બ્યાવહારિક વાત છે, કાદપતિક નથી, એ પુરવાર કરવાનું. એ ફ્રેન્ચ એન્જિનિયરોએ એક પ્રાયમિ અહેવાલ તૈયાર કર્યો હતો. તેને ટેકા આપવાની જ જરૂર હતી. આ વિચારથી ૧૮૫૫માં એન્જિનિયરોના એક આંતરરાષ્ટ્રીય સમિતિની નિમણૂક થઈ. આ સમિતિએ ૧૮૫૬માં પોતાનો અહેવાલ રજૂ કર્યો આ અહેવાલમાં યોજનાને અવધારુ કરાવવામાં આવ્યું અને કાર્યને પણ સરળ અને સહેલું લેખવામાં આવ્યું.

આવા અહેવાલથી ઇજિપ્તના ખેડીને પ્રોત્સાહન મળ્યું અને તેણે દ લેસપ્સને આપેલી છૂટને ફરીથી જાહેર કરી.

દ લેસપ્સે ‘સુએઝ નહેર કંપની’ની સ્થાપના કરી અને તેની મુખ્ય કચેરી એલેક્ઝાન્ડ્રિયામાં રાખી, જ્યારે વહીવટી વજેરે કામ કરવાનું મયક પેરિસ રાખ્યું. કંપનીએ નહેર બંને ૫૦૦ ફેન્ડના શેર લેખે ૪૦૦,૦૦૦ શેરો કાઢી વીસ કરોડની મૂદી લેખી કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આ સાદસને ટેકા આપવા માટે દરેક પ્રજાને શેરો ખરીદવાની વિનંતિ કરવામાં આવી.

દ લેસપ્સે હમિયનના અહેવાલને ઇંગ્લંડમાંથી સારો ટેકા મળે એ આશયથી મોટા ઉદ્યોગોવાળાં અને બંદરવાળાં મથકોમાં ૧૮૫૭ના એપ્રિલ, મે અને

નુનર્મા સુસાધરી કરી અને મોટા મોટા વેપારીઓ તેમ જ બીજાઓની તેને અનુમોદન આપતા નિવેદન ઉપર સહીઓ લીધી આ સહીઓના નિવેદનના કામગીરી છપાવીને પાવામેન્ટના દરેક સભ્યને વહે સવમા આપ્યો પાવામેન્ટના સરાલ-જવાન થવા અને તેમના એક સવાનો જવાન આપતા તે વગતના વડાપ્રધાન પામરટને જણાવું નામદાર મહા રાણીની સરકાર કાર્યપણ રીને તુકસ્તાનના સુતતાનને એ નહેંગની યોજનાને બહાલી આપવાને વિનવી થકે તેમ નથી ઇંગ્લંડની સરકારે તે તે અમતમા ન આવે તે માટે અનેક પ્રયત્નો કર્યા છે ઇંગ્લંડની સરકારે જે અનેક કાગળોએ તેનો વિરોધ કર્યો છે તેમાનું એક એ છે કે તે ઇંગ્લંડના દ્વિતાની વિરુદ્ધ છે ઇંગ્લંડે અત્યાર સુધી ઇજિપ્ત અને તુર્કસ્તાન વચ્ચે જોડાણ થવાના વિચારનો જે વિરોધ કરતી નીતિ અપતવાર કરી છે અને જેને લાકષ્ઠી અને પરિસરી સધિથી ટેકા મળ્યો છે તનો તે વિરોધ કરનારી છે વળી દ લેસપ્સે અગ્રેજોના પૈસાથી એક એવી યોજના અમનમા મૂકવા માગે છે કે જે દરેક રીને ઇંગ્લંડના દ્વિતાની વિરુદ્ધ છે ”

પામરટનના આ રીતે જવાન આપવાના આશયમા એક એવી મા મતા હેવી હતી કે ફ્રાન્સ અને ઇજિપ્તનો ખેદાવ આ રીને એક નહેંગ ખોળાને સારિયા દ્વારા ઇજિપ્ત પર આક્રમણ નાગ તુર્કસ્તાનના લશ્કરની વચ્ચે અતગાય બોલો કરવા માગતા હતા

પામરટનના આ ઉદ્દેશોએ કાર્પ અગ્રેજ પ્રભુનું વલણ એ યોજના તરફથી દૂર ન કર્યું આ જ અરસામા દિદમા ૧૮૫૭ની પ્રથમ સ્વરાજ્યની લડાઈ જેને અગ્રેજ ઇતિહાસકારો ૧૮૫૭ના જંગવા’ તરીકે વર્ણવે છે તે ફાળી નીકળી આ જંગવાને ફાળી દેવા માટે એટને કે પોતાના સ આલપને દિદમા ટકાવી રાખવા માટે ઇંગ્લંડના રાજ્યકર્તાઓને તાગ્દ તોમ લશ્કર મોકલવાની જરૂર પડી કેઈપ ટેબલ ઝૂક હાપનો રસ્તો લામો હોવાથી સુએઝ દ્વારા જમીનના રસ્તે લશ્કર મોકલવામા આવ્યું આ ઘટનાએ નહેંગની

એ યોજનાને વધારે ટેકા આપવા અગ્રેજોને પ્રેર્યા અને કેઈલી ન્યૂઝ ના આક્ટોનગ નીજના ૧૮૫૭ના લેખમા લખાણ આવ્યું કે ‘સુએઝનો રસ્તો એ ફિદ સાથેના વહેવાગ સારુ ખૂબ જ સરળ અને સહેના રસ્તો છે ’

૧૮૫૭નું તેમજ બીજા અગ્રેજોએ પામરટનની એ નીતિને ‘સ્વાધી’ નીતિ’ કહીને વગેવા છતાંયે પામરટનની સરકારે તુર્કસ્તાનના રાજ્યને તે યોજનાને બહાલી નહિ આપવાનું ખૂબ જ દમાણ કર્યું

દ લેસપ્સે બીજા રસ્તાઓ અખત્યાર કર્યા તેણે શરો બગનારાઓની વાદી બદાર પાડવા માડી શરોના આધધી વધ રે શરો ફ્રેન્ચોએ લીવા અગ્રેજોએ પણ પામરટનની નીતિના વિરોધમા શરો ખરીદા

શરઆતમા જોઈતા નાણા મળી જવાથી દ લેસપ્સે પોતાનું કામ આગળ ચલાવ્યું કામમા અનેક પ્રકારના અતરોચો અને કપડો નાખવાનું ઇંગ્લંડની સરકારે શરૂ કર્યું આમ છતાંયે કામ તો આગળ વધ્યું પણ પૈસાની મુશ્કેલી વધવા લાગી દ લેસપ્સેને એકને હાથ આમગ વધતું મુશ્કેલ લાગ્યું તેમ જ બીજા બાજુથી પૈસાની તાણથી સારી થે યોજના કડક જૂસ કંગતી નીચે પડતી દેખાઈ

દ લેસપ્સેને લાગ્યું કે જો હવે ફ્રાન્સની સરકાર વચ્ચે પડે તો જ અગર પોતાનો ટેકા આપે તો જ, આગળ વધી અને ટકી શકાય તેમ જ એટલે તેણે ફ્રાન્સના મહારાજા નેપોલિયનને વિનવિત કરી દ લેસપ્સેનું આખું ચે લાવી નેપોલિયનના હાથમા અગ્લજરા લાગ્યું નેપોલિયને દ લેસપ્સેને બોલાવ્યો અને પૂછ્યું કેમ અનેક લોકો તમારી યોજનાની વિરુદ્ધ છે ’

દ લેસપ્સે કહ્યું નામદાર, તેઓ માને છે કે આપનો તેને ટેકો નથી ’ નેપોલિયને વિચાર કર્યો અને મ્હુ “જાઓ! ગબરાશો નહિ મારો તમને ટેકો અને રક્ષણ કે ’

હડી પસાગ ચર્ક ગઈ કામ પાછું શરૂ થયું અને

૧૮૬૨ના ઓક્ટોબરની ૧૮મી તારીખે, બૃમધ્ય સમુદ્રનાં પાણી ટીંગ્ણા સરોવરમાં ઢાખલ થયાં.

આમ દ લેસપ્સની ધીરજ, ખંત અને આગ્રહશક્તિએ દરેક અંતરાય અને આપત્તિનો સામનો કર્યો. અનેક અંતરાયોથી વિમુક્ત અનેહું આ કાર્ય ખૂબ જ ઝડપથી આગળ વધવા લાગ્યું. અને છેકથી કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું અને ૧૮૬૬ના ઉનાળામાં બૃમધ્ય સમુદ્ર અને રાતા સમુદ્રનાં પાણી ખાગ સરોવરમાં

મેળવવામાં આવ્યાં.

૧૭મી નવેમ્બરે નહેરની ઉદ્ધાટનની ક્રિયા થઈ. આ ક્રિયામાં સારા થે યુરોપના નામાંકિત અને શાહી કુટુંબનાં માણસોએ ભાગ લીધો. ૧૭ વહાણોનું સરખસ શાહી વહાણ ગરૂ (Angle)ની સરદારી નીચે દ લેસપ્સને લઈને વચ્ચે લંગરો નાંખતું ૨૦ નવેમ્બરની સવારે અગિયાર વાગે સુચ્છેઃ પહોંચ્યું.

આમ, દ લેસપ્સનું સ્વપ્ન સિદ્ધ થયું.

મોઢેરાનું સૂર્યમંદિર

લેખક: જીરમલ મહેતા, બિનમંદિર, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ.

મુકરેસકાંતિની રમઝો પડી. વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રવારો જવાનો ઉત્સાહ પ્રસરી રહ્યો હતો. જુદે જુદે સ્થળે પ્રવારો જવાની ટુકડીઓ ગોઠવાઈ. અમારે કડી મોઢેરા જવાનું થયું.

અમે પ્રવાસે ઊપડ્યા. કડી થઈ બહુચરાણ જોતયાં. બહુચરાણથી કાલરી સુધી સડક નથી પણ કાલરીથી મોઢેરા સુધી કાચી સડક છે. બહુચરાણથી મોઢેરા જતાં રસ્તામાં બે ગામ આવે છે. પહેલાં કાલરી આવે છે અને પછી દેવગામ. આઘતા ત્રણેક કલાકમાં મોઢેરા પહોંચાય છે.

મોઢેરાની આલુઆલુની જમીન સપાટ છે, પણ લીલાંછમ ખેતરો નોવા મળતાં નથી, કારણકે જમીનમાં ખારાણ બહુ છે. ઉનાળાના દિવસોમાં સખત ગરમી પડે છે.

લગભગ ત્રણેક માઈલ દૂરથી મોઢેરા દેખાય છે. રસ્તામાં આપણને ઈંટો અને કાતરકામના અવશેષો નજરે પડે છે. ગાંમમાં ઢાખલ થતાં જ ઈંટોના યર,

માટીથી પૂરેલા પાયા, કાતરણીવાળા પત્થરો, તૂટેલી ગડીઓ વગેરે નજરે પડે છે. તેથી આપણને તરત જ ખચર પડે છે કે ગામ પ્રાચીન મોઢેરા નજરના ટેકરા પર વસેલું છે. ટેકરા પ્રાચીન મોઢેરા નજરનાં ખંડેરોનો બનેલો છે.

મોઢેરા અતિપ્રાચીન ગામ છે તેની ઐતિહાસિક ઉપયોગિતા વધારે છે. આ ગામની સ્થાપના સત્પુત્રમાં રામચંદ્ર ભગવાનના હાથે થઈ હતી એમ લોકો માને છે. ચોક્કસ માહિતી નથી કે મોઢેરા પહેલવહેલું ક્યારે વસ્યું, પણ અનુમાનો પરથી જણાય છે કે પહેલી ખીજ સદીમાં વસ્યું હશે.

એ સમયે કાઠિયાવાડનો જુદો ખેટ હતો. તેની આરે બાજુ અરબી સમુદ્ર લીટળાયેલો હતો. આ સમયે કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતના કિનારા પર મોટાં મોટાં અને પ્રખ્યાત ખંદેરો હતાં. મોઢેરા પણ પ્રખ્યાત ખંદેર હતું. અહીંયાં વેપાર બહુ ચાલતો. નડોળજાલી પણ ધણી હતી.

દોઢેક હજાર વર્ષ પહેલાં દિ દર્માં ધરતીક પ થયો હતો આ ધરતીક પથી ગૂજરાત કાઠિયાવાડ વચ્ચે જમીન આવી ઘર્ષ મોઢેગ પર ધરતીક પની બહુ જ ખરાબ અસર થઈ આજુબાજુની જમીન પર ખાર આપ્યો એથી સૂકા વેરાન પ્રદેશ થઈ ગયો.

મોઢેરાની રચાપના પાટણ પહેલાં ઘર્ષ હતી ધરતીક પથી મોઢેગ બદલને બદલે શહેર થયું અને પાટણની રચાપના ઘર્ષ એથી મોઢેરાની જહોજલાલી ઓછી થઈ પણ ગૂજરાત કાઠિયાવાડના રસ્તા પર હોવાથી ત્યાંના વેપાર ચાલુ રહ્યો રજપૂત સમયમાં મોઢેરા જહોજલાલીના ચિખર પર હતું પણ મુસલમાનોના કુમલા થયા પછી મોઢેરાનો નાશ થયો.

મુસલમાનોના કુમલા થયા એટલે મોઢ વાણિયા અને બાઘજો મોઢેરા છોડીને ગૂજરાતમાં ફેલાઈ ગયા ગૂજરાતમાં લગભગ ૨૦,૦૦૦ મોઢ લોકો છે તેઓ મોઢેરામાંની મોઢેશ્વરી અથવા માત ગી માતાને માને છે.

મોઢ લોકો માને છે કે તેઓની માતા મલેએના કુમના વખતે વાવમાં જતા રહેલાં બધા મોઢ લોકો બેમા મળી એક ટકે સવાસી મણુ મીઠું ખાય તો તે મૂર્તિ બહાર આવે પણ હાલ જે માતગી માતાની મૂર્તિ છે તે અસનની મૂર્તિ નથી.

ગામમાં પ્રવાસીઓને ઊતરવા માટે કાઈ જાહેર ધર્મશાળા કે સરયા નથી, પણ ઉપરનું માતગી માતાનું મંદિર છે, અને તેને લગતા મકાનો છે ત્યાં ઊતરવાની વ્યવસ્થા થઈ શકે છે.

ગામની ઉત્તરે સૂર્યમંદિરને અડીને પુષ્પાવતી નદી વહે છે આ નદી મોટી નથી રૂપેણ નદીનો ફાંટો છે ચોમાસામાં પાણી હોય છે ગ્રામીન મોઢેરા નગરનો અને સૂર્યમંદિરના અમુલ્ય પર્યટનોના નાશ આ નદીથી જ થયો હશે કારણકે જે મોટા ચહેરા નદીતીરે વસેલા હોય છે તે ચહેરને વહેલ મોઢાં નુકસાન થવાનો સંભવ હોય છે.

અત્યારનું મોઢેરા ગામકુ જ છે તેમાં ૪૧૪ ઘર છે. ૬૭૮ પુરૂષ તથા ૬૫૭ સ્ત્રીઓ મળી કુલ ૧૬૩૫

માણસની વસતી છે ગામમાં ૧૧૨ જૈન છે અને મુસલમાન ૪૧ છે બાકીના બધા હિંદુ છે મોટા ભાગ ખેડૂતોના છે ખાસ બધા જેનું કાંઈ નથી. (ઉલ્લી વસ્તીગણતરી વખતે ફેરફાર થયો હતો) જૂના સમયમાં મોટા નગરની જહોજલાલી બહુ હતી કરણધેનાના સમયમાં અવાહિદન ખીલજીએ ગૂજરાત પર રવારી કરી આ કુમલાની અસર ગૂજરાત પર ફરકે બાગતમાં માકી ઘર્ષ ગૂજરાતના કટનાં થે ચહેરાનો નાશ થયો આ ચહેરામાં મોટા પણ આવી ગયું મુસલમાનોએ મોઢેગ પરના કુમલામાં અમુલ્ય શિલ્પકૃતિ સૂર્યમંદિરની કાતરણી નગાડી નાખી મૂર્તિઓ તોડી નાખી સગામકપ વચ્ચે સુરગ મૂકી મંદિરનો ઘૂમટ તોડી નાખ્યો અને શક્ય હતું તેટલું નુકસાન કર્યું.

સૂર્યદેવની સુખ્ય મૂર્તિ ૧૫ શીટ ઊંચી અને લાંબ હતી તેના કટકે કટકા કરી નાખ્યા અત્યારે મૂર્તિની સાત ધોડાની ખેડક નજરે પડે છે.

લગભગ હજાર વર્ષ પહેલાં આખા યે દિદર્માં સૂર્યપૂજા પ્રસરી હતી આ સમયે ગૂજરાતમાં સૂર્ય પૂજાનું જોર વધારે હતું ગૂજરાતમાં અત્યારે કોઈ કાઈ જગ્યાએ સૂર્યદેવની મૂર્તિઓ મળી આવે છે, વળી એકને સૂર્યમંદિરો નેવા મળે છે.

અત્યારે દિદર્માં નહુ જ ચોર્માં સૂર્યમંદિરો નજરે પડે છે કારમોરનું માતવકામદિ અને કાણુકનું સૂર્યમંદિર પહેલી દરોજમાં આવે છે મોટાનું સૂર્ય મંદિર આ બે કરતાં કાતરણી અને શિલ્પકળામાં અગ્રિયું છે ખડિત પણ બેના મુકાબલે ઓછું થયું છે અત્યારે સારામાં સાડું સૂર્યમંદિર જોવું હોય તો મોટા જવું જોઈએ.

દેલવાડાના દહેરા અને મોટાના સૂર્યમંદિરની રચના તથા શિલ્પમાં ધર્મ જ સામ્ય છે એ ઉપરથી જણાય છે કે તેઓ એક જ જમાનામાં બંધાયાં હશે દેલવાડાના દહેરા ૧૦૮૨માં બંધાયાં હતાં સૂર્યમંદિર ૧૦૨૬ રજમાં બંધાયાં હતાં એમ અનુમાન થો જણાય છે. મોટાનું સૂર્યમંદિર હિંદુ શિલ્પશાસ્ત્ર

અનુસાર બંધાયેલું છે. તેની કારીગરી ઉત્તમ પ્રકારની છે. પ્રવેશદ્વારની કાતરણી સારી છે. ચારે બાજુએ ફરતાં મૂર્તિઓ ખડિત થયેલી જોઈ શકીએ છીએ. સૂર્યમંદિરના એ ભાગ છે: એક સભામંડપ તરીકે ઓળખાય છે, અને બીજો ભાગ મંદિરનો છે.

મંદિરની સામે કુંડ છે. આ સૂર્યકુંડ કે રામકુંડને નામે ઓળખાય છે. આ કુંડની લંબાઈ ૧૭૬ ફીટ અને પહોળાઈ ૧૨૦ ફીટ છે. કુંડમાં ઊતરવાનાં પથથિયાંની ગોઠવણ એવી છે કે સભામંડપથી સીધા ઊતરીને પાણી નજીક પહોંચાય. કુંડની ચારે બાજુએ દેરીઓ ગોઠવી છે. કુંડનું પાણી ખારું છે અને તેના રંગ બદલાય છે.

આ મંદિર કે કુંડ બનાવવામાં સિમેન્ટ કે ચૂનો વપરાયો નથી. પથ્થરોના લાકડાની જેમ સાંધા છે. સિમેન્ટ, ચૂનાનાં મઝાનો બહુ ટકતાં નથી ત્યારે વચર

ચૂનાએ બંધાયેલ આ રથાપત્ય અદ્ભુત છે.

સૂર્યમંદિર અને કુંડની રચના એવી છે કે સૂર્ય ઊગતાં જ તેનાં કિરણો મંદિર અને કુંડ પર પડે. સૂર્ય બરાબર ઊગ્યા પછી તેનાં કિરણો કુંડનાં પાણી પર પડે છે અને આખા મંદિરને ઝળાંઝળાં કરી મૂકે છે.

આ રથળે દર સોમવતી અમાસે મોટા મેળો ભરાય છે. અને તે દિવસે જો મહાજુ હોય તો અસંખ્ય લોકો કુંડમાં નહાવા આવે છે.

વધારામાં તો, સૂર્યમંદિર હિંદુભરમાં એક અજોડ શિલ્પ છે. તેની દીવાલો પરની મૂર્તિઓ ખડિન છે પણ આજુબાજુની કાતરણી અત્યંતિક છે.

ગૂજરાતની પ્રાચીન શિલ્પકળા જોવી હોય તો આજુનાં દેલવાડાના દહેરાં અને મોઢેરાનું સૂર્યમંદિર જોવાં જોઈએ.

સ્વ. લોકમાન્યનું જીવનચરિત્ર

લેખક : હોદ્દાભાઈ રાઠુડ, વિનયમંદિર, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ.

લોકમાન્યતા જન્મ તા. ૨૩-૭-૧૮૫૬ના દિવસે થયો હતો. એમનું જાળપણનું નામ 'કેશવ' હતું. પણ સૌ તેઓને લોકમાં 'જાળ' કહીને બોલાવતા. અને પછી તો તે 'જાળ' નામ જ કાયમ થઈ ગયું. 'જાળ'ના પિતાનું નામ 'ગંગાધર પંત' હતું તેઓને અનેક મુશીબતોનો સામનો કરવો પડેવો. કહેવાય છે કે લોકમાન્યના પિતા સંસ્કૃતમાં અને

ગણિતમાં ખૂબ હોશિયાર હતા તેઓ રત્નાગિરિ દાર્મરૂઢમાં શિક્ષક હતા. અહીં પ્રખ્યાત પંડિત 'સ્વ. રામકૃષ્ણ ગોપાળ ભાંડારકર' હેડમાસ્તર હતા. તેઓની સોજનથી તેઓ યાત્રી બનેલા અને તેઓએ કેટલાં ચે યાત્રોપયોગી પુસ્તકો લખેલાં.

લોકમાન્ય પાંચ વરસના હતા ત્યારે તેઓએ અખ્યાસ થઈ ક્યોં હવે. પિતા શિક્ષક હતા. વળી

મહેનત પશુ હતી આથી લોકમાન્યનો અભ્યાસ ઠીક ઠીક ચાલતો આઠમે વર્ષે તેઓને જનોનાં દેવામાં આવી તે પહેલાં તો પૃથ્વીક, અપૃથ્વીક, રૂપાલ્લી, સમાસચક્ર અમગકોશ વગેરે મોટે યર્થ ગયા હતાં હાલના જમાનામાં એવા વિદ્યાર્થીઓ મુશ્કેલ છે ખરેખર ! તેઓની યદ્યશક્તિ ઉપર આપણે ખુશ તો થઈએ જ

દશ વર્ષે તો તેઓ અગ્રણી શાળામાં દાખલ થયા પિતાનો ગણિત અને સરકૂનનો શોખ તેમનામાં પૂરેપૂરો વારસામાં બિતરેલો અકબચિત બીજગણિત, યુક્લિડના બંને ભાગ આ ઉમ્મરે પૂરા કરી નાખ્યા હતા

‘વૃષ્ટજેન મદાભાવ્યમ્’ એ ન્યાયથી લોકમાન્યની બાળપણથી જ એક ખાસિયત હતી કે કોઈપણ સિદ્ધાંત મૂળથી સમજ્યા વગર કબૂલ કરવો નહિ થી રીતે ? આમ જ કેમ ? આમ કેમ ન થાય ? વગેરે પ્રશ્નો તેમને સ્વભાવિક રીતે જ ઊઠતા તેઓ નિશ્ચયે જતા ત્યારે શિક્ષક કોઈ અચરો પાક નોટમાં ઉતારી લેવાનું કહે ત્યારે તેના વર્જના બીજી વિદ્યાર્થીઓ ઉતારી લેતા પશુ તેઓ તો તે પાકનું એકધ્યાનથી મનન કરી મનમાં તે મનમાં એ પાકો કરી લેતા શિક્ષક પૂછે ત્યારે કહે કે નોટમાં યુ કામ ઉતારવું પડે ? મનમાં ને મનમાં ન ઉતારી લઉં !

એક વખતે શિક્ષકે ‘સત’ શબ્દની નોંધણી સુધારવા આપેલી ગાળે એકેનો એક શબ્દ તથા રીતે લખ્યો ‘સત, સન્ત અને સન્ત’ શિક્ષકે પહેલી નોંધણી ખરી આપી, બીજી બે ખોટી આપી, તે તો સોધા ઉકાસતર પાસે લીપકયા અને ત્રણે નોંધણી સાચી કહેવડાવી ત્યારે જ તેઓ જમ્યા

તેમના પિતાનું ઈ સ ૧૮૭૨ના આગસ્ટ માસની આખરે મૃત્યુ થયેલું તે જ વર્ષે તેઓ મદિકની પ્રીક્ષામાં એકા અને પાસ થયા પછી તેઓ ‘કેકા કોલેજ’માં દાખલ થયા પહેલું આખું વર્ષ તેમણે શારીરિક તાલીમ માટે ગાંધી કોલેજમાં દાખલ થયા ત્યારે તેમનું શરીર બહુ જ નબળું હતું પશુ તેમણે દરરોજ દડમેકે, કુસ્તી, તરવું વગેરે કરાવેલાં અને

કરી તેમનો આ વર્ષનો કાર્યક્રમ બજાવવા એવો છે તે સવાળે ચાર-સાડાચાર વાગ્યે ઊઠતા અને પ્રાત વિધિ કરીને ‘નળ’ નીચે નંદાતા પઠી ભેથી અઢી કલાક સુધી અખ્યામાં દડમેકે મહાભમ કુસ્તી વગેરે કરતા કહેવાય છે કે કોલેજના ગ્રેજીડનો મહારાજ તેમના બોજનની ફરિયાદ કરવા લાગ્યો હતો ! કસગત અને બોજન પછી તો તેમનો કાર્યક્રમ શરૂ થતો હતો તે કહેવાની જરૂર નથી કસગત બોજન અને શરૂ થતા ત્રિપુત્રીને સાથે પ્રીવિયસની પ્રીક્ષામાં તેમને મગદગનો ઝોળાકાર મળ્યો તે વાત સાચી પરંતુ તેની સાથે સાથે એ પશુ પાનમાં ગમવા જેવું છે કે તેમના માત્ર ચહેરા, હડ, છાતી ને જગ પશુ ઝોળાકાર નવાં આગળ જતાં લેા ટિગક કહેતા હતા કે “આ કસગતથી માત્ર આયુષ્ય વીસ વરસ વધુ હતું” થુલા ભાષિણો કહિયો વલિયુ (કુવે આશવાન, દદનિશથી અને શકિતસ પત્ર હોવું જોઈએ) એવો તેમનો આદર્શ હતો

અચિત ઉપર તેમને અચાક પ્રેમ હતો તેમના અધ્યાપકોને પશુ ખાતરી થઈ હતી કે ભવિષ્યમાં ટિગક ગણિતમાં નામ કાઢી ઈ સ ૧૮૭૬માં તેઓ ગણિત લઈને બીએ પાસ થયા એમ એ મા એક વરસ નિષ્કૂળ જવાથી વકીનાતનો અભ્યાસ કરી ૧૮૭૬માં એવએન બીની ઉપાધિ મેળવી અત્યારે કોઈપણ માણસ બી એ કે એચએલ બી થાય તો તેને પેસાની ચિંતા થાય છે ત્યારે લોકમાન્ય તો તેથી બિહુડ જ ગરુડ જીવનનો ઉદ્દેશ લોકસેવાનો હોવો જોઈએ, તેવું તેઓને લાગતું અને તેમને લાગુ કે લોકસેવા કરવી હોય, સામાન્ય જનસમૂહને અજ્ઞાન, અમ અને વહેમમાંથી મુક્ત કરવો હોય તો સરકારી નોકરી ન કરવી જોઈએ અને પેસા કમાવાનો મોહ પશુ છાડવો જોઈએ તેમણે તા ૨ જાન્યુઆરી ૧૮૮૦માં પૂતામાં “ન્યુ ઇન્ડિયન રૂલ્સ” ઉપાધી ટિગક માસિક સુ ત્રીસના પગારે તેમાં જોડાયા આથી કેટલાક મિત્રોએ તથા અગવદલાઓએ તેમને કહ્યું કે આવા મામૂલી પગારમાં શું રહ્યા ? આમ તમારી ઝંખકતી

કારકીર્દિ શુ કામ બગાડે છે? એક મિત્રે તો કહ્યું કે “આના માથેથી પગારમાં શુ બચશે? મુઆ પછી મરદુ બાળવા જેટલા પણ પેસા નહિ મળે.” ત્યારે ટિળકે હસીને જવાબ આપ્યો કે “મરદાની ચિંતા આપણે શ કામ કરી? છેવટે લોકોના સુખ જાળવવા માટે યુનિસિપાલિટી પણ ફૂંકી બાળશેને?”

તેઓએ યાળા કાટેલી તેમણે થોડા જ સમયમાં પાચમે વિદ્યાર્થીઓ ચર્ચ ગયા પછી એટલાથી તેઓને શાંતિ વળી નહિ એટલે તેઓએ વિચાર કર્યો કે એકલી રાજા દ્વારા સમાજની એવા ચર્ચ થકી નથી ઘેરે ઘેર એવા કુચી હોય તો છાપુ અને છાપખાનું અગત્યનું સાધન છે એ એમના પ્યાનમાં હતું પરિણામે તેમણે એક નાનું સરખું છાપખાનું ખરીદ કર્યું, અને જાન્યુઆરી ૧૮૮૧માં ‘કેમરી’ અને ‘મરાઠા’ નામના બે છાપા પ્રગટ કરવા માંડ્યા.

‘કેમરી’ મરાઠી ભાષામાં લખાતું હતું આથી કેટલાકે ચૂંચતા કરી કે એકલું મરાઠી તો કેાલ્યુ વાચશે? થોડાક પાના અંગ્રેજી લખાણના રાખો ટિળક તરફથી જવાબ મળ્યો કે અંગ્રેજી વચનારાઓ માટે ‘કેમરી’ નથી ‘કેમરી’ તો આમગ્રજને માટે છે રાત્રે જે પચારી ઉપર ચૂતા તે જ પચારીનો વીંટો વાળીને તેના ઉપર રેખાની માફક લખતા આપખુને નવાઈ લાગશે કે બી એ, એન.એન. બી જેટલું બહેલો માણસ કેટલી સામર્થ્યથી ગૂંઠે છે કશી જ સાદગી કે ભપકો નહિ.

એક વખત તેઓએ પોતાના છાપામાં કાલ્દા પુગના રાત્રની સખત ટીકા કરેલી આથી તેના રાત્રએ તેમના ઉપર કેસ માંડ્યો ટિળકના પક્ષમાં બધા સાક્ષીઓ હતા પણ બધા જ એક પછી એક નીળા મધા અંતે તેઓને ચાર માસની સાદી કેદની સજા થઈ એમની સાથે તેમના મિત્ર કે જેઓ પરોલેથી જ તેમની સાથે હતા તેઓને પણ સજા થયેલી કારણકે તેઓ ‘કેમરી’ના બાળીદાર હતા. અંતે તેઓ બંને માસીના દિવસે કપતા ૧૦૧ દિવસની જેલ ભોગવી મદાર આવ્યા કોર્ટ ત્યારે તેમને જામીન ઉપર છોડવાનું કહ્યું ત્યારે એક અજાણ્યો

વેપારી જે ટિળકને દોઢે પણ આજખનો નહિ, તે કૃપિયા પચ દગરની થેની લઈ કોર્ટમાં દાખલ થયો હતો. એ કેસમાં પેસા તથા વકીલો વજીરની જે પૂરી મદદ મળી હતી, તે પચથી ટિળકને ખાતરી રહ ગઈ હતી કે લોકમેવા કદી એણે જતી જ નથી

જેલમાંથી છૂટ્યા પછી ટિળક-આગરકર ફરી ‘કેમરી’ ને ‘મરાઠા’ દ્વારા લીધા તેમની નિર્ભય પત્તકાર તરફે મીક ઠીક પ્રતિષ્ઠા જાહેરી હતી આ ઉત્સાહી કુવકાને એટલેથી શાંતિ વળી નહિ એટલે તેમણે કેલન એન્ટ્રિકેશન સોસાયટી (દખખણ કેળવણી મંડળ)ની રચાવના કમી

એટલામાં એક નવો પ્રશ્ન ઊભો થયો સમાજ સુધારામાં સરકારની મદદ લેવી કે નહિ? એ વિષે ચર્ચા ચાલી ટિળક અને આગરકરના મત આ સમયમાં જુદા પડ્યા આગરકર સરકારી મદદ લઈને સમાજ સુધારણા કરવાના પક્ષના હતા ટિળક આવી બાનતોપા સરકારને માયું ન મારવા દેવાના વિચારના હતા છેવટે મતભેદે એટલું તીવ્ર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું કે આગરકરને ‘કમરી’માંથી છૂટા થવું પડ્યું.

ઈસ ૧૮૯૩-૯૪માં મુમ્બઈમાં દિકુ-મુસલમાન વચ્ચે હુલસા જનમુ આ હુલસાના લાજકાનાથી પૂનામાં પણ જાગૃતિ આવો એ વખતે ટિળકે ત્યાંના લોકોમાં નિર્ભયતા, એકતા અને ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કર્યો તેઓના છાપામાં તેઓ તે વખતના ‘લાઈ હેરિસ’ કે જેમની સામે ગોખલેને પણ કડક ચઢી વાપરવા પડેલા એવા હેરિસને તમનો કારકીર્દિની નિશ્ચયતા અને કડક ટીકાઓ કરવો પડેલી બીજે વર્ષે કુમાળ પડ્યો સરકાર અને સરકારને અમલદારોની અવગળી મનોહતિના દાખનાઓ ‘કેમરી’એ ખૂબ જ જાહેર કર્યા તે વખતના લોકમાન્ય ટિળકે લખેલા લેખોના મયળાં નીચે પ્રમાણે દતા (૧) સરકારનું માયું ઠેકાણે છે (૨) ગાંતમ કરતુ એટલે વેગ લેવું નહીં? આ ઉપરથી અદરના લખાણની કદવના આપખુને સરેલાઈથી આવી શકશે સાથે સાથે વેપારીઓને સમજાવીને સતતા અનાજની કુમાનો પણ ઉધકાવેલો એવામાં ત્યાં આચળ (પૂનામાં) ખેડ શી નીમ્યો.

સરકારે લોકોનાં મતનો તિરસ્કાર કરનારને “દંડકે-શાલીમાં” માનનાર “રેડ સાહેબને” રંગેના અમલદાર તરીકે પૂનામાં મોકલ્યા. તેમણે લોકલાગણીની પરવા કર્યા વગર ધણી ધણે ખાલી કરાવ્યાં, અને ઝાઝમૂક, ધમાધમ, વીખાવીપ વગેરે કામો શરૂ કરી દીધાં. આને પરિણામે લોકોમાં ભારે અસંતોષ ફેલાયો. ટિળક તેમના હાપમાં સોલજગની, તથા તેમના અમલદારોની ભારે ઝાટકણી કાઢેલી. ખીન્ન આગેવાનો ગામ છોડીને આશ્વા ગયેલા. પરંતુ ટિળક તો લોકોની વચ્ચે દવાખાતુ ઉઠાડીને ખેડેલા. રેડ સાહેબે આ ગામમાં કદી પણ પગ દીધો ન હતો.

એવામાં એક દિવસ બહાર રતા ઉપર ‘રેડ સાહેબ’નું ખૂન થયું. ટિળક ઉપર સરકારની નજર ફરકતી જ હતી એટલે આ બહાને તેમને પકડ્યા, અને ટાઇ વરસની સખત કેદની સજા આપી ત્યાંથી તેઓને હાથકેટી પચાસ દબરના ભીંમન ઉપર છોડ્યા. જેલમાંથી આવ્યા પછી તેઓને એક મિત્રે કહ્યું કે માફો માગી લેવી હતી ને? ત્યારે તેમણે જવાબમાં કહ્યું કે “માફો માગીને પૂનામાં જવું તે કરતાં માંડલેમાં (ત્યારે તેઓને સજા થઈ ત્યારે તેઓ માંડલે જેલમાં હતા) સમુદ્ર એ થુ ખોટું? જેલ જવું એ તો મારો ધણો છે. અમરુ તો હું ચકાનો!”

ફરી તેઓએ રાજદારી ચળવળ શરૂ કરી સાથે સાથે બમ-બમની ચળવળમાં આગેવાનીમયે ભાગ લીધો હતો. એટલે ૧૯૦૮માં ફરી સરકારે તેમને છ વરસની સખત સજા આપી, અને માંડલે જેલમાં મોકલ્યા આથી મજૂરોએ હડતાળ પાડી. કેટલીક મિત્રો ઉઠાડવાનો પ્રયત્ન યોગ્ય પણ એમ કરનાથી તોફાન થયું. કેટલાયે માણસો જખમી થયેલા છ વરસની સજા પૂરી થતા જેલમાંથી તેઓ છૂટ્યા.

જેલમાંથી છૂટ્યા પછી તેમણે હોમરૂઢ લીગની ચળવળ શરૂ કરી. તેના માટે દેશના અનેક પ્રાંતોમાં ફરીને તેની શાખાઓ ઉઠાડી. આ સુખમમાં ઇંગ્લેન્ડમાં તેઓની વિરૂદ્ધ એક પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું, તેમાં ટિળકને આત્યાચારીઓના ઉશ્કેરનાર તરીકે ઓળખવામાં આવ્યા હતા પુસ્તકના લેખક સર વેલ્થવર્થના સિદ્ધાંત ઉપર તેમણે ફિરિયાદ માંડી. તેમાં તેઓ લખ્યાં. તે વખતે તેઓ ઇંગ્લેન્ડ મથા હતા.

દિંદ નિષે તેમણે ઇંગ્લેન્ડની સભામાં જુદાની

આપેલી, અને ખીજ સભાઓમાં પણ અનેક ભાષણ કરેલાં ત્યારે તેઓ ઇંગ્લેન્ડ હતા ત્યારે દિંદમાં “રોસેટ કાયદો” પસાર થયો હતો. ગાંધીજીએ એ કાયદા સામે સત્યાગ્રહનો સિંહનાદ કર્યો. લોકમાન્યે વિલાપનથી તે દહાડે કહેવાયેલું કે “એ જાંતિને સૌ સાથ દેખે એના હાથે દેશનું કદાપિ પણ નુકસાન થવાનું નથી”

લોકમાન્યનું જીવન એવું તો વીર્યુ બે કે તેમને ધડીભર પણ આરામ મળ્યો નથી તેઓની રમજી-સક્રિય અને ગણિતશુદ્ધિ એવી તો તીખી હતી કે જો તેમણે તે ક્ષેત્રમાં કામ કર્યું હોત તો જગતભરમાં અનોક પડત તરીકે પૂનત.

તેમણે “આરામન અથવા મુગશીર” નામે એક પુસ્તક છ. સ ૧૮૯૪માં પ્રગટ કર્યું હતું. તેમાં વૈદિક કાળનિહીનતા ચર્ચા કરી હતી. આ પુસ્તકે મુરોપના સમર્થ વિદ્વાનોનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. મેક્સમુલર જેવા પડિત પણ તેમના ઉપર ખૂબ જ મુગ્ધ થઈ ગયા હતા. મેક્સમુલરે પ્રગટ કરેલા ગ્રન્થ-વેદના ચાર ભાગો લોકમાન્યને જેલમાં અભિપ્રાયો મોકલેલા. કહેવાય છે કે મેક્સમુલરની ભાષામણથી સરકારે તેમને જેલમાંથી છ માસ વહેવા છોડેલા.

લોકમાન્યને “મનદર્શક” ઉપર અદાગ પ્રેમ હતા માંડલેમાં હતા ત્યારે તેના પર તેમણે “ગીતારહસ્ય” નામનો મોટો ગ્રંથ લખેલો. જેલમાં વેદ ઉપર વિચાર કરતા કરતાં તેમને જણાયું કે આર્યોનું પહેલાંનું રહેણું ઉત્તર દ્રુવ ઉપર હોયું એમણે અતે તેમણે ખૂબ જ પ્રયત્ન કરીને, આ શોધ માટે પૂરતો પુરાવો મેળો કરીને, એક પુસ્તક લખેલું. તેનું નામ “આર્યોનું મૂળ વસતિસ્થાન” એ હતું.

એમણે દેશસેવા ખાતર ફરીથી લીધેલી, ચેતનું સર્વસ્વ હોમી દ્રોષિયું બહિષ્કાર, રવરેલી રાષ્ટ્રીય કેળવણી અને અંશજાતીયે તેમણે સ્વરાજની “ચતુઃસૂત્રી” કહી છે. સ્વરાજ એ પેટપાણીનો સવાલ છે, એમ તેઓ કહેતા. જનજન તેમણે નીચેના મતનું રદ્યું કર્યું કયું છે અને તે એ કે “સ્વરાજ એ મારો જન્મસિક્ક હૃદ્ય છે, અને તેને હું મેળવવાનો જ.” આમ રદ્યું કરતાં કરતાં તેમણે તા. ૧-૮-૧૯૨૦ ના દિને દેડ છોડ્યો *

* વિધિમાં સમક્ષ વાચેલું બાખ્યાન.

સર્કસનું શિકારખાનું

અનુવાદક કેશવલાલ કાશીરામ જાની, બી.એ., એસ. ડી સી

વૃન્ય પ્રાણીઓને કસરત શીખવી તૈયાર કરવાં અને હજારો પ્રેક્ષકો સમક્ષ ગમે તે ધડીએ તેમની પાસે કામ કરાવવું એ ખરેખર અમરકારિક અને જોખમી છે. તેમને કુળવવા પાછળ મદિનાઓ અને કેટલીક વાર વર્ષો પસાર થઈ જાય છે. કોઈકવાર પપાળીને, કોઈકવાર ખાવાનું આપીને, કોઈકવાર ફમદારી દઈને, અને કેટલીકવાર ચાણુક ફટકાવીને—આવી જુદી જુદી યુક્તિઓ વાપરીને તેમને કામ શીખવવું પડે છે.

અહીં ‘વન્ય પશુઓ’ એટલે હાથી, વાઘ, અને સિંહ એમ સમજવાનું છે. સર્કસમાં હમેશા દેખા દેનારા અને કામ કરનારા વાદરા, ગોંઝ, કાગડુ વગેરે જાનવર વન્ય નથી એમ કહેવાનો આશય નથી. પણ તેમને તૈયાર કરવામાં ઉપરનાં પ્રાણીઓની માફક મુશ્કેલી કે જોખમ નથી હાથી, વાઘ અને સિંહને તો શીખવતી વખતે જ નહિ, પણ શીખવ્યા પછી કામ લેતી વખતે પણ, ક્યારે શુ બનશે તેનો નીમ નથી.

હાથી, વાઘ, સિંહ અને ઘોડા એ જાનવરો સર્કસના પ્રમુખ અંગ છે. સર્કસની અથા ચારે યઈ ત્યારથી અત્યારસુધી આ જાનવરોએ પોતાનું આકર્ષણ કામમ ટકાવી રાખ્યું છે.

સર્વ વન્ય પ્રાણીઓમાં હાથી એ સર્કસવાળાનું માનીતું પ્રાણી છે. બીજા પ્રાણીઓ કરતા તેના પર સર્વની અધિક પ્રીતિ; અને તેના તરફની લોતિ પણ અધિક જ. કોઈપણ સર્કસમાં જઈને જોઈએ, તો હાથીને માથુસના નેટલું જ માન પામતો માલમ પડશે, અને જ્યારે જ્યારે જાનવરો માટે વાતચીત ચરૂ થાય ત્યારે હાથી વિશે જ વધુ ચર્ચા થશે.

આગરોદ મદિનાના જગ્યા હોય ત્યારે જ હાથીને ખરીદ કરવામાં આવે છે. તે વખતે તેની કિંમત સાતસો કે આઠસો રૂપિયા પડે છે. જેમ જેમ

તેની ઉંમર વધે તેમ તેમ તેની કિંમત ઊતરતી જાય છે. પણ ઓછી કિંમતે ખરીદવાના લોકમાં જો મોટી ઉંમરનું જગ્યા વેચાતું લેવામાં આવે તો તેને પસોટવાનું કામ થઈ મુશ્કેલ અને છે. વાઘ-સિંહના જગ્યાને તો આથી પણ તાની ઉંમરે ખરીદી લેવા પડે છે, કારણ કે તાર યોદ મદિને તો તે સારી રીતે વધી જઈ કોઈપણ નિષંત્રણને ગણકાગતા નથી.

હમેશા સવાગમાં સાતથી અગિયાર સુધી આ જગ્યાઓને કામની કવાયત માટે તદ્દાર યોગાનમાં કાઢવામાં આવે છે. એકાદ જૂના નિજ્યુત પ્રાણી પાસે તેમ જ સમક્ષ કિંમતો કરવામાં આવે છે, અને ત જ કિંમતોનું અનુકરણ કરવામાં મજૂત કરવામાં આવે છે. આ કિંમતો ભૂલ વગર કરનારને ખાવાનું આપવાની લાલચ અતાવવામાં આવે છે. ખાવાનું મળવાની લાલચથી જ હમેશાં જગ્યાઓ એકબીજા સાથે દરીદ્રી કરવા માટે છે, અને આ પ્રયત્નમાં જ તેઓ કોઈ પછુ કિંમત અરાખી શીખી જાય છે. લાલચ ઉપરાંત તેમને ફટકાવવાના પ્રસંગો પણ થતા આવે છે. પણ આ નાનતમાં જરા સાવચેતી રાખવામાં આવે છે. કારણ કે વાઘ-સિંહના જગ્યાની કિંમત કોઈ કોઈવાર હજાર રૂપિયા જેસે છે. વાઘ સિંહના જગ્યાઓ મુનઈના પ્રાણી-સમ્રાજ્યમાંથી અને કાઠિયાવાડના કેટલાંક દેશો રાજ્યોમાંથી ખરીદવામાં આવે છે.

હાથી એ અનેક અમરકારિક ગુણોનો સમૂહ છે. એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. કોઈ કોઈ વેળા તે એટલી ચગીંગતા અતાવે છે, કે વિરૂદ્ધ વાઘ-સિંહની સામે થતા તે પાછુ વાળી જોતો નથી, જ્યારે કોઈ વેળા તે એટલું બધું બીકણપણું દેખાડે છે કે ન પડે વાત! કોઈ કોઈવાર પોતાના પડ-છાયાથી પણ તે બીકે છે.

એક રીતે જોતા હાથી શાંત, પ્રેમાળ, માથુસ-

બાળતુ માનીતું, અને ઊંટની માફક મનુષ્યના હુકમને રાજીખુશીથી તાબે થનારુ પ્રાણી છે. પણ કદી કદી તેના બેભાનમાં જુસુ બરામ છે ખાસ કરીને મિમાર હોય ત્યારે તેના સ્વભાવ ગ્રહિયો બની જાય છે એવે વખતે તેને જરાક પણ વતાવેા એ જીવનું બેખમ વહોરવા જેવું છે.

વાષ-સિંહને બેઘરામ થતા માટે મિમારી કે બીજી કોઈ કાનુ હોય છે એમ નથી તે તો ગમે તે ધડોએ હડી બેમે છે ખાસ કરીને તેમની ઉમર વધે છે ત્યારે તેમનું હઠીલાપણું પણ વધે છે.

અગાઉ દર્શાવ્યા પ્રમાણે હાથી કાનુ વગર કદી પણ ગુસ્સે થતો નથી વળી તે કોષે બરામ એટલે અચાનક પ્રેક્ષકો તરફ કે બહારના માણસો તરફ દોડી જઈ નુકસાન કરતો નથી સર્કસનાં માણસો જ તેના કોષનો ભોગ થઈ પડે છે સારુ-નારકું, ન્યય અન્યાય બાજુવાની તેનામાં અછન હોય છે વાષ સિંહમાં આવી વિચારશક્તિ ભેવામાં આવતી નથી તેઓ તો એકાએક જે હાથમાં આવે તેના પર છાપે મારે છે.

હાથી વિરે બીજી એક બાજુવા જેરી બામન એ છે કે, પોતાના કોઈ જેવું નથી એવી ખાત્રી થાય તો તે પોતાની જગાએ બેસી રહી નવા શીખેલા કામની પ્રેક્ટિસ કરવા મગી પડે છે ! બીજી એકે જનનર આમ પ્રેક્ટિસ કરતુ જણાયું નથી વાષ અને સિંહ તો ખરખર મમ કરતી વખતે પણ હડતા માટે છે, તો આવી પ્રેક્ટિસનું તો પૂછતુ જ શું ? કુરસડને વખતે શરીર જીભથી આડી સાફસફ ગખતુ એ જ ઉદ્દેશ તેમને ગમે છે ! વગી એકાદ કસરતનો નવીન પ્રમાર શીખે એટલે તેમને આનંદ થાય એમ નથી તેમની સાફસફી અને બગાસા તો ચાહુ જ હોય પણ હાથી ત્યારે કોઈ નવું કામ શીખે ત્યારે બહુ જ રાજી થાય છે, અને પોતાનો આનંદ સદના કુફાડા મારીને વ્યક્ત પણ કરે છે.

હાથીની શુદ્ધિમતા અને સાવધપણુ અતિશય તીવ્ર હોય છે કોઈપણ સકસવાળો આ વિષે દાખતા આપી શકશે હું તો એમ જ કહું છું કે હાથી

એટલે જ સાવધપણુ એક સર્કસવાળાના શબ્દોમાં જ ઉદાહરણ આપુ.

“મધ્યપ્રાંતમાં પ્રવાસ કરતા કરતા એકવાર અમે એક પૂવ પાસે આવી પહોંચ્યા એક નાના ગ્રામ પર બાંધેનો એ પૂવ હતો તો નાનકડો, પણ અમારા બધા હાથીનું વજન ઉપાડવા જેટલો તે મજબૂત તો હતો જ અમારા સામાનના ગાડા તે પગથી પમાર થઈ ગયા, સિંહ-વાષના ગાડા ગયા, ધોડાની ઢાગ પણ શાંતિથી નીકળી ગઈ, અને પછી હાથીનું રોળુ પૂવ આગળ આવીને અટક્યું પૂવ સુધી તો તેઓ બહુ નિયમિત રીતે ચાલતા હતા પણ પૂવ પાસે આવતા રા થયું તે કોઈને સમજાયું નહિ છવટે થોડાવારે તેમનામાંનો સૌ થો મોટા અને વજનદાર હાથી આગળ આવ્યો, પૂવ પર ધોમે ધોમે એક એક પગતુ બરી પૂતની મજબૂતીની, અને તે પોતાનું વજન ઉપાડી શરંગે કે કેમ તેની ખાત્રી કરી લીધો અને ખાત્રી થતા જ જરાપણુ આતાકાની કયાં વગર પૂવ ઓળંગી સામી બાજુએ જઈ બેસો તેની પાછળ ઓળ બધા પણ તેની માફક જ એક પછી એક ચાલ્યા ગયા એક હાથી પૂવ પૂરેપૂરો ન ઓળંગી જત ત્યાં સુધી બીજો હાથી પૂવ પર પગ મૂકેનો જ નહોતો ! જેવું સાવધપણું !”

સર્કસના બહીવાન વાતાવરણમાં હાથીની ઉપજ હોષ શક્તિ નથી વાષ-સિંહની ઉપજ હોઈ શકે છે, પણ તે બાનનનો દરેક સર્કસમાં પ્રતિમત હોય છે વાષવાષણુ અથવા સિંહસિંહણની ભેડી એક જ પાંજરામાં રાખવામાં આવતી નથી.

કેવળ બગાજબરીથી અને પ્રત્યક્ષ ધાકથી આ પ્રજાઓ પાસેથી કામ લેવામાં આવતુ હોય થી કામ લેવી વખતે ખૂબ જ સાવચેતી રાખવી પડે છે જરા પણ નજરચૂકે ચતા માણસ કે બકરા ભેતભેતામાં વાષ કે સિંહનો ભોગ થઈ પડે છે બકરા તો ધણીવાર માર્યા જત છે તેમને નચાવવાના સરખા પ્રયત્ન વ્યર્થ જાય છે કાણુ પાંજરામાં કામ કરતી વખતે દમેશા બેથી વહુ ત્યાપદની જરૂર પડે છે તેમાંનો એક વિદ્વર અને બકરા પર હાથી કરે એટલ તરત જ

બાકીના પથ્ય એકો સાથે તે બકગ પગ તૂટી પડવાના લૂટનો પોતાનો દિરસો જતો હવા કોઈ તૈયાર હોતો નથી

૧૯૨૯ની સાવમા એક બહુ જ ગેમાચકાગ્ર પ્રમગ મની ગયો હતો તે બનાવ જેટલો રોમાચકારી તેટલો જ છેવટે રમુજ ઉત્પન્ન કરે તેવો હતો દેવગના સર્કસનો મુકામ મેગનોરમા હતો નિયમ પ્રમાણે મામ કરવા માટે મોટું પીન્ટુ ઊંચું કરવામા આવ્યું હતું તેના દરવાજા પાસે સિદના પીંજરાની ધકેનગાડીઓ લાવીને ઊભી ગખો એ ધકેનગાડીઓ આગનો જામ પીંજરાના દ્વાર સાથે બેડો દઈ તે ધકેનગાડીની પાછળ બીજી ગાડી બેડો દેવામા આવી હતી પહેલી ગાડીમાનો સિદ પીંજરામા બિતગના જ પાછળની ગાડીનો દરવાજો ઊંચકવામા આયો પથ્ય દુર્ભાગે દરવાજો ઊંચકવાથી લાગેતા ધકાને લીધી ગાડી જરા પાછી ખસી, અત બન્ને ગાડી વચ્ચે જગા થઈ ગઈ. સિદ તો હમેશ મુજબ છનગ મારી મહાર નીકળ્યો, અને હમેશ મુજબ પોતે પોજગમા જ છે એ મનપાથી પીંજરાની બહારની બાજુએ ચાલી નીકળ્યો

સિદ છનગ માગે પીંજગમા જવાને બદલે મહાર નીકળી ગયો કે તે ભોતા જ પ્રેક્ષકોમા કેટલો બધો ખળખળાટ થયો હતો. છોકાઓએ ચીચિયારી પાડવા માડી ઓપુરોએ બમરાણ કરી દોડદોડ કરી મૂકી કેટલાક ગલેરીમાથી ફૂલી નીચે પડ્યા સર્કસના સચાનક પથ્ય ગમરાયા પેમા સિદ તો જાણે કાઈ જ ન મન્યું હોય તેમ, પગના ભમે જતો હતો આટલી ધમાલ અને બમારૂમ એ તેને તો હમેશનો તાળીઓનો ગમગાટ જ લાગે.

ધીમે ધીમે પગના ભગનો સિદ પાંજરાની ચાખી બાજુએ ગયો પાંજરાની તે માજુએ, સકટ સમયે ઉપયોગી થાય તેટલા માટે, એક નાનું પ્રવેશદ્વાર રાખ્યું હતું આ પ્રવેશદ્વાર સામે વિદ્યુત્ત કામ કરનાર એક ગુદરમને બેસાડવામા આવેલો હતો સિદ પીંજગમા જ જતાં પોતાની તરફ આવે છે તે જોઈ તેણે સમેનું ને પ્રવેશદ્વાર ઉઘાડી નાખ્યું અને હમેશ પ્રમાણે પોતાની જગ્યાએ તે બેસી ગયો

સિદે પ્રવેશદ્વાર પાસે આવતા જ આવ્યુંમાજુ ભેયુ અને દાર ઉપાકુ ભેના જ શાંતિથી અદર

જતો રહ્યો. વિદ્યુત્ત ફરીથી ઊભા થઈ દાર બધ કહ્યું અને બધા પ્રેક્ષકોની તાળીઓનો ગમગાટ મેળવ્યો.

*

માણસજાતની હમેશ સેવા કરનારા જાનવર પંકી ઘોડો એક છે ઘોડા કૂતરા જેટલા જ વફાદાર અને હાથી જેટલા જ પ્રેમાળ અને સાવચેત હોય છે તેમને શીખવીને તૈયાર કરવાનું કામ એટલું બધું અધરુ નથી વગી એક જાતનું મામ શીખી લીધા પછી નવીન પદ્ધતિનું કામ શીખવુ હોય તો થયું તેઓ સહેજે શીખી વે છે શારીરિક કસરત ઉપગત તેમની પામેથી જુદિતું કામ પથ્ય વઈ શકાય છે સર્કસનો એક ઘોડો, તેની સામે અજેજ અક્ષરો અને આકાંક્ષા તમો ધરી રાખવામા આવે તો, તમે કહો તે આપડો કે અક્ષર મનાવી આપશો જુદા જુદા કામાના કટમાના ઢગનામાથી તમે માગો તે રગતુ કપડુ અથૂક કાઢી આપશો.

ઘોડા જુદામાન અને આદરિત જ હોય છે એમ માનવાનું કારણ નથી તેઓ પથ્ય કેટલી વાર પતટે છે અને અદર અદર જવડો કરે છે કામ ચાતુ હોય તો પથ્ય કોઈકે વાર તે તોફાન કરવા માટે છે ઠરાવેલા અનુક્રમ નબર પ્રમાણે જ તેઓ હમેશ કામ કરે છે નબર એકના ઘોડાને, નબર બેના ઘોડાની જગ્યા પર ઊભો ગખ્યો તો જોઈ લ્યો રમત! જગ્યા ઊઠી તે પહેલો નબર જ રહવાનો અવત્ત કરવાનો, અને ચોથા નબરના ઘોડાને પહેલા નબરના ઘોડાની જગ્યાએ ઊભો રાખ્યો, તો એક, બે અને ત્રણ નબરના ઘોડાઓ ફૂલફૂલ કરી મૂકે. તેઓ તેને પોતાની ઉપર ઊભો જ ન રહેવા કે એક વખત નીચલા નબરનો ઘોડો પોતાની જગ્યા ઊઠી ઊંચે નબરે જવા લાગ્યો બીજા ઘોડાએ તે પરવચ્ચ નહિ એટલે તેને ધકા મારી તેની જગ્યાએ ઊભો ગખવાનો પ્રયાસ કરવા નાગ. પથ્ય પેના ઘોડાએ પોતાની ધમાધન શરૂ જ રાખી છેવટે તેમણે આપસઆપસમા ધકાધકી શરૂ કરી પથિયામે એક બીજાને મગવાની શરૂઆત થઈ ગઈ તોફાન એટની દહે પડેલું કે તેમને ચાણુથી કટખી દાકી કાઢવામા આવ્યા x

* મો 'કપરતા ના એક લેખને અધારે

વિદ્યુતશાસ્ત્રનો ઇતિહાસ

દો. યશવંત શુભ નાયક એમ. એસસી., વિષેચ. ડી.
પ્રાધ્યાપક : શુભનાથ કેલેજ, અમદાવાદ

[ત્રીજી પાઠ]

હમ્ફ્રી ડેવી [૧૭૭૮ - ૧૮૨૬]

૧૭૭૮ના ડિસેમ્બરની ૧૭મી તારીખે એક તદ્દન સાધારણ કુટુંબમાં ડેવીનો જન્મ થયો હતો. એનો પિતા સાધારણ સુધારીકામ કરતો હતો. એને તે વખતની શાળામાં સિદ્ધાંત ખૂબ નાસ આપ્યો હતો તેથી એને શાળાના શિક્ષણ પ્રત્યે તિરસ્કાર પેદા થયો હતો. આમ છતાં તેની અભ્યાસપ્રિયતાને કીધે તેણે મહિનશાસ્ત્રનો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. એને રસાયણ ઉપર પણ પ્રીતિ થઈ એટલે એણે લેવોર્થઝર અને નિકોલસના પ્રયોગોનો અભ્યાસ કર્યો. આ પછી એણે ઉચ્ચતા અને પ્રકાશ ઉપર એક સુંદર નિબંધ લખ્યો. શરૂઆતમાં એક દાકતરને ત્યાં મદદનીશ તરીકે રહ્યો અહીં એણે દવાઓ, રસાયણોનો વજેરે ટીક ટીક અભ્યાસ કર્યો. ૧૭૮૮માં એને ન્યુમેરિક ગેલ્વન ઇન્સ્ટ્રીટ થી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ નીમવામાં આવ્યો. આ સરથામાં તે ધણી વિદ્વાન માણુ-સોના પરિચયમાં આવ્યો. એણે ખેતીવિષયક લેક્ચરો શરૂ કરી અહીં ડેવીએ હાસ્યતા વાણુ (Lecturing) ની શોધ કરી અને તેથી તેને ખૂબ જાહેરાત મળી. એ વાણુ સ્થળવાળી માણુસ ઉન્માદમાં આવી હસતો થઈ જાય છે.

આ પછી વોલ્ટાની શોધબોળો બહાર પડી એટલે ડેવીનું ધ્યાન તેના ઉપર દોઝાયું. પાણીમાં વોલ્ટાની બેટરીના જે વાણુ નીકળે તે હાઈડ્રોજન અને ઓક્સિજન વાણુઓ છે એ ધ્રુવવાર કરનારે કહેવું હતો. એ ઘટનામાં અનેક જાતની ગૂંચવણો જણાતી હતી તે દૂર કરી એણે બતાવ્યું કે વોલ્ટાની બેટરી એ પાણીને તેના બે બટકોમાં વિભક્ત કરવાનું થયું જ સુંદર અને સરળ સાધન છે. આ પ્રકારે

પ્રવાદ વિદ્યુતની રાસાયણિક પૃથક્કરણ કરવાની શક્તિનો પ્રથમ શોધક ડેવી હતો.

આ પછી તુરંત જ ડેવીનું ધ્યાન બીજી વસ્તુ એને વિદ્યુતપ્રવાદ વડે વિભક્ત કરવા તરફ દોઝાયું. આ પ્રયોગોથી ડેવીએ પોતાનું નામ અમર કર્યું. અને વિદ્યુત પૃથક્કરણશક્તિની મદદથી રસાયણ-શાસ્ત્રમાં અગ્ર કાળો આપ્યો. ખાસ કરીને આઈસ્લી (હાલક શુદ્ધ) માથી જીવ ધાતુ છટ્ટી પાડવાનું રાસાયણિક ઉપાયો વડે શક્ય બં હતું. આથી ડેવીનું ધ્યાન વિદ્યુત તરફ ગયું. વિદ્યુત વડે પાણી વિભક્ત થયું એટલે આઈસ્લી પદાર્થો પણ વિભક્ત થવા જ શક્ય એને લાગ્યું અને તેથી આઈસ્લીને ઉષ્ણ કરી અદરથી વિદ્યુતપ્રવાદ પસાર કરી એણે પહેલવહેલી સોલિયમ અને પોટાશિયમ ધાતુઓ છટ્ટી પાડી એ જ શોધને આધારે મેગ્નેસિયમ, રૂઝિસિયમ, મેરિયમ, અને ઝેફિરિયમ ધાતુઓ એણે છટ્ટી પાડી આ પછી આયોડિન, ક્લોરિન અને ફ્લોરોસને અંગે પણ ધણી શોધબોળો કરી.

નાઈટ્રોજન ક્લોરાઈડ ઉપર પ્રયોગ કરતાં ડેવીએ એક આખ સત્રને માટે મુસાવી દીધી, આમ છતાં ડેવી પોતાના ખોલથી મ્યુત થયો નહિ, અને પોતાના પ્રયોગો એણે ચાલુ રાખ્યા. વિદ્યુતના પ્રવાહ વડે ઉષ્ણતા પેદા થાય છે તે ઘટનાની એને માહિતી હતી, પરંતુ તેણે નવા પ્રકારે ઉષ્ણતા પેદા કરવાની રીત શોધી કાઢી વોલ્ટાની બેટરી વાપરી એણે વિદ્યુત જ્યોતની પ્રથમ શોધ કરી.

ડેવીની મદરવની શોધ એણે શેષેસો ડેવીને રક્ષક દીવો (Davy's safety lamp) હતો. એ દીવો શોધવા માટેની કુશળતા ડેવીમાં હતી તે બતાવી આપે છે કે ડેવીનું જુદા જુદા ભૌતિક

વિદ્વાનોમાં ફેરફાર સમૃદ્ધ જ્ઞાન હતું. ઉપ્પત્તિવાદનની ઘટનાનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરીને ડેવીએ એક એવા દીવાની રચના કરી કે જેથી કોલસાની ખાણમાં પ્રકાશ મળે અને તે ઉપરાંત ઝેરી અને જલદી સળગી ઊઠે તેવા વાયુનો ખ્યાલ આવે આ પહેલા ખાણમાં ઝેરી વાયુ એકાએક નીકળી આવતો અને તે વખતના ખુદ્દા દીવાથી સળગી ઊઠીને ધડાકા સાથે ખાણને છિન્નિન્ન કરીને પૂરી દેતો આવા અકસ્માતથી જનમાલનું ખૂબ બારે નુકસાન થતું. આ અકસ્માતોની સામે રક્ષણ કરવાનું કોઈ સાહિત્ય શોધવાનું કાર્ય ડેવીને સોંપવામાં આવ્યું અને તે ડેવીએ તેના રક્ષક દીવાની શોધથી પૂરું પાડ્યું.

એ રોયલ સોસાયટીનો પ્રમુખ પણ નીમાયો હતો એની પત્ની ધણી પૈસાદાર હતી અને એને પણ ઠીક ઠીક આવક થતી હતી એટલે એણે ધણી વાર યુરોપમાં મુસાફરી કરી હતી. ડેવીની મહત્વની શોધ ફેરેડે હતી. ડેવીએ જગતને ફેરેડે આપ્યો એમ કહેવાય જે કે ડેવીના આસિસ્ટન્ટ તરીકે રહેવામાં ફેરેડેને જે સ્વમાનનો અને જ્વલનહેતુનો ભોગ આપેલા પડ્યો હતો તે ફેરેડેના ચરિત્ર ઉપરથી સમજાશે આમ છતાં એટલું જરૂર કહેવું પડે છે કે ડેવીએ જ ફેરેડેને તેના અઘાત સ્થળેથી ઉપર આવવાની તક આપી હતી

એની તબિયત બગડી એટલે ડેવી હવાફેર માટે યુરોપમાં ગયો ઇટલીથી પાછા વળતા ૧૮૨૯માં ડેવીનું મૃત્યુ થયું.

ફેરેડે [૧૭૬૧ - ૧૮૧૭]

વિદ્યુતશાસ્ત્રમાં ક્રાંતિ લાવનાર અને વિદ્યુનને પ્રયોગશાળાની મર્યાદાથી વિસ્તૃત કરનાર માર્કેટલ ફેરેડે હતો. વિદ્યુતની અચૂતપૂર્વ પ્રગતિ, વિદ્યુનના અપ્રતિમ ઓલોગિક અને સામાજિક લાભો, વિદ્યુતનો આગતો બાળ્ય યુગ એ સર્વે ફેરેડેને આત્મારી છે ફેરેડે વિદ્યુનના ક્ષેત્રમાં જગતના ચર્ચ ગયેલા સર્વ મહાપુરુષોથી પણ અધિક મહાન હતો એ વિશે શકા નથી એનું સમગ્ર જીવન, એનું જીવનકાર્ય

અને એનું આદર્શ વ્યક્તિત્વ એ સર્વે એક યુગ પુરુષની ઝાંખી કરાવે છે.

માર્કેટલ ફેરેડેનો જન્મ સરે પરગણામાં ન્યુ-ઇંગ્લેન્ડ ખાતે ૧૭૬૧ના સપ્ટેમ્બરની ૨૨મી તારીખે થયો હતો એનો બાપ લંડનમાં લુકારનો ધણો કરવા આવ્યો હતો એના બાપને જીવનનિર્વાહ કરવાની મુસીબત વેકવી પડતી હતી એટલે ૧૩ વર્ષની વયે ફેરેડેને એક ખુસેલરની દુકાને કાસ્ટની નોકરી સ્વીકારવી પડી આ પછી એક ખુસાઈ-નગરને ત્યાં એ નોકરીએ રહ્યો અહીં બધાવા આવતાં પુસ્તકોમાંથી એને રસ પડે તેવાં પુસ્તકો એણે વાંચી લેવા માંડ્યાં. ખાસ કરી રસાયણ અને વિદ્યુતનાં પુસ્તકોમાં એને ખૂબ રસ પડ્યો આ પુસ્તકોમાં રસ ધરાવતી એણે થોડા પેસા બચાવી ઘરે પ્રયોગ કરવાનું પણ શરૂ કર્યું એના બાઈએ એને દર અઠવાડિયે એક શિલ્સિંગ આપી એના રસમાં ઉત્તેજન આપવા ટેટમ નામના એક વૈજ્ઞાનિકના અંકવાદિક ભાષણમાં જવાને પ્રેરણા આપી આથી એ ડેવીના સંસર્ગમાં આવ્યો અને ડેવીની પ્રયોગશાળામાં માસૂહી નોકરીએ રહી એણે ધણી મુશીબતો વેઠી વિદ્યાનું જ્ઞાન મેળવ્યું.

૧૮૨૧માં ફેરેડેએ મહત્વની શોધની શરૂઆત કરી વિદ્યુતવાદક ઉપર લોહચુ મકની ફેરી અસર થાય છે તે અનેક પ્રયોગો વડે સમજાવતો એક મહત્વનો નિમ્ન ધ ફેરેડેએ લખ્યો ૧૮૨૩માં ફેરેડેએ ફ્લેશિંગ વાયુને પ્રવાહી સ્વરૂપમાં મેળવ્યો ૧૮૨૫માં ફેરેડેએ બેન્ઝોલ નામના રંગ બનાવવામાં ઉપયોગી દારૂની શોધ કરી આ ઉપરાંત બીજા અનેક ગોધો એણે કરી હતી અને તે પ્લાનમાં લાઈ ગેયલ સોસાયટીએ એને તેનો ફેરો નીમ્યો ડેવી આ નિમણૂકની વિરુદ્ધ પડ્યો હતો આ જ વખતે ડેવીને ફેરેડેની મહત્તા પૂરેપૂરી સમજાઈ હોય એમ લાગે છે. જે માણસે ફેરેડેને આટલી સુંદર તક આપી તેણે તેનેદેખી ફેરેડેને પ્રાપ્ત થતા મહત્વના જ્ઞાન સામે વિરોધ ઉઠાવ્યો આ ઘટના ફેરેડેને બહુ દુઃખ હતી ડેવીના વિરોધ છતાં એને ફેરો નીમ-

વાર્મા આ ચો. આથી ફરેડને ધણો આપાત થયો છતાં પાછળથી બંને વચ્ચે આને અંગે ખટગગ રહ્યો ન હતો.

આ પછી ફરેડનો માનસિક વિકાસ ખૂબ જ ત્વરિત બન્યો. એને મહારવની અનેક નીતિ પદ નામો સૂઝવા લાગી અને તેનો ઉત્કલ પશુ મેળવવા લાગ્યો. એને એક વસ્તુએ ખાસ આકર્ષણ હતો વિદ્યુતપ્રવાહ પસાર કરવાથી વિદ્યુતવાહકની રૂંટે સુબકત્વ પેદા થાય છે તે. પછી સુબકત્વ પેદા કરવાથી વિદ્યુત કેમ પેદા ન થઈ શકે? આ પ્રશ્નનો ઉકેલ કરવા એણે ધણા પ્રયોગો કર્યા એ પ્રયોગોમાં એને નિષ્ફળતા મળી ગમે તેમજ સુબકમળ વિદ્યુત વાહક તારની પાસે શરૂ થવામાં આવે તો પશુ તેમાં જગા પશુ વિદ્યુતપ્રવાહ પસાર થતો ન હતો. આથી ખરેખર ફરેડને ધણી જ નિગણા ઉત્પન્ન થઈ પરંતુ તેથી તેણે પ્રયોગો છોડી દીધા નહિ લામો વખત પ્રયોગ કરતાં એક આશ્ચર્યકારક ઘટના એના ધ્યાનમાં આવી એક વિદ્યુતવાહક તારના ગૂચળા પાસે સુબકમળ એકાએક લાવતી વખતે અને એકાએક દૂર કરતી વખતે ધ્વજિક વિદ્યુતપ્રવાહ ઉત્પન્ન થતો. જ વેનોમિટર વડે એને માપ્યું પાસો ફરેડના માત્રા આ ધ્યાનને ધણુ કુદરત પે. મ્યુ' એક મહાન યુગપ્રવર્તક શોધ ફરેડને હાથ આવી વિદ્યુતવાહક તારના ગુછળામાં ન્યા સુધી સુબક બળગે. ફેરફાર ચાલુ રહે છે ત્યાં સુધી તેમાં પ્રવાહ ચાલુ રહે છે આ પછી તુરત જ એણે ગુછળાને સુબક એવમાં ગોળ ફરતું રાખી મતાગુ કે આમ ચાલુ ગોળ ફરતું રાખવાથી તેમાં સુબકમળનો કાયમ ફેરફાર થવા કરે છે અને તેથી તેમાં ચાલુ પ્રવાહ પેદા થવા કરે છે તે જમાનામાં વિદ્યુત પેદા કરવી એટલે ઘર્ષણનો આશરો લેવો અથવા વદાની ખટરીમાં આવતી ગસસાણુક કિપાનો આશરો લેવો એ એ જ રીતો ગણીતી હતી પરંતુ ફરેડએ શક્ય માધો વિદ્યુતપ્રવાહ પેદા કર્યો સુબકમળમાં માત્ર એક ગુછળાને ફેરવવાથી વિદ્યુતપ્રવાહ પેદા થાય છે એટલું જ નહિ પરંતુ એટલી વધુ ઝડપથી ગુછળું ફેરવવામાં આવે તેટલા પ્રમાણમાં વિદ્યુત વધુ પેદા

થાય છે એ માત્ર પશુ ફેરડે બતાવી આથી માત્ર વિદ્યુતનો પ્રવાહ બિનસ્પર્શ પેદા થાય એટલો જ ફેર હતો આ પ્રયોગે ડાહ્યોમાં શક્ય મનાયો. આને જગતમાં દરેક શહેરમાં અને દરેક ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રમાં વિદ્યુત પેદા કરવાનું સાધન ડાહ્યોનેમો છે ફરેડનો પ્રયોગ બહુ જ સાદો હતો તે જમાનામાં એનું મહત્ત્વ સપૂર્ણ રીતે સમજાવું નહોતું પરંતુ ફરેડનું અનુવાન તેને સાક્ષી અપાવુ હતું કે એ સદા પ્રયોગમાં મહાન કારિબ છુપાયેલું છે અને ખરે જ ફરેડની ક પના સાચી પડી આ ઉપરથી તમ જ ફરેડએ ઈલેક્ટ્રિક મોટરની પશુ ક પના કરી બિનસ્પર્શ પ્રવાહ એક ગુછળામાં મોકલવામાં આવે તો તે સુબકમળમાં ગોળ ફરતું ચર્ચ અથ એ બામન પ્રયોગથી સામિત પશુ કરી બતાવી ઉલો ગમા જે થકો ફરે છે તાપમાં જે વીજળીના તપા પવન આવે છે વીજળીની આગમાં અને દ્રામોમાં જે પર્ક ફરે છે તે સર્વ આ મોટરને આભારી છે આજનો વિદ્યુતયુગ એવે ફરેડના યુગ એમ કહીએ તો ખોટું ન કહેવાય.

મોર્સ અને બેડ

સમુદાયે મોર્સ યેઈન યુનિવર્સિટીમાંથી મેન્ચુ એટ થઈને નીબળ્યો હતો એ પછી એણે શિષ્ય કવનો અભ્યાસ કરવા માડ્યો અને તેમાં એક અંદ પશુ મેળ પેા ચિત્રકળામાં પશુ થોડી કુશળતા એણે મેળવી હતી એ વખતે એને લાગ્યે જ ખ્યાલ હતો કે એ વિદ્યાનતા ક્ષેત્ર તરફ દોગર્ષિતે તેની મહાન સેવા કરનાર હતો એની કળામાં પારગત થવા એવું મન યુરોપની યુસાફરીએ જતાવું થયું ત્રણ વર્ષ યુરોપમાં અભ્યાસ કર્યા બાદ ૧૮૩૨માં એ અમેરિકા પાછા વળ્યો ત્યારે રનીગર ઉપર એને વિચાર આવ્યો કે આટલા દૂર દૂરના દેશો સાથે સંદેશ મોકલવામાં કેટલા લિન. થય છે એનો વિદ્યુતનો અભ્યાસ હીક હીક હતો એટલે એને વિચાર આવ્યો કે વિદ્યુતપ્રવાહની અસર ગમે તેટલે દૂર સુધી મોકલી શકાય તેમ છે તો પછી એ અસર વડે સંદેશ કેમ ન મોકલી શકાય? ઠાંઠાએ

સુચબું કે આવી શોધ મોસ' કરે તો ચિત્ર અને શિલ્પકળા કરતાં એને વધુ કમાણી થાય.

આ વિચાર એના મગજમાંથી નીકળ્યો નહિ અને એણે પોતાની હસ્તગત કરેલી કળાની સેવા બાળ્યે મૂકીને વિદ્યુતની મદદથી સદેશ મોકલવાની રીત શોધવા પાછળ મૂક્યો. એ શોધ કરવાની પાછળ એણે વિદ્યુતના વિજ્ઞાનનો પાકો અભ્યાસ કર્યો અને તે ઉપરાંત અનેક જાતની યાંત્રિક કળા શીખી લીધી ૧૮૩૭માં એણે પહેલવહેલું વિદ્યુત-પ્રવાહ દ્વારા સંકેત કરી શકાય તેવું મોસ' સાઉન્ડર (મોસ' ફ્લેનિજનક) રચ્યું. આ દરમિયાન એણે કળાના ક્ષેત્રમાં પણ ઠીક ઠીક નામના મેળવી હતી. ન્યૂયૉર્ક યુનિવર્સિટીમાં એ કળાના પ્રોફેસર તરીકે નીમાયો હતો. નેશનલ એક્ઝિબીશન ઓફ ફિઝિક્સમાં એ પ્રેસિડન્ટ હતો. આમ છતાં એણે પોતાની નવીન ધૂનને ખાંતથી વળગી રહી વિદ્યુત સદેશવાહક યંત્ર રચ્યું આમ છતાં ટેલિગ્રાફને ઉપયોગી બનાવવા માટે એને પૈસાની જરૂર હતી. એણે એની યુક્તિની સફળતા અને તેથી પ્રાપ્ત યતાર લાભો દર્શાવતું એક નિવેદન કરી અમેરિકાની કોંગ્રેસ પાસે પૈસાની માગણી કરી કોંગ્રેસને મોસ' એક તરંગી માણસ લાગ્યો અને તેથી તેને નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થઈ.

મોસ' ઇંગ્લેન્ડ ગયો. ત્યાં પણ એને નિરાશા પ્રાપ્ત થઈ. એનલની પાઠ જીતરી તે પેરિસ ગયો. ત્યાં એને થોડા આવકાર મળ્યો, પરંતુ એના વિચારને જોઈએ તેટલું ઉત્તેજન મળ્યું નહિ. ત્યાંથી રશિયા ગયો, ત્યાં પણ એને નિરાશા મળી. આમ હતાશ હવે મોસ' પાછો સ્વદેશ સ્વીકાર્યો.

૧૮૪૩માં કોંગ્રેસ સમક્ષ પોતાની શોધનું પ્રદર્શન કરવાની તક એણે લીધી. આથી કોંગ્રેસે વૉશિંગ્ટન અને બાર્ટિમોરની વચ્ચે ટેલિગ્રાફનાં દોરડાં નાંખવા ૩૦,૦૦૦ ડોલર આપવા કબજ્જી. ૧૮૪૪માં એ બે શહેરો વચ્ચે “ઈશ્વરે શું નિર્માણ કર્યું છે ?” (What hath God Wrought) એ સદેશ પહેલવહેલો વિદ્યુતપ્રવાહની મદદથી (ટેલિગ્રાફી) મોકલવામાં આવ્યો. એણે પોતાની શોધ

કોંગ્રેસને ૧૦૦,૦૦૦ ડોલરથી વેચવાની મરજી આપી, પરંતુ ત્યાંના પોસ્ટ માર્ટર જનરલે એ શોધની શક્યતા વિષે બહુ નિરાશા બતાવી એટલે મોસ'ને ફરીથી પ્રયત્ન શરૂ કરવા પડ્યા એ પ્રયત્નોથી થોડા જ વખતમાં દેશ પરદેશ તારનાં દોરડાં નાંખવા લાગ્યાં. કેટલાક લોકોએ મોસ'ની શોધની સામે કાંપાનો આશ્રય લઈ એ શોધ તેમણે કરી હોવાનો દાવો પણ માંડ્યો, પરંતુ તેમાં પણ મોસ' જીત્યો હતો. મોસ'ની કોર્નિંગ હવે બોદિશ પ્રસરવા લાગી અને એની શોધના મંત્રમાં ૬૭ વર્ષની ઉંમરે દશ દેશોએ એના મળી મોસ'ને ૮૦,૦૦૦ ડોલર ભેટ આપ્યા. ૧૮૭૪માં ૮૧ વર્ષનું આયુષ્ય મોસ'ની મોસ' સ્વર્ગવાસી થયો.

એલેક્ઝાંડર ગ્રેહામે જન્મ સ્કોટલેન્ડમાં ૭ સ. ૧૮૪૩માં થયો હતો. એના બાપ અને દાદા એડિનબરો યુનિવર્સિટીમાં શબ્દોચ્ચાર શાસ્ત્રનું શિક્ષણ આપતા હતા. એલેક્ઝાંડર યુનિવર્સિટી કોલેજમાંથી પસાર થઈ લંડન યુનિવર્સિટીમાં ગયો. એના બે ભાઈઓના મૃત્યુથી એલેક્ઝાંડરના બાપને ડાકટરે સલાહ આપી કે એલેક્ઝાંડરને સૂકા હવામાનવાળા જગ્યાએ લઈ જવો. આથી એ સર્વે કૅનેડા ગયા. ત્યાં એલેક્ઝાંડરની તમિયત સુધરી અને ત્યાર બાદ એક વર્ષ પછી મોસ્ટન યુનિવર્સિટીમાં મૃગાને શિક્ષણ આપતા શિક્ષકોને કેળવણી આપવા માટે એલેક્ઝાંડરને રોકવામાં આવ્યો. આ સમય સુધી એલેક્ઝાંડરે માત્ર વાચ્યા અને મૂક વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષણની કળા તરફ જ લક્ષ દોડાવ્યું હતું. આ શિક્ષણ આપતાં એને વિચાર આવ્યો કે શબ્દોચ્ચાર એ ગળા, મોં અને જીભનાં હલનચલનથી પેદા થઈ શકે છે. તો શું યાંત્રિક કળાથી એ ધટના પાર ન પડી શકે ? આ વિચાર એના મગજમાં આવ્યો એટલે એણે પ્રથમ શબ્દોચ્ચાર થઈ શકે તેવા યંત્રની રચના કરવા પાછળ પ્રયત્નો આદર્યા. એ સાથે એને એમ પણ નિયાર આવ્યો કે વિદ્યુતની મદદથી સદેશ મોકલવા કરતાં જો ફ્લેનિ મોકલી શકાય તો કેવું સારું. આમ એણે જાને જાનનાં યંત્રોની શોધ કરવા માંડી. આ યંત્રની રચના થઈ શકે તે માટે એણે મૃત્યુ પામેલા

મનુષ્યના કાનના પડા ઉપર પ્રયોગો કર્યા. એને ૨૫૪ લાગ્યું કે અવાજનાં અંશિલનોથી કાનનો પડો અમુક રીતે ધ્રુવે છે, તો શું પડાને પાછો તેજરિતે ધ્રુવનીએ તો તેમાંથી એ જ અવાજ કેમ ન પેદા થઈ શકે? અને ખરેખર ટેલિફોનમાં માત્ર પડાની ધ્રુવરીથી જ અવાજ પેદા કરવાનું એલેક્ઝાંડર બેલે શક્ય કરી બતાવ્યું આ પહેલાં અનેક વૈજ્ઞાનિકોએ માણસના ગળા અને જીભ વગેરેની રચનાને અનુસરતું અને તેમાંથી પવન ફૂટી અવાજ પેદા કરતું યંત્ર ચોજવાના પ્રયત્નો કર્યા હતા. તેમાં થોડી સફળતા ધણીને મળી હતી, પરંતુ ન્યારે એલે માત્ર સાદી ઝોળ તકતી (પડા)ની ધ્રુવરીથી અવાજ પેદા કરી બતાવ્યો ત્યારે બધાનાં આશ્ચર્યોના પાર ન રહ્યો.

એની સાથે એક વોટ્સન નામના આસિસ્ટન્ટને મદદ કરવા રાખ્યો હતો. તેની સાથે પ્રયોગ કરતાં એક દિવસ અચાનક વિદ્યુતપ્રવાહ આણું રહેવાથી વોટ્સનના કમરમાં થયેલો તારનો અવાજ, વિદ્યુત તારની દેરી દ્વારા બીજા ઓરડામાં રાખેલાં યંત્ર આગળ સળગાયા. બેઝ રતબ્ધ થઈ ગયો. એ વોટ્સનના ઓરડામાં દોડી ગયો અને એ અવાજ કેવી રીતે આવ્યો તેનું ખરું કારણ શોધી કાઢ્યું. ૧૮૭૫ ના માર્ચની દસમી તારીખે એલે તેના આસિસ્ટન્ટ વોટ્સનને ટેલિફોનના સદેશ દ્વારા બીજા ઓરડામાંથી બોલાવ્યો.

એ જ વર્ષે ફિલાડેલ્ફિયામાં શતવાર્ષિક પ્રદર્શન ભરાયું હતું તેમાં એલે પોતાનું ટેલિફોન યંત્ર બોક્ષમાં હતું. ધણી લોકોને આ નવીન જાતનું રમકડું લાગ્યું, પરંતુ એ રમકડું ખરેખર અને દેશદેશનાં યદ્યેશને પહોંચી વળી જગતને છેડે કાન માંડવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરશે એવી કાંઈને ત્યારે ભાગ્યે જ કદપના આવી હશે

લોડ કોલિવને (મહાન બ્રિટિશ વૈજ્ઞાનિક) આ યંત્ર બેઝ ઉપરથી દતું કે “ અમેરિકામાં બેલેલી સર્વ વસ્તુમાં આ ટેલિફોન અને સૌથી વિશેષ અત્યવધી પેદા કરી છે. ”

એલેને ટેલિફોનની શક્યતા વિશે ખૂબ ભરોસો હતો અને તેથી પ્રથમ બે માર્બલ લાંબા તારનાં દોરડાં વડે એણે વોટ્સન સાથે વાતચીત કરવાનો પ્રયોગ કરી તેમાં સફળતા મેળવી આ ઉપરથી એલેને એકાદ લાગ્યું કે બલિષ્ઠમાં દૂર દૂર તારનાં દોરડાં વડે વાતચીત થઈ શકશે એ વિષે લગીર શંકા નથી. એલે ટેલિફોન કંપની કાઢી, પરંતુ તાર નાખવામાં કર્ષક ખામી રહી જવાથી એણે યંત્ર નિષ્ફળ ગયું જગતે એલની હાંસી કરી. એના અનેક વિરોધીઓ અને પ્રતિસ્પર્ધીઓ જાગ્યા. આમ છતાં બેઝ પોતાના નિશ્ચયમાંથી ક્યો નહિ અને એના બે મિત્રોની સહાયતાથી પોતાની પ્રતિષ્ઠા ફરીથી સ્થાપન કરી. ૧૮૮૦ સુધીમાં તો અનેક લોકોએ ટેલિફોન વાપરવા શરૂ કરી દીધા હતા. થોડાં જ વર્ષોમાં યદ્યેશમાં અને દેશદેશાવર વાતચીત કરવા માટે ટેલિફોનનાં દોરડાં નાખવામાં આવ્યા. આમ એલે પોતાને સૂઝેલા વિચારને મૂર્ત સ્વરૂપમાં લાવીને જગતને એક મહાન સાધન આપ્યું. આ શોધ કરતો હતો તે દરમિયાન એણે મૂળનાં શિક્ષણ પ્રત્યે જરા પણ બેદરકારી નહોતી બતાવી. મૂળાને શિક્ષણ આપનારી અનેક સંસ્થાઓનો એ સહાયક અને સચાલક હતો.

એને દેહદેશાવરની વૈજ્ઞાનિક સરથાઓ તરફથી અને અનેક વિદ્વાન લોકો તરફથી ખૂબ માન મળ્યું ૧૮૮૨માં નોબલપ્રશસ્તિમાં એ ૭૫ વર્ષની ઉંમરે અવસાન પામ્યો.
[આલુ]

એક દંતકથા

લેખક : રતિલાલ રાંઠ અધ્યયુક્ત

દાદીમા કહેતાં હતાં, અમે સાંભળતાં હતાં. ઘણાં વરસ પહેલાંની વાત છે. ઘણા વખત પહેલાંની વાર્તા છે.

એક વાર ‘સાત હુકાળી’ પડેલી. સાત સાત વરસના હુકાળ. સાત સાત વરસ સુધી આકાશમાંથી પાણીનું ટીપું પણ પડેલું નહિ! અનાજનો એક દાણો ચે પાકેલો નહિ! અનાજના લંડાર ખૂટી ગયેલા.

નદી-તળાવ સૂકાઈ ગયેલાં, ફવા તો ખાલીગમ.

પૈસે-એ પૈસે ઢાર વેચાય. પણ હે કોણ? ખવરાવે શું? પીવરાવે શું? ઢાર ભૂખ્યાં-તરસ્યાં મરી જાય!

ચકલી, પોપટ, કાગડો કોઈ પંખી ન મળે. કેટલાંક બીડી બીડીને પરદેશ નાસી ગયેલાં ને કેટલાંક ચણ-પાણી વિના તરફડી મરેલાં! દેશ આખો સાવ સૂનો.

ઝાડ ઘણાં સૂકાઈ ગયેલાં, છોડ બધા બળી ગયેલા. વેલાતું નામનિશાન ન મળે. ક્યાંય લીલું તરણું નજરે જ ન ચડે. બધે રણ જેવું.

ભૂખના દુઃખે ને પાણીના પોકારે કેટલાંય પશુ, પંખી ને માણસો મરી ગયેલાં ને બાકી હતાં તે મરવાની તૈયારીમાં હતાં! બધે હાહા-કાર થઈ ગયેલો!

ચોમાસાના ફહાડા આવ્યા. લોકોમાં આશાઓ બધાઈ. વરસાદ આવશે, નદી-તળાવ છલકાઈ જશે, બધે લીલુંછમ થઈ જશે, અનાજના ઢગલા થશે. ફરી હવું તેવું થઈ જશે.

જેઠ ગયો, અપાઠ ગયો, અર્ધી શ્રાવણ પણ ગયો. વરસાદ તો ન જ થયો. લોકો બધા નિરાશ થયા હવે શું થશે? વરસ આપું અનાજ-પાણી વિના શી રીતે જશે? કોઈના મોઢા પર આનંદ ન મળે. સૌ ચિંતામાં પડી ગયેલાં.

ફરતા ફરતા એક જોશી આવ્યા. થઈ ગયેલી વાતો કહે, ચાલુ બનાવો કહે, હવે શું થશે તે પણ કહે.

લોકો બધાં એકઠાં થયાં. પુરુષો આવ્યા, સ્ત્રીઓ આવી, છોકરાં આવ્યાં.

સૌ પૂછે : “વરસાદ ક્યારે આવશે?”

જોશીએ ટીપણું કાઢ્યું ને જોડ્યા : “હું કહું તેમ કરો તો વરસાદ આવે.”

સૌ કહે : “જલદી કહે; ગમે તેમ કરીને વરસાદ આવે તેવું કરો.”

જોશી કહે : “વરસાદ તો આવે, પણ... કામ બહુ અઘરું છે! જીવની દરકાર ન હોય તો જ કામ થાય!”

લોકો કહે : “જેવું હોય તેવું જલદી કહી નાખો. ગમે તેવું અઘરું કામ હશે તો પણ તે કરવા અમે તૈયાર છીએ. પણ વરસાદનું દુઃખ નથી સહન થતું!”

જોશી કહે : “સાંભળો ત્યારે. કોઈને એકનો એક દીકરો હોય, પોતાની રાજ્યશીથી તૈયાર થાય.”

“પછી?” એક છોકરો જોડ્યો.

“તે છોકરો પોતાની બતે હસતો હસતો

ચિતા પર જેસે ને તેનો બાપ આગ મૂકે
એકેયની આખમા આપુ ન આવવુ ભેધએ
તો વરસાદ આવે તો આખા દેશને લાલ
યાય તો આખા દેશના લોકોના હુળ નાચ”

સૌ એક બીજાની સામે જોવા લાગ્યા
એક છોકરો પોતાના બાપની ડાઢે વગથી
પડ્યો ને કંઈક વાત કરી

થોડી વાર પછી ડાસો, ડાસી ને દીકરા
ત્રણે તૈયાર થયા ગામ આપુ સાથે થયું ઢાલ
શરણાર્થી વાગ્યા ને સૌ ચાલ્યા

ચિતા ખડકાર્ધ, છોકરો દેશને માટે, દેશના
લોકોને માટે હસતો હસતો ચિતા પર ચડી
ગયો પ્રભુપ્રાર્થના થઈ, આકાશમા વાદળા
થયા

ડાઢાએ સૌના મુખને માટે, બીજાના
લવાને કાજે, પોતાના એકના એક દીકરાની
ચિતામા આગ મૂકી નથી છોકરાની આખમા
આપુ, નથી બાપની આખમા આપુ હડહડ
કરતી આગ લાગી ત્યા ધડાધડ કરતો વરસાદ
તૂટી પડ્યો! ચારે તરફ પાણી જ પાણી!

ચિતા છુગાર્ધ ગઈ છોકરો હસતો હસતો
બહાર આવ્યો તેના બાપને લેટી પડ્યો સૌ
રાહ રાહ થઈ ગયા

નદી નાળા છલકાઈ ગયા, ડ્રેવા-તળાવ
ભરાઈ ગયા, મૌના મન ચાન્ત થયા ચારે
તરફ લીલાવહેર થઈ ગઈ આખો દેશ મુખી
થયો

પત્રમધ્ય ન ૫ ૨૫૬]

૭ શરીરમા સાત આત્મિક અવયવો છે મુલ્ય
કાલજી પેટ ફેફસા મરોગ અને મે મુદ્દાચય
૮ બાળક જન્મ્યા પછી સાતમે દિવસે નાવડી
ખરી પડે છે, ચૌદ (૧૪) દિવસે તેની
આખો અજીવાળુ ઝીરી શકે છે અને એકનોસ
(૧૫) દિવસે તે માથુ હેરવંદેરવી શકે છે
સાત મહીને દાંત ફૂટે છે અને સાત વર્ષે
નવા દાંત આવે છે

૯ શામ સાત ટેકરીઓ પર બાધવામા આવ્યું હતું
૧૦ સાત મહોના સાત ખનીજો ચંદ્ર-રેશુ સુર્ય-
મોનુ, રૂનિ સીસુ વગેરે આવા આવા અનેકો
નેક દાખવાઓ આપી શકાય આપણા પૂર્વજો
વહેમી હોય કે નહિ, પણ એમણે ૨૫૬ દેખાય
છે કે સાતનો આકાશ જાણી છે ખરો

૬ મેલ ઉપરથી] ડૉ એન એમ શાહ

સામાન્ય જ્ઞાન

ડૉ. યશવંત શુભ નાયક, એમ. એસસી. પિએચ. ડી.

પ્રાચીનકાલ : ગુજરાત કોલેજ, અમદાવાદ

પ્રશ્નોત્તરી

પ્રશ્નો

૬૧. હવાનું દબાણ એકએક ઓછું થાય તો શું પરિણામ આવે?
૬૭. ધરડા માણસો કયા પ્રકારનાં ચરમા સામાન્ય રીતે વાપરે છે?
૬૮. દરેક પ્રકારનો અવાજ આપણે કાનથી સાંભળી શકીએ?
૬૯. દશ ઈંચની તોપ એટલે શું?
૭૦. એ.સી. અને ડી.સી. વિદ્યુતપ્રવાહ કેને કહેવાય?
૭૧. ધરની અંદર લાકડાં અને ધાતુને અડકીએ તો ધાતુ ઠંડી લાગે છે. કારણ શું?
૭૨. પાણીના ખાલામાં બરફ નાંખ્યો હોય તો ખાલાની બહારની બાજુએ પાણીનાં બિંદુ શાથી બાગેલાં માલુમ પડે છે?
૭૩. સખમરિન અશ્વાવવા માટે કયાં ધંત્રનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે?
૭૪. દરેક વાયુ પ્રવાહી થઈ શકે ખરા?
૭૫. માટી વિના વનસ્પતિને ઉઠેર થઈ શકે?

ઉત્તર

૬૬. ચોમાસામાં કોઈ સ્થળે હવાનું દબાણ એક-એક ઓછું થઈ જાય તો તે સ્થળે વાસ-પાસની વાદળવાળી હવા ટોડી આવે અને વાવાઝોડુ થાય છે. એ ઉપરાંત વધુ દબાણ-વાળી જગાથી ઓછાં દબાણવાળી જગાએ એકએક જગાથી હવા ઠંડી થાય છે અને તેથી વાદળની વરાળમાંથી મોટાં વરસાદનાં બિંદુઓ બન્યાં છે અને નોંચનેર વરસાદ આવે છે.

૬૭. ધરડા માણસો સામાન્ય રીતે નજીકની વસ્તુ બહુ સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકતા નથી. આથી તેમને બહિર્ગોળ કાચનાં ચરમાં વાપરનાં પડે છે. બહિર્ગોળ કાચ આંખની સામે રાખવાથી નજીકની વસ્તુમાંથી નીકળતાં કિરણો બહિર્ગોળ કાચ વડે વક્રીભૂત થઈને એવી રીતે આંખમાં જાય છે કે એ આંખને એવો ભાસ થાય છે કે એ દિરણો ઘણે દુરથી આવે છે. દુરથી આવતાં કિરણો વડે આંખ સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકતી હોવાથી આંખની નજીક ન જોઈ શકવાની ખામી દુર થઈ શકે છે. આ જગતની આંખની ખામીને 'દૂર-દષ્ટિ' કહેવામાં આવે છે.

૬૮. જે અવાજનાં અંદાજનો સેકન્ડમાં ૩૦ થી ઓછાં ન હોય અને સેકન્ડમાં ૩૦,૦૦૦ થી વધુ ન હોય તેવો અવાજ કાન સાંભળી શકે છે. પરંતુ સેકન્ડમાં ૩૦,૦૦૦ થી વધુ અંદાજનોવાળા અવાજનું કોન ધણું વિસ્તૃત છે. આજે તો સેકન્ડે લાખ અને કરોડ અંદાજનોવાળા અવાજ પણ પેદા કરી શકાય છે. આમ છતાં એ અવાજને આપણે સાંભળી શકતા નથી.

૬૯. દશ ઈંચની તોપ એટલે જે તોપની અંદરનાં કાણુનો વ્યાસ દશ ઈંચનો હોય છે.
૭૦. વિદ્યુતપ્રવાહ એ પ્રકારનો હોઈ શકે છે. સામાન્ય રીતે સહેરમાં એ.સી. પ્રવાહની વહેંચણી કરવામાં આવે છે. એ. સી. પ્રવાહ એટલે ઊંચતસુલટ દિશામાં ખસાર થતો પ્રવાહ. એક સેકન્ડમાં એ પ્રવાહની દિશા ૫૦ વખત ઊંચતસુલટ થાય છે. ડી.સી. પ્રવાહ એટલે એક જ દિશામાં વહેતો પ્રવાહ.

૭૧ લાકડા કરતા ધાતુ જલદ ઉત્પાદિત થાય છે આથી આપણે લાકડાને અડકીએ તો તે આપણા હાથની ગરમી બહુ ધીમે વહન કરે છે ધાતુ લાકડા જેટલા જ ઉષ્મામાને હોવા છતાં, આપણા હાથમાંથી જલદી ગરમી વહન કરે છે અને તેથી હાથ ઠંડો થાય છે આમ ધરમાં સરખા ઉષ્મામાને (ટેમ્પરેચર) રહેલા લાકડા કરતા ધાતુ ઠંડી લાગે છે.

૭૨ હવામાં હમેશા થોડી પાણીની બાષ્પ રહેતી હોય છે જો હવાનું ટેમ્પરેચર ઘટાડવામાં આવે, તો તેમાં બાષ્પ રાખવાની શક્તિ ઓછી થાય છે ઓછા ટેમ્પરેચરે ઓછી બાષ્પ રહી શકે છે. આથી ઠંડી થવાથી હવામાંની વધારાની બાષ્પ પાણીના નિદ્ર રૂપે ઠરી જાય છે આથી ઠંડો થવાથી એની ફરતેની હવા ઠંડી થાય છે અને તેમાંની બાષ્પ પાણીની ફરતે ઠરી જાય છે.

૭૩. સપ્તમરિન ન્યારે સમુદ્રની સપાટી ઉપર ચાલે છે ત્યારે તેણનું (પેટ્રોલ યન) વડે ચાલે

છે. ન્યારે એ પાણીમાં ફૂંચતી મારે છે ત્યારે વીજળીની બેટરીમાંથી પ્રવહ મેળવી તેના વડે ચાલે છે આથી ન્યારે સપ્તમરિન સપાટી ઉપર હોય ત્યારે બેટરીમાં વીજળીનો સંગ્રહ કરી લે છે એ વીજળી પણ પેટ્રોલ યન વડે પેદા કરી લે છે

૭૪ દરેક વાયુ ઠંડા થતાં પ્રવાહી થઈ શકે છે વાયુને પ્રથમ પુષ્કળ દબાવ્યું કરી સંકોચવામાં આવે છે અને પછી એકાએક વિસ્ફારવામાં આવે છે આથી વાયુ ખૂબ ઠંડા થઈ જાય છે આ પ્રકારે દરેક વાયુને પ્રવાહી બનાવી શકાય છે હવા (-૧૯૫) ડિગ્રીએ, હાર્દ કોબન (-૨૫૩) ડિગ્રીએ અને હેલિયમ (-૨૬૯) ડિગ્રીએ પ્રવાહી બને છે ઓછાની સરતા શૂન્યથી ઓછી ડિગ્રી સેન્ટીગ્રેડ ઉષ્મામાનનું માપ બતાવે છે

૭૫ માત્ર પાણીમાં જરૂર પડતાં રસાયણો નીખીને વનસ્પતિનો ઉત્તર બહુ સારી રીતે થઈ શકે છે અમેરિકામાં આજકાલ આવા પ્રકારની ખેતી ખૂબ વિશાળ પ્રમાણ ઉપર ચાલી રહી છે.

સારોહાર

પાલ્યાવસ્થાનાં સ્મરણો

શ્રી રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

મારો જન્મ કલકત્તામાં થયો હતો. તે વખતે કલકત્તા સાવ જૂની દુનિયાનું રથજ હતું. બાહુની ઘોડાગાડોઓ ધૂળ ઊડાડતી શહેરમાં ફરતી હતી. ઘોડાની પીઠ પર ચાખુકનો માર પડતો હતો. તેમનાં પાંસળેપાંસળાં દેખાઈ આવતાં હતાં. તે વખતે દામ, બસ કે મોટર નહોતી. આયારના જેવી કામકાજની ધમાલ નહોતી અને દિવસો આરામમાં વીતતા હતા. આફ્રિસે ગયા પહેલાં કાઠૂનો લુછાની ઘૂંટ લેતા અને રસ્તે ચાલતાં પાન ખાતા હતા. ફેટલાક પાલખીમાં જતા તો ફેટલાક ચારપાંચ ભેગા મળીને ગાડી બાંહે કરી લેતા. શ્રીમંત માણસો પોતાની ગાડીઓ પર ટૂંકાક્ષરોમાં પોતાનું નામ લખાવતા હતા. તથા તેમની ગાડીના આગલા ભાગમાં ચામડાની છત્રી ગાખતા હતા. કાચમેન ગાડીની આગલી એકક પર, એક બાજુ નમી પડેલ પાંચડી સહિત બેસતો અને બે પટાવાળા પાછળ બેસા રહેતા. તેઓ ભેટ બાંધતા અને રસ્તે ચાલતા માણસોને એક બાજુ તરી જવા માટે 'હે, ચો'ની ખૂમ પાડતા હતા.

ઊંઝીઓ તો બંધ પાલખીના અધકારમાં જ બહાર નીકળતી. ગાડીમાં નીકળવાની કટપનાથી જ તેઓ દૂર રહેતી અને તડકા અથર વરસાદમાં છત્રી વાપરતી તે પશુ ઊંઝીઓ માટે અચોગ્ય ગણાતું.

જે કોઈ ઊંઝી નવી ચોળી અથગર પથરખા પહેરવાની ધૂણતા કરતી તો બધાં તિરસ્કારથી તેને 'મેમસાહેબ' કહીને બોલાવતાં. આનો અર્થ એ કે તેણે લાન્ડલરમ નેવે મૂક્યાં છે.

જે કોઈ ઊંઝી અણધારી રીતે કોઈ અનુયા-

યોતાના કુટુંબ બહારની વ્યક્તિ-ને મળી જાય તો તેનો છુરખો નાક મુઠી સત્વર નીચે ઝાલી જતો અને ઊંઝી ટુરત જ તેના તરફ પીઠ ફેરવતી. જે પાલખીઓમાં ઊંઝીઓ બહાર જતી તે પાલખીઓને ધરના ભોરડામાં જ સખત રીતે બંધ કરી દેવામાં આવતી હતી.

શ્રીમંત મનુષ્યોની યુગીઓ તથા યુવકુળોની પાલખી પર એક વધારે કપડું નાખવામાં આવતું એટલે તે એક 'ચાલતી કબર' જ લાગતી. તેની બાજુમાં ફરવાન ચાલતો હતો.

ફરવાનનાં કાપ નીચે પ્રમાણે હતાં : ફરવાન પાસે બેસીને ધરની જોડી કરવી, હાંદી હોળવી, બેંકમાં પૈસા સદીસલામત પહોંચી જાય તથા ઊંઝીઓ તેમનાં સમાને ઘેર સદીસલામત પહોંચી જાય તે બધાન રાખતું, પર્વના દિવસોમાં ધરની ઊંઝીઓને પાલખીમાં લઈ જઈ ગંગાસ્નાન કરાવવું માલ વેચવા આવનાર ફેરિયાઓ અંદર પ્રવેશ કરવા માટે શિવનંદનને બહોલિસ આપતા તથા બાહુની ગાડીવાળાઓ પશુ તેની આવકનું સાધન હતા.

અમારો જમાદાર શોભારામ મદલ હતો. તે ચર્યાચારના પેચની તૈયારી કરવામાં તથા પટા બેઠવામાં લજો સમય ગાળતો હતો. કોઈ વાર તે બેસીને બાંધ ઘૂંટેતો, તો કોઈ વાર તે કાચા મૂળા પાંદડાં સહિત ખાઈ જતો. અમે ત્યારે તેની પાસે ધીમેધી જઈ તેના કાનમાં 'રાધા-કૃષ્ણ'ની ખૂમ મારતા. તે હાથ હલાવીને જેમ વધારે વિશેષ દર્શાવતો તેમ અમને તેને ખીંચવામાં મગ્ન પડતી અને કહાચ-કોને ખચર છે હ-તેના વિશેષ તેના પ્રિય દેવનું નામ વધારે વખત સાંજોગવાની એક યુક્તિ જ હોય !

તે વખતે શહેરમાં ગેસની કે વીજળીની જાતી નહોતી જ્યારે ઘાસચેડના દીવા દાખલ થયા ત્યારે અને તેના તેજથી અંગ્રાજ ગયા હતા. સાંજે ધરતો નોકર દરેક ઓરડામાં એરડિયા તેલના દીવા સજાયાઈ જતો. અમારા અભ્યાસશુદ્ધમાં કાચના ખાંધામાં બે વાટવાળા દીવા હતા.

આ દીવાના અંખા પ્રકાશમાં મારા શિક્ષક મને ખારી સરકારની પહેલી ચોપડી સીખવતા હતા. પહેલાં તો મને બગાડાં આવતાં, પછી વધારે ઊંધ આવતા મારી ભારે થયેલ આખોતે હું ચોળતો. આવે વખતે મારા શિક્ષક તેના બીજા શિષ્ય મતીનની વાત કરતા. તે અદર્શ વિદ્યાર્થી હતો. તેને અભ્યાસની એવી તમજા હતી કે જળતા રહેતા મારે તે આખમા બજર ઘસતો. પણ મારે વિષે તો જેમ થોકું કહેવાય તેમ સાડું.

મારા કુટુંબમા હું એકલો જ ઠોઠ રહીશ એવી હાથકર કંઈપના પણ મને જાગ્રત રાખી શકી નહિ નવ વાગતાં જ મને દળ મળતી. મારી આંખો ઘેરાતી અને મારું મન ઊંઘવા માટે તત્પર બનતું.

બહારના ઓરડામાંથી ધરમાં અંદર જવાનો રસ્તો સાંકડો હતો. ઉપર સીલિંગમા એક અંખુ ફાનસ બળતું લટકતું હતું આ રસ્તે જતા મારા મનમાં એવી જ કંઈપના આવતી કે મારી પાછળ કોઈ ધીમે ધીમે વાંચુ આવે છે મારા શરીરમાં કંપારી આવી જતી.

તે સમયમાં દરેક મનુષ્યના મનમા ભૂતપિશાચની શંકા રહેતી અને વાતાવરણ પણ ભૂતની વાતોથી ભરપૂર હતું કોઈ દિવસ કોઈ આકરડી શસ્ત્રબોના રડવાનો અવાજ સાંભળીને બેભાન થઈ જતી. તે નામની રાક્ષસી બધા રાક્ષસોમા પુન ખરાય સ્વભાવની હતી અને તેને મનઠી બહુ ભાવતી એમ કહેવામાં આવતું હતું.

તે વખતે પાણીના નળ નહોતા વસંતઋતુના મહા તથા ફાગણ માસમાં જ્યારે ગંગાનું પાણી ચોખ્ખું હોય ત્યારે કાંવવાળા કાંઠ કરીને ચક્રચકિત વાસણોમાં પાણી ભરી લાવતા. નીચેના અંધારા

ઓરડામાં આખું વર્ષ ચામે તેટલું પીવાનું પાણી બરેલ મોટી મોટી નહોતી હતી. આ કુળવાળો, અંધરી ઓરડી વાંઘા વગેરે જીવાંતું આશ્વર્યાન હતી હું જ્યારે અંદરની વાડીમાં જતો ત્યારે આ જીવાંઘા રાક્ષસી આકારથી મારું હૃદય ધકકરા માંડતું તથા પગે મૂળરી છૂટતી એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી.

‘વિશ્વાસરતી’માંથી દુકાળીને.]

છાટાસાલ માનસિંગ કામદાર
સાતનો આંકડો

• પ્રેક્ષક મેધવાદ શાદાએ તેમના એક લેખમાં પ્રશ્ન મૂક્યો છે કે અત્યાર સુધીમાં બાણુ (દર) મળ તરનો વૈદ્યાનિકાએ શોધી કાઢ્યા છે આ તત્ત્વોની સંખ્યા દર શા માટે? ઓછી-વતી કેમ નહિ? આ આંકડામાં કોઈ જાડું મદત્તર છે? આપણા વક્ષાઓ જેમ સાતનો આંકડો જાડુંગરેલા માનના એવું તો આમાં કોઈ ગૂઢ રહસ્ય નથીતે.

એ ગમે તે હોય પણ સાતનો આંકડો મદત્તરપૂર્ણ છે એ નીચે આપેલ કેટલીક ખીનાઓ પુરવાર કરે છે.

૧. પૈદઢ કહે છે કે દર સાન વર્ષે શરીરના બધા-રજુમાં દરકાર થાય છે.

૨. ગર્ભધારણથી માંડીને બાળક જન્મે ત્યાં સુધીમાં સાત ભૂમિકાઓમાંથી ગર્ભ પસાર થાય છે.

૩. દુનિવાના ઇતિહાસમાં પણ સાતનો આંકડો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે : જેમકે, મનુષ્ય-જાતની સાત ઓલાદ, દુનિવાનાં સાત આશ્વર્યો; સાત ઝઠો; ગંદની કક્ષા સાત દિવસે બદલાય છે; અંકગણના સાત દિવસો; મનુષ્ય અવસ્થાના સાત સ્તર; સંસ્કૃતમાં નંદ-વાદમા સાત તાર અને મેધ-ધનુષ્યના સાત રંગ.

૪. સાતમે મંદિને જન્મેલ બાળક પૂરે મંદિને જન્મેલ બાળકની માફક જીવી શકે છે.

૫. શરીરને પણ સાત ભાગ છે : માથું, છાતી,

૬. પેટ, બે હાથ અને બે પગ.

૭. માયામાં પણ સાત નાકોરો છે : નાકના બે ફાંખણાં, બે આંખો, બે કાન અને એક ગોળ.

[અનુસંધાન ૫. ૨૫૨

કચ્છી

જર્જ ૧
અંક ૬-૧૦

તંત્રી : રણછોડજી કે. મિસ્ત્રી

નંબર-લોકોટ્ટેલ
૧૦૧૬

આકાશગંગા જન્મ આ કાશ્વતનમિત્રા યવો છે આ બનિનો પ્રત્યે
અહુ મરિ મરિ પવિત્ર છે સો કડો મજ સાનુનસો આ કાશ્વિમા
દુષ્પત્ર યથા અગે યોગિને ભગત કન્તા મૂચ્યા. આ મૂળને રેમના
નારોનો સ્પર્શ યથા દરો. ત્વિ આ ધૂવમા ખૂબ આગોત્ર નેમ
યાવ છે 'દુષ્પત્ર મારલે જન્મ'—માતા આદ્યામા ય છે કે હું આ
બનિમા નન્નયો 'હુ આ કાશ્વતનમિત્રા જન્મો હુ'—એ વિચારથી ન
'કોલ વાર મારી આપિ માયો આનુની મારા વદેવા વાગે છે
તમે આવી મંદ બનિત વડોતન હા તમે તમને પોતાને ધન્ય માનો
દમના જતા મૂળ દિવસો આવી નવા છે કનેસ, અગે કાપમાન
સદન કત્ત પડે છે, યાવ આ વિચનિમા ધીર ત આપન ર વિચા
પા. પાને ન છે. આપને જતા આશા હુકે હાગ કરીયે,
દિવકાલ્કે કર્યે કરીએ આપના જીવનમા અર્થન કાપન કરીએ
મને વિચાસ છે આ દેશમા મારા દિવનો જનુ જલદી આવશે.
પરતુ જન્મ, મદદ કાર્યની જે ન કરા

—વિનોબા બાવે

કિ શો ર કા ર્યા લ ય : અ મ દા વા દ

ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્યરાજ

શ્રી બાપાલાલ વૈદ્યકૃત બે સુદર પુસ્તકો

ધરગૃથુ વૈદક

આ પુસ્તકમાં નીચેના રોગો વિશે પૂરતી માહિતી આપી છે. રોગનાં લક્ષણ કારણ અને ઉપચાર આપ્યાં છે.

: કુલ ૭૫ રોગો :

અજીર્ણ	કમળિયાત
મરડો	ઝાડો
આકૂરો	સંગ્રહણી
ગોળો	ચૂંક
ઊલટી	અરૂચિ
ત્રિદોષ	તાવો
અચનક	ઝોરી
કોલેરા	ખટક
ખાંસી	ઉધરસ
ખમરી	સધિવા
ઢરસ	બરોળ
પાકુરોગ	કમળો
ક્ષય	સુકતાન
ચાંદી	મધુપ્રમેદ
પરમે	પરમિયો
ફાંતના રોગો	વાળો
સ્ત્રીઓના રોગો	ધનુર્વા
પત	આંખના રોગો
સપ્તંદશ	કાનના રોગો
વગેરે ૭૫ રોગો વિશે ધરગૃથુ માહતી અને ઉપચાર આપ્યાં છે.	
પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૮૪	કિં. ૨-૦-૦

દિનચર્યા

તંદુરસ્ત રહેવા માટે આખા દિવસની જીદી જીદી ક્રિયાઓ કેમ કરવી જોઈએ તે બતાવતું સુદર પુસ્તક.

- ૧ વહેલા ઊઠો.
- ૨ ઉપવાન
- ૩ મરોત્સર્ગ
- ૪ દંતધાવન
- ૫ તૈલાભ્યંગ
- ૬ બાથ
- ૭ સ્નાન
- ૮ ધ્યાન ધારણ
- ૯ વસ્ત્રપરિધાન
- ૧૦ કેશપ્રસાધન
- ૧૧ આ
- ૧૨ તામ્બુલ ભક્ષણ
- ૧૩ બોજન
- ૧૪ ધુમ્પાન
- ૧૫ ફરવા જવું
- ૧૬ પગરખાં
- ૧૭ મલપાન
- ૧૮ અફીણ
- ૧૯ આંખની સંભાળ
- ૨૦ શયન
- ૨૧ સંપ્રેયોગ
- ૨૨ જીવનનિર્વાહ
- ૨૩ યાત્રાવર્ષા
- ૨૪ આયુષ્યવાન થવાના ઉપાયો
- ૨૫ સફતમ

પૃષ્ઠસંખ્યા ૩૨૮ કિંમત ૧-૮-૦

પ્રસ્થાન કાર્યાલય : રાયખડ : અમદાવાદ

સુબધમાં : સી. જમનાદાસની ડું., પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ.

ઉત્તર વિભાગના કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલાં પુસ્તકો

∴ પ્રકાશક : પ્રસ્થાન કાર્યાલય : અમદાવાદ ∴

૨

પુસ્તકનું નામ	લેખક	કિંમત
હિરેકેની વાનો ભા. ૧	રામનારાયણ વિ. પાઠક	૧-૪-૦
" " ભા. ૨	"	૧-૪-૦
ગીતામંથન	કિશોરલાલ મણવાળા	૧-૪-૦
સત્યમય જીવન	"	૦-૧-૦
ઘરગથ્થુ પૈદઠ	બાપાલાલ ચ. વૈદ્ય	૨-૦-૦
દિનચર્યા	"	૧-૮-૦
ગાતા આસોપાસવ	સ્નેહરાશ્મિ	૧-૮-૦
વૃદ્ધા તાર	"	૦-૮-૦
સાબરમતી	(સંપાદક) નગીનદાસ પારેખ	૧-૪-૦
પ્રેમનો દંભ	ટોલ્સ્ટોય; અનુ. વિષ્ણુનાથ બટ	૧-૪-૦
શ્રી અને પુરુષ	"	૧-૦-૦
નવો અવતાર ભા. ૧-૨-૩	"	૫-૪-૦
કથાવલિ ભા. ૧-૨	"	૨-૮-૦
દૃષ્ટિપરિવર્તન	" અનુ. વિજયરાય વૈદ્ય	૧-૪-૦
ઘરે-બાહિરે	ચરીન્દ્રનાથ ટાગોર	૨-૦-૦
ચતુરંગ અને બે બહેનો	"	૧-૪-૦
તમને કો નહિ સમજાય	ટોલ્સ્ટોય	૦-૧-૦
રામજીની વાતો	ગજગોપાલાચારી	૦-૩-૦
જનકથાસંગ્રહ	ધર્માનંદ કાસબી	૦-૩-૦
મારી કહાણી	પાર્વતીનાથ આદવલે	૦-૮-૦
અપૂરો	રમણલાલ સોની	૦-૧-૦
કળાનુગ	રમણલાલ બટ	૦-૩-૦
ટેકને ખાતર	પ્રેમચંદજી	૦-૩-૦
ચીન-જાપાનની યાત્રા	ક્ષિતિભોદન સેન	૦-૮-૦

સુખઈના એજન્ટ : સી. જમનાદાસની કું. : પ્રિન્સેસ ટ્રીટ

ગુજરાતની-બૃહદ્ ગુજરાતની દરેક શિક્ષણ-સંસ્થા
પોતાના પુસ્તકાલયમાં આ પુસ્તકો તરત જ વસાવી લે.

સહાણી માટે કે હનામ તરીકે વહેંચવા માટે ખરીદનારને ખાસ બાબે બાપવામાં આવશે.

‘સેન્ટીનલ’નું સાચું આકર્ષણ

અનિશ્ચિત ભાવિ સામે આર્થિક રીતે રક્ષણ
આપતી ‘સેન્ટીનલ’નું સાચું આકર્ષણ શું છે ?

જનતાને અનુકૂળ પડે તેવી વીમા પોલિસીની વિવિધ યોજનાઓ, પોલિસી હાઇડરના દાવાઓનો ત્વરિત નિકાલ, તળીઓ તપાસ વિના વીમા ઉતરાવવાની અનુકૂળતા કે જે આમ જનતાને એક આશીર્વાદ રૂપ યોજના થઈ પડી છે,—એ સર્વેએ જનતાનાં હૃદયને આકર્ષવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે.

વધુ વિગત માટે પ્રોસ્પેક્ટસ મંગાવો.

ધી

સેન્ટીનલ એસ્યોરન્સ કં. લી.

હેડ ઓફિસ:-
કોટ, મુંબઈ

બ્રાન્ચ:-
રીડરોડ,
અમદાવાદ

દરેક સ્થળે ભાગવગવાળા ઉત્સાહી એજન્ટો લેઈએ છે.

કિશોર મુખર્ષ ઈલાકાના કેળવણીખાતા તરફથી મંજૂર થયું છે. ૪
કિશોર વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા સ્ટેટ્સ એજન્સી તરફથી મંજૂર થયું છે.
કિશોર વડોદરા રાજ્યની વિદ્યાધિકારી કચેરી તરફથી મંજૂર થયું છે.

કિશોર

છ વ ન ના અ રૂ લુ માં
છવનઘડતરની દૃષ્ટિએ
અનુપમ માસિક છે.

કિશોર

વિદ્યાર્થીજીવન દરમિયાન
સાળામાં શીખવાતા
વિષયો વિશે રસમય
શૈલીમાં માહિતી આપી
શિક્ષકની ગરજ સારે છે.

કિશોર

આજ સંજેલી બહેનોને
લુહા લુહા વિષયો વિશે
સામાન્ય જ્ઞાન આપે છે.

કિશોર

પ્રૌઢ શિક્ષણ પ્રચારમાં
આજ ઉપયોગી માસિક છે.

: લેવાજમ :

ફિંકમાં રૂ. ૪;

બર્મા તથા પરદેશના રૂ. ૧

એક ના અભિપ્રાય

કિશોર માસિક મને ખૂબ ગમી ગયું છે—એટલું બધું ગમ્યું છે કે વડોદરા
રાજ્યનાં પુસ્તકાલયોમાં બજેટ મંજૂર કરવાની તક મને મળી હોત તો રાજ્યનાં
બધાં પુસ્તકાલયોમાં કિશોર ફાળવ કરી દીધું હોત.—સ્વ. મોતીભાઈ અમીન

કશ્યપ

સુદૂરના યાત્રીને—

[ત્રિપ્ત ઉપનયન]

આરામ માટે નથી જિંદગી આ,
યાત્રી સુખસ્વપ્ન સુષાક તારાં :
લેતો રખે યાકનું નામ સુદ્ધાં :
મુશ્કેલીઓ, કષ્ટ કઠોર, બાધા,—
બધું હુમ્મી કાઢતી હામ ધારી,
જન્માંતરેથી શરૂ તેં કરેલી
જાત તણે પંથ અનંત લાંબો
હું કાવવા વેગ વધાર તારો.

રોપી સદા ધ્યેય પરે જ દષ્ટિ,
કસોટીઓ પાર કરી અપાર,
પહેંચે ને પામ ચહેલ તારું :
ને હર્ષમાં સર્વ સહેલ સ્હેને
મૂલી જઈ, આપખળે રળેલો
આરામ લેને—કરી જાય અભિ તો !

પૂજાસાગર

આ સા. મ

લેખક ધોપરસાવ અંબાણી, વિદ્યાધિકારી, લાવનગર રાજ્ય

“ હિંદના ઇશાન છેડા ઉપર કામરુ નામનો એક દેશ છે ત્યાં ત્રિપારાજ છે ત્યાંની સ્ત્રીઓ બહુ કરી પુરુષોને પખી બનાવી દે છે કોઈ માણસ ત્યાં જઈ ચડે તો તે ત્યાંથી પાછો આવી શકતો નથી મત્સ્યેદનાથ નામના યોગી એક વખત ત્યાં ગયા હતા તેમને ત્યાંની સ્ત્રીઓએ મોહમાં નાખી સપડાવી દીધા હતા તેમને છોડાવતાં તેમના શિષ્ય ગેરખનાથને બધી મહેનત પડી હતી ”-આવી આવી અનેક વાતો નાનપણમાં તમે સાંભળી હશે

એ કામરુ દેશ એ જ હાનતો આસામ પ્રાંત તેનું જૂનું નામ કામરૂપ હતું આજે એ પ્રાંતના એક બિલ્કલે કામરૂપ કહેવામાં આવે છે સસ્તુત કાવ્યગ્રંથોમાં આ પ્રાંતને કામરૂપના નામથી, આ પ્રાંતની રાજધાની ગૌહતીને પ્રાગ્ન્યેપીતિપુરના નામથી, અને આ પ્રાંતની મુખ્ય નદી બ્રહ્મપુત્રને હીહિત્વના નામથી વર્ણવવામાં આવેલ છે આસામ નામ આધુનિક છે અને તે તેના અસમ (હિંદીમાં) અસમ પરીથી પચ્ચ હોય એમ લાગે છે

હિંદ એટલે બધો વિદ્યાળ દેશ છે કે, તેનો પ્રત્યેક પ્રાંત કઈને કઈ વિશિષ્ટતા ધરાવે છે પ્રત્યેક પ્રાંતને પોતાનો વિશિષ્ટ ઇતિહાસ છે આસામ પ્રાંતની અગત્યતા રાજકીય કે આર્થિક દૃષ્ટિથી લલે જોઈ હોય, છતાં ત્યાંના જેવું અસમ જૂનું ત્યાંના જેવી ભીની અને સમ આબોહવા ત્યાંના જેવા અકાદ જગલો ત્યાંના જેવું અપ્રતિમ સૃષ્ટિસૌદર્ય અને ત્યાંના જેવી પચરગી પ્રજા હિંદના બીજા કોઈ પ્રાંતમાં ભાગ્યે જ હશે હિંદના કોઈપણ પ્રાંતને પ્રમાણ્યૂત અને કડીગદ્દ ઇતિહાસ હોય તો તે કેવળ આસામને જ છે હિંદનો કોઈપણ પ્રાંત મુસન માનોના આક્રમણનો ચચરી સામનો કરી છેવટ સુધી સ્વતંત્ર રહી શક્યો હોય તો તે કેવળ આસામ જ છે

કામાખ્યા દેવી અને તાંત્રિક સપ્રદાયના મુખ્ય મથક તરીકે આ દેશમાં અને અધિક રૂઢિના સ્થાન તરીકે જગતભરમાં, એ જાણીતો છે

ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ જોતાં આસામની આબોહવા તરફ આપણુ લક્ષ્ય પ્રથમ જાય છે હિંદના અન્વ પ્રાંતોમાં જે વખતે (માર્ચ, એપ્રિલ અને મે) ધીમ ધપતો હોય છે, તે વખતે આસામમાં મુસળધાર રૂઢિ થાય છે અન્વ પ્રાંતોના નગરની શેરીઓમાં જ્યારે ધૂળ ઊડતી હોય છે, ત્યારે આસામના નગરની શેરીઓમાં પાણીની નીડો વહી રહી હોય છે આસામમાં ઉનાળા જેવી કોઈ ઋતુ જ નથી ત્યાં બે જ ઋતુ છે નવેમ્બરથી ફેબ્રુઆરી સુધી શિયાળો, અને માર્ચથી ઓક્ટોબર સુધી વર્ષા

આસામની હવા અતિશય ભેજવાળી છે જેના અર્ધા ભાગમાં આઝામીડ જગલો આવેલાં હોય અને ત્યાં વર્ષાના અમાસ જળ સદાકાળ ભર્યા રહેતાં હોય ત્યાંની હવામાં ભેજનો જથ્થો વધારે હોય એ દેખીતું જ છે અહીં નિરક્ષ આકાશ ક્યારેક જ હેય છે વર્ષામાં વાદળાંથી અને શિયાળામાં ઘાટ ધૂમસથી તે ઢકાયેલું હોય છે ઉષ્ણતાના પ્રમાણની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો અહીંની હવા સમયાત છે શિયાળા અને વર્ષાના ઉષ્ણતામાનમાં બહુ ફરક પડતા નથી ગરમીનું પ્રમાણ્યૂ ૮૩ અશ કરતાં અને ઠંડીનું પ્રમાણ્યૂ ૧૪ અશ કરતાં ક્યારેય વધતું નથી એપ્રિલ અને ઓક્ટોબર એ વાવાઝોડાના મહિના છે

આસામ પગ હદ મહારાજની પૂરી મહેર છે આઠ આઠ માસ સુધી પાણીની રેલમડેન થાય છે આપણા કરતાં પાચગણો વરસાદ તો સર્વત્ર પડે છે કેટલેક ઠેકાણે તે કરતાં પણ વધારે પડે છે જગત ભરમાં વધારે રૂઢિ માટે જાણીતું થયેલું ચેરાપુછ ગામ આ જ પ્રાંતમાં છે એ ગામ આસામ પર્વત

એણીની ઉપર આડાસર હજાર ફૂટની ઊંચાઈએ આવેલું છે. તેની દક્ષિણ તરફ ૨૦૦૦ ફૂટ જેટલી પહાડની સીંધી ઉતરતી છે. બંગાળાના ઉપસાગર ઉપરથી જે બેજવાળો પવન આવે છે, તેને એકદમ ૪૫૦૦ ફૂટ જેટલું ઊંચે ચડતું પડે છે. એટલું ચડતાં તે અત્યંત ઠંડો પડી જાય છે. અને તેથી પોતાની અંદરનો તમામ બેજ જળના રૂપમાં ચેરાપુંજના ચરણે ધરી દે છે. એ બેટ એટલે ૫૦૦ ઈંચ વરસાદ-નણ માળનું મકાન ડૂબી જાય તેટલું પાણી.

કોઈ વસ્તુની અનિશ્ચય હતથી લાગતી સાથે તુક્કાન પથ્ર થાય છે. અપાર સંપત્તિથી થું એકલું સુખ જ મળે છે? વૈભવી જીવનનાથને નથી નોતરતું? અતિરુચિએ અર્ધાં કંઈક તેતું જ ક્યું છે. તેના પરિણામે ગેલેરિયા તથા કાળા આગરે આ પ્રાંતમાં દંમેશને માટે અગ્રે જમાવ્યો છે એટલું જ નહિ, કોઈ કોઈ વાર તો તે કુષ્કાળને પથ્ર તેડી લાવે છે.

આસામનું જૂતળ મોટે ભાગે પહાડી છે, અને ત્યાં પાણીની રેશમહેલ છે, તેથી ત્યાં વનસ્પતિનું સામ્રાજ્ય હોય એ દેખીતું છે. ખરેખર આસામ એ વનસ્પતિનું ધર છે. તેના એક પથ્ર નિર્દોષ એવો નથી કે જેમાં નાતુંગોટું જંગલ ન હોય. આસામના એકેએક પહાડે નખથી સિખ સુધી વનસ્પતિના વાધા સજ્જા છે. ગેહાને પથ્ર વનસ્પતિથી બામ છે. માધુસોએ અને જુલોએ આસામના ધરાતલની સરખે ભાગે વહેંચણી કરી લીધી હોય તેમ લાગે છે.

આસામનાં જંગલો એટલે કીમતી લાકડાની લાતી. આસામ સરકારને ખેતીની પેદાશ કરતાં જંગલની પેદાશ વધારે થાય છે. જંગલોમાં મુખ્ય જુથ વાંસ છે. એ વાંસ આપણે અર્ધાં જોઈએ છીએ તેવા ટચુડા નથી હોતા, પણ રાહસી વિસ્તારના હોય છે. તેના ચડનો બાસ બેજણ ઈંચ નહિ, પણ બેજણ ફૂટ જેટલો હોય છે! જંગલોમાંથી લાકડાં ઉપરાંત રબર, લાખ, કામળોના માવો અને રેશમની પળી પેદાશ થાય છે. ફળાકાંડમાં સોપારી, કેળ અને નારંગી એ મુખ્ય છે.

આસામનાં જંગલો કેવળ જુલોમય નથી, તેમાં પથ્રો પથ્ર પાર વગરનાં છે. હિંદનાં અન્ય જંગલોમાં જેવામાં આરતાં પથ્રો ઉપરાંત હાથી અને ગેંઠા પથ્ર છે. હાથી અને ગેંઠા એ અહીંનાં ખાસ પથ્રો છે.

ત્યાં કુદરત પ્રસન્ન થાય છે, ત્યાં બધી વાતે પ્રસન્ન થાય છે. આસામ જેમ અદનક ઉદ્ભિજ્જ સંપત્તિ ધરાવે છે, તેમ ખનિજ સંપત્તિ પથ્ર હીક હીક ધરાવે છે.

કહે છે કે ગોરખનાથ પોતાના યુર મતરેંદ્રનાથને કામરૂપ દેશમાંથી ત્યારે પાછા તેડી લાખ્યા, ત્યારે યુરની ઓળામાં એક સોનાની ઇટ હતી, તે પરથી અનુમાન થાય છે કે, અસલ આ પ્રદેશમાં સોનાની પેદાશ ખૂબ થતી હતી. અત્યારે પથ્ર અહીંની કેટલીક નદીઓની રીતીમાં સોનાની કણે જેવામાં આવે છે. પથ્ર તેને સાફ કરી સોતું તૈયાર કરવાનું કામ પોસાતું નથી. અત્યારે આસામમાંથી મળી આવતા ખનિજમાં પેટ્રોલિયમ, કોલસા અને ચૂર્ણપાથ્ર એ મુખ્ય છે.

આસામની ખેતીપેદાશ વિશે વાત કરનાં ત્યાંની ચાની વાડીઓ તરફ પ્રથમ પ્યાન જાય છે. આસામની ચાની ખેતીનો ઈં નિદાસ મનોરંજક છે. ત્યાં ઈં. સ. ૧૮૨૩માં પુરંદરસિંહ નામનો રાજ્ય રાજ્ય કરતો હતો. તેના દરબારમાં રોપટું જુસ નામનો એક એજન્ટ કંપની સરકાર તરફથી રહેતો હતો. તેણે જાણપુનાના તટ પ્રદેશમાં ફળાં ફળાં કેટલેક ઠેકાણે ચાના જેવા ઊંડા જેવા. એ ચાના ઊંડા હશે, તેની ખાતરી કરવા માટે તેણે થોડા ઊંડા કલકતાની બોરોનિસ્ટ ગાર્ડનના મુખરિન્ડેન્ટને મોકલાવ્યા. તેણે તપાસ કરી જાણ્યું કે એ ઊંડા ચાના છે અને ચીનમાં ચાના જે તરેહના ઊંડા થાય છે, તેને બધી રીતે મળતા છે.

હોડાં વરસ પછી ગોર્ડન નામના અંગ્રેજને ચીન મોકલવામાં આવ્યો, તે ત્યાંથી ચાનાં જિવાં તથા ચા તૈયાર કરનારા કેટલાક કારીગરો લઈ આવ્યો. ચીનથી

આણેલા કારીગરોની દેખરેખ નીચે છઠ્ઠાપુત્રા અને કુદીસ નહીંએના સમય પાસે ચાની ખેતીનો પહેલો અખતરો થયો ઈ સ ૧૮૩૭માં ચાનો પહેલો પાક તૈયાર થયો. તેમાંથી કેટલીક ચા વિશાલત મોડલવામાં આવી એ ચા અગ્રેભેને ખૂબ પસંદ પડી

પછી તો ચાની ખેતીનો વિસ્તાર અને પેદાશ દિનપરદિન વધતા આલ્યા એક પછી એક દી કપ નીઓ ભીમી ઘર્ષ અને આસામના જિલ્લે જિલ્લામાં ચાની વારીઓ જન્મવા લાગી પણ આ ઉદ્યોગને ખીલવવામાં મોટી મુશ્કેલી મળ્યો મેળવવામાં નહીં આસામી લોકો કોઈપણ જાતની મજૂરીનું કામ પસંદ કરના નથી જ્યાં લોકોને ચેટપૂર ખાવાનું શરીરદક વરો અને આહુપાતળુ નિવાસસ્થાન બદ્ધ સહેલાઈથી મળી શકતા હોય ત્યાંના લોકો તાબેદારીવાળી મજૂરીનું કામ શા માટે કરે? આસામ પર કુદરતની મહેર છે આસામી લોકો નાગામૂખ્યા રહે તેવું છે જ નહિ તેથી આસામના મજૂરો ચાના ઉદ્યોગને લગતાં કામો કરવામાં નોડાયા નહિ. આસામના પ્રત્યેક ઉદ્યોગને માટે મજૂરો હમેશાં પર પ્રાંતોમાંથી લાવવા પડે છે છોટાનાગપુરના મજૂરો ચાના ઉદ્યોગને લગતાં કામો કરવામાં વધુ કુશળ છે, તેથી મજૂરોનો મોટો લાભ છોટાનાગપુરી છે તે ઉપરાંત શુભપ્રાંત, મિહાર અને બગાળથી પણ મજૂરો આવે છે તેમની એકદર સખ્યા પાંચ લાખ જેટલી છે

અહીં બંધી મળીને ચાની એક હજાર વારીઓ હશે તેમાંથી ત્રીજા ભાગની હિંદુઓની અને બાકીની અગ્રેભેની છે એકદર ૪ લાખ એકર જમીનમાં ચાની ખેતી થાય છે અને તેમાંથી ૨૫ કરોડ રૂપય જેટલી ચાની પેદાશ થાય છે

આસામમાં ચાનો ઉદ્યોગ ૨૫પાયે લગભગ એ વર્ષ થવા આખ્યાં એ ઉદ્યોગ ત્યાં ખૂબ ખીલ્યો છે અને તેમાંથી પ્રુક્ષળ કમાણી થાય છે પણ આસામી લોકોને આ ઉદ્યોગથી કંઈ જ લાભ થયો નથી એમ કહીએ તો તેમાં કંઈ ખોટું નથી એક હજાર વારીમાંથી ૬૬ પારથી વધારે વારીઓ આસામીઓની નથી અને

મજૂરો તો બનવ પર પ્રાંતના છે એટલે ચાના ઉદ્યોગથી આસામી પ્રબળને આર્થિક લાભ નહિ જોયે મજે છે બધો નફો પરપ્રાંતના લોકો અને વિદેશી કપનીઓ લઈ જાય છે ચાના ઉદ્યોગથી આસામી પ્રબળને લાભ થયો હોય તો તે એટલો જ છે કે કેટલાક જિલ્લાઓમાં સુદર સડકો અને રેલવે લાંબીતી થઈ છે બીજો લાભ ત્યાં ચા સરતો મળે તો હશે તે ગણાય, પણ તેની સાથે તેને વાપર વધારે થાય એ તુલન પણ ખરું ને ?

ખેતીના બીજા પાંચમાં કાગર મુખ્ય છે આસામમાં કેવળ કાગર જ પાકે છે એમ કહીએ તો તેમાં કાંઈ ખોટું નથી આખા પ્રાંતમાં સર્વજન જ્યાં નજર નાખીએ ત્યાં એકલા કાગરના ખેતરો નજરે પડે છે

આસામમાં બહુ કારખાના નથી ચા તૈયાર કરવાના, કેંડ ઝાંપણ સાફ કરવાના અને કાગર ખાડવાના કારખાના સિવાય બીજા નથી દરત ઉદ્યોગમાં કાપડ વણાટ, રેશમના કાગડોનો ઉત્કેષ વસ અને નેતરનું ગ્રામ્યુકામ અને લાખની વસ્ત્રો આ મુખ્ય છે

આસામી લોકો પોતાને જોઈતું કાપડ જાતે જ તૈયાર કરી લે છે. પરદેશી કાપડનો તેમને બહુ મોહ નથી આસામમાં ઘેર ઘેર કાંતવાનું તથા વણાટનું કામ થાય છે એ કામ મોટે ભાગે સ્ત્રીઓ કરે છે મણકરની પ્રત્યેક ઘરમાં હાથશાળ હોય છે અને તે ૨ વણાટનું મામ થાય છે આપણે ત્યાં જેમ પ્રત્યેક માતા પોતાની પુત્રીને રસોઈનું કામ શીખવે છે તેમ પ્રત્યેક આસામી માતા પોતાની પુત્રીને કપડાં વણવાનું કામ શીખવે છે જે કન્યાને કાપડ વણતા આવડતું હોય, તે ગ્રુણવાન અને હોશિયાર ગણાય છે

આસામના કેટલાક ભાગમાં રેશમના કાગડો ઉછેરવામાં આવે છે એ કાગડા ચાર પ્રકારના છે (૧) નાના પાટના કાગડા, (૨) મોટા પાટના કાગડા, (૩) મૂંગા કાગડા અને (૪) એરી કાગડા પહેલી બે જાતના કાગડા ને રેશમ કાંતે છે, તે કીણ અને સફેદ હોય છે મૂંગા કાગડા ને રેશમ કાંતે છે, તે પીળા રંગનું હોય છે એરી કાગડાનું રેશમ હલકી જાતનું થાય છે

આસામમાં રેશમનો ઉદ્યોગ ચાલે છે ખરા, પણ બહુ નાના પાયા ઉપર. ગામડિયા લોકો સહાયકારી ધંધા તરીકે પોતાના મુખ્ય ધંધા ઉપરાંત કીકા ઉછેરવાનું કામ નાના પાયા ઉપર કરે છે.

વાંસ, નેતર અને નકીની અહીં ખૂબ જા છે, તેથી ચટાક્રમો, કાગલા, કરંડિયા, પુરશી, ટેંગલ અને જત્રીઓ જેવી અનેક ચીજો અહીં જાને છે.

આસામ પહાડી મુલક છે, છતાં ત્યાં વ્યવહારના માર્ગોની સારી સગવડ છે. ઘઠાપુત્રા અને સુરમાના પ્રવાહો એ ધોરી જળમાર્ગ છે. ઘઠાપુત્રામાં મોટી સ્ટીમરો દિલ્લિગઢ સુધી અને નાની આસામના ઈરાન છેકા પર આવેલ સદિયા સુધી આવ-જા કરે છે. રેલવે તો હમણાં યર્ધ. તે ન હતી ત્યારે આ પ્રાંતનો તમામ વ્યવહાર મોટે ભાગે નદીઓ દ્વારા જ ચાલતો અને હજી એ તે સારા પ્રમાણમાં ચાલે છે. અહીં નદીઓ પારવરતની છે અને બધી એ સદા જળપૂર્ણ રહે છે; તેથી વ્યવહારને માટે તેનો ખૂબ ઉપયોગ ચાલે છે.

આસામ-બેંગાલ રેલવે એ આસામની મુખ્ય રેલવે છે. તે ચિતગાંવથી શરૂ થઈ દક્ષિણ આસામમાં—સુરમાની ખીણમાં—જે પેલા રેલ્વાયેલી છે. ઉપરાંત અખ્યની પર્વતશ્રેણીને વીંધી ઉત્તર આસામમાં—ઘઠાપુત્રાની ખીણમાં—પહોંચેલી છે. ખીણ રેલવે તે ઈસ્ટન બેંગાલ છે. તે પૂર્વ બેંગાળમાંથી આસામમાં દાખલ થઈ ગૌહતી પર્વત જમ્ય છે.

આસામનો વિસ્તાર ૬૫ હજાર ચો. માઈલ અને વસ્તી ૮૦ લાખ જેટલી છે. તેમાં ૬૦ લાખ આર્ય, ૧૦ લાખ અનાર્ય અને ૧૦ લાખ અન્ય પ્રતિભાંધી આવીને વસેલા મનુષ્યો છે. આ પ્રમાણે આસામમાં અનેક જાતિનાં લોકો રહે છે. અહીં જાતિઓનું જેવું વૈવિધ્ય છે, તેવું હિંદના કોઈપણ પ્રાંતમાં નથી. આ પ્રાંતને ભિન્ન ભિન્ન જાતિઓનું સમૂહસ્થાન કહીએ તો તેમાં કાંઈ ખોટું નથી. આસામમાં ભિન્ન ભિન્ન જાતિ (caste) ઉપરાંત ભિન્ન ભિન્ન Race પણ છે.

આસામી લોકો સંસ્કારી, શરવીર, ઉદાર, સાદા અને ચારિત્ર્યવાન છે. તેમનામાં જીવપ્રપંચ જવલ્લે ન જિવામાં આવે છે. અહીં અતિચિસત્કારની જૂન લાવનાં દજી ઠીક ઠીક જળવાઈ રહી છે. ગામડિયા લોકો સાદાઈ અને સૌજન્યની પ્રતિમા સમા છે તેમના ભોજનમાં દાળભાત, મચ્છી અને ચાકભાત એ મુખ્ય છે. ધનવાન લોકો મચ્છીને બદલે કબૂતર કે બતક ખાય છે. બંગાળની પેઠે આ પ્રાંતમાં પણ ભોજનમાં મચ્છીનો ઉપયોગ ખૂબ ચાલે છે. ચાતુ તો એ ખર છે એટલે ચાના ઉપયોગ વિષે તો કહેવું જ શું?

આસામી લોકોના પહેરવેશમાં સ્તરાઉ ધોતી અને પહેડી એ બે જ હોય છે. મોટે ભાગે ઘેર વણેલ રવંદેશી કાપડ જ વપરાય છે. આસામના ઉત્તરભાગમાં રેશમી કાપડનો ઉપયોગ વધારે ચાલે છે. કેટલાક લોકો માથા પર કુંઠાના આકારની વાંસની ટોપી ઝોટે છે. ઓઝોમાં પશ્ચાતો કે ધૂમટાનો રિવાજ નથી. સ્ત્રીઓ સમાજમાં ઇટથી હરેફેરે છે અને કામધંધો કરે છે. અહીંનાં મકાનો મોટે ભાગે વાંસ અને ગાશન બનેલાં હોય છે. ઈંટ કે પથ્થરનાં મકાનો બહુ યોગ્ય છે.

આસામની ઉત્તર, પૂર્વ અને દક્ષિણ સીમા પર પહાડો છે, ઉપરાંત તેની મધ્યમાં પણ પૂર્વપશ્ચિમ એક શિરિમાળા છે. એ પહાડી પ્રદેશમાં જાતજાતના અનાર્ય લોકો વસે છે. તેમાંની કેટલીક જાતિઓ એવી છે કે, જે હજી સંસ્કૃતિના પહેલો પાઠ પણ શીખી નથી. તેમનો જીવનક્રમ સંસ્કૃત પ્રજાઓ કરતાં છેક જ અનોખો અને વિચિત્ર છે. એ જાતિઓ લગભગ સ્વતંત્ર જેવી છે. સરકાર તેમની આંતરિક વ્યવસ્થામાં હાથ નાખતી નથી. પ્રત્યેક જાતિને પોતાપોતાનો એક સરદાર હોય છે, તેના શાસન નીચે બધાં રહે છે. પ્રત્યેક જાતિનાં ભાષા અને રીત-રિવાજો જુદાં જુદાં છે. એ બધી જાતોને સરકાર તરફથી કંઈ ને કંઈ બચ્ચું મળે છે. બધી જાતો ભૂત વંદેશને પૂજે છે તથા બલિદાન આપે છે. એ જ તેમનો ધર્મ છે. આ પહાડી પ્રદેશમાં જે અનાર્ય,

અસિંહિન, અસભ્ય કે અર્ધસભ્ય જાતો વસે છે, તેમાં ગરો, ખસિયા, મિંકિર, નાગા, સિંગેડા, ખામરી, મિશમી, એમોર, ગિરી, ફક્લા, અકા અને બૂતિયા એ મુખ્ય છે.

આસામ પ્રાત સમૃદ્ધ છે. ચાના ઉદ્યોગ બહુ મોટા પાયા ઉપર ચાલે છે છતાં નવાઈ જેવું છે કે ત્યાં એક પશુ મોટું શહેર નથી રાજકીય દૃષ્ટિએ કે વ્યાપારી દૃષ્ટિએ જે પ્રસિદ્ધ ગામે છે, તેમાં ગૌહત્તીનો નબર પહેલો છે એ લગભગ એ દબાર વર્ષ પર્વત આસામી નરેશોનું પાટનગર હતું આસામ અંગ્રેજ રાજસત્તા નીચે આવ્યા બાદ પશુ પાટનગર તો ગૌહત્તી જ રહ્યું, પણ ત્યાંના હવાપાણી અંગ્રેજોને અનુકૂળ આવ્યા નહિ તેથી તે પાટનગરના સ્થાનેથી પદ્મજી થયું છે છતાં તેને કુદરતી સૌંદર્ય કંઈ ઊંડી ગયું નથી જલપ્રપૂર્ણા બહુમુખા દારીની પેઠે તેવું પાદપ્રધાન કરે છે અને નીલાચય ટેકરી કામાખ્યા

ટેરીને મસ્તક પર ધારી હિંદુલગ્ના ચાકનોને ગૌહત્તીમાં આવવાને નોતરે છે આ નગર વણા જૂના વખતમાં પ્રાગલ્ભ્યોત્તિપુરને નામે આજખાતું હતું ગૌહત્તી એ નામનો અર્થ 'સોપારીના વૃક્ષોથી ઘેરાયેલું સ્થળ' એવો થાય છે.

હાલનું પાટનગર શિવોગ ખસિયા પહાડ ઉપર લગભગ છ દબાર ફૂટની ઊંચાઈએ આવેલું છે જે નગરો ગિરિમાળાની ગોદમાં વમેલા હોય, તેની પ્રાકૃતિક શોભા ત્રિપે તો કહેવું જ શું ? શિવોગમાં ફરતા પહાડી ઝરણા પોતાના મનોહર ખનિ વડે કાનને ભરી દે છે અને ચોતરફ જીમેલી લીલાવતરી અખને તૂમ કરી દે છે ખરેખર શિવોગ એ 'આસામનું સ્વર્ગ' છે તેની આમેહવા ખુશ્નુમાં અને અતિશય સ્વાસ્થ્યપ્રદ છે. ત્યાં જ્યાંને રેલવે નથી પણ ગૌહત્તીથી ત્યાં સુધી સુદર પાકી સડક છે.

મહારાષ્ટ્રના આદ્ય સમાજ-સુધારક ગોપાળરાવ આગરકર

લેખક : રામચંદ્ર સોમણ, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ

મહારાષ્ટ્રના આદ્ય સમાજસુધારક ગોપાળરાવ આગરકર મુહૂર્ત જ્વલિત થયો ન વ ધૂમવિત ચિરમ્ ।

“આગરકર ક્યાં રહે છે ?” એક પશ્ચિમી પોશાક પહેરેલા સભ્ય ગૃહસ્થે પૂનાની એક પોળમાં જઈને સવાલ કર્યો.

“કાણુ છે ? અંદર આવો ને બાઈ,” એક ધરમાંથી કણકણતો અવાજ આવ્યો.

“આગરકર ક્યાં રહે છે ?” પેલા બાઈએ જરા આગળ જઈને સવાલની પુનરાવૃત્તિ કરી.

“ક્યા આગરકર ?”

“મિનિસપાલ અને ‘સુધારક’ના તંત્રી.”

“ત્યારે આવો, બાઈ, અંદર આવોને. હું જ તે આગરકર !”

પેલા સભ્ય ગૃહસ્થે સામેના એક સામાન્ય ધરમાં જોયું તો ત્યાં એક પાતળા સરખા બાઈ કામળા પર બેઠા છે, દમવાળા દેખાય છે, પોતિયું ‘પહેરેલું’ છે, પાસે ચલમ પડી છે અને હેતથો અપચુને આવકાર આપે છે ! આટલા પ્રખર વિદ્વાન, કૉલેજના આચાર્ય અને સમાજસુધારાના વિચારી પ્રચારક આટલી સાદાર્થમાં રહેતા હશે, એની તે દિંદી સાહેબને કદપના સરખી પછુ ન હતી ! તેને લાગ્યું હતું કે મિસ્ટર આગરકર તો કોટ પાટલનાં બેડા દરો અને સિઘારેતો ધુમાડો કાઢતા હશે !

ગોપાળરાવ આગરકરને જન્મ સતારા જિલ્લામાં કરાડ પાસેના ટેંશુ ગામમાં ૧૮૫૬માં થયો હતો. તેમનું કુટુંબ પહેલેથી સુખી હતું; પણ ગોપાળ રાવના પિતા ગણેશપંતના વખતમાં ગરીનાઈ આવવાથી નાના ગોપાળને રેળવણી માટે તેના મોસાળ ‘મોકલવામાં’ આવ્યો. ત્યાં તેણે અંગ્રેજી

ત્રણ ધોરણો પૂરાં કર્યાં, અને રમતોમાં બરો બાગ લીધો અને કૂબળા નદીમાં યથેચ્છ પોતાનું ચરીર સાડું કર્યું. આ વખતે તેની તેર વરસની હતી. ત્યાં આગર્લા ધોરણો ન હો ‘પછી શું’ એ સવાલ તેની આગળ આવ્યો ને ! મદદ મળવી અસાધ્ય હોવાથી કરાડની મુનર કોટમાં તેને માસિક બાર રૂપિયામાં કારકૂની સ્ત્રી પડી ! પણ ગોપાળરાવ મહત્વાકાંક્ષી હોવાથી સમય પછી નોકરી છોડી હઈને તેમણે રત્ના અને પછી બાકાલા પોતાના સમાને ત્યાં મેટ્રિકની પરીક્ષા આપી, અને પોતાના શિક્ષકો ડૉ. ફોની મદદ મેળવી ૧૮૭૫માં તેઓ રેકન કોલેજમાં દાખલ થયા. કોલેજમાં તેમના વિષયો સંસ્કૃત, સાહિત્ય અને ઇતિહાસ હતા. તેમણે લેખનની અને વકતૃત્વની સક્રિય ખૂબ કોલેજમાં પણ પૈસાની ચિંતા તો હતી જ તેમને ‘વહાલ સમાચાર’ નામના છાપામાં લખીને અને બાવણ કે લેખનની હરોફાઈમાં રીને ચૈસા મેળવવા પડતા. છેવટે સુધી દારિદ્ર્ય તેમની એવી પૂંક પકડી હતી કે એમ.કે. પરીક્ષા માટેની શીના પૈસા પણ તેમની પાસે હતા ! તે માટે તેઓ એક નાટક લખવા બેઠા. આની ખર્ચ તેમના ગ્રેડિસર ફરુનાના હવેને મળ તેમણે ગોપાળરાવની શી મોકલી આપી.

કોલેજમાં તેમના સદાખ્યાયીઓમાં ટિળક, જોશી, ‘સંસ્કૃત કાલ’ના કર્તા આપટે વગેરે તેમની વચ્ચે અનેક વિષયો પર ચર્ચા ચાલતી તેમણે તે જ વખતે પોતાનું જીવન દેહસેવાને અર્પણ કરવાનું અને તેની શરૂઆત પૂનામાં એ નિયાળ કાઢીને કરવાનું નક્કી કર્યું હતું. ગોપ અત્યાર સુધી દારિદ્ર ચામે સગડીને એમ.એ.

જેળવણી સપાદન કરી હતી તકમાં પ્રણી વાર આત્મા પછી માણસ છતાંની ઈચ્છા કરે એ સ્વાભાવિક છે. ગોપાળગાવ ઈચ્છત તે તેમને તે વખતે તે ખૂબ પગારવાળી નોકરી મળત અને સમાજમાં કીર્તિ અને પ્રતિષ્ઠા પણ પ્રાપ્ત કરી શકે. પણ તેમણે તે દેશસેવાનો કાંટાવાળો રસ્તો પસંદ કર્યો અને ૧૮૮૦ માં સ્થાપન થયેલી 'ન્યૂ ઇંગ્લિશ સ્કૂલ'માં માર્સિક ત્રીસ રૂપિયાથી તેમણે કામ શરૂ કર્યું. તે અરસામાં તેમણે પોતાનાં માતૃશ્રીને કાળજીમાં લખ્યું હતું કે "મારી પાસેથી વધારે પૈસાની આશા રાખીશ નહિ એટલે પૂરતા પૈસા મેળવીશ અને દેશસેવા કરીશ" તે વખતે તેમની ઉંમર બાવીસ વરસની હતી જુવાનીનો આ જીવનનો જોરો બધો હાલુગમ લાગે છે.

૨

'ન્યૂ ઇંગ્લિશ સ્કૂલ'ના વિષયશાસ્ત્રી મિપલજી કર, આગરકર, ટિળક અને નામનેશીને જોઈને કામ કરવાનો પણ શોખ હતો વિષયશાસ્ત્રીએ ૧૮૭૪માં જ 'નિબંધમાલા' અને 'હાલ-પ્રતિહાસ-સમ્રાટ' છાપાં શરૂ કર્યાં હતાં, અને 'ચિત્રશાળા' નામનું છાપખાનું ખરીદ્યું હતું બીજા ત્રણેએ હવે ૧૮૮૧ માં જ 'કેસરી' અને 'મરાઠા' નામનાં અનુક્રમે મરાઠી અને અંગ્રેજી છાપાં શરૂ કર્યાં આગરકર મણે ભાગે 'કેસરી'માં લખતા હતા આગરકરની ભાષા સીધી, તર્કશુદ્ધ અને સુંદર તેમાં તક સાથે ભાવનાનો આવેશ પૂરેપૂરો પ્રગટિત માટેની ધગશ તેમાં નિતાંત રીતે તરી આવતી અને પ્રજામાનસનો અચૂક પકડ લેતી તેથી ટૂંક સમયમાં 'કેસરી'ના ધરાકો વધવા લાગ્યા બીજે જ વર્ષે આગરકર-ટિળકને કોલ્હાપૂર દરબારના લખાણને અંગે ત્રણ મહિનાની સજા થઈ એવી રીતે લોકસેવાના આ ક્ષેત્રમાં આગરકરને રાજ અને પ્રજાએ પૂરેપૂરી માન્યતા આપી.

ત્રણ વરસમાં 'ન્યૂ ઇંગ્લિશ સ્કૂલ'નો વિકાસ હાસની કુચુંસન કોલેજમાં થયો અને આગરકર ત્યાં પ્રતિહાસ અને સમાજશાસ્ત્રના અધ્યાપક થયા એમ કહેવાય છે કે તેમની શીખવવાની પદ્ધતિ

એટલી બધી સરસ હતી કે વિદ્યાર્થીઓને 'મણે પેર જ બેડા બેડા વાગે કરતા હોઈએ' એમ લાગતું હતું આગળ જતાં તેઓ પ્રોલેજના પ્રિન્સિપાલ થયા હતા તેઓ હર્બર્ટ સ્પેન્સર અને મિલના ખાસ અભ્યાસી હતા તેથી તે સમયના શિક્ષિત યુવાનોમાં પણ જે એક નિરપવાર ફેદિયુસ્વતા અથવા પુરાણપ્રિયતા નેવામાં આવતી, તેના છટા પણ આગરકરમાં ન હતો સુદ્ધિરૂપી ફરખીને જેટલું દેખાય તેટલું જ સાચું, બીજું બધું જુદું, એમ તેઓ કહેતા રંગભર્યા કરતાં સંસારસુધારાનો પ્રયત્ન તેમને વધારે નજીકનો દેખાતો ધારાસભા દર્શાવેલો વિધવાઓની અશ્રુધારા તેમને વધારે કાર્યપ્રવૃત્તિ બનાવતી પ્રજ્વળતા અધિકારો કરતાં ઓછા અને પગલત કોનેના અધિકારોનો તેઓ વધારે વિચાર કરતા ટિળક વગેરે તેમના સહકારકરો સામાજિક પ્રયત્નો ગણે છે અને હાલ તે રાજકીય સુધારા માટે જ લોકમજ્જાનિ થવી જોઈએ, એમ માનતા હતા આગરકરપક્ષ અને ટિળક-પક્ષ વચ્ચે સિદ્ધાંતો વિષે મૂંઝવે મતભેદ ન હતો, મતભેદ માત્ર છાપ વિષે જ હતો આગળના પચાસ વરસ પછીના સમયમાં માધીજીના ગોકુળમાં ઓસેવકો, દરિદ્રાનેવકો ખાદીમેવકો કે મામતેવકો સાથે મહાસભા સમિતિના આગેવાનો, ધારાસભાના સભા સદા, પ્રધાનો અને પ્રમુખો એક જ પગલમાં જમીં થકે છે આજે રાજદારી વિરુદ્ધ સામાજિક એવે વાદ જણાતો નથી, કારણ માધીજી જેવી સમન્વયકારી વિમૂર્તિના જન તળે આપણે રહીએ છીએ આગરકરના સમયમાં આવા સુખદ સમન્વયનો વિચાર ગોઠીને સૂઝ્યો નહિ. ૧૮૮૪માં એ મસજીરી શેટે ખાસ વિવાદની સામે યુબેશ હાકાશી અને સરકારી કાપડાથી તેનો પ્રતિબદ્ધ થયો જોઈએ, એવો પ્રચાર તેઓ કરવા લાગ્યા આગરકર સ પૂછ્યું રીતે આ શળવળને 'કેસરી' દ્વારા રોકે આપવા માંગતા હતા 'આપણે નાજદારી પ્રયત્ન કરી પ્રજાની દષ્ટિ કેદિત કરવા માગીએ છીએ સામાજિક પ્રયત્ન અત્યારે જ હાથમાં લઈ પ્રજાનું અનુયાયિત્વ શા માટે યુમાવીએ ?' એવું ટિળકનું કહેવું હતું જસ આ મતભેદને લીધે આગરકરે ૧૮૮૭માં

‘કેસરી’માંથી છૂટા થઈને ‘સુધારક’ નામનું નવું
છાપું કાઢ્યું. તેમના જીવનમાં લૈકિક દષ્ટિએ સુખપ્રદ
સમય જોઈએ તો ૧૮૮૦થી ૧૮૮૭ સુધીનો જ છે.
તે પહેલાં દારિદ્ર સાથેના ઝગડામાં વિદ્યાર્જન થયું
અને તે પછી દારિદ્રની સોજતમાં દમ અને તેમના
કાર્યને થયેલાં સમાજ તરફથી સતત અને સખત
વિરોધ અને પક્ષની પગવચ્ચી આવી બાધાં હતાં.
તેને લઈને આગરકરનું જીવન એટલે દુઃખોની
એક ભારે પરંપરા થયું છે.

૩

આગરકરે રવતંત્ર છાપું કાઢ્યું એટલે તેમના
પ્રતિપક્ષીઓએ તેમના પર ટીકાઓની સતત ધારા
ચલાવી. આ સમયમાં આગરકર અને ટિળક વચ્ચે
ચાલેલું દંડસુદ્ધ એટલે મહારાષ્ટ્રના ઈતિહાસમાંનું
એક અભાગી પ્રશ્નજી હતું, જેમ કહેવું પડે છે. જે
સમાજને સુધારવા માટે તેઓ લોકોનું અધરથા
પાણી કરતા હતા, તેને સુધરવાની કચી જ પડી ન
હતી. એટલું જ નહિ પણ તેણે પોતાના સાધુચરિત
સેવકને પૂનામાં રહેવું પણ સૂચક કરી મૂક્યું !
તેમના પર મારવાની ધમકીના કાગળો આવવા લાગ્યા.
પણ આગરકરનું સાંજનું ફરવા જવાનું કદી જંધ રહ્યું
ન હતું. એકવાર તો તેમના વિરોધીઓએ તેમની કાંઠડીનું
સરખસ કાઢ્યું હતું ! દિંદમાં બીજા કોઈ સમાજ-
સુધારકની આવી પગવચ્ચી થયેલી એ સાંભળી નથી.

આટલી હેરાનગતિ છતાં આગરકર ગાંધ્યા અપ
તેવા ન હતા. પ્રતિપક્ષીઓને જવાબ આપતાં તેઓ
‘સુધારક’ના એક અંકમાં લખે છે:

“પ્રતિપક્ષીઓની ધમકીઓથી કરીને કેણુ સ્વસ્થ
જેસશે ? સુધારક ? લેખિનીથી અર્થબોધક અધરો
લખવા જેટલી શક્તિ હોય અને તે વાંચવા સારુ
એક પણ વાચક હોય ત્યાં સુધી આવું જોણુ કામ
‘સુધારક’ને અડી શકવાનું નથી.”

હાને જેટલા નેરથી નીચે પહોડો, તેટલા
નેરથી તે ઊંચે ઊછળે છે, એમ બનુંદરિ કહે છે.

આગરકરે દહાની પ્રકૃતિના હતા. સમાજનો વિરોધ
જેમ જેમ વધતો ગયો તેમ તેમ આગરકરનો જીવસો
વધતો હતો. સામાજિક સુધારાના અચારમાં તેઓ
એકલા જ ન હતા. રાનડે, બાંકરકર જેવા પ્રાર્થના-
સમાજના આગેવાનોએ આ પ્રશ્નની ચર્ચા ચારુ કરી
જ હતી. પણ આ મંડળ અને આગરકરની કાર્ય-
પદ્ધતિમાં આસમાન જમીનનો ફરક હતો. તે આગેવાનો
ધણે બાગે સરકારી નોકરી અને વાધેક ઉમરના,
તેથી કમંચોગી કરતાં જ્ઞાનયોગી વધારે ! પેટનું પાણી
પણ હાલે નહિ, તે રીતે કામ કરવાની તેમની
પદ્ધતિ ! આવી રીત આગરકરની પ્રકૃતિને જેમ
પાલવે ? સામાજિક અન્યાયો સામેની ‘સુધારક’ની
ગર્જના ટિળકને પણ આશ્ચર્યપ્રદ કરી મૂકતી.
આગરકર એક અંકમાં લખે છે:

“અત્યજની હાથ પડે તો આબહુટ માનનારા
લોકો આંજોનેને કહે છે, “અમે કાળા અને તમે
ગેરા છો, તેથી શું થયું ? માણસની પાખાપાતતા
વર્ણ પડ્યો એાહી જ નક્કી થાય છે ?” આવા
તેમના શબ્દોમાં જોર નથી દેખાતું અને નથી તેનું
કંઈયે પરિણામ આવતું ! તેમના શબ્દોમાં જોર
આવે અને બીજા તે પ્રમાણે કરવા લાગે એવી
બોલનારા લોકોની ઈચ્છા હોય તો ‘માત્રગત્વ મુલમધાત્વ’
આવું પક્ષપાતી શાસ્ત્ર દેંદી દર્શને અત્યજોનાં છાંદરો-
ઓને પોતાનાં છાંદરો સાથે નિચાળોમાં બેસાડવાની
તેમને રમ આપવી જોઈએ. પત્ની ગુન્દરી જાય તો
પુરુષને ફરી પરણવાની છૂટ હોય છે, તે પ્રમાણે વિધ-
વાને પણ પુનર્વિવાહની છૂટ હોવી જોઈએ...ઓ
મરી ગયા પછી તેનાં પતિને માટે મુંડન કરાવવું
ફરજિયાત નથી, તો પછી વિધવાને જ શા માટે
હન્યમ આગળ બેસાડો છો ? ન ગમવાના, નજીવા
કારણસર પુરુષ ઓને ત્યજી શકે છે અને છતાં તે
ધર્મભદ્ર ગણાતો નથી. તો તે જ કારણસર એકાદ
ઓ તેના ધણીને ત્યજવા તૈવાર થાય તો શા માટે
સગાજ તેને વગોવે ? પ્રતિબંધ કરવો હોય તો બન્નેને
કરો ને અથવા બન્નેને છૂટ આપો ને ! અત્યજ
અને આહજ, વિધવા અને વિધુર, તથા ઓ અને

પુરુષ વચ્ચેનો અન્યાયમૂલક વ્યવહાર નાબૂદ કરવો આપણા હાથમાં છે. છતાં તે કંપાનીની ઈર્ષ્યા સરખી કરતું નથી, તેઓ જિત અને જીતા વચ્ચે બેઠ નાબૂદ કરવાનો વિચાર સરખોય યા માટે કરે છે અને કરે તો ચે તે ઓછા જ કૃતદમદ થવાનો છે.”

આગરકરે હાથમાં લીધેલા સામાજિક પ્રશ્નોમાંના મુખ્ય પ્રશ્નો ઉપગના ફકરામાં આવી જાય છે પચાસ સાઠ વરસ પહેલાં (અને કેટલેક અંશે હજી પણ) મહારાષ્ટ્રીય બહેનો ચોથી પહેરતી હતી તેથી શરીરનો બધો કામ વ્યવસ્થિત દેહાંતો ન હતો. આગર કરે સુધારો સચવ્યો, ‘ઓઝોઝે ભડોટા પહેરવાં જોઈએ.’ માનાપ મરી ગયા પછી પ્રગે સૌર કરાવતુ એવી રૂઢિ છે આગરકર સવાલ કરતા હા માટે’ માળાપનુ મરણ અને પુત્રની મૃત્યુ વચ્ચે શેા સળધ છે.’ સમાજના દરેક વ્યક્તિને પોતાના વિકાસને માટે સ્વતંત્રતા હોવી જોઈએ, તેની સાથે સમાજમાં સમતા અને બંધુતા હોવાં જોઈએ એવો તેમનો આમદ હતો. પરપરાગત રૂઢિનુ અધાનુકરણ કરવા ટેવાયેના વિચાર યુ.ય સમાજ પર તેમણે મારેલા ચાખકા સતત વિ કનીર કે અપાની યાદ કરાવે છે ‘દરેક આચાર કે વિધિ કે રૂઢિનુ કારણ તપાસો છુદ્ધિથી વિચાર કરો. છુદ્ધિને પરુદ હોય તે સ્વીકારો, નાપસદ હોય તે ફેકી દો, ‘બ-હેનૈવ લોચસાલ યયાન્ધા નહી થાઓ એવી તેમની શિષ્યામણુ હતી ઉપગની મણીખરી વસ્તુઓ આજે માન્ય અને કેટલેક અંશે પ્રચલિત થઈ છે પચાસ સાઠ વરસ પહેલાંનો સમાજ આગરકરની શિષ્યામણુ પચાવી શક્યો નહિ તેના મિત્રો તેમના

વિરોધી બન્યા અને તેમની આગેવાની નીચે સમાજે તેમને અને તેમની સુધીલ પત્નીને એટલા હેરાન કર્યા કે તેનુ પશ્ચિમ તેમના શરીર પર થઈ અને દમ સાથે મૃત્યુ અને જલોદરનો વિકાર તેમને થયો તેથી તેઓ કદ જોટલી માગી ઉમરે દેવલોક સિધાન્યા સ્વ રાનડે અને જોખને તેમના અખડ મિત્રો દના આગરકરને લાગુ કે મૃત્યુ પછી પાતાના અગ્નિ દાદ માટે પંસા ન હોય તો સમાજ પોતાના મહાને ફેકી દેશે થાથી તેમણે એક નાની રકમ એક થેલીમાં રાખી હતી અને તેના પર અગ્નિદાદ માટે’ એમ લખીને તે પોતાની પેટીમાં મૂકી રાખી હતી. સ્વ જોખરે જ્યારે આગરકરના મરણ પછી તેમનો સામાન જોવા લાગ્યા ત્યારે આ થેલી જોઈ તેમની આખમાં આસુ આઘ્યાં હતી

માનવી સમાજના વિકાસના ઇતિહાસમાં આવી વિગલ વિશ્રુતિઓ થઈ છે અને તેમની નિસ્વાર્થ સેવાને લીધે જ વર્તમાનકાળની નિર્મિતિ થઈ છે આજે પૃથ્વી રળીયામણી દેખાય છે, કારણ તેની નીચે કરોડો વરસથી ક્યહાતા અનેક થગ પડેલા છે મકાનો સુદૃ દેખાય છે પણ તેની દરેક ઈંટને તેનુ કુખ પૂછશે ત્યારે સૈદ્ય’ પા યના દસ્તની ખનર પડશે ‘ક્લિત ષ્ણુત્તારમ્મદના પરાયે’ એવી તેમની રિથિતિ હોય છે સમાજે આગરકરને તેના અનન્ય સેવાને-મણુકાર્યાં નહિ તેમને હેરાન હેરાન થયાં. પણ તેમણે મરણપર્યંત સેવાનુ અસિધારાવત ચાલુ રાખ્યુ આજે મહારાષ્ટ્ર તેમને મુરસ્યાને માનવા લાગ્યો છે ‘સન્ત સાથયચર્ચાં નવતિ બહુમના લક્ષ્ય નાન્યત્વીય’

વીર કિશોરી મેખલ

લેખક : મોહન વ. હંસર

“છાકરાંઓ દોડો, ને સૌ વહેલાં વહેલાં ધર બેળાં યઈ જાઓ. હવે હુમાડાથી એટલી અધી ભારે થઈ ગઈ છે કે જરૂર આટલામાં જ કયાંક મોટી આગ લાગી હોવી જોઈએ.” આમ કહીને ઉત્તર એન્ટેરી-એની એક ગામડી નિશાળની શિક્ષિકા કુમારી નેહરને બાળકોને રજા આપી દીધી અને જોતજોતામાં તો આખીય નિશાળ ખાલીખમ થઈ ગઈ.

વાત એમ બની કે હચેક અકવાડિયાંથી વરસાદ મુઢેલે થયો નોતો; પાસેના ગાદા જંગલમાં કોઇ કોઇ ટેકાણે આગ લાગતી ખરી, પણ ઝડપ થાત હોવાથી થોડીવાર ધૂધવાઈને પોતાની મેળે જ શમી જતી અને ઝાઝી ફેલાવા ન પામતી. આજ કોણ જાણે કયાંથી પવનને તોફાને ચડવાનું ચૂલ્હું, ને જંગલમાં પણ મોટી આગ એકાએક લગૂડી બીડી; શાળાના મકાન પર યઈને હુમાડાના ગોટેગોટા પસાર થતા નજરે પડવા લાગ્યા.

બાળકો વેરાવા ને સૌ પોતપોતાને પંથે પળાં, ત્યારે સોળેક વર્ષની કિશોરી મેખલ હાવર્ડ અને અનુક્રમે અગિ-વાર અને નવ વર્ષની ઉમરના બે ભાઈ એા ટીમ અને હેરી લેનોક્ષ-આ ત્રણ જાન્યુની ટુકડીએ સીધા ઉત્તરના માર્ગે પડકચો. એમના માતાપિતા શાળાના મકાનથી ત્રણેક માઈલ દૂર ન્યાં આ દાવાનળ પહોંચવાને સંભવ જ નહોતો એવા એક ખેતરમાં રહેતાં હોવાથી પોતાના ખરની સહોસલામતી વિશે ત્રણે નિશ્ચિત હતાં

હસના રમતા ને આનંદ કરતાં તેઓ જ્યાં એમનો માર્ગ અર્ધાએક માઈલ વિસ્તારવાળા જંગ-લમાં યઈને જતો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. અહીં હુમાડો ગાડો થતો જતો હતો, પણ દાવાનળની ઝાળ આટલે બધે આધે નહિ આવી પૂગો હોય માની, જરાપણ અચકાયા વિના એમણે જંગલમાં પ્રવેશ કર્યો. તેઓ સોએક વારે દૂર નહિ ગયાં હોય ત્યાં તો તાપ અસહ્ય થઈ પડ્યો, અને પશ્ચિમના પવનનાં

સૂસવાટા સાથે વહી આવનાં ધરવા આવતા થોડાપૂર જેવાં ગર્જન એમને કાને અથડાયાં. થોડી જ વારમાં કડકા અને લગ્ગારા કરતી અગનઝાળોએ દાવાનળ ઝડપનેર એમની લાણી ધરચે આવતો હોવાની આગાહી આપી.

“પાછા વળો, પેલી ખુલ્લી જગ્યાએ પાછા વળો. આ જંગલ વોંધીને જઈ શકાય એમ નથી આપણાંથી!” પાછી વળીને દોડવા જની મેખલે ઢાંક મારી. વળી એકાએક થોભી જઈ તે થોભી બીડી : “ઓહ, મિચારાં પેલા બાળકો. પેલાં ગરદનુઃ અને કીમ્સી મર! આજ સવારે જ એમની બા મને મળી હતી અને કહેતી હતી કે એ અને એના પતિ આજ આખો કિવસ ઘેર નહિ હોય અને બાળકો એકલાં યઈ રહેશે ધર અદોંધી એ માઈલ છે અને પાસે જ ગાડું જંગલ છે આ કાળકુખો દાવાનળ હમણાં ત્યાં પહોંચી જશે ને મિચારી ગબડુ બાળાઓ બળીને ખાખ થઈ જશે એની ઝાળોમાં!

“ભાઈ મારા, કાઠો દડો! આપણે દાવાનળને પાછળ પાડી દઈને વેળાસર ત્યાં પહોંચી એમન ઉગારી લેવાં જોઈએ. આવો, જોઈએ, આ દોડમાં કાણુ છતે છે તે!”

અને ત્રણે જણે જંગલની કારે આવેલાં ખેતરમાં દોટ મૂકી. આરંભમાં તો તેમણે એવું જોમ બતાવ્યું કે થોડી જ વારમાં તેઓએ દાવાનળને પછગાડે મૂકી દીધો પણ હુમાડાના ગોટેગોટા એમને વોટગઈ વળતા લાગ્યા, અને પોણાએક માઈલ દોડ્યા હશે ત્યાં તો બંને છોડગઓ ધગજીએ ઢળી પડ્યા; મનના અસહ્ય હતી, ને હુમાડો યુરંગાવી નાખે એવો દ.ા.

હવે શું કરવું? મેખલ એમને આમ દાવાનળના માર્ગમાં એકલા અસહાય મૂકી જવા ઇચ્છતી નહોતી, અને છતાં એક ધડીની પણ દીલ કરવાની એની દિંમલ નોતો માલની. બધ અને ધૂણાથી આસપાસ

નગર નાખતાં, જરાક છેટે એક ચિરપરિચિત રમાન
એની દૃષ્ટિએ પાશુ—એક નાનું નિર્મળ સરોવર !

“આરો, દોરતો,” એણે ખૂબ મારી “ફરી
એક વાર જોવા ધઈ જાવ ને કમર કસી લો આપણી
અચળતા ઉપર મારા, તમારા અને મૂર બાળકોનાં
જીવનનો સમજો આધાર છે. અહીં સામે જ પેલું
સરોવર દેખાય અને જરાબર વળગી રહો ને હું
તમને ત્યાં લઈ જઈશ.” અને લગભગ મેલાન
છાકરાએને આઘા દસદસી મેગલ આખરે તેઓને
સરોવરના કિનારા સુધી લઈ આવી.

ત્રણ જાણીએ નીચાં વળીને, અગાઉ કદી નહિ
પ્રીય હોય એવું પાણી પીયું. કિશોરે આગળ વધ-
વાને તત્પર હતા પણ મેગલે કહ્યું : “ના, અહીં આ
તટ પર જીવો જાવ. ત્યાં તમને કુમારો નહિ આંખી
સકે; અને જો દાવાનળ ખેતરો પ્રત્યક્ષે અદરે સુધી
આવી પહોંચે તો તમને મારે સરોવરમાં અપલાવી
દેશે. તે હું પાછી ફરું ત્યાં સુધી પાણીમાં જ રહેજો.
ત્યાં તમને જોની અંધિ નહિ આવે.”

છાકરાએએ એના કહેવા પ્રમાણે કંઈ અને વીર
કિશોરી એકલી આગળ ધપી. આ હીલ દરમ્યાન
દાવાનળ એનાથી કયાંય આગળ નીકળી ગયો હતો.
અને એની સાથે હોઠમાં જિતરેલી મેગલને વારેધડીએ
ચોક્કસ દેવા આસપાસ લેવા ધરતો સરસા થઈ જવું
પડતું હતું. લગભગ કરતો જાણો એની આગળ
ધસી રહી હતી.

આખરે થાકીને લોચ થયેલી, હાંફતી હાંફતી,
મેગલ વેળાસર મિ. મૂરનાં ખેતરમાં આવી પહોંચી.
એક ખીજને વળગી પડીને બિચારોં મે નાનાં બાળકો
સહાય માટે ઘસિસ પાડી રહ્યાં હતાં. એક પણ પણ
ગુમાવવી પાલકે એમ ન હતી. દુષ્કેના કાકા ગમ-
વતો કાળપ્રુએ દાવાનળ પૂરપાટ ધસ્યો આવતો હતો !
હળવે રહીને મેગલે એ બંને બાળકોનાં મોઢાં જાણી
સરસા કરી દીધાં અને ચોતાની દળતી ગરમ ચાલ
પાણીની બાલડીમાં ભોળી, માથે ઝોડી એ જીતાવળી
ધર મુઠવાડે આવેલા કૂવા તરફ દોડી.

કૂવા પર જુના જમાનાની ગરેડી, અને છેડે
મોટી ડોલ અધિયું એવું સોચાચિયું પડ્યાં હતાં.
તરતણ્ડિ, સમયસૂચક કિશોરીએ તરત જ આ ડોલ
કૂવામાં ઉતારી ને તળિયે આઘા દાંધી. પછી એને
ઉપર ખેંચી ભેઈ તો એ ખાલી જાણી, પાણી
માંડ એકાદ ફૂટ જીંડું હતો એમ તેણે અનુમાન
કરી લીધું.

હવા હવે એટલી બધી તપી ગઈ હતી કે આસ-
લેવા માટે તેને વારેધડીએ મોઢે અને નાકે બીની
કામળી ખેંચી પડતી હતી. આમ કરતાં તેની નગર
બળતણનાં એક મોટા લઘા પર પડી, ત્યાં દોડી
જઈ એણે બળે ચત્પર કરીને એ બધાં ઉપાડી
ઉપાડીને કૂવામાં નાખવા માંડ્યાં. પછી ફરી એક
વાર એણે ડોલ કૂવામાં ઉતારી, અને એ બહાર
કાઢતાં જાણીયું કે ડોલનું તળિયું બીજાનું નેાનું
બળતણથી કૂવો ફોંક મે ફૂટ ખુદાઈ ગયો હતો !

ધરમાં પાછો દોડી જઈને એણે મામચિયા પરધી
કામળા કાળજા ખેંચ્યા ને ફીરસીને એક હાથમાં
તેડી, ગટીને ચોતાના કોંકને વળગી રહેવાનું કહેતી
એ ફરી કૂવે દોડી આવી.

ચાલ દુશાસ કૂવામાં નાખવા, એક એક કરીને
બંને બાળકોને ડોલમાં મેસાડી કૂવાને તળિયે ઉતારવાં
એ તો થોડી મિનિટનું કામ ! પછી ડોલ તળિયે જ
રહેવા છતાં, એણે સોચાચિયું કાલ્પું ને હાથ પછી હાથ
સરકાવતો ને લપકીત અને બાવરોં બની ગયેલાં
બાળકો પાસે આવી પહોંચી. એમના આ વિચિત્ર
રસપુરુષાને !

આ બધું જો વળ વારે મોડું થયું હોત તો સૌનું
તકી આવી જ બનત; સકો ઘાસમાં ધસતી કાળો
લગભગ આવી પહોંચીને સૌને કાળિયો કરી જવાની
અણી ઉપર જ હતો. એક પળમાં તો કૂવા ઉપરના
લાકડાના ચાંલસા એ જાણોના ભોગ બની બરેખાઈ
ગયા, ને સોચાચિયું સમગ્રનું ધબક કરતું ને નીચે
પડ્યું !

કચાકા મુઠી તેઓ લયથી દૃષ્ટિ વાળીને, મોટાતા હુમામને જોતા અને ઝાળતા કચાકા સાલગતા પડ્યા રહ્યા. ધીમે ધીમે ચોવાટ ઝોહા થતો ગયો, હુમામો આછરવા લાગ્યો, અને ચાકોને લોથ થઈ ગયેલી મેગલ અને એના નાના આશિનો ત્રણે ધસવસાટ ઊઠી ગયા.

આખરે મેગલ કીરસીના “મને જૂન લાગી છે. મમ્ મમ્” એવા દયામણા પુકારથી જાગી ઊઠી ત્યારે બીજા દિવસનું વાણ વાયુ હતું. દૂવામાંથી બહાર નીકળતું અશક્ત હતું. મેગલનું પોતાનું હૃદય એ કે આશંકાઓથી બાકુળ હતું છતાં તેણે પોતાથી બનતું બધું આશ્વાસન આપીને બાળકોને જાના રાખ્યાં. એને આશા હતી કે આખરે તો કોઈક એમને જરૂર ઉગારી લેશે.

આશા ને આતુરતામાં આમ કેટલાય કચાકા વીતી ગયા કે સૂરજ માર્ગે આવ્યો હતો. ત્યારે, ઉતાવળા પગલાં એમની તરફ આવતા સંભળાયા. મિતાતુર અને વ્યાકુળ માતાએ ઘેરે આવેલી જોય તો ધર આપું બળીને રાખ થઈ ગયું હતું! પોતાના વહાલસોયા બાળકોની કશી નિઃશાની ન જણાતા એનાથી પ્રાણ-પોક મૂકાઈ ગઈ.

પણ આ શું? એની પોકના બળાજમાં હોય તેમ એક દળનો ખૂન એને સંભળાતો લાગી! ધડીબર તો તે કાન મારીને સાલગી રહી વળી પાછી એ જ બૂમ—જાણે જમીનમાંથી અવાજ ન આવતો હોય! એક વિચાર ઝમકી જાય છે ને એને સૂઝી આવે છે. એ ફૂલે દોટ મૂકે છે, કળંગેલા થાળા પરથી ઝૂકીને ઊઠે જુએ છે. ને બીજાઓમાંથી આવતો આનંદોદ્વાર એને કાને પડે છે “એ તો દુઃખ” મેગલ હાવડ. ગરદ્યુડ અને કીરસી મારી સાથે જ છે.”

દૂવાની પાળ પર નીચા વળીને કીડે દટિ નાખતા માતાને પોતાના બાળકોની ઝાખી થઈને એનાથી આશ્વાસની એકે આનંદ-ચોસ પકાઈ ગઈ! પછી ચહેરામાંથી તાજ જ ખરીદી આવેલા કપડાની પોટડી ઊઠી એણે એના લાગા ત્રીગ કર્યા ને એકે એકની સાથે સાધી એકે છેડે પધરા પાધી એણે રો

દૂવામાં ઉતાર્યા. મેગલે તરત જ સીંચણિયુ એની સાથે આધો દીધું. પછી શ્રીમતી મૂરે સીંચણિયુ ઉપર ખેંચી લીધું ને ગરદીની મદદથી અને બાળકોને એકે એકે કરીને ઉપર લઈ લીધા. આનંદથી બાળકો માને બાકી પડ્યાં ને માની આંખમાં ધ દરખાઈ આવ્યું આવી ગયા.

“હવે શું કરીશું, મેગલ?” શ્રીમતી મૂરે હવે મૂંઝાયાં હતાં: “તું તો એવી ભારે છે કે મારાથી તને ઉપર નહિ ખેંચી લેતાય.”

“કઈ ફિકર નહિ,” કહીને મેગલ હસી પડી. “એક વાર ઊંઘ નીચે સરકાવો એટલે આ રહ્યા-સહ્યા કામળા ને ચાલ દુકાલા ઉપર મોકલો આપું. પછી હું તો ગમે તેમ કરીને ધ મારો માગ્ય કરી લઈશ.”

બધા કામળા અને ચાલ દુકાલા ઉપર પહોંચતા કરી દીધા કેડે મેગલ પોતે સીંચણિયાને આધાર લઈ દૂવાના ખરબચડા પથ્થર પર મક્કમ પગ ટેકવતી ટેકવની સાચવીને ઉપર ચડી આવી ત્યારે એના ચહેરા કાઈ અંગે આનંદથી ઝળકી ઊઠ્યો!

કૃતજી માતાએ પોતાના વહાલસોયા બાળકોને ઉગારનાર મેગલનો હાર્દિક આભાર માન્યો અને એને ભેટી પડી જાતી સરસી આપી. મેગલે પોતાને ઘેર પહોંચતા ત્યારે જાણ્યું કે આખરે દિવસે પોતાની સાથે આવેલા લેનોલ કિશોરી પણ હુખરૂપ ઘેર આવી પહોંચ્યા છે ત્યારે તો એના આનંદનો પાર ન રહ્યો!

મિ. મૂરે નવા બધાવેલ મકાનના લેવાનખાનામાં વીર કિશોરી મેગલ હાવડનું એક સુંદર તૈલચિત્ર મૂકાવ્યું ને એ રીતે પોતાના બાળકોને કુનેદમરી સમયસૂચકતાથી ઉગારી લેનાર કિશોરીની યાદ સદા નજર અને મન સમક્ષ રાખી.

આવા બોધક અને પ્રેરક પ્રસંગો પરદેશમાં તેમ આપણા પોતાના દેશમાં જ બનતા તો અત્યંત હશે, પણ કમબાએ, એમાંના કેટલા જુજ આપણે જાણવા પામીએ છીએ? *

જી કો વ ર ન મ ની

લેખિકા સુવિધાકુમારી નિરંજનદાસ

ગુરુ અને શિષ્ય

કૌશીમાં પ કેશવદેવજી શાસ્ત્રી નામે મહા રાષ્ટ્રના એક પ્રખર વિદ્વાન અધ્યાપનનું કાર્ય કરતા હતા એમના ધર્મપત્ની પરલોકનો માર્ગ લઈ ચૂક્યા હતા, અને સત્તાનમા કોઈ ન હતું ધરતી વ્યવસ્થા એમનો બહેન સાચવતા હતા, જેમને એમનો શિષ્ય વર્ગ ‘કૃષ્ણ’ કહી બોલાવતો હતો પડિતજીની પ્રસિદ્ધિ દૂર દૂર પહોંચી હતી અને ઘેર ઘેરથી તેમને માટે બેટમાં મિઠાઈ તેમજ મૂલ્યવાન વસ્તુઓ આવતી તેમનો લાજાર હમેશા એ વસ્તુઓથી ભર્યો પૂરો રહેતો. યદિ કોઈવાર અમે સતાર્ધને એ લાજાર ખાલી કરવાનું બૂલી જતા ત્યારે અમારા કુષ્મા રાવ કરતા કે “આ છોકરાઓને આજકાલ શું ચર્ચા ગયું છે ? તેઓ વસ્તુઓને લૂટી મૂટવી પૂરી કેમ કરી દેતા નથી ? પહેલા તો અમારા વાસણ દિવસો સુધી કદી પથ્થુ ભરેલા જોવામા આવતા નહિ !”

આ હતી ઉદારતાની લાવના, જે તે સમયે પ્રત્યેક અધ્યાપક-માસ્તર-ના ધરમા જોવામા આવતી

*

પૂજ્ય પડિત ગંગાધર શાસ્ત્રીનું નામ સરકૃત સત્સારમા વિખ્યાત હતું તેમનો યુવાન પુત્ર નામે કુપડરાજ અમારો ધણો જ માનીતો મિત્ર હતો સાધા ગજુ માદળીને લઈને એકાએક તેરું મ્લયુ નીપજ્યુ અમને એની ખબર જ ન હતી. શાસ્ત્રીજી હમેશની પેઠે અમારા વર્ગમા પધાર્યા, પરંતુ અમે જોયું કે તેઓ કંઈક વૃદ્ધ તેમ થાકેલા માલામ પાડતા હતા રમ્મનો ધપટ થતા જ અમે કુપડરાજને શોધવા લાગ્યા આ જોઈને પડિત ગંગાધરજી શાસ્ત્રી બોલ્યા. “કુપડરાજ તો એવે રથાને પહોંચી ગયો છે, ત્યા તમારો અવાજ પહોંચી શકે તેમ

નથી ” આ વાત પડિતજીએ એટલી ધીરજથી અને શાન્તિથી કહી, જેથી પહેલા તો અમે એનો અર્થ જ સમજી ન શક્યા આખરે જ્યારે એનો અર્થ અમારી સમજણમા આવ્યો, ત્યારે અમારામાંના એકે કુખિત સ્વરે કહ્યું “પણ પડિતજી, આ શું ? તમે લાજુલાવવાનું બધું કેમ ન રાખ્યું ?”

તેમણે ઉત્તર આપ્યો. “બેટા, કેવી રીતે બધું રાખું ? તમે લોકો એટલે દૂરથી આવ્યા છો તમારો સમય ગદ્ કરવાનો મને શો અધિકાર ? મારો શોક મારા પોતાનો છે, પરંતુ જ્ઞાનની શોધ તો સર્વને માટે છે જ્ઞાનની પ્રતિમા વિદ્યન કેમ નહીં જોઈએ ? એ અપરાધ મારાથી શે થઈ શકે ?”

ગુરુજીના આ અસાધારણ ધૈર્યથી અમને બધાને અચંત આશ્ચર્ય થયું

શિષ્યોનો પોતાના અધ્યાપક પ્રતિ જે આદર હતો, તેની કલ્પના કરવી પણ આજે આપણે માટે અશક્ય છે

*

એક દિવસ અમારા વર્ગમાં બેસીને પૂજ્ય પડિત ગંગાધર શાસ્ત્રીના આગમનની પ્રતીક્ષા અમે કરી રહ્યા હતા એટલામા એક વયોવૃદ્ધ પડિત, જેમને અમારામાંથી કોઈ જોળખતું ન હતું પધાર્યા ખૂમ સન્માનથી અમે એમનું સ્વાગત કર્યું, અને ૧૫ પખાળવાને પાણી લાવી આપ્યું. તે જ વખતે ગુરુજીજી ગંગાધરજી શાસ્ત્રી આવી પહોંચ્યા આમ વૃદ્ધ પડિતજીને જોઈને ગુરુજી પ્રણામ કરવા આગળ વધ્યા, પરંતુ અતિથિ મહોદયે એમને વચમા જ રોકોને કહ્યું “ભલા રહેા, પહેલાં તમે એ નિશ્ચય કરો, કે હું તમારા પ્રણામ રસીકાર-

વાની રિચતિમાં હું કે નહિ. હું તમારા પૂજ્ય પિતાજીનો સહાધ્યાયી છું. મારું અધ્યયન અધૂરું છોડીને મારે એક રાજીને દિન્દુ ધર્મના નિયમ ભણાવવાને કાશીથી બહાર જવું પડ્યું હતું. હવે પાછો ફરી જોઉં છું ત્યારે તમે એક જ એવા છો કે જેને અમારા ગુરુતું જાન વારસામાં મળ્યું છે. એટલા માટે હવે હું આપની પાસે મારો અધૂરો અભ્યાસ પૂર્ણ કરીશ. એક રીતે તો મારા જૂના મિત્ર (સહપાઠી)ના પુત્ર તરીકે તમારી પાસે માન લેવાનો મને અધિકાર છે; ત્યારે બીજી બાજુ એ પણ વિચારવા જેવું છે કે તમે મારા ગુરુ બનનાર છો. આવી પરિસ્થિતિમાં હું તમારા પ્રજ્ઞામ કેવી રીતે સ્વીકારું ?

અમારા પૂજ્ય ગુરુ ગંગાધરજીએ ઉત્તર આપ્યો :
“મારા પિતાજીના મૃત્યુને ધણી દિવસ વીતી ગયા

છે. આજે મારું સૌભાગ્ય છે, તેમના બાઈતું શુભોગમન મારે આંગણે ચડ્યું. તો હવે બતાવો માન-પાન આપવાની એ દિવ્ય ધરી હું સહેજે કેમ છોડી શકું ? તમે અધ્યયન પૂરું કરવાની વાત કરો છો ને, તો આપની એ આગતું હું પાલન કરીશ. પરંતુ કૃપા કરીને પહેલાં ત્રણ દિવસ મારા આદરણીય અતિથિ બની મારા આતિથ્યનો સ્વીકાર કરો. ત્રણ દિવસ પછી આપ આપની મરજી મુજબ અધ્યયનનો પ્રારંભ કરજો.”

ત્રણ દિવસ વીત્યા પછી ચોથે દિવસે એ વૃદ્ધ પંડિતજીએ પોતાનું સ્થાન બીજા વિદ્યાર્થીઓની સાથે લીધું. શિષ્યત્વના પ્રતીક સમુદ્ર કુશ હાથમાં ધરીને પૂર્ણ આદર સાથે પોતાના બૂતપૂર્વ સહાધ્યાયીના સુપુત્ર પંડિત ગંગાધર શાસ્ત્રીને સાદાગ દણ્ડવત્ કર્યા,
‘મધુર’માંથી]

★

ઝૂકાવી દે !

[ચાલિની]

કાંઠે એકો રાહ કેની તું જોતો !
માથે મૂકી હાથ શું આમ શોચે !
“મારી છોડીને ન સાથ સુકાની”
એવા ખ્યાલે હામ હારી જતો શે ?
આત્મા તારો અંશ ને પૂર્ણતાને
તેમાં તારી હોય ને પૂર્ણ શ્રદ્ધા
ને ને હુંથે આત્મશ્રદ્ધા અખંડ
તો તું કાને વિદ્યમાં શું અશક્ય ?
રિદ્ધિ જેવી સિંધુ હુથે અતાગ
અધારના યોધા ઝોડી પડી છે
હુંથે તારે તેવી સિદ્ધિ અમૂલ્ય
પોઢી છે, ને ! સ્વપ્ન તારાં જ જોતી !
મેંઘામૂલ્લી વેળ આ બંધ વીતી
ઝૂકાવી દે છોડી, સાકુલ્ય ટાલે !
તારે માટે યેય ને એ જ પ્રેય,
છે નિગથિ જીવવા તું અન્યેય !
‘નૌતમ’

★

બળતો તાર

લેખક : ઇન્દિરલાલ મિસ્ત્રી

એક બપોરે, માઈ અને બોબી નિશાબેથી ઘેર આવત હતા. ઇન્દિરાએ જોવી પોળ ઝોળ મવા જતાં હતાં ત્યાં અચાનક બોબીએ ખૂબ મારી, “અરે! દીવાના થાંભલેથી નીચે લટકતો પેલો તાર જુઓ.”

“એની પાસે જગો નહિ.” માઈ ખૂબ પાડી ઊઠ્યો, “એ તો બળતો તાર છે અને વીજળાથી લગપૂ છે બળતા તારો ખૂબ લયકર હોય છે.”

તે જ ક્ષણે, શેનીમાંથી કોડી આવતાં કેટલાક નાના બાળકોને એમણે જોયા.

તેમાંથી, તાર પાસે ધસવા મથતી એક છોકરીએ કહ્યું, “અરે, પેલા લાંબા તાર તરફ તો જુઓ.”

“ઊભો રહો! તારને અડકીશ નહિ.” માઈ ખૂબ પાડી.

તારને સ્પર્શ કરવા જતી એક છોકરીને તેણે અટકાવી પછી બાળક અને તારની વચ્ચે ઊભો રહી તે તારની પાસે જવા મથતા બાળકોને અટકાવવા લાગ્યો.

“આ તાર વીજળાથી ભરેલા છે, તમે ને એને અડશો તો અચૂક વીજળાથી તમે મરી જશો. માઈ સમજાવ્યું.”

માઈ જ્યારે બાળક સાથે વાત કરતો હતો, તે જ વખતે એક માણસ આવી પહોંચ્યો. શુ બ-સુ હતું તે તેણે જોઈ લીધું.

“તે ઠીક જુદી ચનાઈ.” માઈને તે કહેવા લાગ્યો. “નહિતર, બળતા તારથી આ બાળકો મરી જાત હું અહીં જ ઊભો રહીશ અને લોકોને તારથી દૂર રાખીશ જા, હું પોલીસને બોલાવી લાવ.”

માઈ જ્યારે પોલિસ સાથે આ ગો ત્યારે એક

મેટું ટોળું તાર નજીક જમા થયું હતું. પોલિસે કોઈકને વીજળી બંધ કરવા ટેલિફોન કર્યો.

“જ્યાં સુધી કારોગર આવે નહિ ત્યાં સુધી મારે તારની કાળજી લેવી પડશે.” પોલિસ બોલ્યો.

માઈ અને બોબી ઘર તરફ આવવા નીમળ્યા પણ એક જણે તેમને અટકાવ્યા.

તેણે માઈને કહ્યું, “એક મિનિટ થોભી જ મારે તારો ફોટો લેવો છે.”

કોઈને પોતાનો ફોટો જોઈએ છે એ વિચારથી માઈને આશ્ચર્ય થયું. પણ એણે પોતાનો ફોટો લેવા દીધો. પછી પેના માણસે તેનું નામ અને ઠેકાણું પૂછી લીધાં.

આખરે માઈ કહ્યું, “મારે જલદી ઘેર જવું જોઈએ મારી મા રાહ જોતી બેઠી હતી.”

ચાવ, બોબી.”

બીજા સવારે, માઈના પિતાએ જેવું પેપર ઉઘાડ્યું કે તરત જ તેઓ આશ્ચર્યથી ખૂબ પાડી ઊઠ્યા. પેપરના સુબ્યૂજ પર માઈનો ફોટો હતો!

લટકતો તાર અને કેવી કુશાચ જુદીથી માઈ બાળકોના જાન બચાવ્યા હતા—એ વિષે પિતાએ બધું વાંચ્યું.

“કેમ માઈ પેલા તાર વિષે તો તે અમને કંઈ કહ્યું જ નહોતું.” તેની માએ કહ્યું.

“અરે મા, મે તો કંઈ જ કહ્યું નથી મે તો ફક્ત બાળકોને તારને અડકતાં અટકાવ્યા હતાં એક માણસે મારો ફોટો ઝડપ્યો, પણ મને બળગ નહતો કે તે પેપરમાં ચૂકશે.”

* અંગ્રેજી પરથી

“ કલ્યાણકારી નવરચના ”

પ્રેમ અને શાંતિના ભાવ સાથે ખ્રિસ્તીઓની નાતાલનું સ્મરણ થાય છે. પણ કહેવાતા ખ્રિસ્તી દેશોએ પ્રેમ અને શાંતિની ભાવનાનો સમૂળગો બહિષ્કાર કર્યો છે, અને છેલ્લાં બે-સવા બે વર્ષથી કદી ન સાંભળેલા પાયા પર કીમતી સંપત્તિ અને તેથી ચે વધારે કીમતી જીવોનો નાશ કરવા પાછળ ખાઈ-પીને મંડ્યા છે. આ લાયકર હિંસાસત્ર આજી દુનિયા પર ફેલાઈ ગયું છે.

કેટલાક સમજનો માને છે કે આ લડાઈને અંતે દુનિયાની વધારે “ કલ્યાણકારી નવરચના ” થશે:—ખાસ કરીને, જો નાઝીવાદનો નાશ થશે તો.

આ સોહામણી ભાષાથી લોખવાઈ બહુ આશાના કિદલા ન બાંધવા હું કિશોર વાચકોને ચેતવવા ઇચ્છું છું. સમસ્ત માનવજાતિ કે કોઈ ખાસ પ્રજાનો ચે એકંદરે વિચાર કરીએ તો લડાઈથી કદી જ માનવજાતમાં મહાન સફળતા કે ઉદાત્ત ભાવનાઓનો વિકાસ થયેલો જણવામાં આવ્યો નથી. યુદ્ધમાં સંઘર્ષાલુ પ્રજાઓનો લડાઈના લાંબા અનુભવને પરિણામે હંમેશાં આધ્યાત્મિક અને નૈતિક અધઃપાત જ થાય છે. ચાલુ લડાઈ તેમાં અપવાદ રૂપ થઈ નહિ શકે.

આથી, કિશોર વાચકો ભુક્ષાવામાં ન પડે. અજેજો અને તેના મિત્રો જીતે કે જર્મનો અને તેના મિત્રો જીતે, આ એકેએક પ્રજા આધ્યાત્મિક અને નૈતિક દૃષ્ટિએ એટલી બધી અધોગતિને પામશે, અને એટલી નિર્ધન જાનશે, કે તેમાંની એકે ચે દુનિયાની ‘ કલ્યાણકારી નવરચના ’ કરી શકે એ અસંભવ છે જાનનારા દેશો જીતાયેલા અને નિર્ગર્જ દેશો પર વડુ કરતાં વધારે ખાઉધરી વૃત્તિથી અને ચોર-ડાકુ કરતાં વધારે નિર્લજ્જ અને પશુવૃત્તિથી તૂટી પડશે. તેમાંની નીતિ-મર્યાદાની ભાવના સાવ ભુલી થઈ ગઈ હશે જેઓ માનતા હોય કે યુદ્ધને પરિણામે ‘ કલ્યાણકારી નવરચના ’ થશે, તેઓ ગગનવિહાર કરે છે.

જગતની વધારે કલ્યાણકારી નવરચના થવાની હોય તો તે શાંતિ અને પ્રેમની ભાવના અનુષ્ઠાનમાં વ્યાપક થવાથી જ થઈ શકે. આ તો જ જાને જો સૌ કોઈ અહિંસાનો સંદેશો બુદ્ધિપૂર્વક અને ઈરાદાપૂર્વક ઝંઘે.

કયો માર્ગ સ્વીકારીશું ?

શ્રી વાકાસાહેબ કાલેલકર

સંસ્કૃતમાં શનુને સપતન કહે છે એક જ પિતાના દીકરા માતા જુદી હોવાને કારણે એકબીજા સાથે લડે છે અને એકબીજાના શનુ બની બેસે છે તેમની આ બેવડી પતાવવાને માટે આપણી સરકારી બાધાએ શનુને માટે સપતન શબ્દ રાખી લીધો એનો અર્થ છે ‘અદરયાન લાઈ’

પરંતુ એક જ માતાના દીકરા શનુ બનીને આપસમાં લડી પણ શકે છે એક જ નદીનું પાણી પીનારા લોકો આ કિનારે અને સામે કિનારે રહેવા લાગે છે ત્યારે પોતપોતાના બેતરમાં પાણી બેચવાને માટે અદરઅદર લડે છે નદીના તીરને, કિનારાને, ‘ફૂળ’ કહે છે જે લોકો સામે કિનારે રહે છે તે આપણા ‘પ્રતિફૂળ’ છે અને જે આપણી માથુ રહે છે તે ‘અનુ-ફૂળ’ છે ‘અનુફૂળ’ લોકો એકઠા મળીને ‘પ્રતિફૂળ’ની સાથે ઠમેચા લડના રહે છે

નદીનાં પાણીને માટે જેની સાથે ઝડપો હોય તેને અંગ્રેજીમાં ‘ગર્લવલ’ કહે છે ‘રાઈવન’નો સબ્બ ‘રિવર’ સાથે છે

શુદ્ધ ભગવાનના દિવસોમાં એક વખત અનુફૂળ અને પ્રતિફૂળ નદી પુરો અદરઅદર લડવા લાગ્યા બારે યુદ્ધ મચ્યું શુદ્ધ ભગવાનને ખબર પડી તે ત્યાં પહોંચી ગયા બન્ને પક્ષના આગેવાનોને બોલાવીને તેમણે એક સીવો સાહે સવાન પૂછ્યો ‘પાણીની કિમત નધારે છે કે માણસના લોહીની ?’ બન્નેના મોઢામાંથી એક જ જવાબ નીકળ્યો ‘બેચક, માણસના લોહીની કિમત પાણીની કિમત કરતા કેટલીયે વધારે છે’

‘તો પછી પાણીને માટે માણસનું લોહી રેણુ એમા શુદ્ધિમાંની છે ?’

શુદ્ધ ભગવાનના આ પ્રશ્નથી બન્નેની આંખે ખૂલી રૂઈ લડાઈ બંધ થઈ ગઈ

કેટલા ભોળા ભગવાન શુદ્ધ અને કેટલા ભોળા એ જમાનાના લોકો ! સીધી વાત તરત મમજી ગયા અને માની પણ લીધી હવે રાજનીતિશાસ્ત્ર બહુ આગળ વધી ગયું છે આજે યુરોપ અમેરિકાના લોકોને ઈર્ષ મદાદમાં પડે કે ‘પેટ્રોલની કિમત વધારે છે કે માણસના લોહીની ?’ તો લોકો કહેશે કે ‘જગ વિચાર કરવો પડશે’ આજકાલ માણસનું લોહી ખૂન જ સરતું ચર્ષી ગયું છે તે લોકો લોકસભ્યાનુ શાસ્ત્ર બોળી કાઢે અને દલીલ કરશે કે શુદ્ધ સિવાય માણસનો વિકાસ જ ન થઈ શકે તે અધર્મને ધર્મનું રૂપ આપશે અને જોરથી બાધુદયા ચાલુ રાખશે

આજે રાજનીતિનું તો દેવાણું નીકળી ચૂક્યું છે મોટા મોટા ધર્મ અધાર્મિક લોકોના હાથમાં પડીને નિરતેજ બની ગયા છે આજે તો માત્ર એક હૃદયધર્મ બચ્યો છે, જે આપણને માનની ઝોદમાં મણે છે માકી તો સપત્તિશાસ્ત્ર અર્થશાસ્ત્રનું નામ ધારણ કરીને અનર્થ કરી રહ્યું છે હવે તો હૃદય ધર્મને દબાવો પડે રાખીશું અને શુદ્ધિને વિચલિત નહિ થવા દઈએ તો જ કુનિયાનો ઉદ્ધાર છે *

એપ્રિલ ૧૯૪૧

* ‘સવ કો વોલી’માંથી

ગુરુદેવ રવીન્દ્રનાથ

લેખક : શ્રી ગુરુદયાલ સિંઘ

મૂઠાપુરવાની એ એક વિશિષ્ટતા છે કે તેમની પ્રતિભા એક તરફ આકાશને ઊઠે છે, ત્યારે બીજી તરફ તેમનું દિલ એક સામાન્ય મનુષ્યની જેમ મમતા અને પ્યારથી ભરેલું હોય છે. ગુરુદેવ રવીન્દ્રનાથ એવા જ મહાપુરુષ હતા. તેઓ બધા તરફ હૃદયથી પ્રેમ દર્શાવતા હતા - પછી તે મનુષ્ય હોય, યા પશુપક્ષી, અથવા કૂલપત્ર કે લતા કેમ ન હોય.

ગુરુદેવના ઘરમાં એક ફૂતરો હતો. તેમને તે ખૂબ પ્યારો હતો. વરસો સુધી તેણે ગુરુદેવના હાથે ખાવાનું ખાઈ હતું. જ્યારે તા. ૭ ઓગસ્ટ ૧૯૪૧ના દિન કલકત્તામાં ગુરુદેવનો દેહાંત થયો અને તેના સમાચાર શાન્તિનિકેતન પહોંચ્યા ત્યારે એ ફૂતરો એકાએક ઉદાસ થઈ ગયો. એને જાણે લાગ્યું કે હવે પછી એ વહાલમયું 'ભોજન કોઈપણ રથળે મેળવી શકશે નહિ. તેની આંખના ખૂણામાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં, — જેમ, પોતાની માને પ્રણયે પોતાની પાસે બોલાવી લીધેલ છે, તે પાછી હવે મળશે નહિ એમ માલુમ પડતાં, એક બાળકની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવે છે.

એક વખત ગુરુદેવનો પુત્ર એક સુંદર પક્ષી ખરીદી લાગ્યો, અને તેને એક પિંજરામાં પૂરી બાળના એક ખૂણામાં રાખ્યું. એક દિવસ એકાએક ગુરુદેવ ત્યાં ફરતા ફરતા જઈ સડ્યા, તેમની નજર તેના ઉપર પડી. ધીરે ધગલે તેઓ પિંજરાની પાસે ગયા અને હળવે હાથે તેમણે પિંજરાનું દાર બોલી દીધું. પક્ષી પોતાની ગુમાવેલી આઝાદી પ્રાપ્ત થતાં આનંદનું ગીત ગાતું દૂર દૂર આસમાનમાં બીડી ગયું.

એક વખત શાન્તિનિકેતનથી થોડે દૂર શ્રીનિકેતનમાં એક ઉત્સવ હતો. ગુરુદેવ ત્યાં પધાર્યા હતા. ઉત્સવ પૂરો થતાં તેઓ પોતાની મોટરમાં બેસી આગમ તરફ પાછા ફરતા હતા ત્યાં તેમની નજર એક નાના લંગડાતા ચાલતા ઊકરા ઉપર પડી તાપ સખત હતો અને બાળક નાનો હતો - તેમનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તેમણે મોટર બીની રખાવી અને જાતે નીચે ઊતરી બચ્ચાને મોટરમાં પોતાની પાસે બેસાડી દીધું. તેના પગમાં જખમ થયા હતા. ઘેર પહોંચી ગુરુદેવે પોતાને હાથે સહેજ ગરમ પાણીથી તેનો બા ધોઈ નાખ્યો અને દવા આપી. થોડા વખત પછી બાળકને તેને ઘેર પહોંચાડી દીધો.

ગુરુદેવ બહુ વહેલા બીડી ભગવાનનું જ્ઞાન ધરતા હતા. જ્ઞાન સમાપ્ત થતાં સવારના કામળ પ્રકાશમાં તેઓ બાગમાં ટહેલતા. પોતાનો બધો પ્રેમ જાણે આંખમાં ઉતારી અશ્રીમ મમતાથી તેઓ કૂલ તરફ નેતા, — જાણે માતા પોતાના શિશુ બચ્ચા તરફ પ્રેમથી નેતી ન હોય. અને પછી ધીમેધી તેના પર હાથ ફેરવતા. આવી એમને ખૂબ આનંદ થતો. કૂસોને પૂરતો ખોરાક મળ્યો છે કે નહિ, તેમની તરસ પૂરી છીપાઈ છે કે નહિ, એ બધી બાજતો તરફ તેઓ પૂરેપૂરું જ્ઞાન આપતા.

મોટા થયા પછી પણ ગુરુદેવને નાનાંઓ પર કેટલો પ્યાર હતો. આપણે પણ બધાં મોટે દિલમાં પ્યાર ગમવો જોઈએ. એથી આનંદ તેમજ શાન્તિ તો મળશે જ, જીવનની ગતિ પણ સીધી રહેશે. *

શાન્તિનિકેતન

* હિંદી • કિશોર 'માધી.

કિશોર રવીન્દ્રનાથ

લેખક આચાર્ય ક્ષિતિમોહન નેન શાસ્ત્રી એમ એ

ગુરુદેવે (આશ્રમમાં તેઓ એ જ નામે ચિત્ર
પરિચિત હતા) હમેશા પોતાને તરુણ જ માન્યા
હતા કારણકે તેઓ સદા વિકાસશીલ હતા જે
લોકો આ રીતે વિખસ કરતા ગ્રહે છે તેમના સગ
ધર્મી ગુરુદેવ હમેશા કહેતા કે એવા લોકો લાખા
સમય સુધી તરુણ જ રહે જે તેમને માટે તારુણ્ય
અને વાર્ધક્ય ઉત્તરના વિચારથી નિશ્ચિત નથી થઈ
શકે તે નિશ્ચિત થાય છે અતરની દૃષ્ટિ । ગ
એવા પણ તરુણ હોય છે જે પોતાના અતરની
જીર્ણતાને લીધે વગુરુન વદ થઈ ગયા હાય અને
એ જ પ્રમાણે એવા વદ પણ મૈયા છે જે પોતાના
અતરના તારુણ્ય દ્વારા સાચેસાચ તાજક મની ગ્રહે
છે મનુષ્યે પણ યુવાન અને વૃદ્ધના સગધર્મ એ
જ માપ આપ્યું છે વયને તેમજે ૨૮ ૩૬ નથી
માન્યુ ગુરુદેવ કેદના તરુણ હતા એનું અનુમાન
આપણે એઓ વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ કેટલું મધુ લખતા
વાચતા હતા એ ઉપરથી કરી શકીએ છીએ
તેમના અતરની ક્ષુધાની કોઈ સીમા નવની તેઓ
પોતાના જીવનની છેલ્લી અતીત ક્ષણ સુધી ત્યજે
એક પ્રકારના હાત જ હતા

કોઈ મદાપુરુષના સગધર્મ તેઓ પહેલે એ
વિચાર કરતા હતા કે તેમનામાં આધ્યાત્મિક તથા
બૌદ્ધિક ક્ષુધા કેટલી છે એક વખત પુગાયુમાં
ગરુડનું ઉપાખ્યાન તેઓ સાંભળી રહ્યા હતા જ મ
થતા જ ગરુડ પોતાની માને મહેલા લગ્યા મા,
મને ખાવાનું આપ માતા મનમાં યુ ખાવનું આપતી
થઈ કિંતુ તેની જૂખ તેથી ચાન્ત થઈ નહિ તે
સ્વયં તેના પિતા કસ્યપે આવી તેની અપરિસીમ
ક્ષુધાને તૃપ્ત કરવાની વ્યવસ્થા કરી ગુરુદેવના મન
અનુસાર તેમની આ અપરિસીમ ક્ષુધા જ તેમના
બાવિ મહત્તાની સૂચક હતી ખરે જ ગુરુદેવે અહીં
૬૬૬ ક્ષુધાની વાત નથી કરી જવકે માનસિક અને
આધ્યાત્મિક ક્ષુધાની વાત કહી હતી

ગુરુદેવની આ માનસિક ને અધ્યાત્મિક જૂખના
પ્રતિયક્ષ્ય વ્યાપજને તેમના અધસચર્યથી થાય છે
અવ્યવસ્થા રકુનની મોપડીઓમાંથી પ્રાપ્ત થતા
રોડારથો માનસિક અને અધ્યાત્મિક ખાવથી તેમની
તૃપ્તિ થઈ નહિ તેમજે પદચાળા નાડી દોધી પણ
અધ્યવન છોડ્યું નહિ તેમજે પોતાના મોટાભાઈ
એના પુત્રક વયમાં પ્રવેશ કરીને દિન ગત અધ્યવન
કે વાનો આગળ કરી અનેક સચિત્ર પ્રથેને તેમના
ચિત્રો દ્વારા સમગ્રવાને તેમજે યત કોઈ દિક્ષન
રીનો ઉપોગ થયા પછી તેઓ જે કોઈ સમજતા
અને જે કોઈ નહિ સમજતું એ જ તેના ચોમ
પછી જે કોઈ બકી રહી જતું તે અનુમાનથી સમજી
લેવાની તેઓ એજા કરત આમ તેઓ સરકૃત
અગ્રેજ વગેરે જુગી જુગી ભાષાઓના સારિત્વના
ચક્ષુમાં પ્રવેશ કરતા ગયા જે શબ્દ અથવા લખતા
ફિનિશીય તેમને સમજતા નહિ તેને તેઓ કોડી
પણ નહોતા હતા લખાને રાખી મૂકતા અને પછી
જુગ જુગ રથને તેની જુવના કરીને તેનો ગર્ભિત અર્થ
પકડી લેતા આ બાબતમાં તેઓ પોતાનો ઉત્સાહ અને
અધ્યવસાય જરા પણ યિચિય થતા હતા નહિ

તેમજે પોતે જ પોતાની કડાણી આશ્રમના
નાગકોને કહી સલામતી છે—જ્યારે નારો હતો ત્યારે
સુદર—સુદર અગ્રેજ અને જર્મન પુત્રકોમાંની ચિત્રો
એઈને જ મારુ મન વ્યાક્રમ થઈ કોકતું સરકૃત
કાનમાં કોઈ શબ્દચિત્ર અમર શબ્દજ્યુકાર સાંભળીને
મારુ મન આકુળ થઈ કોકતું જ્યા સુધી તેના
શીનરમાં દુ પ્રવેશ ન કરી શકેતો ત્યા સુધી કોઈપણ
નકારે મારુ મન ચાત ન થતુ પછી કોશની સહાય
તાથી જુગજુગ રથને શબ્દો અને લાખાના ફિ
પ્રયોગની જુવના કરીકરીને અને બકીનું મારી
કે પના દ્વારા પૂર્ણ કરીને હુ એ બધાં રહરથ
મદિશાના દ્વારા પુરુષ કરી દેતા એ એક વખત બચ્યા
ઓને એક વાત કહી સલામતી હતી કે એક સમય

એક રાજકુમાર પોતાનો માર્ગ ભૂલી ગયો, ઘાઠ અરણ્યમાં, બચકો તોફાન અને વૃષ્ટિમાં સ્વપ્ની-ભેદ અધકારમાં એકાએક એક મંદિર તેની નજરે પડ્યું. પથ તેનું દાર સોધ્યું મળે નહિ છેરડે, વ્યાકુળ ગજકુમાર અધકારમાં ફેરિયતા ફેરિયતા કોઈ ને કોઈ રીતે મંદિરનો દરવાજો ગોળી કાઢવામાં સફળ થયો. કારણ, આવી વિષમ પરિસ્થિતિમાં બહાર રહેવાથી કામ આસે નહિ મારી હાનન પથ એ ગજકુમારના જેવી જ હતી જેટલા પે મહાપુરુષોના અન્ધો જોયા હતા, અને તેમાં પ્રવેશ કરવા માત્ર મન તથાપી રહ્યું હતું શિશુઓનો અભાવ, ભાષાની અણુઆવડત—કોઈપણ બાળકને જે ગણકારી નહિ મંદિરની બીતરમા પ્રવેશ ન શકે તે બહાર ક્યા જોતો ગહુ ?

શાનના ગાન્યમાં એવી જ ભૂખ અને એવી જ દિવ્યચરણી તરુણાઈનું ચિન્હ હોય છે એવા ન જાણે કેટલા તરુણ હોય છે કે જોયો સમજે કે કે તેઓ તરુણ છે, સોપણ જગતમાં કેટલા પે વિષય એવા છે કે જોના વિશે તેમના મનની અદ્ય કોઈપણ જાનની ગિચાસા નંચે ? ગરુડની પેઠે તેમનામાં માનસિક અને આધ્યાત્મિક ક્ષુધા નથી હોતી તેમનું માણ

૩૫ તરુણનું હોવા છતાં તેમનું અંતર તો એકાએક વૃદ્ધાવસ્થાની શુદ્ધિતાથી અન્ત થાય છે

૮૩ વર્ષની અવસ્થાએ, હમણા જેમણે આ જગતમાંથી પ્રયાણ કર્યું છે એવા મુરુવ વૃદ્ધ નહોતા તેઓ તરુણ હતા અને કિશોરોના દત્તના જ હતા સકલ છે કે તમે લોકોએ તેમને જોયા નહિ હોય, કિન્તુ જો તમે જોયા હોત તો બહુ જ થોડા સમયમાં તેમની સાથે તમારી દોસ્તી થઈ જતી અને તેમનો રનેહ અને ખ્યાલ જોઈ તમે મુગ્ધ થઈ જતી તમે આજ તમારા દનમના જ એક ચીરતાથીને પ્રમાણ છે, એવી અતર્વેદના તમારે અનુભવવી જોઈએ તેમનો દેહરૂપે અભવ થયો છે કિન્તુ તેમણે પ્રવેશ અસંખ્ય મંથોમાં પોતાનું ચિન્ન-ચિન્ન ૨૪૩ ગાળી ગયા કે તમે તમારા એ અપરિચિત મિત્રને આપોથી ન જોવા પામ્યા હો છતાં, તમારે અન્ધો દાર એમના ચિન્ન-ચિન્ન રૂપનું જરૂર દર્શન કરવું જોઈએ કારણ કે, એમના યુગમાં જન્મ લઈને પથ તેમના દર્શન ન કર્યા હોવાથી વધુ દુર્ભાગ્ય બીરુ કયુ હોઈ શકે ?

દિલી 'કિશોર'માંથી

એક વારતા નાની

લેખક : ચિમનલાલ પ્રા. ભટ્ટ
વંદી આશ્રમ : વંદી

‘ મૈયા કહે વારતા નાની ’
ખાલકર્તેયો એક સાંજે,
બોલ્યો આવી પાણી.

‘ એક શરત ને કજલ હોય તો
કહેવી વાત મજાની,
તું છે ખરેખરો મસ્તાની ! ’

‘ અન્ય કોઈની એકે નહિ મા,
તારી હજાર આની-
મૈયા કહેને વાત મજાની ! ’

“ શરત આટલી : ‘ કહે તને મા,
માખણચોર મહારી,’
મટકી ફાડે માખણ ચોરે,
કંઈક ગોપી રંજડી !
હવે પછી ને વાનર થા તો
ઝાડે ખાંધું તાણી ! ”

‘ હા મા, જરૂર ખાંધને તાણી,
થાશે ખરેખરી ઉજાણી ! ’

માત જ્યોદ્ધા કરે વારતા,
સુષ્ણે કનૈયો માની:

“ રાજા એક હતો બહુ બળિયો
મસ્ત અને અભિમાનો
દુનિયામાં હું એક જ મોટો,
તુરંધ બીજાં સૌ પ્રાણી !
ઈશ્વર પણ મારાથી છેડો
એવું કહે ચુમાની ! ”

‘ જો હો ! એ તે કેવું પ્રાણી ?
મૈયા મજેદાર આ કહાણી ! ’

હું પછી ? ’

“ એકવાર મિથિલા નગરીમાં
થાય સ્વયંવર બાણી;
પહોંચ્યો ત્યાં શેતાની રાજા
બતાવવા નિજ પાણી !
મૂંઢ મરડતો, હાથ વીંજતો,
કરમર જાંધી તાણી
ખડાઈ હાંકે : ‘ કોણ હું બાણી !
મકલ જગતનો સ્વામી !
દશ માથાજો, વીંચ ભુજજો,
ને ને મારું પાણી ! ’ ”

‘ ઓદહો ! દશ માથાજો પ્રાણી !
આ તો ગજબ મજાની કહાણી ! ’

હું મા, પછી ? ’

“ ‘ ધનુષ જેંચવું મહાદેવનું,
રમત વાત મેં બાણી,
ખજર નથી શું, મારા ઘરમાં
દેવ લરે છે પાણી ! ’ ”

*

*

જોઈ રહ્યા સા રાજાઓ આ
નિચિત્ત વિચિત્ર જ પ્રાણી,
બચ્યાં બુદ્ધાં સૌની આંખો
એના પર મંડાણી !
દાનવ જેવો માનવ શું આ
શકે ધનુષને તાણી ?
ધાક મારશે એવી શું એ,
દુનિયા હંમેશા યવાની ? ”

‘હું, હું, હુનિયા દંગ ચવાની ?
કેવી જાહુમરી કહાણી !

હં, પછી પછી ?

“પણ—

ભરી સભામાં ધનુષ ઉચકતાં,
આંગળીઓ ચંપાણી,
અરરર એ મા ! મુઓ પકયો હું,
એવી ચીસો તાણી !”
‘અરર ? આંગળીઓ ચંપાણી ?
ખસ કે ? એલું જ એનું પાણી ?

હં, પછી ?

“ઘડીક પછી એ ભડી નાઠો,
થઇ માનની હાનિ,
લેતો જા ! કહી હસી પડ્યાં રા
રેવડી દાણાદાણી !!!”

‘હા : હા ! રેવડી દાણા દાણી ?
વાહ વાહ રંગરંગીલી કહાણી !’

‘કહે કનૈયા કોણ હરે એ,
લેના જેવું પ્રાણી ?
કહી આપે તો પીટા આખો
માખણનો દઉં આણી !’

‘લોજે, મૈયા, કહી દેવાનો,
જધું ગયો હું જાણી,

સોનાની લંકાવાળો એ
રાજા રાવણ માની !

ખરું ને ?

સીતાજીને હરી જતાંમાં
લંકા હા ! રાખાણી !
દશ મસ્તકમાં ભર્યો ગર્વ જે,
થઇ ગયો ધૂળધાણી !
રામ સીતાની કથા રસીકી,
અમૃત કેરી લહાણી,
ફરી ફરીને કહેજે મૈયા,
મજા પડે મન માની !
આજ આટલી, કહે ખીલ
કહેજે સરસ મજાની,
રામદાસ હનુમાન કેરી—
પરાક્રમેની કહાણી !

પણ—

માખણનો પીટા આપો મા
મુખમાં આવે પાણી !
હવે પેટમાં ઉંદર દોડે,
વાર નહીં કરવાની !!!

ગોદ મીડી મયાની ને વળી,
માખણની ઉજાણી,
માખણચોર કનૈયા કેરી
શુંજે ઘર ઘર કહાણી !

જનોબીનો અર્થ

[એક જૂની નોંધ]

શ્રી વાક્તાસાહેબ ફાલેલકર

બાળકને ત્યારે જનોઈ અપાય છે ત્યારે એને માતા બોળામાં બેસાડી જમાડવામાં આવે છે એવી સાથે એતા નાનપણના દોષો પછી જન્મવા બેસે કે આ વિધિ શાસ્ત્રોમાં ખાસ બતાવેલો છે એમ નથી પણ શાસ્ત્રોમાં લખ્યું છે કે શાસ્ત્રમાં જન્મવેલા વિધિઓ ઉપરાંત સમાજમાં જે વિધિઓ ચાલના હોય તે ધર્માનુકૂલ હોય તો તે પણ ચલાવવા બાળકને માતા બોળામાં બેસાડીને જમાડવાનો હેતુ રજૂ છે માતા બોળામાં બેસી માને હાથે કાગિયા લગવાની એ છેલ્લી તક છે માળકે વિદ્યાની દોષા લીધી એટલે તે માતાપતેા મળી આચાર્યનો ઘર્ષ જાય કે તેથી મા દીકરા એ છેવેો લદાવો લઈ લે છે અને પિતા તો ચેતાને હાથે જ દીકરાને દીક્ષા દઈ એને આચાર્યપીઠનું ગૃહેવાનો આદેશ આપે છે ત્યાર પછી બાળકને માખાપ સાથેના નાનમ્મ વાતા વાળુમાંથી નીકળી શુરુધરના વિશાળ અને આધ્યાત્મિક વતાવજમા પ્રવેશ કરવાનો હોય કે આખા એટલા માટે પહેલેથી બાળકના મનની તૈયારી કરી ગમે છે માતાપતેા ડોડી જવુ એ મ્મા માળકને રુચે? પણ પ્રાકૃત જીવનમાંથી ઊંચરી જઈ સરકારી જીવન કેળવવું હોય તો આવા રજ સહન કરે જ છૂટકો પણ આવા મટને પન્થિ એ આગળ કુખ નથી પણ ઘણાના કષ્ટને પરિણામે આપક જીવનની આનંદ જ મળવાનો હોય છે

હોકનોએ પરણીને સસરાને ઘેર જાય કે ત્યારે પણ એમને જુનું જીવન હોડી નવું વિશેષ ગભીર જીવન સ્વીકારવાનું હોય છે

આપણા વિદ્યાર્થીઓ ધરના લાડ અને ધર્મના દિમણ હોડી ત્યારે આશ્રમના સર્વેસામાન્ય ગ્રોહામાં દાખલ થાય છે ત્યારે તેમની પણ રક્ષાતમા એવી જ દશા હોય છે

રામભાઉને જનોઈ મળી ત્યારે જ તે દિજ થયો એમ આપણે માન્યુ, અને એક અર્થમાં એ ખુટુ પણ હતું પણ ત્યારે એણે ચેતાની મેળે ધર હોડી આશ્રમના મોટા રસોડામાં દાખલ થવાનું પસંદ કર્યું, ત્યારે જ એનું દિજત્વ સિદ્ધ થયું

શ આમ કરવામાં વિદ્યાર્થીઓ ચેતાનાં માળાપે નો તાગ કરે કે ના, ઉત્તિપત્ની અથા પ્રમાણે માન્યો મગા પિતૃકેનો મગા પછી જ આચાર્યકે મગા આવે છે માળાપ પોને જ માળકને આચાર્ય પ્રત્યે શ્રદ્ધા ને અદર ઉપગતે છે અને માળકને આચાર્યને સોપી દે છે એટલે આચાર્યપીઠનું રહેવામાં બાળક માખાપની જ દોષાને અનુસરે છે એને ઘેર ગૃહેણ એને આપીને થતુ એ જ પિતૃમકિતનું ઉત્તમ સ્વરૂપ છે અને શ માળક પોતાના ધરનો અથવા મૈટૃમિક વાતાવજીને ત્યામ કરે કે ના એમ પણ નથી દરેક માળક માખાના ધર્મનું પાલન કરવાને બધાયેનો છે એમાં જ એનો આનંદ અને નિકાસ છે

બાળક માતાપતેા વળગી રહે, એમને હોડે નહિ, દમેશા એમનો આધાર શેધે તો તે બાળક માળાપને તેમના ધર્મપાદનમાં વિશ્વ ઉત્પન્ન કરે છે માળાપે જે ધર્મ કેળવે હોય એ ધર્મમાં જ બળી જવુ માખાપ ચેતાના કુટુંબનું વાતાવરણ બેટલું વિશેષ કરવા મગે બેટલા વધારે લોકો બેડે અત્યોચ્ચતા કેળવવા માગે તેટલે સુધી તો માળકે પહેગી જવુ જ બેઈએ જેમ લકર મને ન મ્મી થકે કે 'હુ પહેલો માગ પર જ ગ્રેમ કરો બાળકે એ ગ્રેમનો ભાગીતર નહિ નનાવુ' તેમજ પુશ્વિત્ત લક્ષ્મીનસમાઈને એમ ન મ્મી થકે કે 'રામભાઉ કે રસિકને હું લાઈ તરોકે ન ત્વીકારુ'

જૂના જમાનામાં આપણા દેશમાં એટલા બધાં મોટા અધિક્ષત કુટુંબો રહેતા કે ધરના બે હોકરા એને એક બીજાનું કાચુ થાય છે એ નક્કી કરવાને વિચાર કરવો પડતો અને હોકરાઓને નિશાળે મોકલવા કરના નિશાળને ઘેર લાવવાનું સહેલું પાડું આવા મોટાં કુટુંબોમાં ધીરજ, સમતા, અને સયમ સ્વાભાવિક થતા દરેક વાસના ન્યાય છે કે નહિ એ તપાસતું પાડું અને તેથી જ ચારિત્ર્ય ધાર્ડ અને પરાક્રમ સહેલું થતું એ કુટુંબો લોહીના સળ પધો જાણતા આશ્રમમાં એક આદર્શના આધ્યાત્મિક સનધથી બધાઈએ હોએ

માર્ચ, ૧૯૧૮

“ સંઘશક્તિ કલો યુગે ”*

લેખક : અંબાલાલ પુરાણી, પોડિયરી

“ કલિયુગમાં સંઘશક્તિ સર્વોપરી છે. ”

કુમાર મંદિરો, વિનય મંદિરો, કેળવણીની અન્ય સંસ્થાઓ, તથા શિક્ષકોની પાઠશાળાઓમાં ઉપયોગી થઈ પડે એટલા માટે યુગરત વ્યાયામ પ્રચારક મંડળ તરફથી આ પુસ્તક પ્રગટ કરવામાં આવે છે. હું આશા રાખું છું કે સંઘવ્યાયામની દિશામાં આ પ્રકાશનથી જે આરંભ થાય છે તેની પ્રગતિ અણુ રહેશે અને સમગ્ર પ્રાંતની વ્યાયામ પ્રવૃત્તિમાં મંડળ વ્યાયામની અગત્ય સ્વીકારાઈ તેવું યોગ્યરચાણ તેને મળશે.

પરંતુ સંઘવ્યાયામનું રચાણ કયું? એવો પ્રશ્ન થવાનો સંભવ છે. કારણકે ધણીવાર વ્યક્તિ અને સંઘ પરસ્પર વિરોધી હોય એ પ્રમાણે માનવામાં અને ભેદમાં પણ આવે છે. વ્યક્તિ પ્રગતિશીલ હોય છે, જ્યારે સંઘસ્થિતિ ચુસ્ત ભેદમાં આવે છે. સંઘમાં પણ પ્રગતિ થાય છે તે વ્યક્તિની દૈરવણીને આભારી હોય છે. પરંતુ બીજી દૃષ્ટિએ એમાં વ્યક્તિના જીવનની રક્ષા તથા તેની પ્રગતિ માટેની પરિસ્થિતિ સંઘ પૂરી પાડે છે. અને એ પ્રમાણે વ્યક્તિને સહાય કરતા હોવાથી સંઘ વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યના ઉપર કંઈક અંકુશ મૂકે જ છે, જ્યારે સંઘ પોતાની રૂઢિચુસ્તતાને લઈને વ્યક્તિના વિકાસમાં અંતરાધારક થાય છે ત્યારે વ્યક્તિને બંધ કરવાની, કંતિ કરવાની જરૂર પડે છે. પરંતુ કેવળ સ્વતંત્ર વ્યક્તિની અનિયમિત સ્વતંત્રતા, આખરે સ્વચ્છંદનું રૂપ લીધા વિના ભાગ્યે જ રહે છે. એટલે, ખરું જોતાં, પ્રશ્ન વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય અને સંઘજીવન વચ્ચે સમતુલ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો છે. વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય સંઘજીવનને આભારી હોવાથી સંઘ પ્રત્યે વ્યક્તિને ફરજ બાળવવાની હોય એ સ્વાભાવિક છે. તે જ

પ્રમાણે સંઘે ભેદનાં એ હોય છે કે વ્યક્તિવિકાસને માટે યોગ્ય છૂટ રાખીને જ સંઘજીવનમાં તેનો ફાળો લે છે. કારણકે આખરે તે પ્રગતિની પ્રેરણા-સંઘની પ્રગતિની પ્રેરણા પણ-વ્યક્તિમાં પ્રગટ થાય છે.

માનવ સમાજની પ્રાથમિક અવસ્થામાં સંઘે અન્ય પ્રાણીઓના મુદાબલ માં માનવજાતિની, તેના શારીરિક જીવનની રક્ષા કરી, વ્યક્તિ ઉપર સંધનો સૌથી નયમ દ્રઢ એ કાળજીને લઈને છે. માનવ જીવનની ગહાતું કાચું પૂરું થયા પછી વ્યક્તિ જીવનના વિકાસની પરિસ્થિતિ સંઘે ઉત્પન્ન કરી અને એમાંથી ધીમે ધીમે અસ્કારિતા જન્માવી. માનવજીવનમાં સિસ્ત, નિયમપાલન, જાતિ માટે ભોગ આપવાની સ્વાર્થજીની ભાવના, સ્વ-સંસ્કારની વિશિષ્ટતાનું જ્ઞાન, અવસ્થિતતા, સંગઠન અને પરિણામે માનવની કાષ્ટચિન્તિમાં અનંતશુદ્ધિ વધેરે શક્તિઓ પ્રગટ થઈ.

પરંતુ સંઘજીવનના દોષો પણ હોય છે અને તેમને જોડે જરૂર જાગર રહીને દૂર રાખી શકે તેટલે અરો સધ પોને જીવંત રહે છે. એ દોષોમાં ‘રોળાંસાદો’નો સમાવેશ કરી સકાય. અવિચારી આવેગવશ મનોદશા પ્રજ્ઞા સંધોમાં પ્રવર્તતી દેખાય છે. એટલે કે સંઘ તરીકે માનવસમૂહ શુદ્ધિદીન રીતે ધણીવાર વર્તે છે. સંઘની બીજી ખામી એ હોય છે કે વ્યક્તિને ભોગે તે પોતાની મદત ટકાવવા પ્રયત્ન કરે છે. એટલે કે વ્યક્તિના વિકાસને હાનિ પહોંચાડીને સંઘ જીવવા મથે છે. એવું થાય છે ત્યારે નુકસાન આખરે સંધને પોતાને જ થાય છે. સંધને જોને હોય એ હોય છે કે પોતાની વિશિષ્ટતાનું જ્ઞાન યાં અન્ય સંધ ભેડે તે સંધમાં આવે છે. સંધ પણ સ્વાર્થપેજે જીવીને વ્યક્તિને જ નહિ પરંતુ અન્ય સંધને પણ કચરવા પ્રયત્ન કરે છે.

* મૂળરત વ્યાયામ પ્રચારક મંડળ તરફથી પ્રગટ થનાર પુસ્તક ‘સંઘ વ્યાયામ’ની પ્રસ્તાવના.

ધાર્મસાદો કે રોળાંસાદોનાં ગમે તેટલાં વિરોધ

કરવા છતાં આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે કે વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યના અઠગ આમદી લોકોને સઘની જે સૂઝ હોય છે તે હિતકારક નથી આખરે સઘજીવન પણ વાસ્તવિકતાનો એક ભાગ છે જનાવરોના ટોળાઓ પેઠે માનવને પણ સમૃદ્ધ તરીકે વર્તવાની ફરજ પડે છે એટલે સઘશક્તિ જમાવવી આવશ્યક છે ફક્ત સઘની પ્રગતિનું સાતત્ય જળવાય એટલા માટે નિસ્વાર્થી અને જુદિમાન નેતાઓનો તેણે સ્વીકાર કરવો જોઈએ, વ્યક્તિના વિકાસ માટે તેણે સ્થાન રાખવું જોઈએ તથા સઘ અને સઘ વચ્ચે ધર્ષણને બદલે પોતપોતાના વિશિષ્ટ ગુણોનો ફાળો આપીને સર્વે સધોએ સમગ્ર માનવજાતિની અભિવ્યક્તિપા આ રૂપરૂપે ભાગ લેશે જોઈએ

એ આદર્શ સ્થિતિથી તો માનવ હજી ધણો ધણો દૂર છે રાષ્ટ્રની ભાવન તો જીવત વિકાસ સાધ્યા પછી આગળ જવા માટે એટલે કે રાષ્ટ્રીયને બદલે આંતરરાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવા માટે અત્યારે પ્રકૃતિ તરફથી માનવ ઉપર દયાળુ થઈ ગયું છે અત્યાર સુધીમા તેણે વિકસાવેલ પ્રભુત્વની ભાવનાને એટલે કે રાષ્ટ્રીયતાને છોડવાને માનવ તૈયાર નથી

પરંતુ આપણા દેશને માટે તો સઘશક્તિની જમાવટ અત્યારના સંજોગોમા ધણી જ આવશ્યક છે અન્ય દેશની સરખામણીમા આપણી પ્રજાની સઘ શક્તિ ધણી જ નિર્બળ છે આપણા દેશમા તેજસ્વી વ્યક્તિઓ ધણી થયેલી છે પરંતુ વીરધાન સઘજીવન હેઠલા કેટલાએ સૈકાઓથી દિનપ્રતિદિન નિર્બળ થયું નેવામા આવે છે છે વા સાતસે અઠસે વર્ષોનો આપણો ઇતિહાસ એની સાક્ષી પૂરે છે આપણે ત્યાં લૈદિક આર્યસઘનથી આરબોને જીદના સઘ સુધી અનેક માર પછી જુદા જુદા રૂપમાં સઘન જમાવવાના પ્રયત્નો તો થયા છે પરંતુ આપણે સમગ્ર દિહનું સફળ સઘનજીવન પ્રગટાવી શક્યા નથી ન્યા સુધી નહ સઘ વચ્ચે ધર્ષણ થાય છે ત્યા સુધી એવું બળ જમાવવાની આવશ્યકતા સ્પષ્ટ છે

પરંતુ સઘની શક્તિ જોમા રહેવી છે જ એ આપણે વિચારવું જોઈએ સઘની શક્તિ એટલે કેવળ

સ્થૂળ શારીરિક કે પ્રાથમિક શક્તિ જ સમજાવી ના સઘની શક્તિ આધ્યાત્મિક, નૈતિક, આર્થિક એમ અનેક પ્રકારની હોઈ શકે અને આપણે શારીરિક બળની ગમે તેટલી અવગણના કરીએ તો પણ ઈતિહાસે આપણને બતાવ્યું છે કે સંસ્કૃતિના ઉચ્ચ શિખરે પહોંચેની ધણી પ્રજાઓ અસંસ્કૃત, બર્બર, પરંતુ બળવાન સઘસમૃદ્ધથી પરાજય પામે છે સસ્કારી શેમન સામ્રાજ્ય બર્બર, ગોથ અને એન્ડો એથી પરાજીત થયું હતું એટલે પ્રત્યેક સઘ પોતાના સંગઠનમાં આધ્યાત્મિક અને ધાર્મિક તત્વોની પ્રેરણા સાથે પોતાની પ્રાણુશક્તિ અને લક્ષરી શક્તિનો મેળ સાધવો જરૂરનો છે જે સઘની સરેરાશ શક્તિ વધારે તે સઘ વધારે શક્તિશાળી ગણાય

કેવળ શારીરિક શક્તિના સંગઠન ઉપર રચાયેલો સઘ પ્રાથમિક દશામા જ રહેવાનો કારણકે માનવ જીવનનું સાચું કેન્દ્ર-તેના સઘજીવનનું કેન્દ્ર પણ-તેની બાહ્ય શક્તિમા, તેના નિષ્ક્રોધમા કે વ્યવસ્થામા નહિ પરંતુ તેની એકતાની ભાવનામાં, કોઈ આદર્શને મૂર્ત કરવા માટે એકતા સાધવાની તેની તાલા વેધીમા, રહેતું છે. આપણા સઘજીવનમા પ્રાચીન કાળમા કુળની ભાવના એ કેન્દ્રની ગરજ સારતી કુળની વ્યક્તિઓ કોઈ આદર્શને, જીવનની કોઈ પરિપાટીને અનુસરતા, અનુસરવાને પોતે બંધાયેલા છે એમ માનતા અમુક કુળના માણસથી અમુક તો થાય જ નહિ એવી માન્યતા આપોઆપ બંધાઈ શુરોપમાં પણ “L'Esprit de corbe” - “એરપ્રી દ કોર” આ અમુક મઠળની, અમુક સઘની, સિપાઈ ઓની ટુકડીની એક મઠળ તરીકે વર્તવાની અને મઠળનો આદર્શ જળજવાની ભાવનાનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે એવા સઘની આમને ખાતર તેના સભ્યો પ્રાણુપણ કરતા પણ પાણુ નેતા નથી આર્થિક જીવનના સંગઠનમાં જણ એ જ તત્ત્વ આપણાં મહાજનોમા અને પવોમાં પ્રગટ થતું આમ કુળના અભિમાનથી માડીને શેરીની આખર ગામનું નામ ચહેરનું નાક પ્રાતની શોભા, હસિવન, વેપારીની શાખ દેખતું ગૌરવ વગેરે સઘશક્તિનાં જ પ્રતીકો હતાં અને છે

સફળાએ, છેલ્લાં પચાસ વર્ષથી આપણા દેશમાં રાષ્ટ્રીય નળતિ આવી છે આપણી પ્રજા પોતાના ધાર્મિક, પ્રાંતીય, સામાજિક અને ભાષાને લગતા સર્વે ભેદો જૂની જાળને ‘હિંદી’ તરીકે પોતાની એકતા સમજવા લાગી છે એ એકતાને સક્રિય રૂપ આપવામાં હજી કોમો અને ધાર્મિક તત્ત્વો આડખીલીરૂપે કાર્ય કરી રહ્યાં છે, તો પણ આખરે દિદ એક અને અવિભાજ્ય છે એ ભાવના મૂર્ત કરી શકશે તો જ પોતાની સ્વતંત્રતા મેળવી શકશે અને મેળવ્યા પછી જળવી શકશે, એ વિષે ભેમત હોવાનો સભવ નથી.

આપણે આગળ જોઈ ગયા કે વ્યક્તિત્વનો વિનાશ કરવો, તેને કુક્ષિત કરવું, તેની શક્તિઓને અપાદિત કરવી, એ કોઈ પણ જીવંત સંધનો હેતુ હોવો ન જોઈએ સંઘન્યાયામના સંચાલકોએ એ વાત પણ યાદ રાખવાની છે. સંઘ-વ્યાયામ બલે થાય, પરંતુ લકડી, લાઠી, કુતી, મલખામ વગેરે વિષયોમાં વ્યક્તિ પોતાની પ્રગતિ ઉત્તરોત્તર સાધે તે સચાલકોએ જોવાનું છે.

વળી, જેમ સંઘવ્યાયામ વ્યક્તિ વિકાસને ભોગે ન હોવો જોઈએ તેમ સંઘન્યાયામ સંધની શક્તિ વધારવા માટે જ હોવો જોઈએ. સંઘન્યાયામ કેવળ દેખાવ કરવાનું સાધન ન અને એ તેના સચાલકોએ જોતા રહેવું જોઈએ. નિરાપદ જ નહિ પરંતુ સગવડતાવાળા સુદર યોગાનમાં જે કાર્યક્રમ આકર્ષક અને બચ્ચ લાગે તે જ્યારે કટોકટીના પ્રસંગમાં પણ પોતાની સફળતા પુરવાર કરી બતાવે ત્યારે જ ખાત્રી થાય કે સંધની શક્તિ કેવળ પ્રદર્શનીય જ નહિ પરંતુ

સંગીન અને ચલણી નાણાં જેવી ઉપયોગી વસ્તુ છે.

અમે તેવા અસાધારણ શારીરિક શક્તિવાળા માણસને પણ એ વાત તો અત્યારે ઘેવા જેવી સ્પષ્ટ દર્શ હશે કે વ્યક્તિની શક્તિ ક્રાંતિ સંધની શક્તિ અનંત યુગ્ય વધારે છે. ઝાઝી કીડીઓ સાધને તાણે છે. એટલે અત્યારની પરિસ્થિતિમાં આપણી સંધ-શક્તિ જમાવવો ખાસ જરૂરી છે. અને તેથી સંધ-જીવનની સફળતા માટે આવશ્યક આદર્શશીલતા, બેવચ્ચા, ભાઈચારો, સગંન, નિયમિતતા, શિસ્ત-પાલન, આચારિકપણ, મતભેદ, સહિષ્ણુતા વગેરે યુગ્ય આપણા બધા કાર્યકર્તાઓએ અને સભ્યોએ મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આપણે જરા જરામાં છૂટા પડી જનાર પ્રજા છીએ. એક શહેરમાં એક પ્રજાના ઉકેલમાં કે એક કાર્યક્રમ પાર ઉતારવામાં આપણા લોકોમાં મતભેદ પડી જાય છે અને એ મતભેદ મૌખિક હોય કે ન હોય તો પણ, ખસખસની પોટલો પેટે, આપણા લોકો વિખેરાઈ જાય છે. પોતાની માન્યતાને ગૌણ ગણીને મંડળના કરાવોનો અમલ કરવાનો યુગ્ય આપણામાં પૂરતો ખીલ્યો નથી.

વળી, સંઘન્યાયામને પરિણામે જે કોઈ સંધ-શક્તિ એકત્ર થાય તેની કોઈ અણુને પ્રસંગે છોટા કરવાને પણ કાર્યકર્તાઓએ ચૂકવું જોઈએ નહિ એવો મારો અભિપ્રાય છે. ત્યારે જ આપણને જળાય કે આપણા સંધનો શક્તિ, કેટલો છે, આપણા મંડળમાં આદર્શની તમજા કેટલો કે, આપણું શિસ્તપાલન કેવું છે, મુરકેલીમાં જરૂરી દાનજનવાળી અને સ્વા-પંજુની શક્તિ કેટલી છે.

મ હી ન હી નાં કો ત રો માં

૨૭૬ આશુભાઈ પ્રાણીશ કર શુકલ

શૂરામદિરમાં આગ્યા પછી અને શ્રી નદલાન જોયો પરીચા થયા પછી તેમજ તેમણે સાયકન ઉપર ફરેલી દિદની મુસાફરીનું વર્ણન સાબળી માત્ર હવે પણ કદાચ આદસ કરવા થનગનાટ કરવા લાગ્યું મદિર ગેનેશ્વર મદાદેવ સાયકન ઉપર જવાની મારી પ્રવળ ઈચ્છા હતી પરંતુ કાંઈ સાધી ન મળે તો ઠીક એમ પણ મનમાં થયા કરતું હતું એમ દિવસ શ્રી નદલાન સમક્ષ મે મારો વિચાર રજુ કર્યો તેમણે હુ પણ આવીશ” કહીને મને વધારે ઉત્સાહી બનાવો મે કહ્યું “મોનાથી પીળુ સુ?”

અમે દિવસ નક્કી કર્યો તા ૧૬મી ને શુક્રવાર શુધવાતી રાતે સગસામાન પેઢી સા કયો સાથે બાંધી રાતના દોઢ વાગ્યે મધુગા વિચાર કરતા અને સૂતા હું તો બારે ઊંઘમાં પડ્યો હતો ત્યાં કાંઈ મને ટંકોળતું હોય એમ લાગ્યું મને યધુ કે સવાર પડી હશે એટલે બા જગાડની દરે એકલે મે પાસુ ફેરવીને મારો શ્રધ્ધવાતો નિશ્ચય જણાવે પછી ત્યાં તો એક મલોર ધોરો અવાજ શ્રવણે પડ્યો “આશુ ઊઘતુ નથી?” અવાજ સંભળી ઓળખતા વાર ન લાગી એ અવાજ પરિચિત હતો શ્રી નદલાનઆમિતો હું તો સદાજો ગકચો રનાન દિ કરી બાને પમે લાગી આવીવાં નઈ લગભગ છ વાગે સાયકશે ઉપર સ્વાર થઈ અને તમે જણાવે મણી નગરને ગરે સાયકતો દોઢવી મૂકી

મણીગમથી અને રેલવે સડક પડી ગતમા ગરનાળા આવતા ત્યારે સામાન સાથે સાયકનો જાંચકી સામે પાર કરતાં અનેક વિદ્યજ્ઞાઓ પડતી લગભગ આઠેકના સુમારે અને મહેચલાવાદ પહેલ્યા મહેમલાવાદ રોથને કેળા આઈ અને મહુધા જતી સડક પડકી

મહેમલાવાદથી મહુધા બારતેર માર્દવ શાય માર્દવ પેળ નો પ્રભાવ

અમાગ ઉપર અગમવાલા લાગ્યા વળી અમને બને ભાર્દવોને જુખ અને તરસ પણ ખૂબ લાગી એટલે પાસે ફૂલો નોર્મ એક ખેનગમ પડાવ નાખ્યો પાચેછ કવાક આગમ લઈ સાયકશે મેંજાળી અને ખેનગરે રામ રામ કયા

મહુધા હવે પાચછ માર્દવ દર દરે ત્યાં મારી સાયકને અમને દરો દીધો રરતામાં જેમનેમ મમાગ કામ કરી અને મહુધા પહેલ્યા જામને પાદરે એક અલિચાન બગલો જોયો બગલાના ફૂલો પણ હતો ફૂલો ઉપર પહેલા બાલકી અને દોરકાએ અમને આકર્ષ્યા અને વગર પરવાનગીએ બગલામાં ધૂમ્યા પાણી કાઢી નારનો કરી સાયકલની દગ કરી પછી મહુધા ગામમાં પેડા અને સમી સાંજના કાંઈ તરફ મેવાણુ આદ્યુ”

મહુધાથી કાંઈર સોળસતર માર્દવ ગતના આઠ રામ આઠનો સમય હતો સુર્જભગતા કચારનાય અસ્થાયી પર્વત પાછળ સતાર્ધ ગયા હતા ફૂલ પડના દિવસે નવજીવન આણી શકાય એવા કપડા અને ચેતનવતા દિવાળીના દિવસોની એ અધારી ધોર રાત્રી હતી આમલમા કેવલ તાગવિયા જમૂકતા હતા આશુનાશુના ખેતરોમાં ખેડૂનો ચાકીને મોડો મને જ પી ગયા હતા દૂર દૂર છૂટાછવાયાં તાપણાં બળી રહ્યા હતાં ચોમર શાન્તિ છવાઈ હતી દૂર દૂરથી ફૂતનાં અને શિયામવાનાં અવાજો કાને પડતા હતા અને આ બધકર શાન્તિને ભગ કરતું અમારી સાયકનોનાં ટાયરનાં જમીન સાથેના ધર્મજીથી ઉત્તમ થતું આડે દિવસે કંઈક લાગતું સંગીત આજે કાને મધુર લાગતું હતું અને અમને પ્રેરણાનું પાન કરાવતું હતું કરમસરીઆના ધનની જેમ, નોર્મ એક તેટલું જ અજવાળુ પાચરનો અમારો દીવો આગળ ધપે જતો હતો રરતાની બંને આશુ આવળના આ બધકર ભામ હતો

ચારેક માઈલ સાયકલ ચલાવ્યા બાદ અમને લાગ્યું કે અમારી સાયકલો વિનામહેલે પૂરપાટ દોડી જાય છે. બારીક નજરથી જોતા માલુમ પડ્યું કે અમારી સાયકલો વાનક નહોતો. જેણે ગતરી રહી હતી એક દયાળી અમે નીચે જાતર્યા પગથાળે વાનકનાં પાણી મુઠી ગયા. સાયકલોને સામે પાર કરી નદીમાં લગભગ દોઢ બે ફૂટ પાણી હશે પાણી પથ્થુ ઉખાડી આપવું હતું અને વાનકની બેખડો રાતના જાગ્રે ખાવા વાની દોડ તેમ લાગતું હતું. ફરી અમે સાયકલોને વેગ આપ્યો. વાનકના કોતરો છોડી બેએકેકે માઈલ માથા પછી અચાનક અમારે કાને ખડે રહ્યો ના. ભયપ્રેરક શબ્દો પડ્યા અને પથ્થુ એ જ દમમા હિન્દુસ્તાની ભાષામાં પ્રતિકાર કર્યો અને સયમલોને દોડારી મૂકી બે-એકેકેકે માઈલ કાપ્યા બાદ એક ટોળાવ જાતરતા હું સાયકલ ઉપરથી ગડગડ્યો અને ખાસ રીતે થઈ નહિ પથ્થુ સાયકલ દૂર જઈને પડી પેડલ એન સાથે ધસાવા લાગ્યું. ગતના આ પથ્થુ એક નવી જ આકૃતિને જ અધીરેક કલાક સાયકલને સમારવામાં ગાળ્યો. પછી ધીમે ધીમે સાયકલો કાઢે ની સડકે ચલાવવા માડી.

રાતના સાડા અગિયાર વાગે અમે કાંકર આવી પહોંચ્યા અમે અમારો પ્રવાસ ઉમરેક તરફ જઈ રાખ્યો. કાંકરથી ઉમરેક પાંચ માઈલ દાંચી સડક છે, વચ્ચે શેડી ની આવે છે ત્યાં દિવસે પથ્થુ માથુ સોના જાન જેખગમાં હોય છે તો ગતવું તો પૂછવું જ શું ? અમે દાંચવાર બાગર તંવાર નાખ્યા, અને “હિમતે મર્દા તો મરે પુત્રા” એ કહેવતને અનુસરીને આગળ વધ્યા. શેડી નદી સહીસનામત રીતે પસાર કરી મિલેશ્વર મહાદેવ નજરે પડ્યા ત્યાં ચોખ્ખા વિના સાયકલો ચલાવે જ રાખી રાતના સાડાગાર વાગે અમે કાંકરના ઘર ખખડાગ્યું કાંકર એ હાંબેર અમને આવગળ આપ્યો, અમારી સારી પેઠે આગતા સ્વાગતા કરી.

રાતના દોઢ વાગે અમે ચૂતા તે સવારના ખાસચૂર્ણનાં કુમળાં કિરણોએ અમને જગાડ્યા.

પછી અમે ગામ જોવા નીકળ્યા. ઉમરેક ગામમાં બદોનાથ મહાદેવ, મવાવ તળાવ, અને બ્રહ્મળી માતાની વાવ, અને પગલા વગેરે સ્થળો જોવા જેવાં છે. જગે પગવારી ગપોરના બાગ વાગે અમે મહિંગતેશ્વર જવા બીપડા ચોડીવારમાં કાંકર આગ્યું અને કાંકરથી કાંસરા સુધીના મગી સડકને. રસ્તો અમે લીધો કાંસરા દુધ પી અમે આમાઈને રસ્તે સાયકલો કાંકર મૂકી કાંકરથી કાંસરા છ માઈલ અને કાંસરાથી આમાઈ અંદીથી ત્રણ માઈલ ચોડી વારમાં આમાઈ આવી પહોંચ્યું.

આમાઈથી રેલવે લાઈન કોસ કરી મહિંગતેશ્વર તરફ એક રસ્તો ફટાય છે આમાઈથી મહિંગતેશ્વર અંદીથી ત્રણ માઈલ થાય આ રસ્તો નર્સો ધૂળીઓ છે. રસ્તાની બંને બાજુ કાંકરની વાડ છે આવા રસ્તાને આપણે નેળ’ કહીએ છીએ એક અસ્ત બ્યરન ધગમા જેમ વરણી વેરણુગણ પડી હોય છે તેમ આગળ અને ચોગના કાંકર રસ્તા ઉપર વેરાએલા દત્તા સાયકલો બેચતા પથ્થુ દમ નીકળી જાય એટલી ધૂળ નેમા પાહો મુર્ધ મધ્યાહને તપનો હોવાથી અચ્છ ગરમી અને પગસે રેલવે થઈ ગએના હાથો આપવા માટે આવજનાં ઝાંક તૈયાર હતા અંદીનાં માઈલ માથા પછી મહીનદીના કાંતરોમાં અમે પ્રવેશ કર્યો આ જગ્યા મિનકુલ ધૂળ જિત્તી અને ત્રણ જગ્યાએ સાયકલો ઉપર ચવારી કરી અંદી આખ, એક અને મગજને વધારે પડતી તરફ આપતી પડતી કાગજુ રસ્તો દાળવાળો, વાંકાચૂકા અને તદ્દન સામો દત્તો અને આજુ બીડા ખાડા દત્તા અને ખાડામાં કાંકર પુછળ દત્તા સહેજ ગગજ ચગડોળે ચડે તે ખાડામાં જઈ પડીએ ખારા નાના ભાઈની સાયકલની એક ટીલી હોવાને લીધે મારે વારે ધડીએ તેને સુસનાઓ આપતી પડતી તેથી દુ સોંધી આગળ દત્તો.

ચોડી વાગમાં દહેરાની ધન ફરતી દેખાઈ અને સહેજ આગળ વધતા મહીનદીએ પથ્થુ દરેક દીધા મહિંગ પાસે ધર્મશાળા હતી ત્યાં અમે પડાવ નાખ્યો. ચોડીવાર આનામ લઈ નદીએ સ્નાન કરવા ગયા મહીનદીના શીતળ જળમાં પગ ઝળેલ્યો. પાણીને

સ્પર્શ થતા જ અમારો થાક જાણે કયાં અદૃશ્ય થઈ ગયો નાહા પછી ખૂબ તાઝગી અનુભવી નદીના પાણી સ્વચ્છ છે તેના પ્રવાહ સતત જોશબેર વહી જ નથી છે અને તેનો ધૂંવવાટ આગ ગાડો આવતો હોય તેવો લાગે છે આસપાસનો પ્રદેશ તદ્દન રેતાળ અને ખડકાળ છે નદીના બન્ધ સૌન્દર્ય સિવાય આસપાસ કંઈ કુશળ જેવું જણાયું નથી પણ તેના કાળા ખડકા અને રેતીના વિશાળ પગ તેની લગ્નતામા ઝોર વધારો મરી આવે છે અહીં જોવા કરતાં જાણવાનું વધારે મળે તેમ છે મહી નદીએ તો પોતાનું નામ અમર કરી ગયેના ધણા બહારવળીઆએને પોતાના કૌતરમાં ઉઠેલા છે અને તેમને પ્રેરણા પણ આ કૌતરોમાંથી મળેલી મહી નદી ના હોત તો શુજરાતને પોતાની સૌર્વની વાતો સાંભળવાની મળત કે કેમ તે એક પ્રશ્ન છે મહી નદીને આ સ્થળે એક નાનું ઝરણું મળે છે આ નાના ઝરણાને મળતી નદી કહે છે મહી અને મળતી નદીના આ સંગમસ્થાનને મહિજનતેશ્વર કહે છે કારણકે આ સંગમસ્થાન ઉપર મહાદેવનું દહેરું છે ફક્ત ગય્યાગાદ્યા પાંચરના ચાલકાઓ વાળું આ મહાદેવનું મંદિર સાદુ પણ ભગ્ય છે વચ્ચે મહાદેવનું નામ છે

અમારી સામેના કોતર ઉપર બરવાડોએ પહાવ નાખ્યો હતો ત્યાં જઈ અને ધેગનું દૂધ લઈ આવ્યા અને એક ચૂને ખીચડી પકવવા મૂકી બીજી ચૂને બટાટા બાફવા મૂકી દીધા રાતના અમે ખીચડી સાદા બાફેલા બટાટા અથાણું અને ધેટાનું દૂધ નિરાંતે આરોગ્ય પછી સવાનો વખત થયો એટલે બાપજીએ એમના ચેલાને ગોદડા આપવા હુકમ કર્યો ચેલાએ પૈસાની જાલએ અમને ત્રણ ગોદડાં અને ત્રણ ઉશીકાં આપ્યાં અને પછી આ ચેા ગયો લોકો અને નિર્નજન એ જે બાવાઓએ અમને વિતાડ્યું તો ખૂબ હવે પણ તે છતાં ૫ અમારે એમનો ઉપકાર માનવો ગયો

અમે થોડોવાર સત્તા હોઈશું પણ હું તો ધસધસાટ લીધી ગયો એટલે પછી થું થયું તેનું મને ભાન

નથી પણ જ્યારે જાગ્યો ત્યારે સવાર પડી ચૂકી હતી અને સૂર્યનંદ રાયજીનો રથ પૂર્વ દિશામા વેગથી ઉપર ચડતો હતો તેથી નદીએ સ્નાન કરી, નાસ્તો કર્યો બાદ અમે અમારી સાયકલો લઈ રસ્તે પકચા બે અહીં મ્હાકમ્ ડાકો આવ્યા પહોંચ્યું અમને કંકડોને જૂથ લાગેલી તેથી એક સારી લોન્ડ શોધી કાઢી સારી પેઢે જમ્યા અને પછી ડાકોર ગામમા ગયા ગેમતી તનાવતી હોડીમા થોડીક સફર કરી રણગોશ્ઠનું મંદિર જોયું ડાકોરમા થઈ જોવા જેવું છે પછી સાંજના છ વાગે અમે મહુધા જવા નીમ્યા સાંજનો પહોર અમારામાં પણ અજમ રૂત્તી હતી અને પગ પણ ટેવાઈ ગયા હતા એટલે કોઠેક કવાકમા અમે મહુધા આવી પહોંચ્યા

મહુધા અને મહેમદાવાદની વચ્ચે અમે હોઈશું રાતના નવદસનો સુમાર અધારીરાત ત્યાં જાણના એક ખેતરમાંથી સીસોગીઓની પરપરા આવતી સલામત અમે ચમક્યા પોતાના પાંખા વિના સાયકલો પૂરે ઝડપે દોડાવી મૂકી હાથ ધબકાયા કરે પાછળ નજર નાખી તો જણાયું કે બેતજી માણસો ખેતરના એક ઝાડ પાસેથી અમારા તરફ દોડતા આવતા જણાયા પગમા હતું તેટલું જોગ વાપરી સાયકલો હાકારી મૂકી થોડોવારમા મહેમદાવાદ આવી પહોંચ્યા ત્યાંના રેશન મારતરની રાજ લઈ અમે પૂલ ઉપર સેતા

સવારના સાત વાગે જીડી અમે રેતે સડકનો રસ્તો માપ્યો અંત નવ વાગે અમે બારેજી આવી પહોંચ્યા બારેજીથી અમદાવાદ એક ડામરની પાડી સડક જાય છે બારેજીથી અમદાવાદ રેતે રસ્તે આઠ માઈલ અને ડામરને રસ્તે વોસ માઈલ થાય અમે વીસ માઈલવાળો ડામરનો રસ્તો પસંદ કર્યો અમદાવાદ આવતાં વચ્ચે લાલી, બારેજી જેતલપુર, ગાંધીજી પાછળ ગાંધી ચરેલ અસનાલી ગામ લાલ્લા વગેરે વડાવી અમે ચડોળા તળાવ આવી પહોંચ્યા અહીં અમને અમારો થાક જણાવા લાગ્યો, છતાં જોમતેમ કરી ધગ બેગા ચર્ચ જઈ, કાળીચોદસ હોવાને લીધે સ્વાદિષ્ટ ભોજન જમી નિરાંતે આરામ લીધો.

- ઘાસલેટ અને પેટ્રોલનાં ધામ

લેખક : છગનભાઈ મૂળજીભાઈ પટેલ, ગંબીરા

આપણે જે ઘાસલેટ બાળીએ છીએ, મોટરોમાં પેટ્રોલ બાળીએ છીએ, અને નાનાં મોટાં કારખાનાંમાં એન્જીનોમાં જે એઈસ વપરાય છે તે કયાં અને છે, કાણ બનાવે છે, કેવી રીતે અને છે અને તેનો વેપાર કાણ કરે છે એ બધું તમે જાણો છો?

તમે અર્માનું નામ સાંજલું છે? આપણે ત્યાં 'બ્રહ્મદેશનું' વર્ણન' એ નામની કે એને મળતા નામની એક નાની ચોપડી છે એવો મને ખ્યાલ છે. તેમાંથી તમે તેને વિષે વધારે જાણી લેજો કે સાવિત્રી લેજો. એ બ્રહ્મદેશ આપણા દેશની છેક નજીક આવ્યો છે, અને હિંદને જ એક ભાગ આજ સુધી ગણાતો હતો. એ બ્રહ્મદેશમાં આપણી હિંદી સંસ્કૃતિ ફલાયેલી છે. છતાં હમણાં જ અંગ્રેજોએ તેને આપણા દેશથી છૂટા કરી નાખ્યો છે. અને ત્યાંની સ્વતંત્ર સરકાર બનાવી છે. આમ કરીને અંગ્રેજ સરકારે આપણા વિરાટ દેશનું એક અંશ જ જાણે ના કાપી નાખ્યું હોય!

એ અર્માં ઘાસલેટનું એક મોટું કારખાનું છે તેમાંથી જ પેટ્રોલ, કુડ એઈસ, ઘાસલેટ વગેરે બને છે. એ કારખાનાની ત્યાં સ્વતંત્ર રેલવે છે. તેવાર થયેલું ઘાસલેટ કે પેટ્રોલ, એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઈ જવા માટે, પાણીની પાઈપો જમીનમાં નાખેલી હોય છે તેમ, આખા દેશની જમીનમાં માથુસ લીમો રહી શકે એવડી પહોળી પાઈપો નાખેલી છે. તે ત્રણસો માઈલના વિસ્તારમાં પથરાયેલી છે. દરરોજ ત્યાંથી લાખો ગેલન પેટ્રોલ-ઘાસલેટ દેશપરદેશ ચડે છે. આપણે બાળીએ છીએ એ ત્યાંનું જ ઘાસલેટ, અને મોટરોમાં વપરાય છે એ ત્યાંનું જ પેટ્રોલ. તમને કદાચ ખચર નહિ હોય કે આજની દુનિયા ત્રણ ચીજો વડે ચાલી રહી છે : એક લોખંડ, બીજું કાલસો, અને ત્રીજું પેટ્રોલ. આ પેટ્રોલ, ઘાસલેટ અને કુડ એઈસ એક જ. ચીજમાંથી બને છે. એટલે તેને

એક જ ગણી શકાય. આ ત્રણ ચીજો ના હોય તો આખા દેશની અંદર જળજી નેમ થાયએલી રેલવે ન હોય, ઝડપી મુસાફરી અને મુખસગવડો વધારનારી મોટરો ન હોય, કલાકના સેકેડે માઈલ કાપનારાં હવાઈ વિમાનો ન હોય, ચિત્રવિચિત્ર ચીજો બનાવનારાં મોટાં મોટાં કારખાનાં ન હોય. ટુંકમાં, યંત્ર ન હોય અને યંત્ર ન હોય એટલે આધુનિક રાજ્યો ન હોય. અત્યારનાં સામ્રાજ્યો આ ત્રણ ચીજો વડે દુનિયા ઉપર રાજ્ય કરે છે. પણ બૂંધ્યો. આધુનિક સુધારો પણ એ વિના બીજું શું છે? આજના જગતની મોટામાં મોટી અજાણી વિજ્ઞાન પણ એના જ વડે દુનિયા ઉપર રાજ્ય મોગવી રહ્યું છે. એ ન હોત તો પશ્ચિમના દેશો પણ આ સ્થિતિએ ન જ હોત. કારણ કે એમનાં સામ્રાજ્યો, એમનો સુધારો, એમની સમૃદ્ધિ, એમની સમૃદ્ધતા, એમની શુદ્ધિ અને બળ બધું જ આના ઉપર અવલંબી રહ્યું છે.

હવે તમે જેઈ શકશો કે આજની દુનિયાના પ્રાણ જેવું આ પેટ્રોલ-ઘાસલેટ નદીઓના પ્રવાહની વેડે અર્માંથી નીકળે છે અને એનો વેપાર છે અંગ્રેજ પેટ્રોલ હાથમાં. એ પેટ્રોલ કેટલાએક માણસો છે અંગ્રેજ પાલાંમેન્ટના સભ્યો. એમાંથી કરોડો રૂપિયાનો નફો એ પેટી કરે છે. પણ આ પેટી એ જ કાર્ક આખી પેટી નથી. આ તો માત્ર એક શાખા છે. એની મુખ્ય પેટી તો છે લંડનમાં, જેની આવી આવી તો અનેક શાખાઓ છે. આખી દુનિયામાં તેની શાખાઓ પથરાયેલી છે. અને તે દરેક શાખા દર વર્ષે લાખો અને કરોડો રૂપિયાનો નફો કરે છે. પૂર્વ આફ્રિકામાં પણ તેની એક શાખા છે તેના મેનેજરને દર મહિને ૭ હજાર ચિલીંગ પગાર મળે છે; જ્યારે દક્ષિણ આફ્રિકાના મેનેજરને માસિક ૧૧૬ હજાર ચિલીંગ પગાર આપે છે. મુબંઈના મેનેજરને આપણા મવર્ન કરતાં પણ વધારે પગાર

મળે છે. દુકામાં, આ 'શેવક પની' માસિક ખેતરોડ રૂપિયા તો પગા ૪ વહેવે છે. આફ્રિકામાં પણ તેની એક શાખા છે માત્ર આ એક જ શાખા અહીં આફ્રિકામાં ધાસલેટ-પેટ્રોલ વગેરે લાવવાને માટે પોતાની પાસ-છ રીમરો ગળે છે એ દરેક રીમરની અદર દશ હજાર ટન પેટ્રોલ કે ધાસલેટ સમાય એવડી મોની ટાંગી હોય છે આટલું પેટ્રોલ દરેક રીમર વાગફરતી અહીં લઈ આવે છે અને મોન્ગાસાને કિનારે તેની ટાંગીઓ બાધેની છે તેમા લાવી લાગીને ઠાનવે છે ત્યાંથી પછી તે આખા આફ્રિકામાં ફેલાય છે

એમ કહેવાય કે, કે આખી દુનિયામાં જેટલું પેટ્રોલ અને ધાસલેટ વપરાય છે, તેના ત્રણ ટકા જ ભાગમાં તો બને છે બાકીનું મોટા કાગળ પેટ્રોલ અને ધાસલેટ અમેરિકા, જાપાન, વેનેઝુલા, મેક્સિકો, મેસોપોટેમિયા ઇગન જવા વગેરે જગ્યાઓ નીકળે છે તમે કદાચ કહે કે એકલા ભારતમાંથી જેટલું પેટ્રોલ-ધાસલેટ નીકળે છે, તેને માર્કેટના વિસ્તારમાં પથગએલી પહોળી પાર્કિંગ દ્વારા એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઈ જવામાં આવે છે ત્યારે બીજી સત્તાથી ટમ પેટ્રોલ-ધાસલેટ જ્યાં નીકળે છે ત્યાં તેને કેવી રીતે લઈ જવામાં આવતું હશે ? તે કેટલા મોટા પ્રમાણમાં નીકળતું હશે ? અને

કુલ વપરાશ કેટલી મોટી હશે ? અમેરિકામાં દુનિયાની વપરાશના સાઠ ટમ પેટ્રોલ-ધાસલેટ નીકળે છે

ઈગનમાંથી પેટ્રોલ નીકળે છે ત્યાં ૧૨૦૦ માઈલ લાંબી પાર્કિંગ નાખીને તે રીમર પર લઈ જવામાં આવે છે પાણીની જેમ આજે પેટ્રોલ-ધાસલેટ વપરાય છે એમ કહીએ તો તેમાં કશી અતિશયોક્તિ નથી કદાચ અમેરિકામાં એવા એકના આપણા હિંદુસ્તાન માં જ દર વર્ષે દસ કરોડ ટમ ધાસલેટ જ આવે છે પેટ્રોલ અને કુલ ઓઈલ તો જુદું આવી જગ્યા પેશવાળી બીજાનો વેપાર કરનાર છે માત્ર અમેરિકા જ કહે છે કે એની મુખ્ય પેટી જે લગનમાં છે તે એક જ પેટી દર વર્ષે પોતાની ઓઈલના નોકરોને કરોડો રૂપિયાનો પગાર વહેવે છે આખી દુનિયામાં એની પેટીની આવી પચાસ પોણોસો શાખાઓ પથગએલી છે એ બધીનું ખર્ચ બધીએ તો તો અમને ધાય ત્યારે એ વેપારમાં કેટલી મૂઝી રાખઈ હશે ? અને તેમાંથી કેટલો નફો મેળવતો હશે ? એને તમે સખ્યાથી પણ નહિ માપી શકો આવો વિરાટ વેપાર એ અગ્રીમ કામ કરે છે અને તેના વડે દુનિયા ઉપર રાજ્ય ચલાવે છે પશ્ચિમવાસીઓના રાજ્યની કૂચી છે વેપાર અને એ વેપારની કૂચી છે આ ત્રણ ગીતો

[એક પત્રવાચી]

૨૪ ની

ઐકાંકી પ્રવૃત્તિ

લેખક : ધનંજય હાકર બી. એ., બી. ટી.

પ્રિન્સિપાલ, હાકર હાઈસ્કૂલ, અમદાવાદ

કીર્તિ : (ખુરશીમાં પડ્યા પડ્યા, પાન આવતાં ને ડાબું સકેલતાં) આ બેરખિાને એક-એ રટેયન જેટલે દૂર દેનમાં જવું હોય તેમાં ક્યાં પેક કરતાં વખત કેટલો ! (ખૂસ પાડીને) અરે ! રજની... એ... રજની.

રજની : (અંદરથી) શું છે ? શાના આવડા મોટા ઘાટા પાડો છો ?

કીર્તિ : તે કું કું છું કે મોજે શણગાર સજીવીયા હોય તો આવી પ્રધારો...

રજની : (સ્ટુ-કેસ હાથમાં લઈને આવે છે) આમાં શું મોટા શણગાર સજ્યા છે ?

કીર્તિ : પછી વાર જરા વધારે ચર્ચ થયો.

રજની : તે તો આ પેટી તૈયાર કરવામાં...

કીર્તિ : સાચું તો એસ. ને તારા પિતા, એટલે માગ સસરા, એટલે મારે કાંઈ કહેવાનું હોય ને ! દલુ લગન કર્યું વખત કાંઈ વધારે થયો નથી. અને હું તને આગળ એકવી મોકલું છું એટલે એમને જરા મારે મારે છાપ સારી ન પડે તો તું જરા માગ તરફથી વકીલાત કરજો.

રજની : હા, હું કહીશ કે મકાન વેચવાનું હતું તે ધરાક નોવા આવવાના હતા એટલે તમે મારી સાથે આવી ન શક્યા.

કીર્તિ : અને કહેજો કે ધરાક રૂપિયા વીસ હજારનું હતું એટલે તે જવા ફેવાય તેમ પણ ન હતું. અને તેવ તે રા.સા. ભાવા. આપણે પ્રતિજ્ઞિત સોફાને બીજાની માફક ટેકીએ ને ચાલે...

રજની : હા, હા; કું બધું કદી દર્શિ. મારા આપા બધું જ માનશે. અને તમારો ગલેબ વાંકો નહિ થાય.

કીર્તિ : અને તારી બાને કહેજો : બીજા જમાર્-રાગ્નેને શિયાળામાં સામકપાક અને બદામપાક કરી કરીને મોકલો છો તે અમને ખબર પડી છે.

રજની : હા, હા; તમે તે કેવા બૂખડા છો ? બીજા તો ઉચ્ચગણાયક થયા તે એવા પાક હોય. તમને જીવાનનેધને પાક તે હોય.

કીર્તિ : હા. અને જીવાન થયા તે અમને સ્વાદ પણ ન હોય કેમ ? મને કાંઈ સ્વાદિષ્ટ પાક કરી મોકલવો હતો.

રજની : પાક તે વળી સ્વાદિષ્ટ હોય ? એમાં તો વસાણા પડે. કહેવો વખ...

કીર્તિ : હા.. હા. નથી મોકલ્યો એટલે કહ્યોવખ... અને તારા બાઇને કહેજો કે—

રજની : હવે એ બધું કાગળમાં લખના હો તો કેવું ? મને કહેવું ન શકે... કેટલા વાગ્યા ? પાછી ગાડી ચૂકી જઈશ તો !

કીર્તિ : (પડિયાળ સાચું નેધને) અરે દલુ તો જે જ વાગ્યા છે, ગાડીને આવવાને તો કલાક એક પાડી છે.

રજની : પણ દલુ તો જવાનું. ટિકિટ કદાવવાની, બધું બાકી છે ને ? ક્યાક તો સહેજે નીકળી જશે.

કીર્તિ : તે ટિકિટ કદાવનાં એક કલાક થયો ? અને રટેયન ક્યાં આધું છે ?

રજની : પણ નીચેને જવાય ને... કું તો જઈ છું. તમારી વાનો તો સવારથી ખૂટી જ નથી. મને તો... મને તો બધું બધું કારેય નહિ રહે. જન્મ કદો, પાછા ક્યારે તમે મને લેવા આવશે ?

કીર્તિ : અરે, આ મોટો પને કે તરત જ... રહેવાને બીજું ધર જ ક્યાં છે ? બીજું મકાન નિવાર

થશે ત્યાં સુધી બેચાર મહિના સાકરવાસો બં
કરવો પડશે

રજની સોદો પતળીને ઝટ આવળો હો સો હુ
તો હવે જઈ છુ

કીર્તિ સારુ

રજની હુ જઈ છુ હો કે બહુ મહાગીતો
રાખળો

કીર્તિ હા સારુ જ

રજની (જતા જતા) અને વહેના આવળો અને
મોડુ થાય તો વચ્ચે એક માળ લખવો
બૂનતા નહિ સરસ કાગળ

કીર્તિ કાગળ સરસ કે લખાયુ ?

રજની મધુપ-સમજ્યા ને- હુ જઈ છુ

કીર્તિ જઈ છુ 'જઈ છુ' નજ વાગે કહ્યું ડું
નમ છે હવે !

રજની (જતા જતા) હા, હુ જઈ છુ તમે જ
આવળો (રજની નમ છે)

કીર્તિ સારુ . બારણ ખાલી વાસની જલો

— રજની (હસ્યા) એ હો

(બારણ વારવાનો અવાજ સાંભળીને)

કીર્તિ આખર ગઈ ખરી એના વિના ઘર કેનું
લાગે છે ! જાણે વેકેશનમાં હોસ્ટેલ (જાણ
તરફ નેહને) હવે આ જાણમાં મસ ગલો
નથી લગાઈ ધમધોકાર ચાલતી હેય ત્યારે બીજું
તો ઠીક પણ જાણ વાચવાની મજા પડે (જાણ
મૂંડી દે છે) એક રેડિયો લાવવાની ખાસ જરૂર
છે આ એકલવાયા ઘરમાં તો રેડિયો કોવો
જ નેહને પશુ હવે આ ઘર જ વેચવાનું છે
ત્યાં શું ? સૌસાયનીમાં ઘર કરવાનું છે ત્યાં તો
પુશ્કળ રેડિયો હશે ચારે મળુ પાડેલીઓને
ત્યાં એકેક તો હશે જ પછી તો એની એવો
ટવ પડી જાય કે તે સાંભળ્યા વિના ઊંધ જ ન
આવે લાવ આમોફેન વગર (આમોફેનને
આવી આપે છે આમોફેન વાગે છે) પીન

ખસાએલી છે બાકી રેડિયો તો સારી છે પૈલી
નવી પીનની ડબ્બી ક્યા ગઈ ? રજનીએ ક્યા
મૂંડી હશે (શોધવા માટે છે રેસિંગ ટેમ્બલ ઉપરથી
મળે છે) આ રડી પીનની કાનવી રેસિંગ ટેમ્બલ
ઉપર આ બેંગ્લોમાંથી પણ તોળા (ઉનાડે છે)
થો આમાં તો કંઈ જાયું છે ! ત્યારે પીન ક્યા
નાખી ? (શોધે છે) રેસિંગ ટેમ્બલ ઉપર બેંકસ !
રેસિંગ ટેમ્બલ ઉપર શું ન હોય અરે ! આ
બેંકસમાં શું જાયું છે ? વજનદાર છે (ઉનાડે
છે જુએ છે તો પીન નીકળે છે) થો, બેંકસમાં
પીન વાહ રજની એમ તો બેજુ છે કીસા
સળાના બેંકસનોય કેવો ઉપયોગ કરે છે ? ગમે
તેમ તોય બેંકી કોની ? (રેડિયો પૂરી થાય
છે) પૂરી પણ ચર્ચ રૂઈ કર્મ રેડિયો વાગી ?
આ પીનની બજારમાં મજા ન પડી લાવ
નવી પીનથી ફરી વગાડુ (ફરીથી વગાડે છે
અને સાંભળવામાં તરનીન ચર્ચ જાય છે)

[બહારથી કોઈનો અવાજ આવે છે પણ કીર્તિ જ
રાનો સાંભળે ? કનુ અને વિનુ અહીં આવે છે]

કનુ શું સગીતની સમાધિ લાગી છે ? મોર્મ ઘર
લૂંટી જાય તોય ખમર પડે એમ છે ?

વિનુ એમ અક્કર ! આમ બાગણું ઉનાડા રાખીને
ધરના ખૂણામાં

કીર્તિ (ઝખમીને) એહો અત્યા તમે મ્યાંથી
નું વિનુ ? ક્યાથી અત્યારે ? આમ જાનામાના
બોગી માફક

કનુ એરની માફક જાન્ય અમે તો ધણી ચે ખૂસો
પાડી પણ કોઈ સાંભળે જાના ? આ મેં હુ એત
ગવાનું હોય તે (આમોફેન ન ખાધે કરે છે) અમે
ખૂસ પાડી કોઈએ જવાન ન આપ્યો આનું
ઉપાડુ એટલે અમે આવી જીમ્યા

વિનુ અને શું જોયું ?

કનુ હોઈ ખારટર બહારસોને ફૂતરો જે આનથી
સંજો તે આનથી સાંભળીને કીર્તિ

કીર્તિ : એકલા પડ્યા શું કરવું? જરા વખત કાઢતો હતો. બોલો શા સમાચાર છે? ક્યારે આવ્યા તમે?

વિનુ : અમે તો સવારના આવ્યા છીએ.

કીર્તિ : અને મને મળવાની અત્યારે કુરસદ મળી?

કનુ : તારું મકાન કેટલું દૂર? જમી કરીને નીકળ્યા એટલે નીરાંતે બપોર આખી બેસાય.

વિનુ : સાંકડાં છે કે તું આ મકાન વેચીને બીજું ચણાવવાનો છે?

કીર્તિ : હા. આ જરા એકલવાયુ છે. એક ધરાક મળ્યું છે અને સારું ઊપજે એમ છે. સોસાય-દીમાં વસ્તીમાં એક પ્લોટ છે ત્યાં નવું મારી સગવડ પ્રમાણે આધીશ. અડધામાં રહીશ : અડધું લાડે આપીશ.

વિનુ : (કનુને બાજુ પર) હજી પરણ્યો લાગતો નથી.

આપણે વાત સાંભળી તે ખોટી હોયી જોઈએ.

કનુ : કીર્તિ! તે વળી પરણે! એ તો બહો કુશ્મ અસહ્ય જ. બાણતો ત્યારથી જ કેવો હતો?

વિનુ : ત્રણજાર છે. વસ્તીમાં જ રહેવું. વસ્તીથી જીવ તે સમાજથી જીવ. જોયુંને પેલો આપણી સાથે કોલેજમાં હતો તે? પેલો કવિતાઓ કરતો હતો... કોણ એ?...

કનુ : હા, હા. જગદીશ.

વિનુ : હા. એ જગદીશ. તે કેટલો બધો દૂર રહે છે? તે બીચારો બધાં મળીને બગીચ વરસનો થયો તોય ફરજિયાત બહારથી છે.

કીર્તિ : (હસીને) કેમ બધાં મળીને બગીચ?

વિનુ : એટલે કોલેજમાં બધાં વરસમાં યોગ્યા કેકેલાં તેના-

કનુ : મારા બાના કાકા સાથે F.Y.A.માં હતો.

કીર્તિ : કનુ છે એની ધીરજને. એવા ધીરજવાળાનાં તો નામ તકતી ઉપર કાતરીને તેને અધારા કૂવામાં પધરાવવી જોઈએ, નથી પ્રકાશ પડે. (બધાં હસે છે.) એ તો ઠીક, પણ કેટલીક

વાર એકલવાયા રહેવામાં અકરમાત પણ બની જાય છે. હમણાં જ એક કિસ્સો વાંચ્યો હતો... કે એક મકાનમાં ધોળ દિવસે કેટલાક બદમાસો ઝોળખીતા હોવાનું જણાવી ધરમાં ધૂસી જઈને પર લૂંટી ગયા. ધરના રહેવાસીઓએ જૂઠું-જરાડાં તો ધણાય પાડ્યા પણ કોણ સાંભળે?

કનુ : અને હવે તો એવું કામ બેરાંઓ પણ કરે છે. અમારાં ફોઈયાને ત્યાં એક વાર બપોર... ઘેરે કોઈ નહિ, એકલાં ફોઈયા બીચારાને એક બાઈ હિન્દુસ્તાની પહેરવેશવાળો આવતો "હું તો નિદારના ધરતીકંપમાંથી આવીને "હું તો આમ છું" ને તેમ છું. ને મારે બાધા છે..." આડું ધતિંગ કરીને રૂપિયા પાંચ ફોઈયા પાસેથી પડાવી લીધા.

વિનુ : હા. એવાં ગરીબોલાં હમણાં હમણાં બહુ જ ફાટી નીકળ્યાં છે.

કનુ : અને બેરી એટલે કોઈ ખાસ રોકે પણ નહિ.

કીર્તિ : હા, હા. બેરાંઓ પટામણાં હોય છે. ઠગ તરીકે સારા નીવડે.

અવાજ : કીર્તિ!બાઈ છે કે?

[બારણ બખરે છે.]

કીર્તિ : એ હા. કાણ! અંદર આવો.

વિનુ : આપણે વાત કરતાં હતાં એવું તો કોઈ નહિ હોય!

કીર્તિ : ના, ના, એ તો પાસેના તેજનના કાર-ખાનામાંથી આવેલ માણસ છે.

[કારખાનાનો માણસ આવે છે.]

કા. મા. કીર્તિ!બાઈ, આપકું કારખાનેમે મેનેજર બાણ લુલાતે દે. બોલને દે કે જરૂરી કામ દે આર અનુત દેર નહીં લગેયા. બોલતા દે આપકું કુછ બીજનેસ દેને મંજના દે.

કીર્તિ : એમ? જ ત્યારે આવું છું. (કારખાનાનો માણસ જાય છે.)

વિનુ : અમે કેતા શુકનિવાગ છીએ. અમારા આવનાં જ તારે ધધો પાડ્યો.

કીર્તિ હા, કાગળું એસવું ને કાળું પડવું એવું થયું
પણ તમને એકલા મૂકીને જવું કીક નથી
દેખાતું

કહું એમા કાઠ હકત નહિ અને કયા પારકા છીએ ?
તું તારે જા ધરમના કામમાં હોન ન કરીએ

વિત્તુ અને યાત્રા છીએ, નહિ તો તારી સાથે
આવત તેમજનું કારખાતું જોવા તે મળત

કીર્તિ ના, ના, તમે આરામ કરો (કોટ પહેતા)
હુ હમણા આવી લાગીયા તમે રેકડ વગાડજો
આ બાકસમા નથી પીન છે (કોટ પહેરીને)
એમ ત્યારે, સાહેબજી ! હું આટું પછી આપણે
આપણી પીથુ (નબ છે)

કહું સાડુ જલદી આવજો હો કે ?

નિતુ આ કીર્તિએ આ બધી રેકડો બેગી કરી છે
તેમાં ગરખાની આટલી બધી કેમ ?

કહું કોઈની નોડે દોસ્તી કરી હશે એ કાઈ, કાચો
નથી

વિત્તુ (પીન લેવા જતા) અરે ! અહીં તો હેન્ડ-પીન
પણ એકાદ દેખાય છે

કહું કદાચ પરવરો તો નહિ હોય ! આપણે એને
પૂછજી નહિ

વિત્તુ એવું હોય તો એ આપણને કહીને !

કહું ચાનો કહે ? શગમતો હશે કે કોતરી ન મોકલી
હોય પણ ચાનો કહે !

વિત્તુ હવે ગનેજના મિત્રાને બધાપને કોઠાનો તો
કાઈ મોકનાવતું નથી પણ પરણે હોય તો
એની પત્નીના કપડા કે એવું તો કાઈ હોય ને !
તે કયા જણાય છે ? જોયો નહિ પેતો આપણો
પરણેનો મિત્ર !

કહું હા હા (હસીને) પરસોતમ ગોટલી સવા
લેતની મોટલી ઓરડાની દરેક ખીંગીએ એની
પત્નીનું એક એક કપડું

વિત્તુ: મૂરખે મિત્રાની ખીંગી ઉપર પણ કમળે,
સાંભળો, ચોળી બધુ પ્રદર્શન કર્યું હતું !

કહું અને એ મ તારા જેવા કળાકારના ચિત્રો ઉપર
લગભગની કળાકારના ચિત્ર ઉપર સ્ત્રીના કપડા ?
કેટલું અચ્છુકું

નિતુ ઝાઝી મશકરી રહેવા દે નહિ તો છુટી આ
ગરખાની રેકડ મારીશ

કહું ત્યારે નવરા પડ્યા મશકરી સિવાય શું કરવું ?

વિત્તુ જો તારે મામ જોઈએ કે ને ? તો આપણે
કીર્તિને ઓરડા મોંઘીએ

કહું હા, ચાનો બીચારાને કનામક રીતે નીચું કાણુ
ગોઠવી આપશે ?

[બંને મિત્રો ઓરડામાં મોઝવણી ફરે છે]

(ધડિયાળ જોઈને) આ ધડિયાળ તો બધ છે !

[ચારી દઈ ટાઈમ મૂકી આવતુ કહે છે પણ થોડી
બારબ તે ચાને છે વળી ચિત્રો ગોઠવવામાં પડે છે]

વિત્તુ અરે કહું ! આ બાતુઓના ફમાલ આ ફુસિંગ
ટેમલ હોઈ ક્યાથી ?

કહું તારે એની શી પચાત ? કાઠને મોકનવાની
જરૂર આપણને ન પડે, કીર્તિને તો હોય ને
મૂકો દે અને એમ ઝીણવટથી જોઈશ તો વળી
પ્રેમપત્રો પણ મળી આવશે માટે તું તારે આ
ગોઠવવા લાગને

[મોઝવણી કામ ધમગોઠાર ચાલત હોય છે બંનેએ
બાથો ચડાવીને કામ કરવા માંડ્યું છે સીસોલીથી
ગીતો ગાતા બધ છે વાજ વીખાઈ ગયા છે એવામાં
રત્નની આવે છે તેને ફ્રેન મળી નથી]

રત્નની (સ્વગત) હાય, હાય આ લડકા કોણુ ધરમા
ધૂસી ગયા છે !—એવ તમે કાણુ હો ? અને આ
બધુ શું રમણભમણુ કરો છો ?

કહું કાણુ છા, કેમ ? આખે દેખાતું નથી ? તમે
કાણુ હો ?

રત્નની કાણુ છો કેમ વળી ? આ તો માડુ ધર છે

નિતુ અરે ! બહુ જનરી બેરી છે આજુ ધર જ
લેતી પડે છે કહું આ તો ફાઈબાને મળી
હતી તેમાની

કનુ: હાં. હાં. કંકારો ઠીક થાયો છે. કોઈ બટીક તો અનર્થ જાય.

વિનુ: બાઈ, તું ધરની બહાર નીકળ. અમને કાચા ન સમજાય. અમે તારા જેવી બહુ જોઈ છે.

રજની: જાવ જાવ દબે બહાર જવાનું કહેવાવાળા ! હું ધરની ધણીઆણી છું. હું તમારી જગજગ ખબર લઈશ.

વિનુ: કનુ, કીર્તિની દોરતાર નહિ હોય ?

કનુ: આ પીન તમારી છે. આ રમાલ ...

રજની: આ બધું ધર માટે છે. એકલી સ્ત્રીની મરકરી કરતાં શરમાતા નથી ? ક્યાં ગયા એ ! બધું શું થઈ ગયું ? (રડવા જેવી થઈ જાય છે)

વિનુ: તે " એ " તે કાણ ?

રજની: કીર્તિંકર ! હું તેમની સ્ત્રી છું, પરંતુતર છું. તમે અહીં ક્યાંથી ફૂટી નીકળ્યા છો ? તમે કોણ છો ? મને સામેસાચું કહો, નહિ તો ફજેત થશો.

કનુ: આ તારીની ! સીધી કીર્તિંકરની ઝેરી થવાની વાત કરે છે. ખરેખરે કીર્તિંકરને આ બધા ક્યાંથી વળી ... (હસે છે)

વિનુ: તે તમે કીર્તિંકરને પરણ્યા છો ?

કનુ: (ધીરેથી) અને ચાકી માન્યું કે તમે કીર્તિંકરનાં પત્ની છો. તો તમે ખરેખરે ક્યાં ...

રજની: હું રોશને ગઈ હતી.

વિનુ: એમ ? (વિસ્મયથી જોઈ રહે છે)

રજની: હું મારે પીયર જવાની હતી પણ ગાડી ચૂકી ગઈ.

કનુ: શી બનાવટી વાત છે. કીર્તિંકર જેવાની પત્ની પીયર જાય તે આમ ખાલી હાથે, કોઈ માને ખરું ?

રજની: ખેંચ તો રોશન ઉપર ચૂકી આવી. પાછી સાંજની ગાડીમાં જવાની છું એટલે.

કનુ: શી બનાવટ કરે છે !

વિનુ: બાઈ, ખરું માની જા, અને ચાલી જા, તો કીર્તિંકર હમણાં આવશે તો પોલી બોલાવ્યા વિના નહિ રહે.

રજની: એ નથી તેમાં જ તમે આમ ફાટ્યું ફાટ્યું બોલો છો... પણ તમે કાણ છો એ કહો. નહિ તો મારે પોલીસને બોલાવવો પડશે.

કનુ: અમે કંઈ તારા જેવા ધર્તિંગ નથી. અમે કીર્તિંકરના બાઈજાઈએ. કોલેજના લગોટિયા દોરતદાર.

રજની: ગરબ્યા પછી લગોટિયા દોરતદાર શું કરવા છે ? ધર્તિંગ તો તમે છો, દોરતદાર હો નો આ ધરની બધી જગ્યાને ધાવમેજ કરવાની તમારે કંઈ જરૂર ? શાવકારના દીકરા તમે મોટા દોરતદાર થઈને આવ્યા છો !

વિનુ: નો બાઈ, આ તારો દેખાવ સારો છે એટલે અમને વનિતા વાત્સલ્ય થાય છે. નહિ તો મારી મારીને ધરની બહાર હાંકી કાઢત.

કનુ: વાહરે મેર રંગીન ... વાહ.

રજની ચૂપ ! જેમ ફાવે તેમ બોલ બોલ શાના કરો છો ? કોઈ સમજના વિના ! એવું થાય છે કે જાલ જ બેચી કાઢું. પણ એમના બાઈજાઈ હો તો પછીથી પરતાવું પરે માટે જ સમજામીને બેસી રહી છું.

વિનુ: અરે બાઈ ! આમ ગરમ શું થાય છે ? તું તારે પેન્ના ખૂણામાં બેસ કીર્તિંકર આવશે એટલે તારો નિકાલ કરીશ.

કનુ. તે છું ચંદો રોજ આવે છે હું બાઈ ! વિનુ, આ તો રોજનું ઘરાક હશે.

રજની: ચૂપ ! પણ એ ગયા છે ક્યાં ?

વિનુ: એમને કંઈ કામ ધધો દશે કે તમારી પાછળ જ લટકવા કરે ? એ ગયા છે તેમજનાં ઘર ખાનામાં ધધો કરવા.

કનુ: અરે બાઈ ! આમ લટકવું છોડી દઈને કોઈની સાથે પડછો અને બહી થઈને ! તારા જેવીને પરણનાર તો ધધાય મળી આવે.

વિનુ હા, ધણામ

રજની- ચૂપ ! તમે છાના રહેશો ? પછી પરતાશો
એવા શરમાશો કે જિંદગી સુધી થાદ ગહેશે
હ તો માર્છ તમારી એડે માયાઝીક નથી કરતી
(અંદરના મેઝા તરફ ચાલી જાય છે)

કનુ: અરે, આ તો ધરમા માર્છ

વિનુ જહારથી ખારણુ વાસી દે બાલે એવડામાં
પૂરાછ ગહે (કનુ વાસો દે છે)

કનુ અરે વિનુ ! બારે વિચિત્ર લાગે છે માન ન
માન પણ કાર્ધક ગોટાલો છે આ બાર્છ પરણેલી
લાગતી જ નથી.

વિનુ હા હો ! પરણેલી બાર્છ જ જુદો હોય પણ
તદન બનાવડી પણ નથી લાગતી બનાવડી
હોય તે આટલી જક ન કરે ને આટલી ધીરજ
પણ ન રાખે

કનુ ત્યારે શુ કીર્તિની બેરી હશે ? ના, ના એની
વાત જ કેની બનાવડી છે પોવર જલુ છે ને
પેટી રેશન પર મૂકી છે ને ગારો ચૂકી માર્છ.
એમ રોતા ગારો ચૂકાય છે ? તદન બનાવડી
લાગે છે

[આંખે ઘાટો બાધીને કીર્તિ જાય છે. કદખાખનો
માણસ તેને ફેરીને લાવે છે]

કનુ-વિનુ અરે કીર્તિ ! આ શુ થયુ ? આ પારો
શાનો ?

કો નો મા અરે સામકુ જરા આંખમે તેમજ લગ
' ગયા બહત નદો લગા હૈ દવાઈ ગયા હૈ
કલ તકમે આરામ હો જાયશા સેકોન પટ્ટી
દિવાના મત એસા દાકતર સાગને બોલા હૈ
અચ્છા સાગ્ર, કીર્તિબાણુ ! મે જ સકતા હ ?

કીર્તિ હા બાર્છ ! જા તું તારે (કારખાનાનો
માણસ જાય છે)

કીર્તિ. બાર્છ કનુ-વિનુ ! તમે છા તે કીક છે જરા
તેમજવાળા હાથથી આખ ચોમાર્છ માર્છ કાળી
બળતરા થાય છે (કનુ-વિનુ વાત કહેવાની
મૂંઝવણમાં પડે છે)

કનુ અરે કીર્તિ ! સાચુ કહે તું પરણ્યો છે ? અહો
ખીજી ઉપાધિ અગી છે

કીર્તિ- શુ થયુ વળી ?

વિનુ પેની ફેરમાને ત્યાં આવી હતી તેવી એક બાધ
આવી હતી

કીર્તિ. પછી ? પોલીસને સોપવી હતી ને ?

કનુ પણ કહે કે કીર્તિધરની પત્ની છુ.

કીર્તિ મૂર્ખ પત્ની ! એવી બળનગ બળે છે !

વિનુ (કનુને) આ વાતનો નિકાલ શી રીતે આવશે !
આની આંખે બળનરા થાય છે ને પેટી બાપને
જુએ નહિ ત્યા સુધી એને પૂરી રાખવી ! બધુ
ધાયન તો વધુ

વિનુ કીર્તિ ! અમે એ બાઈને અહી પૂરી રાખી છે
કીર્તિ: અરે ! એની રેડિયાળને ધરમા કયા ધાલી !
કાઠી મૂકવી હતી ને ?

કનુ: પણ અમને કે કદાચ તારી કાર્ધ બોળખીતી હશે
કીર્તિ મરે તો કાર્ધ બોળખીતી નથી બાર્છ ! બહુ
બળતરા થાય છે

વિનુ: પણ તારી પત્ની કયા છે ?

કીર્તિ જહામમમા અત્યારે તો પહેાચીય માર્છ હશે
બહુ બળે છે

કનુ અરે બાર્છ, જરા ધીરજ ગખ, મટી જશે.
પણ તારા લગન થયા છે ? તારી પત્નીનું નામ
શુ ? એ કયા માર્છ છે ? (ધીરજથી) જરા
જવાબ તો આપ

કીર્તિ મેં તમને લગનમાં બોલાવ્યા ન હતા એટલે
તમે મારુ ફારસ કરવા ધાયું છે કેમ ? કાર્ધ
કીમતી પૂરી રાખી હશે અહીં મારો છવ
જાય છે ને તમને ફારસ થએ છે આ . મા . રે

[સ સા બાધા અને શ્રીમતી બાધા આવે છે]

અવગજ મિ કીર્તિ છે કે ?

કીર્તિ (અંદરથી) એ હા, અવો. કનુ-વિનુ !
ને આ આવનાર રા સા લાયા છે. એ
મારુ મરુ ૨૦ હજારમાં લેતાના છે ખીજી
બધો વાત મૂકીને એમને જરા ધર બતાવવાનું

છે, સમજ્યો ! મારી આંખે પારો છે એટલે
એ બધું તારે કરવાનું છે.

કનુ: અરે આને ધર બતાવવાનું છે ને આ બેંડુ
પૂરું છે તેનું શું ?

વિનુ: બારણું ઉઘાડી નાખ.

[કનુ બાંધાને લેવા નીચે છે. વિનુ રજનીવાળું બારણું
ઉઘાડવા નીચે છે.]

અવાજ: મિ. ક્રીતિંકર છે કે !

કનુ: (જતાં જતાં) એ હાજી પધારો.

[કનુ રા. સા. અને શ્રીમતીને લઈને આવે છે.]

[વિનુ રજનીવાળો એકઠો ઉઘાડી આવે છે.]

કીર્તિ: પધારો રાવસાહેબ.

રા. સા.: અરે મિ. ક્રીતિં ! આ પારો ચાલો, શું
અરેમાત થયો છે ?

શ્રીમતી: કાનો મોટર સાથે ! આ મોટર પહોંચે
એના બેઠકાર બની ગયા છે કે વાત ન પૂછે.

કીર્તિ: જી, ના. આ તો તેમજના કારખાનામાં
જરા તેમજ આંખે અડી ગયો. ખાસ ચિંતા
જેવું નથી. આપ ચાલો, મારા આ બન્ને મિત્રો
આપને મકાન બતાવશે.

રા. સા.: મિ. ક્રીતિં ! મારે જરા મકાનની કીમત
બાબત કહેવું હતું.

કીર્તિ: જી. આપ કહો હું સાંકળું છું પણ કીમત
તો આપને ૨૦ હજાર આપવી પડશે, બાકી રૂ.
૨૫ હજારની પણ એાફૂરો છે. પણ મારા મનમાં
કે આપ જેવાના આવવાથી મારું ધર સુખી
થશે.

શ્રીમતી: મકાન સારું હોય તો વળી કીમત ને
ગળે સમજાવો.

રા. સા.: ના, ના. કીમત તો વળી જેવાની જ રહેશે.

કીર્તિ: આપ બેઠક સાચું કહો છો. પણ એ જાન-
તમાં મેં આપને કનુ તેમજ છે.

શ્રીમતી: ચાલો મકાન તો બોલો એ. (કામ ચાલુ છે.)

કીર્તિ: (બોલો ચાલુ છે) હા, ચાલો. (કામ
ટોકા માટે કાંઈ મારે છે. વિનુ ટોકા આપે છે.)

[બધું સમય રજની પૂરાઈ છે તે તરફની બી.
બીજી તરફ વળે છે. રજની ધોરેથી બારણું ઉઘાડ
નુએ છે અને બધા ગયા તેની ખાતરી કરે છે.]

રજની: મેં બધી વાત સાંભળી. તરફમાંથી બધું
જોયું. બીચારાને આંખમાં તેમજ પડ્યો
અને એ ધારે છે કે હું મારે પીયર પડ્યો
મર્દ છું. એ દેખે તો જ માનો. એમાં
રાવસાહેબ જેવા મહેમાન આવે તો
બેસી છે.

[બહારથી કીર્તિનો અવાજ સંભળાય છે.

અવાજ: ઉઘાડો... છે કે કાંઈ ? ઉઘાડો. . .

[કુશળ્યદ્ર મારવાડ તરફના મુખેલા વેપારી
તેવા લાગે છે. યુવક છે. મારવાડી લોકિયા
પણ કુશળ્યદ્ર એમાં એક માત્ર અપવાદ હોય
લાગે છે. રજની બારણું તરફ તેમને લેવા નીચે

રજની: પધારો. આપ કાણ છો ? કાનું કામ છે ?

કુશળ્ય: સાંભળ્યું છે કે આ મકાન વેચવાનું છે.

રજની: જી, હા. (સ્વગત) એક ધરાક ઉપર આ બીજો.
મકાનની પણ કીમત વધે એમ લાગે મિ. આપને
પોતાને રાખવું છે કે કાંઈ બીજા માટે ? . . .

કુશળ્ય: ના. મારે પોતાને રાખવું છે. ક્યારે સુખીમાં
ખાલી થાય એમ છે ?

રજની: (સ્વગત) આ ધરાકને ઉતાવળ લાગે છે.
(પ્રગટ) ખાલી કરવામાં કાંઈ વાર નથી. ધરાક
કીમત આપે એટલે તરત જ.

કુશળ્ય: એમ ! તો મારે આ ધર વેચાવું જોઈએ છે.
બોલો, તમે જ ધરનાં ધણીઆણી છોને ? તમે
કીમત કાપશો કે બીજું મોઢું ? બીજું કાંઈ હોય
તો બોલાવો. મારે આ કામ જરા ઉતાવળથી
પતાવી સંજની ગાડીમાં જવું છે.

રજની: (સ્વગત) મકાન ખરીદવામાં લોકો આવતા
ઉતાવળા કેમ રતા હશે ? (પ્રગટ) મકાનની કુંજ
માલિક છું અને એની કીમત રૂ. ૨૫ હજાર છે.

કુશળ કેટલા, પચીસ હજાર ? મકાન બતાવશે ?
રજની લુઓ શેક ! એક થરાક ને તેમના પત્ની
મકાન અદરથી લુએ છે માગ માધુસો એમને
બતાવે છે

કુશળ ના, ના એ મકાન મારે જ લેવું છે આ
નદીમિત્તે મારી એ વીધા જમીન છે ત્યા
વાડી કરવી છે અને આ બગીચો મારે ખેતી
વાડીના મેનેજર માટે ગરુ જ અનૂચલ છે હું
તમને અત્યારે જ રૂ. ૨૫ હજારનો એક આપુ
તમે આ મકાન મને જ આપો તેઓને ના
પાડી છો મારે જ એ લેવું છે

રજની (રવગત) સ-સ મોકા છે રૂ. પાંચ હજાર
રનો એકબે ફાપો છે કેવું સરસ ! એક હજાર
સાડીઓ આવે ! (પ્રગટ) સાડુ તો શેક લાવો
એક

કુશળ પછી જરા મને મકાન બતાવી દેને એટલે
એમાં શા સુધારાવધારા કરવા તેની સમજ પડે
બાકી કીમત બાબતનો કંઈ વાધો નથી હોયો
આ એક લાજુ છું (એક બૂધ મટે છે) બોનો,
કાના નામનો લાજુ ?

જની રજની મીતિંકર મહેતા હાથોહાથ રૂ. ૧ મળે
એવો લખાને અમરુ બાપું અને કદાચી
નાંખુ છે

કુશળ સાડુ (લખે છે પેટુ રજની કીતિંકર
મહેતા એર એર ફીક ટવેન્ડીફાઇન થાઉ
અંક એન્ડી કુશળચંદ્ર એસ નેમાણી)

રજની આપડું નામ કુશળચંદ્ર ?

કુશળ હાથ મકાન કીતિંકરના હાથમાંથી હવે કુશળ
ચંદ્રના હાથમાં આવ્યું એક જ નામરાસી
આસો હવે મમન બતાવો તો હીક બહુ વખત
મશે।

રજની હા ચાલો અહીંથી તમે પહેલા આ ચોરડો
નેઈ હોય (કુશળચંદ્ર જાય છે - જની એક
નરોબર તપાસી સાચવીને મૂકે છે) પેના મોકા
કઈ તમ્ છે ? હા ખરેખર ત્યારે અને પેવી

તરફથી નેઈ જમીએ (રજની પછી અંદર
જાય છે બારણું ઉઘાડુ છે (રા સા, કેનુ,
વિલુ, મીતિં શ્રીમતી આવી પડોએ છે)

૧૧ આ કેમ બોલો (શ્રીમતીને) હવે મકાન નેવા
પછી તમને લાગે છે કે એની કીમત રૂ. વીસ
હજાર હોય ?

શ્રી : (મો બગાડીને) આમ તો હીક, પછી જરા
સામુ પડે અને એકવણુ છોકરા કોની સાથે
રમે ? અને જગા છણું પછી ખડુ

૨૧ રા હા મિ. કીતિં ! અમારે જરા સુફેલી
જેવું છે પાંચ-સાત હજાર આના ઉપર ખર
ચીએ ત્યારે અમારી સગવડ થાય પછી (શ્રીમ
તીને) તમારી મગજ હોય તો મારે કંઈ વાધો
નથી કારણ ધરમા વધારે તમારે રહેવાનું અમે
તો ધધાદારી રહ્યા ધરની સગવડ અગત્ય તમારે
વધારે નેવાની

શ્રી હા અડોશપડોશ વિતા મને ન શું

૨૧ રા : તો નથી લેવું ને ? લુઓ હું ના નથી
પામનો પછી મને મિંઈ ન કહેતાં હું તો
તૈયાર છું

શ્રી હા નથી લેવું

કીતિં જેવી મરજી

૨૧ રા મીમતનો સવાલ નથી મિ. કીતિં ! પછી
સગવડ જરા આપને તકનીક આપી માફ કરજો
હો હોય ત્યારે, રજા લઈએ

શ્રીમતી માફ કરજો હો ! આપને સડુંને તકનીક
આપી

કીતિં ના ના, એમાં તકનીક શાની ? મકાન તો
બતાવવું નેઈએ ને ! અને સગવડનો વિચાર તો
તમારે જ કરવો નેઈએ આ તો મકાન ખરીદ
વાની વાત છે ક્યા લુગાનો રૂઓ છે કે ફાદી
જાય તો નેવા લેવાય !

૨૧ રા બાપર છે માફ કરજો ભાઈઓ ! ચાલો
સાહેબજી ! (શ્રીમતી ને રા સા જાય છે)

કેનુ (ઉઘાડુ બારણું નેતાં) વિલુ ગઈ બસા

ગઈ...

ચિત્તુ : હા! નિરાંત થઈ.

કીર્તિ : શું નિરાંત થઈ? રૂ. ૨૦ હાનરનો સોદો
બગડી ગયો.

કનુ : અરે એની ક્યાં વાત છે? પેલી પૂરી રાખી
હતી તે બધા ગઈ.

કીર્તિ : પેલી ગળેપકુ બેરી? ગઈ ખરેખર! અરે
પણ ધરમાં કાંઈ હાથ મારતી ગઈ ન હોય.

કનુ : હા, હોં! ચાલો જરા બોઈ લાઈએ.

કીર્તિ : હા, ચાલો.

[ત્રણેય જણ મકાનમાંથી રજની કાંઈ લઈ લેતા
નથી ગઈ તે જોવા નંબ છે. તખ્તો ખાલી થાય છે
એટલે બીજા બારણેથી રજની કુશળચંદ્રને લઈને
આવે છે.]

કુશળ : બરાબર છે. આપણે આપું મકાન ભેંધ
લીધું. આ પેલા અંદર ગયા તે કોણ છે?
પેલાને આપે તો પાટો છે.

રજની : (જરા ગૂંચવણને) એ છે તે અમારા
દુાધવર છે. મોટરનો અકસ્માત થયો હતો. અને
પેલા બીજા : એ એના સગાઓ આવ્યા છે.

કુશળ : મિ. કીર્તિકર મળ્યા હોત તો ઠીક થાત.

રજની : હા, તેઓ પણ આપને ભેટને પુચી થાત.
પણ તેઓ બહારગામ ગયા છે. આજે બપોરની
ગાડીમાં જ ગયા.

કુશળ : કાંઈ નહિ, ફરી કોઈ વાર મળીશું. હવે
આપ આ મકાન ક્યારે ખાલી કરશે તે મને
કહો. અને મને રૂ. ૨૫ હાનરની પહોંચ પણ
તે વખતે આપજો.

રજની : લુઓ : આ એક બે દિવસ પછીની
તારીખનો છે. એટલે બે દિવસમાં તો મકાન
ખાલી કરીને અમે તમોને જણાવીશું.

કુશળ : પણ હું તો આજે રાત્રે જ જઈ છું. હાં,
તો તમો એમ કરો. હું સરનામું આપું ત્યાં મારે
એતીવાડોને મેનેજર બિતરો છે. તેને જણાવજો

એટલે તે

તે જ વખતે
સહી કરી આપજો.

રજની : હા, હા. ત્યાં હું
પણ આવી જશે. મારું તે કીર્તિકર
કુશળ : આપ લખી લ્યો. () શું?

વિજયસિંહ નથુસિંહ રાણા. ૨૧
ગામ કોસવેન.) મારું ત્યારે, હું
લઈ છું. હું માનું છું કે મેં આ
તકલીફ આપી નથી. માફ કરશો, જયજય

રજની : જય જય. એમાં તકલીફ શાની? (કુ
અંદર વિદાય લે છે.) હાથ! બધું ઠીક ગોઠવાયું.
પણ હવે છેલ્લો ભાગ જરા સંભાળવાનો છે.
[કીર્તિ, કનુ, ચિત્તુ મકાન ભેંટને પાછા આવે છે.
રજની બાહ્ય પર બસી નંબ છે, છુપાય છે.]

કનુ : કોઈ વસ્તુને હાથ સરખો અડાડ્યો નથી. જરા
અજમ જેવું.

ચિત્તુ : આપણે રા.સા. સાથે મકાન ભેટતા હતા ત્યારે
બીજા બારણાઓમાં જરા અવાજ તો થયો હતો,
હો !

કનુ : ના રે, એ તો અમથા બહુકારા.

કીર્તિ : મને તો કાંઈ સંભળાયું નહિ.

[બહારથી રજની બોલે છે.]

રજની : ઉપાડો.

કનુ : કોણ? કોઈ બાઈ લાગે છે.

ચિત્તુ : ઓહો! આજે કેટલી બાઈઓ આવવાની છે?

કીર્તિ : આવવા રે. કદાચ મકાન મોટેનું ધરાક હોય.

કનુ : આવો, કોણ છે? અંદર આવો. (રજની
આવે છે.)

રજની : આ મકાન વેચવાનું છે? મારે તે ખરોદ-
વાનું છે.

કીર્તિ : હા, બહેન! આવો. આપની સાથે કોણ
છે? કોઈ બીજું છે?

કંતુ અરે! આ બીજા બેરી

વિનુ કીર્તિ. તે તે જ ગળેપડુ બેરી

કીર્તિ આ નથી જોતાયો છે? (જરા ચીંતાવ
છે) બધું ફારસ છે? મારી આખાયા

તે જો તેજ્ય પાયો

કંતુ, મર્ધા ફરી કેમ આવી?

વિનુ વખતે તો કીર્તિ કર છે એટલે પતનીનો
જે ન બજવાયો એટલે મગક ચક્રને આની,
કમા તારા મનમાં કે અમે જતા ગયા હોઈશું
ખડુ ને?

કંતુ તારી મતલબ શી છે? અમારી પાછળ કેમ
પડી છે?

ગજની (હસીને) મારે તો મકાન ખગોલુ છે

કીર્તિ તમે કાણુ છે? અવાજ પરિચિત લાગે છે

ગજની બીજા કાર્ડને ક્યાં લાગે છે? આજે તમે
તો આખે પાટો આપ્યો છે એટલે ક્યાંથી
જાળયો?

કંતુ ભેધું! પાછો પલટો આપી પગકમાથી પાછી
પત્ની થવા લાગી

વિનુ. અજબ બેરી છે!

કીર્તિ (ચીંતાઈને) શી છે આ ધાધલ? તમે કાણુ
હો બાઈ? એલો ને એખવટ કરો ને મકા
નની કીમત તો રૂ. ૨૦ હજાર છે છેડુબચ?

ગજની: હા કીર્તિ કર મહેતાની બરવાણી છુ રુ
મારી એટલી ઝુબક નહિ હોય!

કીર્તિ હે! (પાટો કાઢતા જાય છે) કાણુ ગજની!
તું તારા બાપુને ઘેર નથી ગઈ? તું શું કરતી
હતી? આ બધું શું છે?

કંતુ અરે! પાટો ન કાઢીશ એ તો આખનું કામ.

વિનુ રહેવા કે એ તો બનાવવી છે તું કાગ્યાનામા
મયો હતો ત્યારની વાસે લાગી છે લપ

ગજની હા, હા, લપ પણ પાટો કાઢવાની જરૂર
નથી

કંતુ આની જરૂર હોય! પાટો કાઢે તો તો પોલ
પગમર્ધ જાય ને?

ગજની મારે મમન ખરીલુ છે હું રૂ. ૨૦
હજારમા ખરીદવા તૈયાર છુ

કીર્તિ લાગે પૈસા, માયાકૃત શી બધી અધાધુધી
જ ચાલી છે

ગજની. પણ મારી પાસે તો રૂ. ૨૫ હજારનો
ચેક છે પાંચ હજારનો ચેક મને તમે આપો
હું તમને પચીસ હજારનો આપુ

કંતુ અરે વાહ! બનાવવી ચેમ્પો કિસ્સો

વિનુ આ બેરી કાર્ડ સોનેરી ટાળામાની લાગે છે

ગજની ચેક બનાવવી નથી જુઓ આ રહો

વિનુ ચેક લઈને વાગે છે પેટુ ગજની કીર્તિ કર
મહેતા રૂપીક રૂ. ૨૫૦૦૦ કુશળચંદ નેમાણી

કીર્તિ ગજનીના નામનો ચેક તે તું ગજની જ છે?

ગજની હું તો કચારની ય હઈ છુ પણ કાર્ડ
ક્યા માને છે? -

કંતુ શાના માને, બધા ય મર્ધ કાલા છે!
બનાવવી ચેક છે!

વિનુ: અમેય કુનિયા દેખી છે હો!

કીર્તિ અરે આ તો અધારી કુનિયા છે અને ચેક
કલાજ સૂત્ર છે જે ગજનીના ગજાની પાછળ
(પોતાના ગજાનો ભાગ બતાવીને) ચેક કાળો
તલ હતો જે તલ હોય તો એ ગજની

[વિનુ વપાસ કરે છે ગજની માથે એકી થ છે]

ગજની આવુ ફારસ શું કરાવે છે તમે ય તે-
પણ ચાય રૂ? ભિલા રહેો તન પછી નેવાશે
પણ આ મકાનની કીમત રૂ. વીસ હજારથી
વધારે ન ઊપજે તે માગે આગળ છે કમન?

કીર્તિ. અરે વીસ હજાર એ ક્યા મળે છે?
રા સા ના પાડી ગયા તે ના ભેધુ?

કંતુ હા હા, કબુલ તલ નેવા દો

વિનુ : અલ્યા, તલ દરી તો આપણું શું મોટું રહેશે ?

રજની : હું તો ક્યારનીય કહેતી હતી.

કનુ : શું થાય ? પણ આપણે ક્યાં મળી જોઈને પરાદાપૂર્વક અપમાન કર્યું હતું ? (રજની માથું ઉધાડે છે. કનુ ને વિનુ તલ જુએ છે.)

કનુ-વિનુ : કીર્તિ, તલ તો છે !

કીર્તિ : ત્યારે તો રજની જ દરી. તું કેમ ન ગઈ ?

રજની : દ્રેષ્ઠન ચૂકી ગઈ.

કીર્તિ : બે વાગ્યાની નીકળા તો ય દ્રેષ્ઠન ચૂકી ગઈ ? રસ્તામાં ભીંધી ગઈ હતી ?

વિનુ : પણ દ્રેષ્ઠનું શું થયું ?

રજની : દ્રેષ્ઠ રેશને જ મૂકી, રાતની ગાડીમાં જવું છે ને ?

કીર્તિ : પણ એટલે બધો વખત કેમ લાગ્યો ?... અને આ એકનું શું છે ?

રજની : વખતનું તો કેણુ જણે તમારું કમલું જ હતું છે ! જુઓ હજુ એમાં કેટલા વાગ્યા છે !

કાંટા ક્યાં ફરે છે ? કાઈ ફેરવે ત્યારે ફરે છે કે શું ? (બધાનું ધ્યાન ધડિયાળ તરફ જાય છે.)

કનુ : અલ્યા ધડિયાળ તો બંધ લાગે છે !

વિનુ : (કાને મૂકીને) હા. તદ્દન.

કનુ : આ ધડિયાળ તો બંધ છે.

વિનુ : હું ખરો દિલગીર છું, માફ કરજો ભાભી-સાહેબ !

રજની : ના, કંઈ નહિ, હોય. હવે તમારે જમવું છે તો રસોઈ કરી નાખું. (જવા કરે છે.)

કીર્તિ : હીક મમ્મત થઈ. એ એ જ લાગની છે. કાઈ વાર અને એવો હેરાન કરે છે ! સોનેરી ટાળી : બનાવટી ચોક ! હા. હા. હા. મળેપકુ ધર્મપત્ની ! સાચું હતું કે ગળે તલ છે તે ધ્યાનમાં હતું... હવે મ્હોરવાળી વીંટી પહેરતી જા કે કાઈને થક ન આવે. નહિ તો લોકોટમાં મારો ફોટો રાખ. (સદુ હસે છે.)

રજની : આંદો મારો જીવ ગયો ને તમને મમ્મત થઈ !

[માથે એટી અંદર જતી રહે છે.]

[પડદો પડે છે.] *

આફ્રિકાના પત્રો

લેખક શ્રી હજનભાઈ મૂલજીભાઈ પટેલ

સંપાદક : નૂતન મામ વિધાલય, ગણેશી

૧૩

અખાસે

તા. ૬-૨-૩૮

મિત્ર ભાઈઓ,

એક પત્ર તમને સરોટીથી તા ૪થીએ લખ્યો છે અને હરિપુરાને શિગનામે મોકલ્યો છે તે તમને ત્યા મળ્યો હતો કે નહિ તે લખશી

અમે સરોટી-લીરા-ગુલુ વગેરે વિભાગની બહુ લાખી મુસાફરી આ અકવાડિયામાં કરી આખા એએક ગુલુથોનો સાથ હતો અને તેમની સુદ મોટર કારો હતી એટલે એટલી લાખી મુસાફરીમાં પથુ કથી અડચણ ના પડી બહુ આરામથી મુસાફરી થઈ છે. ૫-૬ દિવસમાં અમે હમરેક માઈન એક સાથે ફર્મા હોઈયું

આ મુસાફરીમાં અમે પૂર્વ આફ્રિકાના સુદાનની સરહદ મુખીતો લાગુ નેરો ગુલુ અને એની આજુ બાજુના જે રથળાએ અમે ફર્મા લાધી સુદાનની ટેકરીઓ સિતિજ ઉપર દેખાતી હતી એ આખો પ્રદેશ કામક આફ્રિકાની આછી વસ્તીવાળો અને જંગલ-ઝાડીથી ભરપૂર છે પચીસ-પચાસ માઈલ સુધીનાં સળગ જમીનો અમે આ વખતે જ નોંધા એ જમીનોમાં આજે પથુ મોટા મોટા સિહો અને હાથીઓના ટોળા પડ્યા પાથર્વા રહે છે અમારી મુસાફરી દિવસની હતી અને આ ઝડપમાં જમીનો સળગાવી મૂકેલા હતા એટલે અમને એનાં દર્શન ના થયાં પથુ ધણી લોકોને અસુગ-સવાર હજી પથુ અમને ભેટો થાય છે અહીંના સિહો બહુ મોટા હોય છે એક જગાએ મે મારેલા સિહનું ચામકુ એક ગાયના આમડા જેવડું મોટું ભોયું આ તરફના લોકો પથુ અકગ શિકારી ગણાય છે દરેકની પાસે એર પાયેલો તીક્ષ્ણ બાલો તો હોય જ છે,

એના વડે જ એ ગમે એવા હિસક પ્રાણીનો શિકાર કરે છે કપાયા તમ્બુના લોકો કરતાં આ લોકો વધારે જમલી દેખાય છે અર્ધનગ્ન અને નગ્ન સ્ત્રી-પુરુષો આ પ્રદેશમાં વધારે નોંધા જિંદગીની તો એમને પરવા જ નથી એ પ્રદેશમાં ખનીજ ધાતુ જમીનમાં વિશેષ હશે તેથી ગરમી પથુ પૂન પડે છે બપોરનો તાપ આલતી મોટરે પથુ ટેટલીક વખતે અસહ્ય થઈ પડે એવો આકરો લાગતો હતો આપણા લોકો આવાં ભર જમીનોમાં નિર્જન રથળે અને શહેરોથી સેકડો માઈલ દૂર વેપાર અથો પડેલા છે તેમાં મે કેટલાક ઊગતા છુરાનેનો—જેમની મૂળો દોરો હજી ફૂટતો હોય છે—મેઈને મનમાં અનેક વિચારો ઉદ્ભવે છે એમની હિમતને માટે માન ઉત્પન્ન થાય છે છતાંએ જે સ્થિતિ-સ્થિતિમાં અને સહવાસમાં તેમને જિંદગી ગાળવાની છે એ ભોતો દુખ થયા વિના નથી રહેતું

આટલી નાની ઉંમરે તેમની ઊગતી શક્તિ કઈ દિશામાં વળી જશે અને કયા ખડક સાથે અથાઈ પારો એ પ્રશ્ન તરત જ મનમાં ઊઠે છે અને એના જ સભવો આ દેશમાં વિશેષ છે એ શક્તિને સુમારે વળવાની કોઈ જ શક્યતા અહીં દેખાતી નથી માત્ર પૈસા મેળવવાના એક જ કામમાં એ શક્તિ—દેશનું સેવનધન—અર્થાઈ ભય એના કરતા વિશેષ દુર્ભાગ્ય ખીલુ કયું ? એવા દેશનો સર્વોચ્ચ વિકાસ કઈ રીતે થાય ? અને એ પૈસા પથુ બધાને મળી રહે એવી સ્થિતિ પથુ અહીં આજે તો નથી રહી, આછી અને અત્તાન પ્રત્યવાળા આ પ્રદેશમાં આપણા લોકોની વસ્તી એટલી બધી વધી પડી છે કે વેપારમાં નયું દરીદ્રાર્થનું તરત જ દાખલ થઈ ગયું છે અહીંની અંગ્રેજ સરકારનું અને અર્ધ-સુધરેલા આફ્રિકાનું

વલણ પણ આપણી વિરુદ્ધ થતું જાય છે એટલે જો લોકો હવે અહીં આવે છે તેમને લાગે મુખ્યત્વે પરતાવાનું જ રહે છે

ગુલુની નજીકના મિશનરીઓનું એક મોટું કેન્દ્ર અમે દ્વરથી જોયું. એની નજીકના રસ્તા ઉપરથી અમે મોટરમાં પસાર થતા હતા ત્યારે કેટલાક પાદરીઓ અને મિશન સ્કુલમાં અભ્યાસ કરતા કેટલાક વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થિનીઓને પણ અમે જોયાં પાદરીઓ તો યુરોપવાસી જ હતા પણ છોકરા-છોકરીઓ અહીંના-આફ્રિકન હતા સો-બસો મકાનો, મોટા દેવળો અને આટલાં પાદરી સ્ત્રી-પુરુષો આવા દૂરના કુર્મ દેશમાં કેવળ પોતાના ધર્મનો અને સંસ્કૃતિનો પ્રચાર કરવા નીકળી પડ્યા છે અને તેની પાછળ લાખો રૂપિયા ખર્ચે છે એ જોઈને મનમાં અનેક વિચારો ઉદ્ભવ્યા આને મટિના રચણની પસંદગી પણ બહુ સમુચિત હતી એક ઊંચી પહાડી પર કુદરતના ખોળામાં એ લોકો પોતાનું થાણું નાખીને પડ્યા છે આજુબાજુ માંડોનો સુધી જોઈ ચકાચ એવો લીલો દરિયાનો પ્રદેશ ઘીચ ઝાડીથી પથરાયેલો છે અને તેની અંદર કેવળ જગલી લોકો છૂટાછવાયા વેરાયેલા છે આવા લોકોની અંદર, બર જગતમાં અને દિસક પ્રાણીઓ વચ્ચે નિર્ભયતાથી એ લોકો પોતાનું કામ એકનિઃશયી કર્યું જાય છે

જે સ્થળે-લાળોગી અમે રાત રહ્યા, ત્યાંથી જગ-વિખ્યાત લેક આટનટનો જળધોધ નજીકમાં છે કહે છે કે તે બસો ફૂટ ઊંચેથી પડે છે અને નાવગરાના જળધોધથી બીજો નબરે ગણાય છે ત્યાં આગળ જગલી પ્રાણીઓનો—હાથી, સિંહ, મગર, જગલી બેસો વગેરેનો—પાર નથી મોટા મોટા મગરાયી એની આજુબાજુની જમીન છવાઈ ગયેલી હોય છે અને અનાજની ગ્રાણીઓની ચપ્પી કરી હોય એમ એક ઉપર એક મગરાની ચપ્પીઓ ત્યાં પડેલી હોય છે જગલી હાથીઓ અને સિંહોના તો ત્યાં મોટા મોટા ટોળા રહે છે પણ ત્યાં જવાને માટે થોડી સ્ટીમરની મુસાફરી કરવી પડે છે અને તે કપાલાથી

બસો-ત્રણસો માઈલને અંતરે છે એટલે એ બધું જોવાનું ત્યાંથી બની શકે એમ નહોતું.

૧૪

નઈવાસા

તા ૨-૩, એપ્રિલ : ૩૦

શનિ-રવિ

ત્રિય બાઈ બહેનો,

બહુ લાખે વખતે—વગભગ બે મહિને—આવે વર્ષનાત્મક પત્ર તમને લખી શકું છું

એ મહિના દરમ્યાન ફક્ત કામને અંગે થયું રખડવું પડ્યું છે, સેકડો માર્ચની મુસાફરી કરી છે, ઘણા અવનવા દરચો જોયા છે, કાવા-મીઠા અનેક અનુભવો થયા છે, માનસિક મૂંઝવણો વેડી છે અને કેટલીક વખત અણધાર્યાં આનંદપ્રસંગો પણ પ્રાપ્ત થયા છે એ બધું આજે વોગતથી જણાવવાનો શો અર્થ ? છતાં જે જે જાણવું તમને ઉપયોગી થઈ શકે અને આનંદ આપી શકે એવું વર્ષનું વિરમરખનો પડો જિયકોને આપવાનો પ્રયત્ન કરું છું તમે એ સમજાવથી સાબરગી અને સહગી એવી આશા છે

દરિયુગ મહાસુબા વખતે જે પત્ર મે તમને સરોટીથી રવાના કર્યો હતો તે પછી એ તરફનો ધણો પ્રદેશ અમે ફરી વળ્યા તેનું દેકું વર્ષનું મે તમને ધણું કરીને ઈલા-ગાથી લખી મોકલ્યું હતું એ ‘ઈલા-ગા’-‘જીન’નો એક માસ મોટે ભાગે માન-સિક અસતોષમાં જ ગયો એમ કહું તો ચારે વચમાં વચમાં કુદરતના કેટલાક અદ્ભુત દરચો આનંદ આપીને એ તાપને ચમાવતા હતા પણ મન પ્રકુ-ક્ષિત નહિ રહેરાથી તેનો આસ્વાદ હું તમને નથી આપી શક્યો

પછી માર્ચમાં તો અમે કપાલા ગયા ત્યાં કુદ-ગતની સપૂણું કળાએ ખીલી ઉઠેલી સુદર-સુભગ વાડી નજર બરીને નીરખી એ વસાહતો દિવસો હતા અને યુગા-પ્રદેશની સૌથી એક અને ફગ-

દુપ જમીન સુકોમળ નવાકુરોથી ને તાજગીભરી લીલી વનસ્પતિથી શોભી જીકી હતી કોઈ સુકોમળ સુદર કન્યા પ્રાતઃસ્નાનથી પ્રકુલિત બનીને બહાર નીચી હોય તેમ નવી-જૂની અધી વનસ્પતિ પ્રથમ મેઘથી અભિષેકિત થઈને પદ્મવિત બની ગઈ હતી કપાલાની આશુમાળુને ૪૦૦-૫૦૦ માઈલના વિસ્તારને ખોડે પ્રદેશ અમે જોઈ ચક્રા નથી, પણ જોડેથી પ્રદેશ જોવાને અમે લાગણીથી ચલા છીએ તેટલે જોડે પછી જાણે જીવનની ધન્યતા અનુભવી છે વરસતા વરસાદમાં રાતના ૧૦-૧૦ વાગ્યા સુધીની મુસાફરી પણ અમે ત્યાં કરી છે આથી તમે કોઈ ગભરાઈ જતા નહિ ચોતરફ વરસાદની જડી પડતી હોવા છતાં, આધુનિક સુધારાએ મોટરના એવા સાધનો તૈયાર કર્યા છે કે જાણે સુખવરિષ્ઠ મનુષ્ય ધરમાં આપણે બેઠા હોઈએ એમ જ લાગે શ્રી મનનાલની સતુન મોટરકારમાં એ વરસતા વરસાદની અદર પણ અમે તદ્દન સુરક્ષિત હતા ઊપડી અદર શરૂ થતી હતી અને છતાં ચોતરફ વિસ્તરેલી અનત ટેકરીઓ, તેની ઉપર ઉગેલી નાનીમોટી વનસ્પતિ અને તેને અભિષેક કરતો મદમસ મેઘ : એ સૌંદર્ય પાન અમે સુખેથી કરી શકતા હતા.

કપાલાથી નીકળતા પહેલાં અઢવાડિયા અગાઉ અમે એક દિવસ સવારના ૮ વાગ્યાના સફરમાં નીકળેલા રાત્રે સાડાચારે અસો-અઢીસો માઈલની મુસાફરી કરીને અમે પાછા આવ્યા હોઈશું, ત્યાં વચમાં કેટલાક એવા સ્થાનો જેવા કે જેને આપણે કુદરતે રચેલી સુદર કુને કહી શકીએ એ પૃથ્વીના નવ પદ્મવિત પાનમાંથી જાણે હમણા જ રસ ટપકી પડશે એટલા એ રસભર હતા રતનાની આશુમાળુ ઉગેલું ઘાસ જાણે શેઠડીના કે જાળનીના વાદ બધાં હોય એટલું જાણુ અને પહોળા પાનવાળું પવનમાં લહેરિયા લેતું હતું આટલા ઉપરથી જ તમે અહીંની ધરતીની તાકાત માપી શકશો આપણા લોડોના અહીં આવ્યા પછી જ આના, જાણુડા, મુલાખજાણુ વગેરેનાં ઝાંઝા અહીં વવાયા છે તે કેટલીક જનરી ઉપર એટલા બધા પ્રમાણમાં ઊછર્યા છે કે જે જોડેને

આપણને આનંદ થાય એના ફળ ચાખ્યા વિના પણ એમાંથી ઝરતુ રસમાલુદ્ય કોઈ પણ કેળવણેલા માણસની રમેન્દ્રાને તૃપ્ત કરી દે આવુ એક જ સ્થળે નથી, પણ ઠેરઠેર જોવાને મળે છે.

કોઈ કોઈ વખત સફરમાંથી અમે પાછા વળતા હોઈએ ત્યારે સન્ધ્યાને સુદ સમય હોય, ક્ષણિક ઉપર જ વરસાદ વરસી ગયો હોય, માતા ધર્મિની તાજ મેઘની સુવાસ ચોતરફ ફેલાવતી હોય, આશુમાળુ અનત ટેકરીઓ અને ખીણોવાળા પ્રદેશ લીલી મખમલની ચાદર ઓઢીને શાંત-ચિન્મય બાવે પોદડો હોય અને તેમાંની કોઈક ટેકરી પાછળ પથિત કેશવાળા ફીણતેજ સૂર્ય છૂપાઈ જતા હોય એ દરમિયાન પૂરપાટ દોડી જતી મોટરમાંથી જેતા અમારા મનમાં કેવા અચકત અનેરા બાવો ઉત્પન્ન થતા હશે એની તમે જ કલ્પના કરી લેજો આવી કુદરતે રચેલી કુનેમાં અને સાર્વત્રિક બનેલા સૃષ્ટિસૌંદર્યની વચ્ચે અહીંના 'દેશીઓ'ને ઠેરઠેર છૂટાછવાયા ઝૂપડામાં પોતાનું ગરીમ શૃદ્ધાજીવ ગાળતા આપણે જોઈએ, તેમાંના કેટલાક સુખી ગણાતા લોગોને રંગોરંગી વસ્ત્રોમાં સજ્જ થઈને સપ્ત સમયે ટહેવતા જોઈએ, અને સન્ધ્યાની મુરમ્બ શાંતિમાં મૂક બાવે ઉમેલાં શાન્દર્ભવેષિત તેમનાં ઝૂપડાં કે સાદાં ઘર જોઈએ, ત્યારે સહેજે આપણને અહીંની અરણ્યવાસ આકર્ષક અને આનંદદાયક લાગે.

આપણી વિમુક્તા આપુ જે જનરી ઉપર રહે છે તે કપાલાથી ત્રણેક માઈલના અંતરે જ છે ત્યાં મુકેસિપ્તસના ધણા ઝાંઝા છે, જેનો એક ફીણકાવ હોર આપણે ગયા, એમાંસામા આપણે, દત્તો અને ઉલ્ટે એ કરમાઈ ગયો એ ઝાંઝા અહીં અસખ્ય છે અને નીચાણવાળા પ્રદેશમાં ઠેર ઠેર જોગે છે, શેઠ નાનજી કાળિદાસના દમરો એકવાળા સાંભાયા-એતરમાં એની વાડો કરેલી છે અને સીધી લીટીમાં ઉમેલા પહેરેગીરોની લાંબી હારની જેમ એકસરખા માપથી તે ઉમેલા હોય છે એનો ઉપયોગ અહીં મેળવાળી જમીનમાંથી મેજ ચૂકી લઈને મચ્છરને પેદા કરનારી હવાનો નાશ કરવાના કામમાં થાય છે.

એ જાણ અહીં સો-અસો ફીટની જિંદગીવાળાં સીધાં સોટા જેવાં હોય છે. એનો દેખાવ પણ સુંદર લાગે છે.

ગયા પત્રમાં મેં તમને આ જ પ્રદેશના જંગલના એક ગામડાની શાળાનું વર્ણન આપ્યું છે. એ સહુએ રમરજીમાં રાખવા જેવું છે. એ શાળાના યોગાનની સ્વચ્છતા, ભુદા ભુદા રસ્તાના આકાર રચીને તેમાં ઉગાડેલું કળામય ધાસ, તેમના પ્રાર્થના-ધરતી સફાઈ, સાદાઈ અને સ્વદેશીતા ખરેખર અનુકરણીય છે. એ ધરતી ભીંતો માટીની બનેલી હોવા છતાં રેતી અને હાથુના મિશ્રણથી બનાવેલા સીમેન્ટ જેવા પદાર્થથી પ્લાસ્ટર કરેલી અને બાવાં કે ધૂળ વિનાની સાફ હતી. હાપુડું ધાસ અને વળી-ઝોથી હાથેલું હોવા છતાં તે પણ એટલું જ સ્વચ્છ અને સુખવસ્થિત હતું. કયાંય દોરો કે બાવાં લટકતાં નહોતાં. બહુ જ સાફું છતાં સુંદર અને સુખ. આમાં જ જીવનની કળા રહેલી છે. અને તે આપણે સહુએ ડેળવવાની જરૂર છે. એનું જ નામ સરકારિતા. સમૃદ્ધિ કે સાધનસંપત્તિમાં જ સરકારિતા નથી રહેલી. એમાં શોભા પણ નથી. એ શોભામાં તો અનેકના આપ રહેલા હોય છે.

તારીખ ૩૧ મીને શુક્રવારની સવારની ાની ગાડીમાં ત્યાંથી નીકળ્યા અને શુક્રવારે સવારના ૧૧ વાગે લોહાના આપુને ત્યાં નર્મવાસા જાતપાં એ નર્મવાસાનો ઉદ્દેશ્ય અહીંથી પહેલા લખેલા એક પત્રમાં મેં કરેલો જ છે. જે યુગાન્ડામાં અને ૪ માસ ગાળ્યા, જે સાન્દર્ભ-સુભગ સૃષ્ટિનાં શાંતિદાયક દર્શન અનેક વખત કર્યાં, જેનું ઉદાર આતિથ્ય અને સારી રોતે ભોગવ્યું અને જે ભૂમિમાંથી તંદુરસ્ત શરીર લઈને તથા તમારા બહુતર માટેનું લાચુ લઈને અને નીકળ્યા તેની સાગાર હૃદયે ઉત્સાહ વિદાય લીધી. એ ભૂમિ દરિયાની સપાટીથી સાડા ત્રણ હજાર ફીટ જીંદગી છે છતાં ત્યાં વરસાદ નથી હોતો ત્યારે ઠીક ઠીક ગરમી પડે છે જે દિવસે અને નીકળ્યા તે દિવસે ગાડીમાં ઠીક ઠીક ગરમી લાગતી હતી. પણ સન્ધ્યા વખતે ટૂંને યુગાન્ડાની સરહદ છોડીને કેનિયાની હદમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે ગરમી હતી ગઈ અને ઠંડી

વધતી આવી. કેનિયાનો આ પ્રદેશ યુગાન્ડા કરતાં બમણો ઊંચો છે. એટલે ગાડી ધીમે ધીમે જાંચે ચડવા લાગી, તેમ તેમ ઠંડીનો અનુભવ વિશેષ થવા લાગ્યો. ગરમ કપડાં કાઢીને પહેરવાં પડ્યાં અને ગાડીનાં બારીખાટણાં બંધ કર્યાં. રાત ઊંધમાં નીકળી ગઈ પણ સવાર થતાં જાગીને જોયું તો દાંદનો ચમકારો શરીરને કારી દેતો હતો. બારી ઉપાડવાનું મન નહોતું થતું અને છતાં બાલમૂર્ખનાં કામળ કિરણો મીઠાં લાગતાં હતાં. યુગાન્ડાનો રસમયો લીધો દરિયાનો પ્રદેશ ત્યાં નહોતો દેખાતો, પણ કેનિયાનો કંઈક સૂકો અને કુંચરાળ પ્રદેશ થકે ચર્ચ ગયો હતો. આમ છતાં, ઉચ્ચ પ્રદેશને લીધે ઠંડીનું પ્રમાણ બહુ વધારે હતું. મોખ્યાસાથી જતાં જોએલી એની એ જ અનંત ટેકરીઓ, ઊંડી ઊંડી ખીણો અને સપાટ મેદાનો ઉપર ચરતાં અને દોડતાં હરણોનાં ટાળાં સવારના સોનેરી પ્રકાશમાં ઠીક ઠીક શોભતાં હતાં. આ પ્રદેશની હજારો એકર જમીન અશ્રેણીય ખરીદી લીધેલી છે અને તેમાં તેઓ જાનજાતનાં અનાજ, ફળો અને શાકભાજી પકવે છે. ઘેટાં, બકરાં અને ગાયો રાખીને તેમાંથી પણ સારું ઉત્પન્ન તેઓ મેળવે છે. એ પશુઓની એલાદ પણ તેમજે સુધારી છે. અને ઘેટાંનું મુલાયમ બિન તથા ગાયોની દૂધની મલાઈ પોતાને દેશ મોકલીને પોને સારી કમાણી કરે છે એટલું જ નહિ, પણ પોતાના દેશજન્યોને પણ કમાણી કરાવે છે. જે યુગાન્ડામાં અપાર ધાસચારા અને ગાયો છે તે યુગાન્ડાની ગાયો લાગ્યે જ બશેર-ચાર શેર દૂધ દેતી હશે. જ્યારે આ ગાયોને તેમજે દસ શેર દસ શેર દૂધ દેતી કરી મૂકી છે. તેને માટે તેઓ સેંકડો પૌંડ ખર્ચાને યુરોપ-અમેરિકાથી સાંદ મંગાવે છે. અને એમ જાતરી મેલેલી પશુઓની એલાદને સુધારીને સારી આવક મેળવે છે. તેમના શુદ્ધિકૃત્યનું એ પરિણામ છે. એ જ પશુધન અને એ જ જમીન અહીં સેંકડો વર્ષો વેરાન દાલતમાં હોવાથી જેની કિંમત કોડીની પણ નહોતી તેની તેમજે આજે ઈર્ષા થાય એટલી દીમન કેવળ સાદસ અને શુદ્ધિ ઉપજતી છે.

જે નર્મલાસા રોચને અમે જીત્યા હતાં તેની આજુબાજુ સખ્યાબધ યુરોપિયનો રહેઠાણ કરીને રહેલા છે તેમણે ચીતાને દેશથી લાવીને હનરે પૌડ આ જમીનને અને પશુઓને ફળવવા પાછળ વાપર્યા છે અને પરિણામે તેઓ આજે તેમાંથી અબલક આવક મેળવે છે મોસબી સફરજન જેવાં મીઠાં ફળાકારો પણ આ જમીનમાં તેમણે ઉગર્યા છે

અહીં અમે બે દિવસ રહ્યા અને આજ નપોલે પાછા અહીંથી નીકળીને હવે નજીક આવેલા નાઈરાબી શહેરમાં જઈએ છીએ મે તમને પહેલાના પત્રમાં લખેલું છે તેમ આ રોચનની આજુબાજુ બસો ચારસો ફીટની જીવાઈવાળી બહી ટેકરીઓ આવેલી છે અને સામે જ ૪૫ માઈલના ધેરાવા વાળુ એક નાનું સરખુ સરોવર છે આ રોચન દરિયાની સપાટીથી ૬૨૦૦ ફીટ ઊંચે છે જ્યારે અમારે હજી આથી પચીસ જીએ જવાનું છે જ્યોરના બાર વાગે પછી અહીંનો તાપ બારે માસ મીઠો લાગે છે આપણે ત્યાં કારતક માગસરમાં જેવી ઠંડી પડે છે તેવી ઠંડી અહીં બારે માસ રહે છે એમાં ફરક એટલો કે એ ઠંડી સૂકી અને તેથી આમડીને બગાડ કરી મૂકે છે, જ્યારે અહીંની ઠંડીમાં બેજ રહેલો છે અને તેથી તે બહુ આરોગ્યદાયક ગણાય છે યુના-ડા હરિવાળો પ્રદેશ હોવા છતાં ત્યાંની હવા મલેરિયસ ગણાય અને એટલે અમે અનાગમ્ય કરનારી છે જ્યારે અહીંની હવા અતિશય આરોગ્યપ્રદ અને શીતલ છે કાંઈ પણ વખતે ગરમીનો અનુભવ જ ના થાય. હમેશા ઠંડો મધુર પવન મનને આલ્લાહ આપ્યા જ કરે

નાઈરાબી જવા માટે જે ગાડીમાં અમે નીકળ્યા છીએ તે માલગાડી છે અને તેના ગાર્ડના કમ્પામાં બેસીને આ પત્ર હું તમને લખી રહ્યો છું આ કમ્પામાં બેસવાથી ગાડીની જીએનીએ જતી વાડા ચૂકી ગતિ બહુ રાષ્ટ્રપણે દેખાય છે નર્મલાસાથી આગળના એક રોચને જતા તો ગાડી સાતસો ફીટ ઊંચે ચડી ને વગી પાછી ખીજે રોચને જતાં બસો ફીટ નીચે જીતરી આ-કિમ્બે-રોચને બચુબાઈના સસરાની દુકાન છે પછી આજે અમે ત્યાં નયો જીતરી

નાઈરાબી ગયા પછી જોઈ લેવાશે આ રોચનની ગોદમાં જ એક બાજુ ત્રણસો ચારસો ફીટ જમી લીલી વનસ્પતિથી છવાયેલી સુદર મળની ટેકરીઓ છે અને તેની સામી જ બાજુ અકાટ વિસ્તારવાળું સપાટ મેદાન આવેલું છે એ મેદાનમાં દૂર દૂર આવેલાં અહીંના દેશીઓનાં નાના નાના બૂખા વેરાયેલાં છાપરાં જેવા દેખાય છે અમારી ગાડી આ રોચને આવતાં એક જમી અને સામી દરિયાળી ટેકરીની પ્રદક્ષિણા ફરી વળી એ ટેકરીની ખિનારે કિનારે ગોદમાં લપટી લપાટી ગાડી ગોળ ગોળ ફરતી ચલતી જાય અને તેની નીચે સો-બસો ફીટની જીડી ખીણમાં સપાટ મેદાન સગતુ ગમ એ જોવાની મગ તમારે મ્દખી જ લેવી રહે છે

રેલુ આથી વધારે સુદર દેખાવો આગળ જતાં આપતા હતા જતી વખતે આ રસ્તે ચર્મને અમે ગયેલા છતાં તે અમારી નજર બહાર રહી ગયા હતા નર્મલાસા છોડ્યા પછી જ કેનિયાની ખરી ખૂમી પ્રકટ થઈ એમ કહું તો ચાલે ૬૨૦૦ ફીટથી જેમ જેમ જીએ ટેકરીઓ ઉપર ગાડી ચડતી ગઈ, તેમ તેમ તેનું અભિનવ સૌન્દર્ય અમારી નજર સામે તરવા લાગ્યું અને આતર બાલ અપૂર્વ સુખાનંદ આપવા લાગ્યું જે ટેકરીની કિનારે કિનારે ગાડી ચડતી જતી હતી તે ટેકરી છોડીને તેને લગોળમ આવેલી ખીણ એક એકથી ચડિયાતી સુદર ટેકરીઓ ઉપર ગાડી ચાલી જતી હતી જેમ જેમ આગળના રોચનો આવ્યાં તેમ તેમ જીવાઈતું પ્રમાણ પણ વધવા માંડ્યું ચઢાણના દરેક રોચન વચ્ચેનું અંતર ૧૦-૧૫ માઈલનું હશે અને એટલા માઈલ કાપતાં દરેક વખતે ગાડી બસો-ત્રણસો ફીટ ઊંચે ચડતી જતી હતી આમ કરવાને માટે ગાડીને આગળ બે એજીનેા જેડેલા હતા અને પાછળ એક એજીન તેને ધોતનું હતું ત્રણ નણ એજીનેા વડે બે ચાતી હોવા છતાં ગાડી હાફતી હાફતી ધીમી ગતિએ ઉપર ચડતી હતી જેમ જેમ એ ઉપર ચડતી ગઈ તેમ તેમ ટેકરીઓ ઉપરનું તદ્દન તાજ લીલોતરીવાળું અદ્ભુત અને અવર્ણનીય સૌન્દર્ય નજરે પડવા લાગ્યું ગાડી રોક

રીની કિનારે કિનારે ચડતી હોવાથી પહોં વખત તેની બાજુની સેકંડો શીટ ઊંડી ખીણો ખજખજ પહેતાં ઝરણાથી અને ગીચ ઝાડોથી ઘેરપૂર ભરેલી દેખાતી હતી. તેની તળેટીનું નાખી નજર ના પહોંચે એવડું સપાટ મેદાન પણ જોડું ને જોડું ઊતરતું જતું હતું. આ ટેકરીઓ પર અનેક પ્રકારનાં રસભર્યાં ઝાડો, સોનાનો રસ લાળી દોષા હોય એવી લીલી તાજી વનસ્પતિ, આ અને કોષીનાં કળામય ખેતરો અનેકરંગી ફૂલો આપને અનેરો આનંદ આપતાં હતાં. બપોરના બાર વાગે અમે નોંદળેલા હોવા છતાં આખો વખત ઠંડા મધુર પવનની લહેરો અમારા મગજને તાજું અને પ્રકુક્ષિત બનાવી દેતી હતી. મધ્યાહ્નનાં ઉમ ડિરેલો પછુ અમને મધ જેવાં મીઠાં લાગતાં હતાં. કુદરતની આ અપૂર્વ, અતીવ સુંદર અને આનંદદાયક લીલા જોઇ જોઇને હૃદય આનંદાભારથી ઉભરાઇ જતું હતું. આ સ્પર્શસુખ અને દૃષ્ટિસાંધ્ય જલે નિઃશ્વસીભર ભોગવ્યા કરીએ એવો ભાવ મનમાં ઊઠતો હતો. નાના બાળકને મનમમતી મીઠાઇ અને રમકડાં મળે અને જોડલો આનંદ માય તેટલો આનંદ અમારાં હૃદયમાં ભર્યો હતો. આવા સ્થળે રહેનાર લોકો કેટલાં સુખી અને ભાગ્યશાળી ગણાય એમ પણ મનમાં થઇ આવતું હતું.

એમ કરતાં કરતાં ગાડી આ પ્રદેશના સૌથી જાંચા ભાગ પર આવી પહોંચી. તે ગાડી હોતરસે ફીટ જાંચો હતો અને ત્યાંના પવન, બપોરના તણ વાગે પછુ, બરફના જેવી ઠંડી અસર ઉપગમવતો હતો. એ મીઠી મધુર લહેરો લેતા લેતા અમે આગળ વધ્યા એટલે વળી પાછું નીચાણ શરૂ થયું અને ગાડીની પાછળ જોડેલું એજન કાઢી નાખવું પડ્યું. જે ગતિએ ગાડી અત્યાર સુધી ચાલતી હતી તેના કરતાં ત્રણચાર ઘણી ઝડપી ગતિએ ગાડી હવે નીચે ઊતરતી હતી. આગળનાં એજનને રટીમ અને લેક બંધ કરીને જ ઝડપથી દબાડ દબાડ દોડવું પડ્યું હતું. ચડતાં અને ઊતરતાં ગાડી અનેક ટેકરીઓનો પોચો અને પથરાળ ભાગ વીંધીને બહાર નીકળતી એ દેખાવ, દરમાં પેસતા તોર્તીમ અજગર જેવો લાગતો

અને રેલવે બાંધનારની અશાગ મહેનતનો પણ ખ્યાલ આવતો.

અપવેન્ડ રોયન જે જાંચામાં જાંચુ છે ત્યાંથી નાઇરોબી બહુ દૂર નહોતું. કિનીને રોયનથી થર થરેલી આ ટેકરી ઉપર ચડીને સરકી જતાં ગાડીને ચારે કક્ષાક લાગ્યા દશી. ૪૦-૫૦ માઈલ લાંબી આ આખી ટેકરી સીંદૂર જેવી લાલ રૂળદુષ જમીનની બનેલી છે. તેમાં અનેક ખીણો છે, સપાટ મેદાનો છે, સુંદર દરિયાળાં ખેતરો છે, નાનાંમોટાં રસાળ વૃક્ષો છે, અને લીલા મખમલના ગાઢીયા વડે કુદરત તેને આખી ને આખી મઢી લોધેલો છે. મોટે ભાગે આની માસિકી ધુરોપિયન સેટલરોની-જમીનદારોની છે. અને તેઓ તેના સૌથી જાંચા અને સુંદર પ્રદેશ પર પોતાના નાનકડા સુવ્યવસ્થિત બંગલા બાંધીને રહે છે. તેની આજુગાજુ લીકી કાચ જેવી વનસ્પતિની કાતરેલી કળામય વાડો બનાવે છે, તેમાં જાત જાતની વેલોઓ અને ફૂલકાંડ વાવે છે, અને કુદરતની આ અપાર, અપૂર્વ અને અપૂર્વ સમૃદ્ધિમાં પોતાની છુદ્ધિ, કળા અને વ્યવસ્થા વડે વૃદ્ધિ કરીને તેનો સ્વર્ગીય મુખોપગોષ કરે છે. આ આખા પ્રદેશની જેમાં નાઇરોબીનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે- હવા તન્દુરસ્ત અને શીનળ છે. તેથી અહીં રહેનાર લોકો વધારે તન્દુરસ્ત લાગે છે. અમને પણ તેની અસર થવા લાગી છે અને દિવસમાં એક જ વાર ગિટાજ જેવું ભારે જમણ જમી ચકનાર અમને, હવે અહીં જે વખત જમવાની જરૂર પડે છે. અહીંથી થોડું વધારે વજન મેળવીને અમે નીકળીએ તો એમાં નવાઈ નહિ.

અમારો ગાડીને નાઇરોબી પહોંચવાનો સમયસાંજના સાતનો હતો. છતાં તે ૭ વાગે પહોંચી ગઈ. નર્જવાસાથી અમે ભાર્થ ચુરીલાઇને સાત વાગે રોયને આવવાનો તાર કરેલો એટલે એક કલાક રોયન ઉપર કાઢવો પડ્યો. તેઓ સાત વાગે આવી પહોંચ્યા એટલે ભાડાની મોટરમાં તેમની સાથે અમે ધેર ગયા. નાઇરોબી યહોર હજી અમે ફરીને જોયું નથી. પણ તેના રસ્તા કાચરના બનાવેલા છે. યહોરમાં વીજળી અને

વોટર વર્કસ છે, મકાનો પત્થરનાં સુંદર બાંધેલાં છે, અને યુનીભાઈ પણ એવા જ એક નાનકડા શહેર બહારના મકાનમાં રહે છે. તેઓ સરકારી નોકર છે એટલે સરકારે બાંધેલાં સગવડભર્યાં સુધક મકાનોમાં રહેવાનું તેમને મળ્યું છે. આવા દરેક મકાનની આબુ-આબુની ખુશ્હી જમીનમાંનાના સરખાભાગ-બચોચા બનાવેલા છે અને તે દરેકમાં જાતજાતનાં રંગીન ફૂલો આંખને આનંદ આપે છે. અહીંનાં હવાપાણી પણ એટલાં જ શીતળ અને સ્વાસ્થ્યકર છે.

તા. ૬.

નાણેશખી

તા. ૪-૪-૩૮

અહીં રાત ગાળ્યા પછી આજે સવારમાં તમને આ પત્ર મોકલવા માટે લખ્યો અને બપોરના ઊઠીને શહેરમાં ફરવા ગયા આ શહેર બહુ મોટું નથી, હાલજય ઇંડોદરા જેવું હશે છતાં તેનું મુખ્ય બજાર, તેના મુખ્ય રસ્તાઓ અને મુખ્ય મકાનો બહુ આકર્ષક અને છેલ્લી હબનાં છે હમણાં હમણાં તેને બાંધેલું છે એટલે આધુનિક સુધારાની છેલ્લી હમ પ્રમાણે તેની રચના કરી છે. આ શહેરમાં અંગ્રેજોની વસ્તી ધણી છે એટલે છેલ્લામાં છેલ્લી રેલવેની બધી

પરદેશી ઓલોની આજી નાખે એવી દુકાનો પણ ધણી છે. ડામરના રસ્તાઓની વચ્ચે કેટલોક જગાએ બેંકો બનાવીને સુંદર દેખાવાનાં ઝાડો વાવ્યાં છે, અને જાત જાતનાં રંગના વીજળી દીવાઓ રાત્રે બહુ મોહક લાગે છે. આ શહેરમાં મોટરોની સંખ્યા ધણી છે એટલે તેની દુકાનો અને પેટ્રોલનાં મથકો પણ એટલાં જ મોહક અને લાભ છે. જાતજાતનાં આકર્ષક ઘાટવાળાં પત્થરનાં ઊંચાં મકાનો ઠીક ઠીક સંખ્યામાં છે. ટૂંકામાં, આજી શહેર યુરોપની સંસ્કૃતિ, યુરોપની રહેણી-કરણી અને યુરોપનો વૈભવ-વિલાસ આપણી નજર આગળ ખડો કરે છે. જો કે એમાં આપણા લતા, આપણું બજાર, આપણું સાવજનિક રથોના વગેરે જુદી જાત પાડે છે ખરું. પણ તે બહુ ઝાંખી ઝાંખી. આ નાનકડા શહેરમાં સંખ્યામધ-હબરા-મોટરો જુદા જુદા રંગની અને અવનવવા લાટની છે. એ તો એ તમને પહેલાં પણ લખેલું છે જ. આકાશમાં ઊડતાં વિમાનોની સંખ્યા પણ અહીં વધારે છે. રાતદિવસ કોઈ ને કોઈ વિમાન ઊડતું જ હોય. આવું આ નાણેશખી શહેર છે. અને તેમાં અમારે તમારે માટે-ધૂળિયા ગામડાંનાં જનમહેનત કરવાવાળાં નાનાં નાનાં બાળકોની નાની નિશાળ માટે-ફંડ કરવાનું છે. બસ ત્યારે.

તમારા

છગનલાલેના વન્દેમાતરમ્

અખંડ હિંદ

અત્યારે જે પ્રયત્ન કરાયેલો આજી રહ્યું છે. તેવું સુખ્ય કારણ એ છે કે માનવતાને ભોગે તદ્દયીય રાષ્ટ્રવાદ ને પ્રગતવાદના આદર્શને ચરિયાતું સ્થાન આપાયું છે. ન્યાં સુધી પ્રગત્યોમાં પ્રામાણ્યતાની, વિવેકની અને માનવપ્રેમની લાગણી ન હોય ત્યાં સુધી જગતમાં સુલેહ શક્ય નથી. લગાઈ એ વિકૃત ને પાગલ રાષ્ટ્રત્વનું ફળ હોય તે એવું કારણ એ છે કે રાષ્ટ્રને એકલતાની આધિ વળગી છે. પશુ આંતર-રાષ્ટ્રીય આદર્શથી વિપરીત હોય એવું ખરા રાષ્ટ્રત્વમાં કશું જ નથી, ખરું ભેતોં તો રાષ્ટ્રત્વ એ આંતરરાષ્ટ્રત્વની વિશાળતાને ભોંભારી કઢી છે. વિશાળ દરિયાકિનારો વડાવી દઈ શકતું નથી, ઊલટું વધારે દરીયાત કંઈ છે ને એનાં રહસ્યો ને એની મર્મહાઓ વિસ્તારી શકે છે. આજે દિવસ રાષ્ટ્રીય યુક્તિ માગે છે; એવી સ્વતંત્રતા નથી માગતું કે જે જગતમાં અશક્ય હોય; રકમકે સારું વિશ્વ સંકલિત દેશોનું બનેલું છે.

સંયુક્ત હિંદની પ્રગતિ એ હિંદના બધા મહાપુરુષોની અભિલાષા હતી અને છે. ભૌગોલિક મર્મદાયી હિંદ એકલવાયો દેશ થયો છે, પશુ પુરાણ કાળમાં જ્યારે વાહનવ્યવહારની ભારે મુશ્કેલીઓ હતી, ત્યારે પશુ ઝોરોએ, ગુપ્તોએ હિંદને એકત્ર કરવાના પ્રયાસો કર્યા છે. ખીલ્લો, તલ્લખો, અને મોગલોની હકુમતમાં હિંદ એક ને અવિભક્ત હતું. આર્થિક કારણે એના છૂટા રહેલા વિભાગોનું એકમેકના પર અવલંબન રહ્યું છે. જેનાં મૂળ પ્રાચીનતામાં પ્રસરેલાં હોય ને જેણે ઇતિહાસના લાંબા કાળથી પોતાપણાનું જતન કર્યું હોય એવાં અપુરુષોના સમુદાય જે એક રાષ્ટ્ર તરીકે એળખાતો હોય તો હિંદ પશુ

જૂના કાળથી એક રાષ્ટ્ર હતું અને છે. હિંદના મહાન દક્ષાએ એની નિરનિરાળા જાતિઓને ને નિરાળા ધર્મેને સંકલિત કરીને સદિષ્ટતાના સિદ્ધાંતને પોષ્યો છે. મૌર્યો, ગુપ્તો, મોગલો ને મરાઠાઓ ઉપરાંત બ્રિટિશોનું પણ એ સ્વભવ હતું. અશોકના સામ્રાજ્યમાં આખા નેપાલ ને કાશ્મીર સમેત જરતખંડનો સમાવેશ થતો હતો. એણે જાતિઓની ભિન્નતા માગી નથી, પણ સદિષ્ટતા ને એકતા પ્રચારી હતી. અશોકની નીતિમાં ધાર્મિક અનુત્કેષ કે રાજકીય યુક્તિ નહોતી, પણ ધર્મ પ્રત્યેનું આદરમાન હતું.

એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે ઈસ્લામ ધર્મ હિંદુ ને શુદ્ધ ધર્મનો બધુભાવ જે રીતે મચદર છે તે નીતિ રીતિની વિરુદ્ધ હતો. પણ એ વાત ખરી નથી. કુળને મણી પ્રખ્યાત કુમાઓમાં સદિષ્ટતાનો ઉપદેશ કર્યો છે. મુસ્લીમો એમના પવિત્ર ગ્રંથને આધારે માને છે કે હિંદમાં પણ પ્રભુના પેગંબરો આપ્યા છે. જેમ હિંદુને શુદ્ધિસ્થ રાજ્યોની નીતિ નિરનિરાળા ધર્મો પ્રત્યે સદિષ્ટ હતી, તે જ પ્રભાણે આજે એના ચાહનદા કુમારોને એના વીલમાં ઉપદેશ આપ્યો હતો કે તેણે તમામ ધર્મો પ્રત્યે અને જાતિઓ પ્રત્યે અદલ ન્યાયી અમલ કરવો અને ખાસ કરીને ગાવધથી અજાગા રહેવું.

હિંદુઓ અને મુસ્લીમો એક જ સમુદાયથી જનરી આપ્યા છે. જે કે આખા દેશમાં તેઓ વતી-ઓછો સંખ્યામાં વસ્યા છે. તેઓ એક જ ભાષા બોલે છે. જંગલમાં બગાળી, ગુજરાતમાં ગુજરાતી. નિમ્મ તરીકે તેમણે એકમેકના ધર્મ પ્રત્યે આદરમાન રાખ્યા છે અને એની સંસ્કૃતિના સર્જનમાં સાથે મળીને કામ કર્યું છે જે નથી એકલો હિંદુ કે નથી એકલી મુસ્લીમ; પણ હિંદી સંસ્કૃતિ છે. કલા અને

શિદ્ધિમાં, સગીન અને ચિત્રકલામાં અને ધર્મશાસ્ત્રમાં ઉચ્ચ ધર્મોની સમતોલતા જાળવી આપે છે. કનૈયા, નાનકે દાદુ ચિત્રકલા અને વૃક્ષશાખના ઉપદેશો અને શુદ્ધિવાદના કથનો એવી એકરાશિતાનું જ્ઞાન કરાવે છે, જેમાં બધા ધર્મોના અંશોનો સહકાર થયો છે. હિંદનાં લાખો ગામડાંઓમાં દિદુ મુસ્લીમોની રમન ગમનો એક પ્રકારની છે એમના આનંદવિહાર એક પ્રમાણ છે એકમેંના ઉત્સવોમાં બને દોમળે છે અને પ્રામણ્યનો ઉદ્દેશ સાર્થક કરે છે. દિદુ ને મુસ્લીમો સાથે મળીને એક જાવણીમાં લાયા પછી છે. બળવા વખતે તેઓ એક હતા કંઈક સમયે સુધી ઉચ્ચ ધર્મોના અનુયાયીઓએ એકતા પાળી છે ને આ ચરી છે આ દેશમાં છિટિસોનો ચીતિદા સિક કાળી દિદને નવીન રાષ્ટ્રત્વ માટે તૈયાર થવનો ગણાયો છે. કેટલાક સહેરાની એવી ફરિયાદ છે કે અમારી ફળવણીની પદ્ધતિ ખોટી છે એ પદ્ધતિ ધણી દિદાઓમાં ફેરફાર માગે છે એ ખડુ પણ એ પદ્ધતિમાંથી હિંદુરમાં આગ્રાહી તમના ને એકતા પ્રગટવા છે. મ્હા તરવોને લઈને દિદુ-મુસ્લીમ એકતામાં અડા પેડા તેનું વજૂન કરવાની આદો જરૂર નથી હું તો એને એક ખાલી સસવાટો જ મનું છું કેમકે એ જ્વળ અકુદરતી ને પ્રતિદાસ સ્થાપિત રચનાથી વિરુદ્ધ છે.

યુવાનીના ઉદાગતાથી હલમતા કાળમાં દિદુ મુસ્લીમો ત્રણ મિત્રો હોય છે હિંદ બહાર એમની દેશવાજિત બોલી જાડે છે તેઓ વધતી જતી રાષ્ટ્રવાદની જાવના બીને છે હિંદ બહારના મુસ્લીમ રાજ્યો હિંદમાંનાં મુસ્લીમો માટે કરી આગળ પાળ રાખતા નથી એમના વિદાસમાં પછી તદ્દશીય રાષ્ટ્રત્વ જ મેખરે રહ્યું છે આરબ રાજ્યોએ એટોમન સલ્તનત સામે પક કંઈ ને ૧૮૬૯માં સ્વતંત્રતા હાંસલ કરી તેમાં પછી આરબ રાજ્ય પાછાં છે.

મુસ્તફા કમાલે જૂનાં ખંડેશમાંથી નવરાષ્ટ્રનું કંઈ ખિલ ફત રદ કરી અને પ્રજાસત્તાક રાષ્ટ્રત્વ એ સુખ્ય-મુદો યર્ષ પાચો ટકોં જાયા બોલનાર ને રાષ્ટ્રત્વ ખીકારનાર પ્રત્યેક મુસ્લમાન ટકોં મનાયો. રીસગીઓ સ્વતંત્ર મીસરનાં આ વિપત્તે મહમૂદ બના છે તેમણે બહારનાં મુસ્લિમ પ્રવાગના સાદિલનો પ્રતિગદ્ધ કર્યો છે આવાનો જ ધોગજ પગ એમની રચના કરી રહ્યાં છે ચીનના મુસ્લીમો જાપાની મુસ્લીમો સામે અમરજીયા મુદ્દા ખેડી રહ્યા છે.

એને આજનો પ્રશ્ન દિદુ કે મુસ્લીમોને નવી પછી દિદોમોને છે એમના ધર્મિક કે જાતીય વિભાજો પાડો શમય તેમ નથી હિંદ અવિભાજ્ય દેશ છે ને સુલેહમાં કે વિમરહમાં એને અખડ રહેવું જ જોઈએ દુખમાં કે સુખમાં આપણે સાથે રહેવા સર્ગવા છીએ સમાન આપણે આપણે ભોગવીએ છીએ અને તેથી આપણે સમાન મુક્તિ માટે મથવું જોઈએ છે અનાજની જરૂર બને કામના છુછુકીઓને સરખી છે સામાજિક સડો બનેને ઠારી રહેનો છે એ મોટાવી દેવી સાથે મળીને કામ કરવું જોઈશે ને સદ્ગ યર્ષયુ તો આજે જ જૂનાવળ આપણને વાચાવી ગ્દે છે તે એની મેળ અતર્પાન યર્ષ બશે ને આજ નદિયુ તો વધારે નુકસાન યથાનું નથી.

વિદ્યાપીઠોનાં એ ઉદ્દેશ છે કે દિદુ મુસ્લીમ છુદ્ધિટ્ટ કિન્ની, ચંદુદી અને પારસી સૌ એમાં મર્વ લઈ રાકે કામો વિખવાદ સ્વાભાવિક નથી, એ તો ઉત્તજિત મર્નસનું લક્ષણ માત્ર છે અલ્લી કાપ કરી અને લોકપ્રિયતાની ચક્રીથી મોઢાંએ માનવીની સ્વાર્થો લાગણીઓને બહેકાવી અને તેનું એ ફળ છે.

દાના પ્રવચનમાંથી] સર